

శ్రీ గురుభ్యోనమః.

శ్రీ రామచంద్రపరబ్రహ్మణేనమః.

దేవతాపార్థకనా.

శుక్లాంబరధరం విష్ణుం శశివణకం చతుర్భుజమ్
ప్రసన్నవదనం ధ్యాయే త్వర్వవిఘ్నోపశాంతయే.
రామాయ రామభద్రాయ రామచంద్రాయ వేదసే
రఘునాథాయ నాథాయ సీతాయాః పతయేనమః.

వాల్మీకిప్రార్థనా.

కూజంతం రామరామేతి మధురం మధురాక్షరమ్
ఆరుహ్య కవితాశాఖాం వందే వాల్మీకికోకిలమ్
వాల్మీకే మునసింహస్య కవితావనచారిణః
శృణ్వ నామకథానాదం కోనయాతి పరాంగతిమ్.

అంజనేయ ప్రార్థనా.

అంజనానందనం వీరం జానకీశోకనాశనమ్
కపీశ మక్షహంతారం వందే లంకాభయంకరమ్.
గోష్పదీకృతవారాశిం మశకీకృతరాక్షసమ్
రామాయణమహామాలారత్నం వందే నిలాత్మజమ్.
మనోజవం మారుతతుల్యవేగం జితేంద్రియం బుద్ధిమతాం వరిష్టమ్
వాతాత్మజం వానరయూధముఖ్యం శ్రీరామదూతం శిరసా నమామి.

శ్రీరామాయణ ప్రశంసా.

శ్రీమద్భక్తదేవ బీజమమలం యస్యాఙ్గురశ్చిన్నయః,
కాండైస్సక్షభిరన్వితోతివితతో ఋష్యాలవాలోదితః;
పత్రైస్తత్త్వసహస్రకై స్సువిలసచ్ఛాఖాశతైః శుభ్రైః,
శ్చాత్మప్రాప్తిఫలప్రదోవిజయతే రామాయణస్వస్తయః.
యఃకణాకంజలిసంపుతై రహరహ స్సమ్యక్ప్రత్యక్షాదరా,
ద్వాల్మీకేర్వదనారవిందగళితం రామాయణాఖ్యం మధు;
జన్తవ్యాధిశరావిపత్తిమరణైరత్యస్తసోపద్రవమ్,
సంసారంసవిహాయ గచ్ఛతి పుమాన్విష్ణోఃపదంశాశ్వతమ్.
వాల్మీకిగిరిసంఘాతా రామాంభోనిధిసంగతా
శ్రీమద్రామాయణీగంగా పునాతు భువనత్రయమ్,

౧౨

శ్రీ రామచంద్ర పరబ్రహ్మజేనమః.

శ్రీమదారణ్యకాండప్రారంభః.

ప్రవిశ్యతు మహారణ్యం దండకారణ్య మాత్మవాక్
దదశే రామో దుర్ధవశ స్తాపసాశ్రమమండలమ్. ౧

అవతారిక. — అయోధ్యాకాండమునందు, అవిద్యాలేపంబు లేమియు, నిత్యానందపరిపూర్ణతయు, నిరతిశయప్రకాశరూపతయు, ధర్మప్రవర్తకతయు, మొదలు గాఁగల, వేదాంతవేద్యుండగు శ్రీ రాముని కల్యాణగుణంబులు వర్ణింపఁబడినవి. ఇంక నద్దేవదేవుని, సజ్జనసంరక్షణరూపంబగు ధర్మవిశేషంబు దెలుపుటకై యారణ్యకాండంబారంభింపఁబడుచున్నది. లేక; పితృవచనపరిపాలనంబు పరమధర్మంబనియ్యోధ్యాకాండంబునం దెలుపఁబడినది. సజ్జనసంరక్షణరూపధర్మవిశేషంబుఁ బ్రతిపాదించ నారణ్యకాండంబారంభింపఁబడుచున్నది.

టీక॥ అత్మవాక్ = అధికమయినదైర్యముగలవాఁడును; దుర్ధవశః = ఎదిరింపనలవిగానివాఁడునగు; రామః = రాముండు; మహారణ్యం = గొప్పయడవియగు; దండకారణ్యం = దండకారణ్యమును; ప్రవిశ్యతు = ప్రవేశించియు; తాపసాశ్రమమండలం = ఋష్యాశ్రమములసమూహమును; దదశే = చూచెను.

మహాదైర్యశాలియు దుర్ధవశం డునగు రాముండు, భయంకరాకారంబయినదండకారణ్యంబుఁ బ్రవేశించి, యచ్చటనుండు ఋష్యాశ్రమంబులం బూచెను. అని, తాత్పర్యము.

కుశచీరపరిక్షిప్తం బ్రాహ్మ్య లక్ష్మ్యై సమావృతమ్

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧

యథా ప్రదీప్తం దుడకశంకం గగనే సూర్యమండలమ్. ౨

టీక॥ కుశచీరపరిక్షిప్తం = దభక ముందును నెఱుంగునది) = ఋష్యాశ్ర
లచేతను నారచీరలచేతనువ్యాపింపఁబ మములసమూహమునుజూచెను.
డినదియు; బ్రాహ్మ్య=బ్రహ్మ సంబంధి హేమానుద్యధామయితీసికొనవచ్చి
నియును; లక్ష్మ్య=కాంతిచేతి; సమా నదృఢచేతు దడిపియారచేయఁబడిన
వృతం=చుట్టఁబడినదియు; గగనే= ఆ వల్కలంబులచేతను బిప్పుచున్నదియొ
కాశమునందు; ప్రదీప్తం=ప్రకాశించు దపోబలజన్యంబగుబ్రహ్మవచకస్సుచేజ్వ
చున్న; దుడకశంకం= చూడఁగూడని, లంబుఁబడ్చినదియు నాకాశంబునదుడక
సూర్యమండలంయథా (స్థితం) = కలఁబై వెలుంగు మధ్యాహ్నసూర్య
సూర్యమండలమువలె నున్నదియు న చుడలమంబోలెఁజూపట్టుచున్నదియు
గు ; తాపసాశ్రమ మండలం , రా నగు, నాశ్రమసమూహమును రామం
మః, దదశక(అధ్యాహ్నతము ఇట్లు , మఱుచెను.అని, తాత్పర్యము.

శరణ్యం సర్వభూతానాం సుసమ్మస్తాజిరం తథా
మృగై ర్బహుభి రాకీణం పక్షిసంఘై స్సమావృతమ్. ౩

టీక॥ సర్వభూతానాం= సమస్త పసాశ్రమమండలం, రామః , దదర్శ=
ప్రాణులకును; శరణ్యం = వాసయో ఋష్యాశ్రమసమూహమును, రామం
గ్యంబును; తథా=అట్లు ; సుసమ్మస్తా జిరం = చక్కఁగా నలుకఁబడిన
సూమిగలదియు; బహుభిః= పెక్కు గ్యంబును జక్కఁగానలుకఁబడినధూము
లయిన; మృగైః = జింకలచేత ; ఆకీ లుగలదియొ బెక్కుమృగంబులతోను
ణకం=వ్యాపింపఁబడినదియు; పక్షిసం మధురంబులగుపక్షులతోనుం గూడినది
ఘ్నేః=పక్షులసమూహములచేత ; స యనగు నాశ్రమసమూహమును రా
మావృతం=చుట్టఁబడినదియనగు; తా ముండు, చూచెను.అని, తాత్పర్యము.

పూజితంచ ప్రసన్నతంచ నిత్య మప్సరసాం గణైః

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము.

౫

స ౧

టీక॥ నిశ్శ్యం=ఎల్లప్పుడును; అపగ్ర	ఋష్యాశ్రమ సమాహమును , రా
సాం=అపగ్రస్త్రీలయొక్క ; గణ్డే=	మండ చూచెను
సమాహములచేతను; పూజితం=పూ	ఎల్లప్పుడును, బ క్త్యతిశయంబున
జింపబడినదియు; ప్రస్తుతం=ఆది	సతనంబుసేయుచున్న యశ్చరించే
మయినయాడుటగలదియనగు; తాప	చూజింపబడుచున్నయాశ్రమ సమా
సాశ్రమమండలం, రామః, దదశః=	రామంబూచెను. అని, తాత్పర్యము.

విశాలై రగ్నిశరణే స్సగ్ధాంజై రజినైః కుతైః ౪
సమిద్భి స్తోయకలతైః ఫలమాలై శ్చ శోభితమ్.

టీ॥విశాలైః=వెడల్పులయిన; అ	డలం, రామః, దదశః= ఋష్యాశ్రమస
గ్నిశరణేః=అగ్ని హేమాత్రగృహములచే	మాహమునురామండుచూచెను.
తను; స్సగ్ధాంజైః=యజ్ఞపాత్రలచే	విశాలంబులగు నగ్నిహేమాత్రగృ
తను; అజినైః=కృష్ణాజినములచేతను;	హంబులచేతను యాగపాత్రల చేతను
కుతైః=దర్శలచేతను; సమిద్భిః=గు	గృష్ణాజినములచేతను, దభలచేతను
మిత్తులచేతను; తోయకలతైః=నీటి	సమిత్తులచేతను ఒలకలశంబులచేతనుఫ
పాత్రములచేతను ; ఫలమాలై శ్చ=	లమూలంబులచేతను ఒప్పుచున్న ఋ
పండ్లచేతనుగడ్డలచేతను ; శోభితం=	ష్యాశ్రమమలనురామండు చూచెను.
ప్రకాశించుచున్న; తాపసా శ్రమమం	అని, తాత్పర్యము.

ఆరణ్యే శ్చ మహావృక్షైః పుణ్యే స్సావ్విదుభలై ర్వృతమ్. ౫

టీక॥ఆరణ్యేః=అడవియందుంబు	యనగు; తాపసాశ్రమమండలం, రా
ట్టినవియు; సావ్విదుభలైః=రుచ్యముల	మః, దదర్శ= ఋష్యాశ్రమసమాహ
గుఫలములుగలవియు; పుణ్యేః=పవిత్ర	మును, రామండు, చూచెను.
ములనగు; మహావృక్షైశ్చ=పెద్దవృ	మంచిఫలంబులగలవియు, పవిత్రం
క్షములచేతను; వృతం=చుట్టబడినది	బులునగు గొప్పయడవి వృక్షంబులతో

గూడిన, యాశ్రమసమూహమును, రాముండు, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

బలిహోమామార్చితం పుణ్యం బ్రహ్మ ఘోషనినాదితమ్

పుష్పై ర్వనైః పరిక్షిప్తం పద్మిన్యాచ సపద్మయా. ౬

టీక॥ బలిహోమామార్చితం = బలు
లచేతను హోమములచేతను సత్కరిం
పబడినదియు; పుణ్యం = పవిత్రమును;
బ్రహ్మ ఘోషనినాదితం = వేదధ్వనిచే
ధ్వనింపఁజేయఁబడినదియు; వనైః =
అడవియందుఁబుట్టిన; పుష్పైః = పూల
చేత; పరిక్షిప్తం = వ్యాపింపఁబడినది
యు; సపద్మయా = కమలంబులతోఁగూ
డిన; పద్మిన్యా = తామరకొలనుతో; స
హితం (అధ్యాహృతము) = కూడిన
దియునగు; తాపసాశ్రమ మండలం ,

రామః, దదర్శ = ఋష్యాశ్రమ సమూ
హమును, రాముండు, చూచెను.
ఘోషబల్యాదిబలులతోను నైశ్వదే
వాదిహోమములతోనుం గూడినదియుఁ
బుణ్యంబును వేదపారాయణధ్వనితోఁ
గూడినదియు, దేవతార్చనకుసుమంబు
లతో నొప్పుచున్నదియుఁగమలశోభితం
బగు కమలాకరముతోఁ గూడినదియు
నగుఋష్యాశ్రమసమూహమును , రా
ముండుచూచెను. అని, తాత్పర్యము.

ఫలమూలాశనై దాంత్రై శ్చీరకృష్ణాజినాంబరైః

సూర్యవై శ్వానరాభైశ్చ పురాణై మునిభి ర్వృతమ్. ౭

టీక॥ ఫలమూలాశనైః = పండ్లునుగడ్డ
లునులాహరముగాఁగలవారలును; దాం
త్రైః = ఇంద్రియనిగ్రహముగలవారలు
ను; శ్చీరకృష్ణాజినాంబరైః = నారశీర
లును గృష్ణాజినంబులనె వస్త్రములు
గాఁగలవారలును; సూర్యవై శ్వాన
రాభైః = సూర్యునియొక్కయుఁ గాంతి వంటి
హోత్రునియొక్కయుఁ గాంతి వంటి

కాంతిగలవారలును; పురాణైః = వృద్ధ
లునగు; మునిభిశ్చ = ఋషులచేత; వృ
తం = చుట్టఁబడినదియునగు; తాపసాశ్ర
మమండలం, రామః, దదర్శ = ఋష్యా
శ్రమసమూహమును రాముండు చూ
చెను.

ఫలమూలంబు లాహారంబుగాఁగొ
నువారలును జితేంద్రియులును వలఁ

లంబు లను గృష్ణాజినంబులను ధరించి నగువృద్ధమునులతోఁగూడిన, ఋష్యాశ్రయిండువారలును సూర్యునకు సరి వ మసమూహమును , రామండుచూచె చ్చువారలును అగ్ని హోత్రసమానులు ను. అని, తాత్పర్యము.

పుణ్యైశ్చ నియతాహారై శ్శోభితం పరమషిభిః

టీక॥ పుణ్యైః = పరిశుద్ధులును; నియతాహారైః = నిగ్రహింపబడిన యాహారముగలవారలునగు; పరమషిభిః = పరిశుద్ధులును జితాహారులునగు , ఉత్తములయిన ఋషులచేత; శోభితం = మున్నుచెప్పఁబడినమునులకును బూజనీయులయిన, మహాషులతోనుంఁగూడి ప్రకాశించు చున్న ; తాపసాశ్రమమండలం , రామః , దదర్శ = న, యాశ్రమసమూహమున, రామండు, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తద్బ్రహ్మభవనప్రఖ్యం బ్రహ్మఘోషనినాదితమ్. ౮
బ్రహ్మవిద్భి మహాభాగై ర్బ్రహ్మణై రుపశోభితమ్
స దృష్ట్వా రాఘవ శ్రీమాన్ తాపసాశ్రమమండలమ్. ౯
అభ్యగచ్ఛ న్మహాతేజా విజ్యం కృత్వా మహద్ధనుః

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయిన పరాక్రమముగల; శ్రీమాన్ = అధికమయినకాంతిగల; సః = ఆ; రాఘవః = రామండు; బ్రహ్మభవనప్రఖ్యం = బ్రహ్మలోకంబుతోసమానమయినదియ; బ్రహ్మఘోషనినాదితం = వేదధ్వనిచేధ్వనింపఁజేయఁబడినదియ; బ్రహ్మవిద్భిః = బ్రహ్మము నెఱింగినవారలును ; మహాభాగైః = పూజ్యమయినయద్భుతముగలవారలునగు; బ్రహ్మణైః = బ్రహ్మమును; దృష్ట్వా = చూచి; మహత్ = గొప్పదగు; ధనుః = ధనుస్సును; విజ్యం = అల్లెత్రాడులేనిదానిగా; కృత్వా = చేసి; అభ్యగచ్ఛత్ = పోయెను. మహాతేజుండును శ్రీమంతుండునగు

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧

రాముండు, బ్రహ్మలోకంబువంటిదియు శ్రమమండలంబుఁజూచి, ధనుస్సువిజ్యం
వేదఘోషంబుచే నలంకరింపఁ బడినది బుగావించి , యయ్యాశ్రమంబులకుం
యొ , బ్రహ్మవేత్తలగును తమబ్రాహ్మ బోయెను. అని, తాత్పర్యము.
ఋలతోనొప్పుచున్నదియునగు, నయ్యా

దివ్యజ్ఞానోపపన్నాః సై రామం దృష్ట్వా మహాషయః. ౧౦
అభ్యగచ్ఛంస్తథాప్రితావై జేహీంచ యశస్వినిమ్

<p>టీక॥ దివ్యజ్ఞానోపపన్నాః= దివ్యజ్ఞానముతోఁగూడిన; తే=ఆ,మహాషయః=మహాఘోషము; రామం= రాముని; తథా=అట్లు; యశస్వినిం=అధికమయినకీర్తిగల; వై జేహీంచ=సీతాదేవిని; దృష్ట్వా=చూచి, ప్రితాః=సంతసించినవారలయి; అభ్యగచ్ఛం= ఎదుర్కొనిరి.</p>	<p>దివ్యజ్ఞానసహితములగుటంజేసి, రాముండునారాయణావతార రూపుండగుటయు, సీతాలక్ష్మణులమహాత్వంబునెఱిగినవారలగునమ్మహాఘోషము, సీతారామలక్ష్మణులంజూచి, పరమసంతోషంబుననెదుర్కొనిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తే తం సోమ మివోద్యంతం దృష్ట్వావై ధర్మచారిణః. ౧౧
లక్ష్మణంచైవ దృష్ట్వాతు వై జేహీంచ యశస్వినిమ్
మంగళాని ప్రయంజానాః ప్రత్యగృహ్ణాన్ దృఢవ్రతాః. ౧౨

<p>టీక॥ ధర్మచారిణః= ధర్మమునాచరించువారలును; దృఢవ్రతాః= స్థిరములయిననియమముగలవారలునగు, తే=ఆమునులు; ఉద్యంతం= ఉదయించుచున్న; సోమమివ(స్థితం)=వండునివలెనున్న; తం=ఆరాముని; దృష్ట్వా=చూచినంతనె; లక్ష్మణంచైవ=</p>	<p>లక్ష్మణుని; యశస్వినిం=అధికమయినకీర్తిగల; వై జేహీంచ=సీతను; దృష్ట్వాతు=చూచినంతనె; మంగళాని=మంగళంబులను; ప్రయంజానాః= ప్రయోగించుచు; ప్రత్యగృహ్ణాన్=ప్రతిగ్రహించిరి. ధామికులునుదృఢవ్రతులు నగునమ్మహాఘోషము, ఉదయించుచుండుని</p>
---	---

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము.

స ౧

బోలెనున్న రాముని , సీతాలక్ష్మణుల దంబులం గావించుచు, బ్రతిగ్రహించి లనంజూచి, వారలకు మంగళాశీర్వాది. అని,తాత్పర్యము.

రూపసంహననం లక్ష్మీం సౌకుమార్యం సువేషతామ్
దద్యశు ర్వస్త్రితాకారా రామస్య వనవాసినః. ౧౩

టీక|| వనవాసినః= వనంబుననుం తాం = మంచివేషముగల్గుటను; దద్య
దునట్టియును; ర్వస్త్రితాకారాః = ఆ శుః=చూచిరి.
శ్చర్యముతోఁగూడిన యాకారము గల వనవాసులు, రామునిరూపంబును శరీ
వారలయి; రామస్య = రామునియొ రంబును, లక్ష్మీని సౌకుమార్యంబును సౌం
క్క; రూపసంహననం= రూపమును దర్శంబునుంజూచి, యాశ్చర్యంబునొంద
దేహమును; లక్ష్మీం= కాంతిని; సౌకు దిరి. అని, తాత్పర్యము.
మార్యం = సుకుమారతను ; సువేష

వైదేహీం లక్ష్మణం రామం నేత్రై రనిమిషైరివ
ఆశ్చర్య భూతం దద్యశు స్సర్వే తే వనచారిణః. ౧౪

టీక|| తే=ఆ; వనచారిణః=వనవా వ" అనునదివాక్యాలంకారార్థము); ద
సులు; సర్వే=అందఱును; వైదేహీం= ద్యశుః=చూచిరి.
సీతాదేవిని; లక్ష్మణం=లక్ష్మణుని; రా వనవాసులందఱు, సీతాదేవిని, రామల
మం=రాముని; ఆశ్చర్యభూతం=ఆశ్చ త్మణులను, యెప్పుపాటువిడిచి, పరమా
ర్యమగునట్లుగా; అనిమిషైః = యెప్పు శ్చర్యంబునంజూచిరి. అని, తాత్పర్యము.
పాటులేని; నేత్రైః=కన్నులచేత("ఇ

తత్రై నంహి మహాభాగా స్సర్వభూతహితే రతమ్
అతిథిం పణకాశాలాయాం రాఘవం సస్యవేశయిత్. ౧౫

టీక|| తత్ర= ఆయాశ్రమములందు; మహాభాగాః = పూజ్యమయినయదృష్ట

ముగలముఖలు ; సర్వభూతహితే= సమస్తప్రాణులమేలునందురతం= ఆ సక్తుడయిన; అతిధిం=అతిధియగు ; ఏనం=ఈ; రాఘవం=రాముని; పణక శాలాయాం=పణకశాలయందు ; సన్యవేశయకహి=విడియఁజేసిరిగదా !

అయ్యాశ్రమమండలంబున , మహా భాగులగుమునులు , సమస్తప్రాణిహితాసక్తుండగు రాముండతిధిగావచ్చుటకుసంతసించి , యాయననుబణకశాలకుఁదీసికొనిపోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతో రామస్య సత్కృత్య విధినా పావకోపమాః
ఆజహ్యస్తే మహాభాగా స్సలిలం ధర్మచారిణః. ౧౬

టీక|| తతః=అటుపిమ్మట; పావకోపమాః= అగ్నిహోత్రునితోఁబోలిగల; మహాభాగాః=పూజ్యమయినయృద్భవముగల; ధర్మచారిణః = ధర్మమునాచరించునట్టి; తే=ఆమునులు; రామస్య=రామునకు; సత్కృత్య= పూజించి; సలిలం=జలమును; ఆజహ్యః=

తెచ్చిరి. అంత, నగ్నిహోత్రతుల్యులును మహాభాగులును బరమధార్మికులును గు నమ్మునులు , రామునకుస్వాగతంబుఁజెప్పి, పూజార్థమయి, జలంబుఁ దెచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

పుష్పం మూలం ఫలం వన్య మాశ్రమంచ మహాత్మనః
నివేదయిత్వా ధర్మజ్ఞాస్తతః ప్రాంజలయోఽబ్రువత్. ౧౭

టీక|| ధర్మజ్ఞాః= ధర్మమునెఱింగినట్టిమునులు; మహాత్మనః= పూజ్యమయిన స్వభావముగల రామునకు; వన్యం=అడవియందుఁబుట్టిన; పుష్పం = పూలను; మూలం=గడ్డలను; ఫలం = పండ్లను; ఆశ్రమంచ=ఆశ్రమమును; నివేదయిత్వా(నివేద్య)=నివేదించి; తతః=

అంత; ప్రాంజలయః=మంచిచేమోడ్పుగలవారలయి; అబ్రువత్=జెప్పిరి. దివ్యజ్ఞానోపపన్నులగునాముఖులు, మహాత్ముండగు రామునకు, వనంబునందుఁగలిగిన పుష్పంబులను ఫలమూలంబులను నివేదించి, తమయాశ్రమంబును ఆయనకొప్పగించి, రామునినారాయ

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౧౧

స ౧

నావతారత నెఱింగినవార లగుటచే వనచేఁ, జేమోడ్పుగీలించి, యిట్లని,వి
భక్తిపూర్వకంబుగా, నితరరాజుల క న్నవించిరి. అని,తాత్పర్యము.
న్న నధికుండును భగవంతుండుననుభా

ధర్మపాటో జనస్యాస్య శరణ్యస్తత్వం మహాయశః
పూజనీయశ్చ మాన్యశ్చ రాజా దండధరో గురుః. ౧౮

టీక॥మహాయశః = అధికమయినకీ త్ననుధరించువాఁడు (కావున);గురుః=
తిఁగలరాముఁడా! త్వం=నీవు; ధర్మ తండ్రి.
పాలః= ధర్మమునాచరించువాఁడవు. మహాయశుండవగురాముఁడా! నీ
అస్య=ఈ; జనస్య = జనమునకు; శర వుధర్మమును బాలించువాఁడ వగుట
ణ్యః = శరణు పొందఁదగిన వాఁడవు చే,మాకందఱకును శరణ్యుండవు; పూ
ను.పూజనీయశ్చ= పూజింపఁదగినవాఁ జింపను గౌరవింపనుండగినవాఁడవు; వీ
డవును. మాన్యశ్చ=గౌరవింపఁదగినవాఁ లయిన, రాజుదుష్టులశిక్షించుఁగావున,
డవును. రాజా=రాజు; దండధరః= శి దండ్రవంటివాఁడు.అని,తాత్పర్యము.

ఇంద్రస్యేహ చతుర్భాగః ప్రజా రక్షతి రాఘవ

రాజా తస్మా ద్వరాణ్ భోగాన్ భుజ్జేగ్ లోకనమస్కృతః. ౧౯

టీక॥రాఘవ=రాముఁడా! ఇహ= ఈభూమియందు; ఇంద్రస్య = దేవేం
దుగ్నియొక్క; చతుర్భాగః= నాలువ రాముఁడా! రాజు,దేవేంద్రుని నా
భాగమయిన; రాజా=రాజు;ప్రజాః= లవభాగంబునను, నితరదిక్పాలురయం
జనులను;రక్షతి= కాపాడుచున్నాఁడు. శంబులను, నిమిఁకంపఁబడినవాఁడు;ప్రజ
తస్మాత్=అందువలన; లోకనమస్కృ తనురక్షించును; కావున, నతనికి, సమ
తః=జనముచే నమస్కరింపఁబడినవాఁ స్తభోగంబుల ననుభవించుట యొక్క
డై; వరాణ్=శ్రేష్ఠములయిన ; భో ముగానున్నది. అని,తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧

తేవయం భవతా రత్యై భవద్విషయవాసినః
నగరస్థో వనస్థోవా త్వం నో రాజా జనేశ్వరః. ౨౦

టీక॥భవద్విషయవాసినః= నీదేశం బుననుండునట్టి; తే=అట్టి; వయం=మే ము; భవతా=నీచేత; రత్యై=కాపా డఁదగినవారలము; జనేశ్వరః=జనుల కుఁ బ్రభుండవైన; త్వం= నీవు; నగర స్థోవా= పట్టణంబుననున్నవాడవుగా ని; వనస్థోవా= అడవియందున్నవాడ	వుగానినః=మాకు; రాజా=రాజువు. మేమందఱము, నీదేశంబుననుండు వారలముకావున, నీవెమాకురక్షకుండ వు; పట్టణంబుననున్నను, వనంబున నున్న ను, నీవెమాకురాజువు. అని, తాత్పర్యము.
--	---

న్యస్తదండా వయం రాజా జితక్రోధా జితేంద్రియాః
రక్షితవ్యాస్తవ్యా శశ్వ ద్గర్భభూతా స్తపోధనాః. ౨౧

టీక॥రాజా=రాజువగురాముఁడా! న్యస్తదండాః=విడువఁబడినశిక్షించుటగ లవారలమును; జితక్రోధాః=జయిం పఁబడినకోపముగలవారలమును; జితేం ద్రియాః=జయింపఁబడిన యింద్రియ ములుగలవారలమును; గర్భభూతాః= బిడ్డలవంటివారలమును; తపోధనాః= తపస్సేధనముగాఁగలవారలమునగు; వ యం=మేము; త్వయా=నీచేత; శశ్వ త్=ఎల్ల పృథును; రక్షితవ్యాః=రక్షిం	పఁబడవలసినవారలము. రాజువగురాముఁడా! మేము, ఎవ్వ రెంత యపకారముగావించినను వారి నిశిక్షించుటనువిడిచి, కోపంబుఁ బరిత్య జించి, జితేంద్రియులమయి, తపంబు గావించుచుండువారలము, బిడ్డలవంటి వారలము; కావున, నీవుమమ్మెల్లప్పు డునుదప్పకరక్షింపుచుండవలెను. అని, యమ్మునులు, రామునితోఁ జెప్పుకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.
---	---

ఏవ ముక్త్వా ఖలై ర్హులైః పుష్పై ర్వన్యైశ్చ రాఘవమ్
వన్యైశ్చ వివిధాహరై స్సలక్ష్మణ మపూజయత్. ౨౨

టీక॥ తే (అధ్యాహృతము) = ఆములయినయాహారములచేతను ; అపూజనులు ; ఏవం = ఇట్లు ; ఉక్త్వా = చెప్పి ; సయం = పూజించిరి.
 లక్ష్మణం = లక్ష్మణునితోఁగూడిన ; రా అమ్మ హామకలీప్రకారంబునంబ్రాధింంచి, వన్యంబులగు, పుష్పములచేతను ఫలమూలంబులచేతను మణియువనంబునం గలుగు నానావిధంబులయినయితరాహారములచేతను, రామలక్ష్మణులంబూజించిరి. అని, తాత్పర్యము.

యథాన్యే తాపసా స్సిద్ధా రామం వై శ్వానరోపమాః
 న్యాయవృత్తా యథాన్యాయం తర్పయామాసు రీశ్వరమ్. ౨౩

టీక॥ యథా = ఎట్లు ; వై శ్వానరోపమాః = క, తపయామానుః = తృప్తివొందినచిరి.
 పమాః = అగ్నిహోత్రునితోఁబోచిరి.
 లింగలః ; న్యాయవృత్తాః = న్యాయాను అట్లగ్నిహోత్ర సమానులును, శాసారియగునాచారముగల ; సిద్ధాః = స్తోత్రాచార సంపన్నులును దపస్సిద్ధులునగు నితరమహామకలును , యథాతపస్సిద్ధివొందిన ; అన్యే = ఇతరులయినన్యాయంబుగ, రామంబూజించిరి.
 న ; తాపసాః = ఋషులు ; ఈశ్వరం = అని, తాత్పర్యము.
 ప్రభుండగు ; రామం = రాముని ; యధాన్యాయం = న్యాయమునతిక్రమింప

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
 ఆరణ్యకాండే, ప్రథమస్కంధః.

ఇది, సృష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు , శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
 వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండ ప్రథమస్కంధాటిక ,
 ముగిసినది.

అమి

ద్వితీయ స గ కా ప్రారంభః.

కృతాతిధ్యోధ రామస్తు సూర్యస్యోదయనం ప్రతి
ఆమంత్య స మనీక్ సర్వాక్ వనమేవా న్వగాహత. ౧

టీక॥ అధ=పిమ్మట; కృతాతిధ్యః=చే	వీడుకొని; వనమేవ=అడవి నే; అన్వగా
యఁబడినయతిధిస తా-రముగల; సః=	హత=ప్రవేశించెను.
అ; రామస్తు= రామండును; సూర్యస్య=	అంత, నట్లు, రామండు, వారలవల
సూర్యునియొక్క; ఉదయనంప్రతి=ఉద	ననాతిధ్యంబువడసి, సూర్యోదయంబు
యకాలమునందు; మనీక్= ఋషుల	ననమ్మునులనందఱ వీడొని, యరణ్యం
ను; సర్వాక్=అందఱను; ఆమంత్య =	బునకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

నానామృగగణాకీణం శాదూకలవృక సేవితమ్
ధ్వస్తవృక్షలతాగుల్మం దుదకశక సలిలాశయమ్. ౨
నిష్కా-జనానాశకుని ఝిల్లి కాగణనాదితమ్
లక్ష్మణానుగతో రామో వనమధ్యం దదశకహ. ౩

టీక॥ లక్ష్మణానుగతః= లక్ష్మణుని	గుల్మం=నశించినవృక్షములునుతీగెలు
చేతవెంబడింపబడిన; రామః=రామఁ	నుబోచెలేనిచెట్లునుగలదియు; దుదక
డు; నానామృగగణాకీణం = నానా	ర్యసలిలాశయం= చూడఁగూడనికొలం
విధములగుమృగములచే వ్యాపింపఁ బ	కులుగలదియు ; నిష్కా-జనానాశకు
డినదియు; శాదూకలవృక సేవితం =	ని=ధ్వనిలేనినానావిధములయిన పక్షు
పెద్దపులలచేతను తోడేళ్లచేతను సే	లుగలదియు; ఝిల్లి కాగణనాదితం=
వింపఁబడినదియు; ధ్వస్తవృక్ష లతా	ఈలపురుగుల సమాహముచే ధ్వనిం

పఁజేయఁబడినదియునగు; వనమధ్యంబు
అడవినడిమిప్రదేశమును ; దదశఁక=

రాముండు, లక్ష్మణసహితుండై, నానామృగంబులతోఁగూడినదియొక, బె
ద్దపులులుమన్నగుక్రూరజంతువులు గ
లదియు, నలఁగినవృక్షంబులునులతలును
గుల్మములునుగలదియు జూడననవ్యం

బులయినకొలంకులతోఁ గూడినదియు
భయంబునంజేసి ధ్వనింపక నిశ్చలంబు
లయియుండునానావిధపక్షులు గలవి
యు, అధికసూక్ష్మరూపంబులగుట వల
ననిభయంబుగధ్వనించుచున్న యీల
పురుగులతోనొప్పుచున్నదియునగు నర
ణ్యమధ్యంబుజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

సీతయాసహ కాకుత్స్థ స్తస్మిన్ ఘోరమృగాయతే
దదశఁక గిరిశృంగాభం పురుషాదం మహాస్వనమ్. ౪
గంభీరాక్షం మహావక్త్రం వికటం విషమోదరమ్
భీభత్సం విషమం దీఘం వికృతం ఘోరదశఁకనమ్. ౫
వసానం చమకై యాఘ్రిం వసాద్రీం రుధిరోక్షితమ్
త్రాసనం సర్వభూతానాం వ్యాదితాస్య మివాంతకమ్. ౬
త్రీక సింహం శృతురో వ్యాఘ్రోక్ ద్వా వృకౌ పృషతాకదశ
సవిషాణం వసాద్విగ్ధం గజస్యచ శిరోమహత్. ౭
అవసజ్యాయసే శూలే వినదంతం మహాస్వనమ్

టీక॥ కాకుత్స్థః=రాముండు ; సీత యాసహ=సీతతోఁగూడ ; ఘోరమృ
గాయతే = భయంకరమయినవృగ
ములతోఁగూడిన ; తస్మిన్=అందు
యందు ; గిరిశృంగాభం=పర్వతశిఖ
రముయొక్క-కాంతివంటికాంతిగలవాఁ
డును ; మహాస్వనం = అధికమయిన
ధ్వనిగలవాఁడును ; గంభీరాక్షం=లోఁ
తయిన కండ్లుగలవాఁడును ; మహావ
క్త్రం= పెద్దనోరుగలవాఁడును ; వి
కటం= వికృతమయినదేహముగలవాఁ
డును ; విషమోదరం=ఎచ్చుతక్కువ

లుగలకడుపుగలవాఁడును; భీభత్సం=
 టోతగలిగించువాఁడును; విషమం=
 ఎచ్చుతక్కువలుగలవాఁడును; దీర్ఘం=
 నిడుపైనవాఁడును; వికృతం=వికార
 ముగలవాఁడును; ఘోరదశకానం=
 భయంకరమయిన చూచుటగలవాఁడు
 ను; వసార్ద్రం=మాంసముచేదడిసి
 నదియును; రుధిరోక్షితం=నెత్తురు
 చేదడుపఁబడినదియునగు; వైయా
 ఘ్నం=పెద్దపులిదగు; చమక=తో
 లును; వసానం=ధరించియున్నవాఁ
 డును; సవకాభూతానాం=సమస్త
 ప్రాణులయొక్కయు; త్రాసనం=
 భయముగలిగించువాఁడును; వ్యాదితా
 స్యం=తెఱవఁబడినముఖముగల; అంత
 కమివ(స్థితం)=యమునివలెనున్నవాఁ
 డును; సింహాక్ష=సింహంబులను; త్రీక్ష=
 మూడిటిని; వ్యాఘ్రాక్ష=పులులను; చ
 తురః=నాలుగింటిని; వృకా=తోడేళ్ల
 ను; ద్వా=రెండింటిని; పృషతాక్ష=జిం
 కలను; దశ=పదింటిని; సవిషాణం=కొ
 మ్ముతోఁగూడినదియు; వసాదిగ్ధం=కొ
 వ్యుచేఁబూయఁబడినదియునగు; మ
 హత్=గొప్పదగు; గజస్య=ఏనుగు
 యొక్క; శిరశ్చ=తలను; ఆయసే=
 ఇనుపదైన; శూలే=శూలమునందు;

అవసజ్య=కుచ్చుకొని; మహాస్వనం=
 పెద్దధ్వనిగల్గునట్లుగా; వినదంతం=అఱ
 చుచున్నవాఁడునగు; పురుషాదం=రా
 త్నసుని; దదశక=చూచెను.

రాముండు, సీతాలక్ష్మణులతోఁ
 గూడఁబోవుచు బర్హతశిఖరా కారుం
 డును, మహానాదుండును, గంభీరయ
 నుండును పెద్దనోరుగలవాఁడును, మ
 హాకాయుండును విషమోదరుండును,
 బాపరులకుఁతోతగలిగించు వాఁడును
 విషమదేహుండును, దీఘకాత్రుండు
 ను, వికృతుండును భయంకరాకారుం
 డును, రక్తమాంసంబులనాద్రీం బ
 యిన వ్యాఘ్రవృషాంబు ధరించి యు
 న్నవాఁడును, సమస్తధూత భయంక
 రుండును నోరుఁదెఱచుకొనియున్న య
 ముంబగిది జూపట్టుచున్న వాఁడును,
 మూఁడుసింహంబులను నాలుగు పెద్దపు
 లులను రెండుతోడేళ్లను బదిజింకలను
 వసాదిగ్ధంబగుగొప్పయేనుంగుతల యొ
 క్కటియును ఆయసశూలంబునఁగ్రచ్చి
 పట్టుకొని, భయంకరంబుగా నఱచుచు
 న్నవాఁడునగు నోక్కరాత్నసుం జూ
 చెను.

అని, తాత్పర్యము.

స రామం లక్ష్మణంశైవ సీతాం దృష్ట్వాచ మైధిలీమ్. ౮
అభ్యధావత సంక్రుద్ధః ప్రజాః కాల ఇవాంతకః

టీక॥ సః = ఆరాక్షసుడు ; రామం = రాముని ; లక్ష్మణంశైవ = లక్ష్మణుని ; మైధిలీం = మిథిలయందుఁబుట్టిన ; సీతాం = సీతాదేవిని ; దృష్ట్వాచ = చూచియు ; సంక్రుద్ధః = కోపించినవాఁడై ; కాలే = సంహారకాలమునందు ; ప్రజాః = జనులనుగూచి ; అంతకఇతఁడు = ఆరాక్షసుఁడువలె ; అభ్యధావత = ఎదురొకనిపరుగెత్తెను. ఆరాక్షసుండు , సీతారామలక్ష్మణబంజూచి, క్రుద్ధుండై, సంహారకాలంబునయముండు ప్రజలపైకివచ్చునట్లు , వారలపైకివచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

స కృత్వా భైరవం నాదం చాలయన్నివ మేదనీమ్. ౯
అంకే నాదాయ వై డేహీ మపక్రమ్య తతోఽబ్రవీత్

టీక॥ సః = ఆరాక్షసుడు ; మేదినిం = భూమిని ; చాలయన్నివ = కదలించువాఁడువలె ; భైరవం = భయంకరముయిన ; నాదం = ధ్వనిని ; కృత్వా = చేసి ; వై డేహీం = సీతను ; అంకేన = మొలచేత ; ఆదాయ = గ్రహించి ; అపక్రమ్య = ఆవలికిఁబోయి ; తతో = అంతః ; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. ఆరాక్షసుండు, భూమియంతయుఁ గదలునట్లు భయంకర నాదంబుఁ గావించి, సీతనెత్తించంకలోనుంచుకొని , యావలికిఁబోయి , రామలక్ష్మణులంబూచి, యిట్లుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యవాం జటాచీరధరా సభార్యో షీగజీవితౌ. ౧౦
ప్రవిష్టౌ దండకారణ్యం శరణాపా సిధారిణౌ

టీక॥ షీగజీవితౌ = నశించినయాటాచీరధరా = జటలనునారచీరలను యున్నగుల ; యవాం = మీరలు ; జప్రవిష్టౌ = దాల్చినవారలయి ; సభార్యౌ = భా

ర్యతోఽగూడినవారలయి ; శరచాపా
సిధారిణౌ = బాణంబులనువింటినిఖ
క్లమును ధరించినవారలయి ; దండకా
రణ్యం = దండకారణ్యమును ; ప్రవి
ష్టా = ప్రవేశించినారలు.

మీరలు , జటాచీరంబులుధరించి,

భార్యసహితులరయి, ధనుర్బాణంబు
లను ఖడ్గంబునుధరించి , యీదండకా
రణ్యంబునకు వచ్చినారుకావున , మీ
యాయుస్సుదీక్షింపఁజేసెడి.

అని, తాత్పర్యము.

కథం తాపస యో ర్వాంచ వాసః ప్రమదయాసహ. ౧౧

టీక॥ తాపసయోః = మునులరియిన ; ఎట్లు.

వాంచ = మీకును ; ప్రమదయాసహ = మీరలు , ఋషులుగదా! స్త్రీతో
స్త్రీలతోఽగూడ ; వాసః = ఉనికి ; కథం = నెట్లున్నారు? అని, తాత్పర్యము.

అథమౌచారిణౌ పాపౌ కాయవాం మునిదూషకౌ

టీక॥ అథమౌచారిణౌ = అథమౌ
మునాచరించువారలును ; మునిదూష
కౌ = మునులనుదూషించువారలును ;
పాపౌ = పాపిష్ఠులునగు ; యువాం =
మీరలు ; కౌ = ఎవ్వరు?

ఇట్లు, మునివేషంబువేసికొని, మఱ
లమునిజనవిరుద్ధంబుగా ధనుర్బాణా
ద్యాయుధంబులుధరించి, యథమౌ
చాచరించుచున్న, మీరలెవ్వరు?
అని, తాత్పర్యము.

అహం వన మిదం దుగ్ధం విరాధో నామరాక్షసః. ౧౨

చరామి సాయుధో నిత్య మృషిమాంసాని భక్షయే

టీక॥ విరాధోనామ = విరాధుండ
నుపేరుగల ; రాక్షసః = రాక్షసుండనై
న ; అహం = నేను ; ఋషిమాంసా
ని = ఋషులమాంసములను ; భక్షయే =

తినువాఁడనై ; సాయుధః = అయుధ
ముతోఽగూడినవాఁడనై ; నిత్యం = ఎల్ల
ప్పుడును ; ఇదం = ఈ ; వనం = అడవిని ;
చరామి = పొందియున్నాను.

విరాధుండనుపేరుగల రాక్షసుండ | ల్లప్పుడును, ఈవనం బునం దిరుగుచుం
నగునేను , ఋషిమాంసంబులం దినట | దును. అని, తాత్పర్యము.
కై , యాయుధంబుధరించి , యె

ఇయం నారీ వరారోహః మమభార్యా భవిష్యతి. ౧౩
యవయోః పాపయోశ్చ హం పాస్యామి రుధిరం మృధే

టీక|| వరారోహః = శ్రేష్ఠములయి | రును ; పాస్యామి = త్రాఁగెదను.
నపిఱుందులుగల ; ఇయం = ఈ, నారీ = సుందరములయిన పిఱుందులు గల
(స్త్రీ) ; మమ = నాయొక్కఁ; భార్యా = యీవనితయు నాకుభార్యగాఁగలదు;
భార్య ; భవిష్యతి = కాఁగలదు ; అ | యుధంబునఁబాపిష్టులరగు మీర క్తంబు
హం = నేను; మృధే = యుద్ధమునందు ; దనివిదీరం ద్రావెదను . అని, విరాధుం
పాపయోః = దుష్టులరయిన; యవయో | డు రామలక్ష్మణులతోఁజెప్పెను.
శ్చ = మీయొక్కయు , రుధిరం = నెత్తు | అని, తాత్పర్యము.

తస్యైవం బ్రవతో దుష్టం విరాధస్య దురాత్మనః. ౧౪
శ్రుత్వా సగర్వితం వాక్యం సంభ్రాంతా జనకాత్మజా
సీతా ప్రావేపతోఽఙ్గా త్ప్రవాతే కదలీ యథా. ౧౫

టీక|| ఏవం = ఇట్లు; దుష్టం = దుష్ట | జేవి ; సంభ్రాంతా = తొట్టుపాటునొం
ముగా; బ్రవతో = చెప్పుచున్న ; దురా | దినదై ; ఉఁజ్యేగాత్ = భయమువలన;
త్మనః = దుష్టబుద్ధిగల ; విరాధస్య = వి | ప్రవాతే = పెనుగాలియందు ; కదలీయ
రాధునియొక్కఁ ; సగర్వితం = గర్వ | ధా = అరఁటిచెట్టువలె; ప్రావేపత =
ముతోఁగూడిన ; వాక్యం = మాటను ; వడఁకెను.
శ్రుత్వా = విని; జనకాత్మజా = జనకమ | అతిమష్టంబుగాఁ బలికినదురాత్ముం
హారాజుకూతురయిన; సీతా = సీతా | డగు విరాధునిగర్వంపుమాటలనువిని ,

జనకమహారాజు కూతురుయిన సీతా | యుభయముపడి , పెనుగాలిసరఁచిచె
డేవి , తొట్టుపాటునొంది, మిక్కిలి | ట్టువలెఁజలించెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం దృష్ట్వా రాఘవ స్సీతాం విరాధాంకగతాం శుభామ్
అబ్రవీ ల్లక్ష్యణం వాక్యం ముఖేన పరిశుష్యతా. ౧౬

టీక|| రాఘవః=రాముండు; విరా | ణునిగూర్చి; వాక్యం=మాటను; అబ్ర
ధాంకగతాం = విరాధునిచంకనొంది | విలే=చెప్పెను.
న; శుభాం=మంగళకరియగు; తాం= | రాముండు, విరాధునిచంకంజిక్కి
అ; సీతాం= సీతాదేవిని; దృష్ట్వా= | యున్నసీతాదేవింజూచి, పరిమదుఃఖం
చూచి; పరిశుష్యతా= ఎండుచున్న; | చున, నోరెండ, లక్ష్యణంబూచి, యీ
ముఖేన=నోటిచేత; లక్ష్యణం=లక్ష్య | మాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

పశ్య సౌమ్య నరేంద్రస్య జనకస్యాత్మసంభవామ్
మమ భార్యాం శుభాచారాం విరాధాంకే ప్రవేశితామ్. ౧౭
అత్యంతసుఖసంవృద్ధాం రాజపుత్రీం యశస్విన్వీమ్

టీక|| సౌమ్య=తిన్ననివాడవగు ల | అధికమయిన కీర్తిగలదియు ; విరా
క్ష్యణండా! నరేంద్రస్య= మనుష్యుల | ధాంకే=విరాధునిచంకయందు; ప్రవే
కులబ్రభుండగు; జనకస్య= జనకమహా | శితాం=ఉంచబడినదియనగు; మమ=
రాజయొక్క; ఆత్మసంభవాం=కూ | నాయొక్క; భార్యాం= భార్యను; ప
తురును; శుభాచారాం = మంగళక | శ్య=చూడుము.
రమయిన యాచారముగలదియు; అ | సౌమ్యుండవగులక్ష్యణండా! జన
త్యంతసుఖసంవృద్ధాం=మిక్కిలియొసు | కమహారాజుకూతురును మంచియా
ఖముగాఁబెరిగినదియు; రాజపుత్రీం = | చారంబుగలదియుమిక్కిలి సుఖంబునం
రాజకొమారెయ్య; యశస్విన్వీం= | బెరిగినదియురాజకొమారెయ్య ,

బతివ్రతయనునధికకీర్తిని వహించినది | కంజిక్కి యున్నది. చూడుము.
యనుగునాభ్యాః, సీత, విరాధునివలె | అని, తాత్పర్యము.

యదభిప్రేత మస్తాసు ప్రియం వరవృతం చ యత్. ౧౮
కై కేయాస్తు సుసంవృత్తం షీప్ర మద్యైవ లక్ష్మణ

టీక|| లక్ష్మణ=లక్ష్మణుడా! అస్తా వ = ఇప్పుడే ; సుసంవృత్తం = ని
సు = మనవిషయమునందు ; కైకే దించినది.
య్యాః=కైకేయియొక్క ; యత్=ఏ లక్ష్మణుడా ! మనవిషయముయి
ది ; అభిప్రేతం=అభిప్రాయమో ; మ కైకేయియేమి యభిప్రాయపడినదో,
త్=ఏ, ప్రియంచ= ఇష్టమును ; వరవృ ఏయిష్టమును బొందుటకై వరవ్యాజం
తం=వరముచేంగోరంటెనదో ; తత్ బుననడిగెనో, అదియంతయునిప్పుడే,
(అధ్యాహృతము) తు = అదిమాత్ర శీఘ్రమున, సిద్ధించినది.
ము ; షీప్రం=శీఘ్రముగా ; అద్యై అని, తాత్పర్యము.

యా న తువ్యతి రాశ్యేన పుత్రాధేః దీఘదశిః. ౧౯
యయాహం సర్వభూతానాం హితః ప్రస్థాపితో వనమ్
అశ్యేదానీం సకామా సా యా మాతా మమ మధ్యమా. ౨౦

టీక|| దీఘదశిః= దూరదృష్టిగ పంపబడితి నో; యా=ఏబిడ; మమ=నా
ల, యా=ఏబిడ; పుత్రాధేః= పుత్రుని యొక్క; మధ్యమా=నడిమిదగు ; మా
ప్రయోజనమనిమిత్తమయిన ; రాశ్యే తా=తల్లియో; సా=అకైకేయి; అద్య=
న=రాజ్యముచేత; నతువ్యతి= సంతో ఈదినమునందు; ఇదానీం= ఇప్పుడు;
పింపదో; యయా=ఏబిడచేత; సర్వ సకామా=కోర్కెతోఁగూడినది.
భూతానాం= సమస్తప్రాణులకును; ఏబిడ, "భరతునకు రాజ్యంబువచ్చుట
హితః= మేలు సేయునట్టి; అహం= నే మాత్రమేచాలదు, రాముండు, సర్వలో
ను; వనం= అడవినిగూర్చి; ప్రస్థాపితః= కప్పియుండుగావున, నతండుండు నేని

జనులందఱు నతనికెయ్యనుకూలరగుదు బులువిడుచును . లేకవిరక్తుండై మఱ
రు" అనిదూరదృష్టితో నాలోచించి, భర లనయోధ్యకు రానొల్లకుండును" అని, చ
తునకు రాజ్యంబు వచ్చినంతందృష్టిజెం కఁగఁగా నాలోచించి, నమస్తథూతహి
దక "రాముడడవికిఁ బోయినచో, నీ శుండనగునన్నునడవికిఁ బంపెనో, అట్టి
తయునతని వెంటబడించును. సీతసౌందర్య నామధ్యమాంబయగుకై కేయికోరిక,
వతిగావున రాక్షసులబిడనపహరింతు యీదినంబున నీక్షణము నందు ఫలిం
రు. అంతసీతయందతిమోహనురాగం చినది. అని, తాత్పర్యము.
బులుగల రాముండు , తోడనే ప్రాణం

పరస్పర్యాత్తు వై దేహ్యం దుఃఖితర మస్తిమే
పితృ ద్వియోగా త్సామిత్రే స్వరాజ్యహరణౌ తథా. ౨౦

టీక|| సామిత్రే = లక్ష్యఁ డా! మే = జ్యంబున పహరించుట వలనఁ గాని; న =
నాకు; వై దేహ్యం = సీతయొక్క; పరస్ప లేడు.
ర్యాత్తు = పరపురుష స్వశక్తి మువలనమా లక్ష్యఁ డా! నాకు సీతను బరపురు
తము; యథా (అధ్యాహృతము) = ఎ మఁడు స్పృశించుట వలనం గలుగునంత
ట్లు; దుఃఖితరం = అధిక దుఃఖము; అ దుఃఖము, పితృమరణంబునం గాని, రా
స్తి = కలదో; తథా = అట్లు; పితృ = తం జ్యంబు పోవుట చేఁ గాని, గలుగలేదు. అ
డ్రీయొక్క; వియోగాత్ = మరణమువ ని, రాముండు లక్ష్యఁ బనితోఁ జెప్పెను.
లనఁ గాని; స్వరాజ్యహరణౌ = నారా అని, తాత్పర్యము.

ఇతి బ్రువతి కాకుల్లే బాష్పశోకపరిప్లుతే
అబ్రవీ ల్లక్ష్యణః క్రుద్ధో రుద్ధో నాగ ఇవ శ్వసత్. ౨౧

టీక|| బాష్పశోకపరిప్లుతే = కన్నీటి వతి = చెప్పచుండఁ గా; లక్ష్యణః = లక్ష్య
తోఁ గూడిన దుఃఖము చేఁ దడుపఁబడిన; ఁడు; క్రుద్ధః = కోపించినవాడై; రు
కాకుల్లే = రాముండు; ఇతి = ఇట్లు; బుద్ధః = అడ్డగింపఁబడిన; నాగ ఇవ = సర్ప

మువలె; శ్వసన్=ఊర్పులువుచ్చుచు; అదురామశోకంబుఁ జూచి పరమక్రద్ధం
బ్రవీత్=చెప్పెను. డై, మంత్రవేగ బద్ధంబగు సర్పంబు ప
ఇట్లురాముండు, పరమ దుఃఖంబు గిది, వేడిని ట్టూర్పులువుచ్చుచు, నిట్లనిచె
నం గన్పిల్లవిడుచుచుఁ జెప్ప, లక్ష్మణుం ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అనాథ ఇవ భూతానాం నాథ స్త్వం వాసవోపమః
మయా ప్రేష్యేణ కాకుత్స్థ కిమధః పరితప్యసే. ౨౩

టీక॥ కాకుత్స్థ=రాముఁడా! భూధః=ఎందుకొఱకు; పరితప్యసే=పరి
తానాం=సమ స్తభూతంబులకును; నా తపించుచున్నావు?
ధః=ప్రభుండవు; వాసవోపమః=చే రాముడా నీవు, సమ స్తలోకంబుల
వేంద్రనితోఁబోలి-గలవాడవు; ప్రే కును బ్రభుండవయి చేవేంద్రునకుసరి
ష్యేణ=పరిచారకుండనగు; మయా = వచ్చువాడవయి, ప్రేష్యుండనగు నేను
నాతో; సహితః(అధ్యాహృతము) = నుసన్నిధానంబుననుండఁగా, నిట్లనాథ
కూడినవాడవునగు; త్వం=నీవు; అనా పగిదిఁబరితపించెదవేల?
థఇవ=నాథుండు లేనివాడవలె; కిమ అని, తాత్పర్యము.

శరేణ నిహతస్యాద్య మయా క్రుద్ధేన రక్షసః
విరాధస్య గతాసో హి మహీ పాన్యతి శోణితమ్. ౨౪

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; క్రుద్ధేన=కో మహీ=భూమి; పాన్యతిహి=తాఁగఁ
పించిన; మయా=నాచేత; శరేణ=బాణ గలదుగదా.
ముచేత; నిహతస్య=చంపఁబడిన ; గ ఇప్పుడు, క్రుద్ధుండనగు నేనుబాణం
తాసో=పోయినప్రాణములుగల; వి బుననీవిరాధునింజంపి, యితనిర క్తమును
రాధస్య=విరాధుండను; రక్షసః=రా భూమిద్రావునట్లు గావించెదను.
క్షునునియొక్క; శోణితం= నెత్తురును; అని, తాత్పర్యము.

రాజ్యకామే మమ క్రోధో భరతే యో బభూవహ
తం విరాధే ప్రమోక్ష్యామి వజ్రీ వజ్రీ మివాఽవతే. ౨౫

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨

<p>టీక॥ రాజ్యకామే = రాజ్యముగోరునట్టి, భారతే = భరతునందు; యః = ఏ; క్రోధః = కోపము, మమ = నాకు; బభూవ = ఉండెనో ("హ" అనునదిపాదసూరణార్థము), తం = ఆకోపమును; విగాధే = విరాధునియందు; వజ్రే = దేవేంద్రుడు; అచలే = పర్వతమునందు;</p>	<p>వజ్రమివ = వజ్రాయుధమునువలె, ప్రమోక్ష్యమి = విడిచెదను. రాజ్యంబుగోరినభరతునిపైనాకుఁగలిగినకోపమునంతయు, దేవేంద్రుండుపర్వతముపై వజ్రాయుధమును బ్రయోగించునట్లు, విరాధునిపై విడిచెదను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

మమ భుజబలవేగవేగితః
 పతతు శరశ్శ్రమహాన్యహేూరసి
 వ్యపనయతు తనోశ్చ జీవితం
 పతతు త తస్య మహీం విఘూర్ణితః. ౨౬

<p>టీక॥ మమ = నాయొక్క; భుజబలవేగవేగితః = బాహుబల వేగముచే వేగమునొందిన; మహాన్య = గొప్పదగు; శరః = బాణము; అస్య = ఈవిరాధునియొక్క; ఘహేూరసి = గొప్పఊమ్మనందు; పతతు = పడుచుండు. తనోః = దేహముననుండి; జీవితంచ = ప్రాణంబునుగూడ; వ్యపనయతు = పోగొట్టుచుండు. తతః = అంత, సః = ఆవిరాధుడు; విఘూర్ణితః = తెరుగుడునొందినవాఁడు;</p>	<p>దైః మహీం = భూమిని; పతతు = పొందుచుండు. నేను, నాభుజబలంబుకొలది, నాకణ్ఠాంతముగఁ బూరించివిడిచిన మహాబాణము, ఈవిరాధునివిశాల వత్సస్థలంబుజొచ్చి, ప్రాణంబులదేహముననుండిపాటందోల, నీవిరాధుండు, గిఱగిఱందిరిగి, నేలంబుండుగాక. అనిలక్ష్యంబు, రామునకుంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఇత్యాషేక, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
 ఆరణ్యకాండే, ద్వితీయస్కంధః.
 ఇది, స్వప్రార్థనము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండ ద్వితీయసగఁటిక,
ముగిసినది.

అ

తృ తీ య స గ ఁ ప్రా ర ం భః.

ఇత్యుక్త్వా లక్ష్మణ శ్రీమాన్ రాక్షసం ప్రహసన్నివ

టీక॥ శ్రీమాన్=అధికమయినకాం	పైను.
తిగల; లక్ష్మణః=లక్ష్మణుడు; ఇతి=ఇ	శ్రీమంతుండగులక్ష్మణుండు, ఇట్లు
ట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; రాక్షసం=రాక్ష	రామునకుంజెప్పి, విరాధుఁజూచినవ్వు
సునిగూచి; ప్రహసన్నివ=నవ్వుచు	చు, నిట్లుచెప్పెను.
నే; ఉవాచ(అధ్యాత్మతము)=చె	అని, తాత్పర్యము.

కో భవా న్వన మభ్యేత్య చరిష్యసీ యధాసుఖమ్. ౧

టీక॥ భవాన్=నీవు; కః=ఎవ్వడ	ఈవనంబున సుఖంబుగాఁ దిరుగు
వు; కవనం=అడవిని; అభ్యేత్య=పొంది;	చున్నావే; నీవెవ్వడవు?
యధాసుఖం= సుఖమునతిక్రమింపక;	అని, తాత్పర్యము.
చరిష్యసీ=తిరుగుచున్నావు.	

అథో వాచ పున రావ్యక్యం విరాధః పూరయ న్వనమ్

టీక॥ అథ=అంత; విరాధః=విరా	అంత, విరాధుండు, వనంబునందంత
ధుండు; వనం=అడవిని; పూరయన్=	యుఁబ్రతిధ్వనిగలుగ, మఱిలనిట్లు, చె
నిండించుచు; పునః=మఱి; వాక్యం=	ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
మాటను=ఉవాచ=చెప్పెను,	

వ్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౩

ఆత్మానం పృచ్ఛతే బూతం కాయవాం క్వ గమిష్యధః. ౨

<p>టీక॥ ఆత్మానం=మీస్వరూపమును; పృచ్ఛతే = అడుగుచున్ననాకొఱకు; బ్రూతం=చెప్పఁడు.యూవాం= మీర లు;కౌ=ఎవ్వరు?క్వ=ఎచ్చట; గమిష్య ధః=పోగలరు.</p>	<p>మీసంగతి నేనడుగుచున్నానే ; చె ప్పఁడు;మీర లెవ్వరు? ఎచ్చటికిఁబోవు చున్నాడు? అని, విరాధుండుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

త మువాచ తతో రామో రాక్షసం జ్వలితాననమ్

పృచ్ఛంతం సుమహాతేజా ఇత్వోక్తుకుల మాత్మనః. ౩

<p>టీక॥ తతః= అంత ; సుమహాతే జాః= మిక్కిలి-లియునధికమయినకాంతి గల;రామః=రాముఁడు ; జ్వలితాన నం=మండుచున్నముఖముగల; పృచ్ఛం తం=అడుగుచున్న;తం=ఆ;రాక్షసం= విరాధునిగూచిఁ ; ఆత్మనః=తనయొ క్క;ఇత్వోక్తుకులం=ఇత్వోక్తవంశము</p>	<p>ను;డివాచ=చెప్పెను. అంత, మహాతేజుండగురాముండు, తన్నడుగుచున్న , జ్వలితముఖుండగువి రాధుంజూచి, తనయిత్వోక్తుకువంశము మొదలగుసంగతింజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

క్షత్రియా వృత్తసంపన్నా విద్ధి నౌ వనగోచరా

త్వాం తు వేదితు మిచ్ఛావః క స్త్వం చరసి దండకాః. ౪

<p>టీక॥నౌ=మమ్మలను; క్షత్రియా= క్షత్రియులనుగాను; వృత్తసంపన్నా= అచారముతోఁగూడిన వారలనుగాను; వనగోచరా = వనంబుననుండువారల నుగాను; విద్ధి= ఎఱుంగుము. త్వాం తు=నిన్నునూత్రము; వేదితుం=ఎఱుం</p>	<p>గుటకు; ఇచ్ఛావః= కోరుచున్నాము. త్వం=నీవు;కః=ఎవ్వఁడవు?దండకాః= దండకారణ్యమును; చరసి= పొందుచు న్నావు. మేము,క్షత్రియులము , సదాచార సంపన్నులము,అడవినుండువారలము ;</p>
---	---

ఇంకనీసంగతి దెలియఁగోరెదము; నీవె గుచున్నావు. అని, రామండు, విరాధు
వ్వఁడవు? ఈదండకారణ్యంబునం దిరు నితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

త మువాచ విరాధస్తు రామం సత్యపరాక్రమమ్

టీక॥ విరాధస్తు=విరాధుండును; స అంత, విరాధుండు, సత్యపరాక్ర
త్యపరాక్రమం= సత్యమయినపరాక్ర ముండగురామంజూచి, యిట్లని, చె
మముగల; తం=ఆ; రామం= రాము ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
నిగూచి; ఉవాచ=చెప్పెను.

హంత వత్సోమి తే రాజ్ఞ నిబోధ మమ రాఘవ. ౫

టీక॥ రాజ్ఞ=రాజవయిన ; రా న; నిబోధ=ఎఱుంగుము.
ఘవ=రాముఁడా! హంత=ఆ! తే=నీ రాముఁడా! ఆ! చెప్పెదను ; నాస
కు; వత్సోమి= చెప్పెదను. మమ = మాచారమునువినుము.
(పంచమ్యధికమునందు షష్ఠి) నావల అని, తాత్పర్యము.

పుత్రః కిల జయస్యాహం మమ మాతా శతహృదా

విరాధఇతి మా మాహుః పృథీవ్యాం సర్వరాక్షసాః. ౬

టీక॥ అహం=నేను; జయస్య=జయ ముం=నన్ను; విరాధఇతి= విరాధుం
నియొక్క; పుత్రః కిల= కొడుకునుగ డని; ఆహుః=చెప్పుచున్నారు.
దా! మమ=నాయొక్క; మాతా=త నేను, జయునికొడుకును ; నాతల్లి
ల్లి; శతహృదా=శతహృదయనుపే పేరుశతహృద; నన్నుభూమియందు,
రుగలది. పృథీవ్యాం=భూమియందు; రాక్షసులందఱు విరాధుండని పిలుతు
సర్వరాక్షసాః=సమస్తరాక్షసులును; రు. అని, తాత్పర్యము.

తపసాచాపి మే ప్రాప్తా బ్రహ్మణోహ ప్రసాదజా

శస్త్రేణా వధ్యతా లోకే ఛేద్యాభేద్యత్వ మేవచ. ౭

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౩

టిక|| అపిచ=మఱియు ; మే=నా
కు; తపసా=తపస్సు చేత ; బ్రహ్మణః=
బ్రహ్మ దేవునియొక్క ; ప్రసాదజా=అ
నుగ్రహమువలన గలిగిన ; లోకే=లో
కమునందు ; శస్త్రేణ= ఆయుధముచే
త ; అవద్యతా= చంపఁగూడకుండుట ;
ప్రాప్తా=పొందఁబడినది. అచ్చేద్యాభే
ద్యత్వ మేవత= భేదింపఁగూడకుండుట

యు భేదింపఁగూడకుండుటయు ; ప్రా
ప్తం (అధ్యాహృతము)=పొందఁబడినది
మఱియు, నేను మహాతపంబు గావిం
చి, బ్రహ్మ దేవుననుగ్రహంబున, నాయు
ధంబునఁజంపనలవి గాకుండుటయు, భే
దింపనలవి గాకుండుటయు, నభేద్యత
యుంబొందినాను.
అన, తాత్పర్యము.

ఉత్సృజ్య ప్రమదా మేనా మనపేక్షౌ యధాగతమ్
త్వరమాణౌ పలాయేధాం న వాం జీవిత మాదదే. ౮

టిక|| యువాం (అధ్యాహృతము)=
మీరులు; ఏనాం=ఈ; ప్రమదాం= స్త్రీ
ని; ఉత్సృజ్య=విడిచి ; అనపేక్షౌ=అ
పేక్ష లేనివారలయి ; యధాగతం=వ
చ్చినట్లు గా; త్వరమాణౌ= వేగిరపడు
చున్నవారలయి; పలాయేధాం= పరు
గెత్తుదురు గాక. వాం=మీయొక్క; జీవి
తం = ప్రాణమును ; నాదదే=గ్ర

హింపను.
మీరులు, ఈ స్త్రీని విడిచి, దీనియపేక్ష
ను వదలుకొని, వచ్చిన దారింబట్టి శీ
ఘ్రంబునఁబరుగెత్తిపొందు; మీప్రాణం
బులతో నాకుఁ బనిలేదు. అనివీరా
ధుండు, రామలక్ష్మణులతోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

తం రామః ప్రత్యువాచేదం కోపసంర క్తలోచనః
రాక్షసం వికృతాకారం విరాధం పాపచేతనమ్. ౯

టిక|| రామః=రాముఁడు; కోపసం
ర క్తలోచనః= కోపముచే నెఱ్ఱవైనకం
ఠుగలవాఁడై; వికృతాకారం= వికృ

తమయినయాకారముగల; పాపచేత
నం=పాపిష్ఠమయిన మనస్సుగల; రాక్ష
సం=రాక్షసుండయిన; విరాధం=విరా

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౨౯

స ౩

ధునిగూచిఁ; ఇదం=ఈమాటను; ప్ర
త్యువాచ=బదులుచెప్పెను.
రాముండు, కోపంబునొంది, కి
న్నులనెఱుంగనంబుగదుర, వికృతాకా

రుండును, బాపబద్ధియునగు విరాధుం
జూచి, యీమాటంచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

తొంద్ర ధిక్వాంతు హీనాధం మృశ్య మన్వేషసే ధ్రువమ్
రణే సంప్రాప్యసే తిష్ఠ నమే జీవన్ గమిష్యసి. ౧౦

టిక|| తొంద్ర=అల్పుండ! హీనాధం=
నీచమయిన ప్రయోజనముగల; త్వాం=
నిన్నుఁగూర్చి; ధిక్=దహింపఁబడుట
యగుఁగాక. త్వం (అధ్యాహృతము)=
నీవు; ధ్రువం= నిశ్చయముగా; మృ
త్యుం=మరణమును; అన్వేషసే= వె
దకుఁజూన్నావు. రణే= యుద్ధమునందు;
సంప్రాప్యసే=పొందఁగలవు. తిష్ఠ=
నిలువుము. మే=నాయొక్క; పురతః
(అధ్యాహృతము)=మందట; జీవన్=

బ్రతికియున్నవాడవై; నగమిష్యసి=
పోఁజాలవు.
అల్పుండ! అతినీచమయిన పర
(శ్రీ)హరణముఁదలపెట్టినావు; నీవు,
మరణముఁగోరివచ్చినట్లున్నది; యుద్ధం
బున నేనల్లెగావించెదను; నిలువు; నా
ముందటఁ, బ్రాణంబులతోఁ బోఁజాల
వు. అని, రాముండుచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

తత సృజ్యం ధనుః కృత్వా రామ స్సునిశితాన్ శరాన్
సుశీఘ్ర మభినంధాయ రాక్షసం నిజఘాన హ. ౧౧

టిక|| తతః=అటుపిమ్మట; రామః=
రాముండు; ధనుః=వింటని; సజ్యం=
అల్లెత్రాటితోఁగూడినదానిఁగా; కృ
త్వా=చేసి; సునిశితాన్=మిక్కిలియొ
గఱకులయిన; శరాన్=బాణములను;

సుశీఘ్రం= మిక్కిలియొశీఘ్రముగా;
అభినంధాయ=సంధించి; రాక్షసం=
రాక్షసుని; నిజఘాన=కొట్టెను. “హ”
అనునదిపాదపూరణార్థము.
అంత, రాముండు, ధనుస్సుసజ్యంబు

గావించి, కఱకుబాణంబులసంధించి, వి | అని, తాత్పర్యము.
రాధునిపైఁ బ్రయోగించెను.

ధనుషా జ్యాగుణవతా సప్తబాణాన్తు మోచహ
రుక్ష్మపుంఖాన్మహావేగాన్ సుపణాన్విలతుల్యగాన్. ౧౨

టీక॥ రాముఁ (అధ్యావృత్తము) = బాణాన్ = బాణములను; సప్త = ఏడింటి
రాముండు ; జ్యాగుణవతా = అల్లె ని; మోచావ = విడిచెను “హ” అనునది
తాద్రాసుత్రాడుగల; ధనుషా = వింటిచే పాదపూరణార్థము.
త; రుక్ష్మపుంఖాన్ = బంగారముపింజ రాముండు , అట్లుధనువు నెక్కు-వె
లందుఁగలవియు; మహావేగాన్ = అధిక ట్టి, బంగారుపింజలందుఁగలవియుగరు
మయినవేగముగలవియు; నుపన్యానిలతు డానిలసమాన వేగంబులునగు, సప్తబా
ల్యగాన్ = గరుత్మంతునితోనువాయువు ణంబులంబ్రయోగించెను.
తోనుసమానముగాఁబోవునవియునగు; అని, తాత్పర్యము.

తే శరీరం విరాధస్య ఛిత్వా బహిణవాససః
నిపేతు శ్శోణితా దిక్ధా ధరణ్యాం పావకోపమాః. ౧౩

టీక॥ పావకోపమాః = అగ్నిహూ త్తురుచేఁగప్పఁబడినవై ; ధరణ్యాం =
త్తునితోఁబోలి-గల ; బహిణవాస సేలయందు; నిపేతుః = పడినవి.
సః = నెమిలితొక్క-లు పత్రములుగాఁగ నెమిలితొక్క-లు గట్టిన నిప్పువంటి
ల; తే = ఆబాణములు; విరాధస్య = వి యాబాణంబులు విరాధుని దేహంబు
రాధునియొక్క; శరీరం = దేహమును; భేదించి నెత్తురుతోఁగూడ నేలంబడినవి.
ఛిత్వా = భేదించి; శ్శోణితాదిక్ధాః = నె అని, తాత్పర్యము.

స విధో న్యస్య వై దేహీం శూల ముద్యమ్య రాక్షసః
అభ్యుద్రవ త్సుసంక్రుద్ధ స్తదా రామం సలక్ష్మణమ్. ౧౪

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౩౧

స ౩

<p>టీక॥ సః=ఆ; రాక్షసః=విరాధుఁ డు; విద్యః=కొట్టఁబడినవాఁడై; వైదే హీం=సీతాదేవిని; స్యస్య=ఉంచి; శూ లం=శూలమును; ఉద్యమ్య=పట్టుకొ ని; సుసంక్రృద్ధః=మిక్కిలియుఁ గోపిం చినవాఁడై; తదా=అప్పుడు; సలత్త్వ ణం=లత్త్వణునితోఁగూడిన; రామం=</p>	<p>రామునిగూచిఁ; అభ్యుద్రవత్= పరు గెత్తెను. అవ్వీరాధుండు, ఆయేడుబాణం బులచేతను నొచ్చిపరమకుపితుండై, సీ తాదేవిని నేలనుంచి, శూలంబుచేఁ బూ ని, రామలత్త్వణులపైకిఁబరుగెత్తెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

స వినద్య మహానాదం శూలం శక్రధ్వజోపమమ్
ప్రగృహ్య౯ శోభత తదా వ్యాత్రానన ఇవాంతకః. ౧౫

<p>టీక॥ తదా=అప్పుడు ; సః=ఆవి రాధుఁడు; మహానాదం= అధికమయిన ధ్వనిగల్గినట్లుగా; శక్రధ్వజోపమం= ఇంద్రధ్వజంబుతోఁబోల్చిగల ; శూ లం=శూలమును; ప్రగృహ్య= పట్టుకొ ని; వ్యాత్రాననః= తెఱవఁబడిననోరుగ ల; అంతకభవ= యముండువలె; అశో భత=ప్రకాశించెను.</p>	<p>అప్పుడావిరాధుండు, మహాధ్వనిగ లుగునట్లుసింహనాదంబుగావించి, ఇం ద్రధ్వజంబువలె నత్యున్నతం బయిన శూలంబుచేఁబూని, నోరుఁడెఱచుకొని యందుయముండువలెఁ జూపరులకు భయంబుగలిగించుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

అథ తా భ్రాతరౌ దీప్తం శరవషణం వవషణతుః

విరాధే రాక్షసే తస్మిన్ కాలాంతకయమోపమే. ౧౬

<p>టీక॥ అథ=అంతః; తౌ=ఆ; భ్రాత రౌ=తోఁబుట్టువులగు రామలత్త్వణులు; కాలాంతకయమోపమే= ప్రళయకా లమునందునశించఁజేయునట్టి యముని</p>	<p>తోఁబోల్చిగల; తస్మిన్=ఆ; విరాధే= విరాధుఁడను; రాక్షసే=రాక్షసునియం దు; దీప్తం=చుండుచున్న=శరవషణం= బాణంబులవానను ; వవషణతుః =</p>
---	---

కురిసిరి.

అంత, నా రామలక్ష్మణులిర్వరును,
విరాధుండునీతను విడిచివచ్చుటచే, ని
భావముంబుగాఁ బ్రళయకాలంబుననను

స్తభూతసంహారంబుగావించు యము
నింబోలియున్నయవివరాధునిపై, బా
ణవషణ్ణంబుగురిపించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

స ప్రహస్య మహారౌద్ర స్థిత్యా జృంభత రాక్షసః
జృంభమాణస్య తే బాణాః కాయాన్నిష్ఠేతు రాశుగాః. ౧౭

టీక॥ మహారౌద్రః=మిక్కిలియభ
యంకరుండగు; సః=ఆ; రాక్షసః =
విరాధుండు; ప్రహస్య=నవ్వి; స్థిత్యా =
నిలిచి; అజృంభత=ఆవలించెను. తే =
ఆ; ఆశుగాః = వేగంబునం బోవున
ట్టి; బాణాః = బాణములు; జృంభ
మాణస్య = ఆవలించుచున్నవిరాధుని
యొక్క, కాయాత్= దేహమునను

డి; నిష్ఠేతుః=వెడలినవి.
మహాభయంకరుండగునావిరాధుం
డు, వీరలెంతమాత్రమనినవ్వి, నిలుచుం
డిదేహమునంతయువిలుచుకొనెను; ఆ
ప్పుడు, మహావేగంబులగునాబాణంబు
లన్నియునతనిదేహంబుననుండి వెలువ
డినేలంబడినవి. అని, తాత్పర్యము.

స్వశాత్తు వరదానేన ప్రాణాన్ సంరోధ్య రాక్షసః
విరాధ శూల ముద్యమ్య రాఘవా వభ్యధావతే. ౧౮

టీక॥ రాక్షసః = రాక్షసుండగు; వి
రాధః=విరాధుండు; వరదానేన=వర
మునొసంగుటతో; స్వశాత్తు = సం
బంధంబమువలననే; ప్రాణాన్ = ప్రా
ణవాయువులను; సంరోధ్య = బిగించు
కొని; శూలం=శూలమును; ఉద్యమ్య=
పట్టుకొని; రాఘవా= రామలక్ష్మణుల

ను; అభ్యధావత=ఎదుర్కొనిపరుగె
త్తెను.
అంత, నవ్విరాధుండు, వరమహి
మవలన, మహాబలంబువహించి, శూ
లంబుచేఁబూని, రామలక్ష్మణులపైకిఁ
బరుగెత్తెను. అని, తాత్పర్యము.

తచ్చాలం వజ్రసంకాశం గగనే జ్వలనోపమమ్
ద్వాభ్యాం శరాభ్యాం చిచ్ఛేద రామ శ్వత్రుభృతాం వరః. ౧౯

టీక శ్వత్రుభృతాం=ఆయుధధా	చే;చిచ్ఛేద=నఱకెను.
రులలోపల;వరః=శ్రేష్ఠుండగు ; రా	ఆయుధధారులతోను త్రముండగురా
మః=రాముండు;గగనే=ఆకాశమునం	ముండు,ఆకాశంబున సగ్నిహోమాత్రం
దు;జ్వలనోపమం = అగ్నిహోమాత్రము	బుపగిదివెలుంగుచున్నదియొవజ్రసమా
తోఁబోల్క-గలదియు;వజ్రసంకాశం=	నంబునగునాశూలంబును, రెండుబా
వజ్రాయుధము తోసమానమునగు;తత్	ణంబులఖండించెను.
ఆ;శూలం=శూలమును;ద్వాభ్యాం =	అని, తాత్పర్యము.
రెండయిన=శరాభ్యాం = బాణముల	

త ద్రామవిశిఖచ్ఛిన్నం శూలం తస్య కరాద్భువి
పపాతా శనినా చ్ఛిన్నం మేరో రివ శిలాతలమ్. ౨౦

టీక రామవిశిఖచ్ఛిన్నం=రాముని	యివలె;పపాత=పడెను.
బాణంబులచేనఱకఁబడిన;తత్ = ఆ,	రామునిబాణంబులచేత ఖండింపఁ
శూలం=శూలము; తస్య= ఆవిరాధుని	బడినయాశూలము,వజ్రాయుధముచేన
యొక్క,కరాత్=చేతనుండి;ధువి= నే	ఱకఁబడినమేరుశిలాతలంబువలె, విరా
లయందు;అశనినా= వజ్రాయుధముచే	ధునిహస్తముననుండి, నేలంబడెను.
త;చ్ఛిన్నం=నఱకఁబడిన;మేరోః= మేరు	అని, తాత్పర్యము.
పర్వతముయొక్క;శిలాతలమివ= తా	

తా ఖడ్గా షీప్ర ముద్యమ్య కృష్ణసర్వోపమా శుభా
తూణ మాపతత స్తస్య తదా ప్రహరతాం బలాత్. ౨౧

టీక తస్య=ఆవిరాధుండు ; తూ	డఁగా;తా=ఆరామలక్ష్మణులు;కృష్ణస
ణఁ=శీఘ్రముగా;ఆపతతః=వచ్చుచుం	భోపమా= కృష్ణసపమాములతోఁబో

లిగలవియు; శుభా = మంగళశకరము
 లునగు; ఖడ్గై = కత్తులను; శీప్రం = శీఘ్రము
 గా; ఉద్యమ్యు = ఎత్తి = తదా = అప్పుడు;
 బలాత్ = బలిమివలన ; ప్రహరతాం
 (ప్రాహరతాం) = కొట్టిరి.

విరాధుండు శీఘ్రంబునఁ బైకివచ్చు
 టంజూచి, యారామలక్ష్మణులు, కృష్ణ
 సహాయములవంటివియు జయింపఁజూచు
 లునగు ఖడ్గంబులంబూని, మిక్కిలియుం
 బ్రహరించిరి. అని, తాత్పర్యము.

స వధ్యమాన స్సుభ్యశం బాహుభ్యాం పరిరభ్య తా
 అప్రకంప్యా నరవ్యాఘ్రా రాద్రః ప్రస్తాతు మైచ్ఛత. ౨౦

టీక॥ రాద్రః = భయంకరుండగు;
 సః = ఆవిరాధుండు; సుభ్యశం = మిక్కి
 లియునధికముగా; వధ్యమానః = కొట్ట
 బడుచున్నవాడై; అప్రకంప్యా = కద
 లింపఁగూడనివారలును; నరవ్యాఘ్రా =
 పురుషశ్రేష్ఠులునగు; తా = ఆరామల
 క్ష్మణులును; బాహుభ్యాం = చేతులచే
 త; పరిరభ్య = కవుఁగిలిండుకొని; ప్రస్తా

తుం = పోవుటకు; విచ్ఛత = కోరెను.
 భయంకరుండగు విరాధుండు , అ
 ట్లెంతకొట్టినను, వదలక, పురుషశ్రేష్ఠు
 లును గదలింపనలవిగానివారలునగునా
 రామలక్ష్మణులపైఁబడివారలంజేతులఁ
 గవుఁగిలిండుకొని, యెత్తుకొనిపోవుఁ
 గోరెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్యాభిప్రాయ మాజ్ఞాయ రామో లక్ష్మణ మబ్రవీత్

టీక॥ రామః = రాముండు; తస్య =
 ఆవిరాధునియొక్క; అభిప్రాయం = కో
 రిరి; ఆజ్ఞాయ = తెలిసికొని; లక్ష్మణం =
 లక్ష్మణునిగూర్చి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

రాముండతని యభిప్రాయంబు నె
 టింగి, లక్ష్మణుంబూచి, యిట్లని, చె
 ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

వహ త్వయ మలర తావ త్పథానేనతు రాక్షసః. ౨౧

టీక॥ అయం = ఈ; రాక్షసః = రా
 క్షసుండు; అనేన = ఈ; పథాతు = మా

గఁముచేతనే; అలం = చక్కఁగా; వ
 హతుతావత్ = తీసికొనిపోవుఁగాక.

ఈతండు, ఈ దారి నే మనలందీసికొనిపోవుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

యథా చేచ్ఛతి సౌమిత్రే తథా వహతు రాక్షసః
అయమేవహి నః పంథా యేన యాతి నిశాచరః. ౨౪

టీక॥ సౌమిత్రే = లక్ష్మణుఁడా! రా పంథాహి = మార్గముగదా!
క్షసః = రాక్షసుఁడు; యథాచ = ఎట్లు లక్ష్మణుఁడా! ఈతనికెట్లుకోరిగి-
ను; ఇచ్ఛతి = కోరుచున్నాఁడో; తథా = యున్నదో, అట్లేతీసికొనిపోవుఁగాక ;
అట్లు; వహతు = తీసికొనిపోవుఁగాక. ని ఈ రాక్షసుండుపోవునదే, మనముపోవ
శాచరః = రాక్షసుఁడు; యేన = ఏమార్గ లనినదారిగానున్నది. అని, రాముండు
ముచేత; యాతి = పోవుచున్నాఁడో; అ లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను.
యమేవ = ఇదియే; నః = మనయొక్క; అని, తాత్పర్యము.

నతు స్వబలవీర్యేణ సముత్థిప్య నిశాచరః
బాలావివ సుగంధగతౌ చకారాతిబలౌ తతః. ౨౫

టీక॥ తతః = అంత; సః = ఆ; నిశాచర చకార = చేసెను.
స్తు = రాక్షసుఁడుమాత్రము ; స్వబలవీ అంత, నవ్విరాధుండు, తనభుజబ
ర్యేణ = తనబలపరాక్రమముచేత; అతి లంబున, మహాబలశాలులగునారామల
బలౌ = అధికమయినబలముగలరామ త్మణులనుబిడ్డలంబోలెనెత్తి తనభుజం
లత్మణులను; బాలావివ = పిన్నవాండ్ర బుల్లపైనుంచుకొనెను.
నుంబోలె; సముత్థిప్య = ఎత్తి; సుగంధ అని, తాత్పర్యము.
గతౌ = మూఁపులనొందినవారలనుగా,

తా వారోప్య తత సుగంధం రాఘవౌ రజనీచరః
విరాధో నినదత్ ఘోరం జగామా భిముఖో వనమ్. ౨౬

టీక॥ రజనీచరః = రాక్షసుండగు; వి వా = రామలక్ష్మణులను ; సుగంధం =
రాధః = విరాధుండు; తౌ = ఆ; రాఘ మూఁపును; ఆరోప్య = ఎక్కించుకొని;

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స 3

తతః=అంత; ఘోరం=భయంకరము అట్లు, విరాధుండు, రామలక్ష్మణుల
గా; నినదః=అటచుచు; వనం=అడవిని నిర్వరనుభుజముపై నెక్కించుకొని, భ
గూచిః; అభిముఖః=ఎదురుమొగము యంకరంబుగానటచుచు, సరణ్యాభిము
గలవాఁడై; జగామ=పోయెను. ఖండిపోయెను. అని, తాత్పర్యము.

వనం మహామేఘు నిభం ప్రవిష్టో
ద్రుమై మహద్భి వివిధై రుపేతమ్
నానావిధైః పక్షితై ర్విచిత్రం
శివాయతం వ్యాళమృగై ర్వికీర్ణమ్. ౨౭

టీక||సః(అధ్యాహృతము)=ఆవిరా నదియునగు; వనం=అడవిని; ప్రవిష్టః=
ధుండు; మహామేఘునిభం= గొప్పమేఘు ప్రవేశించినాఁడు.
ముతోసమానమయినదియు; వివిధైః= అంత, నన్నిరాధుండు, మహామే
నానావిధములగు; మహద్భిః=గొప్ప ఘంబువలెదట్టముగానుండునదియు నా
వయిన; ద్రుమైః=వృక్షములతో; ఉపే నావిధంబులగు గొప్పవృక్షములతోనిం
తం=కూడినదియు; నానావిధైః= ప డినదియు, నానావిధంబులగుపక్షుల
లువిధములయిన; పక్షితైః= పక్షుల తోనొప్పుచున్నదియు, నక్కలును బెద్ద
నూలులచేత; విచిత్రం= నానావర్ణ పులులుమున్నగు కూరమృగంబులును
మును; శివాయతం= నక్కలతోఁగూ మెండుగాఁగలదియునగుమహావనమం
డినదియు; వ్యాళమృగైః = దుష్టమృగ బ్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.
ములచేత; వికీర్ణం= వ్యాపింపఁబడి

ఇత్యామే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, తృతీయస్కంః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇతి, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండ తృతీయస్కం టీక,

ముగిసినది.

(అ)

చ తు థ క స గ క ప్రా ర ం భః.

హ్రియమాణాతు తౌ దృష్ట్వా వై దేహీ రామలక్ష్మణౌ
ఉచ్చైస్స్వరేణ చక్రోశ ప్రగృహ్య సుభుజా భుజౌ. ౧

టీక||సుభుజా=ముంచిచేతులుగల; అటచేను.

వై దేహీ = సీతాదేవి = హ్రియమా	సుందరములగుభుజంబులుగలసీతా
ణౌ=అపహరింపఁబడుచున్నంతె=ఆ;	దేవి, అట్లు రాక్షసుండు, రామలక్ష్మణు
రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులను,దృ	లంగొనిపోవుటంజూచి నంతనె పరమ
ష్టాతు=చూచినంత నె;భుజౌ=చేతు	దుఃఖితయయి, చేతులుపట్టుకొని, పే
లను;ప్రగృహ్య=పట్టుకొని;ఉచ్చైస్స్వ	రెలుంగున, నిట్లని, విలపించెను.
రేణ=ఉన్నతమగుధ్వనిచేత;చక్రోశ=	అని, తాత్పర్యము.

ఏష దాశరథీ రామ సత్వవాక్ శీలవాక్ శుచిః
రక్షసా రౌద్రరూపేణ హ్రియతే సహలక్ష్మణః ౨

టీక దాశరథిః=దశరథునికుమారుండును; సత్వవాక్=సత్యముగలవాఁడును; శీలవాక్ = సదాచారముగలవాఁడును; శుచిః=పరిశుద్ధుండునగు; సహలక్ష్మణః= లక్ష్మణునితోఁగూడిన; ఏషః = ఈ; రామః=రాముండు; రౌద్రరూపేణ=భయంకరమయినరూపముగల; రక్షసా = రాక్షసునిచేత;	హ్రియతే = అపహరింపఁ బడుచున్నాఁడు. దశరథమహారాజ కుమారుండును సత్యవాదియు సదాచారసంపన్నుండునుబరిశుద్ధుండునగు, రాముని, అతని తమ్మునిలక్ష్మణుని, భయంకరాకారుండుగురాక్షసుండుకొనిపోవుచున్నాఁడు! అని, తాత్పర్యము.
--	--

మాం వృకా భక్షయిష్యంతి శాదూల ద్వీపిన స్తథా

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪

౩౫

టీక॥ వృకాః = తోడేళ్లును ; త గలవు.
 ధా = అట్లు ; శాదూకాలదీప్తినః = నన్ను, తోడేళ్లును బెద్దపులులును
 పెద్దపులులును జీటుత పులులును ; జీటుతపులులును భక్షించును.
 మాం=నన్ను ; భక్షయివ్యంతి= తినఁ అని, తాత్పర్యము.

మాం హరో తృప్త్య కాకుత్స్థే నమస్తే రాక్షసోత్తమ. ౩

టీక॥ రాక్షసోత్తమ = రాక్షసశ్రే రాక్షసోత్తముడా! నీకునమస్కార
 ప్పండా! కాకుత్స్థే = రామలక్ష్మణుల రముచేసెదను; రామలక్ష్మణులను వి
 ను; ఉత్తృప్త్య=విడిచి ; మాం=నన్ను; డిచి, నన్నుచీసికొనిపోమ్ము. అని , నీ
 హర=తీసికొనిపోమ్ము. తే= నీకొఱకు, తాదేవివిలపించెను.
 నమః=నమస్కారము. అని, తాత్పర్యము.

తస్యాస్త ద్వచనం శ్రుత్వా వై దేహ్యో రామలక్ష్మణౌ
 వేగం ప్రచక్రతు ర్వీరౌ వధే తస్య దురాత్మనః. ౪

టీక॥ వీరౌ = పరాక్రమశాలులగు; ను; ప్రచక్రతుః = చేసిరి.
 రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులు ; త పరాక్రమవంతులగునారామలక్ష్మ
 న్యః = ఆ; వై దేహ్యః = సీతాదేవియొ ణులు, సీతాదేవిరోదనంబువిని , దురా
 క్క; తత్ = ఆ; వచనం = మాటను; శ్రు త్తుండగునవ్వీరాధుని శీఘ్రంబుగా వ
 త్వా = విని; తస్య = ఆ; దురాత్మనః = దు ధింపదలంపుగొనిరి.
 ష్టస్వభావుండగువిరాధునియొక్క; వ అని, తాత్పర్యము.
 ధే = చంపుటయందు; వేగం = వేగము

తస్య రౌద్రస్య సామిత్రి ర్భావం సవ్యం బభంజహ
 రామస్తు దక్షిణం బాహుం తరసా తస్య రక్షసః. ౫

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము.

౩౯

స ౪

టీక॥ సౌమిత్రిః=లక్ష్మణుండు; రాసః=రాక్షసునియొక్క; దక్షిణం=కుడి
ద్రస్య=భయంకరుండగు; తస్య=అవి
రాధునియొక్క; సవ్యః=ఎడమదగు;
బాహుం=చేతిని; బభంజ=నటకెను
(“హ”) అనునదిపాదపూరణార్థః
ము). రామస్తు=రాముండుమాత్రము.
తరసా=వేగముచేత; తస్య=ఆ; రక్ష

సః=రాక్షసునియొక్క; దక్షిణం=కుడి
దైన; బాహుం=చేతిని; బభంజ (అధ్యా
హృతము)=నటకెను.
భయంకరాకారుండగునావిరాధు
నియెడమచేతిని లక్ష్మణుండుఖండించె
ను; రామండు, దక్షిణబాహువునుఖం
డించెను. అని, తాత్పర్యము.

స భగ్నబాహు స్సంవిగ్తో నిపపాతా శు రాక్షసః
ధరణ్యోం మేఘసంకాశో వజ్రభిన్న ఇవాచలః. ౬

టీక॥ మేఘసంకాశః=మేఘముతో
సమానుండగు; సః=ఆ; రాక్షసః=విరా
ధుండు; భగ్నబాహుః=విడిగినచేతు
లుగలవాండ్రై; సంవిగ్తః=భయపడిన
వాండ్రై; అశు=శీఘ్రముగా; వజ్రభిన్న
ఇవ=వజ్రాయుధముచేవిడిగిన; అచల
ఇవ=పర్వతమువలె; ధరణ్యోం=భూమి

యందు; నిపపాత=పడెను.
మేఘసమానుండగు నావిరాధుం
డు, చేతులువిడిగి, భయపడి, శీఘ్రము
న, వజ్రాయుధముచేతఖండితంబగుప
ర్వతముంబోలె, నేలంబడెను.
అని, తాత్పర్యము.

మష్టిభి జాన్ నుభిః పద్భి స్సూదయంతౌతు రాక్షసమ్
ఉద్యమ్యోద్యమ్య చాప్యేనం స్థండిలే నిష్పిపేషతుః. ౭

టీక॥ తౌ (అధ్యాహృతము) = ఆ
రామలక్ష్మణులు; ఏనం = ఈ; రా
క్షసం = విరాధుని; ఉద్యమ్యోద్యమ్యచా
పి=ఎత్తియెత్తియు; ముష్టిభిః=పిడికిళ్ల
చేతను; జాన్ నుభిః=మోకాళ్లచేతను;

పద్భిః=పాదములచేతను; సూదయం
తౌతు=కొట్టుచును; స్థండిలే=భూ
మియందు; నిష్పిపేషతుః=పిసికిరి.
అంతరామలక్ష్మణులు, విరాధునినే
లంబడవైచి, పిడికిళ్లను మోకాళ్లనుగా

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪

ల్లన, నానావిధంబులంగ్రమ్ముచు, నెచిరి.
ముకలన్నియువిడిచి, మద్దగాఁగావిం అని, తాత్పర్యము.

స విద్ధో ఒహుభి బాణైః ఖడ్గాభ్యాంచ పరిక్షతః
నిష్పిష్టో బహుధా ధూమా న మమార స రాక్షసః. ౮

టీక॥ సః = ఆవిరాధుఁడు ; ఒహు	సః = విరాధుఁడు ; నమమార = చావఁ
భిః = పెక్కులయిన ; బాణైః = బాణ	డయ్యె.
ములచేత ; విద్ధః = బాధింపఁబడినవాఁ	ఆవిరాధుఁడు, పెక్కుబాణంబుల
డయ్యు, ఖడ్గాభ్యాం = తులచేతను, ప	బాధింపఁబడియు, ఖడ్గంబులనటుకంబ
రిక్షతశ్చ = గాయముల నొందినవాఁడ	డియు, నేలపైఁబెక్కువిధంబులందొ
య్యు; బహుధా = పెక్కువిధముల	క్కఁబడియు, మృతిపొందఁడయ్యె.
న్యధూమా = నేలయంద; నిష్పిష్టః =	అని, తాత్పర్యము,
పినుకఁబడినవాఁడైయ్యు, సః = ఆ, రాక్ష	

తం ప్రేక్ష్య రామ స్సుభృశ మవధ్య మచలోపమమ్
భయే వ్యభయద శ్శ్రీ మా నిదం వచన మబ్రవీత్. ౯

టీక॥ భయేషు = భయంబులుగలు	టను; అబ్రవీత్ = చెప్పెన.
గఁగా; అభయదః = భయంబులేమి	ఎట్టిభయంబులు వచ్చినను, అభ
నొసంగువాఁడును; శ్రీమాన్ = అంద	యం బొసంగునట్టి మహా పురుషుండు
టికన్న సధికుఁడునగు; రామః = రా	శ్రీమంతుండునగు రాముండుపర్వతా
ముండు; అవధ్యం = చంపనలవిగాని	కారుండగు నన్విరాధుండు, ఆయుధం
వాఁడును; అచలోపమం = పర్వతంబు	బుననవధ్యుండగుటఁ జక్కఁగా నెఱింగి
తోఁబోలికలవాఁడునగు ; తం = ఆవి	లక్ష్యజూచి యిట్లుచెప్పెను.
రాధుని; సుభృశం = చక్కఁగా; ప్రే	అని, తాత్పర్యము.
క్ష్య = చూచి; ఇదం = ఈ; వచనం = మా	

తపసా పురుషవ్యాఘ్రు రాక్షసోఽయం సశక్యతే
శస్త్రేణ యుధి నిజేతుం రాక్షసం నిఖనావహే. ౧౦

టీక॥ పురుషవ్యాఘ్రు = పురుషశ్రేష్ఠుండవగు లక్ష్మణుడా! తపసా=తపస్సుచేత; అయం=ఈ; రాక్షసం=రాక్షసుడు; యుధి=యుద్ధమునందు; శస్త్రేణ=ఆయుధముచేత ; నిజేతుం=జయించుటకు; సశక్యతే=అలవిగాదు. రాక్షసం=రాక్షసుని; నిఖనావహే=పాతిపెట్టుదము.

పురుషశ్రేష్ఠుండవగు లక్ష్మణుడా! ఈరాక్షసుండు , తపసు గావించి వరంబువడసియున్నాడు , కావున, నీతనినాయుధంబునంజంప నలవిగాకన్నది; అందువలన, నీతనినేలం బాతి పెట్టుదము. అని, రాముండు, లక్ష్మణుని తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

త చ్చృత్వా రాఘవేనోక్తం రాక్షసఃప్రశ్రితం వచః
ఇదం ప్రోవాచ కాకుత్స్థస్య విరాధః పురుషవృక్షమ్. ౧౧

టీక॥ రాక్షసం=రాక్షసుడగు; విరాధః=విరాధుండు; రాఘవేణ=రామునిచేత; ఉక్తం=చెప్పబడిన; తతః=అమాటను; శ్చృత్వా=విని ; పురుషవృక్షమ్=పురుషశ్రేష్ఠుండగు ; కాకుత్స్థస్య=రామునిగూర్చి; ఇదం=ఈ; ప్రశ్రితం=వినయముతోఁగూడిన ; వచః=మాటను; ప్రోవాచ=చెప్పెను. విరాధుండు , రాముండుచెప్పిన మాటనువిని పురుషోత్తముండగు రాముంజూచి, వినయంబుననామాటం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

హతోస్మి పురుషవ్యాఘ్రే శక్రతుల్యబలేన వై
మయాతు పూర్వం త్వం మోహా న్నజ్ఞాతః పురుషవృక్షః. ౧౨

టీక॥ పురుషవ్యాఘ్రే = పురుషశ్రేష్ఠుండవగురాముడా ! శక్రతుల్యబలేన=నబలముగల (“వై” అనునది పాదపూరణార్థము); త్వయా (అధ్యాహృతము)=నీచేత; హతః = చంపబడిన

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪

వాఁడును; అస్తి = అగుచున్నాను. మయా
య = నా చేతను మాత్రము; మోహాత్ =
అజ్ఞానమువలన; పురుషవక్షఃభః = పురు
షశ్రేష్ఠుండవగు; త్వం = నీవు; సజ్జాతః =
తెలియఁబడలేదు.

పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముడా! దే
వేంద్రతుల్యపరాక్రముండవగు నీవునన్ను
వధించితివి; నేను, అజ్ఞానంబున జేసి,
నీవు, సాక్షాత్పురుషోత్తముండవని యె
ఱుంగనైతి. అని, తాత్పర్యము.

కౌసల్యా సుప్రజా రామ తాత త్వం విదితో మయా
వై దేహీచ మహాభాగా లక్ష్మణశ్చ మహాయశాః. ౧౩

టీక|| తాత = నాయనా ! రామ =
రాముడా! కౌసల్యా సుప్రజాః = కౌస
ల్యయొక్క సత్పుత్రుండవయిన; త్వం =
నీవు; మయా = నా చేత; విదితః = తెలి
యఁబడినావు. మహాభాగా = పూజ్యమ
యిన భాగ్యముగల; వై దేహీచ = సీతా
దేవియు; విదితా (అధ్యాహృతము) =
యఁబడినది. మహాయశాః = అధిక
మయిన కీర్తిగల; లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మ

ణుండును; విదితః (అధ్యాహృతము)
తెలియఁబడినాడు.
నాయనా! నీవు , సాక్షాత్పూర్వ
యణుండవు, కౌసల్యాగర్భంబున జన్మిం
చినావని నాకిప్పుడు తెలిసినది; మహాభా
గయగు సీతాదేవి స్వరూపంబును మ
హాకీర్తికాలియగు లక్ష్మణుని స్వరూపం
బును, దెలియవచ్చినది.
అని, తాత్పర్యము.

అభిశాపా దహం ఘోరాం ప్రవిష్టో రాక్షసీం తనుమ్
తుంబురునామ గంధర్వ శ్శస్త్రో వైశ్రవణేన హ. ౧౪

టీక|| తుంబురునామ = తుంబురు
వనుపేరుగల; గంధర్వః = గంధర్వుండన
యిన; అహం = నేను; వైశ్రవణేన = కుచే
రునిచేత ("హ" అనునది పాదపూరణ
ర్థము); శస్త్రం = శపింపఁబడినాను;

అభిశాపాత్ = పాడుశాపమువలన;
ఘోరాం = భయంకరమయిన; రాక్ష
సీం = రాక్షససంబంధియగు; తనుం =
దేహమును; ప్రవిష్టః = ప్రవేశించినాను.
నేను తుంబురువను గంధర్వుండను;

కుబేరునిశాపంబున, నిట్లుభయంకరం | అని,తాత్పర్యము.
బగురాక్షసదేహంబునొందితిని.

ప్రసాద్యమాన శ్చ మయా సో బ్రవీత్వాం మహాయశాః

టీక|| మహాయశాః= అధికమయి గూచి; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
నకీర్తికల; సః=అకుబేరుడు ; మ అంత,మహాయశుండగునాకుబేరుం
యా=నాచేత ; ప్రసాద్యమానశ్చ= డు,నేను యిడుకొనంగరుణించి,యిట్లని
ఊరిడింపబడుచును; మాం=నన్ను చెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

యదా దాశరథి రామ స్త్వాం వధివ్యతి సంయుగే. ౧౫
తదా ప్రకృతి మాషన్తో భవాన్ స్వగం గమివ్యతి

టీక|| యదా=ఎప్పుడు;దాశరథిః= ము;గమివ్యతి=పొందగలవు.
దశరథునికొడుకైన;రామః= రాముడు దశరథపుత్రుండగురాముండు,నిన్ను
డు; సంయుగే = యుద్ధమునందు; యుద్ధంబునవధింపగలడు; అప్పుడునీ
త్వాం=నిన్ను; వధివ్యతి=చంపగలం వుశాపవిముక్తుండవయి,స్వర్గంబునొం
డో;తదా=అప్పుడు;భవాన్=నీవు;ప్ర దంగలవు.అని,కుబేరుండుచెప్పెను.
కృతిం=స్వభావమును; ఆపన్నః=పొం అని,తాత్పర్యము.
దినవాడవయి; స్వగం=స్వగము

ఇతి వై శ్రవణో రాజా రంభానక్తం పురానఘ. ౧౬
అనుపస్థియ మానో మాం సంక్రుద్ధో వ్యాజహరహ

టీక||అనఘ= పాపరహితుండవగు యి;రంభానక్తం=రంభయందుండగిలి
రాముడా! ఇతి=ఇట్లు;రాజా=రాజ యుండిన;మాం=నన్నుగూచి; సం
యిన; వైశ్రవణః=కుబేరుడు; అను కృద్ధః=కోపించినవాడై;పురా-- ను
పస్థియమానః = నేనింపబడనివాడ న్ను; వ్యాజహర=చెప్పెను(“హ” ల

నునది పాదపూరణార్థము).

పాపరహితృండవగు రాముడా!

నేనుమున్నురంభాస క్తుండవై కొలువు
నకుఁబోమింజేసి, కుబేరుండుమిక్కిలి

యుఁగోపించి, నాకీప్రకారమున శాపం

బునొసంగెను.

అని, తాత్పర్యము.

తవ ప్రసాదా స్తుక్తోహ మభిశాపా త్సుదారుణాత్. ౧౭

భువనం స్వం గమిష్యామి స్వస్తి వోస్తు పరంతప

టీక॥ పరంతప = శత్రువులఁదప్పించు
జేయునట్టి రాముడా! అహం = నేను; త
వ = నీయొక్క; ప్రసాదాత్ = అనుగ్ర
హమువలన; సుదారుణాత్ = మిక్కి
లియుభయంకరమగు; అభిశాపాత్ =
పాడుశాపముననుండి; ముక్తః = విడు
వఁబడినాను. స్వం = నాదైన; భువనం =
లోకమును; గమిష్యామి = పొందెదను.

వః = మీకు; స్వస్తి = మంగళము; అస్తు =
అగుఁగాక.

శత్రువులఁ దప్పించజేయునట్టి రా
ముడా! నీయనుగ్రహంబునంజేసి, నన్నీ
భయంకరశాపంబు వదలినది; ఇంక
నాస్థానంబునకుంబోయెదను; మీకు
మంగళంబుగలుగుఁగాక.

అని, తాత్పర్యము.

ఇతో వసతి ధర్మాత్తా శరభంగః ప్రతాపవాక్. ౧౮

అధ్యధ్వియోజనే తాత మహాషిః స్ఫూర్యసన్నిభః

టీక॥ తాత = నాయనా! ఇతః = ఇచ్చ
టనుండి; అధ్యధ్వియోజనే = అతామ
డయధికముగాఁగల యొకామడ దూ
రమునందు; ధర్మాత్తా = ధర్మస్వ
భావుండును; ప్రతాపవాక్ = అధిక
మయినతపస్సుగలవాఁడును; స్ఫూర్యస
న్నిభః = స్ఫూర్యనితోసమానుఁడునగు; శ
రభంగః = శరభంగుడను; మహాషిః =

మహాషిః; వసతి = ఉన్నాడు.

నాయనా! ఇచ్చటికొకటియున
తామడదూరంబున, ధర్మాత్ముండు
నుమహాతపశ్శాలియుఁసూర్యసమానతే
జుండునగుశరభంగుండనుమహాముని ని
వసించుచున్నాడు.

అని, తాత్పర్యము.

తం క్షిప్రమభిగచ్ఛ త్వం స తే శ్రేయో విధాన్యతి. ౧౯

టిక॥త్వం=నీవు; క్షిప్రం=శీఘ్రము	ధాన్యతి=చేయఁగలఁడు.
గా;తం= ఆశరభంగుని; అభిగచ్ఛ =	నీవు, శీఘ్రమున నాశరభంగునొ
పొందుము. సః = ఆశరభంగఁడు ;	ద్దకుఁబొమ్ము ; ఆయననీకుమేలుగా
తే=నీకొఱకు; శ్రేయః= మేలును; వి	వించును. అని,తాత్పర్యము.

అవతే చా పి మాం రామ ప్రక్షిప్య కుశలీ వ్రజ
రక్షసాం గతసత్త్వానా మేవధమః స్సనాతనః. ౨౦

టిక॥ రామ=రాముఁడా! మాం=	న; ధమః=ధమఁము.
నన్ను ; అవతే = పల్లమునందు ;	ర మఁడా! నన్నుఁబల్లముద్రవ్వె
నిక్షిప్యచ = ఉంచియు ; కుశలీ =	పూడ్చియటుపిమ్మటసుఖంబునంబొమ్ము;
క్షేమముగలవాఁడవై ; వ్రజ = పొ	భూమింబూడ్చుట, మృతులగు రాక్ష
మ్ము. గతసత్త్వానాం= పోయినప్రా	సులకుమఖ్యధమఁము.
ణములుగల; రక్షసాం=రాక్షసులకు;ఏ	అని,తాత్పర్యము.
వః=ఇది; సనాతనః=పురాతనమయి	

అవతే యే నిధీయంతే తేషాం లోకా స్సనాతనాః

టిక॥ యే=ఏరాక్షసులు ; అవతే=	రాక్షసులకేభేదములను భూమిం
పల్లమునందు; నిధీయంతే= ఉంచఁబ	బూడ్చిపెట్టినచో వారలకుఁబుణ్యలో
దుచున్నారో; తేషాం=వారలకు; స	కంబులుగలుగును. అని, విరాధుండు,
నాతనాః=పురాతనములగు;లోకాః=	రామునితోఁజెప్పెను.
లోకములు; స్మ్యు(అధ్యాహృతము)=	అని,తాత్పర్యము!
కలుగును.	

ఏవ ముక్తాత్వతు కాకుత్స్థస్స విరాధ శ్శరపిడితః. ౨౧

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౪

బభూవ స్వగఁ సంప్రాప్తో న్యస్తదేహమా మహాబలః

<p>టీక॥ మహాబలః=అధికమయినబలముగల; శరపీడితః=చాణములచేతఁబడింపఁబడిన; విరాధః = విరాధుఁడు; కాకుత్స్థః=రామునిగూచిఁ; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వాతు=చెప్పినంతనె; న్యస్తదేహః= విడువఁబడినదేహముగలవాఁడై; స్వగఁ సంప్రాప్తః= స్వగఁమును</p>	<p>బొందినవాఁడు; బభూవ=అయ్యెను. మహాబలుండగు విరాధుఁడు, చాణపీడితుండై, రాముంబాచియిఁపకారమునంజెప్పి, యంతదేహంబువిడిచి, స్వగఁంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తచ్చృత్వా రాఘవో వాక్యం లక్ష్మణం వ్యాదిదేశహ. ౨౨

<p>టీక॥ రాఘవః=రాముఁడు; తత్=ఆ; వాక్యం = మాటను; శ్రుత్వా = విని; లక్ష్మణం=లక్ష్మణునిగూచిఁ; వ్యాదిదేశః= ఆజ్ఞాపించెను. “హ” అనునది</p>	<p>పాదపూరణార్థము. రాముండు, విరాధునిమాటనువిని, లక్ష్మణుంజూచి, యిట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

కుంజరస్యేవ రౌద్రస్య రాక్షస్యాస్య లక్ష్మణ వనేఽస్త్రిక్ సుమహా చ్ఛృభ్రం ఖన్యతాం రౌద్రకర్మణః. ౨౩

<p>టీక॥లక్ష్మణం=లక్ష్మణుఁడా! రౌద్రస్య=భయంకరమగు; కుంజరస్యేవ=ఏనుంగునకుంబోలె; రౌద్రకర్మణః=భయంకరమయిన కార్యము గల; అస్య=ఈ; రాక్షసస్య=రాక్షసునకు; అస్త్రిక్=ఈ; వనే=అడవియందు; సుమహాచ్ఛృభ్రం = మిక్కిలియుగొప్పదగు; శ్వ</p>	<p>భ్రం=బొక్క; ఖన్యతాం = త్రవ్వఁబడుగాక. లక్ష్మణుఁడా! పెద్దయేనుంగునకుంబోలె, భయంకర కర్ముండగు నీరాక్షసునకుఁజెద్దపల్ల మొకటి యీవనము నంద్రవృము. అని, రాముండు లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఇత్యుక్త్వా లక్ష్మణం రామః ప్రదరః ఖన్యతామితి
తస్మా వితాధ మాక్రమ్య కంఠే పాదేన వీర్యవాక్. ౨౪

టీక॥వీర్యవాక్ = అధికమయినప	కృమ్య=అదిమిపట్టి; తస్మా= ఉండెను.
రాక్రమముగల; రామః= రాముడు;	మహాపరాక్రమశాలియగురాముం
లక్ష్మణం=లక్ష్మణునిగూర్చి; ఇతి=ఇట్లు;	డు, ఇట్లుపల్లంబుద్రవ్యమని లక్ష్మణున
ప్రదరః=పల్లము; ఖన్యతాం=త్రవ్వ	కుండెప్పి, విరాధుని గదలనీయక కం
బడుఁగాక. ఇతి=అని; ఉక్త్వా = చె	రంబునంగలిచే నదిమిపెట్టి, నిలుచుం
ప్పి; పాదేన=పాదముచేత; కంఠే=	డియుండెను. అని, తాత్పర్యము.
మెడయుండు; విరాధం=విరాధుని ; ఆ	

తతః ఖనిత్ర మాదాయ లక్ష్మణ శ్చ వృభ్రీ ముత్తమమ్
అఖన త్పార్శ్వత స్తస్య విరాధస్య మహాత్మనః. ౨౫

టీక॥తతః=అంతః; లక్ష్మణః= లక్ష్మ	భ్రీం = బొక్కను; అఖనత్=త్రవ్వెను.
ణుడు; ఖనిత్రం= పాఱచిప్పను; ఆ	అంత, లక్ష్మణుండు, పాఱచిప్పదీ
దాయ=తీసికొని; మహాత్మనః= పెద్ద	సికొని, మహాకాయుండగు విరాధుని
మేనుగల; తస్య=ఆ; విరాధస్య=విరా	పార్శ్వభాగంబునం బెద్దబిలంబు ద్ర
ధునియొక్క; పార్శ్వతః= ప్రక్కను;	వ్వెను. అని, తాత్పర్యము.
ఉత్తమం=మిక్కిలియుం బెద్దదగు; శ్చ	

తం ముక్త కంఠం నిష్పివ్య శంకుకణం మహాస్వనం
విరాధం ప్రాక్షిప చ్చ వృభ్రీ నదంతం భైరవస్వనమ్. ౨౬

టీక॥ నిష్పివ్య = పిసికి; ముక్తకం	గలవాఁడును; మహాస్వనం=పెద్దకంఠ
ఠం=విడువఁబడిన కంఠముగల వాఁడు	ధ్వనిగలవాఁడును; భైరవస్వనం= భా
ను; శంకుకణం=మేకులవంటిచెవులు	యంకరమయినధ్వనిగలుగునట్లుగా; న

దంతం=అటచుచున్నవాఁడునగు, తం=	డిచిన కంఠముగలవాఁడును మేకులవం
ఆ; విరాధం=విరాధుని, శ్వభే=బా	టిచెవులుగలవాఁడునగునావిరాధుని,
క్రయందు; ప్రాక్షీపత్=పడవై చెను.	బిలంబునంబడవై చిరి.
అంత, రాముండుకాలందొక్కి-వి	అని, తాత్పర్యము.

త మాహవే నిజీత మాశువిక్రమా
స్థిరా వుభౌ సంయతి రామలక్ష్మణౌ
ముదాన్వితౌ చిక్షీపతు భయాయావహం
నదంత మ్మత్స్య బలేన రాక్షసమ్. ౨౭

టీక॥ ఆశువిక్రమా=శీఘ్రమయిన	నదంతం=అటచుచున్నవాఁడునగు, తం=
పరాక్రమముగలవారలును; సంయతి=	ఆ; రాక్షసం=రాక్షసుని; చిక్షీపతుః=
యుద్ధమునందు; స్థిరా=నిలుకడగలవా	వేసిరి.
రలునగు; రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణు	శీఘ్రపరాక్రములును, యుద్ధంబున
లు; ఉభౌ=ఇద్దఱును ; ముదా= సరి	వెనుదీయనివారలునగురామ లక్ష్మణు
తోషముతో; అన్వితౌ=కూడిన వారల	లు, సంతోషంబున భయంకరుండగు వి
యి; ఆహవే=యుద్ధమునందు; నిజీ	రాధునియుద్ధంబునజయించి, యతని, వి
తం=జయింపఁబడినవాఁడును; భయా	లంబునంబడవై చిరి.
వహం=భయమునుగలిగించువాఁడును;	అని, తాత్పర్యము.

అసహ్యతాం ప్రేత్య మహాసురస్య తా
శితేన శస్త్రేణ తదా నరషభౌ
సమర్థౌ చాత్యర్థ విశారదా వుభౌ
బిలే విరాధస్య వధం ప్రచక్రతుః. ౨౮

టీక॥ తదా=అప్పుడు; అత్యర్థ=వి	రషభౌ=పురుషశ్రేష్ఠులయిన; తా =
శారదా=మిక్కిలియుంబండితులగు; న	ఆరామలక్ష్మణులు ; ఉభౌ=ఇద్దఱును;

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము:

స ౪

మహాసురస్య=గొప్పయనురుండగు; వి
రాధస్య=విరాధునియొక్క; శితేన=తీ
క్ష్ణమయిన; శస్త్రేణ=ఆయుధముచే
త; అసహ్యతాం=ఓహోరామిని; పే
త్య=చూచి; సమర్థుఁ=నిశ్చయించి ;
బిలే=బొక్కయందు; వధం=చంపుట
ను; ప్రచక్రతుః=చేసిరి.

కార్యంబులందు మిక్కిలియుంబండి
తులును బురుషశ్రేష్ఠులునగు నారామ
లక్ష్మణులు, విరాధుండు ఆయుధంబు
నకసాధ్యుండగుటనుజూచి, యతనిపూ
ర్వవేయుటయెయ్య క్తంబని యాలోచిం
చి, యట్లు బిలంబుద్రవ్వి, యతనింబూ
ర్చిపెట్టిరి. అని, తాత్పర్యము.

స్వయాం విరాధేన హి మృత్యు రాత్తనః
ప్రసహ్య రామేణ వధార్థం మిషితః
నివేదితః కాననచారిణౌ స్వయం
నమే వధ శ్శస్త్ర కృతో భవే దితి. ౨౯

టీక॥కాననచారిణౌ = అడవియం
దుఁ దిరుగునట్టి; రామేణ=రామునిచే
త; ప్రసహ్య=బలాత్కారముగా; స్వ
యం=తనకుఁదానె; వధార్థం=చం
పుటకొఱకు; ఈషితః = కోరఁబడిన;
ఆత్తనః= తనయొక్క; మృత్యుః= మ
రణము , వధోపాయమనుట; “మే
నాకు; శస్త్రకృతః= ఆయుధముచేతఁ
జేయఁబడిన ; వధః = చంపుట ;
నభవేత్=కలుగదు” ఇతి=అని;విరాధే

న=విరాధునిచేత; స్వయం= తనచేత
నె; నివేదితోహి=తెలుపఁబడినదిగదా!
వనవాసియగు రాముండు బలా
త్కారమునందన్నుఁ జంపఁదలంపుగొ
ని, నానావిధంబుల నతనిం బ్రహారింపు
చుండుటనుజూచి యావిరాధుండు, తా
నె, తనకు ఆయుధంబునంజావు గలుగ
దనియుఁ దన్నుఁ బూర్వపెట్టవలె నని
యు, రామునకుంజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

తదేవ రామేణ నిశమ్య భాషితం
కృతా మతి స్తస్య బిలప్రవేశనే
బిలంబ రామేణ బలేన రక్షసా

ప్రవేశ్య మానేన వసం వినాదితమ్. ౩౦

టీక॥ రామేణ=రామనిచేత ; తనం=అడవి; వినాదితం= ధ్వనింపఁజే
త=ఆ; భాషితం=మాటను;నిశమ్యై యెఱచినది.
వ=వినియె; తస్య = ఆవిరాధునియొ రాముండు,ఆవిరాధునిమాటను వి
క్క; బీలప్రవేశనే=బిలముయొక్కప్ర నియె, యతనిబిలంబునంబూడ్చుదలం
వేశించుటయందు;మతిః=బుద్ధిఃకృతా= చెను;రాముండుబలాత్కారంబున, న
చేయఁబడినది. రామేణ=రామనిచేత; వ్విరాధునిబిలంబునం బూడ్చునప్పుడు,
బలేన=బలముచేత;బిలం=బిలమును;ప్ర ఆరాక్షసుండడవియంతయు మహాధ్వ
వేశ్యమానేన=ప్రవేశింపఁజేయఁబడుచు నిగలుగునట్లు,అఱచెను.
న్న;రాక్షసాచ=రాక్షసునిచేతను ; వ అని,తాత్పర్యము.

ప్రహృష్టరూపా వివ రామలక్ష్మణౌ
విరాధ ముర్వ్యాః ప్రదరే నిహత్య తా
ననందతు ర్వీతభయా మహావనే
శిలాభి రంత దధతుశ్చ రాక్షసమ్. ౩౧

టీక॥ తా=ఆ;రామలక్ష్మణౌ=రా రాక్షసం=రాక్షసుని; అంతదధతు
మలక్ష్మణులు; విరాధం=విరాధుని;ఉ శ్చ=మూసిరియు.
ర్వ్యాః=భూమియొక్క ; ప్రదరే= రామలక్ష్మణులు, అట్లు,విరాధుని,
బిలమునందు; నిహత్య=చంపి; ప్రహృ భూమిబిలంబునవై చి, పులికితగాతు
ష్టరూపా=గగుపాటునొందినదేహ లయి, యమృతహావనంబున నెంతమా
ముగలవారలయి; మహావనే= కాట త్రమునుభయంబులేక, యవ్విరాధు
డవియందు; వీతభయా= విడువఁబడి ని,క లేబరమును తాళ్ల చేఁగప్పిరి.
నభయముగలవారలయి; ననందతుః= అని,తాత్పర్యము.
సంతోషించిరి. శిలాభిః= తాళ్ల చేత;

తతస్తు తౌ కాంచన చిత్రకాముకౌ
నిహత్య రక్షః పరిగృహ్య మైధిలీమ్
విజహ్రీతు స్తౌ ముదితౌ మహావనే
దివి స్థితౌ చంద్రదివాకరావివ. ౩౨

<p>టీక తతస్తు=అంతను; కాంచనచి త్రకాముకౌ= బంగారముచేఁ జిత్ర ములయినధనుస్సులుగలవారలగు;తౌ= ఆరామలక్ష్మణులు; రక్షః=విరాధుని; నిహత్య=చంపి; మైధిలీం=సీతాదేవిని; పరిగృహ్య=తీసికొని; తౌ= ఆరామల క్ష్మణులు; ముదితౌ=సంతసించినవార లయి; దివి=ఆకాశమునందు; స్థితౌ= ఉన్న; చంద్రదివాకరావివ = చంద్ర</p>	<p>సూర్యులువలె; మహావనే= పెద్దలడవి యందు; విజహ్రీతుః=విహరించిరి. అంత, దివ్యధనుర్ధకరులగు నారా మలక్ష్మణులు, విరాధుంజంపి, సీతాదే వింజేకొని, పరమసంతుష్టులయి యమ్మ హావనంబున, నాకాశంబునం జంద్ర సూర్యులవగిది. విహరించుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, చతుర్థసర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండ చతుర్థసర్గ టీక,

ముగిసినది.

(౨)

పంచమసగకప్రారంభః.

హత్వాతు తం భీమబలం విరాధం రాక్షసం వనే
తత స్సీతాం పరిష్వజ్య సమాశ్వాస్యచ వీర్యవాక్. ౧
అబ్రవీల్లత్తుణం రామో భౌతరం దీప్తతేజసమ్

టీక॥ వీర్యవాక్ = అధికమయినపలుంగుచున్నకాంతిగల ; భౌతరం = త
రాక్రమముగల; రామః = రాముడు; మ్ముండయిన; లత్తుణం = లత్తుణునిగూ
వనే = అడవియందు; భీమబలం = భయం చి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
కరమయినబలముగల; తం = ఆ ; విరా మహాపరాక్రమశాలియుగురాముం
ధం = విరాధుండను; రాక్షసం = రాక్ష డు, అరణ్యంబున , భయంకరపరాక్ర
సుని; హత్వాతు = వధించినంతనె ; త ముండగువిరాధుంజంపి, యంత, సీతం
తః = అంత; సీతాం = సీతాదేవిని; పరిష్వ గవుఁగిలించి, మంచిమాటలందచి, మ
జ్య = కవుఁగిలించుకొని ; సమాశ్వాస్య హతేజుండగుతమ్మునిలత్తుణునింజూచి,
చ = ఊడించెయు; దీప్తతేజసం = వె యిట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కష్టం వన మిదం దుగళం నచస్త వనగోచరాః. ౨
అభిగచ్ఛామహే శీఘ్రం శరభంగం తపోధనమ్

టీక॥ ఇదం = ఈ; వనం = అడవి ; క ఈయడవి మిక్కిలియు నపాయక
ష్టం = అపాయముగలది. దుగళం = ప్ర రముగానున్నది; మనమును అడవిలో
వేశింపరానిది. వనగోచరాశ్చ = అడవి నుండిమెదిగిన వారలము కాము; కా
నుండువారలమును; చస్త (నస్తః) = కా వుననిందుండఁదగుదు; శీఘ్రంబునశరభం
ము, శీఘ్రం = శీఘ్రముగా; తపోధనం = గమహాముని యొద్దకుఁ బోయెదము.
తపస్సేధనముగాఁగల; శరభంగం = శర అని , రాముండు లత్తుణునితోఁ జె
భంగమహామునిని; అభిగచ్ఛామహే = ప్పెను.
పొందెదము. అని, తాత్పర్యము.

ఆశ్రమం శరభంగస్య రాఘవోఽభి జగమహ. ౩

తస్య దేవప్రభావస్య తపసా భావితాత్మనః

టీక|| రాఘవః=రాముడు; దేవప్ర అభిజగమ=పోయెను “హ” అనునది భావస్య = దేవతయొక్క ప్రభావము పాదపూరణార్థము.
వంటి ప్రభావముగలవాఁడును; తపసా= అంత, రాముండు, దేవప్రభావుం
తపస్సుచేత, భావితాత్మనః= ధ్యానిం డునుదపంబునంబరిమాత్మను ధ్యానించు
పఁబడిన పరమాత్మగలవాఁడునగు; త వాఁడునగునాశరభంగమహాముని యా
స్య=ఆశరభంగస్య= శరభంగునియొ క్రమంబునకుంబోయెను.
క్క; ఆశ్రమం=తపోవనమునుగూచి; అని, తాత్పర్యము.

సమీపే శరభంగస్య దదశే మహా వద్భుతమ్. ౪

విభ్రాజమానం వపుషా సూర్యవై శ్వా నరోపమమ్

టీక|| రామః (అధ్యాహృతము)= గొప్పదియునగువస్తువును ; దదశే= రాముండు; శరభంగస్య= శరభంగమ చూచెను.
హామునియొక్క; సమీపే=సమీపమునం రాముండు, శరభంగుని సమీపంబు
దు; వపుషా=దేహముచేత ; విభ్రాజ న, సూర్యాగ్ని సదృశంబును , మహా తే
మానం= ప్రకాశించుచున్నదియు, సూ జంబునగు, నాశ్చర్యావహమయినయొ
ర్యవైశ్వానరోపమం=సూర్యునితోను అ క గొప్పవస్తువుంజూచెను.
గ్ని హూత్రునితోనుబోల్చి గలదియు ; అని, తాత్పర్యము.
అద్భుతం=ఆశ్చర్యకరమును; మహత్=

అవరుహ్య రథోత్సంగా దాకాశే విబుధానుగమ్. ౫

అసంస్పృశంతం వసుధాం దదశే విబుధేశ్వరమ్

టీక|| ఆకాశే=ఆకాశమునందు; ర వరుహ్య=దిగి; విబుధానుగం= దేవత థోత్సంగాత్=రథతటముననుండి; అ లువెంబడించు వారలుగాఁ గలవాఁడు

ను; వసుధాం = భూమిని; అసంస్పృశం
తం = తాచకున్నవాడునగు, విబుధేశ్వ
రం = దేవేంద్రుని; రామః (అధ్యాహృత
ము) = రాముడు; దదశః = చూచెను.

అంత, సమీపంబునకువచ్చుటంజే

సి, రథంబుడిగ్గి, భూమిని స్పృశింపక, దేవ
తా పరివృతం డైయాకాశంబున శరభం
గునొద్దకుఁబోవుచున్న దేవేంద్రుని, రా
ముండు, చూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

సుప్రభాభరణం దేవం విరజోంబరధారిణమ్. ౬

తద్విధైరేవ బహుభిః పూజ్యమానం మహాత్మభిః

టీక॥ సుప్రభాభరణం = మికిలి (అధ్యాహృతము) = చూచెను.

యౌఁగాంతిగల యాభరణంబులు గల
వాఁడును; విరజోంబరధారిణం = దు
మ్ములేని వస్త్రము గట్టుకొన్నవాఁడు
ను; తద్విధైరేవ = అట్టివారలెయ్యిన;
మహాత్మభిః = అధికమయిన ప్రభావము
గల; బహుభిః = పెక్కుండ్రు; పూ
జ్యమానం = పూజింపఁబడుచున్నవాఁ
డునగు; దేవం = ఇంద్రుని; రామః (అ
ధ్యాహృతము) = రాముడు; దదశః =

కాంతిమంతంబులగు నాభరణంబు
లుధరించి యున్నవాఁడును స్వచ్ఛము
లయిన వస్త్రంబులం గట్టుకొని యున్న
వాఁడును, తనయట్టివారలగు పెక్కుం
ద్రుమహాత్ముల జేఁబూజింపఁ బడుచు
న్నవాఁడునగు దేవేంద్రుని, రాముండు,
దూరంబుననుండి చూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

హరిభి ర్వాజిభి ర్యుక్త మంతరిక్షగతం రథం. ౭

దదర్శా మారత స్తస్య తరుణాదిత్యసన్నిభమ్

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము) =
రాముడు; అదూరతః = సమీపము
నందు; హరిభిః = పచ్చని; వాజిభిః = గు
ఱములతో; యుక్తం = కూడినదియు;

అంతరిక్షగతం = ఆకాశమును బొందిన
దియు; తరుణాదిత్యసన్నిభం = మ
ధ్యాహ్నసూర్యునితో సమానమయిన
దియునగు; తస్య = ఆయింద్రునియొ

కూ; రథం=రథమును;దదశఁ=చూ ట్టంబులతోఁగూడినదియూ మధ్యాహ్నా
చెను. సూర్యుండుం బోలె వెలుంగుచున్నది
రాముండు, అయ్యాశ్రమంబునకు యునగు నాయుండ్రునియరదంబుఁ గ
సమీపంబున, నాకాశంబునఁబచ్చని గు నెను.అని,తాత్పర్యము.

పాండురాభీషునప్రఖ్యం చంద్రమండలసన్నిభమ్. ౮
అపశ్య ద్విమలం ఛత్రం చిత్రమాలోప శోభితమ్

టీక॥పాండురాభీషున ప్రఖ్యం= చుచున్నదియునగు; ఛత్రం=గొడుగు
తెల్లనిమేఘంబునకుంబోలె సధికమయి ను;అపశ్యత్=చూచెను.
నకాంతిగలదియు; చంద్రమండలసన్ని రాముండుతెల్లనిమేఘంబువలె నుం
భం=చంద్రమండలముతో సమానమ డునదియు, జంద్రమండలసమానంబు
యినదియు; విమలం=స్వచ్ఛమును;చి ను బుష్పమాలికా లంకృతంబునగు దే
త్రమాలోపశోభితం = నానావణిఁ వేంద్రునిశ్వేతచ్ఛత్రంబునుంజూచెను.
ములయినపుష్పమాలికలచేఁ బ్రకాశం అని,తాత్పర్యము.

చామరవృజనే చాగ్ర్యే రుక్తదండే మహాధనే. ౯
గృహీతే వరనారీభ్యాం ధూయమానేచ మూఢాని

టీక॥ అగ్ర్యే=శ్రేష్ఠములును;రుక్త వృజనేచ=వింజామరలను ; రామః(అ
దండే=బంగారుదండములుగలవియు ; ధ్యాహృతము)=రాముండు ; దదశఁ
మహాధనే = అధికమయినవిలువగలవి (అధ్యాహృతము)=చూచెను.
యు;వరనారీభ్యాం= ఉత్తమస్త్రీలచే ఉత్తమంబులును, గాంచనదండము
త;గృహీతే=పట్టుకొనఁబడినవియు ; లును గొప్పవెలగలవియును త్తమస్త్రీల
మూఢాని=తలయందు;ధూయమానే చేగ్రహించివీవంబడుచున్నవియునగు,
చ=వీవంబడుచున్నవియునగు; చామర వింజామరలంజూచెను.అనితాత్పర్యము

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫

గంధర్వామరసిద్ధాశ్చ బహవః పరమషణ్డయః. ౧౦
అంతరిక్షగతం దేవం వాస్థి రగ్ర్యాభి రీడిరే

టీక॥ గంధర్వామరసిద్ధాశ్చ = గంధర్వులును దేవతలును సిద్ధులును ; పరమషణ్డయః = ఉత్తములగు ఋషులును ; గంధర్వులును సిద్ధులును దేవతలును బహవః = పెక్కుండు ; అంతరిక్షగతం = ను బరమషణ్డులును , ఆకాశంబునను ఆకాశమునుబొందినట్టి ; దేవం = ఇంద్రుని ; వేదవాక్యంబులంబ్రస్తుద్రుని ; అగ్ర్యాభిః = ఉత్తములగు ; వాత్సించిరి. అని, తాత్పర్యము.

సహ సంభాషమాణేతు శరభంగేణ వాసవే. ౧౧
దృష్ట్వా శతక్రతుం తత్ర రామో లక్ష్మణ మబ్రవీత్
రామోధ రథ ముద్దిశ్య లక్ష్మణాయ ప్రదశయత్. ౧౨

టీక॥ అధః = అంతః ; రామః = రాముడు ; వాసవే = వేదేంద్రుడు ; శరభంగేణ సహ = శరభంగునితోఁగూడ ; సంభాషమాణేతు = మాటలాడుచుండగానే ; తత్ర = అచ్చట ; శతక్రతుం = ముండు, దేవేంద్రుంజూచి, లక్ష్మణునికు, దేవేంద్రునిరథంబుంజూపుచు, నిట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అచిచ్ఛంతం శ్రీయాజుష్ట మద్భుతం పశ్య లక్ష్మణ
ప్రతపంత మివాదిత్య మంతరిక్ష గతం రథమ్. ౧౩

టీక॥ అచిచ్ఛంతం = అచిచ్ఛండా ! అర్చిష్ఠంతం = యా = కాంతితో, జుష్టం = కూడినది అధికమయిన తేజస్సు గలదియు ; శ్రీయః = అద్భుతం = అశ్చర్యకరమును ;

ప్రతపంతం=తపింపజేయుచున్న; అది
త్యమివ(స్థితం)=సూర్యునివలెనున్నది
య; అంతరిక్షగతం=అంతరిక్షమును
బొందినదియునగు; రథం=రథమును;
పశ్య=చూడుము.

లక్ష్మణుడా! ఆకాశంబున, శ్రీమం
తంబునుగాంతిమంతంబును మధ్యాహ్న
సూర్యసమానంబును ఆశ్చర్యకరంబున
గురథంబునుజూడుము.
అని, తాత్పర్యము.

యే హయాః పురుహూతస్య పురా శక్రస్య న శ్రుతాః
అంతరిక్షగతా దివ్యా స్తథిమే హరయో ధ్రువమ్. ౧౪

టీక|| పురా=మున్ను; పురుహూత
తస్య=మిక్కిలియుంచిలువంబునట్టి; శ
క్రస్య=ఇంద్రునియొక్క; యే= ఏగుఱ్ఱ
ములు; నః=మనకు, మనచేతననుట; శ్రు
తాః=వివరించినవో; అంతరిక్షగతాః=
ఆకాశమునుబొందినవియు; దివ్యాః=
శ్రేష్ఠములునగు; ఇమే=ఇవి; తే=ఆ; హ
రయః=పచ్చనిగుఱ్ఱములు. ధ్రువం= ని

శ్చయము.
మన్నుమనము, యాగముచేయు
వాండ్రచేసభక్తికంబుగాంచిలువంబు
నట్టిదేవేంద్రునిగుఱ్ఱములనువినియున్నా
మే; ఆపచ్చనిగుఱ్ఱములు, ఇదిగోయా
కాశంబునవచ్చియున్నవి; చూడుము.
అని, తాత్పర్యము.

ఇమేచ పురుషవ్యాఘ్రా యే తిష్ఠం త్యభితో రథమ్
శతం శతం కుండలినో యువానః ఖడ్గపాణయః. ౧౫

విస్తీర్ణ విప్రులో రస్కాః పరిఘాయతబాహవః

శోణాంశువసనా స్సర్వే వ్యాఘ్రా ఇవ దురాసదాః ౧౬

టీక|| కుండలినః= పొంగులుగలవా
రలును; యువానః=యావనముగలవా
రలును; ఖడ్గపాణయః=కత్తులుచేతులం
గల వారలును; విస్తీర్ణ విప్రులోర
స్కాః= మిక్కిలియు విశాలము లగు
తోమ్ములుగలవారలును; పరిఘాయ

తబాహవః=ఇనుపగుదీయలువలె నిడు
పులయిన చేతులు గలవారలును; శో
ణాంశువసనాః=ఎఱ్ఱనికాంతులుగలవ
స్త్రములుగలవారలును; వ్యాఘ్రా ఇ
వ=పెద్దపులులువలె; దురాసదాః =
చెనకనలవిగానివారలునగు; యే = ఎ

వ్వరు; రధం = రధమును, రధముయొక్క యనుట; అభితః = చుట్టును; శతంశతం = నూలునూలుగా; తివంతి = ఉన్నారో; ఇమే = ఈ; పురుషవ్యాఘ్రాశ్చ = పురుషశ్రేష్ఠులును; సర్వే = అందఱును; దేవాః (అధ్యాహృతము) = దేవతలు.

కుండలాలంకృతులును యశావనవం

తులును ఖడ్గపాణులును అత్యంతవిశాలవక్షులును ఇనుపగుదియలవంటి బాహువులుగలవారలును ఎఱ్ఱనివశ్రుములు ధరించినవారలును బెద్దపులులంబోలెదురాసదులునగు నీపురుషశ్రేష్ఠులు, రధంబుచుట్టును ఒకొకదిక్కున నూగురునూగురుగా నిలుచున్నారే; వీరలందఱుడేవతలు. అని, తాత్పర్యము.

ఉరోదేశేషు సర్వేషాం హారా జ్వలనసన్నిభాః

టీక॥ సర్వేషాం = అందఱియొక్కయు; ఉరోదేశేషు = వక్షఃప్రదేశములయందు; జ్వలనసన్నిభాః = అగ్నిహేత్రముతో సమానములయిన; హారాః = హారములు; సంతి (అధ్యాహృతము) =

ఉన్నవి. వీరలకందఱకును, తొమ్ములపై, దివ్యతేజంబులగు హారంబులుగలవు చూడుము. అని, తాత్పర్యము.

రూపం బిభ్రతి సౌమిత్రే పంచవింశతి వాషికమ్. ౧౭

టీక॥ సౌమిత్రే = లక్ష్మణుడా! ఏతే (అధ్యాహృతము) = వీరలు; పంచవింశతివాషికం = ఇరువదియైదు సంవత్సరముల పరిమాణముగల; రూపం = ఆకారమును; బిభ్రతి = ధరించుచు

న్నారు. లక్ష్మణుడా! వీరలందఱు, ఇరువదియైదు సంవత్సరములవయసుకు మించకున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

వీతద్ధి కిల దేవానాం వయో భవతి నిత్యదా

యథేషే పురుషవ్యాఘ్రో దృశ్యంతే ప్రియదశకానాః. ౧౮

టీక॥ పురుషవ్యాఘ్రో = పురుషశ్రేష్ఠుడవగు లక్ష్మణుడా! వీతత్ =

ఈ;వయోహి=వయస్సె;దేవానాం=	న్నారో.
దేవతలకు; నిత్యదా=ఎల్లప్పుడును;భవ	దేవతలకు,ఎప్పకిని,ఈయిరువదియైదు
తికిల= అగుచున్నదిగదా! ఇమే=వీర	సంవత్సరములవయస్సుమించదు; వీర
లు; యధా=ఎట్లు; ప్రియదశకానాః=	లెంతనుందరాకారులో! చూడుము.
సంతోషకరమయిన చూచుటగల వార	అని,తాత్పర్యము.
లుగా; దృశ్యంతే = చూడబడు చు	

ఇహైవ సహ వైదేహ్య మహూతం తిష్ఠ లక్ష్మణ
యావ జ్ఞానా మృహం వ్యక్తం క ఏవ ద్యుతిమాక రథే. ౧౯

టీక॥ లక్ష్మణ=లక్ష్మణుడా ! అ	త్రము;ఇహైవ=ఇచ్చటనే; వైదేహ్య
హం=నేను;రథే=రథమునందు; ద్యుతి	సహ=సీతాదేవితోఁగూడ;తిష్ఠ= ఉం
మాక=కాంతిమంతుండగు;ఏవ= ఇ	డుము.
తండు;కః=ఎవ్వఁడు ; ఏతత్(అధ్యా	లక్ష్మణుడా ! నీవిచ్చటనేసీతతోఁ
హృతము)=దీనిని;యావత్= ఎంతలో	గూడఁగొంచెముసేపు,ఉండుము; నేను
పల;వ్యక్తం= స్పష్టముగా ; జానా	బోయికాంతిమంతుండగు నీతండెవ్వఁ
మి=తెలుసుకొందనో ; తావత్(అ	డో , స్పష్టముగాఁ దెలిసికొనివచ్చె
ధ్యాహృతము)= అంతవఱకు ; ము	దను.అనిరాముండు , లక్ష్మణునితోఁజె
హూతంతు = కొంచెముసేపుమా	ప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

తమేవ ముక్త్యా సౌమిత్రి మిహైవ స్థీయతా మితి
అభిచక్రామ కాకుత్స్థ శ్శరభంగాశ్రమం ప్రతి. ౨౦

టీక॥ కాకుత్స్థః=రాముండు ; వీ	అని;ఉక్త్యా=చెప్పి ; శరభంగాశ్రమం
వం=ఇట్లు;తం=ఆ;సౌమిత్రిం= లక్ష్మ	ప్రతి = శరభంగునియాశ్రమమునుగూ
ణునిగూచి=ఇహైవ=ఇచ్చటనే ;స్థీ	చి=అభిచక్రామ=పోయెను.
యతాం=ఉండుటయగుఁగాక. ఇతి=	రాముండు, ఇట్లులక్ష్మణునకిచ్చట

నెయిండుమని చెప్పి, తాను, శరభంగమ | అని, తాత్పర్యము.
హఃమునియా శ్రమము తట్టుపోయెను,

తత స్సమభిగచ్ఛంతం ప్రేత్య రామం శచీపతిః
శరభంగ మనుప్రాప్య వివిక్త ఇద మబ్రవీత్. ౨౦

టీక|| తతః=అంత; శచీపతిః=దేవేంద్రుని; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
దుఃకుడు; సమభిగచ్ఛంతం=వచ్చుచున్న; అంత, దేవేంద్రుండు, రాముండువ
రామం=రాముని; ప్రేత్య=చూచి; శ చ్చటనుజూచి, శరభంగమహఃమునిసమీ
రభంగం=శరభంగమహఃమునిని; అను పంబునకుంబోయి, యేకాంతంబున,
ప్రాప్య=సమీపమునఁబొంది; వివిక్తే=నాయనతోనిట్లని చెప్పెను.
ఏకాంతమునందు; ఇదం=ఈమాటను; అని, తాత్పర్యము.

ఇహివాప యాత్య సా రామో యావన్తా మభిభాషతే
నిష్ఠాం నయతు తావత్తు తతోమాం ద్రష్టు మహతి. ౨౧

టీక|| అసా=ఈ; రామః=రాముని; సిమ్మట; మారి=నన్ను; ద్రష్టుం=చూ
డు; ఇహ=ఇచ్చటికి; ఉపయాతి= వ చుటకు; అహతి=తగును.
చ్చుచున్నాడు. అయం (అధ్యాత్మత ఇదుగో రాముండు వచ్చుచున్నా
ము)=ఈతఁడు; యావత్= ఎంతవఱ డు; ఇతండు నాతోమాటలాడుటకుము
కు; మారి=నన్నుఁగూర్చి; నాభిభాష న్నేకార్యంబు సాధింపవలయును; కా
తే=మాటలాడకున్నాడో; తావత్తు= ర్యసాధనంబయినసిమ్మట, నన్నుఁబొడ
అంతలోపలనె; నిష్ఠాం=సమాప్తిని; వచ్చును. అని, తాత్పర్యము.
నయతు=ఘోరించిండుగాక. తతః=అటు

జితవంతం కృతాథకంచ ద్రష్టా మా మచిరా దిమమ్

టీక|| అహం=నేను; జితవంతం= జ యుంబడిన దేవతాకార్యము గలవాఁడు
యించినవాఁడును; కృతాథకంచ=చే నగు; ఇమం=ఈ రాముని; అచిరాత్=

శీఘ్రముననె; ద్రష్టా(ద్రష్టాస్మి)=చూడగలను. కార్యంబుసాధించినపిమ్మట, శీఘ్రంబుననె,నీతనింజూచెదను.

ఈతండురావణునివధించి జేవతా అని,తాత్పర్యము.

కర్మహ్య నేన కర్తవ్యం మహదన్యై స్సదవగ్రమ్. ౨౩

నిష్పాదయిత్వా తత్రామ తతోమాం ద్రష్టు మహతి

టీక||అన్యై=ఇతరులచేత; సుదవగ్రం=ఎంతమాత్రముచేయనలవిగాను. వస్తుం = చూచుటకు; అహతి=తగును.

నిదియు;మహత్=గొప్పదియనగు; క ఇతండు, వజ్జియెవ్వరికిని అసాధ్యమగుగొప్పకార్యమునాకటింజేయవలసి చేత; కర్తవ్యంహి=చేయఁబడవలసిన యున్నదిగదా!దాఁగఁగించిన పిమ్మట,నన్నుజూచుటమంచిది. అని, యిందుండు,శరభంగనితోఁజెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

ఇతి వజ్రీ త మామంత్ర్య మానయిత్వాచ తాపసమ్. ౨౪

రథేన హరియుక్తేన యయా దివ మరిందమః

టీక||ఇతి=ఇట్లు;అరిందమః= శత్రు యయా=పొందెను.

పులనణగఁగ ద్రోకునట్టి ; వజ్రీ=ఇం ఇట్లుశత్రుపులనణగఁగద్రోకునట్టి దుండు;తం=ఆ;తాపసం= శరభంగ జేవేంద్రుండు, ఆశరభంగ మహాముని మహామునిని; మానయిత్వా= పూజించి; అమంత్ర్యచ=వీడుకొనియు; హరి ని,రథంబారోహించి స్వగంబునకుఁ యుక్తేన=గుఱ్ఱములతోఁగూడిన ; రథే బోయెను. అని,తాత్పర్యము.

న=రథముచేత; దివం=స్వగమును ;

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫

ప్రయాతేతు సహస్రాక్షే రాఘవ స్సపరిచ్ఛదమ్. ౨౫

అగ్నిహోత్ర ముపాసీనం శరభంగ ముపాగమత్

టీక॥ సహస్రాక్షే = దేవేంద్రుండు; అంత, దేవేంద్రుండుపోయినంతనే
 వ్రోయాతేతు = పోయినానే; రాఘవః = రాముండు, సీతాలక్ష్మణులతోగూడ,
 రాముండు; సపరిచ్ఛదం = పరివారము నగ్ని ప్రవేశార్థమయి యగ్నిహో
 తోగూడునట్లుగా, అగ్నిహోత్రం = త్రము నుపాసించుచున్న శరభంగమహా
 అగ్నిహోత్రమును; ఉపాసీనం = ఉపా మునియొద్దకుఁబోయెను.
 సించుచున్న; శరభంగం = శరభంగమ అని, తాత్పర్యము.
 హామనిని, ఉపాగమత్ = పొందెను.

తస్య పాదౌచ సంగృహ్య రామ స్సీతాచ లక్ష్మణః. ౨౬

నిషేదు స్సమనుజ్ఞాతా లబ్ధవాసా నిమంత్రితాః

టీక॥ రామః = రాముండును ; సీ ఆతిథ్యస్వీకరణార్థమువరింపఁ బడిన
 తా = సీతయును; లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణుండును; తస్య = ఆశరభంగమహా
 మునియొక్క; పాదౌచ = పాదముల రాముండును సీతాలక్ష్మణులును, ఆ
 ను; సంగృహ్యచ = పట్టుకొనియు; సమ శరభంగమహామునిపాదంబులకు సమ
 నుజ్ఞాతాః = అనుమతింపఁబడిన వారల సగ్గరించి, యాయనయాసనంబొసం
 యి; లబ్ధవాసాః = పొందఁబడినయా గియాతిథ్యంబుగ్రహింపుఁడనినుడువం,
 సనముగలవారలయి; నిమంత్రితాః = గూఁచుకొండిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత శ్చక్రోపయానంతు పర్యపృచ్ఛ త్స రాఘవః. ౨౭

టీక॥ తతః = అంత; సః = ఆ ; రాఘ వః = రాముండు ; శక్రోపయానంతు = యె; పర్యపృచ్ఛత్ = అడిగెను.
 దేవేంద్రునియొక్క వచ్చుటనుగూచి అంత, రాముండు, శరభంగమహా
 మునిని, దేవేంద్రుండువచ్చినసంగతిం గు

ఠించియడిగెను. అని, తాత్పర్యము.

శరభంగశ్చ త త్సర్వం రాఘవాయ న్యవేదయత్

టీక॥ శరభంగశ్చ = శరభంగుఁడు	శరభంగుండాసంగతియంతయు ,
ను; తత్ = దాని; సర్వం = అంతయు;	రామునకుంజెప్పెను.
రాఘవాఁడు = రామునికొఱకు; న్యవేద	అని, తాత్పర్యము.
యత్ = తెలిపెను.	

మా మేష వరిదో రామ బ్రహ్మలోకం నిశీషతి. ౨౮

జిత ముగ్రేణ తపసా దుష్ప్రీప మకృతాత్మభిః

టీక॥ రామ = రాముఁడా! వరదః =	నిషోఁగోరుచున్నాఁడు.
వరమునిచ్చునట్టి; వీషః = ఈయింద్రుఁ	రాముఁడా! వరంబుఁగాసంగునట్టి
డు; ఉగ్రేణ = తీక్ష్ణమయిన; తపసా = త	యీడేవేంద్రుండు, నేఁగావించినయు
పస్సుచేత; జితం = జయింపఁబడినది	గృతపస్సుచేఁబ్రాప్తమయినదియు నా
యు; అకృతాత్మభిః = తెలియఁబడని	త్వవేత్తలుగానివారలకుఁ బొందనలవి
యాత్మగలవారలచేత; దుష్ప్రీపం =	గానిదియునగు బ్రహ్మలోకంబునకు, న
పొందఁగూడనిదియునగు ; బ్రహ్మలో	న్నుఁదీసికొనిపోఁదలంచుచున్నాఁడు.
కం = బ్రహ్మలోకమును; నిశీషతి = కొ	అని, తాత్పర్యము.

అహం జ్ఞాత్వా నరవ్యాఘ్రే వతమాన మదూరతః. ౨౯

బ్రహ్మలోకం న గచ్ఛామి త్వ మదృష్ట్వా ప్రియాతిథిమ్

టీక॥ నరవ్యాఘ్రే = పురుషశ్రేష్ఠుండ	జ్ఞాత్వా = ఎఱింగి; ప్రియాతిథిం = ప్రి
వగురాముఁడా! త్వం (అధ్యాత్మత	యుఁడైనయతిథివగు ; త్వం = నిన్ను;
ము) = నిన్ను; అదూరతః = సమీపము	అదృష్ట్వా = చూడక; బ్రహ్మలోకం = బ్ర
నందు; వతమానం = ఉన్నవానిఁగా;	హ్మలోకమును; న గచ్ఛామి = పొందకు

నాను.

పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముడా! నీ
విచ్చటదగ్గి నేయున్నావని యెఱింగి,

ప్రియాతిథివగు నిన్నుఁజూడక పోఁగూ
డదని బ్రహ్మలోకంబునకుం బోకున్నా
ను. అని, తాత్పర్యము.

త్వయాహం పురుషవ్యాఘ్రే ధామి కేణ మహత్త్వ నా. ౩౦
సమాగమ్య గమిష్యామి త్రిదివం దేవసేవితమ్

టీక॥ పురుషవ్యాఘ్రే = పురుషశ్రేష్ఠుం
డవగు రాముడా! ధామి కేణ = ధ
మహామునాచరించు వాఁడవును; మహా
త్త్వ నా = పూజ్యమయిన స్వభావముగల
వాఁడవునగు; త్వయా = నీతో; సమాగ
మ్య = సమాగమము చేసి; దేవసేవితం =
దేవతలచేసేవింపఁబడిన; త్రిదివం = బ్ర

హ్మలోకమును; గమిష్యామి = పొందె
దను.
పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముడా!
ధామి కుండవు మహాత్ముండవునగు ని
న్నుఁజూచి, యటుపిమ్మట దేవసేవితం
బగు బ్రహ్మలోకంబునకుం బోయెదనని
యెఱుఁగి. అని, తాత్పర్యము.

అక్షయా నర శాదూల మయా లోకా జితా శ్శుభాః. ౩౧
బ్రాహ్మ్యశ్చ నాకపృష్ఠ్యాశ్చ ప్రతిగృహ్ణీష్య మామకాన్

టీక॥ నరశాదూలం = పురుషశ్రేష్ఠుం
డవగు రాముడా! మయా = నాచేత;
బ్రాహ్మ్యశ్చ = బ్రహ్మలోకంబునం గ
లిగినవియు; నాకపృష్ఠ్యాశ్చ = స్వగ
లోకమునం గలిగినవియునగు; అక్ష
యాః = నాశములేని; శుభాః = మంగళ
కరములయిన; లోకాః = భోగభూ
ములు; జితాః = జయింపఁబడినవి. మా
మకాన్ = నాలోకములను; ప్రతిగృహ్ణీ

ష్య = స్వీకరింపుము.
పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముడా!
నేను అక్షయంబులగు బ్రహ్మలోక స్వ
గలోకంబులను, సాధించి యున్నా
ను; వానినన్నింటినినీకు సమర్పించెదను;
ప్రతిగ్రహింపుము. అని, శరభంగమహా
ముని, చెప్పి, తాను గావించిన సమస్త క
మఁబులను, ఈశ్వరునకు సమర్పించెను.
అని, తాత్పర్యము,

ఏవ ముక్తో నరవ్యాఘ్ర స్సర్వశాస్త్రవిశారదః. ౩౨

ఋషిణా శరభంగేణ రాఘవో వాక్య మబ్రవీత్

టీక॥ నరవ్యాఘ్రః = పురుషశ్రేష్ఠం
దును; సవశాస్త్రవిశారదః = సమస్త
శాస్త్రంబులంబండితుండునగు; రాఘ
వః = రాముండు; శరభంగేణ = శరభం
గుండను; ఋషిణా = ఋషి చేత; ఏవం =
ఇట్లు; ఉక్తః = చెప్పబడినవాడై;
వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చె

ప్పెను.
పురుషశ్రేష్ఠండును సమస్తశాస్త్రం
బులు దెలిసినవాడునగు రాముండు,
శరభంగమహామునిచెప్పినమాటను విని,
యాయనతోనిట్లని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

అహమేవా హరిష్యామి సర్వలోకా న్తహామనే. ౩౩

ఆవాసం త్వహ మిచ్ఛామి ప్రదిష్ట మిహ కాననే

టీక॥ మహామనే = పూజ్యుడవయిన
మునివగు శరభంగుండా! అహమేవ =
నేనే; సర్వలోకాన్ = సమస్తలోకంబు
లను; అహరిష్యామి = సాధించెదను. ఇ
హ = ఈ; కాననే = అడవియందు; ప్ర
దిష్టం = చూడబడిన; ఆవాసంతు = వా
సస్థానమునుమాత్రము; ఇచ్ఛామి = కో
రుచున్నాను.

శరభంగమహాముని! సమస్తలోకం
బులను నేనెసాధించుకొనఁ గోరియు
న్నాను; నాకీయడవియందువాసంబు
సేయుటకు దగినస్థలంబునుమాత్రము
జూపుము. అని, రాముండు, శరభంగ
గమహామునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

రాఘవేజ్జేవ యుక్తస్తు శక్రతుల్యబలేన వై. ౩౪

శరభంగో మహాప్రాజ్ఞః పునరేవాఽబ్రవీ ద్వచః

టిక॥ మహాప్రాజ్ఞః = మహాపండితుండగు; శరభంగః = శరభంగమహాముని; శక్రతుల్యబలేన = దేవేంద్రునిబలముతో సమానమయినబలముగల ("వై" అనునదిపాదపూరణార్థము); రాఘవేన = రామునిచేత; ఏవగ = ఇట్లు; ఉక్తస్తు = చెప్పబడినవాడైనంతనె; పు

నరేవ = మఱలనె; వచః = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
మహాపండితుండగు శరభంగమహాముని, రామునిమాటనువిని, మఱలరామునింజూచి, యిట్లని, పలికెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇహ రామ మహాతేజా స్సుతీర్ణో నామ ధామికః. ౩౫
వసత్య రణ్యే ధర్మాత్మా స తే శ్రేయో విధాన్యతి

టిక॥ రామ = రాముడా! ఇహ = ఈ; అరణ్యే = అడవియందు; మహాతేజాః = అధికమయినప్రభావముగలవాడును; ధామికః = ధర్మమునాచరించువాడును; ధర్మాత్మా = ధర్మబుద్ధిగలవాడునగు; సుతీర్ణో నామ = సుతీర్ణుడనిపసిద్ధుడైనవాడు; వసతి = ఉన్నాడు. సః = అతడు; తే = నీకొఱకు; శ్రేయః =

మేలును; విధాన్యతి = చేయఁగలఁడు.
'రాముడా' ఈ అడవియందిచ్చుటికి సమీపంబుననె మహాప్రభావుండును ధామికుండును ధర్మాత్ముండునగు సుతీర్ణుండను మహాషిష్యునిన్నాడు; అయిననీకు మేలు గావించును.
అని, తాత్పర్యము.

సుతీర్ణ మభిగచ్ఛ త్వం శుచౌ దేశే తపస్సిన్వనమ్. ౩౬
రమణీయే వనో ద్వేశే సతే వాసం విధాన్యతి

టిక॥ త్వం = నీవు; తపస్సిన్వనం = అధికమయినతపస్సుగల; సుతీర్ణం = సుతీర్ణుని; అభిగచ్ఛ = పొందుము, సః = ఆయన; రమణీయే = సుందరమును; శు

చౌ = పరిశుద్ధమునగు; వనోద్వేశే = అరణ్యప్రదేశమయిన ; దేశే = స్థలమునందు; తే = నీకొఱకు; వాసం = వాసస్థానమును; విధాన్యతి = చేయఁగలఁడు.

నీవునుతీర్ణమహాషియొద్దకుఁ బో | బరిశుద్ధంబునగు ప్రదేశంబునవాసస్థా
ము; ఆయన, నీకు, రమణీయంబును | నంబేర్పఱచును? అని, తాత్పర్యము.

ఇమాం మందాకినీం రామ ప్రతిస్రోతా మనువ్రజ. ౩౭
నదీం పుష్పేడుపవహాం తత్రతత్ర గమిష్యసి

టీక॥ రామ=రాముఁడా! ఇమాం=ఈ; డుపవహాం = పూలవంటితెప్పలనువ
మందాకినీనదీం=మందాకినీనదిని (ఇందు పొంచునట్టి; నదీం=నీటిని; గమిష్యసి=
వలన, ఋషులు, పుణ్యనదులన్నిటినిగం పొందఁగలవు.
గానదీసామ్యబుద్ధిచే, “మందాకినీనది” రాముఁడా! ఈయేటిగట్టుననె, ప
అనఁగాగంగానదియని, వ్యవహరించు శ్రీమాభిముఖంబుగా మాగఁమొకటి
చుండినట్లు తెలియవచ్చెడిని. అదేప్రకారమున్నది; అదికొంతదూరము, ఏటికి
రంబున, నిప్పుడుకావేరీతీరవాసులేనది నే సమీపంబుగను, గొంతదూరము, ఏటి
నికావేరియనియేచెప్పెదరు.) ప్రతిస్రో కిదూరంబుగను, ఉండును; ఏటిలోఁబు
తాం(ప్రతిస్రోతసం)=ఎదురుప్రవాహ మ్పాకారంబులగు తెప్పలగపడుచుండు
ముగలదానిఁగా; అనువ్రజ= వెంబడిం ను; నీవా దారింబట్టిపోము.
వుము. తత్రతత్ర=అచ్చటచ్చట; పుష్పే అని, తాత్పర్యము.

ఏష పంధా నరవ్యాఘ్ర ముహూతఁ పశ్య తాత మామ్. ౩౮
యావజ్జహామి గాత్రాణి జీరాణాం త్వచ మివోరగః

టీక॥ నరవ్యాఘ్ర= పురుషశ్రేష్ఠుఁ ను; జహామి = విడిచెదనో. తావత్(అ
డా! తాత=నాయనా! ఏషః=ఇది; ధ్యావృతము)=అంతవఱకు; ముహూ
పంధాః=మాగఁము. యావత్=ఎం తఁ=కొంచెముసేపు; మాం=నన్ను;
తలోపల; ఉరగః = సహము; జీ పశ్య=చూడుము.
రాణాం=శిథిలమయిన; త్వచమివ=కుబు పురుషశ్రేష్ఠుఁడవగు రాముఁడా! నీ
సమునువలె; గాత్రాణి = అవయవముల పుకొంచెముసేపిచ్చటనన్నుఁజూచుం

దుము, సర్పముకుబుసమునువిడుచునట్లు,
నేజీగఁ దేహమునువిడిచెదను.

అని, తాత్పర్యము,

తతోగ్నిం సుసమాధాయ హుత్వాచాశ్మేన మంత్రవిత్. ౩౯
శరభంగో మహాతేజాః ప్రవివేశ హుతాశనమ్

టీక॥ తతః=అంత; మహాతేజాః=హూత్రమును; ప్రవివేశ=ప్రవేశించెను.
అధికమయినకాంతిగల; మంత్రవిత్ = అంత, మహాతేజుండునుసమస్తమం
మంత్రంబులఁజెలిసిన; శరభంగః=శర తృణ్ణుండునగుశరభంగమహాముని, య
భంగమహాముని; అగ్నిం=అగ్ని హూత్రమును; సుసమాధాయ = ప్రజ్వలిం
పఁజేసి; ఆశ్మేన = నేతిచేత; హుత్వా చెను. అని, తాత్పర్యము.
చ=వేల్చియు; హుతాశనం = అగ్ని

తస్య రోమాణి కేశాంశ్చ దదాహగ్ని మహాత్మనః. ౪౦
జీడాంత్వచం తథాస్థీని యచ్చ మాంసం సశోణితమ్

టీక॥ అగ్నిః=అగ్ని హూత్రము; న; మాంసం=మాంసము ; యత్(అ
మహాత్మనః= అధికమయినప్రభావము స్త్రీ)=ఏదిగలదో ; తత్(అధ్యాహృత
గల; తస్య= ఆశరభంగమహామునియొ ము)చ=దానిని; దదాహ=కాల్చెను.
కర; రోమాణి = దేహమునందలివెం అంత, నయ్యగ్ని హూత్రంబున; మ
ద్రుకలను; కేశాంశ్చ = తలవెండ్రుకల హుత్తుండగు నాశరభంగుని వెండ్రుక
ను; జీడాం=శిథిలమయిన; త్వచం = లునుశిథిలంబగుచమంబును అస్తులును
చమమును; తథా=అట్లు; అస్థీని= ఎ మాంసంబునుదగ్ధమయ్యెను.
ముకలను; సశోణితం=నెత్తురుతోఁగూడి అని, తాత్పర్యము.

రామస్తు విస్త్రితో భాగ్రతా భార్యయాచ సహత్వవా. ౪౦

టీక॥ ఆత్మవా= పూజ్యమయినమనస్సుగల; రామస్తు = రాముండును;

భాత్రా=తమ్మునితోను ; భార్యయా
చసహ= భార్యతోనుండ ; విస్తీ
తః=ఆశ్చర్యపడినాడు
అట్లుశరభంగునిశరీరం బగ్నిహూ

త్రంబునదగ్గంబగుటనుజూచి , మహా
త్తుండగు రామండును సీతయులత్తు
ణుండును, బరమాశ్చర్యంబునొందిరి
అని, తాత్పర్యము.

సచ పావకసంకాశః కుమార స్సమపద్యత

ఉత్థాయాగ్నిచయ తస్మా చ్చరభంగో వ్యరోచత. ౮౨

టీక॥ సః=ఆ ; శరభంగశ్చ= శర
భంగుండును; పావకసంకాశః= నిప్పు
తోఁబోలికల, కుమారః= ముప్పది
సంవత్సరములకులోనుగాగల వయస్సు
గలవాఁడు; సమపద్యత = ఆయెను;
తస్మాత్=ఆ; అగ్నిచయత్=అగ్నిస
మూహముననుండి; ఉత్థాయ= లేచి;
వ్యరోచత=ప్రకాశించెను.

అంత, నాశరభంగుండ, అగ్ని
హూత్రుండుంబోలె వెలుంగనట్టి ,
ముప్పదియేండ్లకులోనియైన వయస్సు
తోఁగూడిన, రూపముగలవాఁడయి ,
మహాతేజుంబున వెలుంగుచు, నయ్యగ్ని
హూత్రంబుననుండివెలువడెను.
అని, తాత్పర్యము.

స లోకా నాహితాగ్నినా మృషీణాంచ మహాత్మనామ్

దేవానాం చ వృత్తిక్రమ్య బ్రహ్మలోకం వ్యరోహత. ౮౩

టీక॥ సః=ఆశరభంగుండు; ఆహి
తాగ్నినాం = ఆహితాగ్నులయొక్క
య; మహాత్మనాం= అధికమయినప్ర
భావముగల; మృషీణాంచ= ముఘల
యొక్కయ; దేవానాంచ= దేవతల
యొక్కయ; లోకా = లోకముల
ను; వృత్తిక్రమ్య=అతిక్రమించి; బ్రహ్మ

లోకం=బ్రహ్మలోకమును; వ్యరోహ
త=ఆరోహించెను.

ఆశరభంగమహామి, ఆహితాగ్ని
లోకంబులను మహాత్ములగుముఘులుచే
రులోకంబులను దేవలోకంబులను అతి
క్రమించి, బ్రహ్మలోకంబుఁజేరెను.

అని, తాత్పర్యము.

స పుణ్యకర్మా భవనే ద్విజవభః
 పితామహం సానుచరం దదర్శహ
 పితామహ శ్చాపి సమీత్య తం ద్విజం
 ననంద సుస్వాగత మిత్యువాచ హ. ౪౪

టీక॥ పుణ్యకర్మా = పుణ్యప్రద ముస్వాగతం = సుఖముతోడిరాకయను
 ములగుకర్మములుగల;సం=ఆ ; ద్విజ టను;ఉవాచ=చెప్పెను “హ”అనునది
 వభః=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడగు శరభం పాదపూరణార్థము.
 గమహర్షి;భవనే=లోకమునందు;సా పుణ్యకర్మండును బ్రాహ్మణోత్త
 నుచరం=సేవకులతోఁగూడిన ; పీతా ముండునగు నాశరభంగమహాముని ,
 మహం=బ్రహ్మదేవుని;దదర్శ = చూ యాబ్రహ్మలోకంబున,సపరివారుండగు
 చెను “హ”అనునదిపాదపూరణార్థము బ్రహ్మదేవుంబాచెను; బ్రహ్మదేవుండు
 ము.పితామహశ్చాపి= బ్రహ్మదేవుండు ను, శరభంగునింజూచిసంతోషించి ,
 ను;తం=ఆ;ద్విజం=బ్రాహ్మణుని; సమీ స్వాగతంబుఁజెప్పెను.
 త్య=చూచి;ననంద= సంతోషించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
 ఆరణ్యకాండే, పంచమస్కంధః.
 ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు , శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
 వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండ పంచమస్కంధాటిక,
 ముగిసినది.

(౨)

వ స్థ స గ క ప్రా రం భః.

శరభంగే దివం యాతే మునిసంఘా స్సమాగతాః

అభ్యగచ్ఛంత కాకుత్స్థస్య రామం జ్వలితతేజసమ్. ౧

టీక|| శరభంగే = శరభంగమహానంబుట్టిన; రామం = రాముని ; అభ్యగ ముని; దివం = స్వర్గమును ; యాతే = చ్ఛంత = పొందిరి. పొందినవాఁడు కాఁగా; మునిసంఘాః = శరభంగుండు మృతిఁబొందినవెను మునిసమూహములు; సమాగతాః = చేక, మనులందఱునొక్కటియై, తేజం రినవై; జ్వలితతేజసం = మండుచున్న బున వెలుంగుచుండు రామునొద్దకు వ కాంతిగల; కాకుత్స్థస్య = కకుత్స్థవంశంబు చ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

వైఖానసా వాలఖిల్యా స్సంప్రతౌళా మరీచిపాః

అశ్వకుట్టాశ్చ బహవః పత్రా హరాశ్చ ధామికాః. ౨

దంతోలూఖినశ్చైవ తథైవోన్మజ్జకాః పరే

గాత్రశయ్యా అశయ్యాశ్చ తథైవాభ్రావకాశకాః. ౩

మునయ స్సలిలాహరా వాయుభక్షా స్తథా పరే

ఆకాశనిలయాశ్చైవ తథాస్థండిలశాయిసః. ౪

వ్రతోపవాసినో దాంతా స్తథాద్రక్షపటవాససః

సజపాశ్చ తపోనిత్యా స్తథాపంచ తపోన్వితాః. ౫

సర్వే బ్రాహ్మకృత్యా జుష్టా దృఢయోగా స్సమాహితాః

శరభం గాత్రమే రామ మభిజన్తుశ్చ తాపసాః. ౬

టీక|| వైఖానసాః = బ్రహ్మదేవుని నఖంబులవలనఁ బుట్టినవారలును; వా

లఖిల్యాః=బ్రహ్మదేవునిగోమంబుల వ
లనంబుట్టినవారలును; సంప్రత్యాశ్వాః=
దేహమంతయు లోపల గడుగుకొను
వారలును; మరీచిపాః=రవిచంద్రులకిరి
ణంబులను, ద్రాగవారలును, అశ్వుకు
ట్టాశ్వు=తాళ్ల చేదేహమును గొట్టుకొ
నువారలును; బహవః=పెక్కిండు; ప
త్రాహారాశ్వు=ఆకులెయ్యారముగా
గలవారలును; ధామికాః=ధర్మ
మునాచరించువారలును; దంతోలూఖ
లిసశ్చైవ = దంతములెత్తోళ్లుగాగల
వారలును; తద్దైవ=అట్లే; ఉన్నజ్జ
కాః=ఆకంఠముజలములనుండునట్టి;
పరే=ఇతరులును; గాత్రశయ్యాః=
దేహమునందేపడకగలవారలును; అశ
య్యాశ్వు = పడకయెలేనివారలును; త
ద్దైవ=అట్లే; అభావకాశకాః=బ
యలెవాసప్రదేశముగా గల వారలు
ను; సలిహారాః=జలమెయ్యారము
గాగల; మునయః=మునులును; త
థా=అట్లు; వాయుభక్షాః=వాయు
వెయ్యారముగాగల; పరే= ఇతరు
లును; ఆకాశనిలయాశ్చైవ=ఆకాశ
మునందునికిగలవారలును; తథా=అ
ట్లు; స్థండిలశాయిసః= నేలయందు
బరుండువారలును; వ్రతోపవాసిసః=

వ్రతములచే నుపవాసములు గావించు
వారలును; దాంతాః=ఇంద్రియగ్రహ
ముగలవారును; తథా=అట్లు; అర్ద్రపట
వాససః=తడిసినవస్త్రములకట్టువస్త్ర
ములుగాగలవారలును; సజపాశ్వు=
జపముతోగూడినవారలును; తపోని
త్యాః=తపస్సునందుస్థిరులును; తథా=
అట్లు, పంచతపోన్వితాః=పంచాగ్ను
లనడుమనుండిచేయు తపస్సుతోగూ
డినవారలును; సర్వే = అందఱును;
బ్రాహ్మ్య = బ్రహ్మసంబంధియగు;
శిర్యా=కాంతితో; జుష్టాః=కూడిన
వారలును; దృఢయోగాః=దృఢమయి
నయోగముగలవారలును; సమాహి
తాః = సమాధిస్థులనగు; తాప
సాః=ఋషులు; శరభంగాశ్రమే=శర
భంగునియాశ్రమమునందు; రామం=
రాముని; అభిజగ్తుః=పొందిరి.
బ్రహ్మనఖంబుల వలనంబుట్టిన వై
ఖానసులను మునులునుబ్రహ్మరోమం
బులజన్మించినట్టివాలఖిల్యులనుమునులు
ను, దేహంబులోపలి భాగము నంత
యనునీటిచే గడుగుకొనునట్టి ఋషులు
ను, చంద్రసూర్యుల కిరణంబులంద్రా
గియందు వారలును, దేహ మంత
యంతాళ్ల చే గొట్టుకొను వారలును

బ్రతాహారులును , వడ్లు మొదలగుధాన్యంబులదంచుటకుబదులుగా దంతములచేతనేనిమిలిపొట్టునువిడిచి గింజలనుమాత్రము దినువారలును, కంఠములోఁ తునీళ్లలోనుండి తపమునేయు వారలును, దేహమునందేఱొమ్ముమీఁదఁగానిభుజముమీఁదఁగానితలయుంచుకొని నిద్రించివారలును, నిద్రింపక యెయుండువారలును, శీతకాలంబునబయలనుండితపము సల్పువారలును, జలమాత్రాహారులును, వాయుమాత్రాహారులును, అనాధారంబుగ నాకాశంబుననుండువారలును , నేలంబరుండు వారలును , వ్రచిరి. అని, తాత్పర్యము.

తాధామయి నిత్యోపవాసములుండువారలును, జితేంద్రియులును, ఎల్లప్పుడునుదడిబట్టలంగట్టుకొనియుండువారలును, వివిధమంత్రజపంబులునేయువారలును, స్వాధ్యాయపరాయణులును, గ్రీష్మకాలంబునఁ బంచాగ్నిమధ్యంబుననుండితపంబుగావించువారలును, ఇట్లు అందఱునుబ్రహ్మతేజస్సంపన్నులును దృఢయోగాభ్యాసశీలురును, సమాధినిష్ఠులునగునానావిధానుష్ఠాన సంపన్నులయినమునులందఱు శరభంగునియాశ్రమంబునకువచ్చి , రాముని , సందర్శిం

అభిగమ్యచ ధర్మజ్ఞా రామం ధర్మభృతాం వరమ్

ఊఁఁ పరమధర్మజ్ఞ మృషిసంఘా ససమాహితాః. 2

టీక॥ ధర్మజ్ఞాః = ధర్మముఁజెలిసిన; ఋషిసంఘాః = ఋషిసమాహములు; సమాహితాః = ఎచ్చరికగలవై; ధర్మభృతాం = ధర్మమునుధరించువారలలోపల, లేక, ధనుర్ధరులలోపల; వరం = ప్రేస్తుండును; పరమధర్మజ్ఞం = మిక్కిలియు ధర్మముఁజెలిసినవాఁడు

నగు; రామం = రాముని; అభిగమ్యచ = పొందియు; ఊఁఁ = చెప్పిరి.

ధర్మజ్ఞులగునామహర్షులు, పరమధర్మవేత్తయు ధనుర్ధరవరుండునగురామునిజూచి, యిట్లుని, చెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

త్వ మిత్యైకుకులస్యాస్య పృథివ్యాశ్చ మహారథ

ప్రధానశ్చసి నాథశ్చ దేవానాం మఘవానివ. ౮

టీక॥ మహారథ= నిన్నుసారధినిగు	అసి=అగుచున్నావు.
జ్ఞంబులనుగాపాడుకొనుచు యోధంబు	మహారథుండవగురాముడా! దేవేం
సేయునట్టిరాముడా! త్వం = నీవు;	ద్రుండుస్వర్గంబునకును దేవతలకునుబ్ర
దేవానాం=తేవతలకు; మఘవానివ=	భుండునుముఖ్యుండునై యుండునట్లు,నీ
ఇంద్రుడువలె; అస్య=ఈ; ఇత్వాకు	వు, భూమండలంబునకును ఇత్వాకుకు
కులస్య=ఇత్వాకువంశమునకును; పృథి	లంబునకునునాధుండవు.
వ్యాశ్చ=భూమికిని; ప్రధానశ్చ=ము	అని,తాత్పర్యము.
ఖ్యుండవును; నాథశ్చ=ప్రభుండవును;	

విశుత స్త్రిమ లోకేషు యశసా విక్రమేణచ
పితృభక్తిశ్చ సత్యంచ త్వయి ధర్మశ్చ పుష్కలః. ౯

టీక॥ త్వం (అధ్యాహృతము)=నీ	ను;అస్తి (అధ్యాహృతము)=కలదు.
వు;త్రిమ=మూడైన;లోకేషు = లోక	నీవును, బరోపకారకీర్తిచేతనుబల
ములయందు;యశసా = కీర్తిచేతను;	పరాక్రమంబునను, ముల్లోకంబులయం
విక్రమేణ=పరాక్రమముచేతను; వి	దునుబ్రసిద్ధుండవు;మతియు, నీవు,పి
శ్రుతః=ప్రసిద్ధుండవు.త్వయి= నీయం	తృభక్తియుసత్యంబునుగలవాడవు, ప
దు;పితృభక్తిశ్చ = తండ్రీయందలిభక్తి	రమధామి కుండవు.
యు;సత్యంచ=సత్యమును;పుష్కలః=	అని,తాత్పర్యము.
అధికమయిన;ధర్మశ్చ = ధర్మము	

త్వా మాసాద్య మహాత్మానం ధర్మజ్ఞం ధర్మవత్సలమ్
అథిత్వా న్నాధ వత్క్యమ స్రచ్చ నః శుంతు మహాసి. ౧౦

టీక॥నాథ= నాధుండవగురాము	ర్మముదెలిసినవాడవును; ధర్మవత్స
డా!వయం(అధ్యాహృతము)=మేము;	లం= ధర్మమునందతిశ్రీతిగలవాడవు
మహాత్మానం = పూజ్యమయినస్వభా	నగు; త్వాం=నిన్ను; ఆసాద్య= పొం
వముగలవాడవును; ధర్మజ్ఞం = ధ	ది; అర్థిత్యాత్=యాచనమువలన; వ

త్యోమః=చెప్పెదము. సః = మాయో
కః; తచ్చ=దానినిమాత్రము ; త్తం
తుం=ఓర్పుటకు; అహాసి=తగుదువు.
నాధుఁడా! మహాత్ముండవు ధర్మక
జ్ఞుండవు ధర్మకవత్సలుండవు నగు నీయొ
ద్దకువచ్చి, యాచనబుద్ధిచే; నొకటిఁజె
ప్పెదము; త్తమించవలయును.
అని, తాత్పర్యము.

అధర్మకస్తు మహంస్తాత భవేత్తస్య మహేపతేః
యో హరే ద్భలిషద్భాగం నచ రక్షతి పుత్రవత్. ౧౧

టీక॥ తాత=నాయనా; యః= వీ
రాజు; బలిషద్భాగం= పన్నురూపము
యినయాజవభాగమును; హరేత్=తీ
సికొనునో, పుత్రవత్ = కొడుకువలె;
నరక్షతిచ = రక్షింపకమాత్రముండు
నో; తస్య=ఆ; భూపతేః = రాజుయొ
కః; అధర్మకస్తు= అధర్మకముమాత్ర
ము; మహత్=గొప్పది.
నాయనా! ఎవ్వఁడు, ఆజవభాగము
పన్నుదీసికొని, ప్రజలఁగొడుకులంబో
లెరక్షింపకుండునో, ఆరాజునకుమిత
లేనియధర్మకముగలుగును.
అని, తాత్పర్యము.

యుంజాన స్సాన్వి నివప్రాణౌక్ ప్రాణై రిష్టౌ సుతానివ
నిత్యయు క్త స్సదారక్షౌ సర్వాన్విషయవాసినః. ౧౨
ప్రాప్తోతి శాశ్వతీం రామ కీతికం స బహువాషికమ్
బ్రహ్మణ స్థాన మాసాద్య తత్రచాపి మహేయతే. ౧౩

టీక॥ రామ=రాముఁడా; యః (అ
ధ్యాత్వాతము)=ఎవ్వఁడు ; యుంజా
నః= యత్నముసేయుచు ; నిత్యయు
క్తః= ఎల్లప్పుడును ఎచ్చరికగలవాఁడై;
విషయవాసినః= దేశములోనున్నజను
లను; సర్వాక్=అందఱను; స్వాక్= త
నవైన; ప్రాణానివ = ప్రాణములనువ
లె; ప్రాణైః = ప్రాణములచేత ; ఇ
ష్టౌ=ప్రియములయిన; సుతానివ=
కొడుకులనువలె; సదా= ఎల్లప్పుడును;
రక్షౌ=రక్షించుచు ; భవేత్ (అధ్యా
త్వాతము)= అగునో; సః=ఆరాజు; బ
హువాషికం=పెక్కుసంవత్సరము
లను; శాశ్వతీం=అనువతింపఁచినట్టి ; కీ

తికం=కీర్తిని; ప్రాప్నోతి= పొందును. బ్రహ్మణః=బ్రహ్మయొక్క ; స్థానం= స్థానమును; ఆసాద్య=పొంది; తత్రచాపి=అచ్చటను; మహీణ తే=పూజితుండగును.

రాముడా! ఎవ్వండు, నానావిధ యత్నంబు సేయుచు, నెల్ల పృథునునవ

హితుండై, స్వదేశవాసులనందఱును, దనప్రాణంబులంబోలెఁ బ్రాణంబులకన్న నధికులగు కొడుకులం బోలెఁ బరిపాలింపుచుండునో, ఆరాజు, శాశ్వతం గుకీర్తింబొందును; అంతంబున బ్రహ్మలోకంబునొంది, యచ్చటనుబూజితుండై వెలుంగును. అని, తాత్పర్యము.

యః కరోతి పరం ధర్మం మని మూలఫలాశనః
తత్ర రాజ్ఞ శ్చతుర్భాగః ప్రజా ధర్మేణ రక్షితః. ౧౪

టీక|| యః=ఏ; మని= ముని; మూలఫలాశనః=గడ్డలునుపండ్లును ఆహారముగాఁగలవాఁడై; పరం= అధికమయిన; ధర్మం=ధర్మమును; కరోతి= చేయునో; తత్ర=అందు; ప్రజాః=జనులను; ధర్మేణ=ధర్మముచేత; రక్షితః=రక్షించుచున్న; రాజ్ఞః=రాజునకు; చతుర్భాగః=నాలవభాగము; అస్తి (అధ్యాత్మము)=కలదు.

ప్రజలందఱు, నాలవభాగమునొసంగుటంజేసివారలరక్షింపవలెను ; ఋషులేమియునిచ్చువారలుకారే; వారినే లరక్షింపవలయుననవలదు; ఋషులుఫలమూలంబుల నాహారంబుగాఁగొనుచు, గావించుమహాధర్మంబులొక్కొక్క, ధర్మంబునఁబ్రజలరక్షించుచుండు రాజునకు, నాలవభాగంబుగలదు. అని, తాత్పర్యము.

సోయం బ్రాహ్మణభూయిష్టో వానప్రస్థగణో మహాక్ష
త్వన్నాథో నాథవ ద్రామ రాక్షసైర్వధ్యతే భృశమ్. ౧౫

టీక|| రామ=రాముడా! త్వన్నాథః=నీవునాధుండవుగాఁగల ; బ్రాహ్మణభూయిష్టః=బ్రాహ్మణులెయిధికులుగాఁగల; మహాక్ష=గొప్పదగు ; సః=

అట్టి; ఆయం=ఈ ; వానప్రస్థగణః=వానప్రస్థులసమూహము; అనాథవత్=నాధుండులేనిదివలె ; భృశం=మిక్కిలియు; రాక్షసైః=రాక్షసులచేత; వ

భృతే=వధింపఁబడుచున్నది.

రాముడా! తఱచుగానందఱుబాప్తా
ణులెయ్యినయీవానప్రస్థులందఱు, నీ

పునాధుండవుండీయో, అనాథలుంబో
తె, రాక్షసులచేవధింపఁబడుచున్నారు.
అని, తాత్పర్యము.

ఏహి పశ్య శరీరాణి మనీనాం భావితాత్మనామ్

హతానాం రాక్షసైర్హ్యురైర్భహూనాం బహుధా వనే. ౧౬

టీక॥ ఏహి=రమ్ము. వనే=అడవియిం
దు; బహుధా= పెక్కువిధంబులను; ఘో
రైః=భయంకరులగు; రాక్షసైః=రాక్ష
సులచేత; హతానాం=చంపఁబడిన; భా
వితాత్మనాం=ధ్యానింపఁబడినయాత్మ
గల; బహూనాం = పెక్కిండయిన;
మనీనాం= మునులయొక్క; శరీరా

ణి=దేహములను; పశ్య=చూడుము.
ఇదిగోరమ్ము; వనంబుననానావిధం
బులభయంకరులగురాక్షసులచేఁజంపఁ
బడినపరమాత్మవేత్తలగు మునుల దే
హంబులుపడియున్నవి; చూడుము.
అని, తాత్పర్యము.

పంపానదీనివాసానా మనుమందాకినీ మపి

చిత్రకూటాలయానాం చ క్రియతే కదనం మహత్. ౧౭

టీక॥ అనుమందాకినీమపి=మంఠా
కినీనదినిమొదలుకొని; పంపానదీనివా
సానాం = పంపానదీతీరముననుండు
వారలయొక్కయు; చిత్రకూటాలయా
నాం చ = చిత్రకూటపర్వతమువాస
స్థానముగాఁగలవారలయొక్కయు; మ
హత్=అధికమయిన; కదనం = హిం

స; క్రియతే=చేయఁబడుచున్నది.
మందాకినీనదీతీరంబునం దేమిపంపా
నదీతీరంబునం దేమిచిత్రకూటపర్వతం
బునం దేమి పాసముసేయుఁబులనంద
అనువధించుచున్నారు.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవం వయం నమృష్యామో విప్రకారం తపస్సీవనామ్
క్రియమాణం వనే ఘోరం రక్షోభి ర్భీమకమభిః. ౧౮

టీక॥ వయం=మేము; ఏవం=ఇట్లు; కారం=విరోధమును; సమృప్యమః= వనే=అడవియందు; కమభిః=భయం ఓవకలేము.
 కరమయినకార్యముగల; రక్షోభిః=రా ఇట్లుడవియందు, భయంకరముగా
 ఊసులచేత; క్రియమాణం=చేయఁబడు ఋషులనువధించుటను, మేముసహిం
 చున్న; ఘోరం = భయంకరమయిన; పంజాలము. అని, తాత్పర్యము.
 తపస్వినాం=ఋషులయొక్క; విప్ర

తత స్త్వాం శరణార్థంబ శరణ్యం సముపస్థితాః
 పరిపాలయ నో రామ వధ్యమానాన్నిశాచరైః. ౧౯

టీక॥ రామ=రాముఁడా! తతః=అం మమ్ము; పరిపాలయ=పాలింపుము.
 దువలన; వయం(అధ్యాత్మతము)=మే రాముఁడా! అందువలన, మేము, ర
 ము; శరణార్థం=రక్షణార్థమయి; రక్షణార్థమయి శరణ్యుండగునిన్ను శర
 శరణ్యం = శరణుపొందఁదగినట్టి; ణుపొందినాము; రాక్షసులచేవధింపఁబ
 త్వం=నిన్ను; సముపస్థితాః= పొం డుచున్నమమ్మురక్షింపుము;
 దినాము. నిశాచరైః=రాక్షసులచేత; అని, తాత్పర్యము.
 వధ్యమానాన్=చంపఁబడుచున్న; నః=

పరాత్పతో గతి ర్వీర పృథివ్యాం నోపపద్యతే
 పరిపాలయ న స్సర్వాన్ రాక్షసేభ్యో నృపాత్మజ. ౨౦

టీక॥ వీర=పరాక్రమశాలివగు; నృ రిపాలయ=పాలింపుము.
 పాత్మజ=రాజకొమరుండవయిన రా పరాక్రమశాలివి రాజకొమరుండ
 ముఁడా! త్వత్తః=నీకన్న; పరా= ఇతర వగురాముఁడా! నీకన్నమాకు వేతెగతి
 మయిన; గతిః=గతి; పృథివ్యాం=భూ భూమండలంబున నెచ్చటనులేదు; మ
 మియందు; నోపపద్యతే = పొందఁ మ్ము ఈరాక్షసభాధందొలంగించిరక్షిం
 బడదు; రాక్షసేభ్యః= రాక్షసులవ పుము; అని, ఋషులు, రామునితోఁజెప్ప
 లన; నః=మమ్ము; సర్వాన్=అందఱును; ప కొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

వీత చ్చృత్వాతు కాకుత్స్థస్త్వప్తపసానాం తపస్స్వినామ్
ఇదం ప్రోవాచ ధర్మాత్మా సర్వానేవ తపస్స్వినః. ౨౦

టీక॥ ధర్మాత్మా = ధర్మబుద్ధిగ	ప్రోవాచ = చెప్పెను.
ల = కాకుత్స్థస్త్వ = రాముఁడు; తపస్స్వినాం = అధికమయినతపస్సుగల; తాప	ధర్మాత్ముండగురాముండు, మ
సానాం = ఋషులయొక్క; వీతత్ = ఈ	హితప స్సంపన్నులగు నాఋషులుచే
మాటను; శ్రుత్వాతు = విన్నంతనె; తప	ప్పినమాటనువిని, యాఋషులనంద
స్వినః = ఋషులను; సర్వానేవ = అం	ఱుజూచి, యీమాటంజెప్పెను.
దఱుగుగూర్చియె; ఇదం = ఈమాటను;	అని, తాత్పర్యము,

జైవ మహాధమాం వక్త మాజ్ఞాప్యేహం తపస్స్వినామ్
కేవలే నాత్మకార్యేణ ప్రవేష్టవ్యం మయా వనమ్. ౨౧

టీక॥ మాం = నన్నుఁగూర్చి; వీవం =	మీరులునావిషయమయి యిట్లు చె
ఇట్లు; వక్తం = చెప్పటకు; నాహాధ =	ప్పవలదు; నన్నుమీర లాజ్ఞాపింప వల
తగరు. తపస్స్వినాం = ఋషులకు; ఆ	యునుగాని పరిపాలింపుమని చెప్పరా
జ్ఞాప్యః = ఆజ్ఞాపింపఁదగినవాఁడను. ఆ	దు; నాకార్యముచేతనేనీయడవికిరావల
త్మకార్యేణ కేవలేన = నాకార్యము	సియుండినది; ఇప్పుడు, తపస్స్విజనరక్ష
చేతనే; వనం = అడవి; మయా = నాచేత;	ణమురెండవఫలమగుచున్నది.
ప్రవేష్టవ్యం = ప్రవేశింపఁబడవలసినది.	అని, తాత్పర్యము.

విప్రకార మపాక్రష్టం రాక్షసైర్భవతా మిమమ్
పితృస్తు నిదేశకరః ప్రవిష్టోహ మిదం వనమ్. ౨౨

టీక॥ అహం = నేను; పితః = తండ్రి	వాఁడనైయె; రాక్షసైః = రాక్షసులచే
యొక్క; నిదేశకరస్తు = ఆజ్ఞచేయు	త(కలిగిన); భవతాం = మీయొక్క;

ఇమం=ఈ ; విప్రకారం= అపకార
మను; అపాక్రష్టం= పోకొట్టుటకై ;
ఇదం=ఈ; వనం= అడవిని; ప్రవిష్టం=ప్ర
వేశించినాను.

ఇప్పుడు, నేను, తండ్రియాజ్ఞను నెఱ

వేఁటకును; మీకిప్పుడు రాక్షసులచే
గలిగినకష్టమును నివారించుటకై యును,
ఈయడవికివచ్చినవాఁడవై తిని.
అని, తాత్పర్యము.

భవతా మధానిర్ధ్యత మాగతోహం యదృచ్ఛయా
తస్య మేఘం వనే వాసో భవిష్యతి మహాఫలః. ౨౪

టీక॥ అహం= నేను ; యదృచ్ఛ
యా= డబ్బాటుచేత; భవతాం = మీ
యొక్క; అధానిర్ధ్యతం= కార్యసి
ద్ధికొఱకు; ఆగతః=వచ్చినాను. తస్య=
అట్టి, మే=నాకు; ఆయం=ఈ ; వనే=
అడవియందు; వాసః=ఉనికి ; మహాఫ
లః=అధికమయినఫలముగలది; భవిష్య

తి=కాఁగలదు.

నేను, యాదృచ్ఛకంబుగామీకార్య
సిద్ధియగుటకై, నేనిచ్చటికివచ్చినాను;
కావున, నాకీవనంబుననుండుటవలన,
మహాఫలంబుగలుగును.
అని, తాత్పర్యము.

తపస్వినాం రణే శత్రూ హంతు మిచ్ఛామి రాక్షసాన్
పశ్యంతు వీర్య మృషయ స్సభ్రాతు మే తపోధనాః. ౨౫

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) =
నేను; తపస్వినాం= ఋషులయొక్క;
శత్రూన్=శత్రువులగు; రాక్షసాన్=
రాక్షసులను; రణే=యుద్ధమునందు ;
హంతు=చంపుటకు; ఇచ్ఛామి = కో
రుచున్నాను. తపోధనాః=తపస్సే ధ
నముగాఁగల; ఋషయః=ఋషులు ;
సభ్రాతుః=తమ్మునితోఁగూడిన; మే =
నాయొక్క; వీర్యం=పరాక్రమమును ;

పశ్యంతు=చూతురుగాక.

నేను, ఋషులకుశత్రువులుగానుండురా
క్షసులనందఱను యుద్ధంబునవధింపఁగో
రియున్నాను; తపోధనులగుఋషులంద
ఱుయుద్ధంబున, నాపరాక్రమంబును నా
తమ్మునిపరాక్రమంబునుం జూడఁగల
రు- అని, రాముండు, ఋషులకుఁ జె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

దత్వాఽ భయం చాపితపోధనానాం
ధమేఽ ధృతాత్మా సహలక్ష్మణేన
తపోధవై శ్చాపి సభాజ్యవృత్త
స్సతీత్వమేవా భిజగామ వీరః. ౨౬

టీక॥ వీరః= పరాక్రమశాలియు;	తీక్ష్ణమేవ=సుతీక్ష్ణునిగూర్చియె; అభిజ
ధమేః=ధర్మమునందు;	ధృతాత్మా= గామ=పోయెను.
నిశ్చలమయినబుద్ధిగలవాఁడును;	తపోధ వీరుండునుధమేఁబునందుఁ జలన
నైశ్చాపి=ఋషులచేతనుంగూడ ; స	ములేని వాఁడును ఋషులకుఁ గూడఁ
భాజ్యవృత్తిః= పూజింపఁదగినయాచా	ఋజనీయంబగునాచారంబు గలవాఁ
రముగలవాఁడునగురాముండు;	తపోధ డునగురాముండు , ఋషులకు, అభ
నానాం=ఋషులకు;అభయం = అభ	యంబొసంగి,లక్ష్మణుంగూడి, సుతీక్ష్ణ
యమును;దత్వాచాపి=ఇచ్చియు ; ల	మహామునియొద్దకుఁబోయెను.
క్ష్మణేనసహ=లక్ష్మణునితోఁగూడ; సు	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, షష్ఠస్కంధః.

ఇది, స్వప్నార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధి

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండషష్ఠస్కంధటిక,

ముగిసినది.

అష్ట

సప్తమసర్గప్రారంభః.

రామస్తు సహితో భ్రాత్రా సీతయాచ పరంతపః

సుతీక్ష్ణస్యా శ్రమపదం జగామ సమా తై ద్విజైః. ౧

టీక|| పరంతపః = శత్రువులదపింను; జగామ = పొందెను.

పఠశేయునట్టి; రామస్తు = రాముడును; శత్రువుల దపింపఠశేయునట్టి రా
 భ్రాత్రా = తమ్మునితోను; సీతయాచ = ముండు , సీతాలక్ష్మణసహితుండై,
 సీతతోను; సహితః = కూడినవాడై; యావైఖానసాదిబ్రాహ్మణులు వెంబడిం
 తైః = ఆ; ద్విజైస్సహ = బ్రాహ్మణులతో ప , సుతీక్ష్ణమహామునియాశ్రమపదం
 గూడః; సుతీక్ష్ణస్య = సుతీక్ష్ణమహాముని బునకుఁబోయెను.
 యొక్క; ఆశ్రమపదం = ఆశ్రమస్థానము అని, తాత్పర్యము.

స గత్వా దూర మధ్వానం నదీస్తీర్వా బహూదకాః

దదశక విపులం శైలం మహామేఘ మివోన్నతమ్. ౨

టీక|| సః = ఆరాముడు ; దూలమగు; శైలం = పవతమును; దదశక =
 రం = దూరమయిన; అధ్వానం = మాచూచెను.
 గమను; గత్వా = పొంది ; బహూద రాముండట్లుదూరముగాఁబోయి,
 కాః = అధికమయినజలముగల; నదీః = న అధికజలముగలనదులనుదాటి, మహా
 దులను; తీర్వా = దాటి; మహామేఘ మేఘమువలెనున్నయత్యున్నతంబగునా
 మివ (స్థితం) = గొప్పమేఘమువలెను కర-పవతముంగనెను.
 న్న; ఉన్నతం = పొడవైన; విపులం = విశాలమని, తాత్పర్యము.

తతస్త దిత్వాకువరౌ సంతతం వివిధై ర్దుఃప్రైః

కాననం తౌ వివిశతు స్సీతయాసహ రాఘవా. ౩

టీక॥ తతః=అంతః;తా=ఆ;ఇత్వో చిరి.

కువరా = ఇత్వోకువంశమునందుఁబు
ట్టినవారలలో శ్రేష్ఠులగు ; రాఘవా=
రామలక్ష్మణులు;సీతయాసహ= సీత
తోఁగూడ,వివిధైః = నానావిధముల
గుఁద్రుమైః=వృక్షములచేత;సంతతం=
వ్యాపింపఁబడియున్న;తత్=ఆ ; కా
ననం=అడవిని ; వివిశతుః= ప్రవేశిం

చిరి.

అంత , ఇత్వోకువంశమునంబుట్టి
నవారలలో నుత్తములగు నారామల
క్ష్మణులు,సీతాసంయుతులయి , నా
నావృక్షసమూహ సంకులంబగునాప
వతగమీపమందలి యరణ్యంబుఁబ్రవే
శించిరి. అని,తాత్పర్యము.

ప్రవిష్టస్తు వనం ఘోరం బహుపుష్పఫలదుఃఖమ్

దదర్శాశ్రమ మేకాంతే చీరమాలాపరిష్కృతమ్. ౪

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆ

రాముఁడు;ఘోరం= భయంకరమయి
నదియు;బహుపుష్పఫలదుఃఖం= అధి
కమయినపూలునుఫలమునుగలవృక్షము
లుగలదియునగు;వనం=అడవిని ; ప్ర
విష్టస్తు=ప్రవేశించినవాఁడైనంతనె; ఏ
కాంతే=వివిక్తస్థలమునందు ; చీరమా
లాపరిష్కృతం = నారచీరల సమూ
హముచే నలంకరింపం బడిన ; ఆశ్ర

మం = ఆశ్రమమును;దదశః= చూ
చెను.

అట్లు,రాముండు , భయంకరంబు
ను , బుష్పపూణ్ణంబులునుఫలవంతం
బులునగు వృక్షములతోఁగూడినదియున
గునాయడవింజొచ్చి, యచ్చటనొకవి
విక్తభాగంబున, నారచీరలసమూహ
తోఁగూడినయాశ్రమముంజూచెను.

అని,తాత్పర్యము.

తత్ర తాపస మోసీనం మలపంకజటాధరమ్

రామ స్సృతీత్వం విధివ త్తపోవృద్ధ మభాషత. ౫

టీక॥తత్ర=ఆయా శ్రమమునందు;డినవాఁడును ; మలపంకజటాధరం=
రామః=రాముఁడు;అసీనం=కూచుం ముటికితోఁగూడిన జటల ధరించుచున్న

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౭

వాఁడును; తపోవృద్ధం = తపస్సుచేవ
 ధుండునగు; సుతీక్ష్ణం = సుతీక్ష్ణమహాముని
 నిగూఢి; విధివత్ = యథాశాస్త్రము
 గా; అభావతః = చెప్పెను.
 ఆయాశ్రమమందు సుఖాసీనుఁడును

ముఱికితోఁగూడినజటలు గలవాఁడును
 మహాతపశ్శాలియునగు సుతీక్ష్ణమహాము
 నింబాచి, యిట్లునిచెప్పెను.
 అని, తాత్పర్యము.

రామోఽహ మస్మి భగవత్ భవంతం ద్రష్టు మాగతః
 త్వం మాఽభివద ధర్మజ్ఞ మహాషేః సత్యవిక్రమ. ౬

టిక|| భగవత్ = మాహాత్మ్యముగ
 లవాఁడవు; ధర్మజ్ఞ = ధర్మము దెలిసిన
 వాఁడవు; సత్యవిక్రమ = సత్యమయినత
 పఃప్రభావముగలవాఁడవునగు ; మహ
 షేః = సుతీక్ష్ణమహామునీ! అహం = నే
 ను; రామః = రాముండను ; అస్మి =
 అగుచున్నాను. భవంతం = నిన్ను; ద్ర
 ష్టుం = చూచుటకు; ఆగతః = వచ్చినా
 ను. త్వం = నీవు; మా = నన్నుఁగూఢి;

అభివద = ఆశీర్వదింపుము.
 భగవంతుండవు ధర్మజ్ఞ పేత్తవున మో
 ఘతపఃప్రభావుండవునగు సుతీక్ష్ణమహా
 మునీ! నేను రాముండనువాఁడ; నిన్నుఁ
 జూడవచ్చినాను; నీకు నమస్కరించెద
 ను; ఆశీర్వదింపుము. అని, రాముండు,
 సుతీక్ష్ణునితోఁజెప్పెను.
 అని, తాత్పర్యము.

స నిరీక్ష్య తతో వీరం రామం ధర్మభృతాం వరమ్
 సమాశ్లిష్య చ బాహుభ్యా మిదం వచన మబ్రవీత్. ౭

టిక|| తతః = అంత; సః = ఆ సుతీక్ష్ణమ
 హాషిః; వీరం = పరాక్రమవంతుండు
 ను; ధర్మభృతాం = ధర్మమునుధరిం
 చువారలలో; వరం = ఉత్తముఁడునగు
 రామం = రాముని; నిరీక్ష్య = చూచి; బా
 హుభ్యాం = చేతులచేత; సమాశ్లిష్య

చ = కవుఁగిలించుకొనియు; ఇదం = ఈ;
 వచనం = మాటను; అబ్రవీత్ = చె
 ప్పెను.
 అంత, నా సుతీక్ష్ణమహాముని, మహా
 పరాక్రమశాలియుఁ బరమధామికుం
 డునగు నా రాముంజూచి, దృఢంబుగా

జేతులంగవుగిలించుకొని, యీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స్వాగతం ఖలు తే వీర రామ ధర్మభృతాం వర

అశ్రమోఽయం త్వయా క్రాంత స్సనాథ ఇవ సాంప్రతమ్. ౮

టీక|| వీర=పరాక్రమశాలివి; ధర్మ=భృతాం = ధర్మమునుధరించువారల
లో; వర=ఉత్తముండవునగు; రామ=రాముడా!
తే=నీకు; స్వాగతం=నుఖముతోడిరాక;
అస్తు (అధ్యాహృతము)=అగుగాక.
("ఖలు" అనునదివాక్యాలంకారార్థము).
త్వయా=నీచేత;
అక్రాంతః=అధిష్టింపబడిన;
అయం=ఈ; అశ్రమః=అశ్రమము; సాం

ప్రతం=ఇప్పుడు; సనాథఇవ=నాధునితోఁగూడినదివలె;
అసీత్ (అధ్యాహృతము)=అయినది.
వీరుండవుఁబరమధామికుండవునగురాముడా!
నీకు స్వాగతంబగుగాక;
నీవువచ్చుటంజేసి, యీయాశ్రమంబుసనాథంబయినది.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రతీక్షమాణ స్త్వామేవ నారోహేఽహం మహాయశః

దేవలోక మితో వీర దేహం త్యక్త్వా మహీతలే. ౯

టీక|| మహాయశః=అధికమయినశీతిఁగల;
వీర=పరాక్రమశాలివగురాముడా!
అహం=నేను; స్త్వామేవ=నిన్నే;
ప్రతీక్షమాణః=ఎదురుచూచుచున్నవాఁడనై;
ఇతః=ఇచ్చటనుండి;
మహీతలే=భూతలమునందు;
దేహం=దేహమును;
త్యక్త్వా=విడిచి;
దేవలో

కం=స్వర్గలోకమును; నారోహే=ఆరోహింపకున్నాను.
మహాయశుండవువీరుండవునగురాముడా!
నీవువత్తువు, నీదశఁసముసేయవలెననియెదురుచూచుచునే, యింకను
ఈదేహమునువిడిచిస్వర్గమునకుఁబోవకనున్నాను.
అని, తాత్పర్యము.

చిత్రకూట ముపాదాయ రాజ్యభ్రష్టోసి మే శ్రుతః

టీక || త్వం (అధ్యాహృతము) = ఆరంభించి; మే (మయా) = నాచేతః
 నీవు; రాజ్యభ్రష్టః = రాజ్యముననుండిజా శ్రుతః = విసంబడినావు.
 తినవాడవు; అసి = అయితివి. ఇతి (అ నీవు రాజ్యభ్రష్టుండవై వనంబునకు
 ధ్యాహృతము) = అని; చిత్రకూటం = వచ్చినావని, నేను జిత్రకూటంబుననుండి
 చిత్రకూటపర్వతమును; ఉపాదాయ = వినుచున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

ఇహిహపయాతః కాకుత్స్థ దేవరాజ శ్శతక్రతుః. ౧౦

టీక || కాకుత్స్థ = రాముడా! దేవ రాముడా ! దేవరాజుండగునిం
 రాజః = దేవతలకుఁ బ్రభుండగు ; శత ద్రుండిచ్చటికివచ్చిపోయినాడు.
 క్రతుః = ఇంద్రుడు; ఇహ = ఇచ్చటికి; అని, తాత్పర్యము.
 ఉపయాతః = వచ్చినాడు.

ఉపగమ్యచ మాం దేవో మహాదేవ స్సురేశ్వరః

సర్వాణ్ లోకాన్ జితా నాహ మమ ప్రజ్ఞేన కర్మణా. ౧౧

టీక || మహాదేవః = గొప్పదేవుండ అను; జితాన్ = జయింపఁబడిన వా
 గు; సురేశ్వరః = దేవతలకుఁ బ్రభుండ నిఁగా; ఆహ = చెప్పినాడు.
 యిన; దేవః = ఇంద్రుడు; మాం = న దేవదేవుండగు నాదేవేంద్రుండు,
 న్ను; ఉపగమ్యచ = పొందియు; మమ = నాయొద్దకువచ్చి, నాతపస్సుచేత, సమ
 నాయొక్క-ప్రజ్ఞేన = పవిత్రమయిన, స్థలోకంబులును జయింపఁబడినట్లు, చె
 కర్మణా = కార్యముచేత; సర్వాణ్ = ప్పినాడు. అని, తాత్పర్యము.
 సమ స్తములయిన; లోకాన్ = లోకము

తేషు దేవసీ జుష్టేషు జితేషు తపసా మమ

మత్ప్రసాదా త్సభార్య స్త్వం విహరస్వ సలత్క్షణః. ౧౨

టీక || సభార్యః = భార్యతోఁ గూడినవాడవును; సలత్క్షణః = లక్షణునితోఁ

గూడినవాడవునగుఃత్వం=నీవు; మత్స్య
సాదాత్ = నాయనుగ్రహమువలన ;
మమ=నాయుక్కాః;తపసా=తపస్సుచే
తఃజితేషు=జయింపబడిన; దేవషిఃజ
ష్టేషు=దేవతలచేతను ఋషులచేతను
నేవింపబడిన; తేషు=ఆలోకములయం
దుఃవిహరస్య=శ్రీడింపుము.

నీవు, నాప్రసాదంబున, తపస్సుచేసే
నాజిఁచినదేవషిఃసేవితంబులగు నా
దివ్యలోకంబులయందు , సీతసులత్న
బునింగూడి, సుఖంబునవిహరింపుచుండు
ము. అని, సుతీర్థుండు, రామునితోఁ జె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

త ముగ్రతపసా యు క్తం మహాషిఁ సత్యవాదినమ్
ప్రత్యువాచా త్సవా న్రామో బ్రహ్మణమివ కాశ్యపః. ౧౩

టీక॥ఆత్మవాక్=మహాత్ముండగు ;
రామః=రాముండు; ఉగ్రతపసా = భ
యంకరమయినతపస్సుతో; యు క్తం=
కూడినవాడగును; మహాషిఁ= పూ
జ్యుడయినఋషియును; సత్యవాదినం=
సత్యముఁ జెప్పవాడగును; తం=ఆసు
తీర్థమహామునినిగూర్చి ; బ్రహ్మణం =
బ్రహ్మదేవునిగూర్చి; కాశ్యపః=కాశ్య

పుండువలె; ప్రత్యువాచ = బదులుచె
ప్పెను.

మహాత్ముండగురాముండు, కాశ్య
పుండుబ్రహ్మదేవునితోఁజెప్పవట్లు, మ
హాతపశ్శాలియు సత్యవాదియు నగు
నాసుతీర్థమహామునింజూచి, యిట్లుని చె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అహమేవా హరిష్యామి స్వయం లోకాన్ మహామునే
అవాసం త్వహమిచ్ఛామి ప్రదిష్టమిహ కాననే. ౧౪

టీక॥మహామునే=పూజ్యుడవయిన
మునివగుసుతీర్థుండా! అహం=నేను; స్వ
యమేవ=నేనే=లోకాన్ = లోకముల
ను; అహరిష్యామి=సంపాదించెదను. అ
హం=నేను; ఇహ=ఈ; కాననే=అడవి

యందు; అవాసంతు=నివాసస్థానమును
మాత్రము; ప్రదిష్టం= చెప్పబడినదానిఁ
గా; ఇచ్ఛామి=కోరుచున్నాను.

సుతీర్థమహాముని! నేనేనాకులోకం
బులసంపాదించుకొనెదను; ఈయడవి

యందుమాకుఁదగిన నివాసస్థానమును | అని, తాత్పర్యము.
మాత్రముచెప్పఁగోరినాను.

భవాన్ సర్వత్ర కుశల స్సర్వభూతహితే రతః
ఆఖ్యాత శ్వరభంగేణ గౌతమేన మహాత్మనా. ౧౫

టీక||భవాన్=నీవు; సర్వత్ర=అన్ని బడినావు.
టియందును; కుశలః= సమర్థుఁడవు నీవు, మహాత్ముండ వనియు సహ
గాను; సర్వభూతహితే= సమస్తప్రా భూతహితకరుండవనియు మహాత్ముం
ణులమేలునందు, రతః= ఆసక్తుండవు డును గౌతమవంశ్యుండునగు శరభంగ
గాను; మహాత్మనా= పూజ్యమయిన మహామునిచెప్పినాఁడు. అని, రాముం
స్వభావముగల; గౌతమేన = గౌతమ డు, సుతీక్ష్ణునితోఁజెప్పెను.
వంశమునంబుట్టినవాఁడగు; శరభంగే అని, తాత్పర్యము.
ణః=శరభంగునిచేత; ఆఖ్యాతః=చెప్పఁ

వీవ ము క్తస్తు రామేణ మహర్షి లోకవిశ్రుతః
అబ్రవీ న్మధురం వాక్యం హర్షేణ మహతాప్లుతః. ౧౬

టీక||లోకవిశ్రుతః= లోకప్రసిద్ధుం వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చె
డగు; మహర్షిః=సుతీక్ష్ణమహాముని ; ప్పెను.
రామేణ=రామునిచేత ; వీవం=ఇట్లు; లోకప్రసిద్ధుండగు నాసుతీక్ష్ణమహా
డ క్తస్తు=చెప్పినవాఁడైనంతనె; మహా ముని, రాముండుచెప్పినమాటనువిని, ప
తా=అధికమయిన; హర్షేణ=సం రమానందంబునొంది , మధురవచనం
తోషముచేత; అప్లుతః = నింపఁబడిన బుననిట్లునిచెప్పెను.
వాఁడై; మధురం= మనోహరమయిన; అని, తాత్పర్యము.

అయ మే వాశ్రమో రామ గుణవా న్రమ్యతా మిహ
ఋషిసంఘానుచరిత స్సదా మూలఫలాన్నితః. ౧౭

టీక॥ రామ=రాముఁడా! ఋషిసంఘానుచరితః= ఋషిసమాహములచే	డించుటయగుఁగాక.
సంచరించబడినదియు; సదా=ఎల్లప్పుడును; మూలఫలాన్నితః= గడ్డలతోనఘ	రాముఁడా! ఋషిసేవితంబుచు ఎల్లప్పుడును ఫలమూల సమృద్ధంబై యుండునదియునగు నీయాశ్రమమెమంచిది; ఇచ్చట నెవిహరించుచుండుము.
లములతోనుగూడినదియునగు; ఆయం= ఈ; ఆశ్రమవీధి= ఆశ్రమమె; గుణవాక్= అని, తాత్పర్యము.	
మంచిది. ఇహ= ఇచ్చట; రమ్యతాం= క్రీ	

ఇమ మాశ్రమ మాగమ్య మృగసంఘా మహాయశః
అటిత్వా ప్రతిగచ్ఛంతి లోభయిత్వాఽ కుతోభయాః. ౮౮

టీక॥ మహాయశః= అధికమయిన	లఁబోవుచున్నవి.
తిఁగలరాముఁడా! మృగసంఘాః= మృగసమాహములు ; అకుతోభయాః= ఎందుననుభయములేనివై; ఇమం= ఈ; ఆశ్రమం= ఆశ్రమమును; ఆగమ్య= పొంది; అటిత్వా= సంచరించి ; లోభయిత్వా= మోసపుచ్చి; ప్రతిగచ్ఛంతి= మఱ	మహాయశుండవగురాముఁడా ! మృగంబులు నిర్భయముగా నీయాశ్రమమునకువచ్చి , సంచరించి, ఋషులనుబాధపెట్టి, పోవుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

నా న్యద్దోషం భవే దత్ర మృగేభ్యో న్యత్ర విద్ధివై

టీక॥ అత్ర= ఈయాశ్రమమునందు; మృగేభ్యోన్యత్ర= మృగంబులుతప్ప; అన్యత్= ఇతరమయిన; దోషం= దోషము; సభవేత్= లేదు. ఇతి (అధ్యాహృతము)= అని; విద్ధి = ఎఱుంగుము	("వై" అనునదిపాదపూరణార్థము). ఈయాశ్రమమునందు, ఈమృగబాధయొకటె, మఱివేతెదోషమేదియులేదనియెఱుంగుము. అని , నుతీర్ఘుండురామునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

తచ్ఛ్రుత్వా దచనం తస్య మహాషేఽ లక్ష్యణాగ్రజః. ౮౯

ఉవాచ వచనం ధీరో వికృప్య సశరం ధనుః

టీక॥ ధీరః=ధైర్యవంతుండగు; ల	ధనుస్సును;వికృప్య=ఈడ్చి ; వచనం=
త్తుకొంగజు = లత్తుఁబునియొన్నయి	మాటను;ఉవాచ=చెప్పెను.
యినరాముండు;తస్య = ఆ; మహా	ధీరుండగునారాముండు, ఆసుతీక్ష్ణ
ర్షేః=సుతీక్ష్ణమహామునియొక్క; తత్=	మహామునిమాటనువిని , ధనువు నెక్కు
ఆ;వచనం=మాటను;శ్రుత్వా = విని;	వెట్టియాకషికంచుచునిట్లనిచెప్పెను.
సశరం=బాణముతోఁగూడిన; ధనుః=	అని, తాత్పర్యము.

తా నహం సుమహాభాగ మృగసంఘా సమాగతాః . ౨౦
మాన్యాం నిశితధారేణ శరేణా శనివర్చసా

టీక॥సుమహాభాగ= మిక్కిలియుం	తిగల; శరేణ= బాణముచేత ; మా
బూజ్యమయిన భాగ్యముగల సుతీక్ష్ణుఁ	న్యాం=చంపుదునుగాక.
డా! అహం=నేను; సమాగతాః =	మహాభాగుండవగుసుతీక్ష్ణుఁడా! నే
వచ్చిన; తాః=ఆ; మృగసంఘా =	ను,ఇచ్చటనున్నయెడ , నామృగంబు
మృగసమూహములను; నిశితధారేణ=	లువచ్చినప్పుడు,వానినన్నింటిని, కఱకు
కఱకైనయంచుగల; అశనివర్చసా=వ	బాణంబులజంపుదును.
జ్రాయుధముయొక్కకాంతివంటికాం	అని, తాత్పర్యము.

భవాం సుత్రా భిషజ్యేత కిం స్యా త్కృచ్ఛితరం తతః . ౨౧

టీక॥ తత్ర = ఆవిషయమునందు;	అట్లునియాశ్రమంబుననుండుమృగం
భవాః=నీవు;అభిష జ్యేత = తిరస్కృ	బులఁజంపుటచేసికుఁగోపమువచ్చును ;
తుండవగుదువు.తతః=అంతకన్నను;కృ	అంతకన్ననాకుఁగట్ట మేమియున్నది?
చ్ఛితరం=మిక్కిలియుంగట్టము;కిం =	అని, తాత్పర్యము.
ఏమి;స్యాత్=అగును?	

ఏతస్మి న్నాశ్రమే వాసం చిరంతు న సమర్థయే

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౯౦

స ౭

<p>టీక॥ ఏతస్మిన్=ఈ; ఆశ్రమే = ఆశ్రమమునందు; చిరం = బహుకాలము; హాకాలముండుటకునాకిష్టములేదు. అవాసంతు=ఉనికినిమాత్రము ; నసమని, రాముండు , సుతీత్యమహామునితోఁ ధామే=కోరను. జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>	<p>అట్లుకావున , నీయాశ్రమంబునబ</p>
---	-----------------------------------

త మేవ ముక్త్వా వరదం రామ స్సంధ్యా ముపాగమత్. ౨౨

<p>టీక॥ రామః=రాముఁడు; వరదం=వరమునొసంగునట్టి, తం = ఆసుతీత్యమహామునిగూచిఁ; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; సంధ్యాం=సంధ్యను ; ఉపాగమత్=పొందెను.</p>	<p>రాముండు , వరప్రదుండగునాసుతీత్యమహామునితో నీప్రకారమునం జెప్పి, సంధ్యనుపాసించుటకై , సరస్త్వీరంబునకుంబోయెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

అన్వాస్య పశ్చిమాం సంధ్యాం తత్ర వాస మకల్పయత్
సుతీత్య స్వాశ్రమే రమ్యే సీతయా లక్ష్మణేనచ. ౨౩

<p>టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము)=రాముండు; పశ్చిమాం = సాయంకాలమునందలి; సంధ్యాం=సంధ్యను ; అన్వాస్య=ఉపాసించి; తత్ర = ఆ; రమ్యే=రమణీయమయిన ; సుతీత్యస్య=సుతీత్యునియొక్క; ఆశ్రమే = ఆశ్రమమునందు; సీతయా=సీతతోను; లక్ష్మణేన</p>	<p>చ=లక్ష్మణునితోను; వాసం = నివాసమును; అకల్పయత్=చేసెను. రాముండు , సాయంసంధ్యనుపాసించి, రమణీయంబగునాసుతీత్యమహామునియాశ్రమంబున , సీతాలక్ష్మణులతో, నారాత్రివాసంబు గావించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తత శ్శుభం తాపసభోజ్య మన్నం
స్వయం సుతీత్యః పురుషమభాభ్యామ్
తాభ్యాం సుసత్కృత్య దదౌ మహాత్మా
సంధ్యానివృత్తౌ రజసి మవేత్త్య. ౨౪

టీక॥ తతః=అంతఃమహాత్మా=పూర్వమయినస్వభావముగల ; సుతీక్ష్ణః=బుట్టులచేదినదగినదియునగు ; అ
సుతీక్ష్ణః=అంతఃసంధ్యానివృత్తే=సంధ్యాన్నం=అన్నమునుదదా=ఇచ్చెను.
కాలముయొక్కగడచుటకాఁగా; రజః అంత, మహాత్ముండగుసుతీక్ష్ణమహా
నిం=రాత్రిని; అవేత్స్య = చూచి; స్వముని, సంధ్యాకాలంబుగడచిరాత్రియ
యం=తానె ; పురుషవభాభ్యాం= గుటంబాచి, పురుషశ్రేష్ఠులగురామల
పురుషశ్రేష్ఠులగు; తాభ్యాం= ఆరామత్త్వములంబూజించి, తాపనులుదినన
లత్త్వములకొఱకు; సుసత్కృత్య = చట్టియన్నంబును, వారలకొసంగెను.
కర్కఁగాఁబూజించి; శుభం = మంగళం అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాక్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే , సప్తమస్సగః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండసప్తమస్సగః టీక,

ముగిసినది.

॥

అప్తమస్సగః ప్రారంభః.

రామస్తు సహసామిత్రి స్ఫుటీక్షే నాభిపూజితః

పరిణామ్య నిశాం తత్ర ప్రభాతే ప్రత్యబుధ్యత. ౧

టీక॥ సహసామిత్రిః = లత్త్వముని య్యాశ్రమమునందు; నిశాం=రాత్రిని ;
తోఁగూడిన; రామస్తు=రాముండును; పరిణామ్య=కడపి; ప్రభాతే = ఉషః
సుతీక్షేన = సుతీక్ష్ణనిచేత; అభిపూజి కాలమునందు ; ప్రత్యబుధ్యత = మే
తః=పూజింపఁబడినవాడై; తత్ర=అ లుకొనెను.

రాముండునులత్తుఁ యుండును, సుతీర్ణ తయనుండి, యువఃకాలంబున నెమలు
మహామునిచేఁ బూజింపఁబడిన వారల కొనిరి. అని, తాత్పర్యము.
యి, యయ్యాశ్రమంబుననా రాత్రియం

ఉత్థాయతు యథా కాలం రాఘవ స్సహసీతయా
ఉపాస్పృశ తస్మాతేన జలేనో త్వలగంధినా. ౨

టీక॥ రాఘవః= రాముఁడు, సీత ముచేసెను.
యాసహ=సీతతోఁగూడ ; యథాకా రాముఁడు, యుక్తకాలంబున నెమ
లం=కాలమునత్రిక్రమింపక; ఉత్థాయ లుకొని, సీతతోఁగూడఁగలువలసంబం
తు=లేచినంతనె; సుశీతేన= మిక్కిలి దంబుననుగంధియయియుండుచల్ల నీనీ
యుఁజల్ల నయిన; ఉత్పలగంధినా= న టస్సానంబుగావించెను.
ల్లకలువలయొక్క-గంధముగల; జలేన= అని, తాత్పర్యము.
జలముచేత; ఉపాస్పృశత్ = స్నాన

అథ తేగ్నిం సురాంశ్చైవ వై దేహీ రామలక్ష్మణౌ
కాల్యం విధివ దభ్యర్చ్య తపస్విశరణే వనే. ౩
ఉదయంతం దినకరం దృష్ట్వా విగతకల్తపాః
సుతీర్ణ మభిగమ్యేదం శ్లత్తం వచన మబ్రువన్. ౪

టీక॥ అథ = అంత; తపస్విశర ను; సురాంశ్చైవ=దేవతలను ; విధి
ణే=ఋషులనివాసస్థానమయిన; వనే= వత్ = యథాశాస్త్రముగా; అభ్య
అదవియందు; విగతకల్తపాః=పోయి చ్యుక=పూజించి; ఉదయంతం=ఉదయం
నపాపముగల; తే=ఆ; వై దేహీ= సీ చుచున్న; దినకరం=సూర్యుని; దృష్ట్వా=
తయ; రామలక్ష్మణౌ= రాముండును చూచి; సుతీర్ణం=సుతీర్ణమహామునిని ;
లత్తుఁ యుండును; కాల్యం= ప్రాతఃకాల అభిగమ్య=పొంది; శ్లత్తం= మధురమ
మునందు; అగ్నిం= అగ్ని హోత్రము యిన; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను;

అబ్రువక్ = చెప్పిరి.

అంత, ఋషినిలయంబగువనంబున, పాపరహితులగునీతాదేవియురామలక్ష్మణులును, ప్రాతఃకాలంబున, యధావిధిగ, సగ్నిహూత్రకార్యంబులు

గావించి, దేవతలంబూజించి, సూర్యుండుదితుండగుటనుజూచి, సుతీక్ష్ణమహామునియొద్దకుఁబోయి, మధురవచనంబున, నిట్లని, చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

సుఖోపితాస్త్యని భగవక్ త్వయా పూజ్యేన పూజితాః

ఆపృచ్ఛామః ప్రయాస్యామో మునయ స్త్వరయంతి నః. ౫

టీక॥ భగవక్ = మాహాత్మ్యముగల సుతీక్ష్ణుఁడా! వయం (అధ్యాపృతము) = మేము; పూజ్యేన = పూజింపఁదగినట్టి; త్వయా = నీచేత; పూజితాః = పూజింపఁబడిన వారలమయి; సుఖోపితాః = సుఖముగానున్నవారలము, స్త్య(స్త్యః) = అగుచున్నాము. ఆపృచ్ఛామః = విడుకొనెదము. ప్రయాస్యామః; పోయెదము. మునయః = మునులు; నః =

మమ్ము; స్త్వరయంతి = వేగిరపఱచుచున్నారు. భగవంతుండవగు సుతీక్ష్ణుఁడా! పూజ్యుండవగునీచేనానావిధపూజలంబొంది, మేము, గాత్రయంతయునుఖంబుగనుంటిమి; చెప్పిపోవుటకు వచ్చినాము; మావెంబడివచ్చిన మునులు, మమ్ముఁడొందరచేయుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

త్వరామహే వయం ద్రష్టుం కృత్స్నమాశ్రమమండలమ్
ఋషీకాం పుణ్యశీలాసాం దండకారణ్యవాసిनाమ్. ౬

టీక॥ వయం = మేము ; పుణ్యశీలానాం = పుణ్యస్థభావులగు; దండకారణ్యవాసిनाం = దండకారణ్యంబున నుండునట్టి; ఋషీకాం = ఋషులయొక్క; ఆశ్రమమండలం = ఆశ్రమసమూహము

ను; కృత్స్నం = అంతయును; ద్రష్టుం = చూచుటకు; త్వరామహే = వేగిరపఱచుచున్నాము. ఈదండకారణ్యంబుననుండునట్టిపుణ్యవంతులగుఋషులయాశ్రమములన

న్నియంబూడవలెననిమాకెచ్చుగాఁద్దరిగలిగియున్నది. అని, తాత్పర్యము.

అభ్యనుజ్ఞాతు మిచ్ఛామ స్సహైభి మునిపుంగవైః

ధమనిత్యై స్తపోదాంతై విశిఖై రివ పావకైః. ౭

<p>టీక॥వయం(అధ్యాత్మతము)=మేము; ధమనిత్యైః= ధమమునందున్నరులును ; తపోదాంతైః = తపంబు చేసిందియ నిగ్రహముగలవారలును ; విశిఖైః = జ్వాలలులేని; పావకై రివ (స్థితైః) = నిష్పవలె నున్నవారలు సగు; విభిః=ఈ; మునిపుంగవై స్సహ= మునిశ్రేష్ఠులతోఁ గూడ ; అభ్యనుజ్ఞా</p>	<p>తుం=అనుమతించుటకు; ఇచ్ఛామః=కోరుచున్నాను. మేమును, బరమధర్మములును మహాతపశ్శాలులును జితేంద్రియు లును జ్వాలలులేని యగ్నిహేమాశ్రములవంటి వారలునగు ఈమునివరులును, నీయును మతింగోరియున్నాము. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

అవిషహ్యతపో యావ త్సూర్యో నాతివిరాజతే

అమాగేణా గతాం లక్ష్మీం ప్రాప్యేవాన్వయవజ్జితః. ౮

తావ దిచ్ఛామహే గంతుం

<p>టీక॥ యావత్=ఎంతలోపల, అవిషహ్యతపః= పీవకగూడనియెండగల; సూర్యః=సూర్యుఁడు ; అమాగేణ=తప్పుమాగముచేత; ఆగతం= వచ్చిన; లక్ష్మీం= సంపదను ; ప్రాప్య= పొంది; అన్వయవజ్జితః= మంచి వంశముచేవిడువఁబడిన వాఁడువలె ; నాతివిరాజతే= ప్రకాశింపకుండునో; తావత్=అంతలోపల; గంతుం = పోవుటకు ; ఇచ్ఛామహే = కోరుచున్నాము.</p>	<p>నీవకులంబునంబుట్టినవాఁడు, తప్పుమాగంబున రాజ్యలక్ష్మీనిసంపాదించి విష్ణువేదగునట్లు, సూర్యుండు , మఱియు నెండగాయనారంభించుటకు మున్నె, పోవలయుననియున్నాము . అని, నీతారామలక్ష్మణులు, సుతీత్యమహామునితోఁజెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఇత్యుక్త్వా చరణౌమునేః

వవంచే సహసౌమిత్రి స్తీతయా సహ రాఘవః. ౯

టీక॥ రాఘవః=రాముఁడు; సహ	దములను; వవంచే=నమస్కరించెను.
సౌమిత్రి= లక్ష్మణునితోఁగూడినవాఁ	అస్తీతారామలక్ష్మణులు, ఈప్రకా
డైః స్తీతయా సహ=స్తీతతోఁగూడ ; ఇ	రమునంజెప్పి, యాసుతీత్సమహామునిచ
తి=ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; మునేః = సు	రణంబులకునమస్కరించిరి.
తీత్సమహామునియొక్క; చరణౌ = పా	అని, తాత్పర్యము.

తౌ సంస్పృశంతౌ చరణౌ పుత్థాప్య మునిపుంగవః

గాఢ మాలింగ్య సన్నేహ మిదం వచన మబ్రవీత్. ౧౦

టీక॥ మునిపుంగవః= మునిశ్రేష్ఠుండ	బ్రవీత్=చెప్పెను.
గుసుతీత్సుండు; చరణౌ = పాదములను;	మునిశ్రేష్ఠుండగు నాసుతీత్సమహాము
సంస్పృశంతౌ=తాఁకుచున్నంతౌ= ఆ	ని, తనపాదంబులకునమస్కరింపుచున్న
రామలక్ష్మణులను; ఉత్థాప్య= ఎత్తి;	యారామలక్ష్మణులను లేవనెత్తి సన్నేహ
సన్నేహం=చెలిమితోఁగూడునట్లుగా;	తిశయఁబొప్ప, దృఢముగఁ గవుఁగిలిం
గాఢం=గట్టిగా; ఆలింగ్య= కవుఁగిలిం	చుకొని, యిట్లని, చెప్పెను.
చుకొని; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను; అ	అని, తాత్పర్యము.

అరిష్టం గచ్ఛ పంధానం రామ సౌమిత్రిణౌ సహ

స్తీతయా చానయాసాధ౯ం ఛాయయేవానువృ త్తయా. ౧౧

టీక॥ రామ=రాముఁడా! సౌమిత్రిణౌ	డ; అరిష్టం=ఉపద్రవములేనట్టి; పంధా
సహ=లక్ష్మణునితోఁగూడును; ఛాయయే	నం=మాగఁమును; గచ్ఛ= పొందుదు
వ=నీడయుంబోలె; అనువృత్తయా=	వుగాక.
అనుసరించియుండునట్టి ; అనయా=	రాముఁడా! ఛాయయుంబోలె న
ఈ; స్తీతయాచసాధ౯ం=స్తీతతోనుం గూ	నువర్తిం=చియుండునట్టి యీ స్తీతను ,

లత్త్వణునింగూడి, నీవుపోవుచుండునప్పు యియ్యందుఁగాక, అని, తాత్పర్యము.
దు, నీమాగము, ఉపద్రవరహితమ

పశ్యాశ్రమపదం రమ్యం దండకారణ్యవాసినామ్
వీషాం తపస్వినాం వీర తపసా భావితాత్మనామ్. ౧౨

టీక॥ వీర=పరాక్రమశాలివగు రా అశ్రమస్థానమును; పశ్య=చూడుము.
ముఁడా! తపసా=తపస్సుచేత; భావి పరాక్రమశాలివగు రాముఁడా!
తాత్మనాం=ధ్యానింపబడిన పరమా తపస్సుచే బరమాత్మను ధ్యానింపు
త్తగల; దండకారణ్యవాసినాం= దండ చుండునట్టి, యీదండకారణ్యముననుం
కారణ్యమునందుండునట్టి; వీషాం=ఈ; మమహామృతల యాశ్రమములంబాడు
తపస్వినాం = ఋషులయొక్క; ర ము. అని , తాత్పర్యము.
మ్యం=నుందరమయిన; అశ్రమపదం=

సప్రాజ్యఫలమూలాని పుష్పితాని వనానిచ
ప్రశస్తమృగయాధాని శాంతపక్షిగణానిచ. ౧౩
ఫుల్లపంకజవండాని ప్రసన్నసలిలానిచ
కారండవవీకిణాని తటాకాని సరాంసీచ. ౧౪
ద్రక్ష్యసే దృష్టిరమ్యాణి నిరిప్రసవణానిచ
రమణీయా న్యరణ్యాని మయూరాభిరుతాని చ. ౧౫

టీక॥ సప్రాజ్యఫలమూలాని = అ సమూహములుగలవియునగు; వనాని
ధికములయినపండ్లతోనుగడ్డలతోనుగూ చ=వనములను; ఫుల్లపంకజవండాని=
డినవియు; పుష్పితాని=పూచినవియు; వికసించినతామరపూల సమూహము
ప్రశస్తమృగయాధాని = శ్రేష్ఠముల లుగలవియు; ప్రసన్నసలిలానిచ = ని
యినమృగములసమూహముగలవియు; మృతములయిన జలములుగలవియు ;
శాంతపక్షిగణానిచ = శాంతిగలపక్షి కారండవవీకిణాని= నీరుకోళ్లచేవ్యా

పింపఁబడినవియునగు; తటాకాని = చె
ఱువులను; సరాంసిచ = కొలనులను; దృ
ష్టిరమ్యాణి = చూచుటకురమణీయ
ములయిన; గిరిప్రసవణానిచ = పవత
ములయందలి సెలయేఱులను; మయూ
రాభిరుతాని = నెమిళ్లధ్వనులుగల; ర
మణీయాని = మనోహరములగు , అర
ణ్యానిచ = అడవులను; ద్రత్యసే (దత్య
సి) = చూడఁగలవు.

ఫలమూల సమృద్ధంబులును మంచి
మృగంబులుగలవియుఁబరస్పరచైరంబు

విడిచిశాంతంబులయియుండు పక్షుల
తోఁగూడినవియునగు పుష్పితవనంబుల
ను , వికసితంబులగుకమలంబులునునీరు
కోడలునుగలిగి నిమలంబగు జలము
తోఁగూడిన తటాకంబులను సరస్సుల
ను , నేత్రానందకరంబులగు సెలయే
ఱులను, మధురంబుగాఁగూయు చుండు
మయూరంబులతోఁగూడినమనోహరం
బులగునడవులను, నీవుచూడఁగలవు.

అని, తాత్పర్యము.

గమ్యతాం వత్స సౌమిత్రే భవానపిచ గచ్ఛతు
ఆగంతవ్యం త్వయా తాత పునరేవా శ్రమం మమ, ౧౬

టీక|| వత్స = బిడ్డఁడవగు ; సౌమి
త్రే = లక్ష్మణుఁడా! గమ్యతాం = పొం
దఁబడుఁగాక. భవానపిచ = నీవును ; గ
చ్ఛతు = పొమ్ము. తాత = నాయనా!
త్వయా = నీచేత; పునరేవ = మఱలనే;
మమ = నాయొక్క; ఆశ్రమం = ఆశ్రమ
ము; ఆగంతవ్యం = పొందఁబడవలసి

నది.
లక్ష్మణుఁడా! నీవునుబొమ్ము ; రా
ముఁడా! నీవునుబొమ్ము; అయితే , మీ
రు, మఱలనాయాశ్రమంబునకొకమా
ఱురావలయును. అని, సుతీర్ణమహాము
ని, రామాదులకుఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవము క్త హ్రథే త్యక్త్యా కాకుత్స్థస్సహలక్ష్మణః
ప్రదక్షిణం మునిం కృత్వా ప్రస్థాతు ముపచక్ర మే. ౧౭

టీక|| కాకుత్స్థః = రాముఁడు ; ఏ
వం = ఇట్లు; ఉక్తః = చెప్పఁబడినవాఁ

డై; తథేతి = అట్లేయిని; ఉక్త్యా = చెప్పి;
సహలక్ష్మణః = లక్ష్మణునితోఁగూడిన

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౯౯

స ౪

వాఁడైఁమునిం=సుతీక్ష్ణునిగూచిఁ; ప్ర
దక్షిణం=ప్రదక్షిణమును; కృత్వా=చే
సి; ప్రస్తాతుం=బయలుదేలుటకు; ఉప
చక్రమే=ఆరంభించెను.

అట్లు రాముండు , సుతీక్ష్ణునిమాట

లువిని, అట్లైయనిచెప్పి , లక్ష్మణసహ
తుండై , యమ్మునివరునకుఁబ్రదక్షిణ
ముగావించి, పయనంబయ్యెను.
అని, తాత్పర్యము.

తత శ్శుభతరే తూణీ ధనుషీ చాయతేక్షణా

జవా సీతా తయోర్భృత్రోః ఖగ్దౌచ విమలత్సరూ. ౧౮

టిక॥ తతః = అంత; ఆయతేక్షణా= దీక్ష
ణా= దీక్ష=ములయినకండ్లుగల ; సీ
తా=సీతాదేవి; తయోః = ఆ; భృ
త్రోః=అన్నదమ్ములకు; శుభతరే= మి
క్కిలియమంగళకరములగు; తూణీ=
అమ్ములపొదులను; ధనుషీచ=ధనుస్సుల
ను; విమలత్సరూ= నిమలములయినపి

దులుగల; ఖగ్దౌచ=కత్తులను; దదౌ= ఇ
చ్చెను.

అంత , విశాలములగుకండ్లుగలసీ
తాదేవి, యారామలక్ష్మణులకిర్వురకు
ను, మంచియమ్ములపొదులనుధనుస్సుల
నునిమలంబగుపిడిగలకత్తులను, ఇచ్చె
ను. అని, తాత్పర్యము.

ఆబధ్యచ శుభే తూణీ చాపేచాదాయ సస్వనౌ

నిష్కాంతా వాక్రమా ద్గతు ముభా తౌ రామలక్ష్మణౌ. ౧౯

టిక॥ తా=ఆ; రామలక్ష్మణౌ= రా
మలక్ష్మణులు; ఉభౌ = ఇద్దఱును; శు
భే=మంగళకరములగు; తూణీ=అమ్ము
లపొదులను; ఆబధ్యచ = కట్టుకొని
యొ; సస్వనౌ=ధ్వనితోఁగూడిన ; చా
పా=ధనుస్సులను ; ఆదాయచ=గ్ర
హించియు; గతుం=పోవుటకు; ఆశ్ర

మాత్=ఆశ్రమముననుండి; నిష్కాం
తౌ=వెడలినారు.

అంత నారామలక్ష్మణులు , తూణీరం
బులబంధించుకొని, ధనుస్సులనుగ్రహిం
చి, యాశ్రమంబుననుండిబయలువెడలి
రి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౯

శ్రీమంతో రూపసంపన్నా దీప్యమానా స్వతేజసా
ప్రస్థితౌ ధృతచాపౌ తౌ సీతయాసహ రాఘవా. ౨౦

టీక॥ శ్రీమంతౌ = అధికమయిన రలయి; సీతయాసహ = సీతతోఁగూడ;
కాంతిగలవారలును; రూపసంపన్నా = ప్రస్థితౌ = వెడలిరి.
మంచిరూపముతోఁగూడినవారలును ; శ్రీమంతులును, మహాసౌందర్యశా
స్వతేజసా = తమకాంతిచేత; దీప్యమా లులునగు నారామలక్ష్మణులు, నిజదే
నా = ప్రకాశించుచున్నవారలునగు, హాకాంతిచేవెలుంగుచు, ధనుర్ధరులయి,
తౌ = ఆ; రాఘవా = రామలక్ష్మణులు; సీతతోఁగూడఁబోయిరి.
ధృతచాపౌ = ధరింపఁబడినవిల్లుగలవా అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషేక్, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, అష్టమస్కంః.
ఇది, సుష్టాధకము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండాష్టమస్కంః టీక,
ముగిసినది.

శ్లో

స వ మ స ర్గ ప్రా ర ం భః.

సుతీక్ష్ణే నాభ్యనుజ్ఞాతం ప్రస్థితం రఘునందనమ్
హృద్యయా స్నిగ్ధయా వాచా భతౌకర మిద మబ్రవీత్. ౧

టీక॥ సీతా(అధ్యాహృతము) = సీ వాఁడును ; భతౌకరం = పెనిమిటి
తాదేవి; సుతీక్ష్ణేన = సుతీక్ష్ణమహాముని యునగు ; రఘునందనం = రాముని
చేత; అభ్యనుజ్ఞాతం = అనుమతింపఁబ గూర్చి; హృద్యయా = మనోహరమగు;
దీనవాఁడును; ప్రస్థితం = బయలు వెడలిన స్నిగ్ధయా = స్నేహముతోఁగూడిన;

వాచా=మాటచేత; ఇదం=ఈమాట
ను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
సీతాదేవి, సుతీక్ష్ణమహాముని యను
మతింబొంది బయలు వెడలిన పెనిమిటి

నిరాముంజూచి, మధురంబును స్నేహ
యుక్తంబున గువచనంబున, నిట్లని, చె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అయం ధర్మః స్సుసూక్ష్మేణ విధినా ప్రాప్యతే మహాన్
నివృత్తే న తు శక్యోయం వ్యసనా తామజా దిహ. ౨

టీక|| మహా=గొప్పదగు; అయం=
ఈ; ధర్మః= మునిధర్మము; సుసూ
క్ష్మేణ=మిక్కిలియు సూక్ష్మమయిన; వి
ధినా= మార్గముచేత; ప్రాప్యతే=
పొందఁబడుచున్నది. ఇహ=ఇచ్చట ;
అయం=ఇది; కామజాత్= కామమువ
లనఁబుట్టిన; వ్యసనాత్=వ్యసనమునను
డి; నివృత్తేన=విడివడినవానిచేత; శక్యః=

సంపాదించఁదగినది.

ఈమునిధర్మముమిక్కిలియు గొ
ప్పది; అతిసూక్ష్మమార్గంబున సంపా
దించఁదగినది ; కామజవ్యసన ములను
విడిచినవానికే దీనిసంపాదించశక్య ము
గునుగాని, యితరునికిలవిగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

త్రీణ్యైవ వ్యసనా న్యత్ర కామజాని భవం త్యుత

టీక|| అత్ర=ఇందు; ఉత=మిక్కి
లియు; కామజాని= కామమువలనంబు
ట్టిన; వ్యసనాని=వ్యసనములు; త్రీణ్యై

వ=మూడే; భవంతి= అగుచున్నవి.
కామజవ్యసనములు మూడుగ
లవు. అని, తాత్పర్యము.

మిథ్యా వాక్యం పరమకం తస్మాద్ధురుతరా వుభౌ. ౩
పరచారాభిగమనం వినా వైరంచ రౌద్రతా

టీక|| మిథ్యావాక్యం= అబద్ధముచె
ప్పట; పరమకం= ఉత్కృష్టమయినది.
పరచారాభిగమనం= పరస్మిగమనము

ను; వైరంవినా=వైరములేకయె; రా
ద్రౌతాచ=కోపముగలుగుటయు ; ఉ
భౌ=రెండును; తస్మాత్=అబద్ధమునకన్న

ను; గురుతరా = అధిపతి అయినది.

బవలంబించుచున్నది, సీ రెండును, దానిక

అబద్ధము చెప్పబడినది; పరస్త్రిగ న్ననుగొప్పవి. అని, తాత్పర్యము.
మనమును వైర కారణము లేక యె కోపం

మిథ్యావాక్యం న తే ధూతం నభవిష్యతి రాఘవ. ౪

టీక॥ రాఘవ = రాముడా! తే = నీ రాముడా! నీదివలె నన్నును అ
కు; మిథ్యావాక్యం = అబద్ధపుడు; న బద్ధముఁ జెప్పినవాడవు కావు; ఇంకనుం
ధూతం = కలుగ లేదు. నభవిష్యతి = క జెప్పబోవునదియు లేదు.
లుగఁబోదు. అని, తాత్పర్యము.

కుతో భిలాషణం స్త్రీణాం పరేషాం ధమనాశనమ్

టీక॥ ధమనాశనం = ధమమును అధమకారణంబగు, పరస్త్రిలయం
నశిషపఁ జేయునట్టి; పరేషాం = ఇతరుల దలియభిలాషనీకెక్కడిది?
యొక్క; స్త్రీణాం = స్త్రీలయొక్క; అ అని, తాత్పర్యము.
భిలాషణం = ిరి; కుతః = ఎక్కడిది?

తవ నాస్తి మనుష్యేంద్ర నచా ధూతే కదాచన. ౫

మనస్యపి తథా రామ నచైత ద్విద్యతే క్వచిత్

టీక॥ మనుష్యేంద్ర = మనుష్యులకుఁ కానొకప్పుడును; నవిద్యతేచ = లేదును.
బ్రభుఁడవయిన; రామ = రాముడా! త మనుష్యేశ్వరుండవగు రాముడా!
వ = నీకు; నాస్తి = లేదు. తే = నీకు; కదా పరస్త్రివాంఛమాత్రము, నీకు లేదు; ఇ
చనచ = ఒకానొకప్పుడును; నాధూతే = దివలకెప్పుడును లేదు; మనస్సునందుం
కలుగ లేదు. తథా = అట్లు; ఏతత్ = ఇది; గూడ, నీకట్టిసంకల్ప మెప్పుడును గలుగ
మనస్యపి = మనస్సునందును; క్వచిత్ = ఒ దు. అని, తాత్పర్యము.

స్వదారనిరత స్త్వంచ నిత్యమేవ నృపాత్మజః ౬

ధర్మశ్చ సత్వసంధశ్చ పితృనిదేశకారకః

టీక॥ సృష్టాత్మజ = రాజకౌమర్యం నేయవాడవు. ఆజ్ఞాం నేయవాడవు.
 రుండవగురాముడా! త్వం=నీవు; నిత్యం = నీవు, ఎల్లప్పుడును స్వభార్యయిం దె, యా
 మేవ=ఎల్లప్పుడునే; స్వదారినిరతశ్చ = నిత్యం, ఎల్లప్పుడును స్వభార్యయిం దె, యా
 నిభార్యయిందాసక్తుండవు. ధర్మశ్చ = సక్తుండవు; పరమధర్మశ్చ కుండవు; స
 అధికముగాధర్మముగలవాడవు. సత్వసంధుండవు; తండ్రియాజ్ఞకుజవదా
 త్యసంధశ్చ = సత్వప్రతిజ్ఞుండవును. పితృనిదేశకారకము.
 తుః=తండ్రియొక్క; నిదేశకారకః=

సత్వసంధ మహాభాగ శ్రీమక్ లక్ష్మణపూర్వజ. ౭
 త్వయి ధర్మశ్చ సత్వంచ త్వయి సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్

టీక॥ సత్వసంధ=సత్వప్రతిజ్ఞుండవు; మహాభాగ= పూజ్యమయినభాగ్యముగలవాడవు; శ్రీమక్ = అధికమయినకాంతిగలవాడవు; లక్ష్మణపూర్వజ= లక్ష్మణునియన్నవునగురాముడా! త్వయి=నీయందు; ధర్మశ్చ=ధర్మమును; సత్వంచ=సత్వమును; త్వయి=నీయందు; సర్వం = అంతయు; ప్రతిష్ఠితం=ప్రతిష్ఠింపబడినది.
 సత్వసంధుండవు మహాభాగుండవు శ్రీమధుండవులక్ష్మణుని యన్నవునగురాముడా! నీయందు, ధర్మమును, సత్వమును, అన్నిసద్గుణములును, ప్రతిష్ఠితములయియున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

తచ్చ సర్వం మహాబాహూ శక్యం ధర్మం జితేంద్రియైః. ౮
 తవ వశ్యేంద్రియత్వంచ జానామి శుభదర్శన

టీక॥ మహాబాహూ= పెద్దచేతులు గలరాముడా! తత్=అది; సర్వం= అంతయు; జితేంద్రియైః=జయింపబడినయంద్రియములుగలవారిచేత; ధర్మం=ధర్మము; శక్యం=అలవియగును. శుభదర్శన=మంగళకరమయినచూపుటగలరాముడా! తవ=నీయొక్క; వశ్యేంద్రియత్వంచ=స్వాధీనము

లయినయింద్రియములుగలుగుటనుఁజూ
నామి=ఎఱుంగుదును.
మహా బాహుండవగు రాముఁడా!
అట్టిపరమధామికత మొదలగు గుణం

బులు, జితేంద్రియాలయందుండును గా
ని, మఱి యెవ్వరియందును, ఉండవు;
నీవు, జితేంద్రియండువనినాకుఁ జక్కఁ
గాఁ, దెలియును. అని, తాత్పర్యము.

తృతీయం యదిదం రౌద్రం పరప్రాణాభిహింసనమ్. ౯
నిర్వైరం క్రియతే మోహ తతచ్చ తే సముపస్థితమ్

టిక||నిర్వైరం = వైరములేనట్లు
గా; పరప్రాణాభిహింసనం = ఇతర
ప్రాణములహింసించుటయను; యత్ =
ఏ; ఇదం=ఈ; రౌద్రం= రౌద్రమును;
తృతీయం=మూడవవ్యసనము ; మో
హత్=అజ్ఞానమువలన; క్రియతే=చే
యఁబడుచున్నదో; తచ్చ= అదిమాత్ర

ము; తే=నీకు; సముపస్థితం=వచ్చినది.
వైరములేక యె ప్రాణిహింససే
యటయను రౌద్రవ్యసనము, అజ్ఞానం
బునచామరులచేఁ జేయఁబడును; అది
నీకేప్పుడు, తటస్థించియున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిజ్ఞాత స్త్వయా వీర దండకారణ్యవాసినామ్. ౧౦
ఋషీణాం రక్షణాధాన్య వధ స్సంయతి రక్షసామ్

టిక||వీరం=పరాక్రమశాలివగు రా
ముఁడా! త్వయా=నీచేత; దండకారణ్య
వాసినాం= దండకారణ్యమునందుండు
నట్టి; ఋషీణాం=ఋషులయొక్క; ర
క్షణాధాన్య = రక్షించుటకొఱకు;
సంయతి= యుద్ధమునందు; రక్షసాం=
రాక్షసులయొక్క; వధః=చంపుట; ప్ర

తిజ్ఞాతః=ప్రతిజ్ఞ చేయఁబడినది.
పరాక్రమశాలివగు రాముఁడా! నీ
వు, దండకారణ్యంబుననుండుఋషుల ర
క్షించుటకై , రాక్షసులనందఱ యు
ద్ధంబునవధించెదనని , ప్రతిజ్ఞ గావించి
నావు. అని, తాత్పర్యము.

వీతన్నిమి త్తంచ వనం దండకా ఇతి విశ్రుతమ్. ౧౧

ప్రస్థిత స్త్వం సహభ్రాతా ధృతబాణశరాసనః

టీక త్వం=నీవు; వీతన్నిమి త్తంచ=	డనై; ప్రస్థితః=వచ్చినావు.
దీనికొఱకె; దండకాశ్రితి = దండకల	నీవు, ఇందుకొఱకె, తమ్ము నితోఁగూ
ని; విశ్రుతం=ప్రసిద్ధమయిన; వనం= వ	డ, ధనుర్బాణంబులు ధరించి, యీదం
నమునుగూచి; భ్రాతాసహ = త	డకారణ్యంబునకువచ్చినావు.
మ్ము నితోఁగూడ; ధృతబాణశరాసనః=	అని, తాత్పర్యము.
ధరింపబడిన బాణమును విల్లును గలవాఁ	

తత స్త్వాం ప్రస్థితం దృష్ట్వా మమ చింతాకులం మనః. ౧౨
త్వద్వృత్తం చింతయంత్యా వై భవే న్నిశ్చేయసం హి తత్

టీక తతః=అంత; ప్రస్థితం = బ	స్సు; చింతాకులం= చింతచేవ్యాకులమ
యలుదేరిన; త్వాం=నిన్ను; దృష్ట్వా=	యినది; భవేద్ధి=అగునుగదా!
చూచి; త్వద్వృత్తం = నీయాచారము	అంత , నీవట్లుబయలు వెడలుటం
ను; తత్=ఆ; నిశ్చేయసం=మంగళ	జూచి, నీసత్యప్రతిజ్ఞతయనీక్షేమంబు
మును; చింతయంత్యాః = ఆలోచించు	నుంగుఱించియాలోచింప, నామనస్సు
చున్న ("వై" అనునదిపాదపూర్వార్థ	నకుమిఁగి-లియుఁజింతయగుచున్నది.
ము); మమ=నాయొక్క; మనః= మన	అని, తాత్పర్యము.

నహి మే రోచతే వీర గమనం దండకాఽప్రతి. ౧౩
కారణం తత్ర వత్క్యోమి వదంత్యా శ్శూర్యతాం మమ

టీక వీర=పరాక్రమశాలివగురా	ణమును; వత్క్యోమి=చెప్పెదను . వదం
ముఁడా! దండకాఽప్రతి = దండకార	త్యాః=చెప్పుచున్న; మమ (మత్)=నా
ణ్యమునుగూచి; గమనం = పోవుట;	వలన ; శూర్యతాం = వినఁబడుఁ
మే=నాకు; సరోచతేహి=రుచింపదు	గాక.
గదా! తత్ర=అచ్చట; కారణం= కార	పరాక్రమశాలివగురాముఁడా! దం

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స౯

దేశకారణ్యమునకుఁబోవుటయందు, నా దను; నామాటనువినుము.
కిష్టములేదు; అందుకుఁ గారణంబుఁజెప్పె అని, తాత్పర్యము.

త్వం హి బాణధనుష్పాణి భాత్రాసహ వనం గతః. ౧౪
దృష్ట్వా వనచరాన్ సర్వాన్ కచ్చి త్కుర్యా శ్వరవ్యయమ్

టీక॥ బాణధనుష్పాణిః = బాణంబు మోక్షమును; కుర్యాః కచ్చిత్ = చేయు
నుధనుస్సును జేతంగలవాఁడవును; భా దువుగదా?
త్రాసహ = తమ్మునితోఁగూడ; వనం = ధనుర్బాణంబులు దాల్చి తమ్ముని
అడవిని; గతః = పొందినవాఁడవునగు; తోఁగూడవనంబునకువచ్చిననీవు, వనం
త్వం = నీవు; వనచరాన్ = అడవియందు బుననుండు రాక్షసులంజూచినప్పుడు,
దుఁదిచుగనుట్టివారలగు; సర్వాన్ = బాణంబులువిడుతువుగదా?
అందఱునుగూచి; శ్వరవ్యయం = బాణ అని, తాత్పర్యము.

క్షత్రియాణాంచ హి ధను హుతాశస్యేం ధనానివ. ౧౫
సమీపత స్థితం తేజో బల ముచ్చయతే భృశమ్

టీక॥ క్షత్రియాణాం = క్షత్రియుల చునుగదా!
కుఁధనుశ్చ = ధనుస్సును; హుతాశస్య = అగ్ని హోత్రునకుసమీపంబునఁ గ
అగ్ని హోత్రునికిఁగంధనానివ = క ట్టెలున్నయెడఁజేజుస్సు వృద్ధిబొందున
ట్టెలును; సమీపతః = సమీపమునందు; క్లు, క్షత్రియులకు, సమీపంబునధను
స్థితం = ఉన్నదై; తేజోబలం = తేజస్సు స్సున్నయెడఁదేజస్సువృద్ధిబొందును.
యొక్కబలమును; భృశం = మిక్కిలి అని, తాత్పర్యము.
యు; ఉచ్చయతేహి = వృద్ధిబొంది

పురాకిల మహాబాహూ తపస్వీ సత్యవా క్షుచిః. ౧౬
కస్తిం శ్చి దభవ త్పుణ్యే వనే రతమృగద్విజే

టీక॥ మహాబాహుఁ = పెద్దచేతులుగలరాముఁడా! పురాకిల = మున్నుఁ	పస్నీ = ఋషి; అభవత్ = ఉండెను.
పుణ్యే = పవిత్రమయిన; రతమృగద్విజే = మున్ను, పుణ్యంబును ఎల్లప్పుడు సంత	మహాబాహుండవగురాముఁడా !
సంతసించిన మృగంబులును బత్సులును	వ్వంబులయి యుండు మృగపక్షులతోఁ
గల; కస్తీంశ్చిత్ = ఒకానొక; వనే = అ	గూడినదియనగునొకవనంబున, సత్య
డవియందు; సత్యవాక్ = సత్యమయిన	వాదియొక బరిశుద్ధుండునగు నొకమని
మాటగల; శుచిః = పరిశుద్ధుండగు ; త	వరుండుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్యైవ తపసో విఘ్నం కతుః మింద్రశ్శచీపతిః. ౧౭
ఖడ్గపాణి రథా గచ్ఛ దాశ్రమం భటరూపధృత్

టీక॥ అధః = అంతః; శచీపతిః = శచీ	వాఁడై; అశ్రమం = ఆశ్రమమునుగూర్చి;
దేవిపెనిఱుటయొనఁగిందః = ఇం	ఆగచ్ఛత్ = వచ్చెను.
ద్రుండు; తస్యైవ = ఆమునియొక్కయె;	అంత, దేవేంద్రుండు , ఆముని కేత
తపసః = తపస్సునకు; విఘ్నం = విఘ్న	పోవిఘ్నంబుసేయుటకై, భటరూపం
మును; కతుః = చేయుటకు; భటరూ	బుఁదాల్చి, కత్తిచేతంబూని, యమ్ముని
పధృత్ = భటునిరూపమునుదాల్చిన	యాశ్రమమునకువచ్చెను.
వాఁడై; ఖడ్గపాణిః = కత్తిచేతంగల	అని, తాత్పర్యము.

తస్మిం స్తదాశ్రమపదే నిశితః ఖడ్గ ఉత్తమః. ౧౮
స న్యాసవిధినా దత్తః పుణ్యే తపసి తిష్ఠతః

టీక॥ తదా = అప్పుడు ; తస్మిన్ =	మాగముచేత , దాచియుంచిన
ఆ; అశ్రమపదే = ఆశ్రమస్థానమునందు;	డిగినప్పుడిమ్మునిచెప్పియిచ్చువిధంబున న
నిశితః = కలుకైన; ఉత్తమః = శ్రేష్ఠమయి	నుట; దత్తః = ఇవ్వఁబడినది-
న; సః = ఆ; ఖడ్గః = కత్తి; పుణ్యే = పవిత్రమై	అట్లు, భటవేషధారియగు నింద్రుం
న; తపసి = తపస్సునందు; తిష్ఠతః = ఉన్న	డు, అయ్యాశ్రమంబున , మహాతపస్సు
ట్టియాయనకు, న్యాసవిధినా = న్యాస	గావించు చున్న యామహాషికకి దీని

దాచియుంచి నేనడిగినప్పుడిమ్మనితీర్ణం | అని, తాత్పర్యము.
బగునాఖడ్గంబునొసంగెను.

స తచ్చస్త్ర మనుప్రాప్య న్యాసరక్షణతత్పరః. ౧౯
వనే తం విచరత్యేవ రక్షక్ ప్రత్యయ మాత్మనః

టీక సః=ఆముహర్షిః ; తత్=ఆ;	రతి=సంచరించుచున్నాడు.
శస్త్రం= ఆయుధమును ; అనుప్రా	ఆమునివరుండు, తనయొద్దదాచ
ప్ర్య=పొంది; న్యాసరక్షణతత్పరః= తన	నుంచిన దానిరక్షించుట యందాసక్తు
యొద్దదాచనుంచబడిన దాని రక్షించు	డై, తననమ్మకమును గాపాడు కొనుట
టయందాసక్తుడై; అత్మనః= తనయొ	కై యాఖడ్గము నేమటకే రక్షించుచునే
క్క; ప్రత్యయం=నమ్మకమునకుఁ గార	యడవిందిరుగుచుండెను.
ణముయనః; తం=ఆఖడ్గమును; రక్షన్మేవ=	అని, తాత్పర్యము.
రక్షించుచునే; వనే=అడవియందు; విచ	

యత్ర గచ్ఛ త్యుపాదాతుం మూలానిచ ఫలానిచ. ౨౦
న వినా యాతి తం ఖడ్గం న్యాసరక్షణతత్పరః

టీక న్యాసరక్షణతత్పరః=తనయొ	నివిడిచి; నయాతి=పోడు.
ద్దదాచనుంచబడిన దాని రక్షించుట	అమ్మునివరుండు, తనయొద్దదాచ
యందాసక్తుడయినయాముని ; మూ	నుంచిన దానిరక్షించుటకై, ఫలమూలం
లానిచ=గడ్డలను, ఫలానిచ=పండ్లను; ఉ	బులను సంగ్రహించుటకై యెచ్చటికి
పాదాతుం= సంగ్రహించుకొనుటకు;	బోయినను, ఆఖడ్గమునువిడిచి పోవ
యత్ర=ఎచ్చటికి; గచ్ఛతి = పోవుచు	డు. అని, తాత్పర్యము.
న్నాఁడో; తం=ఆ; ఖడ్గంవినా= కత్తి	

నిత్యం శస్త్రం పరివహక్ క్రమేణ స తపోధనః. ౨౧
చకార రాద్రీం స్వాం బుద్ధిం త్యక్త్వా తపసి నిశ్చయమ్

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౦౯

స ౯

టీక||సః=ఆ;తపోధనః=ఋషి; ని విడిచి, రౌద్రీం=భయంకరమయిన బుద్ధి
శ్యం=ఎల్ల పుష్పములు; శస్త్రం= ఆయుధ నిఃచకారం=చేసెను.
మును; పరివహా=ధరించుచు ; క్రమే ఆఋషి, యిట్లు ఎల్ల పుష్పముల ఆయుధ
ణ=వరుస చేత; స్వాం=తనదైన ; తప మును ధరించుట చేతఁ, దనతపస్సును వద
సి=తపస్సునందు; నిశ్చయం= చాఢ్య= లి, హింసారూపమయిన రౌద్రబుద్ధిం
రూపమయిన; బుద్ధిం=బుద్ధిని, త్యక్త్వా= బొందెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్స రౌద్రే ౭ భిరతః ప్రమత్తో ౭ ధర్మకర్షితః. ౨౨

తస్య శస్త్రస్య సంవాసా జ్జగమ నరకం మునిః

టీక||తతః=అంతః; సః=ఆ; మునిః= రకమును; జగమ=బొందెను.
ఋషి; తస్య=ఆ; శస్త్రస్య=ఆయుధము అంత, నమ్మహాషిః, యాయాయు
యొక్క; సంవాసాత్=సహవాసమువ ధసంసర్గమువలనఁ, బ్రాణిహింసార
లన; రౌద్రే=రౌద్రవ్యసనమునందు; అ తుండై, యెడలు దెలియక యధర్మం
భిరతః=ఆన క్తుండై; ప్రమత్తః= మదిం చాచరించుచుండి, తుంకు , నరకంబు
చినవాండై; అధర్మకర్షితః=అధర్మ= నొందెను. అని, తాత్పర్యము.
ముచేచిడింపఁబడినవాండై; నరకం= స

ఏవ మేత త్పురా వృత్తం శస్త్రసంయోగకారణమ్. ౨౩

టీక||ఏవం=ఇట్లు; ఏతత్=ఈ ; శ ఇట్లు, మున్ను ఆయుధసంపర్కం
శస్త్రసంయోగకారణం=ఆయుధ సంప బున, నమ్మనివరునకు, అధర్మ=బుద్ధిగ
ర్కమేకారణముగాఁగల యధర్మ= ప్ర లిగి, నాశముగలిగినది.
వతఃనము; పురా=మున్ను; వృత్తం= అని, తాత్పర్యము.
నడచినది.

అగ్నిసంయోగవ ఢేతు శ్శస్త్రసంయోగ ఉచ్యతే

టీక॥ అగ్ని సంయోగవత్ = నిప్పుతో బడుచున్నది.

టిసంబంధమువలె; శస్త్రసంయోగః = ఆయుధసంసగము, అగ్నిసంప
ఆయుధసంబంధము; హేతుః = వికార రూమువంటిదని పెద్దలు చెప్పెదరు.
మునకుఁ గారణముగాఁడచ్యుతే = చెప్పఁ అని, తాత్పర్యము.

స్నేహోచ్చ బహుమానాచ్చ స్తారయే త్వం నశిష్యయే. ౨౪

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = నేనునీయందలి స్నేహంబునను, నీవునా
నేను; స్నేహోచ్చ = స్నేహమువలనను; యందుంచి యుండు గౌరవంబునను,
బహుమానాచ్చ = గౌరవమువలనను; నీకుఁ దెలిసినధర్మము నేజ్ఞాపక పఱచు
త్వం = నిన్ను; స్తారయే = జ్ఞాపకప చున్నానుగాని, శిక్షించుటకుఁ జెప్ప
ఁచెదను. నశిష్యయే = శిక్షింపను. లేదు. అని, తాత్పర్యము.

న కథంచన సా కార్యా గృహీతధనుషా త్వయా

బుద్ధి రైవరం వినా హంతుం రాక్షసాన్ దండకాశ్రితాన్. ౨౫

టీక॥ గృహీతధనుషా = పట్టుకొనఁబ ధ్ధి ; కథంచన = ఎట్లయినను; నకా
డినధనుస్సుగల; త్వయా = నీచేత; వై ర్యా = చేయఁదగినదికాదు.
రంవినా = వైరములేక; దండకాశ్రి నీవుధనుధరుండవయి, నిరవరా
తాన్ = దండకారణ్యమునుబొందిన; ధులగు దండకారణ్యమునందుండు రా
రాక్షసాన్ = రాక్షసులను; హంతుం = ట్తునుల నెట్లయినను, వధింపవలదు.
చంపుటకు; సా = ఆ; బుద్ధిః = రౌద్రబు అని, తాత్పర్యము.

అపరాధం వినా హంతుం లోకాన్ వీర నకామయే

టీక॥ వీర = పరాక్రమశాలివగు రా పరాక్రమశాలివగు రాముఁడా! అ
ముఁడా! లోకాన్ = జనులను; అపరా పరాధములేక, వ్యధముగాఁ బ్రా
ధంవినా = అపరాధములేక; హంతుం = ణులంజంప, నాకిష్టములేదు.
చంపుటకు; నకామయే = కోరను. అని, తాత్పర్యము.

క్షత్రియాణాంతు వీరాణాం వనేషు నిరతాత్మనామ్. ౨౬
ధనుషా కార్య మేతావ దాతానాం త్వభిరక్షణమ్

టీక॥ వీరాణాం = పరాక్రమశాలులగు; ర్యం = చేయఁదగినది.
క్షత్రియాణాం = క్షత్రియులకు; ఆతానాం = ఆపన్నులగు; వనేషు = అడువుల
యందు; నిరతాత్మనాం = ఆసక్తమయి యుండు; విరులగు, క్షత్రియులకు, తమ యె
నువనస్సుగల ఋషులయొక్క; అభిరక్షణం = రక్షించుట; వీతావత్తు = ఇంత
మాత్రమే; ధనుషా = ధనుస్సుచేత; కా

క్వచ శస్త్రం క్వచవనం క్వచక్షాత్రం తపః క్వచ. ౨౭
వ్యావిధ మిద మస్తాభి దేశధర్మస్తు పూజ్యతామ్

టీక॥ శస్త్రంచ = ఆయుధమును; జింపఁబడుఁగాక.
క్వ = ఎచ్చట? వనంచ = అడవియి; ఆయుధమెచ్చట? అరణ్యవాసమె
క్వ = ఎచ్చట? క్షాత్రంచ = క్షత్రియధర్మమెచ్చట? తపంచ = తప
మును; క్వ = ఎచ్చట? తపశ్చ = తపస్సును; క్వ = ఎచ్చట? ఇదం = ఇది; వ్యా
విధం = పరస్పరవిరుద్ధమయినది. అస్తాభిః = మనచేత; దేశధర్మస్తు = దేశధ
ర్మముమాత్రము; పూజ్యతాం = పూ

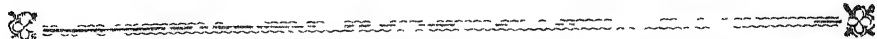
తదార్య కలుషా బుద్ధి జ్ఞాయతే శస్త్ర సేవనాత్. ౨౮
పునగత్వా త్వయోధ్యాయాం క్షత్రధర్మం చరిష్యసి

టీక॥ అర్య = పూజ్యుండవగు రాజునవాత్ = ఆయుధధారణమువలన ;
ముఁడా! తత్ = అందువలన; శస్త్ర కలుషా = పాపిష్ఠమయిన ; బుద్ధిః = రా

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౯

<p>ద్రబుద్ధి జాయితే = పుట్టుచున్నది. పు నః=మఱల ; గత్వాతు = పోయిమా త్రము;అయోధ్యాయాం=అయోధ్య పురమునందు; ఉత్రధమఁ= ఉత్రియ ధర్మమును;చరిష్యసి=ఆచరింపఁగలవు పూజ్యుండవగురాముడా! అట్లుగు</p>	<p>టవలన, శస్త్రధారణముచేఁబాపబుద్ధి గలుగునుగాన, దానివదలితపంబుగా వింతము;మఱలనయోధ్యకుఁబోయి చ్చట ఉత్రియధమఁబునాచరింప వ చ్చును.అని,తాత్పర్యము.</p>
--	--

అక్షయా తు భవే త్ప్రీతి శ్వశూ శ్వశురయో మఁమ. ౨౯
 యది రాజ్యం పరిత్యజ్య భవే స్తస్య నిరతో మునిః

<p>టీక॥ తస్య=నీవు;రాజ్యం= రాజ్య మును;పరిత్యజ్య=విడిచి;నిరతః= ఆన క్తుఁడవైన;మునిః=ఋషివి ; భవేద్య ది=అగుదువేని;మమ=నాయొక్క; శ్వ శూ శ్వశురయోః = అత్తమామల కు;అక్షయా=నాశములేని; ప్రీతిస్తు=</p>	<p>సంతోషమును;భవేత్=అగును. నీవింకనెప్పటికినిరాజ్యమే యిక్కర అలేదనిమునివైయెయిన్నచో, నాకై కేయీదశరథుల కక్షయంబగు సంతో పంబునుంగలుగును. అని,తాత్పర్యము.</p>
---	--

ధర్మా దధః ప్రభవతి ధర్మా త్ప్రభవతే సుఖమ్. ౩౦
 ధర్మేణ లభతే సర్వం ధర్మసార మిదం జగత్

<p>టీక॥ ధర్మాత్=ధర్మమువలన; అర్థః=ధనము;ప్రభవతి = పుట్టుచున్న ది.ధర్మాత్=ధర్మమువలన;సుఖం=సుఖ ము;ప్రభవతే=కలుగుచున్నది; ధర్మే ణ=ధర్మముచేత;సర్వం=అన్నింటిని; లభతే=పొందుచున్నాఁడు.ఇదం=ఈ; జగత్= ప్రపంచము;ధర్మసారం =</p>	<p>ధర్మమెసారముగాఁగలది. ధర్మమువలనధనముగలుగును; ధ మ్మమువలనసుఖంబునుంగలుగును; అ ట్లుధమఁబువలననె సర్వంబునుం గ లుగును ; కావునఁబ్రపంచమునకంత యుధర్మమెముఖ్యము. అని,తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఆత్మానం నియమై స్తైస్యైః కర్కయిత్వా ప్రయత్నతః. ౩౧
ప్రాప్యతే నివృజై ధర్మమోఽన సుఖా ల్లభ్యతే సుఖమ్

టీక॥ నివృజైః = సమధుకలచేత ; ము; నలభ్యతే=పొందఁబడదు.
ఆత్మానం=కఠిరమును ; తైస్యైః = ఆ సమధుకలగువారలు , నానావిధ
యా; నియమైః=వ్రతములచేత;ప్రయ ప్రియత్నములచేఁ జాంఁద్రాయణాదివ్ర
త్నతః = ప్రయత్నముచేత; కర్కయి తంబులచేహంబుఁగృశింపఁజేసి, ధర్మ
త్వా=కృశింపఁజేసి; ధర్మః = ధర్మ మునుబొందెదరు; ఎన్నటికినిసుఖంబున
ము; ప్రాప్యతే= పొందఁబడుచున్నది. సుఖంబుదొరకొనదు. అని, తాత్పర్యము.
సుఖాత్=సుఖమువలన; సుఖం= సుఖ

నిత్యం శుచిమతి స్సౌమ్య చర ధర్మం తపోవసే. ౩౨
సర్వం హి విదితం తుభ్యం త్రైలోక్య మపి తత్త్వతః

టీక॥ సౌమ్య= శాంతుండవగురా లోక్యమపి=ముల్లొకములును ; విదితం
ముఁడా!నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; శుచిమ హి=తెలిసినదిగదా.
తిః= పరిశుద్ధమయినబుద్ధిగలవాఁడవై; శాంతుండవగురాముఁడా ! అట్లు
తపోవసే=తపోవసమునందు; ధర్మం= కావునఁ , దపోవసంబుననుండిధర్మం
ధర్మమును;చర = ఆచరింపుము.తు బునాచరింపుము ; ముల్లొకంబులయం
భ్యం=నీకొఁకు;తత్త్వతః= యాధా దును,నీకుఁదెలియనిదేదియులేదు.
ర్థముచేత;సర్వం=అంతయు ; త్రై అని,తాత్పర్యము.

శ్రీచాపలా దేత దుదాహృతం మే
ధర్మంబ వత్తుం తవ క స్సమర్థః. ౩౩
విచార్య బుద్ధ్యాతు సహనుజేన
య ద్రోచతే త తురూ మాచిరేణ

టీక॥ఏతత్=ఇది;మే(మయా)=నా చల్యమువలన;దుదాహృతం = చెప్పఁ
చేత;శ్రీచాపలాత్ = శ్రీకిఁగలచాం బడినది.తవచ=నీకును;ధర్మం=ధర్మ

మును;వక్తుం=చెప్పటకు;కః = ఎవ్వఁ
డు;సమర్థః=సమర్థుఁడు? అనుజేసిన
వా=తమ్మునితోఁగూడ;బుద్ధ్యా= బుద్ధి
చేత; విచార్యతు = ఆలోచించియు;
యత్=ఏది; రోచతే = రుచించుచు
న్నదో;తత్=దాని;మాచిరేణ= శీఘ్ర
ముగా;కురు=చేయుము.

నేనుప్రీతాపలంబుననీమాటంజెప్పి
నాను ; నీకుఁగూడధమంబుపదేశింప
నెవ్వఁడుసమర్థుఁడు? నీవు , లక్ష
బునితోఁగూడఁ , జక్కఁగానాలోచిం
చి, నీకేదియిష్టమోదాని శీఘ్రముగాఁ
గావింపుము.అని , సీతాదేవిరామున
కుంజెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, నవమస్కంధః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండనవమస్కంధ టీక,

ముగిసినది.

ॐ

ద శ మ స ర్గ ప్రా రం భః.

వాక్య మేత త్తు వైదేహ్య వ్యాహృతం భర్తృభ క్తయా

శ్రుత్వా ధర్మే స్థితో రామః ప్రత్యువాచాధ మైథిలీమ్. ౧

టిక॥ధర్మే= ధర్మమునందు; స్థి
తః=ఉన్న; రామః= రాముఁడు; భ
ర్తృభ క్తయా= పెనిమిటియందుభ క్తి
గల;వైదేహ్య = సీతాదేవిచేత; వ్యా
హృతం=చెప్పఁబడిన; ఏతత్=ఈ;వా
క్యం=మాటను; శ్రుత్వా= విన్నం

తనె; అధ=అంత; మైథిలీం= సీతను
గూర్చి; ప్రత్యువాచ=బదులుచెప్పెను.
ధామి=కుండగురాముండు, పెనిమి
టియందధికభ క్తిగల సీతాదేవిచెప్పిన
మాటనువిని, యాబిడంజూచి యిట్లు
చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౧౧౫

స ౧౦

హిత ముక్తం త్వయా దేవి స్నిగ్ధయా సదృశం వచః
కులం వ్యపదిశంత్యాచ ధర్మజ్ఞే జనకాత్మజే. ౨

<p>టీక॥ ధర్మజ్ఞే = ధర్మముఁ దెలిసిన దానవు; జనకాత్మజే = జనకమహారా జుకొమారతొవునగు; దేవి = సీతాదే వీ! స్నిగ్ధయా = స్నేహముగలదానవు ను; కులం = వంశమును; వ్యపదిశంత్యాచ = ప్రసిద్ధము సేయుదానవునగు; త్వయా = నీచేత; హితం = మేలు సేయునదియు; స</p>	<p>దృశం = సమానమునగు; వచః = మాట; ఉక్తం = చెప్పఁబడినది. ధర్మజ్ఞురాలవు జనక మహారాజు కొమారతొవునగు సీతా! నీకునాయం దుంగల స్నేహమునకును నీకులంబునకు ను, దగునట్లు, హితంబగు, మాటంజెప్పి తివి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

కిన్ను వత్సోమ్యహం దేవి త్వయైవోక్త మిదం వచః
క్షత్రియై ధార్యతే చాపో నాతశ్చబ్ధో భవేదితి. ౩

<p>టీక॥ దేవి = సీతాదేవీ! అహం = నే ను; కిన్నువత్సోమి = వీమిచెప్పుదును; త్వయైవ = నీచేత నెఱదం = ఈ; వచః = మాట; ఉక్తం = చెప్పఁబడినది; ఆతశ్చ శబ్దః = ఆతశ్చ ధ్వని; సభవేదితి = కలుగఁ గూడదని; క్షత్రియై = క్షత్రియులచే</p>	<p>త; చాపః = ధనుస్సు; ధార్యతే = ధరిం పఁబడుచున్నది. సీతాదేవీ! నేనేమిచెప్పవలయును? ఎవ్వరును, ఆర్తులుకాగూడదనిక్షత్రియు లుధనుస్సు ధరింతురని, నీచే చెప్పితివి గదా! అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తే చాతాః దండకారణ్యే మునయ స్సంశితవ్రతాః
మాం సీతే స్వయా మాగమ్య శరణ్యా శ్శరణం గతాః. ౪

<p>టీక॥ సీతే = సీతా! దండకారణ్యే = దండకారణ్యమునందు; సంశితవ్రతాః = తీక్షణమయినవ్రతముగలవారలును; శర ణ్యాః = శరణుపొందఁదగినవారలున</p>	<p>గు; తే = ఆ; మునయశ్చ = మునులును; ఆ తాః = పీడితులయ; స్వయం = తా మె; ఆగమ్య = వచ్చి; మాం = నన్ను; శర ణం = రక్షకునిగా; గతాః = పొంది</p>
--	--

నారు.

సీతా ! తీక్ష్ణములగువ్రతములు సేయవారలును, శరణ్యులునగు , నాదం

డకారణ్యమునందలిమునులు , వారలై యేనాయొద్దకువచ్చి, శరణుచొచ్చినారు. అని, తాత్పర్యము.

వసంతో ధర్మనిరతా వనే మూలఫలాశనాః

న లభంతే సుఖం భీతా రాక్షసైః క్రూరకర్తృభిః. ౫

టిక||ధర్మనిరతాః= ధర్మమునం దాసక్తులును; మూలఫలాశనాః=గడ్డలు సుఖములు నె యాహారము గాఁగలవారలును; వనే=అడవియందు; వసంతః= వాసము సేయుచున్నవారలునగు మునులు; క్రూరకర్తృభిః= క్రూరములయిన కార్యములుగల; రాక్షసైః= రాక్షసులచేత, భీతాః=భయపడినవారలయి ; సు

ఖం=సుఖమును; నలభంతే=పొందరు.

ధర్మం పరాయణులై వనంబున ఫలమూలంబులనాహారంబుగాఁ గొనుచునివాసము సేయుచుండునామునులు, క్రూరకర్ములగు రాక్షసులకు భయపడి, సుఖంబునొందఁజాలకున్నారు.

అని, తాత్పర్యము,

కాలేకాలేష నిరతా నియమై ర్వివిధై వనే

భక్త్యంతే రాక్షసై ర్భీమై నరా మాం సోపజీవిభిః. ౬

టిక||వనే=అడవియందు; కాలేకాలేష=అద్యైకాలమునందు; వివిధైః=నానావిధములయిన ; నియమైః=వ్రతములచేత; నిరతాః= ఆసక్తులగు; నరాః=మునులు; మాంసోప జీవిభిః= మాంసమునాశ్రయించి జీవించునట్టి ; భీమైః=భయంకరులయిన; రాక్షసైః=

రాక్షసులచేత; భక్త్యంతే= తినఁబడుచున్నారు.

మాంసాహారులగు భయంకరాకారులయిన రాక్షసులు; అడవియందు, నానావిధవ్రతములు గావించుకొనుచుండపస్సుచేయుచుండుమునులను, బట్టిభక్షించుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

తే భక్త్యమానౌ మునయౌ దండకారణ్యవాసినః

అస్తా నభ్యవపద్యేతి మా మూచ ద్విజనస్తమాః. ౭

టీక॥ దండకారణ్యవాసినః= దండకారణ్యమునందుండునట్టి ; ద్విజనస్తమాః=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులగు ; తే=ఆ ; మనయః=మునులు ; భక్త్యమాణాః=భక్తింపఁబడుచున్నవారలయి ; మాం=నన్నుఁగూచి ; అస్తాన్ = మమ్ము ; అభ్యవపద్య=అనుగ్రహింపుము. ఇతి=	అని ; ఊచుఁ=చెప్పిరి. దండకారణ్యముననుండు, బ్రాహ్మణోత్తములయినయామనులు, అట్లు రాక్షసులచేభక్షింపఁబడుచు, బాధపడఁజాలక, నాయొద్దకువచ్చి, “మమ్మునుగ్రహింపుము” అని, చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.
---	---

మయాతు వచనం శ్రుత్వా తేషా మేవమ్ముఖా చ్యుతమ్
కృత్వా చరణశుశ్రామం వాక్య మేత దుదాహృతం. ౮

టీక॥ ఏవం=ఇట్లు ; తేషాం= వారల యొక్క ; ముఖాత్=నోటివలన ; చ్యుతం=జాతిన ; వచనం=మాటను ; శ్రుత్వాతు=విన్నుంత నె ; మయా=నాచేత, చరణశుశ్రామం=పాద సేవను ; కృత్వా=చేసి ; ఏతత్=ఈ ; వాక్యం= మాట ; ఉదాహృతం=చెప్పఁబడినది. నేను, వారలుచెప్పిన మాటను విని, వారలపాదంబులకువందనంబు గావించి, యీమాటంజెప్పినాను. అని, తాత్పర్యము.
--

ప్రసీదంతు భవంతో మే హీరేషా హి మమాతులా
యదీదృశై రహం విప్రై రుపస్థేయై రుపస్థితః. ౯

టీక॥ భవంతః=మీరలు ; మే=నా కొఱకు ; ప్రసీదంతు=ప్రసన్నులగుదురుగాక. అహం=నేను ; ఈదృశైః=ఇట్టి ; ఉపస్థేయైః=ఉపాసింపఁదగిన ; విప్రైః = బ్రాహ్మణులచేత ; ఉపస్థితః=	తః(ఇతి)యత్=పొందఁబడినాననునది యేదిగలదో ; ఏషా=ఇది ; మమ=నాకు ; అతులా=సరిలేని, హీహి= సిగ్గుగదా ! మీరలు నాయపచారమును తమిం
---	--

పుండ్రు; నేనుమీయొద్దకువచ్చి సేవసేయఁ
వలసియుండఁగా, నట్టిమహనీయులర
గు మీరలునాయొద్దకువచ్చి ప్రార్థిం

మచున్నారనునది నాకుమిక్కిలియుస్సిగ్గు
గానన్నది. అని, తాత్పర్యము.

కింకరో మీతి చ మయా వ్యాహృతం ద్విజసన్నిధౌ

టీక॥ అహం (అధ్యహృతము) = నది.
నేను; కిం = చేసిని; కరోమి = చేయుదు నేనేమిసేయవలయును? చెప్పఁడు.
నుకిత్తిచ = అనియు; మయా = నాచేత; అని, యామునులయెదుట నేనుజెప్పినా
ద్విజసన్నిధౌ = బ్రాహ్మణులసన్నిధాన ను. అని, తాత్పర్యము.
మునందు; వ్యాహృతం = చెప్పఁబడి

సర్వై రేతై స్సమాగమ్య వాగ్వియం సముదాహృతా. ౧౦

టీక॥ వీతైః = ఈమునులచేత ; స అంత , నామునులందఱునుజేరి ,
రేవైః = అందఱిచేతను ; సమాగమ్య = యీమాటంజెప్పిరి.
చేరి; ఇయం = ఈ; వాక్ = మాట; సము అని, తాత్పర్యము.
దాహృతా = చెప్పఁబడినది.

రాక్షసై దండకారణ్యే బహుభిః కామరూపిభిః

అదితా స్తస్మిన్ దృఢం రామ భవాన్మ స్తత్ర రక్షతు. ౧౧

టీక॥ రామ = రాముఁడా ' వయం అదితాః = పీడింపఁబడినవారలము ;
(అధ్యహృతము) = మేము; దండకార స్త(స్త్రీ) = అగుచున్నాము. భవాన్ =
జ్యే = దండకారణ్యమునందు; కామరూ నీవు; తత్ర = అవిషయమునందు; నః = మ
పిభిః = ఇచ్చార్చనముగూర్పముగల ; బ మ్ము; రక్షతు = కాపాడుము.
హుభిః = పెక్కండ్రయిన; రాక్షసైః = రాముఁడా! దండకారణ్యంబున,
రాక్షసులచేత; దృఢం = మిక్కిలియు; గామరూపులగు రాక్షసులు పెక్కండ్ర

వచ్చి, మమ్ముఁజాల బాధించుచున్నా | అని, తాత్పర్యము.
రు; నీవు మమ్ము రక్షింపుము.

హేమామకాలేషు సంప్రాప్తాః పర్వకాలేషు చానఘ
ధర్షయంతి సుదుర్ధమా రాక్షసాః షిశితాశనాః. ౧౨

టీక|| అనఘ = పాపరహితుండవగు | తి = బెదిరించుచున్నారు.
రామఁడా! సుదుర్ధమాఁ = ఎదిరింప | పాపరహితుండవగు రామఁడా!
నలవిగానివారలును; షిశితాశనాః = దుర్ధర్షులును మాంసాశనులు నగు
మాంసమె యాహారముగాఁగల వార | నారాక్షసులు, హేమా సమయంబుల
లునగు; రాక్షసాః = రాక్షసులు; హేమా | యందును దర్శపాణమాసాది యాగ
మకాలేషు = హేమా సమయములందు | సమయములయందును వచ్చి, యాగం
ను; పర్వకాలేషు = దర్శపాణమా | బులంజెఱచి, మమ్ము బెదిరించెదరు.
సాదికాలముల యందును; సంప్రా | అని, తాత్పర్యము.
ప్తాః = వచ్చినవారలయి; ధర్షయం

రాక్షసై ధర్షితానాం చ తాపసానాం తపస్వినామ్
గతిం మృగయమాణానాం భవా న్ముః పరమా గతిః. ౧౩

టీక|| రాక్షసై = రాక్షసులచేత; పరమా = శ్రేష్ఠమయిన; గతిః = గతివి.
ధర్షితానాం = వీడింపఁబడినవారల | రాక్షసులచే నానావిధములుగ బా
మును; తపస్వినాం = కరుణింపఁదగి | ధింపఁబడుచున్నవారలముఖోచనీయుల
నవారలమును; గతిం = రక్షకుని; మృగ | ముదిక్కులేనివారలమునగు, మాకు, నీ
యమాణానాం = వెదకుచున్నవారల | వెపరమగతివి. అని, తాత్పర్యము.
మునగు; నః = మాకు; భవాన్ = నీవు;

కామం తపఃప్రభావేన శక్తాహంతుం నిశాచరాన్
చిరాజీవతంతు నేచ్ఛామి ప్రపః ఖండయితుం వయమ్. ౧౪

టీక॥ వయం=మేము; తపఃప్రభా
వేన = తపోమహిమచేత ; నిశాచ
రా=రాక్షసులను, హంసం = చం
పుటకు; కక్తాఃకామం= సమర్థులమే.
తు=అయితే; చిరాజీవతం = బహు
కాలముగా సంపాదించబడిన; తపః=
తపస్సును; ఖండయితుం = నశింపజే

యుటకు, నేచ్ఛామః=కోరము.
మేము , తపోమహిమచేరాక్షసు
లంజంపగలము, వాస్తవమే ; అయి
తే, బహుకాలముగాగజ్జపడిసంపా
దించినతపస్సునశించునేయని యూరకు
న్నాము. అని, తాత్పర్యము.

బహువిఘ్నం తపో నిత్యం దుశ్చరం చైవ రాఘవ

తేన శాపం న ముంచామో భక్త్యమాణాశ్చ రాక్షసైః. ౧౫

టీక॥ రాఘవ=రాముడా! తపః=
తపస్సు; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; బహు
విఘ్నం=పెక్కువిఘ్నములుగలది. దుశ్చ
రంచైవ=చేయనలవిగానిదియు. తేన=
అందుచేత; రాక్షసైః=రాక్షసులచేత;
భక్త్యమాణాశ్చ=భక్తింపఁబడుచున్న
వారలమయ్యు; శాపం= శాపమును; న

ముంచామః=విడువకున్నాము.
రాముడా! తపస్సునేయుట మిక్కి
లియ్యగజ్జము; దానికివేయివిఘ్నములు;
అందువలన, నింతకజ్జపడి చేసినతపస్సు
నుధారపోయింజాలక, రాక్షసులు భ
క్తించినను, వారలశపింపకున్నాము.
అని, తాత్పర్యము.

త దద్యమానా న్రక్షోభి దఁడకారణ్యవాసిభిః

రక్ష నస్తస్త్వం సహభ్రాతౌ త్వన్నాధాహి వయం వనే. ౧౬

టీక॥ తతే=అందువలన; భ్రాతౌ
సహ=తమ్మునితోగూడ ; దండకార
ణ్యవాసిభిః=దండకారణ్యమునందుండు
నట్టి; రక్షోభిః=రాక్షసులచేత; అద్య
మానా=పీడింపఁబడుచున్న; నః =

మమ్ము; రక్ష=కాపాడుము. వయం=
మేము; వనే= అడవియందు; త్వన్నా
ధాహి=నీవెనాధుండవుగాఁగల వార
లముగదా!

అందువలన, నీవు, లక్ష్మణుండును,

అట్లు, దండకారణ్యవాసులచేబిడింపఁ | మీరుదక్కమజియెవ్వరున్నారు? అని,
బడుచున్నమమ్మరక్షింపుఁడు; ఈయడ | ఋషులందఱునాతోఁజెప్పినారు.
వియందు, మాకుమీరేకదానాధులరు; | అని, తాత్పర్యము.

మయాచైత ద్వచ శ్శ్చిత్వా కాత్తేన్న్యన పరిపాలనమ్
ఋషీణాం దండకారణ్యే సంశ్రుతం జనకాత్తజే. ౧౭

టీక॥ జనకాత్తజే = జనకమహారా | శ్రుతం = ప్రతిజ్ఞచేయఁబడినది.
జుకొమాతేవగుసీతా! మయాచ = జనకమహారాజుకొమాతేవగు సీతా
నాచేతను; ఏతత్ = ఈ, వచః = మాట | దేవీ! నేను, అఋషులమాటనువిని, దం
ను; శ్రుత్వా = విని; దండకారణ్యే = దం | డకారణ్యంబునందలిఋషులను, అన్నివి
డకారణ్యమునందు; ఋషీణాం = ఋ | ధంబులనురక్షించెదనని, ప్రతిజ్ఞగావిం
షులయొక్క; కాత్తేన్న్యన = సాకల్యము | చినాను. అని, తాత్పర్యము.
చేత; పరిపాలనం = పాలించుట; సం

సంశ్రుత్యచ నశత్యౌమి జీవమానః ప్రతిశ్రవమ్
మునీనా మన్యధాకతుం సత్య మిష్టం హి మే సదా. ౧౮

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = డు; సత్యం = సత్యవచనము; ఇష్టం
నేను; సంశ్రుత్యచ = ప్రతిజ్ఞచేసియు; హి = ప్రియముగదా!
జీవమానః = బ్రతికియున్నవాఁడనై; | నేనుబ్రతిజ్ఞచేసియున్నవెనుక బ్ర
మునీనాం = మునులయొక్క, మునుల | తికియుండు వఱకును, మునులకుఁ
కుఁగాఁజేయఁబడినయనుట; ప్రతిశ్ర | గాఁజేసిన యీప్రతిజ్ఞఁదప్పఁజాలను;
వం = ప్రతిజ్ఞను; అన్యధాకతుం = వే | నాకుసత్యము, సవకాలావస్థలయం
టువిధముగాఁజేయుటకు; నశత్యౌమి = | దును బ్రయిమని నీకుండలియును గ
చాలను. మే = నాకు; సదా = ఎల్లప్పు | దా! అని, తాత్పర్యము.

అప్యహం జీవితం జహ్యం త్వాం వా సీతే సలత్తుణామ్

నతు ప్రతిజ్ఞాం సంశ్రుత్య బ్రాహ్మణేభ్యో విశేషతః. ౧౯

<p>టీక॥ సీతే=సీతా! అహం= నేను; జీవితమపి=ప్రాణమునైనను ; సలత్త్వం=లత్త్వః, ఐనితోఁగూడిన ; త్యాం=నిన్నుఁగాని; జహ్యం= విడుతును. సంశ్రుత్య=ప్రతిజ్ఞ చేసి; ప్రతిజ్ఞాంతం=ప్రతిజ్ఞ నుమాత్రము; నజహ్యంతం=విడువను. విశేషతః=విశేషించి ; బ్రాహ్మణేభ్యః=బ్రాహ్మణులకొఱకు ; సంశ్రుత్య తాంనజహ్యంతం = ప్రతిజ్ఞ చేసియా</p>	<p>ప్రతిజ్ఞ నుయొంశమాత్రమువిడువను. సీతాదేవీ! నేనునాప్రాణమునుగానినిన్నుఁగానిలత్త్వః, ఐనిగానివిడుతును; ఎవ్వనికేనిప్రతిజ్ఞ చేసి యాప్రతిజ్ఞ నుమాత్రమువిడువను ; అందునువిశేషించి, బ్రాహ్మణులకుఁగావించినప్రతిజ్ఞను, ఎంతమాత్రమువిడువను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

త దవశ్యం మయా కార్య మృషీణాం పరిపాలనమ్

అనుక్తేనాపి వై దేహీ ప్రతిజ్ఞాయతు కిం భునః. ౨౦

<p>టీక॥ వై దేహీ=సీతాదేవీ! తత్= అందువలన; అవశ్యం=అవశ్యము; అనుక్తేనాపి=చెప్పఁబడకున్నను; మయా=నాచేతః; ఋషీణాం=ఋషులయొక్క; పరిపాలనం=పాలించుట; కార్యం=చేయఁదగినది. ప్రతిజ్ఞాయతు=ప్రతిజ్ఞ చేసియు; కింభునః (వక్తవ్యం)=చెప్పవలయుసాయేమి?</p>	<p>సీతాదేవీ! అందువలన, ఋషులునన్నడుగకపోయినను, నేనవశ్యము వారలఁబరిపాలింపవలసినది; అట్లుండఁగా, వారలునన్నుఁబ్రాధికించి , నేనునురక్షించెదననిప్రతిజ్ఞ చేసియునుండఁగా, జెప్పవలసినదేమియున్నది? అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

మమ స్నేహాచ్చ సాహదాఽ దిద ముక్తం త్వయా౨ నశ్చే

పరితుష్టో స్త్యహం సీతే న హ్యనిష్టోనుశిష్యతే. ౨౧

<p>టీక॥ అనఁజేసెను పాపములేని; సీతే = సీతా! మమ = నావిషయమయి; స్నేహః = చెలిమివలనను; సౌహృదాత్ = మంచిమనస్సుగలుగుటవలనను; త్వయా = నీచేత; ఇదం = ఈమాట; ఉక్తం = చెప్పబడినది. అహం = నేను, పరితుష్టః = సంతోషించినవాడను; అస్మి = అగుచున్నాను. అనిష్టః = ప్రియుడుగానివాడు; నానుశిష్యతేహి = ఉ</p>	<p>పదేశింపబడడుగదా! పాపరహితవగు సీతాదేవీ! నీవు నాయందలిస్నేహంబువలనను సౌహృదంబువలనను, ఈమాటం జెప్పినావు; నాకుమిక్కిలియుసంతోషంబు గలిగినది; అందఱుఁబ్రിയుఁడైనవాని కుపదేశింతురుగాని, యిష్టియైన కుపదేశింపరుగదా! అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

సదృశం చాను రూపంబ కులస్య తవ చాత్మనః

సధమఁచారిణీ మే త్వం ప్రాణేభ్యోపి గరీయసీ. ౨౨

<p>టీక॥ ఇదం (అధ్యావృత్తము) = ఈమాట; తవ = నీయొక్క; కులస్య = కులమునకు; సదృశం = సరియైనది. ఆత్మనశ్చ = మనసునకును; అనురూపంబు = సరియైనదియు. సధమఁచారిణీ = కూడధమమునాచరించుదానవగు; త్వం = నీవు; మే = నాకు; ప్రాణే</p>	<p>భ్యోపి = ప్రాణంబులకన్నను; గరీయసీ = అధికురాలవు. నీమాట, నీకులంబునకును నీమనంబునకును అనురూపముగానున్నది; నీవునాకు ప్రాణంబులకన్న నధికురాలవు. అని, రాముండు, సీతతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఇత్యేవ ముక్త్యా వచనం మహాత్మా

సీతాం ప్రియాం మైథిలరాజపుత్రీమ్

రామో ధనుష్ఠాక్ సహలక్ష్మణేన

జగామ రమ్యాణి తపోవనాని. ౨౩

<p>టీక॥ మహాత్మా = అధికమయినదైర్యముగలవాడును; ధనుష్ఠాక్ = ధను</p>	<p>ధారుండునగు; రామః = రాముండు; మైథిలరాజపుత్రీం = జనకమహారాజు</p>
--	---

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౧

కొమాతెయను; ప్రియాం=ప్రియ
రాలునగు; సీతాం= సీతనుగూర్చి; ఇ
తి=అని; ఏవం=ఇట్లు; వచనం=మాట
ను; ఉక్తా=చెప్పి; లక్ష్యణేనసహ=ల
క్ష్యణుతోఁగూడ ; రమ్యాణి= రమణీ
యములయిన; తపోవనాని= తపోవన
ములను; జగము= పొందెను.

మహాత్ముండగురాముండు, జనక
మహారాజు కొమాతెయను బ్రియ
రాలునగు సీతాదేవీకిప్రకారమునంజె
ప్పి, దనుధరుండై, లక్ష్యణుతోఁగూ
డ, రమణీయంబులగుతపోవనంబులకుఁ
బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాదే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, దశమస్కంధః.

ఇది, స్వప్నార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండదశమస్కంధావళీక,
ముగిసినది.

ॐ

ఏ కా ద శ స గ ఁ ప్రా ర ం భః.

అగ్రతః ప్రయయా రామ సీతా మధ్యే సుమధ్యమా
పుష్పతస్తు ధనుష్పాణి లక్ష్యణోను జగముహ. ౧

టీక॥ రామః=రాముండు ; అగ్ర
తః=ముందట; ప్రయయా= పోయెను.
సుమధ్యమా = మించినదుముగల; సీ
తా=సీతాదేవి; మధ్యే=నడుమ; ప్రయ
యా=పోయెను. పుష్పతస్తు = వెనుక
మాత్రము; లక్ష్యణః = లక్ష్యణుండు;
ధనుష్పాణి=విల్లుచేతంబులవాడై; అ

నుజగము = వెంబడించెను("హ" అ
నునది పాదపూరణార్థము).
రాముండు, ముందటంబోయెను;
సీతాదేవినడుమనడచెను; అటువెనుక,
లక్ష్యణుండుధనుర్ధరుండై, వెంబడించె
ను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౨౫

స ౧౧

తౌ పశ్యమానౌ వివిధాన్ శైలప్రస్థాన్ వనానిచ
నదీశ్చ వివిధా రమ్యా జగ్గుతు స్తీతయాసహ.౨
సారసాం శ్చక్రవాకాంశ్చ నదీపులినచారిణః
సరాంసివ సపద్మాని యుక్తాని జలజైః ఖగైః.౩
యూధబద్ధాంశ్చ పృషతాన్ మదోన్మత్తాన్ విషాణిన్ః
మహిషాంశ్చ వరాహాన్ నాగాన్ శైలప్రస్థాన్

టీక||తౌ=ఆరామలక్ష్మణులు; వివిధాన్=నానావిధములయిన; శైలప్రస్థాన్=పర్వతంబులచటియలను; వనానిచ=అడవులను; వివిధాః=నానావిధములును; రమ్యాః=రమణీయములునగు; నదీశ్చ=ఏనుగులును; నదీపులినచారిణః=ఏటియొక్కరియిసుకడిబ్బలయందుం, దిరుగుచున్న; సారసాంశ్చ=హంసపక్షులను; చక్రవాకాంశ్చ=చక్రవాకపక్షులను; సపద్మాని=కమలములతోఁ గూడినవియు; జలజైః=నీటింబుట్టిన; ఖగైః=పక్షులతో; యుక్తాని=కూడినవియునగు; సరాంసి=కొలంకులను; యూధబద్ధాన్=గుంపుగాఁగట్టుకొనియున్న; పృషతాన్=జింకలను; మదోన్మత్తాన్=మదముచేమిక్కిలియు మడించినవియు; విషాణిన్ః=కొమ్ములుగలవియునగు; మహిషాన్=ఏనువోతులను; వరాహం

శ్చ=అడవిపంతులను; ద్రుమపై రింః=వృక్షములకుశేత్రువులగు; నాగాంశ్చ=ఏనుగులను; పశ్యమానౌ=చూచుచు; స్తీతయాసహ=స్తీతతోఁగూడ; జగ్గుతుః=పోయిరి.

ఆరామలక్ష్మణులు, నానావిధపర్వతసానువులను వనంబులను నానావిధంబులును రమణీయంబులునగుచు, నునదులయిసుకడిబ్బలపైఁ దిరుగుచున్న హంసపక్షులను చక్రవాకంబులను, నానావిధజలచక్షులతోఁ గూడిన తామరకొలంకులను, గుంపులుగుంపులుగాఁ గట్టియుండుజింకలను, నుత్తమంబులగు నేనువోతులను వరాహంబులను వృక్షంబులన్నియు నిలుచునట్టి యేనుగులనుంజూచుచు, స్తీతతోఁగూడఁ బోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే గత్వా దూర మధ్వానం లంబమానే దివాకరే

దదృశు స్సహితా రమ్యం తటాకం యోజనాయతమ్. ౫

పద్మపుష్కరసంబాధం గజయూధై రలంకృతమ్

సారసై హాంసకాదంబై స్సంకులం జలచారిభిః. ౬

టీక॥ తే = ఆసీతారామలక్ష్మణులు; హంసల చేతనుకలహంసల చేతను; సంకులం = నిండినదియునగు ; తటాకం = కొలనును; దదృశుః = చూచిరి.

అసీతారామలక్ష్మణులు , అట్లుబహుదూరముపోయి , సూర్యుండస్తమింపఁబోవునపుడుంబున, రమణీయంబును , నాలుగుప్రక్కలనుయోజనప్రమాణమువైశాల్యముగలదియు ; పద్మపుష్కరసంబాధం = ఎఱ్ఱనితామరపుల చేతను దెల్లనితామరపుల చేతను నిండినదియు; గజయూధైః = వీనుంగులసమూహముల చేత; అలంకృతం = అలంకరింపఁబడినదియు; జలచారిభిః = నీటందిరుగునట్టి; సారసైః = బెగ్గురుపక్షుల చేతను; హంసకాదంబైః = రాజరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రసన్న సలిలే రమ్యే తస్మిన్ సరసి శుశ్రువే

గీతవాదిత్రనిఘోషో నతు కశ్యప దృశ్యతే. ౭

టీక॥ ప్రసన్నసలిలే = నిమలముయిన జలముగల; రమ్యే = రమణీయమగు; తస్మిన్ = ఆ; సరసి = కొలనునందు; గీతవాదిత్రనిఘోషః = పాటలయొక్కయువాద్యములయొక్కయుధ్వని ; శుశ్రువే = వినుటచేసెడి. కశ్యపతు = ఒకానొకండును; నదృశ్యతే = చూడఁబడఁడు. నిమలజలముగలరమణీయముయిన

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౨

స ౧౧

యాకొలంకుననుండి, గీతవాద్యధ్వనివినఁ జండయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.

బడుచుండినది; అందొకండును గానంబ

తతః కౌతూహలా ద్రామో లక్ష్మణశ్చ మహాబలిః

మునిం ధర్మభృతస్త్వమ ప్రప్టుం సముపచక్రమే. ౮

టీ||తతః=అంత; కౌతూహలాత్= భించిరి.

కౌతుకమువలన; రామః= రాముండు

అంత, రాముండును, మహాబలుండ

ను; మహాబలిః= అధికమయినబలముగ

గులక్ష్మణుండును, కౌతుకంబునంజేసి,

ల; లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణుండును ; ధ

యాతటాకంబునుగఱచి, ధర్మభృ

ర్మభృతస్త్వమ = ధర్మభృత్తనుపే

త్తనుముసినడిగిరి.

రుగల, మునిం=బుషిని; ప్రప్టుం= అ

అని, తాత్పర్యము.

డుగుటకు; సముపచక్రమే = ఆరం

ఇద మత్యద్భుతం శ్రుత్వా సర్వేషాం నో మహామునే

కౌతూహలం మహజ్ఞాతం కి మిదం సాధు కథ్యతామ్. ౯

టీ||మహామునే=పూజ్యుండవయిన

లెస్సగా; కథ్యతాం=చెప్పబడుంగాక.

మునివగుధర్మభృత్! అత్యద్భుతం=

ధర్మభృత్! అత్యాశ్చర్య

అత్యాశ్చర్యకరమయిన ; ఇదం=దీనిని;

కరంబగునీగీతవాద్యధ్వనివిని, మాకం

శ్రుత్వా=విని; నః= మాకు ; సర్వే

దలకునుదీనిసంగతివినివేడుకగలిగియు

షాం=అందఱకును; మహత్= అధికమ

న్నది; ఇదియేమి? దీనిసంగతిం జక్కం

యిన, కౌతూహలం=వేడుక; జాతం=

గాఁజెప్పుము. అని, తాత్పర్యము.

కలిగినది. ఇదం=ఇది; కిం=ఏమి; సాధు=

వక్తవ్యం యదీచే ద్విప్ర నాతిగుహ్య మపి ప్రభో

టీ||ప్రభో=ప్రభుండవగు; విప్ర= బ్రాహ్మణుండవయినధర్మభృత్! నా

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితముః

స ౧౧

తిగుహ్యమిషియిదిచేతే = మిక్కిలియరుర
హాశ్యముగాకుండునేని, వక్తవ్యం = చె
ప్పబడవలయును.

ప్రభుండవగుధర్మభృత్తా! ఇది,

చెప్పగూడనంత యతిరహస్యము గా
కుండునేని, చెప్పము. అని, రామలక్ష్మ
ణులు, ధర్మభృత్తునడిగిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తేనైవ ముక్తో ధర్మాత్మా రాఘవేణ మని స్రదా. ౧౦
ప్రభవం సరసః కృత్స్న మాఖ్యాతు ముపచక్ర మే

టీక|| ధర్మాత్మా = ధర్మబుద్ధిగ
ల; మునిః = ధర్మభృత్తనముని; త
దా = అప్పుడు; తేన = అ ; రాఘవేణ =
రామునిచేత; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తః = చె
ప్పబడినవాడై, సరసః = కొలనుయొ
క్క, ప్రభవం = పుట్టుకను; కృత్స్నం =

అంతయు; ఆఖ్యాతుం = చెప్పటకు; ఉ
పచక్ర మే = ఆరంభించెను.

ధర్మాత్ముండగుధర్మభృత్తు రా
ముండుచెప్పినమాటనువిని, ఆసరస్సు పు
ట్టినవిధమంతయుఁజెప్పనారంభించెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇదం పంచాస్సరోనామ తటాకం సార్వకాలికమ్. ౧౧
నిమిత్తం తపసా రామ మునినా మాండకణినా

టీక|| రామ = రామండ! ఇదం =
ఈ; తటాకం = కొలను ; పంచాస్సరో
నామ = పంచాస్సరస్సును పేరుగలది. సా
ర్వకాలికం = సర్వకాలమునందునుండు
నది. మాండకణినా = మాండకణి
యను; మునినా = ఋషిచేత ; తప
సా = తపస్సుచేత; నిమిత్తం = నిమిత్తం

పఠడినది.
రామండ! ఈతటాకము, పంచా
స్సరస్సుని పేరుగలది; ఇదియెల్లప్పుడును,
ఇట్లు గీతవాద్యధ్వనితోనొప్పుచుండును;
ఇది, మాండకణియనుమహామునిచే
డపోబలంబుననిమిత్తంబయ్యె.
అని, తాత్పర్యము.

స హి తేపేతపస్తీవ్రం మాండకణి మహామునిః. ౧౨
దశవవససాస్రాణి వాయుభక్షో జలాశ్రయః

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౧౨

స ౧౧

టీక॥ సః = ఆ; మాండకణిః = మాండకణియను; మహామునిః = పూజ్యుడైనముని; దశవక్షసహస్రాణిః = పదిసంవత్సరములవేలు ; వాయు భ్రతః = వాయువె యాహరముగాఁ గలవాఁడై; జలాశ్రయః = జలమెఱ్ఱినముగాఁగలవాఁడై; తీవ్రం = తీవ్రమయిన; త	పః = తపస్సును; తేపేహి = చేసెను గదా! ఆమాండకణిమహాముని , పదివేలసంవత్సరములు, వాయువె యాహరంబుగా జలంబుననుండి, తీవ్రంబగు తపంబుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

తతః ప్రవృధితా స్సర్వే దేవా స్సాగ్నిపురోగమాః. ౧౩
అబ్రువ న్వచనం సర్వే పరస్పరసమాగతాః

టీక॥ తతః = అంత; సాగ్నిపురోగమాః = అగ్నియనుమందుండచువానితోఁగూడిన ; దేవాః = దేవతలు; సర్వే = అందఱును; ప్రవృధితాః = దుఃఖితులయి; పరస్పరసమాగతాః = ఒండొరులతోఁగూడినవారలయి ; సర్వే = అందఱును; వచనం = మాటను;	అబ్రువన్ = చెప్పిరి. అంత , అగ్నిహోత్రుండుమున్నుగా సమస్తదేవతలును, బరమదుఃఖితులయి , యొండొరులం గూడి , యిట్లని , చెప్పుకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.
--	--

అస్తాకం కన్యచి త్స్థాన మేవ ప్రార్థయతే మునిః. ౧౪

టీక॥ ఏషః = ఈ; మునిః = ఋషి; అస్తాకం = మనలోఁకన్యచిత్ = ఒకానొకనియొక్క; స్థానం = పదమును; ప్రార్థయతే = కోరుచున్నాఁడు.	ఈమాండకణిమహాముని , మనలోనొకని స్థానమును బొందఁగోరుచున్నాఁడు. అని , దేవతలు పరస్పరముచెప్పుకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.
--	---

ఇతి సంవిగ్మమనస స్సర్వే తే త్రిదివాకసః

టీక॥ తే=ఆ;త్రిదివాకసః = దేవ హృతము)=అయిరి.
తలు;సవే=అందఱును;ఇతి = ఇట్లు; ఆ దేవతలందఱు, ఇట్లు , ఒండొరు
సంవిగ్నమనసః = భయమువొందిన లతోఁజెప్పకొని, మిక్కిలియుభయముఁ
మనస్సుగలవారలు; అభవత్ (అధ్యా జెందిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత్ర కతుం తపోవిఘ్నం దేవై స్సర్వై నియోజితాః. ౧౫
ప్రధానాప్సరసః పంచ విద్యుచ్ఛలితవచనః

టీక॥ దేవైః=దేవతలచేత;సర్వైః= నియోజితాః=పంపబడినారు.
అందఱిచేతను; తత్ర=అయనయందు; అప్పడు, దేవతలందఱును , మెఱువు
తపోవిఘ్నం = తపోవిఘ్నమును ; క లుంబోలెఁ దళుకుతళుకు-మను దేహ
తుం=చేయుటకు; విద్యుచ్ఛలితవర్చ కాంతిగలయు త్తమలయినయందును
సః=మెఱువులువలెఁ దళుకు-మనుకాం రనప్పరస్త్రీ స్త్రీలనమ్మాండకణికేఁడిదపో
తిగల;ప్రధానాప్సరసః= ముఖ్యలయి విఘ్నంబు సేయ నియోగించిరి.
నయప్పరసలు ; పంచ=అయిదుగురు; అని, తాత్పర్యము.

అప్సరోభి స్తత స్తాభి మ్మని ద్భృష్టపరావరః. ౧౬
సితో మదనవశ్యత్వం సురాణాం కార్యసిద్ధయే

టీక॥ తతః=అంత;తాభిః=ఆ;అప్స ను;సితః=పొందింపబడినాఁడు.
రోభిః=అప్సరసలచేత; సురాణాం= అంత, నాయప్పరసలు, దేవకార్య
దేవతలయొక్క;కార్యసిద్ధయే = పని సిద్ధిధర్మమయి,యమ్మాండ కణికేని,
యీదేఱుటకొఱకు; ద్భృష్టపరావరః= మన్తధాధీనుం గావించిరి.
చూడఁబడినమంచిజేడులుగల; మునిః= అని, తాత్పర్యము.
మునిమదనవశ్యత్వం= మన్తధాధీనత

తా శ్చైవా ప్సరసః పంచ మునేః పత్నీత్వ మాగతాః. ౧౭

టీక॥ తాః=ఆ; అపసరసః= అపసరసాదిరి.
రసలు; పంచదైవ=అయిదుగురును; ము ఆయపసరసలయిదుగురును , అ
సేః= మాండకణిమహామనియొక్క; మ్మాండకణిమహామనికి, భార్యలయి
పత్నీత్వం=భార్యత్వమును; ఆగతాః=రి. అని, తాత్పర్యము.

తటాకే నిమిత్తం తాసా మస్తి స్తంతహితం గృహమ్

టీక॥ అస్తి=ఈ; తటాకే=సరస్సు దినది.
నందు; తాసాం=ఆయపసరసలకు ; గృ ఈతటాకములోన; ఆయపసరసల
హం=ఇల్లు; అంతహితం= మఱుగు కుగృహంబు , అంతహితంబుగాని
పడినదిగా; నిమిత్తం = నిమిత్తంపఁబ మిత్తంపఁబడినది. అని, తాత్పర్యము.

తథైవా పసరసః పంచ నివసంత్యో యథాసుఖమ్. ౧౪
రమయంతి తపోయోగా స్తుని యావన మాస్థితమ్

టీక॥ తథైవ=అట్లే; అపసరసః= అట్లు, అయిదుగు రపసరసలు
అపసరసలు; పంచ = అయిదుగురును; ను , ఈతటాకాంతగృహంబులను
యథాసుఖం= సుఖమునతిక్రమింపక; ఖంబుగానివసించుచు, దపోబలంబున
తపోయోగాత్ = తపోబలమువలన; యావనరూపంబు దాల్చియున్న య
యావనం=యావనమును ; ఆస్థితం= మ్మాండకణికి, సంతోషంబు సేయుచు
అవలంబించిన; మునిం=మునిని; రమయం న్నారు. అని, తాత్పర్యము.
తి=రమింపఁజేయుచున్నారు.

తాసాం సంక్రీడ మానానా మేష వాదిత్రనిస్సవనః. ౧౫
శూయతే భూషణో న్నిశ్రో గీతశబ్దో మనోహరః

టీక ॥ తాసాం = ఆయపసరస డఁగా; మనోహరః=మధురమును; భూ
లు; సంక్రీడమానానాం= క్రీడింపుచుం షణోన్నిశ్రో= భూషణధ్వనితోఁగలసిన

<p>దియునగు; ఏషః = ఈ; వాదిత్రనిస్వనః = వాద్యధ్వనియు; గీతశబ్దః = పాటలధ్వనియు; శ్రూయతే = వినుచున్నది.</p> <p>అపరశ్రీలుక్రిడింపుచుండుటవల</p>	<p>న, మనోహరంబును ధూషణధ్వని మిశ్రంబునగు నీగీతవాద్య ధ్వని వినుచున్నది. అనిధర్మభృత్తు, రామలక్ష్మణులకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఆశ్చర్య మితి తస్యైత ద్వచనం భావితాత్మనః. ౨౦
రాఘవః ప్రతిజగ్రాహ సహభ్రాతా మహాయశాః

<p>టీక॥ మహాయశాః = అధికమయిన కీర్తిగల; రాఘవః = రాముఁడు; భ్రాతృసహ = తమ్మునితోఁ గూడ; భావితాత్మనః = ధ్యానింపఁబడిన యాత్మగల; ద్వచనం = ఆధర్మభృత్తుయొక్క; ఏతత్ = ఈ; వచనం = మాటను; ఆశ్చర్యమితి = ఆశ్చర్యమని; ప్రతిజగ్రాహ =</p>	<p>గ్రహించెను. మహాయశుండగురాముండును, లక్ష్మణుండును, బరమాత్మవేత్త యగు నాధర్మభృత్తుచెప్పినమాటనువిని, మిక్కిలియునాశ్చర్యపడిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఏవం కథయమానస్య దదర్శా శ్రమమండలమ్. ౨౧
కుశచీరపరిక్షిప్తం బ్రాహ్మ్య లక్ష్మ్యసమావృతమ్

<p>టీక॥ ఏవం = ఇట్లు; కథయమానస్య = చెప్పుచుండఁగా; రామః (ఆధ్యాత్మతము) = రాముఁడు; కుశచీరపరిక్షిప్తం = దభలచేతనునారచీరలచేతనువ్యాపింపఁబడినదియు; బ్రాహ్మ్య = బ్రాహ్మణసంబంధియగు; లక్ష్మ్య = కాంతిచేత; సమావృతం = చుట్టఁబడిన</p>	<p>దియునగు; ఆశ్రమమండలం = ఆ శ్రమసమూహమును; దదర్శ = చూచెను. ఇట్లాధర్మభృత్తుచెప్పుచుండఁగా నే, రాముండు, దర్శితోను నారచీరలతోనుఁబప్పుచున్నదియు బ్రాహ్మణసమృద్ధంబునగు నాశ్రమసమూహముంబూచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ప్రవిశ్య సహ వై దేహ్య లక్ష్మణేనచ రాఘవః. ౨౨

ఉవాస మునిభి స్సరై వ్యః పూజ్యమానో మహాయశాః

టీక॥మహాయశాః = అధికమయిన	దుః; ఉవాస=ఉండెను.
కీర్తిగల; రాఘవం=రాముడు; వై దే	మహాయశుండగు రాముడు, సీతా
హ్య=సీతతోను; లక్ష్మణేనసహ=లక్ష్మణ	లక్ష్మణసహితుండై యయ్యాశ్రమంబు
ణునితోనుంగాడ; ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి;	లంబ్రవేశించి, సమస్తమునుల చేతనుం
మునిభిః=మునులచేత; సరైవ్యః= అంద	బూజితుండై, సుఖంబుననుండెను.
రిచేతను; పూజ్యమానః= పూజింపఁబ	లి, తాత్పర్యము.

తదా తస్మిక్ స కాకుత్స్థ స్త్వీమ త్యాశ్రమమండలే. ౨౩
ఉపి త్వాతు సుఖం తత్ర పూజ్యమానో మహాషిభిః
జగామ చాశ్రమాం నైషాం పర్యాయేణ తపస్స్వినామ్. ౨౪
యేషా ముషితవాక్ పూర్వం సకాశే స మహాస్త్రవిత్

టీక॥తదా=అట్లు; సః=ఆ; కాకుత్స్థస్=	షాం=ఆ; తపస్స్వినాం= ఋషులయొ
రాముడు; తస్మిక్=ఆ; శ్రీమతి=అధికమ	క్క; ఆశ్రమాక్ = ఆశ్రమములను; ప
యినకాంతిగల; ఆశ్రమమండలే= ఆశ్ర	ర్యాయేణచ= రెండవపర్యాయమున
మసమాహమునందు; సుఖం = సుఖ	ను; జగామ=పొందెను.
ముగా; ఉపి త్వాతు=నివసించియు; త	మహాస్త్రవేత్తయగు రాముండు,
త్ర=అచ్చట; మహాషిభిః=మహాఘోర	శ్రీమంతంబగు నయ్యాస్త్రమమండలం
చేత; పూజ్యమానః = పూజింపఁబడు	బున , మహాఘోరచేబూజింపఁబడు
చున్నవాడై; మహాస్త్రవిత్ = గొప్ప	చు, సుఖంబుననుండి , రాక్షసబాధఁ
యస్త్రములఁదెలిసిన; సః= ఆరాము	బోఁగొట్టుటకై, యొక్కొకమహాషి
డు; పూర్వం=మున్ను; యేషాం = ఎ	య్యాశ్రమమునకునురెండేనిమాటులు ,
వ్వరియొక్క; సకాశే = సమీపమునం	పోయి, వాసంబుగావించెను.
దు; ఉషితవాక్ = ఉండినాఁడో; తే	లి, తాత్పర్యము.

క్వచి త్పరిదశా వ్తాసా నేకం సంవత్సరం క్వచిత్. ౨౫

క్వచిచ్చ చతురోమాసాన్ పంచ షట్పాపరాన్ క్వచిత్

అపరత్రాధికంమాసా దప్యధామధికం క్వచిత్ . ౨-

త్రీ వ్వాసా నష్టమాసాంశ్చ రాఘనో న్యవస త్సుఖమ్

టీక|| రాఘవః = రాముడు; క్వచిత్ = ఒకానొకచోట; పరిదశాన్ = చుట్టినపదియొక్కమాసాన్ = మాసములను; పదుమూడుమాసములనుట; క్వచిత్ = ఒకానొకచోట; ఏకం = ఒక్కటయిన; సంవత్సరం = సంవత్సరమును; క్వచిత్ = ఒకానొకచోట; చతురః = నాలుగయిన; మాసాంశ్చ = మాసములను; క్వచిత్ = ఒకానొకచోట; పంచ = అయిదుమాసములను; షట్పాపరాన్ = షడుమాసములను; అపరత్రాధికం = మఱియొకచోట; మాసాత్ = మాసమునకన్న; అధికం = అధికముగాను; క్వచిత్ = ఒకానొకచోట; అధికం = అధికమయిన; అధికమపి = అధికమాసమును; క్వచిత్ (అధ్యాహృతము) = ఒకానొకచోట; త్రీ = మూడైన ; మా

సాన్ = మాసములను ; అష్టమాసాంశ్చ = ఎనిమిదిమాసములను; సుఖం = సుఖముగా; న్యవసత్ = నివసించెను.

రాముండొకయాత్రమంబున, బదుమూడుమాసంబులును ఒకయాత్రమంబున నొకసంవత్సరంబును, ఒకచోట, నాలుగుమాసంబులును , ఒకచోటనైదుమాసంబులును, నొక యాత్రమంబున నాఱుమాసంబులును, ఒకయాత్రమంబున నేడుమాసంబులును, ఒకచోటనొకటియొక బాతికమాసంబును మఱియొకచోట ముప్పాతికమాసంబును నొకచోట మూడు మాసంబులును, మఱియొకయాత్రమంబున, నెనిమిదిమాసంబులును, సుఖంబుగా, నివసించుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తథా సంవతస స్తస్య మునీనా మాశ్రమేషు వై . ౨౩

రమత శ్చానుకూల్యేన యాయ స్సంవత్సరా దశ

టీక|| తథా = అట్లు; తస్య = ఆరా| ఆశ్రమేషు = ఆశ్రమములయందు; ("వై" ముందు; మునీనాం = మునులయొక్క; అనునది పాదపూరణార్థము;) సంవస

<p>తః=వాసముసేయుచుండఁగా ; ఆను కూల్చేన=ఆనుకూల్యముచేత; రమతః= కీడింపుచుండఁగా; దశ = పది; సంవ త్సరాః=సంవత్సరములు; యయః = పోయినవి.</p>	<p>అట్లు, ఆరాముండు, ఆమునుల ప్రతి యాశ్రమమునందును, రెండేసిమాలు వాసముసేయుచు, సంతోషంబునంగ్రి డింపుచుండఁగా, బడి సంవత్సరము లయినవి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

పరిస్పృత్యచ ధమజ్ఞో రాఘవ స్సహ సీతయా. ౨౮
సుతీర్ణస్యాశ్రమం శ్రీమాన్ పునరేవా జగామ హ

<p>టీక॥ ధమజ్ఞః=ధమముదెలిసి నవాఁడును ; శ్రీమాన్=అధికమయిన కాంతిగలవాఁడునగు ; రాఘవః=రా ముండు; సీతయాసహ = సీతతోఁగూ డ; పరిస్పృత్యచ=తిరిగియు; పునరేవ= మఱల; సుతీర్ణస్య = సుతీర్ణమహాముని యొక్క; అశ్రమం=అశ్రమమును; ఆజ</p>	<p>గామ= పొందెను (“హ” అనునదిపా దపూరణార్థము). ధమజ్ఞవేత్తయు శ్రీమంతుండునగు రాముండు, సీతతోఁగూడ, నయ్యాశ్ర మంబులన్నియుఁదిరిగి, మఱల, సుతీర్ణ మహామునియాశ్రమంబునకువచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

స త మాశ్రమ మాసాద్య మునిభిః ప్రతిపూజితః. ౨౯
తత్రాపి న్యవసద్రామః కంచితాకల మరిందమః

<p>టీక॥ సః=ఆ; అరిందమః= శత్రువు లనడఁగద్రొక్కనట్టి; రామః = రా ముండు ; తం=ఆ; అశ్రమం= అశ్రమ మును; ఆసాద్య=పొంది; మునిభిః= ము నులచేత; ప్రతిపూజితః = పూజింపఁబ డినవాఁడై; తత్రాపి = అచ్చటను; కం చిత్=కొంత; కాలం=కాలమును; న్యవ</p>	<p>సత్=ఉండెను. శత్రువులనడంగఁ ద్రొక్కఁజాలిన ట్టియారాముండు, ఆసుతీర్ణమహాము నియాశ్రమంబునకువచ్చి, మునులచే బూజితుండై, యచ్చటనుగొంతకా లమునివసించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

అధాశ్రమస్తో వినయా త్కదాచి త్త మ్మహామనిమ్. ౩౦
ఉపాసీన స్స కాకత్స్స సుతీత్త్వ మిదమబ్రవీత్

టిక॥ అథ=అంతః; ఆశ్రమస్థః = ఆ	ఈమాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
శ్రమముననుండిన; సః=ఆ; కాకత్స్స=	అంత, రాముండు, అయ్యాశ్రమం
రాముండు; కదాచిత్ = ఒకానొకప్పు	బుననుండి, యొకానొకప్పుడు , విన
డు; ఉపాసీనః= కూర్చుండినవాడై;	యంబున , నాసుతీత్త్వమహామనింజూ
వినయాత్=వినయమువలన ; తం=	చి, యిట్లని , చెప్పెను.
ఆ; మహామనిం= పూజ్యుడైనమునియ	అని, తాత్పర్యము.
గు; సుతీత్త్వం=సుతీత్స్వ నిగూఢి; ఇదం=	

అస్తి స్మరణ్యే భగవా నగస్త్యో మునిస త్తమః. ౩౧
వసతీతి మయా నిత్యం కథాః కథయతాం శ్రుతమ్

టిక॥ అస్తి=ఈ, అరణ్యే= అడవి	(కథయన్త్యో)= చెప్పబడుచు వారివల
యందు; భగవాన్= మాహాత్మ్యముగ	న; శ్రుతం= వినబడినది.
ల; మునిస త్తమః= మునిశ్రేష్ఠుండగు; అగ	ఈయరణ్యమునందె, భగవంతుండ
స్త్యో= అగస్త్యుండు; వసతీతి= ఉన్నా	గునగస్త్యుండున్నాడని, వారువారు చె
డని; మయా= నాచేత; నిత్యం= ఎల్లప్పు	ప్పుకొనుమాటలవలన, విన్నాను.
డును; కథాః= మాటలను; కథయతాం	అని, తాత్పర్యము.

న తు జానామి తం దేశం వనస్యాస్య మహాత్తయా. ౩౨

టిక॥ అస్య=ఈ; వనస్య= అడవియొ	ఈవనంబు, మిక్కిలియొగొప్పదిగా
కొ; మహాత్తయా= గొప్పతనముచేత;	వున, ఆప్రదేశమేదో నాకుఁ దెలియదు.
తం దేశంతు= ఆప్రదేశమును మాత్రము;	అని, తాత్పర్యము.
న జానామి= ఎఱుంగను.	

కుత్రా శ్రమ మిదం వుజ్యం మహాషేః స్తస్య ధీమతః

టీక॥ ధీమతః = బుద్ధిమంతుండగు; త	ము; కుత్ర = ఎచ్చట?
స్య = ఆ; మహాషేః = అగస్త్యమహా	బుద్ధిమంతుండగు నాయగస్త్య
షేయైకః; పుణ్యం = పవిత్రమయిన; ఇ	మహాషేయాశ్రమమెచ్చటనున్నది?
దం = ఈ; ఆశ్రమపదం = ఆశ్రమస్థాన	అని, తాత్పర్యము.

ప్రసాదా త్తత భవత స్సానుజ స్సహ సీతయా. ౩౩
అగస్త్య మభిగచ్ఛేయ మభివాదయితుం మునిమ్

టీక॥ అహం (అధ్యాత్మతము) =	చ్చటికి; అభిగచ్ఛేయం = పోవలయును.
నేను; భవతః = నీయొక్క; ప్రసాదా	నీవనుగ్రహించి, యాయగస్త్యాశ్ర
త్ = అనుగ్రహమువలన; సానుజః = త	మంబుండు ప్రదేశముంజెప్పితివేని, నే
మ్మునితోఁగూడినవాఁడనై; సీతయాస	ను, సీతాలక్ష్మణులతోఁగూడ. నాయ
హ = సీతతోఁగూడ; అగస్త్యం = అగ	గస్త్యమహామునికివందనంబు గావించు
స్త్యుఁడను; మునిం = మునిని; అభివాద	టకై, యచ్చటికిఁబోయెదను.
యితుం = నమస్కరించుటకు; తత్ర = అ	అని, తాత్పర్యము.

మనోరథో మహా నేష హృది మే పరివతతే. ౩౪
యద్యహం తం మునివరం శుశ్రావేయ మపి స్వయమ్

టీక॥ అహం = నేను; స్వయం = నేనే;	స్మనందు; సంపరివతతే = తిరుగుచు
తం = ఆ; మునివరం = మునిశ్రేష్ఠుండగున	వడుచున్నది.
గస్త్యుని; అపి శుశ్రావేయం యది = నే	ఆయగస్త్యమహామునికి శుశ్రావసే
వించునేని; సమ్యక్ స్యాత్ (అధ్యాత్మ	యవలయునని, నామనంబున, పెద్దకో
తము) = చక్కఁగా నుండును. ఏవః =	రికయున్నది. అని, రాముండు, సుతీర్థ
ఈ; మహా = గొప్పదగు; మనోరథః =	మహామునితోఁజెప్పెను.
కోర్కె; మే = నాయొక్క; హృది = మన	అని, తాత్పర్యము.

ఇతి రామస్య స ముని శ్శ్రుత్వా ధర్మాత్మనో వచః. ౩౪

సుతీక్ష్ణః ప్రత్యువా చేదం ప్రీతో దశరథాత్మజమ్

టీక॥ సః=ఆ; సుతీక్ష్ణః = సుతీక్ష్ణు మాటను; ప్రత్యువాచ = బదులుచె
డను; మునిః=బుద్ధిగల; ఇతి=ఇట్లు; ధర్మా ప్పెను.
త్తనః=ధర్మ బుద్ధిగల; రామస్య=రా సుతీక్ష్ణమహాముని, ధర్మాత్ముండ
మునియొక్క; వచః = మాటను; శ్రు గురాముండుచెప్పినమాటనువిని , సం
త్వా=విని; ప్రీతః=సంతసించినవాడై; తుష్టుండై, రాముంజూచి, యిట్లుని, చె
దశరథాత్మజం=దశరథమహారాజుకొ ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
డుకై నరామునిగూచి; ఇదం = ఈ

అహ మప్యేతదేవ త్వాం వక్తుకామ సులక్ష్మణమ్. ౩౬

అగస్త్య మభిగచ్ఛేతి సీతయా సహ రాఘవ

టీక॥ రాఘవ= రాముడా! అహ గూచి; వక్తుకామః = చెప్పగోరిన
మపి=నేనును; సీతయాసహ=సీతతో వాడను.
గూడ; అగస్త్యం= అగస్త్యమహాముని రాముడానేనును, “ సీతతోఁగూ
ని; అభిగచ్ఛ=పొందుము” ఇతి = అని; ఏ డ నగస్త్యమహామునియొద్దకుఁ బొంద
తదేవ = ఈమాటనే ; సులక్ష్మణం= నియెనీకునులక్ష్మణునకును జెప్పవలెనని
లక్ష్మణునితోఁగూడిన; త్వాం= నిన్నుఁ తలంచియుంటిని. అని, తాత్పర్యము.

దిష్ట్యా త్విదానీ మర్థే స్తిక్ స్వయమేవ బ్రవీషి మామ్. ౩౭

అహ మాఖ్యామి తే వత్స యత్రా గస్త్యో మహామునిః

టీక॥ దిష్ట్యా = భాగ్యముచేతనే ; వత్స=బిడ్డండవగురాముడా! యత్ర=
ఇదానీం=ఇప్పుడు; అస్తిక్= ఈ ; అ ఎచ్చట; మహామునిః = పూజ్యుడయిన
థే= విషయమునందు; స్వయమేవ= మునియగు; అగస్త్యః=అగస్త్యుడు; అ
నీచే; మాం=నన్నుఁగూచి; బ్రవీషి= స్తి(అధ్యాహృతము) = ఉన్నాడో;
చెప్పుచున్నావు; అడుగుచున్నావనుట. తం(అధ్యాహృతము) = అప్రదేశము

ను; తే=నీకొఱకు; అహం=నేను; ఆఖ్యా
మి=చేప్పుచున్నాను.

భాగ్యవశంబుననీవెయిప్పుడున్నడి

గీతివి; కాబట్టి, అగస్త్యమహామనియుం
డుప్రదేశమును, నీకుంజెప్పెదనువినుము.
అని, తాత్పర్యము.

యోజనా న్యాశ్రమా దస్తా త్తథా చత్వారి వై తతః. ౩౮
దక్షిణేన మహాశ్రమా నగస్త్యభ్రాతు రాశ్రమః

టీక॥ అస్తాత్=ఈ; ఆశ్రమాత్=ఆ
శ్రమంబుననుండి; దక్షిణేన = దక్షిణపు
వైపున; చత్వారి=నాలుగయిన (“వై”
అనునది పాదపూరణార్థము); యోజ
నాని=ఆమడలు; గంతవ్యాని (అధ్యా
హృతము) = పొందఁబడ వలయు
ను . తతః = అంత; మహాశ్ర = గొ
ప్పదియు; శ్రీమాశ్ర = అధికమయి
నకాంతిగలదియునగు; అగస్త్యభ్రా

తుః=అగస్త్యునితమ్మునియొక్క; ఆశ్ర
మః=ఆశ్రమము; అస్తీ (అధ్యాహృత
ము)=ఉన్నది.
ఇచ్చటనుండి , దక్షిణపుక్కువై
పున , నాలుగామడల దూరము బొ
యినవెనుక, నచ్చట, అగస్త్యునితమ్ముం
డగుసుదేశమహామని యాశ్రమంబు
న్నది. అని, తాత్పర్యము.

స్థలప్రాయే వనోద్దేశే పిప్పలీవనశోభితే. ౩౯
బహుపుష్పఫలే రమ్యే నానాశకునినాదితే

టీక॥ స్థ (అధ్యాహృతము)= ఆ
యాశ్రమము; బహుపుష్పఫలే= అధిక
మయినపూలునుబండ్లునుగలదియు; ర
మ్యే=రమణీయంబును ; నానాశకుని
నాదితే= నానావిధపక్షులచేతధ్వనిం
పఁజేయఁబడినదియు ; పిప్పలీవనశోభి
తే = పిప్పలీవనముచేతఁబ్రకాశించుచు

న్నదియు; స్థలప్రాయే= తఱచుగామె
ట్టభూమియైనదియునగు ; వనోద్దేశే
=వనప్రదేశమునందు; వతః తే (ఆ
ధ్యాహృతము)=ఉన్నది.
ఆయాశ్రమము , పెక్కుపుష్పము
లునుఫలములునుగలదియు, రమణీయం
బును , మధురంబుగాఁగూయుచుండు

నానావిధపక్షులుగలదియుఁ బిప్పలీప బుననున్నది. అని, తాత్పర్యము.
సశోభితంబునఁగల్గెనప్రాయవనప్రదేశం

పద్మిన్యో వివిధా సుత్ర ప్రసన్నసలిలా శ్శివాః. ౪౦
హంసకారండవాకీణాః శ్చక్రవాకోపశోభితాః

టీక|| త్ర=అచ్చట; వివిధాః= నా గుఃపద్మిన్యః=తామరకొలంకులు; సం
నావిధములయినవియు ; ప్రసన్నసలి తి(అధ్యాపృతము)=ఉన్నవి.
లాః=నిమలములయినజలములు గలవి అచ్చట, నిమలంబులగు జలంబులు
యుఃశివాః = మంగళశరములయినవి గలవియు హంసలునీరుకోళ్లుచక్రవాకం
యుఃహంసకారండవాకీణాః= హం బులు మొదలగుపక్షులచే నొప్పుచున్న
సలచేతనునీరుకోళ్లు చేతనువ్యాపింపఁబ వియునగునానావిధంబులయిన తామ
డినవియు; చక్రవాకోపశోభితాః=చక్ర రకొలంకులుగలవు. అని, తాత్పర్యము.
వాకములచేఁ బ్రకాశించుచున్నవియున

తత్రైకాం రజసిం వ్యవ్య ప్రభాతే రామ గమ్యతామ్. ౪౧

టీక|| రామ=రాముఁడా! త్ర= యగుఁగాక.
ఆసుదశఁనాశ్రమమునందు; ఏకాం= రాముఁడా! ఆసుదశఁనాశ్రమము
ఒక్కటయిన; రజసిం = రాత్రియంత నందు, ఒకరాత్రియండి , ప్రాతఃకా
యుఃవ్యవ్య=ఉండి; ప్రభాతే = ప్రా లంబునఁబొమ్మ.
తఃకాలమునందు; గమ్యతాం= పోవుట అని, తాత్పర్యము.

దక్షిణాం దిశ మాస్థాయ వనపండస్య పార్శ్వతః

తత్రాఽ గస్త్యాశ్రమపదం గత్వా యోజన మంతరమ్. ౪౨

టీక|| దక్షిణాం=దక్షిణపు; దిశం= పాశ్చాతః=ప్రక్కను; యోజనం =
దిక్కును; ఆస్థాయ=అవలంబించి; వన ఆమడయైన; అంతరం= దూరము
పండస్య= వనసమూహముయొక్క; ను; గత్వా=పొంది; తత్ర= అచ్చట ;

శ్రీమద్రామాయణము*తిరణ్యకాండము.

౧౪౧

స ౧౧

అగస్త్యాశ్రమపదం = అగస్త్యాశ్రమస్థానము. వనసమూహమునకుఁబ్రక్క, నాకామడదూరముపోయిన, నచ్చట నగస్త్యా అచ్చటనుండి, దక్షిణదిక్కుఁబట్టి, శ్రమమున్నది. అని, తాత్పర్యము.

రమణీయే వనోద్దేశే బహుపాదపసంవృతే
రంస్యతే తత్ర వై దేహీ లక్ష్మణశ్చ సహ త్వయా. ౪౩

టీక॥ తత్ర = ఆయగస్త్యాశ్రమమునం (రంస్యతే) = క్రిడింపఁగలరు.
దు; రమణీయే = మనోహరమును; బహు ఆయగస్త్యాశ్రమంబున, రమణీయం
పాదపసంవృతే = పెక్కువృక్షములచేఁ బునుబెక్కువృక్షములతోఁగూడినదియు
గప్పఁబడినదియునగు; వనోద్దేశే = వ నగువనంబునందు, నీవునుసీతయును ల
నప్రదేశమునందు; త్వయాసహ = నీ త్మణుండునుక్రిడింపుచుండఁగలరు.
తోఁగూడ; వై దేహీ = సీతాదేవియు; ల అని, తాత్పర్యము.
లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణుండును ; రంస్యతే

స హి రమ్యో వనోద్దేశో బహుపాదపసంకులః

టీక॥ బహుపాదపసంకులః = పె ఆవనప్రదేశము, పెక్కువృక్ష
కుల వృక్షములచే నిండిన ; సః = ములతోఁగూడి, రమణీయములయియుం
ఆ; వనోద్దేశః = వనప్రదేశము; రమ్యో యును. అని, తాత్పర్యము.
హి = రమణీయముగదా!

యది బుద్ధిః కృతా దృష్టు మగస్త్యం తం మహామనిష్
అద్యైవ గమనే బుద్ధిం రోచయిస్వ మహాయశః. ౪౪

టీక॥ మహాయశః = అధికమయిన స్త్యం = అగస్త్యుని; దృష్టుం = చూచు
కీర్తిఁగలరాముఁడా ! మహామనిష్టం = టకు; బుద్ధిః = తలంపు ; కృతాయది =
పూజ్యుడైనమనియుగు; తం = ఆ; అగ చేయఁబడినదగునేని; అద్యైవ = ఇప్పు

డె;గమనే=బోవుటయందు; బుద్ధి=	యుండునేని, ఇప్పుడేయచ్చటికిబయ
బుద్ధి;రోచయః=ఇచ్చింపుము.	లుదేఱిపొమ్ము. అని, సుతీక్ష్ణమహాముని,
మహాయశుండవగురాముడా! ఆ	రామునితోఁజెప్పెను.
యగస్త్యమహామునిం జూడఁ గోర్చి	అని, తాత్పర్యము.

ఇతి రామో మునే శ్శ్రుత్వా సహభ్రాత్రా భివాద్య చ
ప్రతస్థే ౭ గస్త్య ముద్దిశ్య సానుజ స్సీతయా సహ. ౪౫

టీక॥ రామః=రాముడు; ఇతి=అ	ప్రతస్థే=బయలుదేఱెను.
ని; మునే=సుతీక్ష్ణమహామునివలన; శ్రు	రాముండు, సుతీక్ష్ణమహాముని చెప్పి
త్వా=విని; భ్రాత్రాసహ = తమ్ముని	నమాటనువిని, లక్ష్మణునితోఁగూడనా
తోఁగూడ; అభివాద్యచ=నమస్కరించి	యనకునమస్కరించి, యంతసీతాలక్ష్మ
య; సానుజః = తమ్మునితోఁగూడిన	ణులంగూడి, యగస్త్య శ్రమంబును
వాఁడై; సీతయాసహ=సీతతోఁగూడ;	గూర్చిపోయెను. అని, తాత్పర్యము.
అగస్త్య ముద్దిశ్య= అగస్త్యునిగూర్చి;	

పశ్య స్వసాని రమ్యాణి పర్వతాం శ్చాభ్రాసన్నిభాన్
సరాంసి సరిత శ్చైవ పథి మాగవశానుగాః. ౪౬
సుతీక్ష్ణే నోపదిష్టేన గత్వా తేన పథా సుఖమ్
ఇదం పరమసంహృష్టో వాక్యం లక్ష్మణ మబ్రవీత్. ౪౭

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము) =	గవశముచేవెంబడింపబడుచున్న; స
రాముడు; రమ్యాణి= రమణీయము	రితశ్చైవ=నదులను; పథి=మాగము
లగు; వసాని=అడవులను; అభ్రాసన్ని	నందు; పశ్యన్=చూచుచు; సుతీక్ష్ణేన=
భాన్=మేఘములతోసమానములైన;	సుతీక్ష్ణునిచేత; ఉపదిష్టేన=ఉపదేశింపఁ
పర్వతాంశ్చ=కొండలను; సరాంసి=స	బడిన; తేన=అ; పథా= మాగముచే
రస్సులను; మాగవశానుగాః=మా	త; సుఖం=సుఖముగా, గత్వా=పోయి;

పరమసంహృష్టః=మిక్కిలియు సంతోషించినవాడై;లత్కణం = లత్కణుని గూచిక;వాక్యం=మాటను;అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

రాముండు, మాగ్గంబున నుండునట్టి, రహజీయంబులగువనంబులను , మే

ఘంబులవంటిపర్వతంబులను, కొలంకులను, నదులనుంజూచుచు, సుతీక్ష్ణమహామునిచెప్పిన మాగ్గంబుననె సుఖంబుగాఁబోయి, పరమసంతుష్టుండై , లత్కణంబుచి, యీమాటంజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏతదేవా శ్రమపదం నూనం తస్య మహాత్తనః

అగస్త్యస్య మునే ధ్వాతు దృశ్యతే పుణ్యకమణః. ౧౮

టీక|| మహాత్తనః= పూజ్యమయిన స్వభావముగలవాఁడును ; పుణ్యకమణః= పుణ్యకమణులుగలవాఁడును; అగస్త్యస్య=అగస్త్యుండను ; మునే=మునియొక్క; ధ్వాతుః= తమ్ముండునగు; తస్య = అనుదశకనమునియొక్క; అశ్రమపదం = అశ్రమస్థానము;

ఏతదేవ = ఇదియే నూనం = నిశ్చయము.
మహాత్ముండును బుణ్య కముండును అగస్త్యమహాముని తమ్ముండునగు నానుదశకన మహాముని యాశ్రమంబిదే; ఇందుకునం దేహములేదు.
అని, తాత్పర్యము.

యథా హి మే వనస్యాస్య జ్ఞాతాః పథి సహస్రశః

సన్నతాః ఫలభారేణ పుష్పభారేణ చ ద్రుమాః. ౧౯

టీక||యథా=ఎట్లు; మే(మయా)=నాచేత; అస్య= ఈ; వనస్య=వనమునకు; చిహ్నంశ్రుతం(అధ్యాహృతము)=గుఱుతుగావించబడినదో; తథా(అధ్యాహృతము)=ఎట్లు; ఫలభారేణ = పండ్లబరువుచేతను; పుష్పభారేణ= పూ

లబరువుచేతను; సన్నతాః = వంగిన; ద్రుమాః=వృక్షములు; పథి= మాగ్గమునందు; సహస్రశః = వేసవేలుగా; జ్ఞాతాః=తెలియఁబడినవి.
సుతీక్ష్ణమహామునినాకుగుఱుతుచెప్పినట్లు, మాగ్గంబున, ఫలపుష్పభారంబు

న నమ్రబలులునపిప్పలీవృక్షంబులు, కనుపట్టుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

పిప్పలీనాంచ పక్వానాం వనా దస్మా దుపాగతః

గంధోయం పవనోత్త్తిష్ట స్సహసా కటుకోదయః. ౫౦

టీక॥ అస్మాత్ = ఈ; వనాత్ = అడవినుండి; పక్వానాం = పండిన; పిప్పలీనాం = పిప్పలీఫలములయొక్క; కటుకోదయః = వగరురసముయొక్క అభివృక్తిగల, అయం = ఈ, గంధః = వాసన; పవనోత్త్తిష్టః = గాలిచే గొట్టబడినదై;	సహసా = వేగమున; ఉపాగతః = వచ్చినది. మఱియు నీవనంబుననుండి, చక్కగా బండియుండుపిప్పలీ ఫలంబులు వగరువాసనయు, గాలికి గొట్టుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.
---	---

తత్ర తత్రచ దృశ్యంతే సంక్షిప్తాః కాఙ్గసంచయాః

లూనాశ్చ పథి దృశ్యంతే దభావై దూర్యవర్చసః. ౫౧

టీక॥ తత్రతత్ర = అచ్చటచ్చట; సంక్షిప్తాః = సంగ్రహింపబడిన; కాఙ్గసంచయాశ్చ = కట్టెలసమూహములును; దృశ్యంతే = చూడబడుచున్నవి. పథి = మార్గమునందు; లూనాః = కోయిలబడిన; వై దూర్యవర్చసః = వై దూర్యమణుల కాంతివంటికాంతిగల, దభావై = మొక్కలుగనుపడుచున్నవి. శ్చ = చూడబ	డుచున్నవి. అచ్చటచ్చట, ఋషులచే సంగ్రహింపబడినకట్టెలు రాసులుగలబడియున్నవి; మాగంబున, ఋషులచే గోయిలబడిన, వై దూర్యమణుల కాంతివంటికాంతిగల, దభావై మొక్కలుగనుపడుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.
--	--

ఏతచ్చ వనమధ్యస్థం కృష్ణాభిశిఖరోపమమ్

పావకస్యా శ్రమస్థస్య ధూమాగ్రం సంప్రదృశ్యతే. ౫౨

టీ॥ కృష్ణాభిశిఖరోపమం = నల్లని మేఘముయొక్క శిఖరముతోఁబోల్చి; వ	నమధ్యస్థం = వనమునడుమనుండునట్టి; ఆ శ్రమస్థస్య = ఆశ్రమంబుననుండునట్టి;
---	---

పావకస్య=అగ్నిహోత్రముయొక్క ;
ఏతత్=ఈ; ధూమాగ్రంచ=పొగయొక్క
కొనయును; సంప్రదృశ్యతే=చూడబడుచున్నది.

నల్ల నిమేళుంబువంటిదగు, నాశ్రమాగ్నిహోత్రధూమంబును , ఈవనమధ్యంబుననుండియగుపడుచున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

వివిక్తేషు చ తీర్థేషు కృతస్నానా ద్విజాతయః

ప్రహ్లోపహారం కుర్వంతి కుసుమై స్స్వయ మాజికైః. ౫౩

టీక॥ ద్విజాతయశ్చ= బ్రాహ్మణులును; వివిక్తేషు = పవిత్రములయిన; తీర్థేషు=తీర్థములయందు ; కృతస్నానాః = చేయఁబడినస్నానముగలవారలయి; స్వయం=తమచేత; ఆజికైః=తేః=తేఁబడిన; కుసుమైః = పూలచేత; ప్రహ్లోపహారం=ప్రహ బలిని; కువంతి=

చేయుచున్నారు.
బ్రాహ్మణులు , అయ్యైపుణ్యతీర్థములందుస్నానముగావించి , తమచేతులారఁగోసుకొన్న పూలచేఁబుప్పబలింఁగావించుచున్నారు.
అని, తాత్పర్యము.

త త్సుతీర్థస్య వచనం యథా సౌమ్య మయా శ్రుతమ్

అగస్త్యస్యాశ్రమో భ్రాతృ నూన మేవ భవిష్యతి. ౫౪

టీక॥ సౌమ్యం=శాంతుండవగులత్తుఁ ఁడా! యథా=ఎట్లు; తత్=ఆ; సుతీర్థస్య=సుతీర్థనియొక్క; వచనం = మాట; మయా=నాచేత; శ్రుతం=వి నఁబడినదో; తథా(అధ్యాపృతము)= అట్లు; ఏవం=ఇది; అగస్త్యస్య= అగస్త్యమహామునియొక్క; భ్రాతృః= తమ్మునియొక్క; ఆశ్రమః= ఆశ్రమము;

భవిష్యతి=కాఁగలదు. నూనం= నిశ్చయము.
శాంతుండవగులత్తుఁ ఁడా! సుతీర్థమహామునిచెప్పినమాటలప్రకారము, ఇదియె, యగస్త్యమహాముని తమ్ముండగుసుదర్శనమహామునియాశ్రమము; నిశ్చయము. అని, తాత్పర్యము.

నిగృహ్య తపసా మృత్యుం లోకానాం హితకామ్యయా
యస్య భాత్రా కృతేయం ది క్షరణ్యౌ పుణ్యకమణౌ, ౫౫

<p>టీక॥ యస్య = ఈసుదశశఃసునియొక్క; భాత్రా = అన్నయొన; పుణ్యకమణౌ = పుణ్యకార్యములుగలయగస్త్యమహామునిచేత; లోకానాం = లోకములయొక్క; హితకామ్యయా = మేలునందలికోర్కీచేత; తపసా = తపస్సుచేత; మృత్యుం = మరణమును ; నిగృహ్య = నిగ్రహించి; ఇయం = ఈ; దిక్ = దక్షిణదిక్కు; క్షరణ్యౌ = నివాసయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>	<p>గృహ్యమయినదిగా; కృతా = చేయఁబడినది. ఈసుదశశఃసునియన్నపుణ్యార్థముండగునగస్త్యమహాముని , లోకహితంబుపొందె, తపోబలంబున , మరణంబునుగూడనిగ్రహించి , యిల్వలవాతావులనురాక్షసులవధించి , యీదక్షిణదిక్కును , ఋషులకువాసయొగ్యముగావించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఇహైకదా కిల క్రూరో వాతాపి రపిచేల్వః

భాత్రా సహితా వాస్తాం బ్రాహ్మణఘ్నా మహానురౌ. ౫౬

<p>టీక॥ ఇహ = ఇచ్చట; ఏకదా = ఒకప్పుడు; బ్రాహ్మణఘ్నా = బ్రాహ్మణులఁజంపువారును; భాత్రా = అన్నదమ్ములునగు; క్రూరః = కఠినుండగు; వాతాపి = వాతాపియు ; ఇల్వలోపిచ = ఇల్వలుండునను; మహానురౌ = గొప్ప</p>	<p>యసురులు ; సహితౌ = కూడినవారలయి; అస్తాం = ఉండిరి. ఇచ్చట, మున్ను , ఇల్వలవాతావులనునన్నదమ్ములిద్దఱురాక్షసులు, బ్రాహ్మణులఁజంపుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ధారయన్ బ్రాహ్మణం దూప మిల్వల స్సంస్కృతం వదన్

ఆమంత్రయతి విప్రాన్ స్త శ్రాద్ధ ముద్దేశ్య నిఘ్నాణః. ౫౭

<p>టీక॥ నిఘ్నాణః = దయలేని ; ఇల్వలం = ఇల్వలుండు; బ్రాహ్మణం = బ్రాహ్మణ</p>	<p>సంబంధియగు; దూపం = ఆకారమును; ధారయన్ = ధరించుచు; సంస్కృతం =</p>
--	--

సంస్కృతమును; వదన్ = చెప్పుచు; నిదన్యండుగునిల్వలుండు, బ్రాహ్మ
శ్రాద్ధం=శ్రాద్ధమును; ఉద్దిశ్య=ఉద్దేశించి; నిదాపముధరించి, సంస్కృతభాషమా
చి; విప్రాన్=బ్రాహ్మణులను; ఆమంత్ర టలాడుచు, శ్రాద్ధమని పేరు చెప్పి, బ్రా
యతిస్త్య=పిలుచుచుండెను. హస్తాణులంబిలుచును. అని, తాత్పర్యము.

భ్రాతరం సంస్కృతం కృత్వా తత స్తం మేకరూపిణమ్
తాన్ ద్విజాన్ భోజయామాస శ్రాద్ధదృష్టేన కర్మణా. ౫౮

టీక||తతః=అంత; సః (అధ్యాత్మ) స=భుజింపజేసెను.
తము)=అయిల్వలుండు; భ్రాతరం= త అంత, నాయిల్వలుండు, మేకరూప
ముండుగువాతాపిని; సంస్కృతం= ప మునొందిన తనతమ్మునివాతాపిని వం
క్వముగా; కృత్వా=చేసి; శ్రాద్ధదృష్టే డి, శ్రాద్ధమునేయువిధంబుననె , యా
న= శ్రాద్ధమునందుఁజూడఁబడిన; క బ్రాహ్మణులకుఁ జక్కఁగాఁ దినిపించు
మణా=కార్యముచేత; తాన్=ఆ; ద్వి ను. అని, తాత్పర్యము.
జాన్=బ్రాహ్మణులను; భోజయామా

తతో భుక్తవతాం తేషాం విప్రాణామిల్వలోబ్రవీత్
వాతాపే నిష్క్రమస్వేతి స్వరేణ మహతా వదన్. ౫౯

టీక||తతః=అంత; తేషాం=ఆ ; వి చెప్పెను.
పాణాం= బ్రాహ్మణులు ; భుక్తవ అంత, నాబ్రాహ్మణులందఱుభుజిం
తాం=తిన్నవారలకాఁగా; ఇల్వలః= చియ్యెనునవిమ్మట, నిల్వలుండు , “వా
ఇల్వలుండు; మహతా= అధికమయిన; తాపే!నివించరమ్ము” అని, పేరె లుం
స్వరేణ=ధ్వనిచేత; వదన్ = చెప్పుచు; గునంజెప్పెను.
“వాతాపే=వాతాపీ! నిష్క్రమస్వ= అని, తాత్పర్యము.
వెడలిరమ్ము.” ఇతి=అని; అబ్రవీత్ =

తతోభ్రాతు ర్వద శ్శ్చ త్వా వాతాపి మేకవవన్నదన్

భిత్వాభిత్వా శరీరాణి బ్రాహ్మణానాం వినిష్పతత్. ౬౦

టీక॥ తతః=అంతః; వాతాపిః= వా | భేదించిభేదించి; వినిష్పతత్ (వినిరపత
తాపిః; భ్రాతుః=అన్నయొక్క; వచః= త్)=బయలు వెడలెను.
మాటను; శ్రుత్వా = విని; మేవవత్= అంత, వాతాపి, యిల్వలునిమాట
మేకవలె; నదక్ = అటచుచు; బ్రాహ్మ నువిన్నంతనె, మేకయంబోలెనటచు
ణానాం=బ్రాహ్మణులయొక్క; శరీ చు, బ్రాహ్మశరీరంబులఁజేల్చుకొని, వె
రాణి=దేహములను; భిత్వాభిత్వా= డలెవచ్చును. అని, తాత్పర్యము.

బ్రాహ్మణానాం సహస్రాణి తై రేవం కామరూపిభిః

వినిశితాని సంహత్య నిత్యశః పిశితాశ్చనైః. ౬౧

టీక॥ ఏవం = ఇట్లు; కామరూపి లు; వినిశితాని = నశింపఁజేయఁబడి
భిః=ఇచ్చార్థినమగురూపముగల; పిశి నవి.
తాశ్చనైః=మాంసాహారులగు; తైః= కామరూపులును మాంసాశనులును
ఆపరివారసహితులగు నాయుల్వలవా గునాయుల్వలవాతావులు, ఇట్లు, వట్టు
తావులచేత; నిత్యశః = ఎల్లప్పుడును; కుఁ బెక్కువేల బ్రాహ్మణులం జంపియు
సంహత్య=చేచి; బ్రాహ్మణానాం= న్నారు. అని, తాత్పర్యము.
బ్రాహ్మణులయొక్క; సహస్రాణి= వే

అగస్త్యేన తదా దేవైః ప్రార్థితేన మహర్షిణా

అనుభూయ కిల శ్రాద్ధే భక్షిత స్సమహాసురః. ౬౨

టీక॥ తదా=అప్పుడు; దేవైః= దే త; అనుభూయ= అనుభవించి; శ్రా
వతలచేత; ప్రార్థితేన=ప్రార్థింపఁ దే=శ్రాద్ధమునందు; సః=ఆ; మహాసు
బడిన; మహర్షిణా = పూజ్యుడైన రః=వాతాపి; భక్షితఃకిల= భక్షింపఁ
ఋషియగు; అగస్త్యేన=అగస్త్యునిచే బడినాడుగాదా!

అంతనగ స్త్యమహామని, దేవతా బున వాతాపినిభక్షించెను.
పార్థికుతుండై, యిల్వలుని యామం అని, తాత్పర్యము.
త్రణంబున కియ్యకొని, క్రమ ప్రకారం

తత స్సంపన్న మిత్తుక్త్వా దత్వా హస్తావసేచనమ్
భ్రాతరం నిష్క్రమస్వేతి చేల్వల సోభ్యభావత. ౬౩

టీక|| తతః=అంత; సః=ఆ; ఇల్వల అంత, త్రాధాంతంబున, నాయిల్వ
శ్చ=ఇల్వలుండును; సంపన్నం=సంపద్య లుండును, దృప్తియైనదా! యని
మాః ఇతి=అని; ఉక్త్వా=చెప్పి; హ యగస్తున్యడిగి, యైనదని యమ్మహ
స్తావసేచనం=ఉత్తరాపోశనమును; ద షికవచించుడు, నాయనకు త్తరా పోశ
త్వా=ఇచ్చి; భ్రాతరం=తమ్ముని గూ నంబొసంగి, తమ్ముండగువాతాపిని
ర్చి; నిష్క్రమస్వేతి= వెడలుమని; అభ్య నీవింకరమ్మని, యధాక్రమముగాఁబలి
భావత=చెప్పెను, చెను. అని, తాత్పర్యము.

స తం తథా భావమాణం భ్రాతరం విప్రఘాతినమ్
అబ్రవీత్ ప్రహసన్ ధీమా నగస్త్యో మునిస త్తమః. ౬౪

టీక|| ధీమాన్=బుద్ధిమంతుండగు; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
మునిస త్తమః=మునిశేష్టుండయిన; సః= బుద్ధిమంతుండగు నాయగ స్త్యమ
ఆ; అగస్త్యః=అగస్త్యుండు; తథా= హాముని, యిట్లుతమ్మునింజీరుచున్న
అట్లు; భ్రాతరం=తమ్మునిగూచి; భా బ్రాహ్మణఘాతయగు నాయిల్వలుంజూ
వమాణం= పలుకుచున్న; విప్రఘాతి చి, నవ్వుచు, నిట్లని, చెప్పెను.
నం=బ్రాహ్మణులంజుంపునట్టి; తం=ఆ అని, తాత్పర్యము.
యిల్వలునిగూర్చి; ప్రహసన్=నవ్వుచు;

కుతో నిష్క్రమితుం శక్తి మయా జీవాన్య రణః
భ్రాతు స్తే మేవరూపస్య గతస్య యమసాదనమ్. ౬౫

టీక॥ మయా = నా చేత; జీణాశ్య = తః = ఎక్కడిది? జీణించినవాఁడును; రక్షసః = రాక్షసుండును; యమసాదనం = యమునిగృహమును; గతస్య = పొందినవాఁడును; పామును; తే = నీయొక్క; భాతుః = తయ్యము; తే = నీయొక్క; ముండగువాతాపికి ; నిష్క్రమితుం = వెడలుటకు; శక్తిః = సామర్థ్యము ; కు

మేకరూపముధరించిన నీతమ్ముడు వాతాపి, నాయుదరంబున జీణించి, యమునిగృహంబు జేరియున్నాడే ; ఇంకనతం డెట్లు వెడలివచ్చును ? అని , యగస్త్యమహాముని, యిల్వలునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అథ తస్య వచ శ్చుత్వా భాతు నిధనసంశ్రయమ్
ప్రథమాయిత మారేభే ముని క్రోధాన్నిశాచరః. ౬౬

టీక॥ అథ = అంత; విశాచరః = రాక్షసుండగు నిల్వలుండు; భాతుః = తమ్మునియొక్క; నిధనసంశ్రయం = చావు విషయము గాఁగల; తస్య = ఆయగస్త్యునియొక్క; వచః = మాటను; శ్రుత్వా = విని; క్రోధాత్ = కోపమువలన; మునిం = అగస్త్యుని ; ప్రథమాయితం = బెదరించుటకు ; ఆరేభే = ఆరంభించెను.

అంత, నాయిల్వలుండు , ఆయగస్త్యుండు తమ్మునిచావుఁజెప్పటను విని , పరమకుపితుండై , యగస్త్యునిపై కుటికెను. అని, తాత్పర్యము.

సో భిద్రవ స్తునిశ్రేష్ఠం మునినా దీప్తతేజసా
చక్షుషా నలకత్వేన నిదాగ్ధో నిధనం గతః. ౬౭

టీక॥ సః = ఆయిల్వలుండు; మునిశ్రేష్ఠం = మునివర్యుండగునగస్త్యుని గూర్చి; అభిద్రవః = పరుగెత్తుచు ; దీప్తతేజసా = ప్రకాశించుచున్నకాంతిగల; మునినా = అగస్త్యమహామునిచేత; అనలకత్వేన = నిప్పువంటి; చక్షుషా = కంటిచేత; నిదాగ్ధః = దహింపబడినవాడై; నిధనం = చావును; గతః = పొందినాడు.

ఆయిల్వలుండు, మునివరుండగు నయ్యగస్త్యునిపై కేఁబోయి, మహాతేజం

ఉగ్రునమ్మునిచేనేత్రానలంబునదగ్ధుడై, మృతఁబొందెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్యాయ మాశ్రమో భ్రాతృ స్తటాకవనశోభితః

విప్రానుకంపయా యేన కషేక దం దుష్కరం కృతమ్. ౬౮

టీక॥ తటాకవనశోభితః = కొలనుల

చేతనువనముల చేతను ప్రకాశించుచు

న్న; అయం = ఇది; యేన = ఏయగమ్ముని

చేత; విప్రానుకంపయా = బ్రాహ్మణుల

యందలిదయచేత; ఇదం = ఈ; దుష్క-

రం = చేయనలవిగాని; కషేక = కార్య

ము; కృతం = చేయఁబడినదో; తస్య = ఆ

యగ స్త్రమహాముని యొక్క; భ్రా

తుః = తమ్ముడైన సుదశన మహాముని

యొక్క; ఆశ్రమః = ఆశ్రమము.

తటాకవనసంపన్నంబగు నీయాశ్ర

మము, వీమహాత్ముండు, బ్రాహ్మణుల

యందుదయచే, నిట్టిదుష్కర కార్యంబు

గావించెనో, అట్టియగ స్త్ర మహాముని

తమ్ముండు సుదశనమునియాశ్రమము.

అని, రాముండు, లక్ష్మణునితోఁ జెప్పె

ను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం కథయమానస్య తస్య సౌమిత్రిణాసహ

రామస్యాస్తం గత సూర్య సంద్యా కాలో భ్యవతః. ౬౯

టీక॥ తస్య = ఆ; రాఘవస్య = రా

ముండు; సౌమిత్రిణాసహ = లక్ష్మణుని

తోఁగూడ; ఏవం = ఇట్లు; కథయమాన

స్య = చెప్పుచుండఁగా; సూర్యః = సూ

ర్యుండు; అస్తంగతః = అస్తమించెను.

సంద్యాకాలః = సంద్యాసమయము;

అభ్యవతః = వచ్చెను.

అట్లు, రాముండు లక్ష్మణునితో,

మాటలాడుచుండఁగానే, సూర్యం

డస్తమించెను; సంద్యాసమయంబును

వచ్చినది. అని, తాత్పర్యము.

ఉపాస్య పశ్చిమాం సంద్యాం సహ భ్రాత్రా యధావిధి

ప్రవివేశా శ్రమపదం త మృషిం సోభ్యవాదయత్. ౭౦

టీక॥ సః=ఆరాముడు; భ్రాతృ ఆ; ఋషిం=సుదశనమహాషిః; అభ్య
సహ=తమ్మునితోఁగూడ ; యథావి వాదయత్=నమస్కరించెను.
ధి=యథాశాస్త్రముగా; పశ్యమాం= రాముండు, లక్ష్మణునితోఁగూడ, సా
సాయంకాలము నందుఁగలిగిన ; సయంసంధ్యావందనము యథావిధిగఁ
ధ్యాం=సంధ్యనుఁడపాస్య = ఉపా గావించి, యయ్యాశ్రమంబుఁబ్రవేశించి,
సించి, ఆశ్రమపదం = ఆశ్రమస్థానము యాసుదర్శనమహాషిఃకి నమస్కరించె
ను; ప్రవివేశ = ప్రవేశించెను. తం= ను. అని, తాత్పర్యము.

సమ్యక్ప్రతిగృహీతశ్చ మునినా తేన రాఘవః

స్యవస త్తాం నిశా మేకాం ప్రాశ్న మూలఫలానిచ. ౨౧

టీక॥ రాఘవః=రాముండు; తేన= నిశాం=రాత్రిని; నివసత్=ఉండెను.
ఆ; మునినా= సుదశనమునిచేత; స రాముండు, సుదర్శనమహామునిచేఁడ
మ్యక్=చక్కఁగా; ప్రతిగృహీతశ్చ = కఠఁగాఁబూజింపఁబడినవాఁడై, యా
స్వీకరింపఁబడినవాఁడనై ; మూలఫలా యనయొసంగిన ఫలమూలంబులఘజిం
ని=గడ్డలనుపండ్లను; ప్రాశ్న = తిని చి, యారాత్రియంతయునచ్చటనుండె
యు; తాం=ఆ; ఏకాం=ఒక్కటయిన, ను. అని, తాత్పర్యము.

తస్యాం రాత్యాం వ్యతీతాయాం విమలే సూర్యమండలే

భౌతరం త మగ స్త్యస్యహ్యమంత్రయతి రాఘవః. ౨౨

టీక॥ తస్యాం=ఆ; రాత్యాం= రా తిహి=వీడొక నెనుగదా!
తిరి; వ్యతీతాయాం=కడవఁగా; సూర్య అంతఁజెల్ల వాఁతిన వెనుక, సూర్యం
మండలే=సూర్యమండలము; విమలే= డుస్వచ్ఛముగాఁబ్రకాశింప , రాముఁ
స్వచ్ఛముగా; రాఘవః = రాముఁ డు , అగస్త్యమహామునితమ్ముండగు
దు; అగస్త్యస్య = అగస్త్యమహాముని సుదర్శనమహామునితోఁబోయివచ్చెదన
యొక్క; భౌతరం=తమ్ముండైన; తం= నిచేప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
ఆసుదశనమహాముని ; ఆమంత్రయ

అభివాదయే త్వాం భగవత్ సుఖమధ్యుషితో నిశామ్
ఆమంత్రయే త్వాం గచ్ఛామి గురుం తే ద్రష్టు మగ్రజమ్. ౭౩

టీక॥ భగవత్ = అధికమయినమాన్వాసు.
హస్త్యముగల సుదశనమహామనీ ! భగవంతుడవగు సుదశనమహామనీ,
త్వాం=నిన్ను; అభివాదయే = నమస్కరించెదను. నిశాం = రాత్రియంతయు; ను ; రాత్రియంతయునిచ్చటసుఖంబుగ
సుఖం=సుఖముగా, అధ్యుషితః = ఉంటిని; నీయాచార్యుండును అన్నయు
టిని. త్వాం=నిన్ను; ఆమంత్రయే=వీడు నగునగస్త్యమహామునిం బూడఁగోరెద
కొనెదను. తే=నీయొక్క; గురుం = అను. పోయివచ్చెదను సెలవాసంగుము.
చార్యుండగు; అగ్రజం = అన్నను; ద్ర అని, రాముండగస్త్యునితమ్మునితోడ
ష్టం=చూచుటకు; ఇచ్ఛామి = కోరుచు ప్పెను. అని. తాత్పర్యము.

గమ్యతా మితి తే నోక్తో జగామ రఘునందనః
యథో ద్దిష్టేన మాగేణ వనం తచ్ఛా వలోకయత్. ౭౪

టీక॥ రఘునందనః = రాముండు; తే మాగేముచేత; జగామ = పోయెను.
న = ఆసుదర్శనమహామునిచేత; గమ్య ఆసుదశనమహాముని, పొమ్మనియ
తామితి = పోవుటయగుం గాకయని; ఉ నుజ్జయెసంగ, నారాముండు, ఆయ
క్తః = చెప్పఁబడినవాడై; తత్ = ఆ; డవింజూచుచు, సుతీక్ష్ణమహామునిచెప్పి
వనం = అడవిని; అవలోకయంశ్చ = చూ నమాగేంబునంబోయెను.
చుచును ; యథోద్దిష్టేన = సుతీక్ష్ణమహా అని, తాత్పర్యము.
షిఁచే జెప్పఁబడినట్లు; మాగేణ =

నీవారాత్ పనసాం స్తాలాం స్తిమిశాత్ వంజులాత్ ధవాత్
చిరిబిల్వాత్ మధూకాంశ్చ బిల్వానపిచ లిందుకాత్. ౭౫
పుష్పితాత్ పుష్పితాగ్రాభి ల్లాతాభి రనువేష్టితాత్
దశశ్చ రామ శ్శతశ్చ స్తత్రకాంతారపాదపాత్. ౭౬

హస్తిహస్తై ర్విమృదితా న్వానరై రుపశోభితాః
మత్తై శ్శకునిసంఘైశ్చ శతశశ్చ ప్రణాదితాః. ౭౭

టీక॥ రామః = రాముడు; తత్ర = అచ్చట; హస్తిహస్తైః = వీనుంగుల తొండములచేత; విమృదితాః = నలవఁ బడినవియు; వానరైః = కోతులచేత; ఉపశోభితాః = ప్రకాశించుచున్నవియు; శతశః = నూఱునూఱులుగానున్న; మత్తైః = మదించిన; శకునిసంఘైశ్చ = పక్షిసమూహములచేతను, ప్రణాదితాంశ్చ = ధ్వనింపఁజేయుఁ బడినవియు; పుష్పితాః = పూచినవియు; పుష్పితాగ్రాభిః = పూచినకోసలుగల; లతాభిః = తీరగలచేత; అనువేష్టితాః = చుట్టఁబడినవియు నగు; కాంతారపాదపాఠా అడవివృక్షములను; శతశః = నూఱులునూఱులుగా; నీవారాః = నీవారపు మైరులను; పనసాః = పనసచెట్టులను; తాలాః = తాటిచెట్లును, తిమిశాః = తినానపుచెట్లు

ను; వంజులాః = పొగడచెట్లును; ధవాః = చంద్రచెట్లును; చిరిబిల్వాః = కానుగుచెట్లును; మధూకాంశ్చ = ఇప్పచెట్లును; బిల్వానపిచ = మారేడుచెట్లును; తిందుకాః = తుమ్మికిచెట్లును; దదశః = చూచెను.

రాముం డడవియందు, వీనుంగు తొండంబులవిలువఁబడినవియు, గోఁతులతోనొప్పుచున్నవియు, మదించిమధురంబుగాఁ గూయుచుండు పక్షులతోఁగూడినవియు, బుష్పితంబులునుబుష్పితాగ్రంబులగులతలచే వేష్టితంబులునగు నడవివృక్షంబులను మఱియునీవారంబులను బనసవృక్షంబులను చాటిచెట్లును తినానపుచెట్లును పొగడచెట్లును చంద్రవృక్షంబులను, కానుగుచెట్లును ఇప్పచెట్లును బిల్వవృక్షంబులను తుమ్మికిచెట్లునుంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో బ్రవీ త్సమీపస్థం రామో రాజీవలోచనః

పృథ్వీనుగతం వీరం లక్ష్మణం లక్ష్మీవధానమ్. ౭౮

టీక॥ తతః = అంతః; రాజీవలోచనః = కమలములవంటికన్నులుగల; రామః = రాముడు; సమీపస్థం = సమీపం

బుననున్నవాఁడును; పృథ్వీః = వెనుకనుండి; అనుగతం = వెంబడించినవాఁడును; వీరం = పరాక్రమకారియు; లక్ష్మీవ

<p>ర్థనం = సంపదనువృద్ధిఁబొందించువాఁడునగు; లక్ష్యణం = లక్ష్యణునిగూచిఁ, అబ్రవీత్ = చెప్పెను.</p> <p>అంతఁ, దామరఘ్నాలవంటినేత్రంబులుగలరాముండు, తనసమీపంబున</p>	<p>నున్నవాఁడును దనవెంటఁబడి వచ్చినవాఁడును బరాక్రమవంతుండును సంపద్యర్థనుండునగులక్ష్యణుంజూచి, యిట్లు ని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

స్థిగ్ధపత్రాయథా వృక్షాయథా త్వాంతా మృగద్విజాః
ఆశ్రమో నాతిదూరస్థో మహాషేఖా భావితాత్మనః. ౭౯

<p>టీక॥ యథా = ఎట్లు; వృక్షాః = చెట్లు; స్థిగ్ధపత్రాః = నునువులయిన ఆకులుగలవో; యథా = ఎట్లు; మృగద్విజాః = మృగములునుబట్టులును; త్వాంతాః = శాంతములొ; తథా (అధ్యాహృతము) = అట్లు; భావితాత్మనః = ధ్యానింపఁబడినయాత్మగల; మహాషేఖః = అగస్త్యమహామునియొక్క; ఆశ్రమః = ఆశ్రమము; నాతిదూరస్థః = మిక్కిలిదూరంబుననున్నదికాదు.</p>	<p>వృక్షంబులన్నియు స్థిగ్ధంబులయిన యాకులుగలిగియుండుటయు, మృగపక్షులు శాంతంబులయి యుండుటయు జూడఁగా, భావితాత్ముండగు నయ్యగస్త్యమహాముని యాశ్రమంబు సమీపించినదనితోఁచుచున్నది.</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

అగస్త్యగతి విఖ్యాతో లోకే స్వే నైవ కమణౌ
ఆశ్రమో దృశ్యతే తస్య పరిశ్రాంతశ్రమాపహః. ౮౦
ప్రాజ్యగ్నా మాకులవన శ్రీరమాలాపరిషక్పతః
ప్రశాంతమృగయాధచ్ఛ నానాశక్వనివాదిభః. ౮౧

<p>టీక॥ యః (అధ్యాహృతము) = ఎవ్వఁడు; లోకే = లోకమునందు; స్వే = తనదైన; కమణౌ = వింధ్యపర్వతమును స్తంభించుటయనుకార్యము చేత</p>	<p>నె; అగస్త్యగతి = అగస్త్యుండని (పర్వతమును స్తంభించువాఁడని); విఖ్యాతః = ప్రసిద్ధుఁడో; తస్య = అమ్మహామునియొక్క; పరిశ్రాంత శ్రమాప</p>
--	---

హః = అలసినవారలశ్రమమునుబోగొ
ట్టునదియు; ప్రాజ్యధూమాకులవసః =
అధికమయినపొగచేసిండినయడవి గల
దియు; చీరమాలాపరిష్కృతః = నార
చీరలసమూహముచే నలంకరింపఁబడి
నదియు; ప్రశాంతమృగయూధః = మి
త్కిలియు శాంతములయిన మృగముల
సమూహము గలదియు; నానాశకుని
నాదితః = నానావిధములయిన పక్షుల
చేధ్వంపఁజేయఁబడినదియునగు; ఆ
శ్రమః = ఆశ్రమము; దృశ్యతే = చూడఁ

బడుచున్నది.

ఎవ్వఁడు, వింధ్యపర్వతమును స్తం
భించుటంజేసి యగస్త్యుఁడని లోకంబు
లంబ్రసిద్ధుఁడయ్యెనట్టి మహామునిజైన,
పరిశ్రాంతులశ్రమమును బోగొట్టునది
యైనధికమయినపొగచేవ్యాప్తమగు వ
నముగలదియు నారచీరలచే నొప్పుచు
న్నదియు ప్రశాంతములగు మృగములు
గలదియునానావిధపక్షి నాదితంబున
గునాశ్రమంబు, చూపట్టుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

తస్మైద మాశ్రమపదం ప్రభావాద్యస్య రాక్షసైః
దిగియం దక్షిణా త్రాసా ద్దృశ్యతే నోపభుజ్యతే. ౮౨

టీక॥ ఇదం = ఇది; యస్య = ఏమహా
మునియొక్క; ప్రభావాత్ = మహిమవ
లన; రాక్షసైః = రాక్షసులచేత, ఇ
యం = ఈ; దక్షిణా = దక్షిణపుదిక్
దిక్కు; త్రాసాత్ = భయమువలన;
దృశ్యతే = చూడఁబడుచున్నదో. నోప
భుజ్యతే = అనుభవింపఁబడదో; తస్య =

ఆయగస్త్యమహామునియొక్క; ఆశ్ర
మపదం = ఆశ్రమస్థానము.

ఏమహామునిప్రభావమువలన, రా
క్షసులు, ఈదక్షిణపుదిక్కునుభయం
బునంబాతురుగానియుపభోగింపరో,
అట్టియగస్త్య మహాముని యాశ్రమం
బిది అని, తాత్పర్యము.

యదాప్రభృతి చాక్రాంతా దిగియం పుణ్యకమణా
తదాప్రభృతి నిర్వైరాః ప్రశాంతా రజనీవరాః. ౮౩

టీక॥ యదాప్రభృతి = ఎప్పుడుమొ
దలుకొనియు; పుణ్యకమణా = పవిత్ర

ములయినకమణములుగల యగస్త్యమ
హామిచేత, ఇయం = ఈ, దిక్ = దిక్కు;

శ్రీ మద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౧౫

సం ౧

అక్రాంతా=అధిష్టింపఁబడినదోఃతదా
ప్రభృతి=అప్పుడు మొదలుకొని ; రజః
చరాః=రాక్షసులు,నిర్వైరాః=వైరి
ములేనివారలయి,ప్రశాంతాః=శాంత
లయిరి.

పుణ్యకముండగు నగస్త్య మహా
షిః ఈదక్షిణదిక్కునవిడిచి నారం
భించినది మొదలు, రాక్షసులు, ఋషుల
పైవైరింబువిడిచి, శాంతులయిరి.
అని, తాత్పర్యము.

సామ్నా చేయం భగవతో దక్షిణా దిక్ప్రదక్షిణా
ప్రధితా త్రిషు లోకేషు దుధామో హురికమభి. ౮౪

టీక॥ ఇయం=ఈ;దక్షిణా=దక్షి
ణపుదిక్=దిక్కు;భగవతోః=భగవం
తుండగు నగస్త్యమహాముని యొక్క;
సామ్నాచ=పేరుచేతను;ప్రసిద్ధా (అ
ధ్యాహృతము)=ప్రసిద్ధమును, ప్రద
క్షిణా=సమర్థమును; క్రూరికమభిః=
క్రూరములయిన కమములుగలరాక్ష
సులచేత;దుధామో=ఎదిరింపఁగు

దక్షిణాయనై, త్రిషు = మూడై;లో
కేషు = లోకములయందు;ప్రధితా=
ప్రసిద్ధమయినది.
ఈదక్షిణదిక్కు, భగవంతుండగు
నగస్త్యనామంబున, నగస్త్యదిక్కుని
పేరుఁబొంది, రాక్షసులకుదుర్గమ
యి, మల్లంకంబుఁ నుఁబ్రసిద్ధిఁబొంది
నది. అని, తాత్పర్యము.

మాగం నిరోద్ధం నిరతో భాస్కరస్వాచలోత్తమః
నిదేశం పాలయన్యస్య వింధ్యశైలో నవధాతే. ౮౫
అయం దీర్ఘాయుషస్తస్య లోకే విశ్రుతకమణః
అగస్త్యస్యాశ్రమస్థీమాన్వనీతజనసేవితః. ౮౬

టీక॥ శ్రీమాన్=కాంతిమంతుఁడు
ను; వినితజనసేవితః=వినియముగలవా
రలచేత సేవింపఁబడినదియనగు ; అ
యం=ఈయాశ్రమము; భాస్కరస్య=

సూర్యునియొక్క; మాగం=మా
గమును ; నిరోద్ధం=అడ్డగించుట
కు; నిరతో=అసక్తుడయిన ; అచలో
త్తమః=పర్వతశ్రేష్ఠమయిన; వింధ్యశై

ప్రతిపగాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౧

లః=వింధ్యపర్వతము, యస్య= ఏమహా
మునియొక్క; నిదేశం=అజ్ఞాన; పాల
యః=పాలించుచు; నవధః తే= పృ
థ్విబాం దకున్నవో; తస్య=ఆట్టి; లోకే=
లోకమునందు; విశ్రుతకర్మణః=ప్రసి
ద్ధమయిన కార్యముగల ; దీర్ఘాయు
షః = దీర్ఘమయిన యాయుస్సుగల;
అగస్త్యస్య = అగస్త్యమహామనియొ
క్క; ఆశ్రమః=ఆశ్రమము.

శ్రీమంతంబును విసితజనసేవితంబు
నగనీయాశ్రమము , సూర్యమాగం
బునిరోధింపనుద్యుక్తమయిన పవత
శ్రేష్ఠమగు వింధ్యపవతము, ఎవ్వనియా
జ్ఞచేవృద్ధిబాంధకనిలిచెనో , అట్టిసు
ప్రసిద్ధకర్మణుడును జిరంజీవియగు
నగస్త్యమహామనియాశ్రమము,
అని, తాత్పర్యము.

ఏష లోకార్చిత స్సద్గుహికాతే నిత్యరత స్సతామ్
అస్తా నభిగతానేష శ్రేయసా యోజయిష్యతి. ౮౭

టీక|| ఏషః=ఈ యగస్త్యుడు; లో
కార్చితః=లోకంబులచేఁ బూజింపఁ
బడినవాడు. సాధుః= సత్పురుషుడు.
సతాం=సత్పురుషులయొక్క; హితే=
మేలునందు ; నిత్యరతః= ఎల్లప్పుడు
నాసక్తుడు. ఏషః=ఇమ్మహామని; అ
భిగతా=పొందిన; అస్తా=మనల

ను; శ్రేయసా=మంచితో ; యోజయి
ష్యతి=కూపకగలడు.
ఈ యగస్త్యుడు, సమస్తలోకపూ
జితుండు, సత్పురుషుండు; ఎల్లప్పుడును
సత్పురుషులకు హితంబు గావించువాఁ
డు; మనమతనింబొందినచో, మనకు శ్రే
యస్సు గావించును. అని, తాత్పర్యము.

ఆరాధయిష్యా మ్యత్రాహ మగస్త్యం తం మహామనిమ్
శేషంచ వనవాసస్య సౌమ్యవత్స్య వ్యతాం ప్రభో. ౮౮

టీక|| ప్రభో=ప్రభుండవగు ; సౌ
మ్య= శాంతుండవగులక్ష్మణుడా! అ
త్ర=ఇచ్చట; అహం=నేను; మహామని
నిం=పూజ్యుడైన మునియగు ; తం=అ

ట్టి, అగస్త్యం=అగస్త్యుని; ఆరాధయి
ష్యామి=పూజించెదను; అహం = నే
ను; వనవాసస్య=వనవాసముయొక్క;
శేషంచ = మిగతను ; వత్స్యామి=

ఉండెదను.

శాంతుండవగులక్ష్మణుడా! కావున,
ఈయాశ్రమంబున నెయియ్యగ ప్రయత్ని

మహామునినారాధింపుచు, నిచ్చట నెవ
నవాసశేషకాలంబుండెదను.
అని, తాత్పర్యము.

అత్ర దేవా స్సగంధర్వా సిద్ధాశ్చ పరమషణ్డః
అగస్త్యం నియతాహరం సతతం పర్యుపాసతే. ౮౯

టీక॥ అత్ర = ఈయాశ్రమమందు;
సగంధర్వా = గంధర్వులతోఁగూడిన;
దేవాః = దేవతలును; సిద్ధాశ్చ = సిద్ధులు
ను; పరమషణ్డః = పరమఘోరులును;
నియతాహరం = నిగ్రహింపఁబడినయా
హరముగల; అగస్త్యం = అగస్త్యు
మహాముని; సతతం = ఎల్లప్పుడును; పర్యు

పాసతే = ఉపాసించుచున్నారు.
ఈయాశ్రమంబున, దేవతలును గం
ధర్వులును సిద్ధులును మహాఘోరులును ఆ
హరంబునిగ్రహించి తపస్సు గావించు
చున్న యగస్త్యమహాముని నెల్లప్పుడు
నుపాసించుచున్నారు.
అని, తాత్పర్యము.

నాత్రజీవే నృషావాదీ క్రూరోవా యదివా శరః
సృశంసః కామవృత్తౌవా మునిరేష తథావిధః. ౯౦

టీక॥ అత్ర = ఈయాశ్రమమునందు;
నృషావాదీ = అబద్ధముఁజెప్పవాఁడు
గాని; క్రూరోవా = క్రూరుఁడుగాని; శ
శోయదివా = వంచకుఁడుగాని ; సృశం
సః = ఘాతుకుఁడుగాని; కామవృత్తౌవా =
యథేచ్ఛ మయిన యాచారము గల
వాఁడుగాని; నజీవేత్ = బ్రతుకఁడు. ఏ
షః = ఈ; మునిః = అగస్త్యమహాముని; త

థావిధః = అట్టివాఁడు.
అసత్యముఁజెప్పవాఁడు గాని క్రూ
రుఁడుగాని వంచకుఁడుగాని ఘాతుకు
డుగాని, శాస్త్రనియమంబువిడిచి య
థేచ్ఛముగా నాచరించువాఁడుగాని, ఈ
యాశ్రమంబున జీవింపఁడు ; ఈయగ
స్త్యునిమహిమయట్టిది.
అని, తాత్పర్యము.

అత్ర దేవాశ్చ యతాశ్చ నాగాశ్చ పతంగై స్సహ

వసంతి నియతాహారా ధర్మమారాధ యిష్టవః. ౯౦

టీక॥ అత్ర = ఈయాశ్రమమునందు; దేవాశ్చ = దేవతలును; యతాశ్చ = యతులును; నాగాశ్చ = సర్పములును; పత్యైస్సహ = పక్షులతోఁగూడ; ధర్మం = ధర్మమును ; ఆరాధయిష్టవః = ఆరాధించువారలయి ; నియతాహారాః = నిగ్రహింపఁబడినయాహారముగలవారలయి; వసంతి = వసించుచున్నారు.	ముగలవారలయి; వసంతి = వసించుచున్నారు.
దేవతలును యతులును నాగములును సర్పములును యాహారమువజ్జించి, ధర్మమునారాధింపుచు, నియాశ్రమంబునవాసముసేయుచున్నారు.	దేవతలును యతులును నాగములును సర్పములును యాహారమువజ్జించి, ధర్మమునారాధింపుచు, నియాశ్రమంబునవాసముసేయుచున్నారు.
అని, తాత్పర్యము.	అని, తాత్పర్యము.

అత్ర సిద్ధా మహాత్మానో విమానై స్సూర్యసన్నిభైః

త్యక్తదేహా ననై దేహై స్సర్వర్యాతాః పరమర్షయః. ౯౧

టీక॥ అత్ర = ఈయాశ్రమమునందు; మహాత్మానః = అధికమయినప్రభావముగల; పరమర్షయః = మహాఘోషముగల; సిద్ధాః = తపస్సిద్ధిఁబొందినవారలయి ; త్యక్తదేహాః = విడువఁబడినదేహముగలవారలయి; ననైః = నూతనములయిన; దేహైః = దేహములతో; సహితాః (అధ్యాపృతము) = కూడినవారలయి; సూర్యసన్నిభైః = సూర్యునితో సమానములయిన; విమానైః = విమానములవలెనగు మహాఘోషముగలవారలయి; క్షాంతాః, ఈయాశ్రమంబునఁ దపస్సుగావించిసిద్ధులయి, మానుషదేహంబు విడిచి నూతనమయిన దేవతాదేహంబుదాల్చి, సూర్యసమానంబులగు విమానంబుల నారోపించి, స్వర్గంబునొందిరి	నములచేత ; స్వర్యాతాః = స్వర్గమునొందినారు.
అని, తాత్పర్యము.	అని, తాత్పర్యము.

యత్తత్వ మమరత్వంచ రాజ్యాని వివిధానివ

అత్ర దేవాః ప్రయచ్ఛంతి భూతై రారాధితా శ్శుభైః. ౯౨

టీక॥ అత్ర = ఈయాశ్రమమునందు; దేవాః = దేవతలు; శుభైః = మంగళకరులగు; భూతైః = ప్రాణులచేత ; ఆరాధితాః = ఆరాధింపఁబడినవారలయి;	శకరులగు; భూతైః = ప్రాణులచేత ; ఆరాధితాః = ఆరాధింపఁబడినవారలయి;
--	--

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౬౧

స ౧౧

యత్తత్వం = యత్కుండగుటను; అమ
రత్వంచ = దేవత్వమున; వివిధాని = నా
నావిధములయిన; రాజ్యానిచ = రాజ్య
ములను; ప్రయచ్ఛంతి = ఇచ్చుచు
న్నారు.

ఈయాశ్రమముననారాధించువార
లకు, దేవతలుయత్తత్వమును దేవత్వము
నునానావిధరాజ్యాధిపత్యములను, ఇ
చ్చెదరు. అని, తాత్పర్యము.

ఆగతా స్త్యాశ్రమపదం సౌమిత్రే ప్రవిశాగ్రతః

నివేదయే హ మాం ప్రాప్త మృషయే సీతయాసహ. ౯౪

టీక|| సౌమిత్రే = లక్ష్మణుడా! ఆ

దయ = తెలుపుము.

శ్రమపదం = ఆశ్రమస్థానమును; ఆగ
తాః = పొందినవారలయి; స్త్య (స్త్రీః) =
అగుచున్నారము. అగ్రతః = ముందట;
ప్రవిశ = ప్రవేశించుము. ఇహ = ఇచ్చటి
కి; సీతయాసహ = సీతతోఁగూడ; ప్రా
ప్తం = వచ్చిన; మాం = నన్ను; ఋష
యే = అగస్త్యమహర్షిఁకొఱకు; నివే

లక్ష్మణుడా! అగస్త్యాశ్రమమున
కువచ్చినాము; నీవుముందుపోయి, ఇ
చ్చటికిసీతతోఁగూడ నేనువచ్చియుండు
టను, అమృతహర్షికింజెలుపుము. అని,
రాముండు, లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, ఏకాదశస్కంఠః.

ఇది, స్వప్నార్థము.

ఇది, పరమార్థబంధికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాం డైకాదశస్కంధాటిక,

ముగిసినది.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౨

అ

ద్వా ద శ స గ = ప్రారంభః.

స ప్రవిశ్యా శ్రమపదం లక్ష్మణో రాఘవానుజః
అగస్త్యశిష్య మాసాద్య వాక్య మేత దువాచ హ. ౧

టీక॥ రాఘవానుజః = రామునితటనుః; ఉవాచ = చెప్పెను ("హ" అనునమ్ముండగుఃసః = ఆ; లక్ష్మణః = లక్ష్మణుండు; ఆశ్రమపదం = ఆశ్రమస్థానమును; ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి; అగస్త్యశిష్యం = అగస్త్యునియొక్క శిష్యుని; ఆసాద్య = పొంది; ఏతత్ = ఈ; వాక్యం = మాట చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రాజా దశరథోనామ శ్రేష్ఠ స్తస్య సుతో బలీ
రామః ప్రాప్తో మునిం ద్రష్టుం భార్యయా సహ సీతయా. ౨

టీక॥ దశరథోనామ = దశరథుండగు పేరుగల; రాజా = రాజు; అస్తి (అధ్యాహృతము) = కలండు. తస్య = అతనియొక్క; శ్రేష్ఠః = పెద్దవాడైన; సుతః = కొడుకును; బలీ = అధికమయిన బలముగలవాండునగు; రామః = రాముండు; మునిః = అగస్త్యమహామునిని; ద్రష్టుం = చూచుటకు; భార్యయా = భార్యయొన; సీతయాసహ = సీతతోఁగూడ; ప్రాప్తః = వచ్చినాడు. దశరథుండగు రాజుకొండుగలండు; అతనిశ్రేష్ఠకుమారుండు బలవంతుండు నునగు రాముండు, అగస్త్యమహామునినిఁజూచుటకై, భార్యయగు సీతతోఁగూడవచ్చినాడు. అని, తాత్పర్యము.

లక్ష్మణోనామ తస్యా హం భ్రాతా త్వవరజో హితః
అనురూలశ్చ భక్తశ్చ యదితే శ్రోత్ర మాగతః. ౩

టీక॥ అహంతు = నేను; లక్ష్మణోనా = పొందినవాడనే.

మ = లక్ష్మణుండను పేరుగలవాడను.

తస్య = అతనికి; అవరజః = వెనుకఁబు

ట్టిన; ధాతా = తోఁబుట్టువును. హితః =

ఇష్టుండను. అనుకూలశ్చ = అనుకూలుం

డను. భక్తశ్చ = భక్తుండను. తే = నీయు

క్క; శ్రోత్రం = చెవిని ; ఆగతోయది =

నేను , లక్ష్మణుండను పేరుగలవా

డను; ఆరామునకిందమ్ముండను, ఇష్టుండ

ను, అనుకూలుండనుభక్తుండను , నీ

వునువినియుందువు.

అని, తాత్పర్యము.

తే వయం వన మత్యుగం ప్రవిష్టాః పితృశాసనాత్

ద్రష్టు మిచ్ఛామహే సర్వే భగవంతం నివేద్యతామ్. ౪

టీక॥ తే = అట్టి; వయం = మేము;

పితృశాసనాత్ = తండ్రియాజ్ఞ వలన;

అత్యుగం = మిక్కిలియుభయంకిరిమ

గు; వనం = అడవిని; ప్రవిష్టాః = ప్రవే

శించినాము. సర్వే = అందఱమును ; భ

గవంతం = అధికమయినమాహాత్మ్య

ముగలయగస్త్తుని; ద్రష్టుం = చూచు

టకు ; ఇచ్ఛామహే (ఇచ్ఛామః) =

కోరుచున్నాము నివేద్యతాం = తెలుపఁ

బడుఁగాక.

యాజ్ఞ వలన, భయంకరంబగునరణ్యము

నకువచ్చినాము; మేమందఱమును, భగ

వంతుండగునగస్త్తుఁజూడఁగోరి యు

న్నాము, ఆయనకుండెల్లము. అని, లక్ష్మ

ణుండగ స్త్యశిష్యునకుఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — ఈశ్లోకమునం

దు , “తేవయం” అనుస్థలముననుండు

“య” అనునక్షరముచేత, గాయత్రియె

నిమిదవ యక్షరము గ్రహింపఁబడినది.

ఏడువేలశ్లోకంబులయినవి.

మేమమవ్వరమును , మాతండ్రి

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా లక్ష్మణస్య తపోధనః

తథే త్యక్త్వాగ్నిశరణం ప్రవివేశ నివేదితమ్. ౫

టీక॥ తపోధనః = ఋషి; తస్య = ఆ;

అ; వచనం = మాటను; శ్రుత్వా = వి

లక్ష్మణస్య = లక్ష్మణునియొక్క; తత్ =

ఆ; వచనం = మాటను; శ్రుత్వా = వి

ని; తథేతి = అట్లేయని, ఉక్త్వా = చెప్పి;

నివేదితుం = తెలుపుటకు; అగ్నిశరణం =
అగ్నిహోత్రగృహమును ; ప్రవివేశ =
ప్రవేశించెను.

అగస్త్యశిష్యుడు, అలక్ష్మణునిమా

టనువిని, అట్లేయసిచెప్పి, అగస్త్యునకు
విన్నవించుటకై, యగ్నిహోత్రగృహ
ములోనికింబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

సప్రవిశ్య మునిశ్రేష్ఠం తపసా దుష్ప్రధక్షణమ్
కృతాంజలి రువాచేదం రామాగమన మంజసా. ౬
యథోక్తం లక్ష్మణేనైవ శిష్యో గస్త్యస్య సమ్మతః

టీక॥ సః = ఆ; అగస్త్యస్య = అగ
స్త్యునియొక్క; సమ్మతః = ప్రయోగం
గు; శిష్యః = శిష్యుడు; ప్రవిశ్య = చొ
చ్చి; కృతాంజలిః = చేయబడినచేమో
డ్డుగలవాడై, తపసా = తపస్సుచేత,
దుష్ప్రధక్షణం = ఎదిరింపలవిగాన
ట్టి; మునిశ్రేష్ఠం = మునివరుండగునగ
స్త్యునిగూచి; లక్ష్మణేన = లక్ష్మణుని
చేత; యథోక్తమేవ = చెప్పబడిన

ట్లే, అంజసా = శీఘ్రంబున; రామాగమ
నం = రామునిరాకనుగూచి; ఇదం =
ఈమాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.

అయగస్త్యప్రియశిష్యుండు, అట్లు,
అగ్నిహోత్రగృహంబుజొచ్చి, శీఘ్రం
బున, మహాతపశ్శాలియగు నగస్త్యుని
హామనింజూచి, లక్ష్మణుడు చెప్పినప
ద్ధతిని, రామాగమనంబును గుఱించి, యి
ట్లునిలెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

పుత్రా దశరథస్యేహ రామో లక్ష్మణ ఏవచ. ౭
ప్రవిష్టా వాశ్రమపదం సీతయాసహ భార్యయా

టీక॥ దశరథస్య = దశరథమహారాజు
యొక్క; పుత్రా = కొడుకులయిన ; ఇ
మా = ఈ; రామః = రాముండును; లక్ష్మ
ణఏవచ = లక్ష్మణుండును; భార్యయా =
భార్యయైన, సీతయాసహ = సీత
తోగూడ; ఆశ్రమపదం = ఆశ్రమస్థాన

మును; ప్రవిష్టా = ప్రవేశించినారు.

దశరథమహారాజుకుమారులగు రా
మలక్ష్మణులిరువురు, రామభార్యయగుసీ
తతోడంగూడి, మనయాశ్రమంబునకు వ
చ్చియున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము అరణ్యకాండము. ౧౬౫

స ౧౨

ద్రష్టుం భవంత మాయాతౌ శుశ్రూషాథా మరిందమా. ౮
యోజత్రా సంతరం తత్త్వ ముజ్ఞా పయితు మహానీ

టీక|| అరిందమా = శత్రువులనణగించుట; మహానీ = సింహములు.
ద్రష్టుం = చూడవలయును; భవంత = నీవు; మాయాతౌ = శత్రువుల నంగగద్రోహంజాలిన
యోజత్రా = సేవకొఱకు; సంతరం = నియోరామలత్తులు, నిన్నుజూచినే
తత్త్వ ముజ్ఞా = చూడటకు, ఆయాతౌ = సంపదలెసవచ్చినారు. ఇకనీషయ
పయితు = వచ్చినారు ఆత్ర = ఈవిషయమనం మునందు శేయవలసినదని నానతి
మహానీ = వీడి; అనంతరం = ఆవ్వలద మ్ము. అని, శిష్యుడొక్కఁడై స్వతః శై
గు, కార్యం = పనియొ, తత్ = దాని ; స్పృహ. అని, తాత్పర్యము.
తత్త్వం = నీవు; అజ్ఞా పయితుం = అనతిచ్చు

తత శ్శిష్యా దుపశ్రుత్య ప్రాప్తం రామం గత్తుణమ్. ౯
వై దేహీంద మహాభాగా విదం వజన మబ్రవీత్

టీక|| తతః = అంత; సః (అధ్యాత్మ తము) = ఆయగ స్త్రమహాషిః; శిష్యా త్ = శిష్యునివలన; ప్రాప్తం = వచ్చిన; గ త్తుణం = లత్తుణునితోఁగూడిన; రా మం = రామని; ప్రాప్తాం (అధ్యాత్మ హృతము) = వచ్చిన; మహాభాగాం = పూజ్యమయిన యదృష్టముగల; వై దే హీంద = సీతను; ఉపశ్రుత్య = విని; ఇ
దం = ఈ, వజనం = ముటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
అంతనయ్యగ స్త్రమహాషిః, రా మలత్తుణులును, మహాభాగాయగు సీ తాదేవియ వచ్చటను శిష్యునివలన వి ని, శిష్యుజూచి, యిట్లనిచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

దిష్ట్యా రామ శ్చిరస్యాద్య ద్రష్టుం మాం సమపాగతః. ౧౦
మనసా కాంక్షితం హ్యస్య మయా ప్యాగమనం వ్రతి

టీక|| దిష్ట్యా = భాగ్యముచేత; రామః = రాముడు; చిరస్య = బహుకాల

మనకు; మాం=నన్ను, ద్రిష్టుం= చూచుటకు; సముపాగతః= వచ్చినాడు. అస్య=ఈతనియొక్క. ఆగమనం= వచ్చుట; పుయాపి=నాచేతనంగాడ; మనసా=మనస్సుచే; ప్రతికాంతీతంహి= ఎదురుచూడఁబడినదిగాదా!

సాభాగ్యవశంబున బహు కాలం బునకు, రాముండునన్నుఁజూడ నిచ్చటి కీవచ్చెను; నేను, రాముండువచ్చునని, బహుకాలముగా మనంబున నెదురు చూచుచుంటిని. అని, తాత్పర్యము.

గమ్యతాం సత్కృతో రామ స్సభార్య స్సహలక్ష్మణః. ౧౧
ప్రవేశ్యతాం సమీపం మే కించా సౌ న ప్రవేశితః

టీక॥ గమ్యతాం= పోవుటయగుఁగాక. సభార్యః = భార్యతోఁగూడినవాఁడును; సహలక్ష్మణః=లక్ష్మణునితోఁగూడినవాఁడునకు; రామః= రాముండు; సత్కృతః = పూజితుండు. మే=నాయొక్క; సమీపం= సమీపమును; ప్రవేశ్యతాం=పొందింపఁబడుఁగాక. కించ=ఎందుకు; అసౌ = ఈరా

ముండు ; నప్రవేశితః = పొందింపఁబడఁడయ్యెనే నీవు, పొమ్ము; సీతయలక్ష్మణుండును రాముండును, వీరలు పూజాహులు; వారలరానిమ్ము ; ఇంతకుమునుపే యేలనీవు రానివ్వక జాగుచేసినావు? అని, యగన్త్యుఁడు, శిష్యునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తు మునినా ధర్మజ్ఞేన మహాత్మనా. ౧౨

అభివాద్యా బ్రవీ చ్చివ్య స్తథేతి నియతాంజలిః

టీక॥ శిష్యః= శిష్యుండు; మహాత్మనా= అధికమయిన ప్రభావముగల; ధర్మజ్ఞేన = ధర్మము నెఱింగిన; మునినా= అగస్త్యమహామునిచేత; ఏవం= ఇట్లు; ఉక్తస్తు=చెప్పఁబడినవాఁడైనం

తనె; అభివాద్య=నమస్కరించి; నియతాంజలిః= గ్రహింపఁబడినచేమోడ్పుగలవాఁడై; తథేతి=అట్లేముని ; అబ్రవీత్=చెప్పెను. మహాత్ముండును ధర్మజ్ఞుండునగు

నయ్యగ స్త్రమహామునిచెప్పినమాటను | లు మొగుడ్చుకొని, అట్లేయనిచెప్పెను.
విని, శిష్యుఁడు, నమస్కరించి, చేతు | అని, తాత్పర్యము.

తతో నిష్క్రమ్య సంభ్రాంత శ్విష్యో లక్ష్మణ మబ్రవీత్. ౧౩

టిక||తతః=అంత; శిష్యః= శిష్యుఁ
డు; సంభ్రాంతః=త్వరితుండై; నిష్క్ర- | అంతశిష్యుఁడు, వేగంబునంబోయి,
మ్య=వెడలి; లక్ష్మణం = లక్ష్మణునిగూ | లక్ష్మణుంజూచి, యిట్లునిచెప్పెను.
ర్చి; అబ్రవీత్=చెప్పెను. | అని; తాత్పర్యము.

క్వాసౌ రామో మునిం ద్రష్టు మేతు ప్రవిశతు స్వయమ్

టిక||అసౌ=ఈ; రామః= రాముఁ | రాముండెచ్చటనున్నాఁడు ? అగ
డు; క్వ=ఎచ్చట; మునిం=అగ స్త్రమహా | స్త్రమహామునింజూచుటకు, ఆయనవ
మునిని; ద్రష్టుం=చూచుటకు, ఏతు = వ | చ్చుఁగాక, శీఘ్రముగా రానిమ్ము. అని,
చ్చుఁగాక. స్వయం=తానె; ప్రవిశతు = | శిష్యుఁడు లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను.
ప్రవేశించుఁగాక. | అని, తాత్పర్యము.

తతో గత్వా శ్రమద్వారం శిష్యేణ సహ లక్ష్మణః. ౧౪
దశయామాస కాకుత్స్థం సీతాంచ జనకాత్మజమ్

టిక||తతః=అంత; సః=ఆ ; లక్ష్మ | సీతాదేవిని; దశయామాస = చూ
ణః=లక్ష్మణుఁడు; శిష్యేణసహ=శిష్య | పెను.
నితోఁగూడ; ఆశ్రమద్వారం = ఆశ్రమ | అంత, లక్ష్మణుండు, శిష్యునితోఁగూ
ద్వారమును; గత్వా= పొంది ; కాకు | డనాశ్రమద్వారంబు నొద్దకుఁబోయి,
త్థం=రాముని; జనకాత్మజం= జనక | సీతారాములనతనికేఁజూపెను.
మహారాజుకూతురయిన; సీతాంచ= | అని, తాత్పర్యము.

తం శిష్యః ప్రశ్రితో వాక్య మగ స్త్రవచనం బ్రువత్. ౧౫

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౨

ప్రావేశయ ద్యధాన్యాయం సత్కారాహం సుసత్కృతమ్

టీక॥ శిష్యః = శిష్యుడు; ప్రశ్రితః =	గౌరవముగలుగునట్లుగా; ప్రావేశయ
వినయముగలవాఁడై; సత్కారాహం =	త్ = ప్రవేశింపఁజేసెను.
పూజార్హుండగు; తం = ఆరాముని; అగ	శిష్యుడు, వినయంబునఁ, బూజా
స్త్వవచనం = అగస్త్యునిచేఁ జెప్పఁబడి	హుండుగురామునియధాన్యాయంబు
న; వాక్యం = మాటను, బ్రువత్ = చెప్పు	గా, గౌరవంబేర్పడ, నాశ్రమంబు లోని
చు; యధాన్యాయం = న్యాయమునతిక్ర	కిందీసికొనిపోయెను.
మింపక; సుసత్కృతం = మిక్కిలియు	అని, తాత్పర్యము.

ప్రవివేశ తతో రామ స్సీతయా సహలక్ష్మణః ౧౬

ప్రశాంత హరిణాకీర్ణ మాశ్రమం వ్యవలోకయత్

టీక॥ తతః = అంతః; సీతయా = సీ	చి; ప్రవివేశహి = ప్రవేశించెనుగాదా!
తతో; సహలక్ష్మణః = లక్ష్మణునితోఁ	అంత, రాముండు, సీతలక్ష్మణ
గూడినవాఁడై; ప్రశాంత హరిణాకీ	సహితుండై, శాంతంబులగుజింకల
ణాం = మిక్కిలియు శాంతములగుజిం	తోఁగూడిన, యయ్యాశ్రమంబుఁజూ
కలచేవ్యాపింపఁబడిన; ఆశ్రమం = ఆ	చుచు, బ్రవేశించెను.
శ్రమమును; అవలోకయత్ = చూచు	అని, తాత్పర్యము.

స తత్ర బ్రహ్మణ స్థాన మగ్నే స్థానం తథైవచ. ౧౭
 విష్ణో స్థానం తథేంద్రస్య స్థానంచైవ వివస్వతః
 సోమస్థానం భగస్థానం స్థానం కౌబేర మేవచ. ౧౮
 ధాతు ర్విధాతు స్థానేచ వాయో స్థానం తథైవచ
 నాగరాజస్యచ స్థాన మనంతస్య మహాత్మనః. ౧౯
 స్థానం తథైవ గాయత్ర్యా వసూనాం స్థానమేవచ
 స్థానంచ పాశహస్తస్య వరుణస్య మహాత్మనః. ౨౦
 కాతికేయస్యచ స్థానం ధమకస్థానంచ పశ్యతి

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; సః=ఆ ; త
త్ర=ఆయగస్త్రాశ్రమమునందు ; బ్ర
హ్మణః= బ్రహ్మదేవునియొక్క; స్థానం=
స్థానమును; అగ్నేః= అగ్నియొక్క;
స్థానంతత్రైవచ=స్థానమును; ఋణ్ణః=
విష్ణుదేవునియొక్క; స్థానం= స్థానము
ను; తథా=అట్లు; ఇంద్రస్య = ఇంద్రుని
యొక్క, స్థానం=స్థానమును ; వివస్వ
తః=సూర్యునియొక్క ; (స్థానం) చై
వ=స్థానమును; సోమస్థానం = చంద్రు
నియొక్క స్థానమును ; భగస్థానం =
భగునిస్థానమును ; కౌబేరం = కు
బేరునిసంబంధియగు ; స్థానమేవచ=
స్థానమును; ధాతుః = ధాతయొక్క
య; విధాతుః= విధాతయొక్కయ;
స్థానేచ=స్థానములను; వాయోః= వా
యపుయొక్క; స్థానంతత్రైవచ = స్థా
నమును; నాగరాజస్య= ఆదిశేషునియొ
క్క; స్థానంచ=స్థానమును ; మహాత్మ
నః = అధికమయినప్రభావముగల, అ
నంతస్య = అనంతనియొక్క; స్థానం
చ (అధ్యాపౌతము)= స్థానమును; త
త్రైవ=అట్లై; గాయత్ర్యాః= గాయత్రి
యొక్క; స్థానం = స్థానమును; వసూ

నాం=వసువులయొక్క; స్థానమేవచ=
స్థానమును; పాశహస్తస్య = పాశము
చేతియందుగల; మహాత్మనః = అధిక
మయినప్రభావముగల; వరుణస్య= వ
రుణునియొక్క; స్థానంచ = స్థానము
ను; కౌతికేయస్య = కుమారస్వామి
యొక్క; స్థానంచ=స్థానమును; ధమ
స్తానంచ = ధర్మనియొక్క స్థానంబు
ను; వశ్యతి=చూచుచున్నాడు.

ఆయగస్త్రాశ్రమమునందు ; బ్ర
హ్మదేవునిస్థానంబును అగ్ని స్థానంబు
ను, విష్ణుస్థానంబును ; దేవేంద్రస్థానం
బును, సూర్యస్థానంబును , జంద్రస్థా
నంబును, భగస్థానంబును , కుబేరస్థా
నంబును, ధాత్యస్థానంబును, విధాత్య
స్థానంబును, వాయుస్థానంబును ; శేష
స్థానంబును , మహాత్ముండగుననంత
నిస్థానంబును, గాయత్రీస్థానంబును ,
వసుస్థానంబును, మహాత్ముండును బా
శహస్తుండునుగు వరుణునిస్థానంబును,
కుమారస్వామి స్థానంబును ధర్మస్థా
నంబును జూచుచుంటామను.

అని, తాత్పర్యము.

తత శ్చిష్ట్యైః పరివృతో ముని రప్యభివృతః. ౨౧
తం దవర్షా గ్రతో రామో మనీనాం దీప్తతేజసామ్

టీక॥ అంతః=అంతః; ముసరపి=అగ దశక=చూచెను.

స్త్రమహామునియు; శిష్యే=శిష్యుల చేత; పరివృతః=పరివేష్టించబడినవాడై; అభివృతత్ = ఎదురుకొనివచ్చెను. రామః=రాముడు; దీప్తతేజసాం=ప్రకాశించుచున్న కాంతిగల ; మునీనాం=మునులయొక్క; అగ్రతః=ముందట; తం=ఆయగ స్త్రమహామునిని; ద

అంతఃగ స్త్రమహామునియు, శిష్యులతోఁగూడ రామునెదుర్కొని వచ్చెను; రాముండు, మహాతేజస్సంపన్నులగుమునుల యగ్రభాగంబునవచ్చుచున్నయగ స్త్రమహామునిఁజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

అబ్రవీ ద్వచనం వీరో లక్ష్మణం లక్ష్మీవధకనమ్. ౨౨

టీక॥ వీరః= పరాక్రమశాలియగు రాముండు; లక్ష్మీవధకనం=సంపదను వృద్ధిఁబొందించునట్టి; లక్ష్మణం= లక్ష్మణునిగూచి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

పరాక్రమవంతుండగు రాముండు, సంపదవధకనుండయినలక్ష్మణుఁజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

వీష లక్ష్మణ నిష్కామ త్యగస్త్యో భగవా నృషిః
బౌదాశ్శౌరౌ వగచ్ఛామి నిధానం తపసా మిమమ్. ౨౩

టీక॥ లక్ష్మణం=లక్ష్మణుడా! భగవాన్= అధికమయినమాహాత్మ్యముగల; ఋషిః=ఋషియగు; వీషః= ఈ; త్యగస్త్యో=అగస్త్యుండు; నిష్కామః=వేషలీనవచ్చుచున్నాఁడు. బౌదాశ్శౌరౌ=శేజోతిశయముచేత; తపసాం=తపస్సులయొక్క; నిధానం=నిధియయిన; ఇమం=ఈ గుగన్తుగ్గః; అవగచ్ఛామి=

తెలిసికొనుచున్నాను. లక్ష్మణుడా! ఇదిగోభగవంతుండగునగస్త్యుండువచ్చుచున్నాఁడు; ఈతనిశేజోవిశేషముచేత, నితండుతపోనిధియగునగస్త్యుండనిగుఁగొంటిని. అని, రాముండులక్ష్మణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

వీష ముక్త్యా మహాబాహు రగస్త్యం సూర్యవర్చసమ్

జగ్రాహ పరమప్రీత స్తస్య పాదౌ పరంతపః. ౨౪

టీక॥ పరంతపః=శత్రువులనుదపింను; జగ్రాహ=పట్టుకొనెను.
పఞ్చజేయునట్టి; మహాబాహుః=పెద్దచే ఇట్లు, శత్రువులదపింపఞ్చజేయునట్టి
తులుగలరాముండు; సూర్యవర్చసం= మహాబాహుండగురాముండు సూర్యు
సూర్యునితేజస్సువంటితేజస్సుగల; అగ కుంబోలెదేజస్సుగల యగస్త్యుంగు
స్త్యం=అగస్త్యునిగూర్చివీవంఇట్లు; తించినడువుచు, బరమసగుతుష్టండై,
ఉక్తా=చెప్పి; పరమప్రీతః=మిక్కిలె వమ్మహామునిబొంది, యాయనపా
యుసంతోషించినవాడై, తస్య=ఆయ దుబులకభివందనంబుగావించెను.
గస్త్యునియొక్క; పాదౌ=పాదముల అని, తాత్పర్యము.

అభివాద్యతు ధర్మాత్మా తస్థౌ రామః కృతాంజలిః
సీతయాసహ వై దేహ్య తదా రామ స్సలత్క్షణః. ౨౫

టీక॥ తదా = అప్పుడు; ధర్మాత్మా= ధర్మశాస్త్రభావుండును; సలత్క్షణః= సలిచెను.
ణః=లత్క్షణముతోగూడినవాడగునగు; అప్పుడు, ధర్మాత్ముండగు రా
రామః=రాముడు; వై దేహ్య = విదే ముండు, సీతాలత్క్షణముతోగూడ, న
హదేశమునందుండుటైన; సీతయాస య్యగస్త్యమహామునికి నమస్కరించి.
హ=సీతతోగూడ; అభివాద్యతు = చేతులుమొగుచ్చుకొని, నిలుచుండెను.
నమస్కరించియు; రామః = రా అని, తాత్పర్యము.
ముండు; కృతాంజలిః = చేయంబ

ప్రతిజగ్రాహ కాతుత్థ మర్చయిత్వా సనోదకైః
కుశలప్రశ్న ముక్తా చ హ్యస్యతా మితి చాబ్రవీత్. ౨౬

టీక॥ సః(అధ్యాత్మతము)=ఆయతిజగ్రాహ=ప్రతిగ్రహించెను. ఆసనో
గస్త్యుండు; కాతుత్థం=రాముని; ప్రదకైః=ఆసనముచేతను బాద్య జలము

లచేతను; అర్చయిత్వా = పూజించి;
కుశలప్రశ్నం = క్షేమప్రశ్నమును; ఉ
క్తావచఃచెప్పియు; ఆస్యతాం = కూ
ర్చుండుటయగుగాక; ఇతివ = అనియు;
అబ్రవీర్ధి = చెప్పెనుగాదా!

ఆయగస్త్యుండు, రామనతిధిగా
బ్రతిగ్రహించి, ఆననంబాసంగి, య
ఘృకపాద్యంబులఁ బూజించి కుశలం
బడిగి, కూర్చుండుమనిచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

అగ్నిం హుత్వా ప్రదాయాఘృక మతిధీక్ ప్రతిపూజ్యచ
వానప్రస్థేన ధర్మేణ సతేషాం భోజనం దదౌ. ౨౭

టీక॥ సః = ఆయగస్త్యుండు; అ
గ్నిం = అగ్నిహేమాత్రమును; హుత్వా =
వేల్చి; ఆఘృకం = అఘృకమును; ప్రదా
య = ఇచ్చి; అతిధీక్ = అతిథులకు; ప్రతి
పూజ్యచ = పూజించియు; వానప్రస్థే
న = వానప్రస్థులకుయొగ్యమయిన; ధ
ర్మేణ = ధర్మముచేత; తేషాం = వా

రలకు; భోజనం = ఆహారమును; దదౌ =
ఇచ్చెను.
ఆయగస్త్యుండు, వైశ్వదేవముగా
వించి, యాయతిధుల నఘృకదులఁ
బూజించి, వారలకువానప్రస్థధర్మకం
ఁగన ఫలమాలాద్యాహారములనొసం
గెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రథమం చోపవిశ్యాధ ధర్మజ్ఞో మునిపుంగవః
ఉవాచ రామ మాసీనం ప్రాంజలిం ధర్మకోవిదమ్. ౨౮

టీక॥ అథ = అంత; ధర్మజ్ఞః = ధ
ర్మము నెఱింగిన; మునిపుంగవః = ఋ
షిశ్రేష్ఠుండగునగస్త్యుండు; ప్రథమం =
మొదల; ఉపవిశ్యచ = కూర్చుండియు;
ఆసీనం = కూర్చుండినవాఁడును; ప్రాం
జలిం = మంచిచేమోడ్పుగలవాఁడును;
ధర్మకోవిదం = ధర్మఁబులంబండి
తుండునగు; రామం = రామునిగూర్చి;

ఉవాచ = చెప్పెను.
అంత, ధర్మజ్ఞుండగునగస్త్యమ
హర్షిక, యందఱునుగూర్చుండిచివ్వు
ట, చేతులు మొగుడ్చుకొనికూర్చుండి
యున్నధర్మకోవిదుండగు రాముంజూ
చి, యిట్లనిచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

అగ్నింహుత్వా ప్రదాయాఘ్నక మతిధిం ప్రతిపూజయేత్

టీక|| అగ్నిం = అగ్నిశాఖాత్ర జింపవలయును.
మును;హుత్వా=వ్రేల్చి;అఘ్నకం= అ వైశ్వ దేవముచేసి, యఘ్నకమునొ
ఘ్నకమును,ప్రదాయ = ఇచ్చి; అతి సంగి,యతిధినిబూజింపవలయును.
ధిం=అతిధిని,ప్రతిపూజయేత్ = పూ అని.తాత్పర్యము.

అన్యధాఖిలు కాకుత్స్య తపస్వీ సముదాచరక్. ౨౯
దుస్సాక్షీవ పరే లోకే స్వామాంసాని భక్షయేత్

టీక|| కాకుత్స్య = రాముఁడా!తప ములను;భక్షయేత్=భక్షించును.
స్వీ=ఋషి;అన్యధా = వేఱువిధము రాముఁడా ! ఋషియగువాఁడు,
గా; సముదాచరక్ = ఆచరించుడు; అట్లుఅతిధిపూజగావింపఁడేని,తప్తసా
దుస్సాక్షీవ=దుష్టసాక్షివలె,పరే= ఇ త్త్యముచేప్పినవాఁడువలె, బరలోకం
తరమయిన;లోకే = లోకమునందు; బునఁ , దనమాఁసులు దానేభక్షిం
స్వాని=తనవైన;మాంసాని= మాంస చును. అని,తాత్పర్యము.

రాజా సర్వస్య లోకస్య మహాచారి మహా ధిః. ౩౦
పూజనీయశ్చ మాన్యశ్చ భవాక్ ప్రాప్తః ప్రియాతిధిః

టీక|| సర్వస్య = సమస్తమయిన; సారవింపఁబడినవాఁడవును ; ప్రియాతి
లోకస్య = లోకమునకు; రాజా=ప్ర ధిః=ప్రియాతిధివియునగు; భవాక్=నీ
భుండువును; ధమహాచారి=ధమమునా వు;ప్రాప్తః= వచ్చిరావు.
చరించువాఁడవును; మహారధిః=తన్ను సమస్తలోకంబునకును బ్రభుండవు
సారధినిగొఱ్ఱంబులనుం గాపాడు కొను ను, ధామికుండవును, మహారధుండ
చుంబదునొకండువేల విలుకాండ్రితోఁ వును , బూజనీయుండవుమాన్యండవు
లోరువాడవును; పూజనీయశ్చ=పూ నగు. ప్రియాతిధివైననీవువచ్చినప్పుడు,
జింపఁదగినవాఁడవును; మాన్యశ్చ = విశేషించిపూజింపవలయునని చెప్పనే

అని, యగస్తుస్త్రిండు, రామనితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యా ఫలైః మూలైః పుష్పై రవై శ్చ రాఘవమ్. ౩౧
పూజయిత్వా యథా కామం పునరేవ తతో బ్రవీత్

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆయి	అంతః పునరేవ = మఱలనే; అబ్రవీత్ =
గస్తుస్త్రిండు; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్త్యా = చె	చెప్పెను.
ప్పి; ఫలైః = పండ్లచేతను, మూలైః =	ఆయగస్తుస్త్రిండు, ఈప్రకారమునం
గడ్డలచేతను; పుష్పైః = పూలచేతను; అ	జెప్పి, ఫలములమూలంబులనుబుష్పంబు
వైశ్చ = ఇతరములచేతను; రాఘవం =	లను ఇతరంబులగువన్న్యద్రవ్యంబులను
రాముని; యథా కామం = యథేచ్ఛము	యథావిధిగ రాముంబూజించి, మఱ
గా; పూజయిత్వా = పూజించి; తతో =	లనిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము,

ఇదం దివ్యం మహచ్ఛాపం హేమరత్న విభూషితమ్. ౩౨
వైష్ణవం పురుషవ్యాఘ్రినిమితం విశ్వకర్మణా

టీక॥ పురుషవ్యాఘ్రి = పురుషశ్రే	మణా = విశ్వకర్మచేత; నిమి
ష్ఠండవగు రామండా! హేమరత్న వి	తం = నిమింపఁబడినది.
భూషితం = బంగారముచేతనురత్న	పురుషశ్రేష్ఠండవగు రామండా! ర
ములచేతను అలంకరింపఁబడినదియు;	త్నకాంచనాలంకృతంబును దివ్యంబును
దివ్యం = శ్రేష్ఠమును; మహత్ = పూ	బూజ్యంబునగు నీధనుస్సు, విష్ణుదేవు
జ్యంబునగు; ఇదం = ఈ; చాపం = ధను	నిది; విశ్వకర్మచే నిమింపఁబడినది.
స్సు; వైష్ణవం = విష్ణుదేవునిది. విశ్వక	అని, తాత్పర్యము.

అమోఘ సూర్యసంకాశో బ్రహ్మదత్త శ్చ శ్రోత్రమః. ౩౩

టీక॥ అయం (అధ్యాహృతము) =	మానమగు; శ్రోత్రమః = చాంద్రశ్రేష్ఠ
ఈ; సూర్యసంకాశః = సూర్యునితో స	ము; అమోఘః = వ్యర్థముకానిది; బ్రహ్మ

దత్తః=బ్రహ్మదేవునిచేసివ్వఁబడినది. ము,అమోఘమయినది; బ్రహ్మదేవు
సూర్యసమానంబగునీబాణోత్తమః | సేచేసివ్వఁబడినది. అని,తాత్పర్యము.

దత్తా మమ మహేంద్రేణ తూణీ చాక్షయసాయకా
సంపూణౌ నిశితై ర్చాజ్ఞే జ్వలద్భి రివ పావకైః. ౩౪

టీక||జ్వలద్భిః = మండుచున్న; మమ=నాకు; మహేంద్రేణ = దేవేం
పావకై రివ (స్థితైః)=అగ్నులుచే ను ద్రునిచేత; దత్తా=ఇయ్యఁబడినవి.
న్న; నిశితైః=తీక్ష్ణములగు; చాజ్ఞేః = మండుచున్నయిగ్ని హేమాత్రము వం
బాణములచేత, సంపూణౌ= నిండి టి బాణంబుల నిండిన యాయుక్షయ
న;ఇమా(అధ్యావృతము)= ఈ; అ బాణతూణీరంబులు రెండును, నాకు
క్షయసాయకా= నాశములేనిబాణము చేవేంద్రుండొసంగినవి,
లుగల; తూణీచ=అమ్ములపొదులును; అని,తాత్పర్యము.

మహారజతకోశో య మసి హేమవిభూషితః

టీక||అయం=ఈ; మహారజతకో హృతము)= ఇంద్రునిచేసియ్యఁబడినది.
శః=బంగారువికారమయినయొర గల బంగారుతోఁజేయఁబడిన యొరగ
దియు; హేమవిభూషితః= బంగార లదియు బంగారముతోనలంకరింపఁబ
ముచేసలంకరింపఁబడినదియునగు; అ డినదియునగు నీఖడ్గమునునాకు చేవేం
సిః=ఖడ్గము;మహేంద్రేణదత్తః(అధ్యా దుం) డొసంగెను.అని,తాత్పర్యము.

అనేన ధనుషా రామ హత్వా సంఖ్యే మహాసురాన్. ౩౫

అజహర శ్రియం దీప్తాం పురా విష్ణు దివౌకసామ్

టీక|| రామ=రాముఁడా! పురా= ధమునందు;మహాసురాన్ = పెద్దయ
మున్ను;విష్ణుః=విష్ణుదేవుఁడు; అనేన= సురులను;హత్వా = చంపి;దీప్తాం=
ఈ;ధనుషా=చింతిచేత;సంఖ్యే= యు ప్రకాశించుచున్న;దివౌకసాం = దేవ

తలయొక్కఁగఁగియిం=లక్ష్మీ, ఆజహ
ర=తీసెన.

రాముఁడా! మున్నువిష్టుడేవుఁడు,

ఈధనుస్సుననె యుద్ధంబున నసురులవ
ధించి, దేవతలకురాజ్యలక్ష్మీనిగలుగఁ
జేసెను. అని, తాత్పర్యము.

తద్ధనుస్తాచ తూణీరౌ శరం ఖడ్గంచ మానద. ౩౧

జయాయ ప్రతిగృహ్ణీష్వ వజ్రం వజ్రధరోయధా

టీక || మానద = మానమువొసం
గునట్టి గాముఁడా! తత్ = ఆ; ధనుః = ధ
నుస్సును; తౌ = ఆ; తూణీరౌచ = అమ్మ
లబ్ధులను; శరం = బాణమును, ఖడ్గం
చ = ఖడ్గమును; వజ్రం = వజ్రాయుధము
ను; వజ్రధరోయధా = దేవేంద్రుండు
వలె, జయాయ = జయముకొఱకు; ప్రతి
గృహ్ణీష్వ = పుచ్చుకొనుము.

ఆశ్రితమానమునుకాపాడునట్టిరా
ముఁడా! ఆధనుస్సును, ఆయమ్ముల పా
దులను, అదేఖడ్గమును; బాణంబును దే
వేంద్రుండువజ్రాయుధంబుం బోలె,
శత్రువిజయాధకమయి, ప్రతిగ్రహిం

పుము. అని, యగస్తుండు రామునితోఁ
జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — దేవేంద్రుండు
తనవజ్రాయుధమునుగ్రహించునట్లు,
అనిచెప్పటచే, “నంద్రునకువజ్రాయుధ
మందోలె, నీకునీధనుబాణతూణీరం
బులునుఖడ్గంబును స్వీయంబులు నీవవి
ష్టుడేవుండవు; మున్నుదేవతలకుజయం
బుగలిగించుటకై, యీధనుర్పాదామి
లధరించియుద్ధముగావించినట్లు, ఇప్పు
డును, దేవకార్యాధకమయినీవుయుద్ధ
ముచేయవలసియున్నదికావున, వీనిగ్ర
హింపుము” అని, సూచింపఁబడినది.

ఏవ ముక్త్యా మహాతేజా స్సమస్తం త ద్వరాయధమ్. ౩౨

దత్వా రామాయ భగవా నగస్త్యః పున రబ్రవీత్

టీక || మహాతేజాః = అధికమయిన
తేజస్సుగలవాఁడును; భగవాన్ = అధి
కమయినమాహాత్మ్యముగల వాఁడున

గు; అగస్త్యః = అగస్త్యమహాముని;
ఏవం = ఇట్లు; ఉక్త్యా = చెప్పి; తత్ = ఆ;
వరాయుధం = శ్రేష్ఠమయినయాయుధ

మును; సమస్తం=అంతను ; రామా గు నగ స్త్యమహామని, ఇట్లు చెప్పి, రా
య=రామునికొఱకు; దత్వా=ఇచ్చి; మనకాయుత్తమాయుధంబుల నొసం
పునః=మఱల; అబ్రవీత్=చెప్పెను. గి, మఱలనిట్లని, పలికెను.
మహాతేజుండును భగవంతుండున అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషేఁ, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, ద్వాదశస్కంధః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండ ద్వాదశస్కంధిక,

ముగిసినది.

ॐ

త్రయోదశస్కంధః ప్రారంభః.

రామ ప్రీతోస్తి భద్రంతే పరితుష్టోస్తి లక్ష్మణ

అభివాదయితుం యన్తాం ప్రాప్తౌ స్థస్సహసీతయా. ౧

టిక|| యత్ = వీకారణమువలన; లవాఁడను; అస్తి = అయితిని. తే = నీ
మాం=నన్ను; అభివాదయితుం = న కు; భద్రం=మంగళము; అస్తు (అధ్యా
మస్కరించుటకు; సీతయాసహ = సీ హృతము) = అగుఁగాక. లక్ష్మణ=ల
తతోఁగూడ; ప్రాప్తౌ=వచ్చినవారలు; త్త్యఁబఁడా! పరితుష్టః = సంతోషించి
స్థః = అగుచున్నారో; తత్ (అధ్యా సవాఁడను; అస్తి=అగుచున్నాను.
హృతము) = అందువలన; రామ = రాముఁడా! లక్ష్మణుఁడా! మీరలుసీ
రాముఁడా ! ప్రీతః = సంతోషముగ తతోఁగూడ, నన్నునమస్కరించుటకై

యచ్చటికివచ్చినారలుకావున , నేను గళమగుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.
మిక్కిలియు; సంతోషించితిని. మీకుమం

అధ్వశ్రమేణ శాం భేదో బాధతే ప్రచురశ్రమః

వ్యక్త ముత్కంఠతే చాపి మైథిలీ జనకాత్మజా. ౨

టీక|| అధ్వశ్రమేణ = మూర్ఛాయాఁ తింగిండుచునున్నది.

సముచేతఃప్రచురశ్రమః = అధికమయి

మీకుమూర్ఛాయాసంబున మిక్కిలి

నచేమటగల; భేదః = అలసట; వాం = మి

యుఁజెమటపోసీయెచ్చుగానలసట గ

మ్ము = బాధతే = బాధించుచున్నది. జన

లిగియున్నది; జనకపుత్రియగు సీతాదే

కాత్మజా = జనకమహారాజుకొమ

రి, మత్రియునలసి, విక్రాంతి నపేక్షించు

తేజయగు; మైథిలీ = సీతాదేవి; వ్యక్తం =

చున్నది. అని, తాత్పర్యము.

స్పష్టముగా; ఉత్కంఠతే చాపి = విక్రాం

ఏషాహి నుకుమారీవ దుఃఖైశ్చ న విమానితా

ప్రాజ్యదోషం వనం ప్రాప్తా భర్తృస్నేహప్రచోదితా. ౩

టీక|| నుకుమారీవ = నుకుమార మయిన దేహముగలదియు; దుఃఖైః =

ముగల; వనం = అడవిని; ప్రాప్తాహి = పొందినదిగాదా!

దుఃఖములచేత; నవిమానితావ = పీడిం

నుకుమారమయిన దేహము గలది

పఁబడనిదియునగు; ఏషా = ఈసీత; భ

యు నెప్పుడుదుఃఖము నెఱుంగనిది

ర్తృస్నేహప్రచోదితా = పెనిమిటి

యునగుసీత, పెనిమిటివగునీయంద

యందలి స్నేహముచే బ్రేరింపఁబడిన

లిస్నేహంబున, నానావిధదుఃఖాకరం

దై; ప్రాజ్యదోషం = అధికమయినదోష

బగునడవికివచ్చినది. అని, తాత్పర్యము.

యథైషా రమతే రామ ఇహ సీతా తథా కురు

దుష్కరం కృతవ త్యేషా వనే త్వా మనుగచ్ఛతి. ౪

శ్రీ మద్రామాయణము*అరణ్యకాండము. ౧౭

స ౧౩

టీక॥ రామ = రాముఁడా! య
థా=ఎట్లు; వీషా=ఈ; సీతా = సీత;
ఇహ=ఈయాశ్రమమునందు; రమతే=
సంతోషమునుబొందునో; తథా = అ
ట్లు; కురు=చేయుము. వీషా= ఈసీత;
వనే=అడవియందు; త్యాం= నిన్ను; అ
నుగచ్ఛతీ=వెంటించుచు; దుష్కరం=
చేయనలవిగానికార్యమును ; కృతవ

తీ=చేసినది.

రామఁడా! అట్టియాసీతాచేవి,
యీయాశ్రమంబుననెట్లు సంతోషంబు
నొందునో, అట్లుగావింపుము ; ఈవి
డసీతోనడవికివచ్చుటచే దుష్కరంబగు
కార్యంబుగావించినది.
అని, తాత్పర్యము.

వీషాహి ప్రకృతి స్త్రీ సతా మాస్పృష్టే రఘునందన
సమన్త మనురంజంతి విషమన్తం త్యజంతిచ. ౫

టీక॥రఘునందన=రామఁడా! స్త్రీ
యః(అధ్యావృతము)=స్త్రీలు; సమ
న్తం=చక్కఁగానున్నపెనిమిటినిగూర్చి;
అనురంజంతి= అనురక్తులగుదురు. వి
షమన్తం=దుడకనన్నవాని; త్యజంతి
చ= విడుతురును. వీషా= ఇది; ఆస్ప
ృష్టే=స్పృష్టిమొదలుకొన; (స్త్రీ)వాం=

స్త్రీలయొక్క; ప్రకృతి=స్వభావము.
రామఁడా! స్త్రీలు, పెనిమిటి చ
క్కఁగానుండునప్పుడు , అతనిపైను
రక్తులయియుండురు; దుడకం బొం
దునని, యతనింబరిత్యజింతురు; ఇది,
స్పృష్టియొనదిమొదలు, (స్త్రీ)లస్వభా
వముగానున్నది. అని, తాత్పర్యము.

శతహృదానాం లోలత్వం శస్త్రాశాం తీక్షణతాం తథా
గరుడానిలమౌ శైశ్వర్య మను గచ్ఛంతి యోషితః. ౬

టీక॥యోషితః=స్త్రీలు; శతహృ
దానాం= మెఱపులయొక్క ; లోల
త్వం=చాంచల్యమును; తథా=అట్లు; శ
స్త్రాశాం=అయుధములయొక్క; తీక్ష
ణతాం=కఠినుఁదనమును ; గరుడానిల

యోః= గరుత్మంతులయొక్కయు వా
యువుయొక్కయు; శైశ్వర్యం= వేగము
ను; అనుగచ్ఛంతి=వెంటడితురు.
(స్త్రీ)లు, మెఱపులకుంబోలెఁ జాంచ
ల్యంబుగలిగియుండురు; శస్త్రాద్యాయు

సూం ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౭౩

ధంబులైత్త్యముంబోని క్రొర్యంబునబ గమువంటివేగంబున , విచారింపకసా
హుకాలముగాఁగల్గియుండు స్నేహ హసించి,కార్యంబులు సేయుదురు.
బంధమందెఁచుకొందురు;గరుడానిలవే అని,తాత్పర్యము.

ఇయంతు భవతో భార్యా వోషే రేతై వివజితా
శ్లాఘ్యుచ వ్యపదేశ్యాచ యథా దేవీ హ్యరుంధతీ ౭

టీక॥ భవతః = నీయొక్క; భా ధ్యాహృతము) హి = అగుచున్నది
ర్యా=భార్యయైన,ఇయంతు= ఈ గదా!
సీతమాత్రము;ఏతైః = ఈ,వోషైః= నీభార్యయగు నీసీతాదేవి మాత్ర
వోషములచేత;వివజితా = విడువఁ చు,అట్టిదోషంబులేవియులేనదై , య
బడినదై,దేవీ=దేవియగు;అరుంధతీవ= రుంధతీ దేవియుంబోలే , శ్లాఘనీయ
అరుంధతీవలె,శ్లాఘ్యుచ = కొనియా యుం, బతివ్రతాగ్రగణ్యయునై యు
డఁదగినదియు;వ్యపదేశ్యాచ = మొద న్నది. అని,తాత్పర్యము.
లగఁజేపఁదగినదియుం గా; భవలి (అ

అలంకృతోయం దేశశ్చ యత్ర సౌమిత్రకౌసహ
నై దేశ్య చానయా రామ వత్స్యసి త్వ మరిందము. ౮

టీక॥ అరిందము= శత్రువులనడఁగ శత్రువులనడఁగఁ ద్రొక్కఁజాలిన
ద్రొక్కఁనట్టి ; రామ = రాముం రాముడా!నీవులక్ష్యణనితోను, ఇట్టిప
దా!యత్ర=ఎచ్చట;త్వం=నీవు; సౌమి తీవ్రతా శిరోమణియగు నీతాదేవితో
త్రికా = లక్ష్యణనితోను;అనయా= నుంగూడ , నివాసముగావించుటంజే
ఈ;నైదేశ్యచసహ = నీతాదేవితో సి,యీదేశము , అలంకృతమగుచున్న
నుగూడ;వత్స్యసి= నివసించఁగలవో; ది. అని, యగస్త్యుండు రామునితోఁ
అయం=ఈ;దేశశ్చ = దేశమును;అ జెప్పెను.అని,తాత్పర్యము.
లంకృతః=అలంకరింపఁబడినది.

ఏవ ముక్త స్సమునినా రాఘవ స్సంయతాం జలిః

ఉవాచ ప్రశ్రితం వాక్య మృషిం దీప్త మివానలమ్. ౯

టిక॥సః=ఆ; రాఘవః= రామః
దు; మునివా=అగస్త్యమహాముని చే
త; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తః= చెప్పఁబడిన
వాఁడై, సంయతాంజలిః= కట్టఁబడిన
చేమోడ్పుగలవాఁడై; దీప్తం=మండు
మన్ను; అనలమివ(స్థితం)= అగ్నిహో
తుఁడువలెనన్ను; ఋషిం= అగస్త్య
మహాశిషిగూర్చి; ప్రశ్రితం= వినయ

మతోఁగూడునట్లు; వాక్యం = మాట
ను; ఉవాచ=చెప్పెను.

రామండు, అగస్త్య మహాముని
మాటను విని, చేమోడ్పుగిలించి, దీప్తా
గ్నిహోతుఁడు వలె నున్న యమ్మ
హాశిషిఁజూచి, వినయంబున నిట్లని, చె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ధన్యో స్త్యనుగృహీతోస్తి యస్యమే మునిపుంగవః
గుణై స్సభ్రాతృభార్యస్య వరదః పరితుష్యతి. ౧౦

టిక॥యస్య=వీ ; సభ్రాతృభార్య
స్య=తమ్మునితోను భార్యతోనుండు
న; మే=నాయొక్క; గుణైః= గుణముల
చేత; వరదః=వరంబుల నొసంగువాఁడ
వును; మునిపుంగవః=మునిశ్రేష్ఠుడవున
గునిపు! పరితుష్యతి = సంతోషించుచు
న్నావో, సః(అధ్యాహృతము)= అట్టి;
అహం(అధ్యాహృతము)=నేను ; ధ
న్యః=పుణ్యవంతుడను; అస్తి= అయిత

ని, అనుగృహీతః= అనుగ్రహింపఁబడి
నవాఁడను; అస్తి=అయితెని.
నాతమ్మునిగుణంబులను నాభార్య
గుణంబులను నాగుణంబులనుఁజూచి, వ
రదుండవుమని శ్రేష్ఠుండవునగునీవు మె
చ్చుకొంటివికావున , నేనుధన్యండును
ఈశ్వరానుగ్రహంబు గలవాఁడనైతిని.
అని, తాత్పర్యము.

కింతు వ్యాధిక మే దేశం సోదకం బహుకాననమ్
యత్రాశ్రమపదం కృత్వా వసేయం నిరత స్సుఖమ్. ౧౧

టిక॥ కింతు=మఱియేమన్నను; యత్ర= ఎచ్చట; ఆశ్రమపదం = ఆశ్రమ

స్థానమునుకృత్వా = చేసికొని, నిర
తః = ఏకాగ్రుండనైః సుఖం = సుఖము
గాః వసేయం = వసించునో, తం (అ
ధ్యాహృతము) = అట్టి, సోదకం = జల
ముతోఁగూడినదియ, బహుకాననం =
అధికములయిన యడవులుగలదియున
గు; దేశః = ప్రదేశమును; మే = నాకొ

అకః వ్యాదిశః = చెప్పము.
ఇక నేమన్నను; ఎచ్చట, నాశ్రమంబు
కావించుకొని, యేకాగ్రంబుగ సుఖంబు
నచుండగలనో, అట్టి జలసమృద్ధంబునుబ
హువననమేతంబునగు ప్రదేశమును నా
కుఁజెప్పము. అని, రామండు, అగస్త్యుని
తోఁజెప్పెను అని, తాత్పర్యము.

తతో బ్రవీస్తునిశ్చేష్ట శ్చ త్వా రామస్య తద్వచః

ధ్యాత్వా మహూతం ధర్మాత్మా ధీర్ ధీరతరం వచః. ౧౨

టీక॥ ధర్మాత్మా = ధర్మశాస్త్రభా
వుండును; ధీః = బుద్ధిమంతుండునగు
మునిశ్చేష్టః = మునివరుండయిన యగ
స్త్యుఁడు; రామస్య = రామునియొక్క;
తతో = ఆ, వచః = మాటను; శ్చ త్వా =
విని; తతో = అంత; మహూతం =
కొంచెముసేపు; ధ్యాత్వా = ధ్యానిం
చి; ధీరతరం = మిక్కిలియు ధైర్యము

గల్గునట్లుగా; వచః = మాటను; అబ్ర
వీత్ = చెప్పెను.
అంత, ధర్మాత్ముండును బుద్ధిమం
తుండును మునిశ్చేష్టుండునగు నగస్త్య
మహాముని, రామునిమాటను విని, జరగ
వలసిన విశేషంబులను గుఱించికొంచె
ముసేపుధ్యానించి, నిశ్చయించి, యీ
మాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతో ద్వియోజనే తాత బహుమూల ఫలోదకః

దేశో బహుమృగ శ్రీమాన్ పంచవట్టభీశ్రుతః. ౧౩

టీక॥ తాత = నాయనా! ఇతః = ఇ
చ్చటనుండి; ద్వియోజనే = రెండుయో
జనములందు; బహుమూలఫలోదకః =
అధికములయినగడ్డలునుఫలములును జ
లమునుగలదియు; బహుమృగః = అధిక

ములయిన మృగములుగలదియు; శ్రీ
మాన్ = అధికమయినకాంతిగలదియున
గు; పంచవట్టి = పంచవట్టియని; అభి
వశ్రుతః = ప్రసిద్ధమయిన, దేశః = ప్ర
దేశము; అస్త్రీ (అధ్యాహృతము) = ఉ

స్మరి.

నాయనా ! ఇచ్చటికిరెండుయోజ
నంబులదూరంబున , నెచ్చుగామూల
ఫలోదకంబులుగలదియు, సధికముగా

మృగంబులుగలదియు శ్రీమంతంబునగు
పంచవటియనుప్రదేశమొకటిగఁదు.
అని, తాత్పర్యము.

తత్ర గత్వా శ్రమపదం కృత్వా సౌమిత్రిణౌ సహ
రంస్యసే త్వం పితు ర్వాక్యం యధోక్త మనుపాలయత్, ౧౪

టిక॥త్వం=నీవు; తత్ర= అచ్చటికి;
సౌమిత్రిణౌసహ= లక్ష్మణునితోఁగూ
డ; గత్వా=పోయి; అశ్రమపదం= అశ్ర
మస్థానమును; కృత్వా=చేసి; పితుః=తం
డియొక్క; వాక్యం=మాటను; యధో
క్తం = చెప్పఁబడినట్లు ; అనుపాల

యత్=పాలించుచు; రంస్యసే = క్రిడిం
పఁగలవు.
నీవు, నీ తాలక్ష్మణులంగూడి, యచ్చ
టికిఁబోయి, యాశ్రమంబు గావించుకొ
ని, తండ్రియాజ్ఞనుచాలింపుచు, క్రిడింపు
చుండఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

కాలోయం గత భూయిష్టో యః కాలస్తవ రాఘవ
సమయో యో నరేంద్రేణ కృతో దశరథే నతే. ౧౫

టిక॥ రాఘవ=రాముఁడా! యః=
ఏ; సమయః=అజ్ఞానరేంద్రేణ= మను
ష్యులకుఁబ్రభువైన; దశరథేన = దశర
థమహారాజుచేత; తే = నీకొఱకు; కృ
తః=చేయఁబడినదో; సః (అధ్యాత్మ
తము)= అట్టితవ=నీయొక్క; కాలః=
కాలము; యః=ఏదో; అయం = ఈ;

కాలః=కాలము; గతభూయిష్టః=చా
లమట్టుకుఁగడచినదీ.
రాముఁడా! నీకుదశరథమహారాజు
గావించినయాజ్ఞ పద్ధతిని, నీవువనవా
సముచేయవలసినపదునాలుగుసంవత్స
రములలోఁ జాలమట్టుకుఁగడచినదీ.
అని, తాత్పర్యము.

తీర్ణప్రతిజ్ఞః కాకుత్స్థ సుఖం రాశ్యే నివత్స్యసి

టిక॥కాకుత్స్థ=రాముఁడా! త్వం(అధ్యాత్మతము)= నీవు ; తీర్ణప్రతి

జ్ఞః=కడపలబడిన ప్రతిజ్ఞ గలవాడవై; రాముడా! నీవు, ప్రతిజ్ఞుడీ యుకొ
రాజ్యే=రాజ్యమునందు; సుఖం= సుఖ ౨ రాజ్యంబునకుఁబోయి, సుఖముగా
ముగా; నివత్స్యసి = నివసింపఁగలవు. నుండఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

ధన్యస్తే జనకో రామ స రాజా రఘునందన. ౧౬

యస్తవ్వియా శ్లేష్ఠపుత్రేణ యయాతి రివ తారితః

టీక||రఘునందన=రఘువంశమునం నకః=తండ్రియైన; రాజా=దశరథము
బుట్టినవారలసంతోషింపఁ జేయునట్టి, హా రాజు; ధన్యః=పుణ్యవంతుడు.
రామ=రాముడా! యః=ఎవ్వఁడు; శ్లేష్ఠ సీతండ్రిదశరథముహారాజు శ్లేష్ఠపు
త్రపుత్రేణ=పెద్దకుమారుండవగు; త్వ త్రుండవగునీచేత, యయాతియుంబో
యా=నీచేత; యయాతిరివ= యయాతి లె, సత్య ప్రతిజ్ఞుండుగాఁ జేయఁబడి
యొంబోలె; తారితః= తరింపఁజేయఁబ యొగావునఁ, బుణ్యవంతుం డయ్యె.
డినాఁడో; సః=అట్టి; తే=నీయొక్క; జ అని, తాత్పర్యము.

విదితో హ్యేషవృత్తాంతో మమ సర్వస్తు వానఘ. ౧౭

తపసశ్చ ప్రభావేన స్నేహా ద్దశరథస్యచ

టీక||అనఘ=పాపరహితుండవగు విదితోహి=తెలిసినదిగాదా!
రాముడా! తవ=నీయొక్క; వీషః= పాపరహితుండవగు రాముడా!
ఈ; వృత్తాంతః=సమాచారము; స నాకుదశరథునిపైనుండు స్నేహంబునం
ర్వః=అంతయు; తపసః=తపస్సుయొ జేసి, తపోమహిమవలన, నీవృత్తాంత
క్క; ప్రభావేనచ=మహిమచేతను; ము సంతయుఁ దెలిసికొనియే యు
దశరథస్య=దశరథునియొక్క; స్నేహా న్నాను. అని, తాత్పర్యము.
చ్చ=స్నేహమువలనను; మమ=నాకు,

హృదయస్థశ్చ తే ఛందో విజ్ఞాత స్తపసా మయా. ౧౮

ఇహాశాసం ప్రతిజ్ఞాయా మయాసహ త్తపోవనే

టీక॥ మయా=నాచేత; మయాస
హ=నాతోఁగూడ; ఇహ =ఈ; తపో
వనే=అశ్రమమునందు; ఆవాసం=ఉని
కిని; ప్రతిజ్ఞాయ=చెప్పి; తపసా=తప
స్సుచేత; తే=నీయొక్క; హృదయస్థః=
మనస్సుననుండునట్టి; భందశ్చ=అభిప్రా
యమును; విజ్ఞాతః= తెలియఁబడినది.

నేను, నిన్నునాతోఁగూడనీయాశ్రమం
బున నె యుండవలయునని చెప్పినాను
గదా? అయినను, దహిప్రభావంబున,
నీవువేఱేయెచ్చట నేనిరమ్య ప్రదేశంబు
ననివసించుగోరియున్నావని, నీమస్సు
నందలియభిప్రాయంబుఁజెలిసికొంటిని.
అని, తాత్పర్యము.

అతశ్చ త్వా మహం బూమి గచ్ఛ పంచవతీ మితి. ౧౯

టీక॥ అతశ్చ = ఇందువలననె; అ
హం=నేను ; త్వాం = నిన్నుఁగూర్చి;
“పంచవతీం=పంచవతీనిగూచి ; గ
చ్ఛ= పొమ్ము.” ఇతి=అని ; బ్రూమి

(బ్రవీమి)=చెప్పడున్నాను.
ఇందువలననె, నేను“పంచవతీకిఁ
బూ”మ్మనినకుఁజెప్పినాను.
అని, తాత్పర్యము.

సహి రమ్యో వనోద్దేశో మైధిలీ తత్ర రంస్యతే
స దేశ శ్లాఘనీయశ్చ నాతిదూరేచ రాఘవ. ౨౦

టీక॥ రాఘవ=రాముఁడా! సః=
ఆ; వనోద్దేశః=అరణ్యప్రదేశము ; ర
మ్యోహి=రమణీయమయినదిగదా! త
త్ర=అచ్చట; మైధిలీ=నీతాడవి ; రం
స్యతే=క్రీడింపఁగలదు. సః=ఆ; దేశః=
ప్రదేశము; శ్లాఘనీయశ్చ= కొనియా
డఁదగినదియు; నాతిదూరేచ=సమీపం

బునందును ; వతఃతే (అధ్యాహృత
ము)=ఉన్నది.
రాముఁడా! ఆవనప్రదేశముమీకిఁ
లియురమణీయమయినది ; నీతయచ్చ
టసంతోషంబుననుండఁగలదు; అప్రదే
శముశ్లాఘనీయమెగాక, యిచ్చటికిన
మీపంబుననున్నది. అని, తాత్పర్యము.

గోదావర్యా స్సమీపేచ మైధిలీ తత్ర రంస్యతే

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆస్యతే = క్రిడింపఁగలదు.
 ప్రదేశము; గోదావర్యాః = గోదావరి మఱియునాప్రదేశము, గోదావ
 యొక్క; సమీపేచ = సమీపమునందు రీనదిసమీపంబుననున్నదికావున, సీతా
 ను; వతఃతే (అధ్యాహృతము) = ఉదేవికచ్చటమిక్కిలియుసంతోషంబు గ
 న్నది. తత్ర = అచ్చట; మైథిలీ = సీత; రంలుగుడుండును. అని, తాత్పర్యము.

ప్రాజ్యమూల ఫలైశ్చైవ నానాద్విజగణాయతః. ౨౧
 వివిక్తశ్చ మహాబాహూ పుణ్యో రమ్య స్తథైవచ

టీక॥ మహాబాహూ = పెద్దచేతు తథా = అట్లు; రమ్యవీచ = రమణీయం
 బుగలరాముఁడా! సః (అధ్యాహృతము) = ఆప్రదేశము; ప్రాజ్యమూలఫలము. మహాబాహుండవగు రాముఁడా!
 లైశ్చైవ = అధికములయినగడ్డలతో ఆప్రదేశము, ఎచ్చుగాఫలమూలంబు
 నుఫలములతోను; ఆయతః (అధ్యాహృతము) = కూడినదియు; నానాద్విజగణాయతః = నానావిధమధురపక్షులతోఁ
 జగణాయతః = నానావిధపక్షులన గూడినది; జనసంఘములేనిది; పవిత్ర
 మూహములతోఁగూడినదియు. వివిక్తము; సుందరమయినది.
 శ్చ = విజనమును. పుణ్యః = పవిత్రమును; అని, తాత్పర్యము.

భవానపి సదారశ్చ శక్తశ్చ పరిరక్షణే. ౨౨
 అపి చాత్ర వసన్ రామ తాపసాన్ పాలయిష్యసి

టీక॥ రామ = రాముఁడా! భవానపి వై; తాపసాన్ = ఋషులను; పాల
 పి = నీవును; సదారశ్చ = భార్యతోఁ యిష్యసి = పాలింపఁగలవు.
 గూడినవాఁడవును. పరిరక్షణే = రక్షిం ఈపంచవటి మిక్కిలియు రమణీ
 యుండు; శక్తశ్చ = సమర్థుండ యప్రదేశముకావున, భార్యా సహి
 యు. అపిచ = మఱియు; అత్ర = ఈ తుండవగు నీకుఁదగియుండును; మఱి
 సంపదవటియందు; వసన్ = ఉన్నవాఁడ యునాపన్నులరక్షించుటయందు సమ

ధుంకండపుకాపున, సిచ్చటనుందువేని, | అని, తాత్పర్యము.
తాపసులరక్షింపవచ్చును.

ఏత దా లక్ష్మ్యతే వీర వధూకానాం మహాద్వనమ్. ౨౩
ఉత్తరేణాస్య గంతవ్యం న్యగ్రోధ భిగచ్ఛతా

టిక||వీర=పరాక్రమశాలివగు రా త; గంతవ్యం=పోవుటకావలసినది.
ముండా! ఏతత్=ఈమధూకానాం= పరాక్రమ వంతుండవగు రాముం
ఇప్పచెట్లయొక్క; మహత్=గొప్పద డా! ఇదిగో, ఇప్పచెట్లగుంపగపడు ము
గు; వనం=అడవి; అలక్ష్మ్యతే=చూడం న్నది; ఆమధుకవనంబున కుత్తరపు ది
బడుచున్నది. న్యగ్రోధం=బెట్టిచెట్టు క్కునఁ బోయిన నొక్క మట్టిచెట్టు
నుగూర్చి; అభిగచ్ఛతా=పోవుచున్న నొద్దకుఁబోవుచున్నది.
వానిచేత; అస్య=ఈయిప్పచెట్ల వన అని, తాత్పర్యము.
మునకు; ఉత్తరేణ=ఉత్తరపుదిక్కుచే

తత స్థల ముపారుహ్య పర్వతస్యా విమారతః. ౨౪
ఖ్యాతః పంచవతీత్యేవ నిత్య వ్రష్పిత కాననః

టిక||తతః=అంత; స్థలం=మిట్టలు; మిట్టప్రదేశముకనుపట్టును; దానినాహా
ఉపారుహ్య=ఎక్కి; పర్వతస్య=పర్వ హింపఁగా, చగవడునట్టిపర్వతముగఁ
తముయొక్క; అవిమారతః=సమీపము పంబునఁ, బంచవతీయిన్నది; అది
నందు; నిత్యవ్రష్పితకాననః=ఎల్లప్పు యెల్లప్పుడునుబుష్పితమలయిన వనం
డునుబూచినయడవులుగల ప్రదేశము, బులతోనొప్పుచుండును. అని, యగ
పంచవతీత్యేవ = పంచవతీయనియే; స్తుండు, రామునితోఁజెప్పెను.
ఖ్యాతః=ప్రసిద్ధమయినది. అని, తాత్పర్యము.
అంత, నాదారిలోనేపోయిన నొక

అగస్త్యే వైవ ముక్తస్తు రామ స్సామిత్రితాసహ. ౨౫

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౩

సత్కృత్యా మంత్రయామాస తమృషిం సత్యవాదినమ్

టీక॥ రామః = రాముండఁ; అగస్త్యే	తృత్యే = త్రాజించి; అమంత్రయామా
స = అగస్త్యుని చేత; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్త	స = వీడుకొనెను.
స్తు = చెప్పఁబడిన వాఁడైనంత నె; సామి	రాముండగస్త్యునిమాటనువిని, ల
త్రిణాసహ = లక్షణునితోఁగూడ; సత్య	త్తుణునితోఁగూడ, సత్యవాదియగు న
వాదినం = సత్యమును జెప్పవట్టి; తం =	మృహషిఁబూజించి, పోయినచేద
ఆయుషిం = అగస్త్యమహాషిఁని; స	మనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తాతు తే నాభ్యనుజ్ఞాతౌ కృతపాదాభి వందనౌ. ౨౬

తదాశ్రమా త్వంచవటిం జగ్గతు సహసీతయా

టీక॥ తాతు = ఆరామలక్ష్యులును;	టీం = పంచవటినిగూచి; జగ్గతుః =
కృతపాదాభివందనౌ = చేయఁబడిన	పోయిరి.
పాదనమసాకరముగలవారలయి; తే	ఆరామలక్ష్యులు, అగస్త్యునిపా
న = ఆయగస్త్యుని చేత; అనుజ్ఞాతౌ = అ	దంబులకునమస్కరించియాయనమును
నుమతించఁబడినవారలయి; సీతయాస	మతించొంది, సీతాసమేతులయి, యగ
హ = సీతతోఁగూడ; తదాశ్రమాత్ =	స్త్రాశ్రమంబుననుండి, పంచవటికేంబో
ఆయగస్త్యాశ్రమంబుననుండి, పంచవ	యిరి. అని, తాత్పర్యము.

గృహీతచాపాతు నరాధిపాత్తజౌ

విషక్తతూణౌ సమరే వ్యకాతరౌ. ౨౭

యథోపదిష్టేన పథా మహాషిణౌ

ప్రజగ్గతుః పంచవటిం సమాహితౌ

టీక॥ సమరేషు = యుద్ధములయం	రామలక్ష్యులు; గృహీతచాపాతు =
దు, అకాతరౌ = భయములేనివారల	పట్టుకొనఁబడిన ధనుస్సుగల వారలై
గు; నరాధిపాత్తజౌ = రాజపుత్రులగు	యే; విషక్తతూణౌ = ధరింపఁబడినయ

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము.

౧౫

స ౧౪

మృలపొదులుగలవారలయి ; సమా
హితౌ = ఏకాగ్రులయి; మహాపి
ణౌ = అగస్త్యమహాపిణిచేత; యథో
పదిష్టేన = ఉపదేశింపబడినట్లున్న; ప
థా = మార్గముచేత ; పంచవ
తీం = పంచవటినిగూర్చి; ప్రజగ్జతుః =
పోయిరి.

యద్ధములందుభయములేనట్టియా
రావలత్తుణులు , ధనుర్పాణతూణీ
రంబులుదాల్చి , సమాహితమనసుగ
లయి, యగస్త్యమహామనిచెప్పినమా
గంబునఁబంచవటికింబోయిరి.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, త్రయోదశస్కంధః.
ఇది, స్వప్రాథకము.

ఇది, పరమార్థశాస్త్రీకాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండత్రయోదశస్కంధాటిక,
ముగిసినది.

శ్లో

చ తు ద శ స గ ట్ర పా ర ం భః.

అథ పంచవతీం గచ్ఛన్నతగా రఘునందనః
ఆససాద మహాకాయం శృధ్ధిం భీమపరాక్రమమ్. ౧

టీక॥ అథ = అంతః; రఘునందనః =	యంకరమయినపరాక్రమముగలవాడు
రాముఁడు; పంచవతీం = పంచవటిని	నగు; శృధ్ధిం = గద్దన; ఆససాద = స
గూచి; గచ్ఛన్ = పోవుచు; అంతరా =	మీపించెను.
నడుమ; మహాకాయం = గొప్పదేహ	అంతనట్లు, రాముండుపంచవటికిం
ముగలవాఁడును; భీమపరాక్రమం = భ	బోవుచు, దారినడుమ , భయంకరప

రాక్రమంబును మహాకాయంబున గునొక గృధ్రముంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తం దృష్ట్వా తౌ మహాభాగౌ వటస్థం రామలక్ష్మణౌ
మే నా తే రాక్షసం పక్షిం బ్రువాణౌ కోభవానితి. ౨

టీక॥ మహాభాగౌ = పూజ్యమయిన నిఃబ్రువాణౌ = చెప్పచు; రాక్షసం = రా
యదృష్టముగల; తౌ = ఆ ; రామలక్ష్మ ళునిగా; మేనాతే = తలంచిరి.
ణౌ = రామలక్ష్మణులు, వటస్థం = మట్టి మహాభాగులగు నారామలక్ష్మణు
చెట్టుననున్న; తం = ఆ; పక్షిం (పక్షి లు, ఆగృధ్రముంబూచి, యతనిరాక్ష
సం) = గృధ్రమును; దృష్ట్వా = చూచి; సుం గాఁడలచి, “సివెవ్వఁడ?” వని యడి
“భ్రవాణ = నీవు, కః = ఎవ్వఁడవు” ఇతి = అ గిరి. అని, తాత్పర్యము.

స తౌ మధురయా వాచా సౌమ్యయా ప్రీణయన్నివ
ఉవాచ వత్స మాం విద్ధి వయస్యం పితు రాత్తనః. ౩

టీక॥ సః = ఆగృధ్రము ; మధుర ణుంగుము. ఇతి (అధ్యాహృతము) =
యా = తియ్యనిదియు ; సౌమ్యయా = అనిఃఉవాచ = చెప్పెను.
శాంతమునగు; వాచా = మాటచేత; ఆగృధ్రము, మధురంబును సౌమ్యం
ప్రీణయన్నివ = సంతోషింపఁజేయుచు బునగువాక్యంబున, నారామలక్ష్మణు
నే; తౌ = ఆ రామలక్ష్మణులనుగూర్చి; లకుసంతోషంబుగలిగించుచు, “రా
వత్స = బిడ్డఁడా! మాం = నన్ను; ఆత్మ ముండా ! నేనునీతండ్రిదశరథమహారా
నః = నీయొక్క; పితుః = తండ్రియొక్క, జనకున్నేహితుండను.” అని, చెప్పె
వయస్యం = స్నేహితునిఁ గా; విద్ధి = ఎ ను. అని, తాత్పర్యము.

స తం పితృసఖం బుద్ధ్వా పూజయామాస రాఘవః

టీక॥ సః = ఆ; రాఘవః = రాముఁ తండ్రియొక్క స్నేహితునిగా ; బు
డు; తం = ఆగృధ్రమును; పితృసఖం = ద్ధా = ఎఱింగి; పూజయామాస = పూ

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౯౦

స ౧౪

జించెను.

రాముండు, ఆగృధ్రమును దనతండ్రి

స్నేహితుఁగా నెఱింగి, పూజించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తస్య కుల మవ్యగ్ర వధ పత్రచ్చ నామచ. ౪

టీక॥ అధ=అంత; సః=ఆరాముఁ

ఁడ్య=అడిగెను.

డును; అవ్యగ్రం=ఏమట పాటులేనట్లు

అంత, రాముండు, ఆగృధ్రముయొ

గా; తస్య=ఆగృధ్రముయొక్క, కులం=

క్క-కులంబును బేరును, అడిగెను.

వంశమును; నామచ=పేరును; పత్ర

అని, తాత్పర్యము.

రామస్య వచనం శ్రుత్వా సర్వభూత సముద్భవమ్

ఆచచక్షే ద్విజ ప్రస్నే కుల మాత్మాన మేవచ. ౫

టీక॥ ద్విజః=గృధ్రము; రామస్య=

అకు; ఆచచక్షే=చేప్పెను.

రామునియొక్క; వచనం=మాటను;

ఆగృధ్రము, రామునిమాటను విని,

శ్రుత్వా=విని; సర్వభూత సముద్భవం=

ఆరామునికి, జగత్సృష్టివిధానంబుకె

సమస్తప్రాణులయొక్కయొక్క బుట్టుక

ప్పుచు, దనకులంబును బేరును జెప్పెను.

ను; కులం=వంశమును; ఆత్మానమేవ

అని, తాత్పర్యము.

చ=తన్నును; తస్నే=ఆరామునికొ

పూర్వాకాలే మహాబాహు యే ప్రజాపతయో భవన్

తాన్తే నిగదత స్సర్వా నాదిత శ్శృణు రాఘవ. ౬

టీక॥ మహాబాహు= పెద్దచేతు

నుండి; తాన్=వారలను; సర్వాన్= అం

లుగల; రాఘవ=రాముఁడా! పూర్వా

దఱిను; నిగదతః=చెప్పుచున్న; మే= (పం

కాలే=మునుపటికాలమునందు; యే=

చమ్యర్థమందువచ్చి) నావలన; శృణు=

ఎవ్వరు; ప్రజాపతయః= ప్రజాపతులు;

వినుము.

అభవన్=అయిరో; ఆదితః= మొదట

మహాబాహుండవగు రాముఁడా !

మున్నెవ్వరెవ్వరు ప్రజాపతులుగానుండుటనుండిచేడిరో, వారలనందఱమొదటనుండిచే

కదఁమః ప్రథమస్తేషాం విక్రీతస్తదనంతరః
 శేషశ్చ సంశ్రయశ్చైవ బహుపుత్రశ్చ వీర్యవాక్. ౨
 స్థాణుమరీచి రత్రిశ్చ క్రతుశ్చైవ మహాబలః
 పులస్త్యశ్చాంగిరాశ్చైవ ప్రచేతాః పులహస్తథా ౪
 దత్తోవివస్వా నపరో రిష్టనేమిశ్చ రాఘవ
 శాశ్వపస్య మహాతేజాస్తేషా మూసీశ్చ పశ్చిమః. ౯

టీక॥ రాఘవ = రాముఁడా ! తే స్వంతుండును. అపరః = మఱియొకరిఁ
 షాం = ఆప్రజాపతులలో ; ప్రథమః = మొదటివాఁడు; కదఁమః = కదఁముఁ
 డు. తదనంతరః = ఆకదఁమునికి వెనుక
 టివాఁడు; విక్రీతః = విక్రీతుండు. శేష
 శ్చ = శేషుండును. బహుపుత్రశ్చ = పె
 క్కుకొడుకులు గలవాఁడును ; వీర్య
 వాక్ = అధికమయిన పరాక్రమముగల
 వాఁడునగు; సంశ్రయశ్చ = సంశ్రయుం
 డును; స్థాణుః = స్థాణువును. మరీచిః = మ
 రీచియు. అత్రిశ్చ = అత్రియును. మహాబ
 లః = అధికమయినబలముగల; క్రతుశ్చై
 వ = క్రతుండును. పులస్త్యశ్చ = పులస్త్యుఁ
 డును. అంగిరాశ్చైవ = అంగిరసుండు
 ను; ప్రచేతాః = ప్రచేతసుండును, త
 థా = అట్లు; పులహః = పులహుండును.
 దత్తః = దత్తుండును. వివస్వాక్ = వివ

స్వంతుండును. అపరః = మఱియొకరిఁ
 డు; అరిష్టనేమిశ్చ = అరిష్టనేమియనునా
 ను; అంతరముగల; మహాతేజాః = అధిక
 మయినప్రభావముగల ; శాశ్వపశ్చ =
 శాశ్వపుండును. తేషాం = ఆప్రజా పతు
 లలో; పశ్చిమః = కడపటివాఁడును; అసీ
 చ్చ = ఆయెను.

రాముఁడా! ఆప్రజాపతులలో మొ
 దటివాఁడు, కదఁముండు; అంత, విక్రీ
 తుండును, శేషుండును, పెక్కుకొడుకు
 లుగలవాఁడును మహావీర్యశాలియు న
 గు సంశ్రయుండును ; స్థాణుండును
 మరీచియునత్రియు మహాబలుం డగు
 క్రతువునుబులస్త్యుండు నంగిరసుండు
 నుబ్రచేతసుండును బులహుండును ద
 త్తుండునువివస్వుతుండును, క్రమంబు
 నఁ బ్రజాపతులైరి; అంతనరిష్టనేమి

యను నామాంతరముగల మహా తే | అని, తాత్పర్యము.
జండగు కాశ్యపుఁడుప్రజాపతియయ్యె |

ప్రజాపతేస్తు దక్షస్య బధూపు రితి విశ్రుతమ్
షష్ఠీ దుఃపీ తరో రామ యశస్విన్యో మహాయశః. ౧౦

టీక||మహాయశః= అధికమయిన కీర్తి; వ్రుః=కలిగిరి. ఇతి=అని; విశ్రుతం= ప్ర
తిగల; రామ=రాముఁడా!దక్షస్య= సిద్ధము.
దక్షుఁడను ; ప్రజాపతేస్తు=ప్రజాపతి మహాయశుండవగురాముఁడా! ద
క్షిమాత్రము; యశస్విన్యః= అధికమ త్ప్రజాపతికి గీతికమంతులగు నటువ
యినక్షితిగల; దుఃపీతరః= కూఁతు దిమందికూతులుగల్గిరని యుండఱకును
రులు; షష్ఠీ= అటువదిమంది; బధూ దెలిసినదేకదా! అని, తాత్పర్యము.

కాశ్యపః ప్రతిజగ్రాహ తాసా మష్టా సుమధ్యమాః
అదితించ దితించైవ దనుమ పృథ కాళికామ్. ౧౧
తామ్రాం క్రోధవశాంచైవ మనుంచాప్య నలామపి

టీక||కాశ్యపః= కాశ్యపుఁడు; తా నిమిదిమందిని; ప్రతిజగ్రాహ= స్వీకరిం
సాం=వారలలో; సుమధ్యమాః= మం చెను.
చినుములుగల; అదితించ= అదితిని; ది కాశ్యపుఁడు, వారలలో , సుంద
తించైవ=దితిని; దనుమపి = దనువును. రాంగులగు నదితిని దితినిదనువును గా
అధ=ఇంక; కాళికాం=కాళికను; తా లికను, తామ్రనుగ్రోధవశనుమనువును
త్రాం=తామ్రను; క్రోధవశాంచైవ= అనలను , ఈయెనిమిదిమందిని, వివా
క్రోధవశను; మనుంచాపి=మనువును ; హంబయ్యెను.
అనలామపి=అనలను; అష్టా= ఈయె అని, తాత్పర్యము.

తాస్తు కన్యా స్తతః ప్రీతః కాశ్యపః పున రబ్రవీత్. ౧౨

టీక|| తతః=అంత; కాశ్యపః = కాశ్యపుఁడు; ప్రీతః = సంతోషించినవాఁ

<p>దైతాః=ఆకన్యాస్తు = కన్యకలను గూఢాఃపునః=మఱియుఁబ్రవీణులై = చెప్పెను.</p>	<p>అంతఁ, గాశ్యపుఁడు , సంతోషంబున, నాకన్యకలంజూచి , యిట్లుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము!</p>
---	---

పుత్రాం స్త్రైలోక్య భర్తౄణాం వై జనయిష్యథ మత్సమాన్

<p>టీక త్రైలోక్యభర్తౄణాం = ముల్లోకములను బాలించువారలను ; ("త్రై" అనునది పాదపూరణార్థము); మత్సమాన్ = నాతో సమానులునగు; పుత్రాన్ = కొడుకులను; జనయిష్యథ = పుట్టింపఁగలరు.</p>	<p>ముల్లోకంబులం బాలింపం గలిగిన వారలును నాకు సమానులునగు , కొడుకులం గనుండు . అని, కశ్యపుఁడు ఆకన్యలకుంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

అదితి స్తన్తనా రామ దితిశ్చ మనుజవభః ౧౩

కాళికావ మహాబాహూ శేషా స్త్వ మనసోభవన్

<p>టీక మనుజవభః = పురుషశ్రేష్ఠుఁడవును; మహాబాహూ = పెద్దచేతులుగలవాఁడవునగు; రామ = రాముఁడా! అదితిః = అదితి; తన్తనాః = అదిమనస్సునందుఁగలది. దితిశ్చ = దితియు; కాళికావ = కాళికయు ; తన్తనసౌ (ఆధ్యాత్మతము) = అదేమనస్సునందుఁగలవారలు. శేషాస్తు = మిగిలినవార</p>	<p>లుమాత్రము; అమనసః = మనస్సులేనివారలు; అభవన్ = అయిరి. పురుషశ్రేష్ఠుఁడవు మహాబాహుండువునగు రాముఁడా! అందుకు, నదితియు దితియుఁ గాళికయు సమ్మతించిరి; మిగిలినవారలు మాత్రము, సమ్మతించరైరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

అదిత్యాం జజ్ఞి రే దేవా శ్రుయ ప్రాంశ దరింధమ. ౧౪

అదిత్యా వసవో యద్రా హ్యశ్వినౌచ పరంతప

టీక|| అరింధమ = శత్రువులనడఁగఁద్రొక్కనట్టి; పరంతప = శత్రువు

శ్రీ మద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౯౫

స ౧౪

లంఘింపఁజేయునట్టిరాముఁడా! అది
త్యాం=అదితియందు; అదిత్యాః = అ
దిత్యులును; వసవః = వసువులును; రు
ద్రాః=రుద్రులును; అశ్వినౌవ = అశ్వ
ినీదేవతలును; దేవాః= దేవతలు; త్రయ
స్త్రింశత్=మూపుదిమవ్వరు; జన్మరే=
పుట్టిరి.

శత్రుసంహారకారకుండవగు రా
ముఁడా! అదితియందు, బన్దిదత్తాది
త్యులును, ఎనమండువసువులును, బ
దునొక్కరురుద్రులును, ఇద్దఱశ్వినీదేవ
తలును, ఇట్లుముప్పదిముగ్గురు దేవతలు
జన్మించిరి. అని, తాత్పర్యము.

దితి స్త్యజనయ త్పుత్రాః దైత్యాంస్తాత యశస్స్వినః. ౧౫
తేషామియం వసుతి పురాసీ త్వవనాణవా

టీక॥ తాత=నాయనా! దితిస్తు =
దితియు; యశస్స్వినః=అధికమయినకీ
ర్తిగలవారలగు; దైత్యాః=దైత్యుల
ను; పుత్రాః=కొడుకులను; అజన
యత్=పుట్టించెను. పురా=మున్ను; సవ
నాణవా= వసములతోను సమద్రమ
లతోనుం గూడినదగు; ఇయం= ఈ; వసు

మతీ=ధూమి, లేషాం= ఆదైత్యులది;
అసీత్=అయినది.
నాయనా! దితి, కీర్తిమంతులగు దై
త్యులంగనెను; మున్ను సమస్తారణ్యంబు
లతోను సమద్రంబులతోనుం గూడినయీ
ధూమియంతయు, నాదైత్యులదిగా
నుండెను. అని, తాత్పర్యము.

దనుస్త్వజనయ త్పుత్రాః మత్స్వగ్రీవ మరిందమ. ౧౬

టీక॥ అరిందమ=శత్రువుల నడంగఁ
దొక్కునట్టిరాముఁడా! దనుస్తు=దిను
వును; అత్స్వగ్రీవం = హయగ్రీవుండను;
పుత్రం=కొడుకును; అజనయత్ = పు

ట్టించెను.
శత్రువులనడంగఁద్రొక్కఁ జాలిన
రాముఁడా! దనువు, హయగ్రీవుండను
కొడుకుంగనెను. అని, తాత్పర్యము.

నరకం కాలకంచైవ కాళికాపి వ్యజాయత

టీక॥ కాళికాపి=కాళికయును, నరకం=నరకుని, కాలకంచైవ = కాలక్షిపి;

వ్యజాయత=కనెను.

కాశికకు, నరకుండును గాలకుండు

నుబుట్టిరి. అని, తాత్పర్యము.

క్రాంచీం భాసీం తథా శ్యేనీం ధృతరాష్ట్రీం తథా శుకీమ్. ౧౭
తామ్రాపి సుషువే కన్యాః పంచైతా లోకవిశ్రుతాః

టీక॥ తామ్రాపి=తామ్రీయును ; తూతులను; పంచ=పదుగురను; సుషు
క్రాంచీం=క్రాంచిన; భాసీం=భాసి వే=కనెను.
ని; తథా=అట్లు; శ్యేనీం=శ్యేని; ధృతరాష్ట్రీం=ధృతరాష్ట్రీని; తథా=అ తామ్రయు, క్రాంచిన, భాసిన,
ట్లు; శుకీం=శుకిని; ఏతాః=ఈ; లోకవి సిద్ధులగునైదుగురంగనను.
శ్రుతాః=లోకప్రసిద్ధులగు ; కన్యాః= అని, తాత్పర్యము.

ఉలూకాక్ జనయ త్క్రాంచీ భాసీ భాసాక్ వ్యజాయత. ౧౮

టీక॥ క్రాంచీ = క్రాంచి; ఉలూ కనెను.
కాక్=గుడ్లగుబలను; జనయత్ (అజన క్రాంచి, యలూకంబులంగనెను;
యత్)=పుట్టించెను. భాసీ=భాసి; భా భాసిభాసపక్షులంబుట్టించెను.
సాక్=భాసపక్షులను; వ్యజాయత= అని, తాత్పర్యము.

శ్యేనీ శ్యేరాంశ్చ గృధ్రాంశ్చ వ్యజాయత సుతేజసః
ధృతరాష్ట్రీతు హంసాంశ్చ కలహంసాంశ్చ సర్వశః. ౧౯

టీక॥ శ్యేనీ=శ్యేని, సుతేజసః=అగ్ని పక్షులను; సర్వశః=అంతయు; వ్యజా
కమయినవీర్యముగల; శ్యేరాంశ్చ=జే యత(అధ్యాహృతము)=కనెను.
గలను; గృధ్రాంశ్చ=గుడ్లలను; వ్యజా శ్యేనికి, మహావీర్యంబులగు జేగలును
యత=కనెను. ధృతరాష్ట్రీతు=ధృత గృధ్రంబులునుబుట్టినవి; ధృతరాష్ట్రీకి,
రాష్ట్రీయు; హంసాంశ్చ=హంసప హంసలునుగల హంసములును బుట్టిన
క్షులను; కలహంసాంశ్చ=కలహంస వి. అని, తాత్పర్యము.

చక్రవాకాంశ్చ భద్రంతే విజ్ఞజ్ఞే సాపి భాషసి

టిక॥సా=ఆ;భాషన్యపి = భృత హృతము)=కలుగుఁగాక.
రాష్ట్రీయై;చక్రవాకాంశ్చ=చక్రవా ఆభృతరాష్ట్రీకై,చక్రవాకపక్షులు
కపక్షులను;విజ్ఞే=కనెను. తే= నీకొఱ గూడజన్పించినవి. అని,తాత్పర్యము.
కు;భద్రం=మంగళము; అస్తు (అధ్యా

శుకీ సతాం విజ్ఞజ్ఞేతు సతాయా వినతా నుతా. ౨౦

టిక॥శుకీతు=శుకియు;సతాం= స వినత,
తను;విజ్ఞజ్ఞే=కనెను.సతాయాః= సత శుకీకీ,నతజన్పించెను; సతకువినత
యొక్క;నుతా= కూతురు; వినతా-ప్రజ్ఞును అని,తాత్పర్యము.

దశ క్రోధవశా రామ విజ్ఞజ్ఞే హ్యత్తసంభవాః
మృగీంచ మృగమందాంచ హరిం భద్రమదామపి. ౨౧
మాతంగీ మపి శాదూకలీం శ్వేతాంబ సురభిం తథా
సర్వలక్షణసంపన్నాం సురసాం కదుక్రామపి. ౨౨

టిక॥ రామ=రాముఁడా! క్రోధవ కద్రుకామపి=కద్రువును;దశ= పదుగు
శా=క్రోధవశ;మృగీంచ=మృగిని; మృ రను;ఆత్తసంభవాః = కొమారతెల
గమందాంచ= మృగమందను;హరిం= న;విజ్ఞజ్ఞేహి=కనెనుగదా!
హరిని;భద్రమదామపి = భద్రమదను, రాముఁడా!క్రోధవశ, మృగినిమృగ
మాతంగీమపి=మాతంగిని ; శాదూక మందను హరినిభద్రమదను మాతంగిని
లీం=శాదూకలిని;శ్వేతాంబ = శ్వేత శాదూకలినిశ్వేతనుసురభిని, సమస్తల
ను,తథా=అట్లు;సురభిం = సురభిని; లక్షణసంపన్నయగు సురసను గద్రువు
సర్వలక్షణసంపన్నాం= సమస్తలక్షణ ను, ఇట్లుపదుగురొకమాతెలంగనె
ములతోఁగూడిన;సురసాం= సురసను; ను. అని,తాత్పర్యము.

అపత్యంతు మృగా స్సర్వే మృగ్యా నరవరోత్తమ

టీక॥ నరవరోత్తమ = పురుషశ్రేష్ఠములయిన; మృగాః = జింకలు.
 వృలలోను త్తమండవగురాముడా! మృ పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముడా!
 గ్యాః = మృగియొక్క; అపత్యంతు = మృగికి, సమస్తములయిన జింకలు జన్మించినవి. అని, తాత్పర్యము.

ఋతౌశ్చ మృగమందాయా స్సమరా శ్చమరా స్తథా. ౨౩

టీక॥ మృగమందాయాః = మృగ అట్లు ; చమరాః = చమరమృగము
 మందయొక్క; అపత్యం (అధ్యాహృతము) = సంతానము; ఋతౌశ్చ = ఎ
 మృగమందకు , నెలుగుబంటులు
 లుగుగొడ్డులును; స్సమరాశ్చ = అందు ను, స్సమరమృగములును జమరమృగం
 వాండుకొప్పులంబెట్టుకొను సవరంబు బులును జన్మించినవి. అని, తాత్పర్యము.
 అంశలిగించుమృగంబులును ; తథా =

హర్యాశ్చ హరయో పత్యం వానరాశ్చ తరస్త్వినః

టీక॥ హర్యాః = హరియొక్క; అ
 పత్యం = సంతానము ; హరయశ్చ = హరికి, సింహంబులును వేగవంతుల
 సింహములును; తరస్త్వినః = అధికమ గువానరులనుం గలిగిరి.
 యిన వేగముగల ; వానరాశ్చ = వానరు అని, తాత్పర్యము.

తత స్త్విరావతీనామ జజ్ఞే భద్రమదా నుతామ్. ౨౪

టీక॥ తతస్తు = అంతను; భద్రమ మాతెను; జజ్ఞే = కనెను.
 దా = భద్రమద ; ఇరావతీనామ = ఇ అంతను, భద్రమదకు, ఇరావతియ
 రావతియను పేరుగల; నుతాం = కొ నుకూతురు పుట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్యా స్త్విరావతః పుత్రో లోకనాథో మహాజః

టిక॥తస్యాస్తు = అయిరావతికిని;
లోకనాథః=లోకంబులకుఁబ్రభువును;
మహాగజః=పెద్దయేనుంగునగు; విరా
వతః=విరావతుండను; పుత్రః=కొడు
కుఁజజ్ఞే(అథ్యాహ్వాతము)=పుట్టెను.

అయిరావతికి, నేనేంద్రునివాహ
నంబగుటచేలోకనాథంబగునైరావతం
బనుమహాగజంబుగలిగెను.
అని, తాత్పర్యము.

మాతంగా స్తవ్యథ మాతంగా అపత్యం మనుజవళ. ౨౫

టిక॥మనుజవళ = పురుషశ్రే
ష్ఠుండవగురాముఁడా! అథ=అంతఃమా
తంగాః=మాతంగియొక్క; అపత్యం
తు=సంతానమును; మాతంగాః=ఏ

నుంగులు.
పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముఁడా!
మాతంగికి, ఏనుంగులు, గలిగినవి.
అని, తాత్పర్యము.

గోలాంగూలాశ్చ కాదూలీ వ్యాఘ్రాంశ్చ జనయ త్సుతా

టిక॥ కాదూలీ = కాదూలి;
గోలాంగూలాంశ్చ= కొండ ముచ్చుల
ను; వ్యాఘ్రాంశ్చ=పెద్దపులులను; సు
తా=కొడుకులను గా; అజనయత్ =

పుట్టించెను.
కాదూలికి, గోలాంగూలంబులు
నువ్యాఘ్రంబులునుంగలిగినవి.
అని, తాత్పర్యము.

దిశాగజాంశ్చ కాకుత్స్థ శ్వేతా ప్య జనయ త్సుతా. ౨౬

టిక॥ కాకుత్స్థ=రాముఁడా ! శ్వే
తాపి=శ్వేతయును ; దిశాగజాంశ్చ=
దిగ్గజములను; సుతా = కొడుకులను
గా; అజనయత్ =పుట్టించెను.

రాముఁడా ! శ్వేతకు, దిగ్గజం
బులుజన్మించినవి.
అని, తాత్పర్యము.

తతో దుహితరా రామ సురభి ద్వేష్యజాయత

రోహిణీనామ భద్రంతే గంధర్వీంశ యశస్వి నీమ్. ౨౭

టీక॥ రామ=రాముఁడా ! తతః= క నెను. తే=నీకు; భద్రం = మంగళము; అంత; సురభిః=సురభి ; రోహిణీంనా అస్తు(అధ్యాహృతము)= అగుఁగాక. మ=రోహిణీయనుపేరుగలదాని; య రాముఁడా! అంత, సురభి, రోహి శస్సీ స్వినీ=అధికమయినకీర్తికల; గం ణియు, గంధర్వియుననుపేళ్లుగల యిద్ద ధర్మింబ=గంధర్వి; దుహితరా=భూఁ అఁగూఁతులంగ నెన; నీకుమంగళమగుఁ తురులను; ద్వే=ఇద్దఱను; వ్యతాయత= గాక. అని, తాత్పర్యము.

రోహిణ్య జనయ ద్ధావై గంధర్వీ వాజిన స్సుతాన్

టీక॥ రోహిణీ=రోహిణి; గాః= త్=పుట్టించెను. గోవులను("వై" అనునదిపాదపూర రోహిణికిగోవులుపుట్టినవి; గంధర్వి ణౌధామ); అజనయత్= పుట్టించెను. కి, గుఱ్ఱములుఁజ్ఞించినవి. గంధర్వీ=గంధర్వి; వాజినః= గుఱ్ఱముల అని, తాత్పర్యము. ను; సుతాన్=కొడుకులనుగా; అజనయ

సురసా జనయ న్నాగాన్ రామ కదూర్స్తు పన్నగాన్. ౨౮

టీక॥ రామ=రాముఁడా! సురసా= జెను. సురస; నాగాన్= పెక్కుతలలుగలది రాముఁడా! సురసకు, పెక్కుతల వ్యసర్పములను; అజనయత్=పుట్టించె లుగలదివ్యసపక్షంబులుజ్ఞించినవి; క ను. కదూర్స్తు = కద్రువును ; పన్న దుర్వునకు, సాధారణసపక్షంబులు గ గాన్= సాధారణములగుపాములను; లిగినవి. అని, తాత్పర్యము. అజనయత్(అధ్యాహృతము)= పుట్టిం

మను మృణమ్యోజ్ జనయ ద్రామ పుత్రాన్ యశస్వినః

బ్రాహ్మణాన్ క్షత్రియాన్ వైశ్యాన్ శూద్రాంశ్చమనుజర్షభ. ౨౯

టీక॥ మనుజుడ౯భ=పురుషశ్రేష్ఠం మనువు; బ్రాహ్మణాన్= బ్రాహ్మణుల డవగు; రామ=రాముఁడా! మనుః= ను ; క్షత్రియాన్ = క్షత్రియులను;

వైశ్యాక్ = వైశ్యులను; శూద్రాంశ్చ = శూద్రులను; మనుష్యాక్ = మనుష్యులను; జనయత్ (అజనయత్) = వృట్టింజెను.

ప్రదుష్కరేష్టుంజవగురామఁడౌ వనపుట్రాహ్మణక్షత్రియైశ్చ శూద్రాదులను నాలుగువర్ణములు గల మనుష్యులంగనెను. అని, తాత్పర్యము.

సర్వాక్ పిండఫలాక్ వృత్తౌ ననలాపి వృశాయత
("వృశ్యఫలాక్ వృత్తౌ" ఇతిపాఠాంతరం)

టీక॥ అనలాపి = అనలయను; పిండఫలాక్ = పిండాకారఫలములగుల; (పాఠాంతరపక్షమునందు) వృశ్యఫలాక్ = పవిత్రములైనఫలములు; ల; వృత్తౌ = వృక్షములను; సర్వాక్ =

అన్నిటినిఃస్వజాయత = కనెను. అనలయను పిండాకారఫలములగు (ప్రాంతములగు) మనుష్యులంగనెను. అని, తాత్పర్యము.

నినతాచ శుకీపాత్రీ కద్రూచ్చ సురసాన్వసా. కెం

టీక॥ నినతాచ = నినతయు; శుకీపాత్రీ = శుకియైక్కమనుమరాంక; కద్రూచ్చ = కద్రువును; సురసాన్వసా = సురసచేల్లలు.

అందుచు - మనుమరాంకవినత, శుకీపాత్రీ కద్రువు, పీఠవంశముంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కద్రూ నాగం సహస్రాన్యం విజ్ఞప్తే దదంతి కే

టీక॥ కద్రూః = కద్రువు; సహస్రాన్యం = వేయిముఖములుగలకాండను; దదంతిధరం = భూవినిధరించుకాండనుగు; నాగం = అదిశేషుని; విజ్ఞప్తే = కనెను.

అందుచు - కద్రువు గలవేయిముఖములుగలకాండమును భూవినిధరించుకాండమును గుహానికే దదంతి. అని, తాత్పర్యము.

ద్వౌ శ్రుతౌ వినతాయాస్తు గరుడోఽరుణీవ. ౩౧

<p>టీక॥ వినతాయాస్తు=వినతకును ; గరుడః=గరుడుండనియు ; అరుణవీచ వ=అరుణుండనియు ; ద్వౌ=ద్వయము ; శ్రౌ=కొడుకులు.</p>	<p>వినతకు, గరుడుండనియునరుణుం డనియునిద్వయముకొడుకులుగలిగిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అస్తా జ్ఞాతోఽహ మరుణౌ త్వంపాతిస్తు మమాగ్రజః
జటాయురితి మాం విద్ధి శ్వేనీపుత్ర మరిందమ ౩౨

<p>టీక॥ అరిందమ=శత్రువులనడంగ ద్రోకుచున్నట్టికాముడా! అహం=నే ను; తన్వాచోఽహ; అరుణౌ=అరుణ నివలన ; జాతః=పుట్టినవాడను. న పాతిస్తు=సంపాతిమాత్రము; మమ= నాయొక్క, అగ్రజః=అన్న. మాం= నన్ను; శ్వేనీపుత్రం=శ్వేనీయొక్క కొ డుకును నాను; జటాయురితి=జటాయు</p>	<p>వనియు; విద్ధి=ఎఱుంగుము. శత్రువులఁడంగ ద్రోకుచున్నట్టికా ముడా! నేనాయరుణుడకు శ్వేనియం దుఁబుట్టినవాడను ; సంపాతియను వాడ నాయొక్కకు; నాపేరుజటా యవనియెఱుంగుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

సోహం వానననన సే భవన్మి యదీచ్ఛసి

<p>టీక॥ సోహం=నేను ; ఇ చ్ఛసి=కొనుచు వేరొక్కవాని నహం=ని నీచులుయందుదో ; భవన్మి=కాగలను.</p>	<p>నీవ్వచ్చుచున్నానని, నేను, నీకువనవా నందున నీయందునైయుండెదను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఇదం దుగళం హి కాంతారం వృగరాక్షససేవితమ్, ౩౩

టీక॥ ఇదం=ఈ; కాంతారం=అడవి; దుగళం=పొందనలవిగానిదియు;

శ్రీమద్రామాయణము*అరణ్యకాండము. ౨౦౩

స ౧౪

మృగరాక్షససేవితంహి=మృగమాలచే
తనురాక్షసులచేతను సేవించబడినది
గదా.

మునుగ్రూరమృగంబులుగలదియ రా
క్షససేవితంబునుగావున, నాసాహ
స్యంబునను బ్రయోగముగలదు.

ఈయడవి మిక్కిలియు భయంకరం

అని, తాత్పర్యము.

సీతాంబ తాత రక్షిక్వే చ్చయి యాచే సలక్ష్యణే

టీక|| తాత = నాయన! సలక్ష్య
ణే=లక్ష్యణునితోఁగూడిన; త్చయి=నీ
వు; యాతే=పోఁగా; సీతాంబ= సీతా
దేవి; రక్షిక్వే=కాపాడెదను.

ఎప్పుడోచేయివచ్చును, నేనుసీతా
దేవినిరక్షించుచుండెదను. అని, జటా
యపురామనితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

నాయనా! నీవునులక్ష్యణుడును,

జటాయుషం తం ప్రతిపూజ్య రాఘవో
ముదా పరిష్వజ్యచ సన్నతో భవత్. ౩౪
పితుహి శుశ్రావ సఖిత్వ మాత్మవా
జటాయుషా సంకధితం పునఃపునః

టీక|| అత్మవా=ప్రశస్తమయినస్వ
భావముగల; రాఘవః = రాముఁడు;
తం= ఆ; జటాయుషం= జటాయుష
ను; సంప్రతిపూజ్యచ= పూజించియు;
ముదా= సంతోషముచేత; పరిష్వజ్య
చ=కవులించియు; సన్నతో= సమ
స్కరించినవాఁడు; సఖివత్= ఆదె
ను జటాయుషా= జటాయువుచేత;
పునఃపునః = మాటిమాటికి, సంకధి
తం=చెప్పబడిన; పితుః= తండ్రియొ

క్క; సఖిత్వం=స్నేహమును; శుశ్రా
వహి=వినినెనుగదా!

మహాత్ముండగు రాముండు, జటా
యపురబూజించి, సంతోషంబునం గ
వుఁగిలించుకొని, యతఁడు, పలుమా
టుతనకునుదశగుధునకునుగల్గినసఖ్యం
బుఁజెప్పుచున్నట్లెల్ల చత్రావరంబున విను
చు నెమస్కరింపుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తప్ర సీతా పరిచాయ మైధిలీం
సహేవ తేనా తిబలేన పక్షిణా. ౩౫
జ గామ తాం పంచవటిం సలత్క్షణో
రిపూక్ దిధక్షక్ శలభాని వానలః

టీకా||సః=ఆ రాముండు;తప్ర = అ వహింపఁగోరువాఁడై;తాం=ఆ; పం
చుట;మైధిలీం=మిథిలముందు బుట్టిన. వవటిం=పంచవటిస; జ గామ= పొం
సీతాం=సీతను, హ వాయ= తీసికొని; దెను.
అతిబలేన=అధికమునబలముగల; తే అంత, రాముండు, మహాబలం
న=ఆ; రిపూక్ ప్రేవ= బయలు పు సుజటామువుతోఁగూడ, సీతాలక్ష్మ
తోఁగూడనె;సలత్క్షణః = లక్ష్మణుని లసమేకుండై,శలభంబుల నగ్నిహో
తోఁగూడినవాఁడై;శలభాక్ = మిడుత తుండువలె శత్రువులదహింపఁగోరు
లను;అనలభవ= అగ్నిహోత్రుఁడువ చుఁ,బంచవటింబొందెను.
తే;రిపూక్=శత్రువులను; దిధక్షక్ = అరి, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, చతుర్దశశస్సగః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండచతుర్దశశస్సగః,
ముగిసినది.

ప్రతి

పంచదశసర్గప్రారంభః.

తతః పంచవటీ గత్వా నానావ్యాధృగ్మృగాయతామ్
ఉవాచ భ్రాతరం రామ స్సాన్తి సీతప్రేక్షణమ్. ౧

టీక॥ తతః--అంతః; రామః = రా	వ=చెప్పెను.
ముండు; నానావ్యాధృగ్మృగాయతామ్ =	అంత, రాముండు, నానావిధము
నానావిధములయిన దుష్టసర్పముల	లయిన దుష్టసర్పములతోను మృగము
తోను మృగములతోనుంగూడిన; పంచ	లతోనుంగూడినపంచవటింజేరి, మహా
వటీ==పంచవటి; గత్వా = పొంది;	తేజుండగుతమ్మునిలక్ష్యణంబుచి, యి
దీప్తతేజసం = మండుచున్నతేజస్సుగల	ట్లని, చెప్పెను.
వాండును; భ్రాతరం = తమ్ముండునగు;	అని, తాత్పర్యము.
సౌమిత్రిం = లక్ష్యణునిగూచిక; ఉవా	

ఆగతా స్తస్య యథోద్దిష్ట మమం దేశం మహాషిణౌ
అయం పంచవటీ దేశ స్సౌమ్య వృష్టితకాననః. ౨

టీక॥ సౌమ్య = శాంతుండవగు లక్ష్య	ఈ; దేశం = ప్రదేశము; పంచవటీ = పంచ
ణుండా! మహాషిణౌ = ఆగస్త్యమహా	వటి.
మునిచేత; యథోద్దిష్టం = చెప్పబడిన	శాంతుండవగులక్ష్యణుండా! ఆగ
ట్లున్న; అయం = ఈ, దేశం = ప్రదేశము	స్త్యమహామునిచెప్పినపద్ధతిని, మనమీప్ర
ను; ఆగతాః = పొందినవారలము; స్త	దేశముంజేరినామ, ఇదిగో చక్కఁగాఁ
(స్తం) = ఆగుచున్నాము. వృష్టితకాన	బూచిన యడవులుగల యీప్రదేశమే
నః = పూచినయడవులుగల; అయం =	పంచవటి. అని, తాత్పర్యము.

సర్వత శ్చార్ద్రతాం దృష్టిః కాననే నిపుణోహ్యసి
ఆశ్రమః కతరస్మి న్నో దేశే భవతి సమ్మతః. ౩

టీక॥ సవకతః = అంతటను; దృష్టిః = చూపు; చార్వతాం = నడపఁబడుఁగాక. కాననే = అచియందు; నితః = నవధుఁడవు; అనిహి = అగుచున్నావుగాదా! కతిరస్మిక్ = ఏ; దేశే = ప్రదేశమునందు; నః = యనకు ; సమ్యక్ = ఇష్టమయిన; ఆశ్రమః = ఆశ్రమము;

ము; భవతి = అగును? ఈ యడవినంతంజూడుము; అడవియందాశ్రమయోగ్యస్థలంబు గనుంగొనఁబయిందు నీవుమిక్కిలియుసమర్థుండవుగాదా! ఏ ప్రదేశంబున, మనకందఱకు సమ్యక్తంబగునట్లు, ఆశ్రమంబుగదూరును? అని, తాత్పర్యము.

రమతే యత్ర వై డేహీ త్వ మహంచైవ లక్ష్మణ

తాదృశో దృశ్యతాం దేశ స్సన్నికృప్తజలాశయః. ౪

వనరామణ్యకం యత్ర స్థలరామణ్యకం తథా

సన్నికృప్తంచ యత్ర స్యాత్సమిత్తుష్పకుశోదకమ్. ౫

టీక॥ లక్ష్మణ = లక్ష్మణుఁడా! యత్ర = ఎచ్చట; వై డేహీ = నీ తాదేవి; రమతే = క్రీడించునో; త్వం = నీవు; రమసే (అధ్యాహృతము) = క్రీడింతువో; అహంచైవ = నేనును, రమే (అధ్యాహృతము) = క్రీడింతునో; యత్ర = ఎచ్చట; వనరామణ్యకం = వనసౌందర్యమును, తథా = అట్లు, స్థలరామణ్యకం = స్థలసౌందర్యమునో; యత్ర = ఎచ్చట; సమిత్తుష్పకుశోదకం = సమిత్తులును బూలును దర్శలును జలములును ; సన్నికృప్తం = సమీపముననుండునదిగా ; స్యాత్ = ఉండునదో; తాదృశః = అట్టి, స

న్నికృప్తజలాశయః = సమీపించినకొలునుగల; దేశః = ప్రదేశము; దృశ్యతాం = చూడఁబడుఁగాక.

లక్ష్మణుడా! ఎచ్చట నీతకును, నీకును నాకును, సంతోషంబుగనుండునో, ఎచ్చట సుందరవనంబులును మంచియును కలగూడినస్థలంబునుండునో, ఎచ్చట, సమీపమున సమృద్ధంబుగానుండునో, అట్టి, సమీపంబునం గొలునుగల ప్రదేశముంజూడుము. అని, రామండు, లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తు రామేణ లక్ష్మణ స్యంయతాంజలిః
సీతాసమక్షం కాకుత్స్థ మిదం వచన మబ్రవీత్. ౬

టీక||లక్ష్మణం=లక్ష్మణుడు; రామే=రామునిచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తస్తు=చెప్పబడినవాడైనంతసేపయితాంజలిం=కట్టబడిన చేమొడ్డుగలవాడై; సీతాసమక్షం= సీతాదేవియదుట; కాకుత్స్థం=రామునిగూచి; దం=ఈ; వచనం= మాటను ; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
లక్ష్మణుడు, రామునిమాటనువిని, చేతులు మొగుడ్చుకొని, సీతాదేవి సమక్షంబున రాముంజూచి, యట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

పరవా నస్మి కాకుత్స్థ స్వయి వషణ శతం స్థితే
స్వయంతరుచిరే దేశే క్రియతా వితి మాం వద. ౭

టీక|| కాకుత్స్థం= రాముడా! త్వరాముడా! నీవివ్వచంబున నూలుయి=నీవు; వషణశతం= సంచత్సరము సంచత్సరంబులున్నను, నేనునీవు చెప్పిలనూలు; స్థితే = ఉండగా ; అహం నపరి జేయుచుండువాడనేగాని స్వ(అధ్యాహృతము)=నేను; పరవాణ = తంత్రుండగాను; కావున, నీవెచూచి, పరతంత్రుండను ; అస్మి = అయితిని. మనోహరంబగుప్రదేశంబున, నాశ్రస్వయంతరు=నీవే; రుచిరే= మనోహర మంబు రచియింపుమని యానతిమ్ము. మగు; దేశే=ప్రదేశమునందు ; క్రియ అని, లక్ష్మణుడు, రామునితోఁ జెప్పెతాం=చేయబడఁగాక. ఇతి= అని ; ను. అని, తాత్పర్యము.
మాం=నన్నుగూర్చి; వద= చెప్పెను.

సుప్రీత సేన వాక్యేన లక్ష్మణస్య మహాత్మనః
విమృశ నోచయామాస దేశం సర్వగుణాన్వితమ్. ౮

టీక||రామః (అధ్యాహృతము)= మనస్సుగల; లక్ష్మణస్య=లక్ష్మణునియొరాముడు; మహాత్మనః=పూజ్యమయినది; సేన=ఆ; వాక్యేన=మాటచేత; ను

ప్రీతిః = మిక్కిలియు సంతోషించినవారై; విమృశక్ = ఆలోచించుచు; సర్వగుణాన్వితం = సమస్తగుణములతోఁగూడినదగు; దేశం = ప్రదేశమును ; రోచయామాస = ఇచ్చించెను.

రాముండు, మహాత్ముండగు లక్ష్మణునిమాటకుసంతసించి, చక్కఁగా విమశించి, సమస్తగుణసమన్వితంబగు ప్రదేశంబునొకటిఁబూపెను. అని, తాత్పర్యము.

స తం రుచిర మాశ్రమ్య దేశ మాశ్రమకమణి హస్తా గృహీత్వా హస్తేన రామ సౌమిత్రి మబ్రవీత్. ౯

టీక॥ సః = ఆ; రామః = రాముండు; ఆశ్రమకమణి = ఆశ్రమకార్యణమిత్తమయి; తం = ఆ; రుచిరం = మనోహరమగు; దేశం = ప్రదేశమును; ఆశ్రమ్య = ఆశ్రమించి; హస్తేన = చేతిచేత; హస్తా = చేతులను; గృహీత్వా = పట్టుకొని; సౌమిత్రిం = లక్ష్మణునిగూర్చి;

అబ్రవీత్ = చెప్పెను. ఆరాముండు, ఆశ్రమంబునిమిత్తమయి, యమృతోహర ప్రదేశమునాశ్రమించడలంచి, తనహస్తంబున లక్ష్మణునిహస్తంబులుపట్టుకొని, యిట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అయం దేశ స్సమ శ్రీమాన్ పుష్పితై స్తరుభి ర్వృతః ఇహ శ్రమపదం సౌమ్య యథావ తగ్రతుః మహాసి. ౧౦

టీక॥ సౌమ్యః = శాంతుండవగులక్ష్మణుండా! అయం = ఈ; దేశః = దేశము. సమః = మిట్టపల్లములు లేనిది; శ్రీమాన్ = అధికమయిన కాంతిగలది. పుష్పితైః = పూదిన; తగ్రభిః = వృక్షములచేత; వృతః = చుట్టబడినది. ఇహ = ఇచ్చట; ఆశ్రమపదం = ఆశ్రమస్థానమును ; యథావత్ = యథాశాస్త్రముగా ;

కతుః = చేయుటకు; అహాసి = తగుదువు. శాంతుండవగులక్ష్మణుండా! ఈ ప్రదేశముమిట్టపల్లములులేనిదిగానుశ్రీమంతంబుగాను బుష్పితంబులగు వృక్షములగుదిగానునున్నది; ఇచ్చట, యథాశాస్త్రముగా నాశ్రమంబునిమిత్తంబును. అని, తాత్పర్యము.

ఇయ మాదిత్యసంకాతైః పద్వై స్సురకగఃభిః
అదూరే దృశ్యతే రమ్యా పద్మినీ పద్మనేవితా. ౧౧

టీక॥ అదిత్యసంకాతైః = సూర్యునితోసమానములగు; సురభి గంధిభిః = మంచివాసనగల; పద్వై = కమలములతో; సహితా = కూడినదియు; పద్మనేవితా = కమలములచేసేవింపబడినదియు; రమ్యా = రమణీయమునగు; ఇయం = ఈ; పద్మినీ = తామరకొలను; అదూరే = సమీపమువందు; దృశ్యతే = చూడఁబడుచున్నది. సూర్యునిసమానములగు ముఖించిగంధముగలవియునగు కమలంబులతో వాష్పమున్నదియు రవణి యిటుగతుమరకొలను, ఇదిగో సమీపంబుననున్నది. అని, తాత్పర్యము.

యథాఖ్యాత మగస్త్యేన మునినా భావితాత్మనా
ఇయం గోదావరీ రమ్యా వ్రష్టితై స్తరుభి ర్వృతా. ౧౨
హంసకారంజవాకీణా చక్రవాకోపశోభితా

టీక॥ భావితాత్మనా = ధ్యానింపఁబడినయాత్మగల; మునినా = మునియగు; అగస్త్యేన = అగస్త్యునిచేత; యథాఖ్యాతం = చెప్పఁబడినట్లు; రమ్యా = రమణీయంబును; వ్రష్టితైః = పూచిన; తరుభిః = వృక్షములచేత; వృతా = చుట్టఁబడినదియు; హంసకారంజవాకీణా = హంసలచేతనుగన్నైల్లచేతనువ్యాపింపఁబడినదియు; చక్రవాకోపశోభితా = చక్రవాకములచేతఁబ్రకాశింపబడుచున్నదియునగు; ఇయం = ఈ; గోదావరీ = గోదావరి; అస్తి (అఖ్యాతమౌనము) = ఉన్నది. భావితాత్మగల అగస్త్యునిచేత మునిచే నష్టు, రవణియు, ఇతఁడునగు వృక్షములతోఁగూడి నదియు, హంసకారంజవచక్రవాకములతోఁగూడినదియు నగునీగోదావరియంతయు సమీపంబుననున్నది. అని, తాత్పర్యము.

నాలిదూరే సహసన్నే పృథూనా నిశితా. ౧౩

మయూరనాదితా రమ్యః ప్రాంశవో ఒహుకందరాః
దృశ్యంతే గిరణి స్సామ్య ఫుల్లై స్తరుభి రావృతాః. ౧౪

టీక॥ సామ్య = శాంతిండవగులత్తు
మయూరనాదితా రమ్యః = మిక్కిలియెదురం
మనందును; న = కాదు. అనన్వేష = సమీ
పంబునందును; న = కాదు. మృగయా
ధ పీడితాః = మృగసమూహములచే
చిండివిషయము; మయూరనాదితాః = నె
మిల్ల చేర్చనింపఁజేయఁబడినవియు; ర
మ్యః = రమణీయములును ; ప్రాంశ
వః = ఉన్నతములును; ఒహుకందరాః =
పెక్కుగుహలుగలవియు; ఫుల్లైః =
వికసించిన; తరుభిః = వృక్షములచేత;
ఆవృతాః = చుట్టఁబడినవియునగు; గిర

యః = పవనములు; దృశ్యంతే = చూ
డఁబడుచున్నవి.

శాంతిండవగు లత్తులు! మృ
గసమూహంబుల నిండినవియు మధు
రంబుగాఁ గూయుచుండు నెమిల్లతోఁ
గూడినవియు రమణీయంబులును న
తృప్తతంబులును బెక్కుగుహలు గల
దియుఁజక్కఁగా వికసించినపుష్ప ము
లుగలవృక్షములతోఁ గూడినవియునగు
పర్వతంబులు, ఈపంచవటికి సమీపం
బునను దూరంబుననుంఁగాక చాలంగు
చున్నవి; చూడుము. అని, తాత్పర్యము.

సౌవజ్ఞై రాజతై స్తామ్రైః శేషేషేషేష ధాతుభిః

గవాక్షితా ఇవాభాంతి గజాః పరమభి త్తిభిః. ౧౫

టీక॥ గజాః = వీనుంగులు; సౌవ
జ్ఞైః = బంగారురంగులవియు; రాజ
తైః = వెండిరంగులవియు; తామ్రైః =
నీట్టివియునగు; ధాతుభిః = కైరిక ధా
తువులచేత; పరమభి త్తిభిః = ఉత్కృ
ష్టములగు రేఖలచేత; గవాక్షితా ఇవ =
కిటికీల వంటివి త్తరువులుగలవివలె; ఆ
భాంతి = ప్రకాశించుచున్నవి.

ఇచ్చట , నన్యైః ప్రదేశంబులనుం
డు, సువర్ణవర్ణంబులును రజతవర్ణం
బులును దామ్రవర్ణంబులునగు కైరిక
ధాతువుల కాంతులు మేనంబ్రసరించు
టంజేసి, యేనుంగులు , గవాక్షితాకార
ములగు చిత్తరువులు వ్రాయఁబడినవివ
లెఁబ్రకాశించుచున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

సాలైస్తాలై హమాలై శ్చ ఖజాఁరపనసామిక్తైః
నివారైస్తిమితైశ్చైవ పున్నాగై శ్చోపశోభితాః. ౧౬
చూతై రశోక్తై స్తీలక్తై శ్చంపక్తైః కేతక్తై రపి
పుష్పగుల్మలతోపేతై స్తైస్తై స్తరుభి రావృతాః. ౧౭
చందనై స్సృందనై సేవైః పార్థానై లిఁకుచైరపి
ధవాశ్వకణఁఖదిరై శ్చమీకుశలపాటలైః. ౧౮

టీక॥గిరయః(అధ్యాహృతము)=ప
ర్వతములు;సాలైః= మద్దిచెట్లచేతను;
తాలైః=తాటిచెట్లచేతను; తమాలై
శ్చ=చీకటిచెట్లచేతను; ఖజాఁరపన
సామ్రక్తైః=ఖజాఁరవృక్షములచేతను
బనసచెట్లచేతనుబుల్ల మామిడిచెట్లచేత
ను;నివారైః= జలకంబవృక్షములచేత
ను;తిమితైశ్చైవ= నేమివృక్షములచేత
ను;పున్నాగైః=పున్నాగ వృక్షములచే
తను;ఉపశోభితాః= ప్రకాశించినవై;
చూతైః=తియ్యనిమామిడి చెట్లచేతను;
అశోక్తైః=అశోకవృక్షములచేతను;తిల
క్తైః=బొట్టు గుచెట్లచేతను;చంపక్తైః=
సంపెంగచెట్లచేతను;కేతక్తైరపి= మొ
గిలిపొదలచేతను ; పుష్పగుల్మలతోపే
తైః=పూలపొదలతోను దీరగలతోనుం
గూడిన;త్రైస్తైః=ఆయా;తరుభిః=వృక్ష
ములచేతను,ఆవృతాః=చుట్టబడినవై;
చందనైః = చందనవృక్షములచేతను;
సృందనైః=ఒకవిధమైన నేమి వృక్షము

లచేతను.నీడైః=కదంబవృక్షముల చేత
ను; పార్థానైః=పార్థానవృక్షము
లచేతను;లింకుచైరపి=మృచెట్లచేతను;
ధవాశ్వకణఁఖైః=ఉమ్మె త్తచెట్లచే
తనుఇనుమద్దిచెట్లచేతను చంద్రచెట్లచే
తను;శమీకుశకపాటలైః=ఒమ్మిచెట్ల
చేతనుమోదుగుచెట్లచేతను గలిగొట్టు
చెట్లచేతను;ఆవృతాః (అధ్యాహృత
ము)=చుట్టబడినవి.

మద్దిచెట్లును నాటిచెట్లును దమాల
వృక్షంబులును ఖజాఁరవృక్షము లును
బనసచెట్లును నానావిధములగుమామి
డిచెట్లునుజలకదంబవృక్షములును నేమి
వృక్షములునుబున్నాగవృక్షము లును అ
శోకవృక్షములునుబొట్టు గుచెట్లును సం
పెంగచెట్లునుమొగిలిపొదలును , మలై
జాజి మున్నగు పుష్పలతలతోఁగూడిన
నానావిధవృక్షంబులును , జందనవృ
క్షంబులునుసృందనవృక్షంబులును గదం
బవృక్షంబులును పార్థాన వృక్షం

మొదట న, ఉత్తమై త్రచెట్లును నుంగలిగి, యీ పవతంబులెంతయునొ
గొనుచుచెట్లును నొందెట్లునెన్నికె పుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.
ట్లును మొనుగుకొట్లునుగలిగొట్లుచెట్లు

ఇది ప్రణయ మిదం మేధ్య మిదం బహుమ్యగద్విజమ్
ఇహ వత్సయి సౌమిత్రే సాధన మేతేన పక్షిణా. ౧౯

౧౯॥ సౌమిత్రే = లక్ష్మణుడా! ఇ లక్ష్మణుడా! ఈ ప్రదేశము ప్రణయ
దం = ఈ ప్రణయము; ప్రణయం = పుణ్యముగలి మునుబావనమును గాచున్నది; ఇచ్చట,
గించునది; ఇం = ఇది; మేధ్యం = పావ నానా విధములగు మనోహరములయి
నమయినదీ; ఇదం = ఇది; బహుమ్యగద్వి నమ్యగంబులునుబట్టి నుంగలివు ; ఇ
జం = పెనుకొమ్మగములునుబట్టులునుగ చ్చట, ఈజటాయువుతోఁగూడనివనిం
లది. ఇహ = ఇచ్చట, ఏతేన = ఈ, పక్షి చియుండము. అది రాముండులక్ష్మణుని
ణాసార్థం = జటాయువుతోఁగూడ; వ తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
తస్యమి = వాసముచేసెను.

వీర ముక్తస్తు రామేణ లక్ష్మణః పరివీరహః
అచిరేణాశ్రమం భ్రాతృశ్చకార సుమహాబలిః. ౨౦

టీక॥ పరివీరహః = శత్రువీరులఁజంపు స్వకుః ఆశ్రమం = ఆశ్రమమును; చకార =
నట్టి, సుమహాబలిః = శిశి-లియునధికమ నేసెను.
యినదలముగల; లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడా
డు; రామేణ = రామునిచేత; ఏవం = ఇ శత్రువీరులవధించువాఁడునుమహాబ
ట్లు; ఉక్తస్తు = చెప్పఁబడినవాఁడై నంత లుండునగులక్ష్మణుండు, రామునిమాట
నె; అచిరేణ = శీఘ్రముగా; భ్రాతృశ్చ = అ బునిమించెను. అని, తాత్పర్యము.

పరణాకాలం సువిప్రులం తత్ర సంఖ్యాశమృత్తికామ్
సుస్తృభాం మనురై దీక్షయైః కృతవంశం సుశోభనామ్. ౨౧

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౨౧

స ౧౫

శమీశాఖాభి రాస్తీర్త్య గృహశావపాశితామ్
కుశకాశశరైః పక్షైః స్పృహచాచి తాం తథా. ౨౨
సమీకృతలీలాం రమ్యాం చకార లఘు విక్రమః
నివాసం రాఘవ స్యాథేక ప్రేక్షణీయం మను త్తమమ్. ౨౩

<p>టీకః లఘువిక్రమః = చలువనమునగ మనముగల లక్షణము; స్పృహ = లయ శ్రమమున, సుఖవలదు = మిగిలియువి శాలమును; సంఖ్యాతమ, త్రికాం = త్ర వ్యుబడిన పట్టిగలదియు; స్పృహ = మంచి స్తంభములుగలదియు, దీక్షణ = నిడువులమున; మనోరైః = వెదుళ్ల చే త; కృతవంశాం = చేయబడిన స్తంభ ములుగలదియు; సుశోభనాం = మిగి లియుమంగళతరమున; శమీశాఖాభిః = జమ్మి కొమ్మలచేత; ఆస్తీర్త్య = అచి; దృఢపాశావపాశితాం = దృఢములయ నత్రాళ్ల చేత గట్టబడినదియు; పా = అట్లు; కుశకాశశరైః = దగ్ధులను తే ల్లనను; పక్షైః = ఆకులచేత; సుహ చాచి తాం = చక్కగా గాగప్పబడి నది యు; సమీకృతలీలాం = చిదరముగా జేయబడినదియు; రమ్యాం = రమణీ</p>	<p>యమునగ; పణకాలాం = పణకా లారు-కమున; ప్రేక్షణీయం = సుం దరమున; అను త్తమం = తనకన్న నుత్త మమ లేనిదియునగు; నివాసం = వాస స్థానమున; రాఘవ స్యాథేక = రాముని కార్యమునిమిత్తమై; చకార = చేసెను. శీఘ్రముగా గార్యముజేయుస్వ భావముగల లక్షణము, ఆయాశ్రమం బున, మట్టిద్రవ్వగోడలుపెట్టి, దీక్షణం బులను దృఢములునగు వెదుళ్లను స్తం భంబులుగాఁ జూపువానిమై జమ్మి కొ మ్మలనడ్డముగా నుంచి, దృఢములగు త్రాళ్ల బంధించి, పైకి, దర్భతెల్లుము దలగు పత్రములచే జక్కగాఁ గప్ప వెసి, నేలను సదరముగాఁ జేసి, నకలలక్ష ణయుక్తంబుగా, రామునకు, సుందరం బును రమణీయంబునగు పణకాలను నిమిత్తంచేను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

సహసా లక్ష్యణ శ్రీమా న్నదీం గోదావరీం తదా
స్వాత్వా పద్మాని చా దాయ సఖః పునరాగతః. ౨౪

టీక॥ తదా=అప్పుడు; శ్రీమాన్=అధికమయినకొంతిగల, అత్తుణుండు; సమాసా=శీఘ్రంబున. గోదావరీ=గోదావరయను; నదీ=ఏటిని; గత్వా (అధ్యాపృతము)=పొందికన్నాత్వా=స్నానముచేసి; పద్మాచ=కమలంబులను; ఆదాయ=తీసికొని; సఫలః=పండ్లతోఁగూడిన

వాఁడై; ప్రసాదింపఁబడెను; అగతః=వచ్చినాఁడు.

అప్పుడు, శ్రీమంతుండగు అత్తుణుండు, శీఘ్రంబున గోదావరీనదికింబోయి, స్నానంబుగావించి, కమలంబులను ఫలంబులను దీసికొని, మఱి వచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః పుష్పబలిం కృత్వా శాంతిం చ స యధావిధి

ద్యాయమాన రాయ తదాశ్రమపదం కృతమ్. ౨౫

టీక॥ తతః=అంతః; సః=అలత్తుణుండు; యధావిధి=యధాశాస్త్రముగా, పుష్పబలిం=వాస్తుపూజను; శాంతిం=అభ్యుదయకమమును; కృత్వా=చేసి; కృతం=చేయఁబడిన; తతః=అంతః; ఆశ్రమపదం=ఆశ్రమస్థానమును; రామా

య=రామునికొఱకు; దశాయామాస=చూపెను.

అంత, నాలత్తుణుండు, వాస్తుపూజను శాంతినిగావించి, తానునిమిఁకొని నయాశ్రమంబును, శ్రీరామునకుఁజూపెను. అని, తాత్పర్యము.

స తం దృష్ట్వా కృతం సౌమ్య మాశ్రమం సీతయాసహ

రాఘవః పణకశాలాయాం హవక మాహ రయ ద్భృశమ్. ౨౬

టీక॥ సః=ఆ; రాఘవః=రాముండు; సీతయాసహ=సీతతోఁగూడ; కృతం=చేయఁబడిన; సౌమ్యం=సుందరమగు, తం=ఆ; ఆశ్రమం=ఆశ్రమమును; దృష్ట్వా=చూచి; పణకశాలాయాం=పణకశాలయందు; భృశం=మిక్కిలియు,

హవకం=సంతోషమును; ఆహరయత్=పొందెను.

అంత, రాముండు, సీతతోఁగూడ, నయ్యాశ్రమంబుఁజూచి, పణకశాలంబ్రపెళించి, పరమసంతోషంబునొందెను.

అని, తాత్పర్యము,

మనంహృష్టః పరివృజ్య బాహుభ్యాం లక్ష్మణం తదా
అతిస్నిగ్ధంచ గాఢంచ వచనం చేద మబ్రవీత్. ౨౬

టీక॥ సః (అధ్యాత్మమ) = ఆ లింఛుకొని; ఇదం = ఈ; వచనంచ = మా
రాముడు; తదా = అప్పుడు; సునంహృ
ష్టః = మిక్కిలియు సంతోషించినవాఁ
డై; అతిస్నిగ్ధంచ = మిక్కిలియు స్నేహ
ముగలుగునట్లుగాను; గాఢంచ = గట్టి
గాను; బాహుభ్యాం = చేతులచేత; ల
క్ష్మణం = లక్ష్మణుని; పరివృజ్య = కవుఁగి
లింఛుకొని; ఇదం = ఈ; వచనంచ = మా
రాముడు; తదా = అప్పుడు; సునంహృ
ష్టః = మిక్కిలియు సంతోషించినవాఁ
డై; అతిస్నేహంబున, బాహువులనాల
క్ష్మణుని గాఢంబుగా కవుఁగిలింఛుకొ
ని, రూమాటంబెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రీతోస్మి తే మహాత్కమః త్వయాకృత మిదం ప్రభో
ప్రచేయో యస్మిమి త్త వై పరివృంగో మయాకృతః. ౨౭

టీక॥ ప్రభో = సమర్థుండవగుల
క్ష్మణుడా! త్వయా = నీచేత; ఇదం =
ఈ; మహాత్ = గొప్పదగు; కమః = కా
ర్యము; కృతం = చేయఁబడినది. తే = నీకొ
లకు; ప్రీతః = సంతసించినవాడను; అ
స్మి = అగుచున్నాను. యస్మిమి త్తం = నీ
నిమిత్తము; ప్రచేయః = ఇవ్వఁదగినపా
రితోపికరూపమయిన; పరివృంగః = క
వుఁగిలి; తే = నీకొలకు; మయా = నాచే
త; కృతః = చేయఁబడినదో.
సమర్థుండవగురాముడా! నీవు
మిక్కిలియు గొప్పకార్యము గావించి
నావు; కావున నీపైనాకుఁజాల సంతోష
ముగలిగినది; అందుకు నీవేవ్వలసిన
పారితోపికమునకుఁగా, నిన్నుఁ గవుఁగి
లింఛుకొంటిని. అని, తాత్పర్యము.

భావజ్ఞేన కృతజ్ఞేన ధమజ్ఞేనచ లక్ష్మణ
త్వయానాథేన ధమాత్వా నసంవృత్తః పితా మమ. ౨౮

టీక॥ లక్ష్మణం = లక్ష్మణుడా! భావ
జ్ఞేన = హృదయముఁదెలిసినవాడవు
ను; కృతజ్ఞేన = కార్యములఁదెలిసినవాఁ
డవును; ధమజ్ఞేనచ = ధమకములఁదె

<p>లిసినవాడవునగు; నాధేన = పాలక డవయిన; త్వయా = నీచేత; ధర్మాత్వా = ధర్మస్వభావం యొక్క; పితా = తండ్రి, సంపత్త్యుత్పత్తి = మృతుండుకాడయ్యె.</p> <p>లక్ష్మణుఁడా! నీవిట్లు చాహుదయం బుండెలిసి, నాకుఁబ్రయంబులగువానినె ల్ల నేనుజెప్పకుండినను నేవ్రుతోడజే</p>	<p>యును, ధర్మమండవక నాకుఁజూ షసేయుచు, దండికిమాటుగానన్న చానావిధ బులంబాలింపుచు నుండుట చేత, ధర్మాత్ముండగునాతండ్రినా కుజీచించియున్నట్లేయున్నది. అనిరా ముండులక్ష్మణునితోజెప్పెను.</p> <p>అస, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఏవం లక్ష్మణ ముక్త్యావు రాఘవో లక్ష్మీవధానః
తస్మిన్ దేశే బహుభలే న్యవస త్యుసుఖం వశీ. ౩౦

<p>టీక వశీ = ఇంద్రియనిగ్రహముగ లక్ష్మీవధానః = సంపదనువృద్ధిబాం దించునట్టి; రాఘవః = రాముండు; ఏ వం = ఇట్లు; లక్ష్మణం = లక్ష్మణునిగూర్చి; ఉక్త్యావు = చెప్పియు; బహుభలే = పెక్కుపండ్లుగల; తస్మిన్ = అ; దేశే = ప్రదేశమునందునుసుఖం = మిక్కిలియు</p>	<p>సుఖముగా; న్యవసత్ = ఉండెను. జితేంద్రియండును సంపద్యధా నుండునగురాముండు, అట్లులక్ష్మణున కుజేచించినావిధ బహుభలసమన్వితం బగునప్పంచవటియందు, సుఖంబుగాని వసించెను.</p> <p>అస, తాత్పర్యము.</p>
---	---

కంచితకాలం స ధర్మాత్వా సీతయా లక్ష్మణేనచ
అన్వాన్యమానో న్యవస త్వగ్లోకే యథామరః. ౩౧

<p>టీక ధర్మాత్వా = ధర్మస్వభా వండుగు; స = ఆ రాముండు; సీతయా = సీతచేతను; లక్ష్మణేనచ = లక్ష్మణునిచేత ను; అన్వాన్యమానః = సేవిం బడుచు</p>	<p>న్నవాడై; స్వగ్లోకే = స్వగ్లో కమునందు, అనుయథా = చేవేంద్రు డువలె; కంచితకాలం = కొంతకాల ము; న్యవసత్ = ఉండెను.</p>
---	--

ధర్మాత్మండుగునారామండు , బోలె, సుఖంబుననుండెను.
సీతాలక్ష్మణులు సేవింప , సయ్యాస్ర అని, తాత్పర్యము.
మంబున, దెవలోకంబున నేవేంద్రుండుం

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే , పంచదశస్కంధః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థజంధికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు , ఆరణ్యకాండ పంచదశస్కంధిక,
ముగిసినది.

అథ

పోడశస్కంధప్రారంభః.

వసత స్తస్యతు సుఖం రాఘవస్య మహాత్మజః
శరద్వ్యపాయే హేమంత ఋతు రివ్యః ప్రవతకతే. ౧

టీక॥ మహాత్మనః = పూజ్యమయిన నది.

స్వభావముగల; తస్య = ఆ; రాఘవ మహాత్మండుగునారామండుట్లు ల
స్య = రామండు; సుఖం = సుఖముగా; య్యాశ్రమంబున, సుఖంబుగావాసము
వసతస్తు ; వాసము సేయుచుండగా చేయుచుండగానే , శరద్వృత్తుడ
నే; శరద్వ్యపాయే = శరద్వృత్తువుయె చి , కామినీకాముకులకుఁబ్రിയంబగు
కృగడచుటకాఁగా; ఇవ్యః = ప్రియంబ హేమంతర్తువువచ్చినది.
గు; హేమంతఋతః = హేమంత అని, తాత్పర్యము.
ఋతువు; ప్రవతకతే = ప్రవతించి

స కదాచి త్వత్ప్రభాతాయాం శర్వర్థాం రఘునందనః
ప్రయయా వభిషేకాధికం రమ్యాం గోదావరీం నదీమ్. ౨

టీక॥ సః=అ; రఘునందనః = రాముడు; కదాచిత్=ఒకానొకప్పుడు; శర్వర్యాం=రాత్రి; ప్రభాతాయాం=తెల్లవాఁడుగా; అభిషేకార్థం= ముకొఁబకు; రమ్యాం= రమణీయమయి; న, గోదావరిం=గోదావరియను ; న

దీ=నదినిగూచిక; ప్రయయా = పోయెను.
ఒకనాఁడుతూవుకఁజెల్లవాఁడునప్పుడు, రామండుస్నానార్థమయి, రమణీయంబగు, గోదావరినదికింబోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రహ్వః కలశహస్తస్తం సీతయాసహ వీర్యవాక్
పుష్పతో నువ్రజక్ భ్రాతా సౌమిత్రి రిద మబ్రవీత్. ౩

టీక॥ వీర్యవాక్= అధికమయిన; రాక్రమముగలవాఁడును ; భ్రాతా= తమ్ముఁడునగు; సౌమిత్రిః = లక్ష్మణుడు; ప్రహ్వః=నమ్రుండై; కలశహస్తః= కలశముచేతంగలవాఁడై ; సీతయాసహ=సీతతోఁగూడ; తం = ఆరాముని. పుష్పతో=వెనుకనుండి ; అనువ్రజక్= వెంబడించుచు; ఇదం=ఈమాటను; అబ్రవీత్=జెప్పెను.

మహాపరాక్రమశాలియగు తమ్ముండులక్ష్మణుండు, నమ్రుండై , కలశంబుదీసికొని , సీతతోఁగూడ గాముని వెంబడింబోవుచు , నాయనతోనిట్లు జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అయం స కాలస్సంప్రాప్తః ప్రియాయస్తే ప్రియంవద
అలంకృతభవా భ్రాతా యేన సంవత్సర శ్శుభః. ౪

టీక॥ ప్రియంవద=ప్రియవాక్యములు చెప్పినట్టిరాముఁడా! యః=ఏది; తే=నీకు; ప్రియః = సంతోషముఁగ్గించుచు; యేన=చేసిచేత ; సంవత్సరః = సంవత్సరము; శుభః = మంగళకరమయి; అలంకృతభవః=అలంకరింపఁబడినదివలె; ఆభ్రాతా=ప్రకాశించుచున్నదో; నది. అని, తాత్పర్యము.

సః=అట్టి; అయం=ఈ; కాలః= హేమంతతుళువు; సంప్రాప్తః=వచ్చినది. ప్రియంవదమండవగు రాముఁడా! ఏదిసీకుమిక్కిలియుఁ బ్రియమో, చేసిచే సంవత్సరమునకంతయు నలంకారముగలుగునో, అట్టిహేమంతతుళువువచ్చినది. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౫౧

స ౧౬

నీహార పరుషో లోకః పృథివీ సస్యశాలిః

జలా న్యసుపభోగ్యాని సుభగో హవ్యవాహనః. ౫

టీక॥లోకః= జనము; నీహారపరుషః=పంచుచేబిటును పాతిన దేహముగలది. పృథివీ=భూమి; సస్యశాలిని=పైరులచేర్చుకాశ్చించునది. జలాని=జలములు; అసుపభోగ్యాని=అసుభవింపఁదగనివి. హవ్యవాహనః=అగ్నిహోత్రము; సుభగః=మనోహరము.

ఇష్టపజనలదేహముమంచుచేబిటును, గానన్నది, భూమియంతయు సస్యములతోనొప్పుచున్నది; జలంబులుదాక నలవిగాకున్నవి; నిష్ప మిక్కిలియు మనోహరమగుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

నవాగ్రయణ పూజాభి రభ్యర్చ్య పితృదేవతాః

కృతాగ్రయణకాః కాలే సంతో విగత కల్తషాః. ౬

టీక॥సంతః= సత్పురుషులు; నవాగ్రయణపూజాభిః=నూతనములయిన, నూతనధాన్యము భుజించుటకుమునుపు చేయవలసినయాగ్రయణపూజలచేత; పితృదేవతాః=పితృదేవతలను; అభ్యర్చ్య=పూజించి; కాలే=యుక్తకాలమునందు; కృతాగ్రయణకాః=చేయఁబడినయాగ్రయణముగలవారలయి; విగతకల్తషాః=పోయిన పాపముగల

వారలు. సత్పురుషులు, నవధాన్యములు భుజించుటకుమున్ను చేయవలసినయాగ్రయణ యజ్ఞములచేత పితృదేవతలంబూజించి, యట్లు యుక్తకాలంబున వాగ్రయణయజ్ఞంబు నివహించి, విగతకల్తషులై యొప్పెదరు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రాజ్య కామా జన పదా స్సంపన్న తరగోరసాః

విచరంతి మహీపాలా యాత్రా స్థా విజిగీషవః. ౭

టీక॥జనపదాః=ప్రామములు ; సంపన్నతరగోరసాః=సమృద్ధమయిన

యాచువా సగలవై, ప్రాజ్యకామాః = దరు.

అధికములయిన కొరదగిన పదార్థములుగలవై; వతఁకంటే (అధ్యాపృతము) = ఉన్నవి; విజిగీషవః = జయింపఁగోరుపట్టి; మహీపాలాః = రాజులు; యాత్రాస్థాః = యుద్ధయాత్రయందు శ్రద్ధగలవారలై; విచరింతి = సంచరించె

ఇప్పుడు గ్రామములందు నమస్తవ దాధకంబులును సమృద్ధ బులై యాచు పాలెచ్చుగానుండును; శత్రువుల జయింపఁగోరు రాజులు, యుద్ధములందిరుగుదురు. అని, తాత్పర్యము.

సేవమానే దృఢం సూక్ష్మే దిశ మంతకసేవితామ్
విహీనతిలకే వస్త్రీ నోత్తరా దిక్చక్రాశతే. ౮

టిక|| సూక్ష్మే = సూర్యుండు, దృఢం = కున్నది.

దృఢముగా, అతఁడే విశాం = యము చేసేవింపఁబడిన; దిశం = దిక్కులు; సేవమానే = సేవించుచుండఁగా; ఉత్తరా = ఉత్తరపు; దిక్ = దిక్కు; విహీనతిలకా = విడువఁబడినబొట్టుగల; వస్త్రీ = వస్త్రీవలె; ప్రకాశతే = ప్రకాశింప

సూర్యుండు, దక్షిణపు దిక్కుననుండుటవలన, ఉత్తరపుదిక్కు, ముఖించునదిలకంబులై, వస్త్రీవలె, నెంతమాత్రము ప్రకాశింపకున్నది. అని; తాత్పర్యము.

ప్రకృత్యా హిమకోశాఢ్యో దూర సూర్యచ్చ సాంప్రతమ్
యథార్థకనామా సువ్యక్తం హిమవాక్ హిమవాక్ గిరిః. ౯

టిక|| ప్రకృత్యా = స్వభావముచేత; హిమకోశాఢ్యః = చురుచునూహముచేసమృద్ధంబును; సాంప్రతం = ఇప్పుడు; దూర సూర్యః = దూరంబున నున్న సూర్యుండుగలదియు, కావుననే; హిమవాక్ = అధికమయినచుండుగలదియునగు; హిమ

వాక్ = హిమవంతమను, గిరిః = పర్వతము; యథార్థకనామా = అర్థము సతి క్రిమింపఁపేరుగలది; సువ్యక్తం = స్పష్టము.

స్వభావంబున నె, ఘనీభూతమగు మంచుచేసిండియుండునదియును, హిమవ

శ్రీ మద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౨౬౧

స ౧౬

త్వత్సము, ఇష్టమదక్షిణాయనమునం | మమంతమ్ (అధికముగామంచుగలది) |
దు, సూర్యుండు సూరగతుండగుటచే, అనుయధాధికంబగుపేరుతోఁ గూడిన
వఱియమంచుపొచ్చగుటంజేసి, "హ దయ్యే. అసి, తాత్పర్యము.

అత్యంతసుఖసంచారా మధ్యాహ్నా స్పృశ్య స్సృఖాః
దివసా స్సుభగాదిత్యా శ్చాయాసలిదుభృగాః. ౧౦

టీక॥ దివసాః = దినములు; మధ్యాహ్నా = నీడయునుజలమునుగలవియు; భవంతి
హ్నా = మధ్యాహ్నమునందు; స్పృశ్య (ఆధ్యాహ్నతము) = అగ్రచున్నవి.
తః = ఉష్ణస్పృశ్యముచే; సృఖాః = సృఖకర ఇష్టమ, మధ్యాహ్నమునందు, ఎం
ములును; అత్యంతసుఖసంచారాః = మి డలోఁదిరుగుటమీఁకెయ సృఖకరము
కిరలియును సృఖకరములయినసంచారము గానున్నది; సూర్యుండ, వేడిమి గలిగిం
గలవియు; సుభగాదిత్యాః = మనో చుటంజేసి, మనోహరుఁడై యున్నాఁ
హరుఁడైనసూర్యుండుగలవియు; ఛా డు, నీడయుజలమును, ఎంతమాత్రమ
యాసలిదుభృగాః = అసిష్టములయిన క్రొత్తకురాకన్నవి. అసి, తాత్పర్యము

మృదుసూర్యా స్సనీహారాః పటుశీతా స్సమారుతాః
శూన్యారణ్యా హిమధ్వస్తా దివసా భాంతి సాంప్రతమ్. ౧౧

టీక॥ సాంప్రతం = ఇష్టమ; దివ చున్నవి,
సాః = దినములు; మృదుసూర్యాః = మృదువు, సూర్యుండు, ఎచ్చువేడి
త్తనిసూర్యుండుగలవియు; సనీహారాః = లేక, మెత్తఁగానున్నాఁడు; మంచధిక
మంచుతోఁగూడినవియు; పటుశీతాః = ముగాఁగురియ. చున్నది; చలిప్రబలము
అధికమయినచలిగలవియు; సమారు తాః = గాలితోఁగూడినవియు; శూన్య గానున్నది; గాలియెచ్చుగానున్నది.
రణ్యాః = శూన్యములయినయడవులు అడవులయందుండువారలడవుల విడిచి
గలవియు; హిమధ్వస్తాః = మంచుచేరి యున్నారు; మంచుచేనేడియుఁ బాడన
జేసినవియుఁగా; భాంతి = ప్రకాశి. చు

రమలినా = మంచుకేమలినమయినదై ;
సంజలే = ప్రకాశించు అతపశ్శా
మా = ఎడదేనల్లనై ; సీతలజ = సీ
తలలెన ; లక్ష్మితే = చూడబడచున్న
గి. సతుశోభితే = ప్రకాశించుటమా
త్రములేను.

పున్నమనాడుగూడ , వెన్నలత
పూరమలినపగుటజేసి , కాంతిల్గి,
యెండతాగుడునకునల్లనయిన దేమా
ముగల సీతాదేవియుంబోలెనన్నది ;
ఎంతమాత్రముప్రకాశింపదు.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రకృత్యా శీతశస్పర్శో హిమవిదృష్ట సాంప్రతమ్
ప్రవతి శశ్చిమో వాయుః కాలే ద్విగత శీతలి. ౧౫

టీక॥ ప్రకృత్యా = స్వభావము చేత;
శీతలస్పర్శో = చల్లనైన స్పర్శముగలది
య్య, సాంప్రతమ్ = ఇప్పుడు ; హిమవి
దృష్ట = మంచుచేగొట్టుకొనినదియుగా
వుననే ; కాలే = ప్రాతఃకాలమునందు ;
ద్విగుణశీతలి = రెండింతలచల్లదనము
గలదియునగు ; శశ్చిమః = పడమటివా

య్యః = గాలి ; ప్రవతి = వీచుచున్నది,
స్వభావంబుననే, చల్లనదియునింపు
డు హేమంతతుల్యనందుమంచుదగు
లుటచేతఁ బ్రాతఃకాలంబునద్విగుణశీ
తలంబునగుపడవలవాయువు వీచుచు
న్నది. అని, తాత్పర్యము,

బాష్పచ్ఛన్నా న్యరక్త్యాని యవగోధూమ వంతిచ
శోభంతే భృషితే సూర్యే నదద్భిః క్రాంతసారసైః. ౧౬

టీక॥ సూర్యే = సూర్యుడు ; అధ్యు
దితే = ఉదయించినవాడుకాఁగా ; అ
రక్త్యాః = అడవులు ; బాష్పచ్ఛన్నాని =
ఆవిరిచేఁగప్పులచేవియు ; యవగో
ధూమవంతిచ = యవలునగుగోధుమలు
ముగలవియునై ; నదద్భిః = ద్వినించుచు
న్న ; క్రాంతసారసైః = క్రాంతముల

తోనుసారసపక్షులతోను ; సహితాని
(అధ్యాహృతము) = కూడినవై ; శోభం
తే = ప్రకాశించుచున్నవి.

సూర్యుండుదయించునప్పుడు , అ
డవులు, ఆవిరితోఁగూడినవై , యవగో
ధుమసంయుతంబులయి , వధురంబు
గాఁగూయు క్రాంతసారసపక్షులతో

నెంతయునొప్పుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

ఖజూరపుష్పాకృతిభి శ్చిరోభిః పూణతండులైః
శోభంతే కించి దానమ్భా శ్చాలయః కనకప్రభాః. ౧౭

టీక॥ కనకప్రభాః = బంగారుకాంతివంటికాంతిగల; శాలయః = వరిపైరులు; ఖజూరపుష్పాకృతిభిః = ఖర్జూరపుష్పములయొక్క యాకారమువంటి యాకారముగలవియు; పూణతండులైః = నిండినగింజలుగలవియునగు; శిరోభిః = ఎన్నులతో; కించిత్ = కొంచెము; ఆనమ్భాః = వంగినవై; శోభంతే = ప్రకాశించుచున్నవి.	చక్క-గాఁ బండియుండుటచేబంగారువన్నెగలవరిపైరులు, ఖజూరపుష్పములువలెనుండుతండులపూణతంబులగువెన్నుల భారంబునకుఁ గొంచెమువంగినవై యెంతయు నొప్పుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.
--	---

మయాభై రుపసర్పద్భి హేమ నీహరసంప్రతైః
దూర మభ్యుదిత స్సూర్య శ్చశాంక ఇవలక్ష్మతే. ౧౮

టీక॥ హేమనీహరైః = చల్లనిమంచులచేతఁగప్పఁబడిన; ఉపసర్పద్భిః = వ్యాపించుచున్న; మయాభైః = కిరణములచేత; దూరం = దూరముగా; అభ్యుదితః = ఉదయించుచున్న; సూర్యః = సూర్యుఁడు; శశాంక ఇవ = చంద్రుఁడు.	ద్రుండువలె; లక్ష్మతే = చూడఁబడుచున్నాడు. కిరణంబులు, మంచుతోఁగూడియుండుటవలనను, దూరంబున నుదయించుటవలననుసూర్యుండు, చంద్రుండువలెఁ జల్లు గానున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.
---	--

అగ్రాహ్లా వీర్యః పూర్వాష్టే మధ్యాహ్నే స్వశత స్సఖిః
సంరక్తః కించి దాపాండురా తప శ్శోభతే షీతా. ౧౯

టీక॥ ఆశపః = ఎండ; పూర్వాష్టే = ప్రాతఃకాలము నందు; అగ్రాహ్లా =	వీర్యః = తెలియనలవిగాని వీర్యము గలదియు; మధ్యాహ్నే = మధ్యాహ్నము
---	---

<p>నందు; స్వర్ణతః=స్వర్ణమునందు; సు ఖః=సుఖముగలిగించునదియు; కించితే= కొంచెము; రక్తః = ఎఱ్ఱనిదియు; ఆ పాండుః=తెల్లనిదియైనై; తృతా = భూమియందు; శోభతే=ప్రకాశించు చున్నది.</p>	<p>ఎండ, పూర్వాహ్లాంబున వెన్నెలవ లె వీర్యములేసిదిగాను మధ్యాహ్లాంబు న సుఖస్వశ్శాంబుగాను, గొంచెము ర క్తవణముగాను గొంచెము తెల్లగా ను, బ్రకాశించుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

అవశ్యానిపాతేన కించిత్ప్రక్షిన్నశాద్వలా
వనానాం శోభతే భూమిః విష్వతరుణాతపా. ౨౦

<p>టీక అవశ్యానిపాతేన= మం చపడుటచేత ; కించిత్ప్రక్షిన్నశాద్వ లా = కొంచెముదడిసిన పచ్చికగలది యు; నివిష్వతరుణాతపా= విడిసినలేత యెండగలదియునగు; వనానాం=అడ వులయొక్క; భూమిః = నేల; ప్రకాశ</p>	<p>తే=ప్రకాశించుచున్నది. అడవి నేల , మంచుగురియుటచే దడిసినపచ్చికగలిగి , లేతయెండతో నెంతయుఁబ్రకాశించుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

స్పృశంస్తు విమలం శీత ముదకం ద్వీరద స్సఖమ్
అత్యంతతృప్షితో వన్యః ప్రతిసంహరతే కరమ్. ౨౧

<p>టీక అత్యంతతృప్షితః = మికిలి-లి యుదప్పిగొన్న; వన్యః=అడివియందుఁ బుట్టిన; ద్వీరదః=వీనుంగు; సుఖం=సు ఖముగా; విమలం=స్వచ్ఛమును; శీతం= చల్లనిదియునగు; ఉదకం=జలమును ; స్పృశంస్తు=తాకుచునే; కరం= తొం డమును; ప్రతిసంహరతే= వెనుకకుఁదీ</p>	<p>సికొనుచున్నది. అడవియేనుంగు, మికిలి-లియు దప్పి గొన్నదై, స్వచ్ఛమును అతిశీతంబునగు జలమును దాఁకి, తాఁకినంతనై, చల్లఁదన ము తాళఁజాలక, తొండము నీడ్చుకొను చున్నది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఏతేహీ సముపాసీనాః విహగా జలచారిణః

నావగాహంతి సలిల మప్రగల్భా ఇవాహవమ్. ౨౨

టీక॥ సముపాసీనాః = సమీపించి దా!

కూచుండియున్న; ఏతే = ఈ; జలచారిణః = జలములందిరుగునట్టి; విహగాః = పక్షులు; సలిలం = జలమును; అప్రగల్భాః = శూరులుగానివారలు; అవాహవమ్ = యుద్ధమునువలె; నావగాహంతిహీ = ప్రవేశింపకున్నవిగా

శూరులుగాని వారలు యుద్ధము సమీపంబునకుఁ బోయియు భయపడి యూరకుండునట్లు, ఈజలచరపక్షులు, జలసమీపంబుననుండియు, జలిభయంబున, గీటంబువేళింపకున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

అవశ్యాంతమో నద్ధా నీహారతమసా వృతాః

ప్రసుప్తా ఇవ లత్యంతే విప్రుష్యా వనరాజయః. ౨౩

టీక॥ అవశ్యాంతమోనద్ధాః = మంచునీళ్లను చీకటిచేఁ గట్టుబడినవియు; నీహారతమసా = మంచనుచీకటిచే; అవృతాః = కప్పబడినవియు; విప్రుష్యాః = పూలులేనివియునగు; వనరాజయః = వనపక్షులు; ప్రసుప్తా ఇవ = మిక్కిలియునిద్రించినవివలె; లత్యంతే = చూడఁబడుచున్నవి.

వనవృక్షములు, చీకటివలెదట్టముగానుండుమంచినీళ్లతోఁగూడియుండుటచేనిళ్లములయి, మైగురియుచుండు హిమంబగునంధకారముతోఁ గూడినవై, పుష్పరహితంబులయియుండుటచే, గండ్లుమూసికొని నిద్రించుచున్నట్లుచూపట్టుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

బాష్పసంఘన్నసలిలా రుతవిక్షేయసారసాః

హిమాద్రోవాలుకై స్తీరై స్సరితో భాంతి సాంప్రతమ్. ౨౪

టీక॥ సాంప్రతం = ఇప్పుడు; సరితః = నదులు; బాష్పసంఘన్నసలిలాః = అవి

రిచేఁగప్పబడిననీళ్లుగలవియు; రుతవిక్షేయసారసాః = కూతలచే నెఱుంగఁ

దగినసారసపక్షులుగలవియువై ; హి గప్పబడియున్నవి; మంచుచేఁగప్పబడియుండుటచేఁ, గూఁతనుబట్టి సారస యిసుకగల; తీరైః=గట్టులతో; సహి పక్షులు, దెలియఁదగియున్నవి; తీరం తాః(అధ్యాహృతము) = కూడినవై; బులందలి యిసుకమంచుచేఁ దడిసియు భాంతి=ప్రకాశించుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఇప్పుడు, నదులలో, నీళ్లు, ఆవిరి చేఁ

తుషారపతనాచ్చైవ మృదుత్వాద్భాసరస్యవ
తైత్యాదగాధస్థమపి ప్రాయేణ రసవజ్జలమ్. ౨౫

టీక॥ తుషారపతనాచ్చైవ=మం తము)=త్రాగఁగూడనిది.
చుపడుటవలనను; భాసరస్య= సూ మంచుపడుటవలనను సూర్యుండు ర్యునియొక్క; మృదుత్వాచ్చ = మెత్త చక్కఁగా నెండగాయి కుండుటవలన గానుండుటవలనను; తైత్యాత్ = చ లి ను, అతిశీతముగానుండుటవలనను, మం చి లోఁతుగానుండు సరస్సులయందలి వలనను; అగాధస్థమపి = లోఁతుగలప్ర రుచ్చమయిన జలముగూడఁ , దఱచు దేశములోనున్నదైనను; రసవత్=రు గాఁ, ద్రాఁగనలవిగా కున్నది. చికరమయిన; జలం = జలము; ప్రాయేణ=తఱచుగా; అపేయం (అధ్యాహృతము) అని, తాత్పర్యము.

జరాజర్ఘుకరితైః పద్మైశ్శీఘ్రకేసరకణికైః

నాళశేషై హిమధ్వస్తై నభాంతి కమలాకరాః. ౨౬

టీక॥ కమలాకరాః= తామరకొలం డయొమిగిలినది గాఁగలవియు; హిమధ్వ కులు; జరాజర్ఘుకరితైః = ముసలితన స్తైః= మంచుచేఁజెడినవియునగు ; ప ముచేజీర్ణములయినవియు ; శీఘ్రకే ాద్యైః=కమలములచేత; నభాంతి = సరకణికైః= రాలినకేసరములుగల ప్రకాశింపకున్నవి. మిదైలుగలవియు ; నాళశేషైః=కాఁ కమలంబులన్నియు , పూచిబహు

కాలమగుటచే , వివరణములయి రా | యుండుటంజేసి , తామరకొలంకులు
లినకేసరములుగలకణికలతో, నాళ | ప్రకాశింపకున్నవి.
మాత్రము శేషంబులయి మంచుచేఁజెడి | అని, తాత్పర్యము.

అస్తింస్తు పురుషవ్యాఘ్రః కాలే దుఃఖసమన్వితః
తప శ్చరతి ధర్మాత్మా త్వద్భక్త్యా భరతః పురే. ౨౭

టీక|| అస్తి=ఈ; కాలేతు=కా | పః= తపస్సును; చరతి = చేయుచు
లమునందును; పురుషవ్యాఘ్రః= పురు | న్నాడు.
ష శ్రేష్ఠండును; ధర్మాత్మా = ధర్మ= ఈకాలమునందును, ధర్మాత్ముం
స్వభావుండునగు; భరతః = భరతు | డును బురుషశ్రేష్ఠండునగుభరతుండు,
డు; పురే=పట్టణమునందు ; దుఃఖసమ | దుఃఖతుండై, నీయందలిభక్తిచేత , న
న్వితః = దుఃఖముతోఁగూడినవాడై; | యోధ్యాపురంబునఁడపస్సుగావించుచు
త్వద్భక్త్యా = నీయందలిభక్తిచేత; త | న్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

త్యక్త్వా రాజ్యంఞ మానంఞ భోగాంశ్చ వివిధాన్ బహూన్
తపస్వీ నియతాహార శ్చేతే శీతే మహాతలే. ౨౮

టీక||సః(అధ్యాశ్చ తము)= ఆభ | తలే= నేలయందు; శేతే= శరండుచు
రతుండు; రాజ్యంఞ=రాజ్యమును; మా | న్నాడు.
నంఞ=మానమును; వివిధాన్=నానా | ఆభరతుండు, రాజ్యంబును మానం
విధములయిన; బహూన్ = పేర్కొన | బునునానావిధానేకభోగంబులను విడి
యిన; భోగాంశ్చ=భోగములను ; త్య | చి , మునివేషంబు ధరియించి , ఫల
క్త్వా=విడిచి; తపస్వీ=మనీషియై ; | మూలంబులనాహారంబుగాఁగొనుచు,
నియతాహారః= నియమింపఁబడినయా | జల్లని నేలపైఁబరుండుచున్నాడు.
హారముగలవాడై, శీతే=చల్లని; మహా | అని, తాత్పర్యము.

శోష వత్ మిమా స్మా న మభిషేకాథ ముద్యతః

వృతః ప్రకృతిభి ర్నిత్యం ప్రయాతి సరయా నదీమ్. ౨౯

టీక॥ సోపి = ఆభరతుండును; నిదీం = నదినిగూచి; ప్రయాతి = పోవు
త్యం = ఎల్లప్పుడును; ఇమాం = ఈ; వేసు. సూనం = నిశ్చయము.
శాం = సమయమును, సమయమునంద ఆభరతుండును, ఈ సమయంబు
నుట; అభిషేకార్థం = స్నానముకొఱ న, స్నానమునేయుటకొఱకు, లే
కు; ఉద్యతః = ఉద్యక్తుడై; ప్రకృతి చి, ప్రకృతులచే నేవింపబడుచు; స
భిః = ప్రజలచేత; వృతః = చుట్టఁబడిన రయానదికింబోవును.
వాఁడై; సరయాం = సరయవనున అని, తాత్పర్యము.

అత్యంత సుఖసంవృద్ధ స్సుకుమార స్సుఖోచితః

కథన్నన్వి పరరాత్రేషు సరయా మవగామాతే. ౩౦

టీక॥ అత్యంత సుఖసంవృద్ధః = మిత్రులయందు; సరయాం = సరయా
కిరిలియు సుఖముచేఁ బెరింగినవాఁడు నదిని; అవగామాతే = పొందును?
ను; సుకుమారః = మృదులమయినదే మిక్కిలిలియు సుఖముగాఁ బెరింగిన
హముగలవాఁడును; సుఖోచితః = సు వాఁడును సుకుమారశరీరుండును సు
ఖంబునకుండగినవాఁడునగు; సః (అ ఖోచితుండునగుభరతుండు, ఎట్లు,
ధ్యాహృతము) = ఆభరతుండు; కథ అపరరాత్రులలేచి, సరయానదియం
న్ను = ఎట్లు; అపరరాత్రేషు = అపరరా దుమునుంగును. అని, తాత్పర్యము.

పద్మపత్రేక్షణో వీర శ్శ్యామో నిరుదరో మహాః

ధర్మజ్ఞ స్సత్యవాదీచ హీనిషేఖో జితేంద్రియః. ౩౧

ప్రియాభిభాషీ మధురో దీక్షణాచాహు రరిందమః

సంత్యజ్య వివిధాన్ భోగా నార్యం సర్వాత్మనా శ్రితః. ౩౨

టీక॥ పద్మపత్రేక్షణః = తామర వీరః = పరాక్రమశాలియు; శ్యామః =
పూతేకులవంటి కన్నులుగలవాఁడును; శ్యామలవణుండును; నిరుదరః = కడు

పులేనివాఁడును; మహాక్ష = పూజ్యుండు
 ను; ధర్మజ్ఞః = ధర్మము నెఱింగినవాఁ
 డును; సత్యవాదీచ = సత్యముఁబలుకు
 వాఁడును; హ్రీనిషేధః = సిగ్గుచేతన
 కృత్యంబులనుండి మఱలుట గలవాఁడు
 ను; జితేంద్రియః = జయింపఁబడిన యిం
 ద్రియములుగలవాఁడును; ప్రియాభిభా
 షీ = ప్రియవాక్యంబుఁజెప్పవాఁడును; మ
 ధురః = మనోహరుండును; దీర్ఘబా
 హుః = నిడుపులయినచేతులు గలవాఁ
 డును; అరిందమః = శత్రువులనణగఁ
 దొక్కువాఁడునగు; సః (అధ్యాహృత
 ము) = ఆభరతుఁడు; వివిధాక్ష = నానా
 విధములయున; భోగాక్ష = భోగము
 లను; సంత్యజ్య = విడిచి; సర్వాత్మనా =

సమస్తమయినమనస్సుచేతను; శ్రితః =
 పొందినాఁడు.

తామరపూతొంకులుంబోలెవికాల
 సుందరంబులగుకన్నులుగలవాఁడును వీ
 రుండును శ్యామలవర్ణుండును సన్ననిన
 డుముగలవాఁడును బూజ్యుండును ధర్మ
 వేత్తయు సత్యవాదియై బుజ్జచేతన య
 కృత్యంబుఁజేయకుండువాఁడును జితేం
 ద్రియండును బ్రియంపడుండును మనో
 హరవిగ్రహుండును ఆజాను బాహుం
 డును శత్రువులనణగఁ ద్రొక్కఁజాలి
 నవాఁడును, ఇట్లు సమస్తము భోగా
 హుండుగుభరతుండు, సమస్తభోగం
 బులను విడిచి, యన్నివిధంబులనిన్నే పొం
 దియున్నాఁడు. అం, తాత్పర్యము.

జిత స్వగక్ష ప్రవ భ్రాత్రా భరతేన మహాత్మనా
 వనస్థమపి తాపస్యే యస్తా మనువిధీయతే. ౩౩

టీక॥ యః = ఎవ్వఁడు; వనస్థమపి =
 అడవినున్నవాఁడవైనను; త్వాం = ని
 న్ను; తాపస్యే = తాపసత్వమువిషయ
 మయి; అనువిధీయతే = అనుసరించుచు
 న్నాఁడో; తేన (అధ్యాహృతము) = అ
 ట్టి; మహాత్మనా = పూజ్యమయిన స్వభా
 వముగల; భవ = నీయుక్త; భ్రాత్రా =
 తమ్ముఁడయిన; భరతేన = భరతునిచే

త; స్వగక్షః = స్వగక్షము; జితః = జ
 యింపఁబడినది.
 మహాత్ముండగు సీతమ్ముండు భరతుండు,
 నీవడవిలో మునివేషంబుధరించియున్న
 ను, దానును నీయట్లు మునివేషముధరిం
 చి నిన్నను సరించుచుండుటంజేసి, స్వ
 గక్షమును జయించిన వాఁడయ్యె.
 అం, తాత్పర్యము.

నపిత్య మనువతఁడే మాతృకం ద్విపదాభితి
ఖ్యాతో లోకప్రవాదో యం భరతే నాన్యధా వృతః. ౩౪

<p>టీక॥ ద్విపదాః = రెండుకాళ్లుగల జంతువులు, మనుష్యులనట; పితృం = తండ్రిస్వభావమును; నానువ ర్తంతే = అ నుసరింపరు. మాతృకం = తల్లి స్వభావ మును; అనువతఁడే (అధ్యాత్మత ము) = అనుసరింతురు. ఇతి = అనెడు ; ఖ్యాతః = ప్రసిద్ధమయిన; అయం = ఈ; లోకప్రవాదః = లోకవాదము ; భరతే న = భరతునిచేత; అన్యధా = వేఱువిధ</p>	<p>ముగా; కృతః = చేయఁబడినది. భరతుండు, తల్లి స్వభావముననుస రింపక తండ్రిస్వభావముననే యనుస రించుటంజేసి, “మనుష్యులుతల్లి స్వభా వముననుసరింతురుగాని తండ్రిస్వభావ ము ననుసరింపరు” అనునీలోకోక్తి భ రతునివిషయమైయబద్ధమయ్యె. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

భతాః దశరథో యస్యా సౌధుశ్చ భరత స్సతః
కథన్తు సాంబా కై కేయా తాదృశీ క్రూరశీలిని. ౩౫

<p>టీక॥ యస్యాః = ఎవ్వతెకు; సాధుః = సత్పురుషుండయిన; దశరథః = దశరథమ హారాజు; భర్త = పెనిమిటియో; సా ధుః (అధ్యాత్మతము) = సత్పురుషుండై న; భరతః = భరతుండు; సుతశ్చ = కొ డుకునో ; సా = అట్టి; అంబా = తల్లియ యిన; కై కేయా = కై కేయి; కథన్తు = ఎట్లు; తాదృశీ = అట్టి, క్రూరశీలిని =</p>	<p>క్రూరస్వభావముగలది? ఎవ్వతెభతఁ, సత్పురుషాగ్రగణ్యుం డగుదశరథుండో, ఎవ్వతెకొడుకు, స త్పురుషవీర్యుండగు భరతుండో; అట్టి కై కేయికి, ఇట్టికూరిస్వభావంబెట్లుగ లిగెను? అని, లక్ష్యణండు, రామునితోఁ జెప్పెను అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఇత్యేవం లక్ష్మణే వాక్యం స్నేహా ద్భ్రావతి ధామిణీ
పరివాదం జనన్యాస్త మసహ నాగ్రహో బ్రవీత్. ౩౬

టీక॥ ఇత్యేవం = అనియిట్లు; ధాన్యనివాడై ; అబ్రహీం = పరి
 వికృతే = ధర్మమునాచరించునట్టి; ల కెను.
 త్నజే = లత్నములు; స్నేహాత్ = స్నేహమువలన; వాక్యం = మాటను; బ్ర
 వతి = చెప్పచుండగా; రాఘవః = రాముండు , అట్లుతల్లియగుకై కేయినిని
 ముందు; తం = ఆ; జనన్యాః = తల్లియొ
 క్కా; పరివాదం = నిందను; అసహా = మ్మెను. అని, తాత్పర్యము.

నతేంచా మధ్యమా తాత గహీతవ్యా కథంజన
 తామే వేత్వోకు నాధస్య భరతస్య కథాం కురు. ౩౨

టీక॥ తాత = వాయనా! కథంజన నియొక్క; తాం = ఆ; కథామేవ = కథనే;
 న = ఎట్లయినను; తే = నీకు; మధ్యమా = కురు = చేయుము.
 నడిమిదియగు; అంచా = తల్లి యయిన నాయనా! నీవెంతమాత్రము, త
 కై కేయి ; గహీతవ్యా = నిందింపఁ న్నియగుకై కేయినినిదింపరాదు; ఇది
 బడదగినది; న = కాదు. ఇత్వోకునాధ వటకునీవుచెప్పచుంటివే, ఆయిత్వోకు
 స్య = ఇత్వోకువంశమునందుఁబుట్టినవా నాధుండగుభరతునిసమాచారమునేచె
 రలకునాధుండగు; భరతస్య = భరతు ప్పము. అని, తాత్పర్యము.

నిశ్చితాపి హిమే బుద్ధి ర్వనవాసే దృఢవ్రతా
 భరతస్నేహసంతప్తా బాలిశీ క్రియతే వ్రునః. ౩౩

టీక॥ దృఢవ్రతా = దృఢమయినవ్రతే = మూఢముగాఁ జేయఁబడుచున్నది.
 తముగల; మే = నాయొక్క; బుద్ధిః = బుద్ధి; వనవాసే = వనవాసమునందు; నిశ్చ
 ధి; వనవాసే = వనవాసమునందు; నిశ్చితాపి = నిశ్చయమునొందినదయ్యెను ;
 భరతస్నేహసంతప్తా = భరతునియంద
 తిస్నేహముచే మిక్కిలియరుదపింపఁజే
 యఁబడినదై; వ్రునః = మఱియ; బాలిశీక్రియ
 దృఢవ్రతుండనగునేను, వనవాసంబు
 సేయవలెనని నిశ్చయించిన వాడనైన
 ను, భరతునియందలిస్నేహంబున, నత
 నిందలంచుకొనునప్పుడెల్ల, నాబుద్ధి మి
 క్కిలియరుదజంబలమగుచున్నది.
 అని, తాత్పర్యము.

సంస్తరామ్య స్య వాక్యాని ప్రియాణి మధురాణిచ
హృద్యా న్యమృతకల్పాని మనఃప్రహ్లాదనానిచ. ౩౯

టీక॥ ప్రియాణి=ఇష్టములును; మధన,

ధురాణిచ=మనోహరములును; హృద్యాని=మనస్సునకింపయినవియు; అమృతకల్పాని = అమృతమతోనమానములును; మనఃప్రహ్లాదనానిచ = మనస్సునుసంతోషపఱచినవియునగు; అస్య=ఈభరతునియొక్క; వాక్యాని=మాటలను; సంస్తరామి = తలంచె

ప్రియంబులును మధురంబులునలమృతంబువంటివియునగు భరతునిమాటలను, ఇష్టముననప్పడప్పుడు, తలంచుకొనుచున్నాను; అనితలంచుకొన్నను, మనంబునకుసంతోషకరంబులుగానున్నది. అని, తాత్పర్యము.

కదా న్వహం సమేష్యామి భరతేన మహాత్మనా
శత్రుఘ్నేన చ వీరేణ త్వయాచ రఘునందన. ౪౦

టీక॥ రఘునందన= లక్ష్మణుడా!

అహం=నేను; మహాత్మనా=పూజ్యునియైనస్వభావముగల; భరతేన = భరతునితోను; వీరేణ= పరాక్రమశాలియగు; శత్రుఘ్నేనచ= శత్రుఘ్నునితోను; త్వయాచ=నీతోను; కదాను = ఎప్పుడు; సమేష్యామి=చేరగలను.

లక్ష్మణుడా! నేను, మహాత్ముండగుభరతునితోఁ బరాక్రమవంతుండగు శత్రుఘ్నునినిన్నునుమిమ్మందఱును గూడి, యెప్పుడునుఖంబుననుభవింపగలనుఁలని, రాముండులక్ష్మణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవం విలపం స్తత్ర ప్రాప్య గోదావరిం నదీమ్
చక్రేఽభిషేకం కాకుత్స్థస్స ప్సానజ స్సహసీతయా. ౪౧

టీక॥ కాకుత్స్థః = రాముండు; త్ర=అచ్చట; ఇత్యేవం= అనియిట్లు; వి

లపక్=దుఃఖించుచు; గోదావరిం= గోదావరియను; నదీం = నదీని; ప్రా

ప్ర=పొంది;సానుజః = తమ్మునితోఁ
గూడినవాఁడై;సీతయాసహ= సీతతోఁ
గూడ;అభిషేకం = స్నానమును;చ
క్రే=చేసెను.

రాముండట్లువిలపించుచు, గోదా
వరీనదించేరి , సీతాలక్ష్మణులతోఁగూ
డనచ్చటస్నానముగావించెను.
అని, తాత్పర్యము.

తపఃయత్వాధ సలిలై స్తే పితౄణాం దైవతానిచ
స్తువంతిస్తో దితం సూర్యం దేవతాశ్చ సమాహితాః. ౪౨

టిక॥అధ=అంత; తే= అసీతారా
మలక్ష్మణులు; సలిలై=జలములచేత;
పితౄణాం=పితృ దేవతలను ; దైవతా
నిచ= దేవతలను; తర్పయిత్వా= తృ
ప్తిఁబొందించి; ఉదితం= ఉదయించి
న; సూర్యం=సూర్యుని;దేవతాశ్చ =
దేవతలను; సమాహితాః= చిత్రైకా

గ్రతగలవారలయి; స్తువంతిస్త = స్తుతిం
చిరి.
అంత,నాసీతారామలక్ష్మణులు, పి
తృదేవతలకును దేవతలకును జలతర్ప
ణంబుగావించి, యుదితుండగుసూర్యు
నిదేవతలనుంబ్రస్తుతించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

కృతాభిషేక స్సరరాజ రామ
స్తీతాద్వితీయ స్సకాలత్వజేన
కృతాభిషేకో గిరిరాజపుత్ర్యా
రుద్ర స్సనందీ భగవా నివేశః. ౪౩

టిక॥కృతాభిషేకః= చేయఁబడిన
స్నానము గలవాఁడును ; స్తీతాద్వితీ
యః=సీతరెండవదిగాఁగలవాఁడును ;
లక్ష్మణేనసహ(స్థితః)=లక్ష్మణునితోఁ
గూడనున్నవాఁడునగు; సః=ఆ; రా
మః=రాముఁడు;కృతాభిషేకః = చే
యఁబడినస్నానము గలవాఁడును; గిరి

రాజపుత్ర్యా=పార్వతితో ; సహితః
(అధ్యాహృతము)= కూడినవాఁడును;
సనందీ=నందితోఁగూడినవాఁడును ; భ
గవాన్= అధికమయిన మాహాత్మ్య
ముగలవాఁడును;ఈశః= జగత్పతి
కునుగు; రుద్రభవ=శివుఁడువలె; రరా
జ=ప్రకాశించెను.

శ్రీ మద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౨౩౫

స ౧౭

రాముండుకృతస్నానందై, సీతా | వంతుండును జగన్నాథుండునగు శివుఁ
లత్తుణసహితుండై, స్నానము చేసిన | డుంబోధఁ బ్రకాశించెను.
వాఁడును నందికేశసహితుండునుభగ | అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, షోడశస్కంః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంద్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండషోడశస్కటిక,
ముగిసినది.

॥

సప్తదశస్కప్రారంభః.

కృతాభిషేకో రామస్తు సీతా సౌమిత్రరేవచ
తస్మాద్గోదావరీతీరా త్తతో జగ్తుస్స్వమాశ్రమమ్. ౧

టీక॥ తతః=అంత; కృతాభిషేకః= మం=ఆశ్రమమును; జగ్తుః=పోందిరి.
చేయఁబడిన స్నానముగల; రామస్తు= అట్లు స్నానంబు గావించినపిమ్మట,
రాముండును; సీతా=సీతయును; సౌమి | రాముండును సీతాలత్తుణులును, గో
మిత్రరేవచ= లత్తుణుండును; తస్మాత్= దావరీతీరంబుననుండి, తమయాశ్రమం
ఆ; గోదావరీతీరాత్ = గోదావరి | బునకుఁబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.
గట్టుననుండి; స్వం= తమదైన; ఆశ్ర

ఆశ్రమం త ముపాగమ్య రాఘవ స్సహలత్తుణః

కృత్వా పార్వాష్టాకం కమః పణశాలా ముపాగమత్. ౨

టీక॥ సహలత్తుణః=లత్తుణునితోఁ | ఆశ్రమం= ఆశ్రమమును; ఉపాగమ్య=
గూడిన; రాఘవః=రాముండు; తం=ఆ; పొంది; పార్వాష్టాకం=పూర్వాష్టామ

నందుఁజేయవలసిన, కమఁ = కూర్వము
ను; కృత్వా = చేసి, పణశాలాం = ప
ణశాలను; ఉపాగమత్ = పొందెను.

రాముండు, లక్ష్మణునితోఁగూడ,

బ్రహ్మయజ్ఞము మొదలగు పూర్వాహ్నా
మునందుఁజేయవలసిన కమఁముల నిర్వ
తిఁచి, పణశాలంబు వేశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఉవాస సుఖిత స్తత్ర పూజ్యమానో మహాషిః

లక్ష్మణేన సహభ్రాత్రా చకార వివిధాః కథాః. ౩

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆరా
ముండు; తత్ర = ఆపణశాలయందు; మహాషిః = పూజ్యులయినమునులచే
త; పూజ్యమానః = పూజింపఁబడుచు
న్నవాఁడై; సుఖితః = సుఖముగలవాఁ
డై; ఉవాస = ఉండెను. భ్రాత్రా =
తమ్ముఁడైన; లక్ష్మణేన సహ = లక్ష్మణు
నితోఁగూడ; వివిధాః = నానావిధము

లయిన; కథాః = మాటలను; చకార =
చేసెను.

అచ్చట, రాముండు, మహామూల
చేఁబూజింపఁబడుచు, లక్ష్మణునితోనా
నావిధంబులగు నాయామాటలంజెప్ప
చు, సుఖంబుననుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

స రామః పణశాలాయా మాసీన స్సహసీతయా

విర రాజ మహాబాహు శ్చిత్రయా చంద్రమాశ్రివ. ౪

టీక॥ మహాబాహుః = పెద్దచేతు
లుగల; సః = ఆ; రామః = రాముండు,
పణశాలాయాం = పణశాలయం
దు; సీతయా సహ = సీతతోఁగూడ, ఆసీ
నః = కూర్చుండినవాఁడై; చిత్రయా =
చిత్రానక్షత్రముతో; సహసీనః (అధ్యా
హృతము) = కూడఁగూర్చుండిన; చం
ద్రమాశ్రివ = చంద్రుండువలె; విరరా

జ = ప్రకాశించెను.

సీతాసమేతుండై యిప్పణశాల
యందుఁ గూర్చుండియున్న మహాబా
హుండగునా రాముండు, చిత్రానక్ష
త్రయొక్తుండగు చంద్రుండుంబోలె,
దేజరిల్లుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

తథాసీనస్య రామస్య కథాసంసక్తచేతనః
తం దేశం రాక్షసీ కాచి దాజగమ యదృచ్ఛయా. ౫

టీక|| తథా = అట్లు; రామస్య = రామముందును; కథాసంసక్తచేతనః = మాటలయందుఁ దగిలినవనస్సుగలవాడై; ఆసీనస్య = కూచుండియుఁ దగి; కాచిత్ = ఒకానొక; రాక్షసీ = రాక్షస(స్త్రీ); యదృచ్ఛయా = డబ్బాటుచేత; తం = ఆ; దేశం = ప్రదేశమును; ఆజగమ = పొందినది. ఆట్లు రాముండు, మనస్సునకింపుగా మాటలు చెప్పకొనుచుఁ బరణశాలయందుఁ గూచుండియుఁ దగిగా, నొకానొక రాక్షస(స్త్రీ) యాదృచ్ఛికముగా, నాప్రదేశంబునకువచ్చినది. అని, తాత్పర్యము.

సాతు శూర్పణఖానామ దశగ్రీవస్య రక్షసః
భగిని రామ మాసాద్య దదశత్ త్రిదశోపమమ్. ౬

టీక|| రక్షసః = రాక్షసుఁడయిన; దశగ్రీవస్య = రావణునియొక్క; భగిని = తోఁబుట్టువును; శూర్పణఖానామ = శూర్పణఖయనిప్రసిద్ధియయినదియునగు; సాతు = ఆరాక్షసియు; ఆసాద్య = సమీపించి; త్రిదశోపమం = దేశవతోబోలిగల; రామం = రాముని; దదశత్ = చూచెను. రావణునిచెల్లెలుగుశూర్పణఖయనుపేరుగలదియునగునారాక్షసి, యచ్చటికివచ్చి, దేవసమానుండుగురముంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

సింహూరసం మహాబాహుం పద్మపత్రనిభేక్షణమ్
ఆజానుబాహుం దీప్తాస్య మతీవ ప్రియదశశనమ్. ౭
గజవిక్రాంతగమనం జటామండలధారిణమ్
సుకుమారం మహాసత్త్వం పార్థివవ్యంజనాన్వితమ్. ౮
రామ మిందీవరశ్యామం కందర్పసదృశప్రభమ్
బభూవేందోపమం దృష్ట్వా రాక్షసీ కామమోహితా. ౯

టీక॥ రాక్షసీ = శూపణఖఃసింహాసనం = సింహముయొక్కటొమ్మవంటిటొమ్మగలవాఁడును; మహాబాహుం = పెద్దజేతులుగలవాఁడును; పద్మపత్రనిభేక్షణం = తామరపూతొకులతో సమానములయిన కన్నులుగలవాఁడును; ఆజానుబాహుం = మ్రోకాలువలకుఁజేతులుగలవాఁడును ; దీప్తాస్యం = ప్రకాశించుచున్నముఖముగలవాఁడును; అతీవ = మిక్కిలియొఃప్రియదత్తకనం = సంతోషకరమగుచూచుటగలవాఁడును; గజవిక్రాంతగమనం = ఏనుంగుయొక్క నడకవంటి నడకగలవాఁడును; జటామండలధారిణం = జటల సమూహమును దాల్చినవాఁడును; సుకుమారం = మృదువైనశరీరముగలవాఁడును; మహాసత్త్వం = అధికమయినబలముగలవాఁడును; పార్థివవ్యంజనాన్వితం = రాజచిహ్నములతోఁగూడినవాఁడును; ఇందీవరశ్యామం = నల్లకలువవలెనల్లనివాఁడును; కందపకసదృశప్రభం = మన్మథునికాంతితో సమానమయినకాంతిగలవాఁడును ; ఇంద్రోప

మం = దేవేంద్రునితోఁబోల్చి-గలవాఁడునగు; రామం = రాముని; దృష్ట్యా = చూచి, కామమోహితా = మన్మథునిచే మోహమునొందింపబడినది; బధూవ = అయినది.

సింహంబునకుంబోలె విశాలంబగువత్సస్థలము గలవాఁడును మహాబాహుండును దామరసపత్రంబులుం బోలె విశాలసుందరంబులగు కన్నులుగలవాఁడును నాజానుబాహుండును దివ్యతేజంబున వెలుంగుచుండుముఖంబు గలవాఁడును జూపరులకు మిక్కిలియొ సంతోషంబుగలిగించువాఁడును, మత్తగజంబునకుంబోలె గంభీరగమనంబుగలవాఁడును, జటామండలంబుతోనొప్పువాఁడును, సుకుమారశరీరుండును మహాబలుండును రాజచిహ్నయుక్తుండును నల్లకలువలుంబోలె శ్యామశవణుండును, నూతనమన్మథునిమాడ్కి సుందరాకారుండై తేజరిల్లుచున్నవాఁడును దేవేంద్రసమానుండునగు రాముంజూచి, యాశూపణఖమోహించినది.

అని, తాత్పర్యము.

సుముఖం దుముఖీ రామం వృత్తమధ్యం మహోదరీ
విశాలాక్షం విరూపాక్షీ సుకేశం తామ్రమూఢకా. ౧౦
ప్రీతిరూపం విరూపా సా సుస్వరం ధైరవస్వరా

తరుణం దారుణౌ వృధా దక్షిణం వామభాషిణీ. ౧౧
న్యాయవృత్తం సుదుర్వృత్తా త్రియ మద్రియదశనా
శరీరజనమావిష్టా రాక్షసీ వాక్య మబ్రవీత్. ౧౨

టీక|| దుముఖి=వికృతమయినముఖముగలదియు; మహాదర్శి= పెద్దకడుపుగలదియు; విరూపాక్షీ= వికృతమయినకండ్లుగలదియు; తామ్రీమాధవా= ఎఱ్ఱనివెండుకలుగలదియు; విరూపా= వికృతమయినయాకారముగలదియు; భైరవస్వరా= భయంకరమయినధ్వనిగలదియు; వామభాషిణీ= గ్రామ్యమలయిన మాటలంజెప్పినదియు; సుదుర్వృత్తా= మిక్కిలియదురాచారముగలదియు ; అప్రియదర్శనా= సంతోషకరములేనిచూచుటగలదియునగు; సా=ఆ; రాక్షసీ=శూర్పణఖ; సుముఖం= సుందరమయినముఖముగలవాడును; వృత్తమధ్యం=సన్ననడుముగలవాడును; విశాలాక్షం=వెడల్పులయినకన్నులుగలవాడును ; సుకేశం=సుందరమలయినవెండుకలుగలవాడును;ప్రీతిరూపం=సంతోషముగలిగించునాకారముగలవాడును; సుస్వరం=శ్రావ్యమగుకంఠధ్వని గలవాడును; తరుణం=యావనము గలవాడును; దక్షిణం=చమత్కారియు; న్యాయవృ

త్తం=శాస్త్రసమ్మతమగు నాచారముగలవాడును; త్రియం= సంతోషకరం డునగు; రామం=రామసిగూర్క; శరీరజనమావిష్టా= మన్మధునిచేనావేశించబడినదై; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

దుముఖియుమహాదరియు వికటనేత్రయు నెఱ్ఱనివెండుకలు గలదియువిరూపయభయంకరమయినకంఠధ్వనిగలదియుభయంకరాకారయవృద్ధయు గ్రామ్యోక్తులాడునదియునగు నాశూపణఖ, సుందరము ఖుండును సన్ననడుముగలవాడును వెడల్పుకన్నులుగలవాడునునల్లనిసుందరమలయిన వెండుకలుగలవాడునుజూపరులకుఁ బ్రിയంబగురూపముగలవాడును శ్రావ్యమయినకంఠధ్వనిగలవాడును యావనవంతుడును జతురంబుగా మాటలాడువాడును శాస్త్రసమ్మతముగా నాచరించువాడును జూపరులకుఁబ్రിയండునునగురామునింజూచి, మన్మధపరవశయయియిట్లని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

జటి తాపసరూపేణ సభార్య శ్వరచాపధృత్

ఆగత స్తస్య విమం దేశం కథం రాక్షససేవితమ్. ౧౩

టిక॥త్వం=నీవు; తాపసరూపేణ=	స; ఇమం=ఈ; దేశం=ప్రదేశమును; క
ఋషిరూపముచేత; జటి = జటలుగల	ధం=ఎట్లు; ఆగతః=పొందినావు?
వాడవై; సభార్యః= భార్యతోఁగూడి	నీవు, తాపసరూపంబు, జటలుధరిం
నవాడవై; శరచాపధృత్ = బాణంబు	చి, ధనుర్చాణంబులుదాల్చి, భార్యతోఁ
లనుధనుస్సునుదాల్చినవాడవై; రాక్ష	గూడ, రాక్షససేవితంబగు నీప్రదేశంబు
ససేవితం=రాక్షసులచే సేవింపఁబడి	నకెట్లువచ్చినావు? అని, తాత్పర్యము.

కి మాగమనకృత్యం తే తత్త్వ మాఖ్యాతు మహాసి

టిక॥తే=నీయొక్క; ఆగమనకృ	నీవిచ్చటకేలవచ్చితి? ఇదంతయు
త్యం=వచ్చుటయొక్కపని, కిం=ఏమి? త	నాకు యధార్థముగాఁజెప్పును. అని,
త్త్వం=యధార్థమును; ఆఖ్యాతుం=	శూపణాఖ రామునితోఁజెప్పెను.
చెప్పుటకు; అహాసి=తగుదువు.	అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తు రాక్షస్యా శూర్పణఖ్యా పరంతపః ౧౪

ఋజుబుద్ధితయా సర్వ మాఖ్యాతు ముపచక్రమే

టిక॥పరంతపః=శత్రువులఁ దపింప	ప్పుటకు; ఉపచక్రమే= ఆరంభించెను.
జేయునట్టి రాముఁడు; శూర్పణఖ్యా =	శత్రువులదపింపఁ జేయునట్టి రా
శూపణాఖయును; రాక్షస్యా= రాక్ష	ముండు, శూర్పణాచెప్పినమాటలన్ని
సిచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తస్తు=చెప్పబ	యువిని, కపటములేనివాడగుటచేఁ ద
డినవాడైనంతనె; ఋజుబుద్ధితయా=	నవృత్తాంతమునంతయు యధార్థము
కుటిలముగానిబుద్ధిగలవాడగుటచేత;	గాఁజెప్పనారంభించెను.
సర్వం=సమస్తమును; ఆఖ్యాతుం=చె	అని, తాత్పర్యము.

అస్మత్ స్మహి రామస్య కదాచి దపి సమ్మతమ్. ౧౫
విశేషేణాశ్రమస్థస్య సమీపే స్త్రీజనస్యచ

<p>టీక॥ రామస్య=రామనకు; అస్మత్=అనత్యము; కదాచిదపి = ఒకానొకప్పుడును; విశేషేణ = విశేషముచేత; అశ్రమస్థస్య = ఆశ్రమంబుననున్నవానికిని; స్త్రీజనస్య = స్త్రీజనముయొక్క; సమీపేచ = సమీపమునందును; ససమ్మతంహి=జప్తముగాదుగదా!</p>	<p>రామనకసత్యము , ఎప్పుటికినివైముగాదు; అందువిశేషించి , తాపసధమంబువలంబించి యాశ్రమంబుననుండునప్పుడును స్త్రీలసమత్వమునందును, ఎంతమాత్రమనత్యమాడఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

అసీ ద్దశరధో నామ రాజా త్రిదశవిక్రమః. ౧౬

<p>టీక॥ త్రిదశవిక్రమః = దేవతయొక్క పరాక్రమమువంటి పరాక్రమముగల; దశరధోనామ = దశరథుండనిప్రసిద్ధుడైన; రాజా = రాజు; అసీత్ = ఉండును.</p>	<p>దేవతలకుంబోలె బరాక్రమంబుగలదశరథుండనునొక రాజుండెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తస్యాహ మగ్రజః పుత్రో రామోనామ జనై శ్చృతః

<p>టీక॥ అహం=నేను; తస్య = అదశరధమహారాజుయొక్క; అగ్రజః = ముందుపుట్టిన; పుత్రః = కుమారుండను . రామోనామ = రాముండని; జనైః = జనుల</p>	<p>చేత; శ్చృతః = వినఁబడినవాడను. నేనా దశరధమహారాజు పెద్దకుమారుండను ; నన్ను రాముండని జనులుపిలుతురు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

భౌతాయం లక్ష్మణోనామ యవీయా న్తా మనువ్రతః. ౧౭

<p>టీక॥ అయం = ఇతఁడు ; యవీయాన్ = చిన్నవాడయిన; భౌతా =</p>	<p>తోఁబుట్టువు. లక్ష్మణోనామ = లక్ష్మణుండని; పసిద్ధుఁడు. మాం = నన్ను; అ</p>
---	--

నువ్రతః=అనుసరించినవాఁడు.

సరించియుండును.

ఇతండు, నాతమ్ముండు, ఇతనిపే

అని, తాత్పర్యము.

రులత్తుణుండంద్రు ; ఎప్పటికినన్వను

ఇయం భార్యాచ వై దేహీ మమ సీతేతి విశ్రుతా

టీక॥ వైదేహీ= విదేహరాజుకొ

తా=ప్రసిద్ధిబొందినది.

మాలేయగు; ఇయంచ = ఈవిడ

ఈవిడ, జనకమహారాజుకొమా

యు; మమ = నాయొక్క; భార్యా=

తే, నాభార్య; సీతయనియొబిడపే

పెండ్లాము. సీతేతి = సీతయని; విశ్రు

రు. అని, తాత్పర్యము.

నియోగాత్తు నరేంద్రస్య పితృమాతృశ్చ యంత్రితః. ౧౮

ధర్మాధికం ధర్మకాంక్షీచ వనం వస్తు మిహగతః

టీక॥ అహం=నేను; పితృః= తం

కు; ఇహ=ఈ; వనం=అడవిని; ఆగ

డ్రియైన; నరేంద్రస్య = దశరథమహ

తః=పొందినాను.

రాజుయొక్కయొ; మాతృశ్చ=తల్లియ

నేను, నాతండ్రదశరథమహారాజు

యినకై కేయియొక్కయొ; నియోగా

నునాతల్లికై కేయియు నాజ్ఞాపించుటం

త్తు=ఆజ్ఞ వలననే; యంత్రితః=బద్ధం

జేసి, పిత్రాజ్ఞాపరిపాలనరూపధర్మం

డనై; ధర్మకాంక్షీచ=ధర్మముగో

బునాచరించుటకై, యీవనంబునకువ

రువాడనునై; ధర్మాధికం=ధర్మ

చ్చినాను. అని, తాత్పర్యము.

ముకొఱకు; వస్తుం=వాసము సేయుట

త్వాంతు వేదితు మిచ్ఛామి కథ్యతాం క్వాసి కస్య వా. ౧౯

టీక॥ త్వాంతు=నిన్నును; వేదితుం=

తాం=చెప్పఁబడుఁగాక.

తెలిసికొనుటకు; ఇచ్ఛామి = కోరుచు

నిన్నుఁడెలియఁగోరియున్నాను; నీ

న్నాను. త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు;

వెవ్వతెవు? ఎవ్వరికొమాలేవు? చె

కా=ఎవ్వతెవు; అసి = అగుచున్నా

ప్పుము. అని; తాత్పర్యము.

వు? కస్యవా = ఎవ్వనిదానవు? కథ్య

నహి తావన్నోజ్ఞాంగీ రాక్షసీ ప్రతిభాసి మా

టీక॥ తావన్నోజ్ఞాంగీ = అంతమ గదా!
 నోహరమయినదేహముగలనీవు ; రా ఇంతసుందరమయిన రూపముగలనీ
 త్సీ = రాక్షసప్రీతిగా; మా = నన్ను వు, రాక్షసివనినాకుఁదోచలేదు.
 గూచి; నప్రతిభాసిహి = తోచవు అని, తాత్పర్యము.

ఇహ వా కిన్ద్రిమి త్తం త్వ మాగతా బూహి త త్వతః. ౨౦

టీక॥ త్వం = నీవు; ఇహ = ఇచ్చటికి; నీవిచ్చటి కేలవచ్చినావు? ఈసంగ
 కిన్ద్రిమి త్తంవా = ఎందుకొఱకు; ఆగ తియంతయునాకు యథార్థముగాఁజె
 తా = వచ్చినావు? త త్వతః = యథా ప్పము. అని, రాముండు, శూర్పణఖ
 థముగా; బూహి = చెప్పము. తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సా బ్రవీ ద్వచనం శ్రుత్వా రాక్షసీ మదనాదీతా

టీక॥ సా = ఆ; రాక్షసీ = శూపణ ష్పెను.
 ణఖ = శ్రుత్వా = విని; మదనాదీతా = ఆశూపణఖ రామునిమాటను వి
 మన్మధునిచే బీడింపఁబడినదై ; వచ ని, మన్మధపరవశయయి యిట్లని చెప్పె
 నం = మాటను ; అబ్రవీత్ = చె ను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రూయతాం రామ వత్సోమి తత్త్వార్థం వచన మ్ము. ౨౧

టీక॥ రామ = రాముఁడా! వత్సో తాం = వినఁబడుఁగాక,
 మి = చెప్పెదను. మమ = నాయొక్క; త రాముఁడా! యథార్థముగానా
 త్త్వార్థం = యథార్థమయినయర్థ సంగతినంతయుఁజెప్పెదను ; నామా
 ముగల; వచనం = మాట; శ్రూయ టనువినుము. అని, తాత్పర్యము.

అహం శూర్పణఖానామ రాక్షసీ కామరూపిణీ
 అరణ్యం విచరామీద మేకా సహభయంకరా. ౨౨

టీక॥ అహం = నేను; శూపణ డవిని, అడవియందనుట; విచరామి = తి
ఖానామ = శూపణ ఖయని ప్రసిద్ధన రుగుచున్నాను.
గు; రాక్షసీ = రాక్షసిని . కామరూపి నేను , శూపణ ఖయను రాక్షసి
ణీ = ఇచ్చార్ధీనమగురూపముగలదా ని; కామరూపిణిని; సమస్త ప్రాణులును
నను. సవభయంకరా = అందఱకు నాపేరన్న భయపడుదురు; ఒక్కతె
నుభయము సేయదానను. ఏకా = ఒ నె యి యడవియందుఁ దిరుగుచుండు
క్కదాననై, ఇదం = ఈ, అరణ్యం = అ ను. అని, తాత్పర్యము.

రావణోనామ మే భ్రాతా బలియాన్ రాక్షసేశ్వరః
ఏవో విశ్రవసః పుత్రో యది తే శ్రోత్రమాగతః, ౨౩

టీక॥ బలియాన్ = అధికమయినబ తే = నీయొక్క; శ్రోత్రం = చెవిని; ఆగ
లముగలవాఁడును; ఏరః = పరాక్రమ తోయది = పొందినాఁడాయేమి?
వంతుఁడును; విశ్రవసః = విశ్రవసుని బలవంతుండును , బరాక్రమవం
యొక్క; పుత్రః = కొడుకునగు ; రావ తుండును విశ్రవసుని కుమారుండును రా
ణోనామ = రావణుడను పేరుగల; ష సేశ్వరుండునగు రావణుండు, నాకు స
రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసరాజు; మే = హోదరుండు; ఆతని నీవును వినియుండు
నాయొక్క; భ్రాతా = తోఁబుట్టువు. వు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రవృద్ధనిద్రశ్చ సదా కుంభకణ్ఠో మహాబలః

టీక॥ మహాబలః = అధికమయినబ హృతము) = నాతోఁబుట్టువు.
లముగలవాఁడును; సదా = ఎల్లప్పుడు మహాబలశాలియు నెల్లప్పుడును మి
ను; ప్రవృద్ధనిద్రః = వృద్ధిబొందినందు కిరలియు నిద్రపోవుచుండు వాఁడున
రగలవాఁడునగు; కుంభకణ్ఠశ్చ = కుం గుకుంభకణ్ఠండును నానహోదరుం
భకణ్ఠండును ; మేభ్రాతా (అధ్యా డు. అని, తాత్పర్యము.

విభీషణస్తు ధర్మాత్మా నతురాక్షసచేష్టితః, ౨౪

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౨౪

స ౧౭

టీక॥ ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభా
వుండైన; సరాక్షసచేష్టితస్తు = రాక్షస
వ్యాపారములేనివాడగునగు ; విభీషణ
స్తు = విభీషణుడగును; మేభ్రాతా (అధ్యా
హృతము) = నాతోఁబుట్టువు.

ధర్మాత్ముండగు విభీషణుడును
నాసహోదరుఁడు ; అయితే, అతఁ
డు, రాక్షసచేష్టలుగలవాఁడుగాఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రఖ్యాతవీర్యాచ రణే భ్రాత౯ ఖరదూషణ౯

టీక॥ రణే = యుద్ధమునందు; ప్రఖ్యా
తవీర్యా = ప్రసిద్ధిచొందిన పరాక్రమము
గల; ఖరదూషణ౯ = ఖరదూషణులు
ను ; మే (అధ్యాహృతము) = నాయె

కొర; భ్రాత౯ = తోఁబుట్టువులు.
యుద్ధంబునవినుతకేక్రిన చుహాపరా
క్రమశాలులగుఖరదూషణులును , నా
సహోదరులు, అని, తాత్పర్యము.

తా నహం సమత్రిక్రాంతా రామ త్వా పూర్వదర్శనాత్. ౨౫
సముపేతాస్మి భావేన భ౯త౯రం పురుషోత్తమమ్

టీక॥ రామ = రాముఁడా! పూర్వద
ర్శనాత్ = మొదటజూచుటనుండి; అ
హం = నేను; తా = అతఁ ఁ బుట్టువులను,
సమత్రిక్రాంతా = అతిక్రమించిన దాన
వై; పురుషోత్తమం = పురుషశ్రేష్ఠుండ
వగు; త్వా = నిన్ను; భ౯త౯రం = పెని
మిటినిగా; భావేన = మనస్సుచేత; సము

పేతా = పొందిన దానను; అస్మి = అగుచు
న్నాను.
రాముఁడా! నేను, నిన్నుజూచినం
తనె, వారలనందఱుఁబరిత్యజించి, పురు
షోత్తముండవగునిన్నుభ౯త౯గాఁబొం
దవలెననియున్నాను.
అని, తాత్పర్యము.

అహం ప్రభావసంపన్నా స్వచ్ఛందబలగామినీ. ౨౬

చిరాయ భవ మే భ౯త౯ సీతయా కిం కరిష్యసి

టీక॥ అహం = నేను; ప్రభావసంప
న్నా = ప్రభావముతోఁగూడినదానను. స్వచ్ఛందబలగామినీ - నాయుచ్చకోలఁ
దీబలమునుబొందు దానను; చిరాయ =

౨౪౬ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౭

బహుకాలము; మే=నాయొక్క; భను; నాయుచ్చకొలదిబలంబునొండగ
తా=పెనిమిటివి; భవ=అగుము. లదానను; నాకు బహుకాలము భత
సీతయా=సీతచేత్యకిం=ఏమి; కరివ్యపుగానుండుము; ఈసీతతోసీకేమి కా
సి=చేయఁగలవు? ర్జము. అని, తాత్పర్యము.

నేనుమహాప్రభావంబు గల దాన

వికృతాచ విరూపాచ నచేయం సదృశీ తవ. ౨౭

టీక|| ఇయం=ఈసీత; వికృతాచ= ఈసీతవికృతగాను గురూపిగాను
వికారముగలదియు; విరూపాచ= వినున్నది; ఈవిడనీకుఁదగినదికాదు.
కృతరూపముగలదియు; తవ=నీకు; నన అని, తాత్పర్యము.
దృశీ=తగినదియుకాదు.

అహ మేవా నురూపా తే భార్యారూపేణ పశ్య మామ్

టీక|| అహమేవ=నేనే; తే=నీకు; రూపముచేత; పశ్య=చూడుము.
అనురూపా=తగినదానను. మాం=న నేనేనీకుఁ దగినదానను; నన్నుభా
న్ను; భార్యారూపేణ= భార్యయొక్క ర్యగాఁజూడుము. అని, తాత్పర్యము.

ఇమాం విరూపా మనతీం క రాళాం నిణతోదరీమ్. ౨౮
అనేన తే సహభ్రాత్రా భత్యుష్యామి మానుషీమ్

టీక|| విరూపాం = వికృతరూప మ్మునితోఁగూడ; భత్యుష్యామి = భ
ముగలదియు; అనతీం= దుమాఁగుఁ డ్మిం చెదను.
రాలును; క రాళాం = భయంకరురా వికృతరూపయును దుష్టాచారయు
లును; నిణతోదరీం = వంగినకడుపుగ ను భయంక రాకారయును వ్రేలుకా
లదియు; మానుషీం= మనుష్యస్త్రియు డు కడుపుగలదియునగు నీమనుష్యస్త్రి
నగు; ఇమాం=ఈసీతను; తే = నీయొ ని, సీతమ్మునితోఁగూడభక్షించెదను.
క్క; అనేన=ఈభ్రాత్రాసహ = త అని, తాత్పర్యము.

తతః పర్వతశృంగాణి వనాని వివిధానిచ. ౨౯

పశ్యత్ సహ మయా కాంత దండకా స్విచరిష్యసి

టీక॥కాంత=మనోహరుఁడా! త చరింపఁగలవు.

తః=అంత;పర్వతశృంగాణి= పర్వత మనోహరుఁడా!అంత,నీవు,నన్నుఁ శిఖరములను;వివిధాని= నానావిధము గూడి, పర్వతశీఖరంబులను నానావిధ లగు;వనానిచ=అడవులను; పశ్యత్= ములగువనంబులనుంబూచుచు,దండకా చూచుచు;మయాసహ=నాతోఁగూడ; రణ్యంబునవిహరింపఁగలవు-అని, శూ దండకా=దండకారణ్యమును, దండ పఁణఖరామనితోఁజెప్పెను. కారణ్యమునందనుట;విచరిష్యసి= సం అని,తాత్పర్యము.

ఇత్యేవ ముక్తః కాకుత్స్థస్త్వం ప్రహస్య మదిరేక్షణామ్. ౩౦

ఇదం వచన మారేభే వక్తుం వాక్యవిశారదః

టీక॥వాక్యవిశారదః=మాటలయం నం=మాటను;వక్తుం=చెప్పటకు;ఆరే దుఁబండితుండగు; కాకుత్స్థస్త్వం = రా భే=ఆరంభించెను. ముఁడు;ఇతి=అని;ఏవం=ఇట్లు;ఉక్తః= మాటలుచెప్పటయందు నేపఁరి చెప్పఁబడినవాఁడై;ప్రహస్య=నవ్వి;మ యగురాముండు,శూపఁణఖ చెప్పిన దిరేక్షణాం=మదముగప్పినకన్నులుగల మాటనువిని,యాబిడంజూచి, యిట్లని, శూపఁణఖనుగూర్చి;ఇదం=ఈ; వచ చెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

ఇత్యాపి, శ్రీమద్రామాయణే,అదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, సప్తదశస్సర్గః.

ఇది, సప్తపాదము.

ఇది,పరమాధికాచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండసప్తదశస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

త్రి

అష్టాదశసగక ప్రారంభః.

తతః శూపకణఖాం రామః కామపాశావ పాశితామ్

స్వచ్ఛయా శ్లక్ష్యయా వాచా స్థిత పూర్వ మధా బ్రవీత్. ౧

టీక॥ తతః=అంతకన్న; అథ = పి త్తమందుగలుగునట్లుగా ; అబ్రవీత్ = మట్ట, రామః=రామండ; కామపా పలికెను.
కావపాశితాం=మన్త ధుండనుపాశము అంత, రాముండు , కామపాశవ
చేగట్టుబడిన; శూపకణఖాం=శూర్ప శంగతయగుశూపకణఖంజూచి , స్వ
కణనుగూచిక; స్వచ్ఛయా= స్వప్తము ప్తాధకమును మధురమునగువాక్యంబు
ను, శ్లక్ష్యయా=మృదువునగు,వాచా= నఁజిలునగవు మొగంబునందోఁప, నిట్లు
మాటచేత; స్థితపూర్వం= చిటునగ నిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కృతదారో స్థి భవతి భాగ్యేయం దయితా మమ

త్వద్విధానాంతం నారీణాం సుదుఃఖా ససపత్నతా. ౨

టీక॥ భవతి=అమ్మా ! అహం (అ చవతితోఁగూడియుండుట; సుదుఃఖా=
ధ్యాహృతము)=నేన; కృతదారః = మికిలి-లియుదుఃఖముగలిగించునది.
స్వీకరింపఁబడిన భార్యగలవాఁడను; అ అమ్మా ! నేనువివాహముచేసికొని
స్థి=అగుచున్నాను. ఇయం=ఈవిడ, యున్నాను; ఈవిడనాభాగ్య; ఈవిడ
మమ=నాయెకిరి; భార్య=పెండ్లా యిందునాకుమిక్కిలిమిక్కిలి-వయఁగలి
ము. దయితా= ప్రియురాలు. త్వద్వి గియుండును; మఱియునీయట్టియుత్తమ
ధానాం=నీయట్టివారలగు; నారీణాం స్త్రీలకు, చవతితోనుండుటకష్టము.
తు=స్త్రీలకుమాత్రము, ససపత్నతా= అని, తాత్పర్యము.

అనుజ స్తేష్వ మే భారీతా శీలవాక్ ప్రియదశకః

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

స ౧౮

శ్రీమా నకృతదారశ్చ లక్ష్మణోనామ వీర్యవాక్. ౩

<p>టీక॥ వీషతు=ఇతండును; మే=నా యొక్క; అన జః=వెనుకఁబట్టిన; భా తా=తోఁబట్టువు . లక్ష్మణోనామ= లక్ష్మణుండను పేరుగలవాఁడు . శీల వాక్= సదాచారముగలవాఁడు. ప్రి యదశశః= సంతోషకరమయినచూ చుటగలవాఁడు. శ్రీమాక్=కాంతిమం తుండు. అకృతదారశ్చ= స్వీకరింపఁబ డని భార్యగలవాఁడు. వీర్యవాక్= అధి</p>	<p>కమయినపరాక్రమముగలవాఁడు. ఇతండునాతమ్ముండు; ఇతనిపేరు లక్ష్మణుండందురు; సదాచారవంతుం డు; మంచిరూపరి; శ్రీమంతుండు ; ఇ తండు భార్యనువెంటఁచీసికొని రాతే ను ; మఱియునితండు మిక్కిలియొ బరాక్రమశాలి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

అపూర్వీ భార్యయాచాధీ తరుణః ప్రియదశశః
అనురూపశ్చ తే భతా రూపస్యచ భవిష్యతి. ౪

<p>టీక॥ అయం (అధ్యాత్మతము)= ఈతండు; అపూర్వీ = మున్నుభార్య సౌఖ్యము నెఱుంగనివాఁడు . భార్య యా=భార్యచేత; ఆధీచ= ప్రయోజ నముగలవాఁడును. తరుణః = యౌవన వంతుండు. ప్రియదశశః= సంతోషక రంబగుచూచుటగలవాఁడు. తే=నీయొ క్క; రూపస్యచ = రూపమునకును; అ నురూపశ్చ = తగినవాఁడనైన; భ</p>	<p>తా= పెనిమిటి; భవిష్యతి = కాఁగ లఁడు. ఇతండు , ఇదివఱకుభార్యనుఖుఁబె ఱుంగనివాఁడు ; కాఁబట్టియితనికిభా ర్యకావలసియున్నది ; మఱియునితం డు యౌవనవంతుండును నుండరాకా రుండునుగాన , నీరూపంబునకన్యరూ పంబుగా, భతాకాఁగలఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

వీనం భజ విశాలాక్షే భతారం భౌతరం మమ

అనపత్నా వరాహోహే మేరు మరగ ప్రభా యథా. ౫

టిక॥వరారోహే = శ్రేష్ఠములయి
నపిఞ్జదులుగల; విశాలాక్షి = వెడల్పుల
యినకన్నులుగలశూర్యణఖా! మమ = నా
యొక్క; భ్రాతరం = తమ్ముడయిన; ఏ
నం = ఈలక్ష్మణుని; భ తాకరం = పెనిమి
టిగా; అసపత్నా = చవతిలేనిదానవై;
మేరుం = మేరుపర్వతమును ; అర్కప్ర
భాయధా = సూర్యకాంతివలె; భజ =
పొందుము.

సుందరములయిన పిఞ్జదులు గల
దానవువెడల్పులయిన కన్నులుగలదా
నవునగుశూర్యణఖా! మేరుపర్వతము
నుసూర్యకాంతిపొందునట్లు, నీవునాత
మ్మునిఁజెనిమిటిగాఁబొందుము; నీకుఁజ
వతులులేకసుఖంబుగానుండును. అని,
రాముండు, శూర్యణఖతోఁ జెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇతి రామేణ సా ప్రోక్తా రాక్షసీ కామమోహితా
విస్మయజ్య రామం సహసా తతో లక్ష్మణ మబ్రవీత్. ౬

టిక॥కామమోహితా = మన్మథుని
చేమోహమునొందింపఁబడిన; సా = ఆ;
రాక్షసీ = శూర్యణఖ; ఇతి = ఇట్లు; రా
మేణ = రామునిచేత; ప్రోక్తా = చెప్పఁబ
డినదై; సహసా = శీఘ్రంబున; రామం =
రాముని; విస్మయజ్య = విడిచి; తతో = అంత;

లక్ష్మణం = లక్ష్మణునిగూర్చి; అబ్రవీ
త్ = పలికెను.

కామమోహితయగునాశూర్యణ
ఖ, రాముండుచెప్పినదివిని, యంతశీఘ్రం
బున రామునివిడిచి, లక్ష్మణునింజూచి
యిట్లని, పలికెను. అని, తాత్పర్యము.

అస్య రూపస్య తే యక్తా భార్యాహం వరవణికీ
మయాసహ సుఖం సర్వాః దండకాః విచరిష్యసి. ౭

టిక॥వరవణికీ = ఉష్ణకాలమున
సుఖశీతలమును శీతకాలమున సుఖోష్ణ
మునగునంగముగలిగి భతకయం దను
రాగముగల యుత్తమస్త్రీ నగు; అ
హం = నేను; తే = నీకు; అస్య = ఈ; రూ

పస్య = రూపమునకు; యక్తా = తగిన;
భార్యా = భార్యను. త్వం (అధ్యాత్మ
తము = నీవు; మయాసహ = నాతోఁగూ
డ; సుఖం = సుఖముగా; సర్వాః = స
మస్తమయిన; దండకాః = దండకార

ణ్యమును, దండకారణ్యమునందనుట; విచరిష్యసి=తిరుగఁగలవు.

ఉష్ణకాలముననుఖ శీతలమును శీతకాలముననుఖోష్ణమునగు సంగముగలిగి భృతఃయందను రాగముగల యుత్తమవనితనగు నేను, నీసాందర్యమునకుఁద

గినభార్యను; నీవునన్నుంగూడి, సౌఖ్యంబున, నీదండకారణ్యముననంతటను విహరింపుచుండుము. అని, శూర్పణఖ లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

వీవ ము క్తస్తు సామిత్రి రాక్షస్యా వాక్యకోవిదః

తత శ్శూపణఖం స్తిత్వా లక్ష్మణో యుక్త మబ్రవీత్. ౮

టీక॥ వాక్యకోవిదః= మాటలయందుఁబండితుండగు; సామిత్రి= సుమిత్రకొడుకైన; లక్ష్మణః=లక్ష్మణుఁడు; రాక్షస్యా=శూపణఖచేత; వీవం= ఇట్లు; ఉక్తస్తు=చెప్పఁబడినవాఁడైనంతనె; తతః=అంత; స్తిత్వా = కొంచెమునవ్వి; శూపణఖం= చేటలవంటి గోళ్లుగలశూపణఖనుగూర్చి; యు

క్తం = తగునట్లుగా; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

మాటలుచెప్పటయందుఁ బండితుండగులక్ష్మణుండు శూపణఖ చేప్పిన మాటనువిని, చేటలవంటిగోళ్లతో నున్నయారాక్షసింజూచి, చిఱునగవు మొగంబునందోఁప, నిట్లని యుక్తంబుగాఁబలికెను. అని, తాత్పర్యము.

కథం దాసస్య మే దాసీ భార్యా భవితు మిచ్ఛసి

పోహ మాశ్చ్యేణ పరవాక్ భ్రాత్రా కమలవణిణి. ౯

టీక॥ కమలవణిణి=తామరపువ్వుయొక్కరంగువంటిరంగుగల శూపణఖా! త్వం(అధ్యాహృతము) = నీవు; దాసస్య=దాసుండనగు; మే=నాకు; భార్యా=భార్యవయి; దాసీ=దాసివి;

భవితుం=అగుటకు; కథం=ఎట్లు; ఇచ్ఛసి=కోరుచున్నావు? సః=అట్టి; అహం=నేను; ఆశ్చ్యేణ=పుచ్చాండగు; భ్రాత్రా=అన్నచేత; పరవాక్ = పరాధీనుండను.

తామరపువ్వుపంటిరంగుగలదానవ | నాకుజ్యేష్ఠభ్రాతృయగునీరాముండునా
గుళూపణఖా! నీవుదాసుండనగునా | ధుండు; నేనతనికిదాసుండను,
కుభార్యవైదాసివగుటకేలగోరెదవు? | అని, తాత్పర్యము.

సమృద్ధాధఃస్య సీద్ధాధాః ముదితా మలవణిఃసీ
ఆర్యస్య త్వం విశాలాక్షీ భార్యా భవ యవీయసీ. ౧౦

టీక॥ విశాలాక్షి = వెడల్పులయిన కు; యవీయసీ = చిన్నదానవగు; భా
కండ్లుగలగుళూపణఖా! సీద్ధాధాః = ర్యా = భార్యవు; భవ = అగుము.
ఈడేతినప్రయోజనముగలదానవును; | వెడల్పులయినకన్నులుగలగుళూపణ
అమలవణిఃసీ = నిమలమయినరంగుగ ణఖా! సీద్ధాధాః = రాలవునునుండరాం
లదానవునగు; త్వం = నీవు; ముదితా = గివగునీవుసంతోషంబున, సర్వాధఃసి
సంతోషించినదానవై; సమృద్ధాధః = ద్ధిగలరామునకురెండవభార్యవగుము.
స్య = సమృద్ధమయినప్రయోజనముగల; | అని, తాత్పర్యము.
ఆర్యస్య = పూజనీయుండయినరామున

వీనాం విరూపా మనతీం కరాళాం నిణతోదరీమ్

భార్యాం వృద్ధాం పరిత్యజ్య త్వా మేవై వ భజిష్యతి. ౧౧

టీక॥ వీషః = ఈరాముండు; విరూ | గలండు,
పాం = వికృతమయినరూపముగలది ఈరాముండు, వికృతరూపముగల
యు, అనతీం = దుష్టురాలును; కరా దీయు దుమాః గుం = రాలును భయంక
ళాం = భయంకరురాలును; నిణతోద రాకారయునుచేలుకాడుచుండు కడు
రీం = వంగినకడుపుగలదీయు; వృద్ధాం = పుగలదీయుమునలిదియునగునీభార్యను
మునలిదియునగు, వీనాం = ఈ; భా విడిచి, విన్నేభార్యగాఁబొందును.
ర్యాం = భార్యను; పరిత్యజ్య = విడిచి; | అని, తాత్పర్యము.
త్వామేవ = విన్నే; భజిష్యతి = పొందఁ

కోహి రూప విదం శ్రేష్ఠం సంత్యజ్య వరవణిని
మానషీషు వ రారోహే కుర్యా ద్భావం విచక్షణః. ౧౨

<p>టీక॥వరవణిని=ఉత్తకాలమునను ఖశీతలమునుశీతకాలమున నుభోష్ణము నగునంగముగలిగిభతకయందను రాగ ముగలయుత్తమస్త్రీవి;వరారోహే= శ్రేష్ఠములయినపీఠుదులుగలదానవగు శూపణఖా!విచక్షణః= పండితుండ గువాడు;కోహి=ఎవ్వడు ; ఇదం= ఈ;శ్రేష్ఠం=ఉత్తమమయిన.రూపం= ఆకారమును;సంత్యజ్య=విడిచి; మాన షీషు=మనుష్యస్త్రీలయందు;భావం=</p>	<p>మనస్సును;కుర్యాత్=చేయును; ఉత్తకాలముననుభు శీతలమును శీత కాలముననుభోష్ణమునగునంగము గలి గిభతకయందునురాగముగల యుత్త మవసతవునుదరములయిన పీఠుదులు గలదానవునగుశూపణఖా!పండితుం డగువాడెవ్వడు,ఇట్టినుందరాకారం బువిడిచి,మనుష్యస్త్రీలయందు మనసు నుంచును?అని,లక్ష్యుండు శూపణ ఖతోఁజెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఇతి సా లక్ష్మణే నోక్తా కరాళా నిణ్ణోదరీ
మన్యతే తవ్యచ స్తద్యం పరిహాసావిచక్షణా. ౧౩

<p>టీక॥కరాళా = భయంకరురా లును;నిణ్ణోదరీ= వంగినకడుపుగల దియు;పరిహాసావిచక్షణా= పరిహాస మునెఱుంగనిదియునగు;సా = ఆశూ పణఖ;ఇతి=ఇట్లు;లక్ష్మణేన= లక్ష్మ ణునిచేత;ఉక్తా = చెప్పబడినదై;త త్=ఆ;వచః=మాటను;తథ్యం = య థార్థముగా;మన్యతే = తలంచుచు</p>	<p>న్నది. భయంకరాకారయు వ్రేలుకాడు చుండు కడుపుగలదియునగు నాశూ పణఖ,లక్ష్మణునిమాటనువిని , పరి హాసంబెట్టిదో యెఱుంగనిది కావున, నామాటనంతయు యథార్థముగాఁ దలంచినది. అని,తాత్పర్యము.</p>
--	--

సా రామం పణశాలాయా ముపవిష్టం పరంతపమ్
నీతయా సహదుర్ధవక మబ్రవీ త్కామమోహితా. ౧౪

టీక॥ కామమోహితా = మన్తధు
నిచే మోహమునొందింపబడిన; సా =
ఆశూపణఖ; సీతయాసహ = సీత
తోఁగూడ; పణశాలాయాం = పణ
శాలయందు; ఉపవిష్టం = కూర్చుండి
నవాఁడును; పరంతపం = శత్రువులఁద
పింపజేయువాఁడును; దుర్ధవణం = ఎ
దిరింపనలవిగానివాఁడునగు, రామం =

రామునిగూచిక ; అబ్రవీత్ = చె
ప్పెను.
మన్తధపరవశయగునా శూర్పణఖ
పణశాలయందు సీతతోఁగూడ దుర్ధవ
ణంఁడై కూర్చుండియున్న శత్రుమదక
నుండగు రాముంజూచి, యిట్లుని, పలికె
ను. అని, తాత్పర్యము.

ఏనాం విరూపా మసతీం క రాతాం నిణతోదరీమ్
వృధాం భార్యా మవష్టభ్య మాం నత్వం బహుమన్యసే. ౧౫

టీక॥ త్వం = నీవు; విరూపాం = వికృ
తరూపముగలదియు; అసతీం = దుష్టు
రాలును; నిణతోదరీం = వంగినకడు
వుగలదియు; వృధాం = ముసలిదియున
గు; ఏనాం = ఈ; భార్యాం = భార్యను;
అవష్టభ్య = అవలంబించి; మాం =
నన్ను; నబహుమన్యసే = గౌరవింపకు

న్నావు.
నీవు, వికృతరూపముగలిగి భయంక
రాకారయియివేలుకాఁడుకడువుతోఁ
గూడినయీముసలిభార్యనుదగ్గిఁబెట్టు
కొని, నన్ను లక్ష్యముసేయకున్నావు.
అని, తాత్పర్యము.

అద్యే మాం భతయిష్యామి పశ్యత స్తవ మానుషీమ్
త్వయాసహ చరిష్యామి నిస్సపత్నా యథా సుఖమ్. ౧౬

టీక॥ అద్య = ఇప్పుడు; తవ = నీవు ;
పశ్యతః = చూచుచుండగా; ఇమాం =
ఈ; మానుషీం = మనుష్యశ్రీని ; భత
యిష్యామి = భక్షించెదను. నిస్సప

త్నా = చవలిలేనిదాననై; యథా సు
ఖం = సుఖముగా; త్వయాసహ = నీతోఁ
గూడ; చరిష్యామి = సంఛరించెదను.
ఇప్పుడు, నీవు చూచుచుండఁ గానే

శ్రీమద్రామాయణము*అరణ్యకాండము. ౨౫౫

స ౧౮

ఈమనుష్యప్రిని భక్షించెదను; అంతః విహరించెదను. అని, శూర్పణఖ రాము జవతింపులేక సీతోఁగూడ సుఖంబుగ నితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్తా వ్యమృగశాబాక్షీ మలాతసదృశేక్షణా
అభ్యధావ త్సుసంక్రద్ధా మహూలార్క రోహిణీమివ. ౧౭

టీక॥ అలాతసదృశేక్షణా = కొఱ వ్యధావతే = తటిమెను.
పులతోసమానములయిన కన్నులుగల ఆశూర్పణఖయిట్లుచెప్పి కన్నులు
శూర్పణఖ; ఇని = అని; ఉక్తావ = చెప్పి; కొఱపులుంబోలె భయంకరంబులయి
సుసంక్రద్ధా = మిక్కిలియుకోపము గ్రాలఁ, బరమకుపితయయి, క్రూరగ్ర
నొందుచు; మృగశాబాక్షీ = జింకపిల్ల హములు రోహిణిందటుమునట్లు, సీ
కన్నులవంటికన్నులుగల సీతాదేవిని; తాదేవిందతిమెను.
మహూలార్కః = క్రూరగ్రహములు; అని, తాత్పర్యము.
రోహిణీమివ = రోహిణీదేవినివలె; అ

తా మృత్యుపాశప్రతిమా మాపతంతీం మహాబలః
నిగృహ్య రామః కుపిత స్తతో లక్ష్మణ మబ్రవీత్. ౧౮

టీక॥ మహాబలః = అధికమయినబల మ్మృత్యుపాశంబువలె సతిభయంకరయ
లముగల; రామః = రాముఁడు; కుపి యి వచ్చుచున్న యాశూర్పణఖంజూ
తః = కోపమునొందినవాఁడై; ఆపతం యి వచ్చుచున్న యాశూర్పణఖంజూ
తీం = వచ్చుచున్న; మృత్యుపాశప్రతి చి, కుపితుండై, యదల్చి, లక్ష్మణుం
మాం = మృత్యుపాశముతోఁబోలిగ జూచి, యిట్లుని, చెప్పెను.
ల; తాం = ఆశూర్పణఖను; నిగృహ్య = అని, తాత్పర్యము.
నిగ్రహించి; తతః = అంత; లక్ష్మణం =
లక్ష్మణునిగూచి; అబ్రవీత్ = చె

క్రూరైరనారై స్సౌమిన్రై పరిహాసః కథంచన

నకార్యః పశ్య వై డేహీం కథంచి త్సామ్య జీవతీమ్. ౧౯

టీక॥ సామ్య = తిన్ననివాడవగు;	దానిఁగా; పశ్య = చూడుము.
సామిత్రే = లత్తుణుఁడా! అనార్యైః =	సామ్యుండవగులత్తుణుఁడా! దు
దుష్టులగుఁకూరైః = కూరజనులతోఁ	ష్టులునుకూరులనగువారలతో నెంత
గూడ, పరిహాసః = ఎగతాళి, కథంచన =	మాత్రముపరిహాసమాడరాదు; ఇప్పు
ఎట్లేసి, నకార్యః = చేయఁదగినదికా	దు, సీతబ్రతికియుండునట్లు మాచుకొ
దు. కథంచిత = ఎట్లయినను; వైడే	నుము. అని, తాత్పర్యము.
హీం = సీతాదేవిని, జీవతీం = బ్రతుకు	

ఇమాంక్ విరూపా మసతీ మతిమత్తాం మహేందరీమ్
రాక్షసీం పురుషవ్యాఘ్రే విరూపయితు మహానసి. ౨౦

టీక॥ పురుషవ్యాఘ్రే = పురుషశ్రేష్ఠుఁ	డువు.
డవగులత్తుణుఁడా! విరూపాం = వికృ	పురుషశ్రేష్ఠుండవగు లత్తుణుఁడా!
తహాసముగలదియు; అసతీం = దుష్టురా	వికృతాకారయునుదుష్టురాలునుమిక్కి
లును; అతిమత్తాం = మిక్కిలి-లియు మదిం	లియుమదించియున్నదియుమహేందరి
చినదియు; మహేందరీం = పెద్దకడుపు	యునగునీశాంపాణినులంగ విహీనఁ
గలదియునగు; ఇమాం = ఈ; రాక్షసీం =	గాఁజేయుము. అని, రాముండు, లత్తు
రాక్షసస్త్రీని; విరూపయితుం = విరూ	ణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
పగాఁజేయుటకు; అహానసి = తగు	

ఇత్యుక్తో లత్తుణ స్రస్యాః క్రుద్ధో రామస్య పార్శ్వతః
ఉద్భృత్య ఖడ్గం చిచ్ఛేద కణకనాసం మహాబలః. ౨౧

టీక॥ మహాబలః = ఆధికమయినబల	ద్ధః = కోపించినవాడై; రామస్య = రా
ముగల; లత్తుణః = లత్తుణుఁడు; ఇతి =	మునియొక్క; పార్శ్వతః = ప్రక్కనుం
ఇట్లు; ఉక్తః = చెప్పఁబడినవాడై; క్రు	డి; ఖడ్గం = కత్తిరి; ఉద్భృత్య = ఎత్తి;

తస్యాః=ఆశూపణఖయైకైఃకణా
నాసం=చెవులనుముక్కును;చిచ్ఛేద=
కోసను.

మహాబలండగులత్త్వణండు, రా

మునిమాటనుని, క్రుద్ధుండై రాముని పా
శ్వకంబునఘన్నఖిద్ధంబుదీసి, యశూర్ప
ణఖముక్కుంజెవులనుఛేదించెను.

అని, తాత్పర్యము.

నికృత్త కణానాసా తు విస్వరం సా వినద్యచ

యధాగతం ప్రదుద్రావ ఘోరా శూర్పణఖా వనమ్. ౨౨

టీక॥ ఘోరా = భయంకరయగు; సా=ఆశూపణఖా= శూపణఖ;
నికృత్తకణానాసాతు = ఛేదించబ
డిన చెవులనుముక్కును గలదైనంత
నె;విస్వరం = వికృతస్వరముగలుగు
నట్లుగా;వినద్యచ = అఱచియు;య
ధాగతం=వచ్చినట్లుగా;వనం = అ

డవిగూచి;ప్రదుద్రావ = పరుగె
త్తెను.

భయంకరాకారయగు శూపణ
ఖ, తనముక్కుంజెవులనుఛేదించినం
తట, వికృతస్వరముగానఱచి, వచ్చిన
దారిబట్టి, యడవికింబరుగై త్రిపోయె
ను. అని, తాత్పర్యము.

సా విరూపా మహాఘోరా రాక్షసీ శోణితోక్షితా

ననాద వివిధా న్నాదాక్ యధా ప్రా వృషి తోయదః. ౨౩

టీక॥ మహాఘోరా=మిక్కిలియుభ
యంకరయైన;సా=ఆ; రాక్షసీ=
శూపణఖ;విరూపా = వికృతరూప
ముగలదై; శోణితోక్షితా = నెత్తురు
చేదడుపఁబడినదై;ప్రావృషి=వహా
కాలమునందు;తోయదభవ= మేఘము
వలె;వివిధాక్ = నానావిధములయిన;

నాదాక్=ధ్వనులను;ననాద= అఱచె
ను. చేసెననుట.

అతిభయంకరాకారయగు నాశూ
పణఖ, అట్లువిరూపగాఁ జేయఁబడి,
నెత్తురు వెల్లువలుగాఁగాఱ, వహాకా
లంబునమేఘముంబోలె, నానావిధంబు
గా,నఱచెను. అని, తాత్పర్యము.

సా విక్షరంతి రుధిరం బహుధా ఘోరదశనా

ప్రగృహ్య బాహూ గజకంఠీ ప్రవివేశ మహావనమ్. ౨౮

టీక|| ఘోరదశకానా = భయంకర శ=ప్రవేశించెను.
మయినచూచుటగల;సా = ఆశూపక చూపరులకు భయంబుగలిగించున
ణఖి;రుధిరం = నెత్తురును;విక్షరంతి= ట్టియాశూపకణఖి, నెత్తురుగాఱి, జే
కాఱుచు;బాహూ= చేతులను;ప్రగృ తులంబట్టుకొని, నానావిధంబులరోద
హ్య=పట్టుకొని;గజకంఠీ = అఱచు నంబుసేయుచు , మహారణ్యంబుజొ
చు;మహావనం=పెద్దయడవిని; ప్రవివేశ చ్చెను. అని,తాత్పర్యము.

తతస్తు సా రాక్షససంఘసంవృతం
ఖరం జనస్థానగతం విరూపితా
ఉపేత్య తం భ్రాతర ముగ్రదశకనం
పపాత భూమా గగనా ద్యధాఽశనిః. ౨౯

టీక|| తతస్తు = అంతను; విరూపి దు; పపాత=పడెను.
తా=విరూపగాఁజేయఁబడిన; సా = అంత , నట్లువిరూపితయయినశూ
ఆశూపకణి; జనస్థానగతం=జనస్థాన పకణఖి , జనస్థానంబునఁబెకుటరాక్ష
మునుబొందినవాఁడును;ఉగ్రదర్శనం= సులంగూడియున్న భయంకరాకారం
భయంకరమయిన చూచుటగలవాఁడు డగుతనసోదరుఖరుంజేరి, దుఃఖావేశం
ను;భ్రాతరం=తోఁబట్టువునగు; తం= బున, నాకాశంబుననుండిపిడుగుపడున
ఆ; ఖరం=ఖరుని; ఉపేత్య=పొంది;గ ట్లు, నేలంబడెను.
గనాత్ = ఆకాశముననుండి, అశనిర్య అని,తాత్పర్యము.
ధా=పిడుగువలె; భూమా=నేలయం

తత స్సభార్యం భయమోహమూర్ఛితా
సలక్ష్మణం రాఘవ మౌగతం వనమ్
విరూపిణం చాత్మని శోణితోషితా
శశంస సర్వం భగినీ ఖరస్యసా. ౩౦

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౨౫

స ౧౮

<p>టీక॥తతః=అంతఃఖరస్య = ఖరుని యొక్క భగినీ=తోఁబుట్టువగు;సా=ఆ నూపణఖఃభయమోహమూర్ఛితా= భయముచేతనుమోహముచేతను వ్యా పింపబడినదైఃశోణితోక్షితా=నెత్తురు చేదడుపఁబడినదైఃసభార్యం=భార్య తోఁగూడినవాఁడును;సలత్క్షణం = ల త్క్షణునితోఁగూడినవాఁడునగు; రాఘ వం=రాముని;వనం=అడవిని;ఆగతం= పొందినవానిఁగాను;అత్తని= తనయం</p>	<p>దు;విరూపణంవ=విరూపగాఁ జేయు టను;సర్వం=సమస్తమును; శశంస= చెప్పెను. అంత, నానూర్పణఖి,భయమోహంబు లుపెనంగొన, నెత్తురు వెల్లువలుగాఁగా అ, రామండు సీతాలత్క్షణులతోఁగూ డవనంబునకువచ్చుటయొదన్ను విరూ పంజేయుటయుమొదలుగా సమాచా రమంతయు, ఖరునకుంజెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, అష్టాదశస్కంః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థవంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండాష్టాదశస్కటిక,
ముగిసినది.

అ

ఏ కో న విం శ స గ = ప్రారంభః.

తాం తథా పతితాం దృష్ట్వా విరూపాం శోణితోషితామ్
భగినీం క్రోధసంతప్తః ఖరః పప్రచ్ఛ రాక్షసః. ౧

టీక॥ ఖరః = ఖరుడను; రాక్షసః =	కోపముచే మిక్కిలియుం దపింపఁ జే
రాక్షసుండు; విరూపాం = విప్రతరు	యంబడినవాడై; పప్రచ్ఛ = అడిగెను.
పముగలదియు; శోణితోషితాం = నెత్తు	అంత, ఖరుండు, అట్లు విరూపితయ
రుచేఁ దడుపఁబడినదియు ; తథా =	యి నెత్తురుచేఁదడుపఁబడినదై నేలంబ
అట్లు; పతితాం = పడినదియునగు;	డియున్న తనతోఁబుట్టు శూపణఖం
తాం = ఆ; భగినీం = తోఁబుట్టువును;	జూచి, పరమకుపితుండై యిట్లు నియదిగె
దృష్ట్వా = చూచి ; క్రోధసంతప్తః =	ను. అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తిష్ట తావ దాఖ్యాహి ప్రమోహం జహి సంభ్రమమ్
వ్యక్త మాఖ్యా హి కేన త్వ మేవం రూపా విరూపితా. ౨

టీక॥ ఉత్తిష్ట = లేము; తావత్ =	రూపగాఁజేయఁబడినావు? వ్యక్తం =
అంతయు; ఆఖ్యాహి = చెప్పుము . ప్ర	స్పష్టముగా; ఆఖ్యాహి = చెప్పుము.
మోహం = మోహమును; సంభ్రమం =	లేము; సంగతినంతయుఁజెప్పుము;
తొట్టు పాటును; జహి = విడువుము .	మోహసంభ్రమంబులవిడుపుము ; ఎ
కేన = ఎవ్వనిచేత; త్వం = నీవు; ఏవంరూ	వ్వఁడునిన్నిట్లు విరూపగాఁజేసెను? స్పష్ట
పా = ఇట్టిదానవు గా; విరూపితా = వి	ముగాఁజెప్పుము. అని, తాత్పర్యము.

కః కృష్ణసర్ప మాసీన మాశీవిష మనాగసమ్
తుద త్యభిసమాపన్న మంగుశ్యక్రేణ లీలయా. ౩

టీక॥ కః = ఎవ్వఁడు; ఆసీనం = కూ	లయందువిషముగలదియు; అభి సమా
ర్చించియున్నదియు; ఆశీవిషం = కోఱ	పన్నం = ఎదురుగావచ్చినదియు; అనా

శ్రీమద్రామాయణము*అరణ్యకాండము.

౨౬౧

స ౧౯

గనం=అపరాధములేవిదియునగు; కృష్ణసర్పం=కృష్ణసర్పమును; లీలయా=విలాసముచేత; అంగుశ్యగ్రేణ=వ్రేలికొనచేత; తుదతి=హింసించుచున్నాడని

ఎవ్వఁడు, తనబోలికిరాకతనంతట నూరకకూర్చుండియున్న కృష్ణ సర్పమును, విలాసార్థమువ్రేలిచేచొట్టుచున్నాడని; అని, తాత్పర్యము.

కః కాలపాశ మాసజ్య కంఠే మోహో న్నజానతే
యస్తా మవ్య సమాసావ్య పీతవా స్విప ముత్తమమ్. ౪

టీక॥ కః=ఎవ్వఁడు; కంఠే=కంఠమునందు; మోహోత్=అజ్ఞానమువలన; కాలపాశం=మృత్యుపాశమును; ఆసజ్య=బంధించుకొని; నజానతే (నజానీతే)=తెలిసికొనకున్నాడని; యః=ఎవ్వఁడు; అద్య=ఇప్పుడు; త్వాం=నీన్ను; సమాసావ్య=పొంది; ఉత్తమం=

శ్రేష్ఠమయిన; విపం=విషమును; పీతవా=త్రాగినాడని

ఎవ్వఁడు, మోహంబునకంగంఠమునందుమృత్యుపాశంబుడగిలించుకొని, తెలిసికొనకున్నాడని; ఎవ్వఁడు, నిన్ను దాడి, మహావేగంబగువిషంబు ద్రావినాడని; అని, తాత్పర్యము.

బలవిక్రమసంపన్నా కామగా కామరూపిణీ
ఇమా మవస్థాం సీతా త్వం కేనాంతకసమా గతా. ౫

టీక॥ బలవిక్రమసంపన్నా = బలముతోనుబరాక్రమముతోను గూడినదానవును; కామగా = ఇచ్చకువచ్చినట్లుపోవుదానవును; కామరూపిణీ=ఇచ్చాధీనమగురూపము గలదానవును; అంతకసమా = మృత్యువుతోసరియైనదానవునగు; త్వం= నీవు; గతా=పోయినదానవై; కేన = ఎవ్వనిచేత, ఇ

మాం=ఈ; అవస్థాం = అవస్థను; సీతా=పొందింపబడినావు?

బలపరాక్రమంబులతో గూడినదానవునుగామగమనముగలదానవునుగామరూపిణివి మృత్యుసమానవునగునీకు ఎవ్వఁడిట్టిదురవస్థగావించినాడు.

అని, తాత్పర్యము.

జేవగంధర్వభూతానా మృషీతాంచ మహాత్మనామ్

కోయిమేవం విరూపాం త్వాం మహావీర్య శ్చకార మా. ౬

టీక॥ దేవగంధర్వఁ ధూతానాం = నరూపముగలదానిఁగా; వకార = చే
దేవతలలోను గంధర్వలలోనుఘాత సెను ? “మా” అనునదిపాదపూరణా
ములలోను; మహాత్త నాం = పూజ్యమ ర్థము.
యినస్వభావముగల; ఋషీతాంబ = దేవతలలోఁగాని గంధర్వలలోఁ
ఋషులలోను; మహావీర్యః = అధికమ గానిధూతంబులలోఁగాని మహాత్ముల
యినపరాక్రమముగల; అయం = ఈ; గుఋషులలోఁగాని యెవ్వఁడు మహా
కః = ఎవ్వఁడు; త్వాం = నిన్ను; ఏ పరాక్రమశాలి, నిన్నిట్లువిరూపగావిం
వం = ఇట్లు; విరూపాం = వికృతమయి చెను? అని, తాత్పర్యము.

నహి పశ్యామ్యహం లోకే యః కుర్యాత్తమ విప్రియమ్
అమరేషు సహస్రాక్షం మహేంద్రం పాకశాసనమ్. ౭

టీక॥ యః = ఎవ్వఁడు; లోకే = లోక మహేంద్రం = దేవేంద్రుని ; నపశ్యామి
కమునందు, మమ = నాకు; విప్రియం = హి = చూడనుగదా!
అపకారమును; కుర్యాత్ = చేయునో; లోకంబున, సహస్రాక్షండునుబా
అమరేషు = దేవతలయందు ; తం (అ కానురుంజంపినవాఁడునగు దేవేంద్రుం
ధ్యాహృతము) = అట్టి; సహస్రాక్షం = డునుంగూడ , నాకపకారంబుసేయఁ
వేయకన్నులుగల; పాకశాసనం = పా జాలఁడు. అని, తాత్పర్యము.
కుండను రాక్షసునివధించినవాఁడునగు;

అద్యాహం మాగణైః ప్రాణా నాదాన్యే జీవితాంతకైః
సలిలే తీర మాసక్తం నిష్పిబన్నివ సారసః. ౮

టీక॥ అద్య = ఇప్పుడు; అహం = నే (అచేత; కస్య (అధ్యాహృతము) = ఎ
ను; జీవితాంతకైః = ప్రాణముల నశిం వ్వనియొక్క; ప్రాణాన్ = ప్రాణము
పఁజేయునట్టి; మాగణైః = బాణము లను; సలిలే = నీటియందు; అసక్తం = క

లసిన; క్షీరం = పాలను; నిష్పిలం =
త్రాగునట్టి; సారసభవ = హంసపక్షి
వలె; ఆదాస్యే = గ్రహింతును?
హంసపక్షినిటంగలసినపాలనుద్రా

వునట్లు, నేనిప్పుడు, ప్రాణాంత కరం
బులగుబాణంబుల, నెవ్వని ప్రాణంబు
లంగొనవలయు? అని, తాత్పర్యము,

నిహతస్య మయా సఃఖ్యే శరసంకృతమమణిః
సఘేనం రుధిరం రక్తం మేదినీ కస్య పాస్యతి. ౯

టీక|| పత్రరథాః = పక్షులు ; సంగ
తాః = గుంపులుగూడినవై ; ప్రహృ
ష్టాః = సంతసించినవై ; రణే = యుద్ధము
నందు; మయా = నాచేత; నిహతస్య = వ
ధింపఁబడిన; కస్య = ఎవ్వనియొక్క; కా
యాత్ = దేహముననుండి; మాంసం =
మాంసమును; ఉత్కృత్య = పెట్టి; భక్ష

యివ్యంతి = తినఁగలవు?
ఎవ్వండు యుద్ధంబుననాచేత నిహ
తుండగుడు, పక్షులు , సంతోషంబు
నగుంపులుగూడియెతని దేహంబుననుండి
మాంసమునుభక్షింపఁగలవు?
అని, తాత్పర్యము.

కస్య పత్రరథాః కాయా న్నాంస ముత్కృత్య సంగతాః
ప్రహృష్టా భక్షయివ్యంతి నిహతస్య మయా రణే. ౧౦

టీక|| సంఖ్యే = యుద్ధమునందు; మ
యా = నాచేత; నిహతస్య = వధింపఁబ
డినవాఁడును; శరసంకృతమమణిః =
బాణములచేత ఛేదింపఁబడిన మమణిః
స్తానములుగలవాఁడునగు; కస్య = ఎ
వ్వనియొక్క; సఘేనం = సురుంగుతోఁ
గూడిన; రక్తం = ఎఱ్ఱని; రుధిరం = నెత్తు

రును; మేదినీ = భూమి; పాస్యతి = త్రా
గఁగలడు?
ఎవ్వండు , యుద్ధంబుననాబాణం
బుల ఛిన్నమముకొండై హతుండగుడు,
సురుంగుతోఁ గూడియెఱ్ఱవైయుండు న
తనిరక్తంబునుభూమిద్రావఁగలడు?
అని, తాత్పర్యము.

తం న దేవా న గంధర్వా న పిశాచా న రాక్షసాః

మయాఽ పకృష్టం కృపణం శక్తా స్త్రాతు మిహమావే. ౧౧

టీక॥ ఇహ = ఇప్పుడు; మయా =	లు; న (శక్తాః) = సమర్థులుకారు.
నాచేత; ఆహావే = యుద్ధమునందు,	రాక్షసాః = రాక్షసులు; న (శక్తాః) =
అపకృష్టం = ఈడ్వలబడినట్టి; కృపణం =	సమర్థులుకారు.
శోచనీయుండగు; తం = అతని; త్రా	నేనిప్పుడతనియుద్ధంబున కీడ్వగా,
తుం = రక్షించుటకు; దేవాః = దేవత	దేవతలుగాని గంధర్వులుగాని విశాచ
లు; నశక్తాః = సమర్థులుకారు గంధ	ములుగాని రాక్షసులుగాని యతనిర
ర్వాః = గంధర్వులు; న (శక్తాః) = స	క్షింపజాలరు. అని, తాత్పర్యమే
ర్థులుకారు. విశాచాః = పిపాచము	

ఉపలభ్య శనై స్సంజ్ఞాం తం మే శంసితు మహానీ
యేన త్వం దుర్విసీతేన వనే విక్రమ్య నిజితా. ౧౨

టీక॥ దుర్విసీతేన = దుష్టుండగు; యే	తుం = చెప్పటకు; అహానీ = తగుదువు.
న = ఎవ్వనిచేత, త్వం = నీవు; వనే = అడవి	వీదుష్టుండు, పరాక్రమ గర్వంబున,
యందు; విక్రమ్య = పరాక్రమించి; నిజితా	నిన్నిట్లుగావించిననాఁడో, నీవుతిన్న
తా = జయింపబడినావో, శనైః = మెల్ల	గాఁ, దెలివిఁదెచ్చుకొని, యతనినాకుం
గా; సంజ్ఞాం = తెలివిని; ఉపలభ్య = పొ	జెప్పుము. అని, ఖరుండు, శూర్పణఖతోఁ
ది; తం = అతని; మే = నాకొఱకు ; శంసి	జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి భ్రాతృ ర్వచ శ్చుత్వా క్రుద్ధస్యచ విశేషతః
తత శ్చూపకాఖా వాక్యం సచాప్త మిద మబ్రవీత్. ౧౩

టీక॥ శూపకాఖా = శూపకాఖ, ఇ	త్వాచ = వినియు; తతః = అంత ; సచా
తి = ఇట్లు; విశేషతః = విశేషించి ; క్రుద్ధ	ప్తం = కన్నీళ్ల తోఁగూడునట్లుగా ; ఇ
స్య = కోపమునొందిన, భ్రాతృః = తో	దం = ఈ; వాక్యం = మాటను ; అబ్రవీ
బుట్టువుయొక్క ; వచః = మాటను; శ్చు	త్ = చెప్పెను.

శూదాకణఖ పరమకుపితండగుఖ | న్నులంగన్పిట్టగౌళి, నిట్లని, చెప్పెను.
రుండుచెప్పినమాటను విని , యంతఃగ | అని, తాత్పర్యము.

తరుణౌ రూపసంపన్న సుకుమారౌ మహాబలౌ
పుండరీకవిశాలాక్షౌ చీరకృష్ణా జినాంబరౌ. ౧౪
ఫలమూలాశనౌ దాంతౌ తాపసౌ ధర్మచారిణౌ
పుత్రౌ షశరధస్యా స్తాం భౌతరౌ రామలక్ష్మణౌ. ౧౫

టీక: తరుణౌ = యౌవనవంతులు | ధన్య = దశరథునియొక్క; పుత్రౌ =
ను; రూపసంపన్న = సౌందర్యము కొడుకులును; భౌతరౌ = అన్నదమ్ము
తోఁగూడినవారలును ; సుకుమారౌ = లునగు; రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మ
వృదువయిన దేహము గలవారలును; ణలు; ఆస్తాం = ఉండిరి.
మహాబలౌ = అధికమయినబలముగల యౌవన సంపన్నులును సౌందర్య
వంతులును సుకుమారశరీరులును మహా
వారలును; పుండరీకవిశాలాక్షౌ = తెల్ల బలశాలులును బుండరీకంబులవంటి వె
దామరపూలువలెవెడల్పులయిన కన్ను డదకన్నులుగలవారలును నారచీరలు
లుగలవారలును ; చీరకృష్ణాజినాంబరౌ = నుగృష్ణాజినంబును గట్టుకొన్నవారలు
రౌ = నారచీరలును జింకతోలునువ ను ఫలమూలంబుల నాహారంబుగా
స్త్రములుగాఁగలవారలును; ఫలమూ లాశనౌ = పండ్లునుగడ్డలును ఆహారము గొనువారలును జితేంద్రియులును దా
గాఁగలవారలును; దాంతౌ = ఇంద్రి పసులును ధార్మికులునగు దశరథమ
యనిగ్రహముగలవారలును; తాపసౌ = హారాజ కుమారులు రామలక్ష్మణుల
తపస్సులును; ధర్మచారిణౌ = ధ నువారలన్నదమ్ములిద్దఱు షనంబుననుం
మమునాచరించువారలును ; దశర డిరి. అని, తాత్పర్యము.

గంధర్వరాజప్రతిహా పాథివవ్యంజనాన్వితౌ
దేవౌవా మానమౌవాతౌ నతర్కయితు ముత్సహే. ౧౬

టీక॥ గంధర్వరాజప్రతిమా = గంధర్వరాజుతోఁబోలి-గలవారలును; పార్థివవ్యంజనాన్వితా = రాజచిహ్నములతోఁగూడినవారలునగు; తా = ఆరామలక్ష్మణులను; దేవావా = దేవతలను గాఁగాని; మానుషేవా = మనుష్యులను గాఁగాని; తర్కయతుం = నిశ్చయించు

టకు; నోత్సహే = ఉత్సహింపను. ఆరామలక్ష్మణులు, గంధర్వరాజసమానులు గాను రాజచిహ్నంబులతోఁగూడినవారలుగానున్నారు; వారలు దేవతలోమనుష్యులో నాకుఁ దెలియకున్నది. అని, తాత్పర్యము.

తరుణీ రూపసంపన్నా సర్వాభరణభూషితా
దృష్టా తత్ర మయా నారీ తయో మధ్యే సుమధ్యమా. ౧౭

టీక॥ తరుణీ = యౌవనము గలదియు; రూపసంపన్నా = సౌందర్యముతోఁగూడినదియు; సర్వాభరణభూషితా = సమస్తములయినసొమ్ములచే నలంకరింపఁబడినదియు; సుమధ్యమా = సుందరమయిన నడుముగలదియునగు; నారీ = స్త్రీ; తత్ర = అచ్చట; తయోః = ఆరామలక్ష్మణులయొక్క; మధ్యే = న

డుమునందు; మయా = నాచేత ; దృష్టా = చూడఁబడినది. యౌవనవంతురాలును సుందరాంగియునమస్త భూషణంబులను దాల్చి యున్నదియు సుందరమయిన నడుముగలదియునగు , నొక్కవనిత, వారియద్దఱినడుమనుండఁగఁటిని. అని, తాత్పర్యము.

తాభ్యా ముభాభ్యాం సంఘాయ ప్రమదా మధిక్యత్య తామ్
ఇమా మవస్థాం సీతాహం యథా నాథా సతీ తథా. ౧౮

టీక॥ తాం = ఆ; ప్రమదాం = స్త్రీని; అధిక్యత్య = నిమిత్తముగాఁజేసి; తాభ్యాం = ఆ; ఉభాభ్యాం = ఇద్దఱిచేతను; సంఘాయ = ఒకటియయి; అహం = నేను; అనాథాసతీ = నాధుఁడులేనిదా

ననగుచు; యథా = ఎట్లా; తథా = అట్లు; ఇమాం = ఈ; అవస్థాం = అవస్థను; సీతా = పొందింపఁబడినాను. ఆస్త్రీనిమిత్తముగా వారలిద్దఱును జేరి, నన్ను , అనాధనుంబోలె నిట్టియ

వస్థనుబొందించినారు. అని, తాత్పర్యము.

తస్యాశ్చ నృతవృత్తాయా స్తయోశ్చ హతయో రహమ్
సఫేనం పాతు మిచ్ఛామి రుధిరం రణమూర్ధణి. ౧౯

టీక॥ అహం=నేను; రణమూర్ధణి=	రం=నెత్తురును; పాతుం = త్రాగుట
ని = యుద్ధాగ్రమునందు ; అన్యజువృ	కు; ఇచ్ఛామి=కోరుచున్నాను.
త్తాయాః = కుటిలమయినయాచారము	యుద్ధాగ్రంబున, హతులయిన యా
గల; తస్యాశ్చ = ఆశ్రీయొక్కయు;	రామలక్ష్మణుల యొక్కయు నావసత
హతయోః = వధింపఁబడిన; తయో	యొక్కయు, నెత్తురునునురుఁగుతోఁగూ
శ్చ = ఆ రామలక్ష్మణులయొక్కయు;	డఁద్రావంగోరెడను.
సఫేనం = నురుఁగుతోఁగూడిన; రుధి	అని, తాత్పర్యము.

ఏవ మే ప్రథమః కామః కృత స్తాత త్వయా భవేత్
తస్యా స్తయోశ్చ రుధిరం పిబేయ మహ మాహవే. ౨౦

టీక॥ తాత=నాయనా! అహం=	కోర్కె; త్వయా=నీచేత; కృతః= చే
నేను; అహవే = యుద్ధమునందు ; త	యఁబడినది; భవేత్ = కావలయును.
స్యాః = ఆసీతయొక్కయు ; తయో	నాయనా! నేనుయుద్ధంబుననాము
శ్చ = ఆ రామలక్ష్మణులయొక్కయు ;	వ్వరి నెత్తురుండ్రావవలయును ; ఇది
రుధిరం=నెత్తురును; పిబేయం= త్రా	నా మొదటికోర్కె; దీనినినీవు గావింపవ
గవలయును. ప్రథమః=ముఖ్యమగు ;	లయును. అని, శూపణఖఖరునితోఁజె
ఏవః=ఈ; మే=నాయొక్క; కామః=	ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి తస్యాం బ్రువాణాయాం చతుర్దశ మహాబలాన్
వ్యాధిదేశ ఖరః క్రుద్ధో రాక్షసా నంతకోపమాన్. ౨౧

టీక॥ తస్యాం=ఆశూపణఖ ; ఇతి=	గా; ఖరః=ఖరుఁడు; క్రుద్ధః= కోపిం
ఇట్లు; బ్రువాణాయాం=చెప్పఁచుండ	చినవాఁడై; అంతకోపమాన్ = యము

నితోఁబోలిగల; మహాబలాక్ = అధి
కమయినబలముగల; రాక్షసాక్ = రా
క్షసులను; చతుర్దశ = పదునల్వర
ను; వ్యాధిదేశ = ఆజ్ఞాపించెను.
ఇట్లాశూపణఖ చెప్పించుండగా,

ఖరుండుకోపించి, మహాబలశాలులనం
తకతుబ్యులఁ బదునల్వర రాక్షసులం
జూచి, యిట్లని, యాజ్ఞాపించెను.
అని, తాత్పర్యము.

మానుషా శత్రుసంపన్నా చీరకృష్ణాం జినాబరౌ
ప్రవిష్టౌ దండకారణ్యం ఘోరం ప్రమదయా సహ. ౨౨

టీక॥ శత్రుసంపన్నా = ఆయుధ
ముతోఁగూడినవారలును; చీరకృష్ణాజి
నాంబరౌ = నారచీరలును గృష్ణాజినం
జునువస్త్రములుగాఁ గలవారలునగు,
మానుషా = మనుష్యులు; ప్రమదయాస
హ = శ్రీతోఁగూడ; ఘోరం = భయం
కరమయిన; దండకారణ్యం = దండకా

రణ్యమును; ప్రవిష్టౌ = ప్రవేశించిరె.
ఇద్దఱుమనుష్యులునారచీరలను గృ
ష్ణాజినంబునుగట్టుకొని యాయుధధా
రులయి, ఒక శ్రీనివేంట్లదీసికొని, భ
యంకరమగుదండకారణ్యంజునకు వ
చ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

తౌ హత్వా తాంచ దుర్వృత్తౌ మహావతితు మహాధ
ఇయంచ రుధిరం తేషాం భగినీ మమ పాస్యతి. ౨౩

టీక॥ తౌ = ఆరామలక్ష్మణులను; దుర్వృ
త్తౌ = దురాచారముగల ; తాంచ =
ఆశ్రీని; హత్వా = వధించి; అపావతిత
తుం = మఱియుటకు; అహాధ = తగుదు
రు. ఇయంచ = ఈ; మమ = నాయొక్క; భ
గినీచ = తోఁబుట్టువును; తేషాం = వారల

యొక్క; రుధిరం = నెత్తురును ; పాస్య
తి = త్రాఁగఁగలదు.
వారలనిద్దఱును దురాచారయగునా
వనితనువధించిరండు ; నాభగినీయగు
నీశూపణఖవారల నెత్తురుండ్రావును.
అని, తాత్పర్యము.

మనోరథోఽయ మిష్టోఽస్యా భగిన్యా మమ రాక్షసాః

శీఘ్రం సంపాద్యతాం తౌచ ప్రమధ్యస్వేన తేజసా. ౨౫

<p>టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులారా! మమ = నాయొక్క; అస్యాః = ఈ; భగవ్యః = తోడబుట్టినదానియొక్క; రథః = కోరిక; స్వేన = మీదైన; తేజసా = పరాక్రమముచేత; తౌచ = ఆరామలక్ష్మణులను (చకారముచేత) సీతను; ప్రమధ్య = వధించి, శీఘ్రం = శీఘ్రము</p>	<p>గాః సంపాద్యతాం = సంపాదించుటగాక. రాక్షసులారా! మీరలుమీపరాక్రమంబున, నాసీతారామలక్ష్మణులంజరిచి, నాతోడబుట్టినదాని కోరికను, సిద్ధించనట్లుగావింపుడు. అని, ఖరుండాపదునలుపురి రాక్షసుల కాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఇతి ప్రతి సమాదిప్తా రాక్షసాస్తే చతుర్దశ తత్ర జగ్తు స్తయా సార్థం ఘనా వాతేరితా యథా. ౨౫

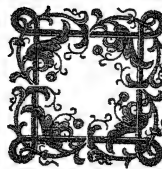
<p>టీక॥ తే = ఆ; రాక్షసాః = రాక్షసులు; చతుర్దశ = పదునలుపురు; ఇతి = ఇట్లు; ప్రతిసమాదిప్తాః = అజ్ఞాపించబడినవారలయి; వాతేరితాః = వాయువుచేఁబేరింపబడిన; ఘనాయథా = మేఘంబులుంబోలె; తయాసార్థం = అశూపణఖతోఁగూడ; తత్ర = ఆరామాశ్రమమునకు; జగ్తుః = పోయిరి.</p>	<p>అంతనాపదునలుపురు రాక్షసులు, ఖరునియాజ్ఞనుశిరసావహించి, వాయువేగచోదితంబులగుమేఘంబులకై పడి, సతివేగంబున, నాశూపణఖతోఁగూడ, రామనియాశ్రమంబునకుఁ బోయిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తతస్తు తే తం సమదగ్రతేజసం
తథాపి తీక్ష్ణప్రదరానిశాచరాః
నశేకురేనం సహసా ప్రమదితుం
వనద్విపాదీప్తమివాగ్నిమృత్థితమ్. ౨౬

టీక తతస్తు=అంతను; తథా= ఆ	చాలరైరి.
ట్లు; తీక్ష్ణప్రదరాఅపి=కఱకుబాణము	అంత, నారాక్షసులుకఱకుబాణం
లుగలవారలయ్యు; తే = ఆ; నిశౌచ	బులుచేతంగలవారలయ్యు, మహాశేజం
రాః=రాక్షసులు; సముదగ్రతేజసం=	దునుదమ్ముఁజూచి యెదుర్కొన్నవాఁ
మికిలిలియునున్నతమయినకాంతిగల ;	దువగురాముంజూచి, నడవియేనుంగు
ఉత్థితం=లేచిన; తం=ఆ; వీనం= ఈ	లుమండుచున్నకాచిఁజూచిఁజూచిభయ
రాముని;వనద్విపాః = అడవియేనుం	పడునట్లు, వెఱఁగండి , ప్రహరింపం
గులు; దీప్తం=మండుచున్న ; అగ్నిమి	జాలకయూరకుండిరి.
వ=నిప్పునువలె; సహసా=శీఘ్రమున;	అని, తాత్పర్యము.
ప్రమదితం=కొట్టుటకు; నశేకుః =	

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, ఏకోనవింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండైకోనవింశస్సర్గటీక,
ముగిసినది.

౨౭౧

వింశతసగః ప్రారంభః.

తతః శూపణఖా ఘోరా రాఘవాశ్రమ మాగతా
రక్షసా మాచచక్షే తా భ్రాతరౌ సహ సీతయా.౧

టీక|| తతః=అంతఃఘోరా = భ్రాతృసులకు; ఆచచక్షే=చెప్పెను.
యంకరయగు; శూపణఖా=శూపణఖ, అంతఃభయంకరాకారయగు శూ
పణఖ; రాఘవాశ్రమం= రామనియాశ్రమం; రామని యాశ్రమంబునకు వ
చ్చి, సీతారామలక్ష్మణులను, ఆరాక్షసు
యాసహ=సీతతోఁగూడ; తౌ=ఆ; భ్రా
తరౌ=అన్నదమ్ములను; రక్షసాం=రా

తే రామం పణశాలాయా ముపవిష్టం మహాబలిమ్
దదృశు స్సీతయా సాధకం వై దేహ్య లక్ష్మణేనచ. ౨

టీక|| తే=ఆరాక్షసులు ; మహాబ
లిం = ఆధికమయినబలముగలవాఁడు
ను; వైదేహ్య = విదేహరాజపుత్రియ
గు; సీతయా = సీతతోను; లక్ష్మణేన
చసాధకం= లక్ష్మణునితోనుం గూడ;
పణశాలాయాం = పణశాలయం
దు; ఉపవిష్టం = కూచుండియున్న
వాఁడునగు; రామం = రామని; దదృ
శుః=చూచిరి.
ఆరాక్షసులు, పణశాలయందు,
జనకమహారాజపుత్రియగు సీతతోను ల
క్ష్మణునితోనుం గూడఁ గూచుండియు
న్న మహాబలుండగు రామంజూచిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తా వృష్ట్యా రాఘవ శ్రీమా నాగతా తాంచ రాక్షసీమ్
అబ్రవీ ద్భ్రాతరం రామో లక్ష్మణం దీర్ఘతేజసమ్. ౩

టీక॥ శ్రీమాన్ = కాంతిమంతుండు
న; రాఘవః = రఘువంశమునంబుట్టిన
వాఁడునగు; గామః = రాముండు ; ఆగ
తాన్ = వచ్చిన; తాన్ = ఆరాక్షసుల
న; తాన్ = ఆ; రాక్షసీంద = శూపకణ
ఖం; దృష్ట్యా = చూచి ; దీప్త తేజసం =
జ్వలించుచున్నకాంతిగల ; భ్రాతరం =

సమ్మండై నలక్ష్మణునిగూచిక ; అబ్రవీ
త్ = చెప్పెను.
శ్రీమంతుండగు రాముండు, ఆపదున
లువురు రాక్షసులును శూపకణఖయ
వచ్చుటంబూచి , మహాతేజుండగు త
మ్ముండులక్ష్మణునితోనిట్లని చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

మహాతకం భవ సౌమిత్రే సీతాయాః ప్రత్యనంతరః
ఇమా నస్యా వధిష్యామి పదవీ మాగతా నిహ. ౪

టీక॥ సౌమిత్రే = లక్ష్మణుడా! ము
హాతకం = కొంచెము సేపు; సీతా
యాః = సీతయొక్క; ప్రత్యనంతరః = ద
గ్గి అరుండు పాండవు; భవ = అగుము. అ
స్యాః = ఈశూర్పణఖయొక్క; పదవీ =
మాగకమును; ఆగతాన్ = పొందిన,
ఇమాన్ = ఈ రాక్షసులను; ఇహ = ఇ

ప్పుడు; వధిష్యామి = చంపెదను.
లక్ష్మణుడా! నీవుకొంచెము సేపు
సీతయొద్దనుండుము; నేనిప్పుడు, ఈశూ
పకణఖకుఁగావచ్చిన రాక్షసుల వధిం
చివుచ్చెదను- అని రాముండు, లక్ష్మణు
నితో చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

వాక్య మేత త్తత శ్చౌత్వా రామస్య విదితాత్మనః
తథేతి లక్ష్మణో వాక్యం రామస్య ప్రత్యపూజయత్ ౫

టీక॥ తతః = అంత; లక్ష్మణః = లక్ష్మ
ణుండు; ఏతత్ = ఈ, విదితాత్మనః =
తెలియఁబడిన పరమాత్మగల ; రామ
స్య = రామునియొక్క ; వాక్యం =
మాటను; శ్రుత్వా = విని; తథేతి = అ

ట్లేయని; రామస్య = రామునియొక్క ;
వాక్యం = మాటను; ప్రత్యపూజయత్ =
గౌరవించెను.
అంత, లక్ష్మణుండు, పరమాత్మ వే
త్తయగు రామునిమాటను విని , అట్లే

యని, రామునియాజ్ఞ చొప్పునం , బ్రవర్తిం చెను. అని, తాత్పర్యము.

రాఘవోపి మహా చ్ఛాపం చామీకరవిభూషితమ్
చకార సజ్యం ధర్మాత్మా తాని రక్షోంసి చాబ్రవీత్. ౬

టీక|| ధర్మాత్మా = ధర్మ స్వభా లనుగూర్చియు; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
భ్రండగు; రాఘవోపి = రాముండును ; ధర్మాత్ముండగు రాముండును ,
చామీకరవిభూషితం = బంగారముచేస గాంచనభూషితంబగు మహాధనువునె
లంకరింపఁబడిన; మహాత్ = గొప్పదగు; కుర్రపెట్టి , యారాక్షసులఁజూచి ,
చాపం = ధనుస్సును; సజ్యం = అల్లెత్రా యిట్లని, చెప్పెను.
టితోఁగూడినదాఁగ; చకార = చేసె అని, తాత్పర్యము.
ను. తాని = ఆ; రక్షోంసి చ = రాక్షసు

పుత్రా దశరథస్యావాం భ్రాతృ రామలక్ష్మణౌ
ప్రవిష్టౌ సీతయా సాధం దుశ్చరం దండకావనమ్. ౭

టీక|| ఆవాం = మేము; దశరథస్య = ద ప్రవేశించినాము.
శరధునియొక్క; పుత్రా = కొడుకులము. మేముదశరథమహారాజు కొడుకుల
భ్రాతృరా = అన్నదమ్ములము. రామల ము; అన్నదమ్ములము; మాపేరురామ
క్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులను పేరుగలవార లక్ష్మణులు; ఈవిడపేరుసీత ; ఈవిడ
లము. సీతయా సాధం = సీతతోగూ తోఁగూడదుగఁమంటగు నీదండకార
డ; దుశ్చరం = పొందఁగూడని; దండకా ల్యంబునకువచ్చినాము.
వనం = దండకారణ్యమును; ప్రవిష్టౌ = అని, తాత్పర్యము.

ఫలమూలాశనౌ దాంతౌ తాపసౌ ధర్మచారిణౌ
వసంతౌ దండకారణ్యే కిమథా ముపహింసథ. ౮

టీక|| ఫలమూలాశనౌ = పండ్లును; ను; దాంతౌ = ఇంద్రియనిగ్రహము గల
గడ్డలును ఆహారముగాఁ గలవారలము వారలును; తాపసౌ = ఋషులును ; ధ

మకారాశౌ = ధర్మమునాచరించు	చేదరు.
వారలును, దండకారణ్యే = దండకారణ్యమునందు;	మేము ఫలమూలంబులందినుచు జితేంద్రియులమయి తపంబాచరించుచు
వసంతౌ = వాసమునే	ధర్మాచరణంబుగావించుచు, దండకారణ్యంబుననున్నాము; మమ్మేలహిం
యంచున్నవారలమునగు; ఆవాం (అ	సించెవరు? అని, తాత్పర్యము.
ధ్యాహృతము) = మమ్ము; కిమధః = ఎందుకొఱకు, ఉపహింసధః = హింసించు	

యుష్మాక్ పాపాత్మకాక్ హంతుం విప్రకారాన్మహాహవే
ఋషీశాంతు నియోగేన ప్రాప్తోహం సకరాయుధః

టీక అహం = నేను; విప్రకారాన్ =	స్థులతోఁ గూడినవాండలై; ప్రాప్తః =
హింసకులును; పాపాత్మకాక్ = పాప	వచ్చినాను.
స్వభావులునగు; యుష్మాక్ = మిమ్ము;	నేను, ఋషినియోగంబున, సాధు
మహాహవే = గొప్పయుద్ధంబునందు;	హింసకులరును బాపాత్ములరునగుమి
హంతుంతు = వధించుటకును, ఋషీ	మ్ముయద్ధంబునవధించుటకైయే, ధ
శౌం = ఋషులయొక్క; నియోగేన =	నుబాణంబులుధరించియిచ్చటికివచ్చి
అజ్ఞ చేత; సకరాయుధః = బాణధను	నాను. అని, తాత్పర్యము.

తిష్ఠతై వాత్ర సందుష్టా నోపావతితు మహాధ
యది ప్రాజ్ఞే రిహాధోవా నివతేధ్వం నిశాచరాః. ౧౦

టీక సందుష్టాః = మిక్కిలియు దు	పొందు.
ష్టలరయిన, నిశాచరాః = రాక్షసులారా! అలైవ = ఇచ్చటనె; తిష్ఠత = ని	దుష్టాత్ములరగురాక్షసులారా! ఇచ్చటనె నిలువుండు; మిమ్మువధించెదను; పైకిరావలదు; మీకుఁబ్రాణాపేక్షకల
లువుండు. ఉపావతితుం = దగ్గిఱకు	దేని పాటిపొందు, అనిరాముండారా
వచ్చుటకు; నాహాధ = తగరు. ఇ	క్షసులతోఁజెప్పెను.
హ = ఈలోకమున; ప్రాజ్ఞే = ప్రాణ	అని, తాత్పర్యము,
ములచేత; అధోయదివా = ప్ర	
యోజనముకలదేని; నివతేధ్వం =	

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౨౬౫

స ౨౦

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రాక్షసాస్తే చతుర్దశః
ఊడు ర్వాచం సుసంక్రుద్ధా బ్రహ్మఘ్నా శ్శూలపాణయః. ౧౧

<p>టీక బ్రహ్మఘ్నాః = బ్రాహ్మణబంజం పువారలును; శూలపాణయః = శూలము లుచేతులంగలవారలునగు; తే = ఆ; రా క్షసాః = రాక్షసులు; చతుర్దశః = పదు నలుపురు; తస్య = ఆ రామునియొక్క; తత్ = ఆ; వచనం = మాటను; శ్రు త్వా = విని; సుసంక్రుద్ధాః = మిక్కిలి</p>	<p>యుఁగోపించినవారలయి; వాచం = మాటను; ఊడు = పలికిరి. బ్రాహ్మణ ఘాతకులగు నాపదున లువురు రాక్షసులు, రామునిమాటను విని, చేతుల శూలంబులు గ్రాలఁ, బరమకుపితులయి, యిట్లు, పలికిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

క్రోధ ముత్పాద్య నో భతుః శిరస్య సుమహాత్మనః
త్వమేవ హాస్యసే ప్రాణౌ న ద్యాస్తాభి హతో యుధి. ౧౨

<p>టీక సుమహాత్మనః = మిక్కిలి యు నధికమయిన పరాక్రమముగల; నః = మాయొక్క; భతుః = ప్రభువ యిన; శిరస్య = ఖరునకు; క్రోధం = కో పమును; ఉత్పాద్య = పుట్టించి; త్వమేవ = నీవే; అద్య = ఇప్పుడు; యుధి = యుద్ధ మునందు; అస్తాభిః = మాచేత; హ తః = వధింపఁబడినవాడై; ప్రాణౌ =</p>	<p>ప్రాణములను; హాస్యసే = విడువఁగ లవు. మహా పరాక్రమశాలియగు మా దొర ఖరునికిఁ గోపముగలుగునట్లు గా వించినావు, కావున, నీవెయిప్పుడుయి ద్ధంబున మాచేవధింపఁబడిన వాడవై ప్రాణంబులు విడువఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

కాపీ తే శక్తి రేకస్య బహూనాం రణమూఢాని
అస్తాక మగ్రత స్సాతుం కిం శ్రున ర్యోద్ధు మాహవే. ౧౩

<p>టీక ఏకస్య = ఒక్కఁడవయిన, తే = నీకు; రణమూఢాని = యుద్ధాగ్రమునం</p>	<p>దు; బహూనాం = పెక్కిండ్రమయిన; అస్తాకం = మాయొక్క; అగ్రతః =</p>
---	---

ముందట; స్థాతుం=నిలుచుటకు; శక్తిః=	నీనొక్కండవు యుద్ధంబునఁ బె
సామర్థ్యము; కాహి= వీడి? ఆహవే=	క్కండ్రముగుమాయెదుట నిలుచుటకేని
యుద్ధమునందు; యోద్ధుం=వీరీయము;	సమధుండవుకావు; ఇంకఁబోరంజా
కింపునఁ=చెప్పనేల?	లవనిచెప్పనేల? అని, తాత్పర్యము.

వీహి బాహుప్రయుక్తై నః పరిశ్రే శూలపట్టిసైః
ప్రాణాం త్యక్త్యసి వీర్యంచ ధనుశ్చ కరపీడితమ్. ౧౪

టిక వీహి=రమ్మునఁ = మాయె	గలవు.
క్క; బాహుప్రయుక్తై= చేతులచే	యుద్ధంబునకురమ్ము; మేముప్రయో
బ్రయోగింపఁబడిన; పరిశ్రేః=ఇనుపగు	గించుపరిఘశూలపట్టిసంబుల, వీనప
దియలచేతను; శూలపట్టిసైః=శూలము	రాక్రముండైనై, ధనుస్సు జాబిడిచి,
లచేతనులడ్డకత్తులచేతను; ప్రాణాం=	ప్రాణంబులువిడువంగలవు. అని యా
ప్రాణంబులను; వీర్యంచ= పరాక్రమ	రాక్షసులు, రామునితోఁజెప్పిరి.
మును; కరపీడితం=చేతంబట్టుకొనఁబడి	అని, తాత్పర్యము.
న; ధనుశ్చ=వింటిని; త్యక్త్యసి= విడువఁ	

ఇత్యేవ ముక్త్యా సంక్రుద్ధా రాక్షసాస్తే చతుర్దశ
చిక్షేపుస్తాని శూలాని రాఘవం ప్రతి దుజయమ్. ౧౫

టిక తే=ఆ; రాక్షసాః = రాక్ష	శూములను; చిక్షేపుః=వేసిరి.
సులు; చతుర్దశ = పదునలుపురు; ఇ	ఆపదునలుపురు రాక్షసులు, ఇట్లు
తి=అని; వీవం=ఇట్లు; ఉక్త్యా = జెప్పి;	చెప్పి, కోపంబినుమడింప, దుజయ
సంక్రుద్ధాః = మిక్కిలియుఁగోపము	యొండగు రామునిమీఁదికి, దమచే
నొందినవారలయి; దుజయం = జ	తిశూలంబులవేసిరి.
యింపననిగాని; రాఘవంప్రతి = రా	అని, తాత్పర్యము.
మునిగూచి; తాని = ఆ; శూలాని=	

తాని శూలాని కాకుత్స్థస్స స్సమస్తాని చతుర్దశ
తావద్భి రేవ చిచ్ఛేద శరైః కాంచన భూషణైః. ౧౬

టీక॥ కాకుత్స్థః=రాముడు; తాని=ఆ; శూలాని=శూలంబులను; చతుర్దశ=పదునాలుగింటిని; సమస్తాని=అన్నింటిని; తావద్భి రేవ = అన్నియేమైన; కాంచనభూషణైః= బంగారములెయలంకారముగాగల; శరైః=బాణంబులచేత; చిచ్ఛేద=నలకెను. రాముండు, ఆపదునాలుగుశూలంబులను, గాంచనాలగ్నికృతంబులగుపదునాలుగుబాణంబులచేత, నడుమనె, ఖండించెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః పశ్యాన్తహతేజా నారాచాక్ సూర్యసన్నిభాక్
జగ్రాహ పరమక్రుద్ధ శ్చతుర్దశ శిలాశితాక్. ౧౭

టీక॥ తతః=అంత; మహతేజాః=గింటిని; జగ్రాహ=గ్రహించెను. అధికమయినపరాక్రమముగల రాముండు, పరమక్రుద్ధః= మిక్కిలియొగ్రహించినవాడై; సూర్యసన్నిభాక్= సూర్యునితోసమానములను; శిలాశితాక్= సానతాయియందు సానఁబెట్టఁబడి తీక్షణములయినవియునగు; నారాచాక్= బాణములను; చతుర్దశ = పదునాలుగింటిని; జగ్రాహ=గ్రహించెను. అంత, మహతేజుండగురాముండు, పరమకుపితుండై, సూర్యసమానంబులునుజక్కఁగాసానఁ బెట్టఁబడితీక్షణములయి యున్నవియునగు పదునాలుగుబాణంబులనుగ్రహించెను. అని, తాత్పర్యము.

గృహీత్వా ధను రాయమ్య లత్యౌ నుద్దిశ్య రాక్షసాక్
ముమోచ రాఘవో బాణాక్ వజ్రానివ శతక్రతుః. ౧౮

టీక॥ రాఘవః=రాముండు; గృహీత్వా=ను; లత్యౌ=గుటిగా; నుద్దిశ్య=ఉద్దేశించి; బాణాక్=బాణములను; శతక్రతుః=దేవేంద్రుండు; వజ్రానివ=వజ్రము

లనువలె; ము మోచ=విడిచెను.

రాముండు, అట్లు బాణంబులు గ్రహించి, విల్లువంచి, రాక్షసుల నుద్దేశించి,

చి, దేవేంద్రుండు వజ్రంబులంబ్రయోగించునట్లు, ఆ బాణంబులను వారలపైఁ బ్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

రుక్మపుంఖాశ్చ విశిఖా దీప్తా హేమవిభూషితాః

తే భిత్వా రక్షసాం వేగా ద్వత్సంసి రుధిరాఘ్నతాః. ౧౯

వినిష్ఠేతు స్తదా భూమా న్యమజ్జంతాః శనిస్వరాః

టీక॥ రుక్మపుంఖాశ్చ=బంగారుతోఁ బూయఁబడిన క్రిందిచివరలు గలవియు; దీప్తాః=ప్రకాశించుచున్నవియు; హేమవిభూషితాః=బంగారముచే నలంకరింపఁబడినవియునగు; తే=ఆ బాణములు; తదా=అప్పుడు; వేగాత్=వేగమువలన; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; వత్సంసి=ఱొమ్ములను; భిత్వా=భేదించి; రుధిరాఘ్నతాః=నెత్తురుచేఁదడిసినవై; వినిష్ఠేతుః=వెడలినవి. అశని

స్వనాః=పిడుగుయొక్క; ద్వనివంటిధ్వనిగలవై; భూమా=నేలయందు; న్యమజ్జంత=మునిగినవి.

బంగారముతోఁబూయఁబడిన పింజలుగలవియు, గాంతిమంతంబులును గాంచనాలంకృతంబులునగు నాబాణంబులు, వేగంబున నారాక్షసులవత్తుంబులభేదించి, నెత్తురుతోఁగూడ, నావలికివెడలి, పిడుగులుంబోలె భూమినిభేదించుకొనిపోయినవి. అని, తాత్పర్యము.

తే భిన్నహృదయా భూమా భిన్నమూలాగ్రవ ద్రుమాః. ౨౦

నిషేతు శ్శోణితాద్రాకం గా వికృతా విగతానవః

టీక॥ తే=ఆ రాక్షసులు; భిన్నహృదయాః=భేదంపఁబడినఱొమ్ము గలవారలయి; శ్శోణితాద్రాకం=నెత్తురుచేఁదడిసినచేహగలవారలయి; వికృతాః=వికారముగలవారలయి; భూమా=నేలయందు; భిన్నమూలాః=న

ఱకఁబడినవేళ్లుగల; ద్రుమాగ్రవ=వృక్షములువలె; నిషేతుః=పడిరి.

ఆ రాక్షసులు, బాణంబులచేఱొమ్ములుపగుల, నెత్తుటందోఁగుచు, వికృతకారులయి, ప్రాణంబులువిడిచి, భిన్నమూలంబులగువృక్షంబులుంబోలె, నే

లంబడిరి, అని, తాత్పర్యము.

తాక్షదృష్ట్యాపతితాక్ష ధూమా రాక్షసీ క్రోధమూర్ఛితా. ౨౦
పరిత్రస్తా పున ప్రత వ్యసృజదైర్భరవస్వనాక్

టీక॥ క్రోధమూర్ఛితా = కోపము	వ్యసృజతే = విడిచెను.
చేవ్యాపింపఁబడిన; రాక్షసీ = శూర్ప	పరమకుపితయగు నాశూర్పణఖ,
ణఖి; ధూమా = నేలయందు; పతి	యట్లుమృతులై నేలంబడిన రాక్షసులం
తాక్ష = పడిన; తాక్ష = ఆరాక్షసులను,	జూచి, భయమనొంది, మఱలనచ్చట,
దృష్ట్యా = చూచి; పరిత్రస్తా = భయప	భయంకరంబుగా నుజుచెను.
డినదై; పునః = మఱల; తత్ర = అచ్చట;	అని, తాత్పర్యము.
దైర్భరవస్వనాక్ = భయంకరధ్వనులను;	

సా నడతీ పున నాదం జవా చ్ఛూపణఖా పునః. ౨౧
ఉపగమ్య ఖరం సాతు కించి త్సంశుష్కశోణితా
పపాత పునరేవాతా సనిర్యాసేవ సల్లకీ. ౨౩

టీక॥ సా = ఆ; శూపణఖా =	న; సల్లకీవ = అందుగుచెట్టువలె; పపా
శూపణఖి; పునః పునః = మాటిమా	త = పడెను.
టికి; నాదం = అఱపును; నడతీ = చేయు	ఆశూపణఖి, అట్లు, మాటిమాటి
చు; కించి త్సంశుష్కశోణితా = కొం	కిభయంకరంబుగా నుజుచు, వేగంబు
చెముఎండిన నెత్తురుగల; సా = ఆశూ	నఖరునియొద్దకుఁబోయి, మఱలఁబరమ
పణఖి, జవాతే = వేగమువలన; ఖరం =	దుఃఖితయయి, నెత్తురుకొంచెమెండి
ఖరుని; ఉపగమ్యతు = పొందినంతనె,	యందుటంజేసి, నిర్యాససహితంబగు
పునరేవ = మఱలనే, ఆతాక్ష = దుఃఖిత	నందుగుచెట్టుకైవడి, నేలంబడెను.
యయి; సనిర్యాసా = బంకతోఁగూడి	అని, తాత్పర్యము.

భ్రాతు స్సమీపే శోకాతాక్ష ససజః నినదం ముహూః
సస్వరం ముముచే బాష్పం విషణ్ణవదనా తదా. ౨౪

॥ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౦

<p>టీక॥ సా(అధ్యాహృతము) = ఆ సూపకాఖి; భా)తుః=భరునియొక్క; సమీపే = సమీపమునందు; తాక=దుఃఖపీడితయ్యి; పలుమాటు; నినదం=ధ్వనిని; విడిచినది. తదా=అప్పుడు; దనా=దుఃఖితమయినముఖముగలదై;</p>	<p>సస్వరం=ధ్వనితోఁగూడుకట్లుగా; స్వం=కన్నీటిని; ముముచే= విడిచినది. అట్లుసూపకాఖి, భరునిసమీపంబుఁ జేరి, పలుమాటునానావిధంబులనఱచి, దుఃఖితయ్యి, రోదనంబు సేయుచు, గన్నీళ్లు విడిచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

నిపాతితాక దృశ్య రణేతు రాక్షసాక
ప్రధావితా శూర్పణఖా పునస్తతః
వధంచ తేషాం నిఖిలేన రక్షసాం
శశంస సర్వం భగినీ ఖరస్య సా.౨౫

<p>టీక॥ భగినీ=తోడఁబుట్టినదగు; సా=ఆ; శూపకాఖి=శూపకాఖి; యుద్ధమునందు; బడిన; రాక్షసాక=రాక్షసులను; తు(దృష్టాతు)=చూచినంతసే; అంతఃపునః=మఱల; గై త్తినదై; సాకల్యముచేత; రాక్షసులయొక్క;</p>	<p>ను; సర్వం=అంతను; శశంస=చెప్పెను. భరునితోడఁ బుట్టినదగు శూపకాఖి, యాపదునలుగురు రాక్షసులు యుద్ధంబునమాతులగుటంబూచితనె, యచ్చోనిలువక పరుగైతిభరుని యొద్దకుఁ బోయి, యారాక్షసులందఱు మాతులగుట మొదలుగా సమాచారమంతయు నతనితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, వింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థవంధ్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండ వింశస్సర్గటిక,
ముగిసినది.

అ

వీ క విం శ స గ క ప్రా రం భః.

స పునః పతితాం దృష్ట్వా క్రోధా చ్ఛూర్షణఖాం ఖరః
ఉకాచ వ్యక్తయా వాచా తా మనధాన్యధా మాగతామ్. ౧

టీక|| సః=ఆఖరః = ఖరుడు; పు సూపణఖనుగూచిః; ఉవాచ = చె
నః=మఱియ; పతితాం=పడిన; సూపణ ఖాం=సూపణఖను; దృష్ట్వా=చూ
చి, క్రోధాత్=కోపమువలన; వ్యక్త యా=స్పష్టమయిన; వాచా=మాటచే
త; అనధాన్యధాం = అనధాన్యముకొఱ తో, స్పష్టవాక్యంబున, నిట్లనిచెప్పెను.
కు; ఆగతాం = వచ్చినట్టి; తాం= ఆ అని, తాత్పర్యము.

మయా త్విదానీం శూరా న్నే రాక్షసా రుధిరాశనాః
త్వత్ప్రియాధకం వినిదిష్టాః కిమధకం రుద్యతే పునః. ౨

టీక|| మయా = నాచేత; ఇదానీం దుకొఱకు; రుద్యతే=వీడ్చుటయగు చ
తు=ఇప్పుడే; త్వత్ప్రియాధకం=నీసం న్నదిః
తోషముకొఱకు; రుధిరాశనాః=నెత్తు నేను, ఇప్పుడే, నీకొఱకు, శూరులు
రెయాహారముగాఁగలవారలును; శూ నురుధిరాహారులునగు నారాక్షసులం
రాః=యుద్ధములేనివారలునగు; తే = బంపినానే; మఱియేల రోదనము చేస
ఆరాక్షసులు; వినిదిష్టాః= పంపఁబడి దవుఁడని, తాత్పర్యము.
నారు. పునః=మఱియ; కిమధకం= ఎం

భక్తా శ్చైవా నురక్తాశ్చ హితాశ్చ మమ నిత్యశః
ఘ్నంతోపి న నిహంతవ్యా న నకుర్య ర్వచో మమ. ౩

౨౮౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౧

దో

దో

టీ॥ తే(అధ్యాత్మము) = ఆరా
క్షులు, నిత్యశక్తి = ఎల్లప్పుడును; సు =
నాకు, భక్తాశ్చైవ = భక్తులును. అ
రక్తాశ్చ = స్నేహముగలవారును. హి
తాశ్చ = మేలు సేయువారలును, ఘ్నం
తోషి = వధించువారలును. ననిహంత
శక్తి = వధింపనలవిగానివారలు. మ
మ = నాయొక్క; వచః = మాటను, నన

వర్త్యం = చేయకుండరు.
ఆరాక్షులు, ఎల్లప్పుడును, నాకు
భక్తులయు, నాయొగదనురాగముగలిగి,
నాకు మేలు సేయుచుండువారలు; ఎట్టి
వారి నైనక త్రుప్తలవధింపంజాలినవారు;
ఎదిరిజియుంపనలవిగానివారలు; వార
లు నాయొజ్ఞ మీఱరు అని, తాత్పర్యము.

కి మేత చోక్కితు మిచ్చారు కారణం యశ్చైతే వ్రనః
సోనాథేతి వినదకంతీ సర్వవల్లరసి క్షితౌ. ౪

టీక॥ యశ్చైతే = దేనినిమిత్తము
యఃపునః = మఱియు, సోనాథ = అయ్యో
నాధుండా! ఇతి = అని; వినదకంతీ = అ
టచుచు, సప్తవత్ = సప్తమువలె; క్షి
తౌ = ధూమియందు; బుతసి = పొరలు
చున్నావో, ఏతత్ = ఈ; కారణం = కా
రణము; కిం = ఏమి? శ్రోతుం = వినుటకు;

ఇచ్చామి = కోరుచున్నాను.
అట్లుండగా, మఱినిప్పుడువచ్చి,
“అయ్యో నాధుండా!” యనిరోదనంబు
సేయుచు సప్తముంబోలె నేలంబొర
లుచున్నావే; ఇందుకుఁ గారణమేమి?
చెప్పుము; వినఁగోరెదను.
అని, తాత్పర్యము.

అనాధవ ద్విలపసి నాథేతు మయి సంస్థితే
ఉత్తిష్టోత్తిష్ట మాభై పీ రైక్ష్వబ్యం త్యజ్యతా మిహం.

టీక॥ నాథ = నాధుండనగు; మ
యి = నేను; సంస్థితేతు = ఉండగానే; అ
నాధవత్ = నాధుండులేనివాడువలె;
విలపసి = ఏడ్చుచున్నావు. ఉత్తిష్టోత్తి

ష్ఠం = లేము లేము. మాభైః = భయప
డకుము. ఇహ = ఇప్పుడు; రైక్ష్వబ్యం =
దుఃఖము; త్యజ్యతాం = విడువఁబడు
గాక.

దో

దో

నేనునాథుండనండగానే , నివచా విడువుము; అని, ఖరుండు, శూపణఖ
ధవలెరోదనము సేయుచున్నావేలే? తె తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
మ్మలెమ్ము; భయపడవలదు; దుఃఖము

ఇత్యేవ ముక్తా దుర్ధవాః ఖరేణ పరిసాంత్వితా
విమృశ్య నయనే సాశ్రే ఖరం భ్రాతర మబ్రవీత్. ౬

టీక|| దుర్ధవాః = ఎదిరింపఁనలవి విగూఢి, అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
గానిదగుశూపణఖ; ఇత్యేవం = అని అట్లుఖరుండునావిధవచనంబుల
యిట్లు; ఖరేణ = ఖరునిచేత; ఉక్తా = చె ననూనయింప , దుర్ధవాయగునా
ప్పఁబడినదై; పరిసాంత్వితా = ఊట శూపణఖ , కన్నీళ్లందుడుచుకొని,
డింపఁబడినదై; సాశ్రే = కన్నీళ్లతోఁగూ యన్నయగుఖరుంబూచి , యిట్లుచె
డిన; నయనే = కన్నులను; విమృశ్య = తుడి ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
చి; భ్రాతరం = అన్నయగు; ఖరం = ఖరు

అస్మి దానీ మహం ప్రాప్తా హృతశ్రవణనాసికా
శోణితాఘపరిక్లిన్నా త్వయాద పరిసాంత్వితా. ౭

టీక|| ఇదానీం = ఇప్పుడు; అహం = ఊటడింపఁబడినదానను; అస్మి = అగుచు
నేను; హృతశ్రవణనాసికా = అపహ న్నాను.
రింపఁబడిన శైవులును ముక్కునుగల ఇప్పుడు, నేనుముక్కు-శైవులం బోఁ
దాననై; శోణితాఘపరిక్లిన్నా = నె గొట్టుకొని నెత్తుటఁదోఁగుచు , నిచ్చ
త్తురునమూహముచేతఁ దడుపఁబడిన టికిరాఁగానే, నీవునన్నుఁబడించితివి.
దాననై; ప్రాప్తా = వచ్చినదాననై. అని, తాత్పర్యము.
త్వయా = నీచేత ; పరిసాంత్వితావ =

ప్రేషితాశ్చ త్వయా వీర రాక్షసాస్తే చతుదశ
నిహంతుం రాఘవం క్రోధా న్తప్తీయాధం సలక్షణమ్. ౮

టీక॥ ఓర = పరాక్రమశాలివగుఖ	పడునలుపురు; పేషితాశ్చ = పంపబ
రుచా! మత్ప్రియాధకం = నాసంతోష	డినారును.
ముకొఱకు; క్రోధాత్ = కోపమువలన;	పరాక్రమవంతుండవగు ఖరుచా!
సలత్త్వం = లత్త్వణునితోఁగూడిన;	నీవు, నాకొఱకుఁగోపించి , రామల
రాఘవం = రాముని; నిహంతుం = వ	త్త్వణులవధించుటకు, నాపడునలుగుర
ధించుటకు; త్వయా = నీచేత; తే = ఆ;	రాక్షసులనుబంపినావు.
రాక్షసాః = రాక్షసులు ; చతురశశ =	అని, తాత్పర్యము.

తేతు రామేణ సామమాణ శూలపట్టినపాణయః
సమరే నిహతా స్సర్వే సాయకై మమకభేదిభిః. ౯

టీక॥ సామమాణః = కోపముతోఁ	తః; నిహతాః = వధింపబడిరి.
గూడినవారలును ; శూలపట్టినపాణ	ఆ రాక్షసులందఱు , శూలంబులఁ
యః = శూలములును అడ్డకత్తులునుజే	బట్టినంబులంగొని , కోపంబున రాము
తులంగలవారలునగు; తేతు = ఆ రాక్ష	నిపైకడర, యుద్ధంబున , నారాముం
సులును; సర్వే = అందఱును; సమరే =	దు , మమకభేదకములగు బాణము
యుద్ధమునందు; రామేణ = రామునిచే	ల, వారలనందఱవధించెను.
తః; మమకభేదిభిః = జీవస్థానములనుభే	అని, తాత్పర్యము.
దించునట్టి; సాయకైః = బాణములచే	

తాక్ దృష్ట్వా పతితాక్ భూమా క్షణేనై వ మహాబలాక్
రామస్యచ మహాతక్-మక్ మహాం స్త్రాస్థో భవన్తమ. ౧౦

టీక॥ క్షణేనైవ = స్వల్పకాలముననే;	గొప్పదగు; కమఁకార్యమును ; దృ
భూమా = నేలయందు; పతితాక్ = ప	ష్ట్వా = చూచి; మమ = నాకు; మహాక్ =
డిన; మహాబలాక్ = అధికమయినబల	గొప్పదగు; త్రాసః = భయము; అభ
ముగల; తాక్ = ఆ రాక్షసులను; రా	వతో = కలిగెను.
మస్య = రామునియొక్క ; మహాత్ =	క్షణమాత్రముననేయట్టి మహాబల

శ్రీమద్రామాయణము*అరణ్యకాండము. ౨౫

స ౨౧

శాలులగు రాక్షసులు నేలం గూలుట నుంజూడ, నాకుమిక్కిలియుం భయం
యు, రామునియమేయ పరాక్రమంబు బుగలిగినది. అని, తాత్పర్యము.

అహ మస్మి సముద్విగ్నా విషణ్ణాచ నిశాచర
శరణం త్వం వ్రునః ప్రాప్తా సర్వతోభయదశిఃసీ. ౧౧

టీక||నిశాచర=ఖరుండా! అహం= రాక్షసుఁ గా; ప్రాప్తా=పొందినాను.
నేను; సముద్విగ్నా=భయమునొందిన ఖరుండా! నేను, భయంబు నొంది,
దానను; విషణ్ణాచ=దుఃఖితను; అస్మి= దుఃఖాతకనైయున్నాను, ఎందుఁజూచి
అగుచున్నాను. సర్వతోభయదర్శి= నను నాకుభయమగుచున్నది; కావున,
అంతటనుభయమునుజూచుదాననై; పు మఱినిన్నే శరణుపొందినాను.
నః=మఱి; త్వం=నిన్ను; శరణం= అని, తాత్పర్యము.

విషాదనక్రాధ్యుషి తే పరిత్రాసో మిమాల్ని
కిం మాం న త్రాయసే మగ్నాం విపులే శోకసాగరే. ౧౨

టీక|| విషాదనక్రాధ్యుషి తే= దిగు వాయేమి?
అను మొసలిచేనధిష్ఠింపఁబడినదియు; దిగులను మొసలితోఁగూడినదియుభ
పరిత్రాసోమిమాల్ని= భయమనన యమనుతరంగసమాహముతోఁ గూడి
లల ప జ్జిగలదియు; విపులే=వికాల నదియనగువికాలంబగుదుఃఖసముద్రం
మునగు; శోకసాగరే= దుఃఖసముద్ర బునమునింగి పరితపించుచున్న నన్ను
మునందు; మగ్నాం=మునింగిన; మాం= రక్షింపవా యేమి?
నన్ను; నత్రాయసేకిం = రక్షింప అని, తాత్పర్యము.

ఏతేచ నిహతా భూమా రామేణ నిశితై శ్చరైః
యేపి మే పదవీం ప్రాప్తా రాక్షసాః పిశితాశనాః. ౧౩

టీక|| పిశితాశనాః = మాంసమే సాః=రాక్షసులు; మే=నాయొక్క; ;
యాహరముగాఁగల; యే=ఏ; రాక్ష పదవీం=మాఁగమును; ప్రాప్తాః=పొం

దినారో; ఏతేచాపి = వీరిలును; భూ
మా = నేలయందు; రామేణ = రాముని
చేత; నిశితైః = తీక్షణములగు; శరైః =
బాణములచేత; నిహతాః = వధింపఁ
బడినారు.

నావెంబడివచ్చిన మాంసాహారు
లగునారాక్షసులనుగూడ, రాముండు
తీక్షణబాణంబుల, వధించివుచ్చెను.
అని, తాత్పర్యము.

మయి తే యద్యనుక్రోశో యదీ రక్షస్సు తేషుచ
రామేణ యదితే శక్తి స్తేజోవా స్తి నిశాచర. ౧౮
దండకారణ్య నిలయం జహీ రాక్షసకంటకమ్

టీక॥ నిశాచర = ఖరుండా! తే = నీ
కు; మయి = నాయందును; తేషు = ఆ;
రక్షస్సుచ = రాక్షసులయందును; అను
క్రోశోయది = దయకలుగునే; రామే
ణ = రామునితో; శుల్యా (అధ్యాహృత
ము) = సమానమయిన; శక్తిః = బలము
గాని; తేజోవా = పరాక్రమముగాని;
అస్తియది = కలదేని; దండకారణ్య
నిలయం = దండకారణ్యమెయ్యనికిప
ట్టుగాగల; రాక్షసకంటకం = రా

క్షసులకుశత్రువయిన రాముని; జహీ =
వధింపుము.
ఖరుండా! నీకునాయందును ఆ రా
క్షసులయందును, బ్రీతిగలిగియుండు
నేని, నీవు రామునకుసమానముగా బల
పరాక్రమంబులుగలవాడవేని, దండ
కారణ్యంబున రాక్షసకంటకుండగు నా
రాముని వధింపుము.
అని, తాత్పర్యము.

యది రామం మమామిత్రం సత్త్వ మద్య వధిష్యసి. ౧౯
తవచైవా గ్రతః ప్రాశాం స్త్యత్యౌమి నిరపత్రపా

టీక॥ త్వం = నీవు; అద్య = ఇప్పుడు; మ
మ = నాయొక్క; అమిత్రం = శత్రువైన;
రామం = రాముని; సవధిష్యసియది = వ
ధింపవేని; అపాం (అధ్యాహృతము) =

నేను; నిరపత్రపా = సిగ్గులేనిదానవై;
తవ = నీయొక్క; అగ్రతశ్చైవ = ముం
దటనే, ప్రాశాం = ప్రాణములను; త్య
త్యౌమి = విడిచెదను.

నీవిష్ణుడునాశత్రువును రాముని వ నే ప్రాణంబులువిడిచెదను.
ధింపవేని, నేనిట్లుముక్కుంజెవులబో అని, తాత్పర్యము.
గాట్టుకొని సిగ్గులేనిదాననై.నీయెదుట

బుద్ధ్యాహ మనుపశ్యామి న త్వం రామస్య సయ్యుగే. ౧౬
స్థాతుం ప్రతిమ ఖే శ క్త స్సబలశ్చ మహాత్మనః

టీక॥స్వం=నీవు, సబలశ్చ = సైన్యముతోఁగూడినవాఁడవయ్యు ; సయ్యుగే=యౌద్ధమనందు; మహాత్మనః=అధికమయినపరాక్రమముగల ; రామస్య=రామునియొక్క; ప్రతిమ ఖే=ఎదుటను; స్థాతుం= నిలుచుటకు ; నశక్తః=సమర్థుండవుకావు, ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; అహం=నేను ; బుద్ధ్యా=బుద్ధిచేత; అనుపశ్యామి=ఁజూపించుచున్నాను.
నీవు సైన్యంబుతోఁగూడిన వాఁడవయ్యు, యౌద్ధంబునన పరిమేయపరాక్రమశాలియగు రామునియెదుటనిలవం జాలవనినాబుద్ధికేదోఁచుచున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

శూరమ నీవ శూరస్త్యం మిధ్యారోపితవిక్రమః. ౧౭
మానుషో యో నశక్నోషి హంతుం తా ర మలత్క్షణౌ

టీక॥యః(త్వం)=వీనీవు ; మానుషౌ=మనుష్యులయిన; తౌ=ఆ ; రామలత్క్షణౌ=రామలత్క్షణులను ; హంతుం=వధించుటకు; నశక్నోషి= చాలవో; సః(అధ్యాహృతము)=అట్టి; శూరమానీ=శూరుండవు గాకపోయినను శూరుండనని యహంకరించియున్న; త్వం=నీవు; మిధ్యారోపితవిక్రమః=అసత్యవాక్యములచేనారోపించు కొనఁబడినపరాక్రమముగలవాఁడవై ; శూరఇవ=శూరుండవలె, భవసి (అధ్యాహృతము)=ఉన్నావు.
మనుష్యులగు నారామలత్క్షణుల వధింపఁజాలకున్నావుకావున , నీవెంతమాత్రముశూరుండవుకావు ; అయినను, బొంకులమాటలచేనేనుశూరుండననిచెప్పుకొని, మహాపరాక్రమశాలియగు శూరుండువలెనభినయించుచున్నావు.
అని, తాత్పర్యము.

రామేణ యదితే శక్తి స్తేజో వాస్తి నిశాచర. ౧౮
దండకారణ్యనిలయం జహి తం కులపాంసన

టీక॥ కులపాంసన = వంశమునకు జె
అనునట్టి; నిశాచర = భరుడా! తే = నీ
కు; రామేణ = రామునితో; తుల్య (అ
ధ్యాత్వాత్ము) = సమానమయిన ;
శక్తి = బలము గాని; తేజోవా = పరా
క్రమము గాని; అస్తి యది = కలుగునే
ని; దండకారణ్యనిలయం = దండకార
ణ్యమెయ్యనికిపట్టు గాఁగల; తం = ఆరా
ముని; జహి = వధింపుము.
వంశమును జెఱపఁ బుట్టినట్టి ఖరుఁ
డా! నీవు రామునంతటి బల పరాక్ర
మంబులు గలవాఁడవేని, దండకారణ్యం
బుననివసింపుచున్న రామునివధింపుము.
అని, తాత్పర్యము.

నిస్సత్వస్యాల్ప వీర్యస్య వాస స్తే కీవృశ స్త్విహ. ౧౯
అపయాహి జనస్థానా త్వరిత స్సహబాంధవః

టీక॥ నిస్సత్వస్య = బలములేనివాఁడవు
ను; అల్ప వీర్యస్య = కొంచెమయినపరా
క్రమముగలవాఁడవునగు; తే = నీకు; ఇ
హ = ఇచ్చట; వాసః = ఉనికి; కీవృశః =
ఎట్టిది? త్వం (అధ్యాత్వాత్ము) = నీవు;
త్వరితః = వేగిరపడినవాఁడవై; సహ
బాంధవః = బంధువులతోఁగూడినవాఁ
డవై; జనస్థానాత్ = జనస్థానంబుననుం
డి; అపయాహి = పొమ్ము.
దుర్బలుండవు స్వల్పపరాక్రమండు
వునగు నీవు భయంకరంబగు నీజనస్థానం
బుననుండఁదగవు; కాఁబట్టి బంధుసహీ
తంబుగా వేగంబుననిచ్చటనుండి పొమ్ము.
అని, తాత్పర్యము.

రామ తేజోభిఘాతోహి త్వం షీప్రం వినశిష్యసి. ౨౦

టీక॥ త్వం = నీవు; రామ తేజోభిఘా
తః = రామునిపరాక్రమముచేత జయిం
పఁబడినవాఁడవై; షీప్రం = శీఘ్రము
గా ; వినశిష్యసిహి = నాశమునొందఁ
గలవుగదా!
లేనియెడ, నీవు , రాముని తేజంబు
నఁబరాజితుండవై నాశంబునొందు
వు. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౨౮

స ౨

సహి తేజ స్సమాయుక్తో రామో దశరథాత్మజః
భ్రాతా చాస్య మహావీర్యో యేన చాస్మి విరూపితా. ౨౧

టీక॥ దశరథాత్మజః = దశరథమ	నలత్త్వబంధునః మహావీర్యః = అధికమ
హారాజుకొడునైనః = ఆ రామః =	యినపరాక్రమముగలవాఁడు.
రామఁడు; తేజస్సమాయుక్తోహి = ప	దశరథ మహారాజ కుమారుండగు
రాక్రమముతోఁ గూడినవాఁడుగదా !	నా రామండుమహాతేజుండు ; నన్నువి
యేనచ = ఎవ్వనిచేతను; విరూపితా = వి	రూపగాఁ జేసినయతనితమ్ముండు ల
రూపగాఁజేయఁబడినదాననో; సః (అ	త్త్వబంధునుమహాపరాక్రమశాలి . అ
ధ్యాహృతము) = అట్టి; అస్య = ఈరా	ని, సూపణఖ ఖరునితోఁజెప్పెను.
మునియొక్క; భ్రాతాచ = తమ్ముడై	అని, తాత్పర్యము.

ఏవం విలప్య బహుశో రాక్షసీ ప్రథితోదరీ

క రాభ్యా ముదరం హత్వా రురోద భృశదుఃఖితా. ౨౨

టీక॥ ప్రథితోదరీ = పెద్దకడుపుగ	పెద్దకడుపుగల యాశూపణఖ ,
లశూపణఖ; ఏవం = ఇట్లు; బహు	యిట్లునానావిధంబులవిలపించి, యం
శః = అధికముగా, విలప్య = విలపించి;	తదుఃఖంబుమఱియువృద్ధి నొందఁ , జే
భృశదుఃఖితా = మిక్కిలియుదుఃఖము	తులతో నుదరంబుమోఁదికొనుచు రో
నొందినదై; క రాభ్యాం = చేతులచేత;	దనంబు గావించెను.
ఉదరం = కడుపును; హత్వా = కొట్టి;	అని, తాత్పర్యము.
రురోద = ఏడ్చెను.	

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, ఏకవింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థవంధికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండైకవింశస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

ప్రి

ద్వా వింశతీ సగళ ప్రారంభః.

వీవ మాధవీత శూర శూర్పణఖ్య ఖర స్రధా
ఉవాచ రక్షసాం మధ్యే ఖరః ఖరతరం వచః ౧

టీక॥ శూరః=యౌద్ధమునందుభయము	ఉవాచ=పలికెను.
లేనివాఁడగు; ఖరః=ఖరుఁడు; తదా=అ	శూరుండగుఖరుండు, ఇట్లు శూర్ప
ప్పుడు; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క;	ణఖ రాక్షసులనడుమందన్నవమానింప,
మధ్యే=నడుమునందు; వీవం=ఇట్లు; ఆ	దారుణాకారుండై, భయంకరం బగు
ధవీతః=అవమానింపఁబడినవాఁడై;	వాక్యంబున, సిట్లని, పలికెను.
ఖరః=ఉగ్రుఁడై; ఖరతరం = మిక్కిలి	అని, తాత్పర్యము.
యొక బరువమయిన; వచః= మాటను;	

తవా- వమానప్రభవః క్రోధో య మతులో మమ
నశక్యతే ధారయితుం లవశాంభ ఇవోద్ధితమ్. ౨

టీక॥ తవ= నీయొక్క;	అవమాన	కు; నశక్యతే=అలవిగాకున్నది.
ప్రభవః=అవమానమే కారణముగాఁ	నీకుఁగలిగినయవమానముచే నాకి	
గల; అతులః=సరిలేని; అయం= ఈ;	ప్పుడు మితలేనికోపము గలిగినది; ప్ర	
మమ=నాయొక్క;	క్రోధః=కోపము;	శయకాలమునందుఁ బొంగినసముద్రజ
ఉద్ధితం=లేచిన; లవశాంభ ఇవ=సము	లమునువలెదాని నిప్పుడు నిలుప నలవి	
ద్రజలమువలె; ధారయితుం=నిలుపుట	గాదు. అని, తాత్పర్యము.	

న రామం గణయే వీర్యా న్తానువం క్షీణజీవితమ్
అత్తదుశ్చరితైః ప్రాణాన్ హతోయోధ్య విమోక్ష్యతి. ౩

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు ; అత్తదుశ్చరితైః = తనదుష్టకార్యములచేత; హ

తః=కొట్టఁబడినవాఁడై; అద్య= ఇప్పుడు; ప్రాణాన్=ప్రాణములను; విమోక్ష్యతి= విడువఁగలఁడు; తం (అధ్యాత్మతము)=అట్టి; మానుషం = మనుష్యుండును; త్రిణజీవితం=నశించినయాయుస్సుగలవాఁడునగు ; రామం=రాముని; వీర్యాత్=పరాక్రమమువలన; నగణయే=లెక్కపెట్టను. మనుష్యుండును నష్టాయువునగు రామునిపరాక్రమంబుననేంతమాత్రమున రకుసేయను ; అతండు తాను గావించిన దుష్టకార్యంబులకు ఫలముగా నిష్పడు ప్రాణంబులు విడువఁబోవుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

బావ్య స్సంహ్రీయతా మేష సంభ్రమశ్చ విముచ్యతామ్
అహం రామం సహభ్రాత్రా నయామి యమసాదనమ్. ౪

టీక||వీషః=ఈ; బావ్యః= కన్నీరు; సంహ్రీయతాం=నిలుపఁబడు గాక. సంభ్రమశ్చ=భయమును; విముచ్యతాం= విడువఁబడు గాక. అహం=నేను; రామం=రాముని; భ్రాత్రాసహ=తమ్మునితోఁగూడ; యమసాదనం=యమునిగృహంబును; నయామి=పొందించెదను. కన్నీరుతుడుచుకొనుము; భయంబు విడుపుము; నేను, రామునినతని తమ్ముని లక్ష్యింబుని, యమపురికింబంపెదను. అని, తాత్పర్యము.

పరశ్వధహతస్యా ద్య మందప్రాణస్య సంయుగే
రామస్య రుధిరం రక్త ముష్ణం పాస్యసి రాక్షసి. ౫

టీక|| రాక్షసి=శూపణఖా ! అద్య=ఇప్పుడు; మందప్రాణస్య = స్వల్పమయిన యాయుస్సు గలవాఁడును; సంయుగే=యుద్ధమనందు ; పరశ్వధహతస్య=గొడ్డలిచేఁ కొట్టఁబడినవాఁడునగు; రామస్య = రామునియొక్క; ఉష్ణం=వేడియు; రక్తం= ఎఱ్ఱనిదియు నగు; రుధిరం=నెత్తురును ; పాస్యసి=త్రాఁగఁగలవు. శూపణఖా! నేను యుద్ధంబుననల్పాయువునగు రామునిఁ గుతారంబునవధించెదను; అంతనివు , రాముని వేడి

౨౯౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౨

నెత్తురుండ్రావఁగలవు . అని, ఖరుండు, అని, తాత్పర్యము.
శూపఁగఁగఁజెప్పెను.

సా ప్రహృష్టా వచ శ్చ త్వా ఖరస్య వదనా చ్యుతమ్
ప్రశశంస పున మాఖ్యా ద్భృతరం రక్షసాం వరమ్. ౬

టీక॥ సా = ఆశూపఁగఁగఁ; ఖరః = ఖరుండు; భృతరం = అన్నయైన
స్య = ఖరునియొక్క; వదనాత్ = నోరుని; ప్రశశంస = పొగడెను.
టనుండి; చ్యుతం = జాతిన; వచః = ఆశూపఁగఁగఁ, ఖరుండుచెప్పినమా
మాటను; శ్చ త్వా = విని; ప్రహృష్టా = టనువిని, సంతోషించి, అవ్యవస్థితచిత్త
సంతోషించినదై; మాఖ్యాత్ = మూయగుటవలన, రాక్షసశ్రేష్ఠుండగుఖరు
ఖుండాలుగుటవలన; పునః = మఱల; ని, మఱలఁబ్రశంసించెను.
రక్షసాం = రాక్షసులలో; వరం = శ్రే అని, తాత్పర్యము.

తయా పరుషితః పూర్వం పునరేవ ప్రశంసితః
అబ్రవీ ద్దూషణం నామ ఖర స్సేనా పతిం తదా. ౭

టీక॥ పూర్వం = ముందు ; తయా = ల, సేనాపతిం = సేనానాయకునిఁ గూ
ఆశూపఁగఁగఁచేత; పరుషితః = దూషిం చి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
పఁబడినవాఁడును; పునరేవ = మఱల అట్లుశూపఁగఁగఁ మొదటదూషించి
నే; ప్రశంసితః = పొగడఁబడిన వాఁడున వెనుకమఱలఁబొగడినపిమ్మట , ఖరుం
గు; ఖరః = ఖరుండు; తదా = అప్పుడు; డు, సేనానాయకుండగు దూషణంజూ
దూషణంనామ = దూషణుండనుపేరుగ చి, యిట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

చతుర్దశ సహస్రాణి మమ చిత్తానువతినామ్
రక్షసాం భీమవేగానాం సమరే వ్యవతినామ్. ౮
నీలజీమూతపక్షాణాం ఘోరాణాం క్రూరకర్మణామ్
లోకహింసావిహరాణాం బలినా ముగ్రతేజసామ్. ౯

టీక॥ మమ=నాయొక్క; చిత్రాను
వతి=నాం= మనసుననుసరించువారలు
ను; భీమవేగానాం= భయంకరమయి
నవేగముగలవారలును; సమరేషు=య
ద్ధములందు; అనివతి=నాం= మఱి
వారలును; నీలజీమూతపతాకానాం=
నల్లనిమేఘముయొక్క రంగువంటిక
గుగలవారలును; ఘోరాణాం=భయం
కరులును; క్రూరకర్మణాం=క్రూ
ములయిన కార్యములుగలవారలును;
లోకహింసావిహారాణాం=లోకముల
హింసించుటయేవిహారముగాఁగలవార
లును; ఉగ్రతేజసాం=భయంకరమయి

నకాంతిగలవారలనగు; రక్షసాం=రా
క్షసులయొక్క; సహస్రాణి=వేలు, చ
తురదశ=పదునాలుగు; సంతి(ఆధ్యా
త్మ్యము)=కలిత.

నామనసుప్రకారము నడచువారలు
సభయంకరవేగులును యుద్ధంబుల వెను
దీయనివారలును మేఘవర్షణులును భ
యంకరాకారులును గ్రూర కర్ములు
ను లోకహింసకులును బలవంతులను
మహాతేజులునగు రాక్షసులు, పదునా
లుగువేలవందియున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

తేషాం శౌరూలదర్పణాం మహాస్యానాం మహాజసామ్
సర్వోద్యోగ ముదీశానాం రక్షసాం సౌమ్య కారయ. ౧౦

టీక॥ సౌమ్య=తిన్ననివాడవగుదూ
షణుడా! శౌరూలదర్పణాం=పె
ద్దపులియొక్కగర్వమువంటిగర్వముగల
వారలును; మహాస్యానాం=పెద్దనో
రుగలవారలును; మహాజసాం=అధిక
మయినబలముగలవారలును; ఉదీశా
నాం=గర్వితులునగు; తేషాం=ఆ; రక్ష
సాం=రాక్షసులకు; సర్వోద్యోగం=స
మస్తప్రయత్నమును; కారయ=చేయిం

పుము.

సౌమ్యుండవగు దూషణుడా!
పెద్ద పులిలకుంబోలె దపఁముగలవా
రలునువికృతముఖులును మహాబలశాలు
లునుగర్వితులునగు నా రాక్షసులకు,
యుద్ధమునకుఁగావలసినప్రయత్నముల
న్నియుఁగావింపుము.

అని, తాత్పర్యము.

ఉపస్థాపయ మే క్షీప్రం రథం సౌమ్య ధనూంషిచ

శ రాం చ్చిత్రాంశ్చ ఖడ్గాంశ్చ శ క్తీశ్చ వివిధా శ్శతాః. ౧౧

టీక || సౌమ్య = శాంతుండవగు తీక్ష్ణములునగు; శక్తిశ్చ = ఈతెలును;
 దూషణఁడా! షీప్రం = శీఘ్రముగా; ఉపస్థాపయ = తెమ్ము.
 మే = నాయొక్క; రథం = రథమును; స సౌమ్యుండవగు దూషణఁడా ! మ
 మాంషిచ = విండ్లను; చిత్రా = నా తీయు నారథంబును ధనుస్సులనునా
 నావిధములయిన; శరాంశ్చ = బాణ నావిధంబులగు బాణంబులను ఖడ్గంబు
 ములను; ఖడ్గాంశ్చ = కత్తులను; వివి లనుశక్తులనుశీఘ్రంబునందెమ్ము.
 ధాః = నానావిధములును; శతాః = అని, తాత్పర్యము.

అగ్రే నిర్యాతు మిచ్ఛామి పాలస్త్రానాం మహాత్మ నామ్
 వధాధకం దుర్విసితస్య రామస్య రణకోవిదః. ౧౨

టీక || రణకోవిదః = యుద్ధమునందుఁ ని, ఖరుండు, దూషణనితోఁజెప్పెను.
 బండితుండనగు; అహం (అధ్యాత్మత విశేషాధకము. — రణకోవిదః,
 ము) = నేను; దుర్విసితస్య = దుష్టుండ అహం, మహాత్మ నాం = అధికమయిన
 నగు; రామస్య = రామనియొక్క; వధా బలముగల; పాలస్త్రానాం = పాలస్తు
 ధకం = చంపుటకొఱకు; మహాత్మ నాం = లయొక్క; వధాధకం = వధించుటకొఱ
 అధికమయిన బలముగల ; పాలస్త్రా కు; దుర్విసితస్య, రామస్య, అగ్రే, నిర్యా
 నాం = వ్రలస్త్రవంశమునందుఁ బుట్టిన తుం, ఇచ్ఛామి.
 వారలయొక్క; అగ్రే = ముందఁజి; నిర్యా యుద్ధంబునఁబండితుండనగు నేను,
 తుం = పోవుటకు; ఇచ్ఛామి = కోరుచు మహాత్ములగు పాలస్తులవధంబు కొఱ
 న్నాను. కు, అందఱి కన్నముందునేను రామవొ
 యుద్ధంబునఁబండితుండనగు నేను, ద్దకుఁబోఁగోరెదను. అని, దైవయోగం
 దుష్టుండగు రామునివధించుటకు, మహా బుననవశంబుగా భవిష్యదధకమును ఖ
 త్తులగు పాలస్తులలో నందఱి కన్న రుండుపలికెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౨౯౫

స ౨౩

ఇతి తస్య బ్రువాణస్య సూర్యవణకం మహారథమ్
సదశ్వైశ్చ శ్శబల్లే ర్యుక్త మాచచక్షేఽథ దూషణః. ౧౩

టీక॥ తస్య=ఆఖరుఁడు; ఇతి=ఇ
ట్లు; బ్రువాణస్య=చెప్పచుండఁగాః; అ
థ=అంత; దూషణః=దూషణఁడు.
సూర్యవణకం=సూర్యునియొక్క-రం
గువఁటిరంగుగలదియు; శబల్లే=నా
నావణకములయిన; సదశ్వైః=శ్రే
ష్ఠములయిన గజ్జములతో; యుక్తం=
కూడినదియు నగు; మహారథం=గొ
ప్పరథమును; ఉపస్థితం (అధ్యాపా)
ము)=వచ్చినదానిగా; అచచక్షే =
చెప్పెను.
అట్లు ఆఖరుఁడు చెప్పచుండఁగానే,
దూషణఁడు, సూర్యవణకంబున నా
నావణకంబులగు సుస్తమాశ్వంబులు
గలదియునగు మహారథంచాయ త్తంబ
య్యెనని చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

తం మేరుశిఖరాకారం తప్తకాంచనధూషణమ్
హేమచక్ర మసంబాధం వై డూర్యమయకూబరమ్. ౧౪
మత్స్యైః పుష్పైః ద్రుమైః శ్వేతైః శృంగసూరైః శృకాంచనైః
మంగళైః పక్షిసంక్షైశ్చ తారాభి రభిసంవృతమ్. ౧౫
ధ్వజనిష్ఠ్రింశసంపన్నం కిం కిణీకవిరాజితమ్
సదశ్వైశ్చ క్తం సోమషాక దారురోహ ఖరో రథమ్. ౧౬

టీక॥ సః=ఆ; ఖరః=ఖరుఁడు; మేరు
శిఖరాకారం=మేరుశృంగముయొక్క-
యాకారమువంటి యాకారము గలది
యు; తప్తకాంచనధూషణం=కా
చఁబడిన బంగారువికారములయిన
లంకారములుగలదియు; హేమచక్రం=
బంగారు వికారము లయిన చక్రము
లు గలదియు; అసంబాధం=ఇటుకు లేని
దియు; వై డూర్యమయకూబరం=వై
డూర్యమణివికారమయిన నొగ గలది
యు; కాంచనైః=బంగారువికారము
లయిన; మంగళైః=మంగళముగలిగిం
చునట్టి; మత్స్యైః=మత్స్యములచే
తను; పుష్పైః=పూలచేతను; ద్రుమైః=
చెట్లచేతను; శ్వేతైః=శ్వేతములచేతను; ద్రుమైః=

ప్ర

ప్ర

వృక్షచులచేతను; నైతైః = వర్షతమల
చేతను ; చంద్రసూర్యైశ్చ = చం
ద్రసూర్యులచేతను; పక్షిసంఘైశ్చ =
పక్షి సమూహముల చేతను; తారా
భిః = నక్షత్రములచేతను; ఆభిసంవృ
తం = చట్టఁబడినదియు; ధ్వజనిస్త్రీంశె
సంపన్నం = లెక్కె-ముతోనుగత్తుల తో
నుంగూడినదియు, కి-ణీకవిరాజితం =
చిటుగంటలచేతఁ బ్రకాశించు చున్నది
యు; సదస్వయుక్తం = ఉత్తమాశ్వము
లతోఁగూడినదియునగు; రథం = రథ
మును; అమహాత్ = కోపమువలన; ఆ
రురోహ = ఎక్కెను.

అంతః, ఖరుండు, కోపంబున, మేరుశి

ఖరాకారంబును గాంచనాలంకృతంబు
నుబంగారుచక్రంబులు గలదియు విశా
లంబును నైడూర్యవణితోఁ జేయఁబడిన
నొగగలదియు. బంగారముతోఁజేయఁబ
డినవియు. మంగళకరంబులునగుమత్స్యం
బులతోను పుష్పంబులతోను వృక్షంబు
లతోను బర్వతంబులతోను జంద్రసూ
ర్యబింబములతోను బత్తులతోను నక్ష
త్రంబులతోనుంగూడినదియు ధ్వజ ఖ
డ్గసంయుతంబును జిటుగంటలతో నొ
ప్పుచున్నదియు నుత్తమాశ్వసమేతంబు
నగు మహారథంబునారోహించెను.

అని, తాత్పర్యము.

నిశామృత రథస్థం తం రాక్షసా భీమవిక్రమాః

తస్య స్సంపరివారైశ్చ నం దూషణంచ మహాబలమ్. ౧౭

టిక|| భీమవిక్రమాః = భయంకర
మయినపరాక్రమముగల; రాక్షసాః =
రాక్షసులు; రథస్థం = రథమునందున్న;
తం = ఆఖరుని, నిశామృతం = చూచినం
తనె, ఏనం = ఈఖరుని; మహాబలం = అ
ధికమయినబలముగల ; దూషణంచ =
దూషణుని; సంపరివార్య = చుట్టుకొ

ని; తస్యః = నిలిచిరి.

భయంకరమగు పరాక్రమముగల
రాక్షసులు , ఖరుండు రథంబునారో
హించినంతనె, యతనినిమహాబలుండ
గుదూషణునిఁబరివేష్టించినిలిచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఖరస్తు తాన్ మహేష్వాసాన్ ఘోరవమాయధధ్వజాన్

నిర్యాతేత్య బ్రవీ క్షప్తైర్వ రథస్థ స్సర్వరాక్షసాన్. ౧౮

టీక॥ ఖరస్తు = ఖరుండును; ధర్మః = ర వీత్ = చెప్పెను.
 ధమునసున్నవాఁడై; మహేష్వాసాఁ = ఖరుండునురధంబుననుండి, మహా
 పెద్దవిండ్లుగలవారలును; ఘోరవమా = ధనుధరులునుభయంకరకవచాయుధ
 యుధధ్వజాఁ = భయంకరమయినకవ ధారులును ధ్వజంబులు పట్టుకొనియు
 చములును ఆయుధములునుధ్వజములు న్నవారలునగు నారాక్షసుల నందఱం
 నుగలవారలునగు; తాఁ = ఆ, సవరా జూచి, బయలుదేలుఁడనింజ్ఞాపించె
 త్తసాఁ = సమస్త రాక్షసులను; దృష్ట్వా = ను అని, తాత్పర్యము.
 చూచి; నిర్యాతేతి = వెడలుఁడని; అబ్ర

తత స్త ద్రాక్షసం సైన్యం ఘోరవమా యుధధ్వజమ్
 నిజఁగామ జనస్థానా న్మహానాదం మహాజవహ్. ౯-

టీక॥ తతః = అంత, ఘోరవమా = మునసుండి; నిర్జ గామ = బయలు వెడలెను.
 యుధధ్వజం = భయంకరములయినకవ అంత, గొప్పగొప్పకవచంబులను
 చములును ఆయుధములునుధ్వజములు ఆయుధంబులనుధరించియున్నరాక్షసు
 నుగలదియు; మహాజవం = అధికమ లతోఁగూడినదియుఁబతాకాసమన్వితం
 యినవేగముగలదియునగు; తత్ = ఆ; బునగునారాక్ష సైన్యము, మహాధ్వనిగ
 రాక్షసం = రాక్షససంబంధియగు; సై దుర, మహావేగంబున, జనస్థానంబున
 న్యం = సైన్యము; జనస్థానాత్ = జనస్థాన నుండివెడలినది. అని, తాత్పర్యము.

మద్గరైః పట్టినై శ్చాలై స్సుతీ ఙ్గై శ్చ పరశ్వఙ్గైః
 ఖిగ్దై శ్చక్రైశ్చ హస్తస్థై భ్రాజమానైశ్చ తోమరైః. ౧౦
 శక్తిభిః పరిహై ఘోరై రతిమాత్రైశ్చ కామకైః
 గదాసిముసలై వజ్రై గృహీతై భీమదర్శనైః. ౧౧
 రాక్షసానాం సుఘోరాణాం సహస్రాణి చతుర్దశ
 నిర్యాతాని జనస్థానౌ త్థరచిత్రానువతినామ్. ౧౨

టీక॥ గృహీతైః = పట్టుకొనఁబడినవియు; హస్తస్థైః = చేతులనున్న

వియు, భీమదశకైః = భయంకరమయిన చూచుటగలవియునగు ; మద్గతైః = మద్గరములను నాయుధములచేతను; పట్టినైః = అడ్డకత్తులచేతను; శూలైః = శూలములచేతను; సుతీక్షణైః = మిక్కిలియుగఱకులయిన ; పరశ్వధైశ్చ = గొడ్డళ్లచేతను; ఖడ్గైః = కత్తులచేతను; వక్త్రైశ్చ = చక్రములచేతను, భ్రాజమానైః = ప్రకాశించుచున్న; తోమరైః = తోమరములనునాయుధములచేతను; శక్తిభిః = శక్తిలచేతను; ఘోరైః = భయంకరములగు; పరిమైః = ఎనుపగుదియలచేతను; అతిమాత్రైః = మిక్కిలియుగఱకులగు; కార్తుకైశ్చ = ధనుస్సులచేతను; గదాసిముసలైః = గదలచేతను కత్తులచేతను రోకళ్లచేతను; వజ్రైః = వజ్రములచేతను, ఉపలక్ష్మితానాం (అధ్యాహృతము) = కూడినవారలును; సుఖారాణాం = మిక్కిలి

లియుభయంకరులును ; ఖరచిత్రానువతానాం = ఖరునిమనస్సుననుసరించువారలునగు; రాక్షసానాం = రాక్షసులయొక్క; సహస్రాణి = వేలు; చతువశశ = పదునాలుగు; జనస్థానాత్ = జనస్థానముననుండి; నిర్యాతాని = వెడలినవి.

భయంకరాకారంబులగు మద్గరంబులు పట్టినంబులు శూలంబులుగొడ్డళ్లుఖడ్గంబులు చక్రంబులు తోమరంబులుశక్తులు పరిఘంబులు ధనువులుగదలుముసలంబులువజ్రంబులు మొదలగునాయుధంబుల ధరించినవారలును పరమభయంకరాకారులును ఖరునాజ్ఞచొప్పున నడచువారలునగు రాక్షసులుపదునాలుగు వేలమంది జనస్థానంబుననుండి , రామనిపైకియుద్ధంబుసేయఁబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తాం స్తవభద్రవతో దృష్ట్వా రాక్షసాన్ భీమవిక్రమాన్
ఖరస్యాపి రథః కించి జ్ఞగామ తదనంతరమ్. ౨౩

టీక॥ అభద్రవతః = పరుగెత్తుచున్న; భీమవిక్రమాన్ = భయంకరమయినపరాక్రమముగల; తాన్ = ఆ ; రాక్షసాన్ = రాక్షసులను; దృష్ట్వా తు = చూచినంతనె; ఖరస్య = ఖరునియొక్క ; రథోపి = రథమును; కించిత్ = కొంచెము; తదనంతరం = దానికివెనుక; జగామ = పోయెను.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౨౯౯

స ౨౨

భయంకరపరాక్రములగునారాక్ష కింగొంజెమువెనుక, ఖరునిరధంబువెడలి
సులుబయలుదేరిపోవుటంజూచి, దాని నది. అని, తాత్పర్యము.

తత స్తాక్ శబళా నశ్వాం ప్రప్తకాంచనఘోషితాక్
ఖరస్య మతి మాజ్ఞాయ సారథి స్సమచోదయత్. ౨౪

టీక॥తతః= అంతఃసారథిః=తేరు	ఆఃఅశ్వాక్=గుట్టములను; సమచోద
నడవువాడు; ఖరస్య=ఖరుని యొక్క;	యత్=తోలెను.
మతిం=బుద్ధిని; ఆజ్ఞాయ=తెలిసి; తప్త	అంత, సారథి, ఖరునియభిప్రాయం
కాంచనఘోషితాక్=కాంచనబడినబం	బెరింగి, కాంచనాలంకృతంబులును చి
గారముచే నలంకరింపబడిన ; శబ	త్రవణకంబులునగునశ్వంబుల, శీఘ్రం
ళాక్=నానావణకములుగల; తాక్=	బుగాఁదోలెను. అని, తాత్పర్యము.

స చోదితో రథ శీఘ్రం ఖరస్య రిపుఘాతినః
శబ్దేనా పూరయామాస దిశశ్చ ప్రదిశ స్తదా. ౨౫

టీక॥తదా=అప్పుడు; రిపుఘాతినః=	స=నించెను.
శత్రువులఁజంపునట్టి; ఖరస్య=ఖరునియొ	అప్పుడు, సారథి, శత్రువులవధించున
క్క, సః=ఆరథః=రథము; శీఘ్రం=వే	ట్టి ఖరునిరధంబును వేగంబునందోలఁగా
గముగా; చోదితః=తొలఁబడినదై; శబ్దే	నే, యారధధ్వనికి, దిక్కులును విదిక్కు
న=ధ్వనిచేత; దిశశ్చ=దిక్కులను; ప్రది	లును, నిండినవి. అని, తాత్పర్యము.
శశ్చ=విదిక్కులను ; ఆపూరయామా	

ప్రవృద్ధచన్యస్తు ఖరః ఖరస్వనో
రిపో ర్వధాథకం త్వరితో యథాంతకః
అచూషద త్సారథి మున్నదక్ ఘనం
మహాబలో మేఘ ఇవాశ్చ వషణవాక్. ౨౬

ప్ర తిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౨

టిక మహాబలిః = అధికమయినబ	న్నదక్ = అబడుచు; సారథిః = సారథి
లముగలవాఁడును; ప్రవృద్ధమన్యుః =	ని; అచూచుదత్ = ప్రేరించెను.
వృద్ధిఁబొందిన కోపము గలవాఁడును;	మహాబలుండగుభయండు , అంత
ఖరస్వనః = పరుషమయిన ధ్వనిగలవాఁ	కంతకుఁగోపంబుగ్గలంబుగా , శత్రు
డునగు; ఖరస్తు = ఖరుఁడును; రిప్తేః = శత్రు	వధార్థః యి , యముండుంబోలెఁ
వుయొక్క; వధార్థః = చంపుటకొఱ	జూపట్టుచు, తాల్ల వానగురియు మహా
కు; త్వరితః = వేగిరపడినవాఁడై; అం	మేఘంబుకరణి, భయంకరనాదంబున
తకోయధా = యముండువలె; అత్త	గజిండుచు, సారథినిరధంబును వేగము
వక్షవాక్ = తాల్ల వానగల ; మేఘ	నందోలనాహ్లాపించెను.
వ = మేఘమువలె; ఘనం = పెద్దగా; ఉ	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

అరణ్యకాండే, ద్వావింశస్సర్గః,

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థః చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, అరణ్యకాండద్వావింశస్సర్గః టీక,

ముగిసినది.

శ్లో

త్రయోవింశతగణస్థారంభః.

తత్ప్రియాతం జనస్థానా దశివం శోణితోదకమ్
అభ్యవపకన్తహమేఘస్తుమలో గదకభారుణః. ౧

టీక॥ జనస్థానాత్ = జనస్థానము ననుండి; ప్రయాతం = పోయిన తత్ = ఆ	యివజలమును; అభ్యవపకన్త = వపకం చెను.
రాక్షససైన్యమును గూచి; తుములః = రాక్షససేన, జనస్థానంబుననుండి వె	
దట్టమయిన; గదకభారుణః = గాడిదపదల గానే, గదకభంబువలె ధూసరవ	
లెధూసరవణముయిన; మహామేఘః = ణంబగు మహామేఘము, ఆసైన్యము	
గొప్పమేఘము; అశివం = అమంగళకరమైన నమంగళకరంబగు రక్తజలంబుగు	
మయిన; శోణితోదకం = రక్తవణము రిసెను. అని, తాత్పర్యము.	

నిపేతు స్తురగాస్తస్య రథయుక్తా మహాజవాః
సపై పుష్పచితే దేశే రాజమాగే యదృచ్ఛయా. ౨

టీక॥ రథయుక్తాః = రథంబునందుఁబూన్చబడిన; మహాజవాః = అధికమయిన వేగముగల; తురగాః = గుఱ్ఱములు; యదృచ్ఛయా = డచ్చాటుచేత; స	గే = రాజమాగమునందు; నిపేతుః = పడినవి.
మే = మిట్టపల్లములు లేనిదియు; పుష్పచితే = పూలచేవ్యాపింపఁబడినదియునగు; దేశే = ప్రదేశమయిన; రాజమా	అతని రథంబునకుఁబూన్చి యున్న మహావేగంబులగు గుఱ్ఱంబులు సమధూమి యుబూలుజల్లియున్నదియునగు రాజమాగంబునదైవగతిచేఁబడినవి.
	అని, తాత్పర్యము.

శ్యామం రుధిరపర్యంతం బధూవ పరివేషణమ్

౩౦౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౩

అలాతచక్రప్రతిమం పరిగృహ్య దివాకరమ్. ౩

టీక॥ దివాకరం = సూర్యునిపరి	భూషణం = కలిగినది.
గృహ్య = చుట్టి; శ్యామం = నల్లనిదియు;	సూర్యునిచుట్టును, నల్లనిదియునం
రుధిరపర్యంతం = నెత్తురురంగుగల	చునందు మాత్రముగ క్తవర్ణంబును చ
యంచు గలదియు ; అలాతచక్రప్రతి	క్రాకారంబగు కొఱవివలెనున్నదియు
మం = కొఱవివక్రముతోఁబోల్కిగల	నగు, పరివేషంబుకలిగినది.
దియునగు; పరివేషణం = గాలిగుడ్డిబ	అని, తాత్పర్యము.

తతో ధ్వజ ముపాగమ్య హేమదండం సముచ్చితమ్
సమాక్రమ్య మహాకాయ స్తస్మా గృధ్ర స్సదారుణః. ౪

టీక॥ తతః = అంతఃమహాకాయః =	అక్రమించి ; తస్మా = నీలిజేను.
పెద్దజేహముగలదియు; సుదారుణః =	అంత, మహాకాయంబునుభయంక
మిక్కిలియింభయంకరమునగు; గృధ్రః =	రంబునగునొకగద్ద, బంగారుదండంబు
గద్ద; హేమదండం = బంగారువికారమ	గలదియు నత్యున్నతంబు నగు ధ్వజం
యినదండముగలదియు; సముచ్చితం =	బునాక్రమించినిలిచేను.
ఉన్నతంబునగు; ధ్వజం = టెక్కెము	అని, తాత్పర్యము.
ను; ఉపాగమ్య = పొంది; సమాక్రమ్య =	

జనస్థానసమీపే తు సమాగమ్య ఖరస్వనామ్
విస్వరా స్వివిధాం క్షృత్ర ర్దాంసాదా మృగపక్షిణః. ౫

టీక॥ జనస్థానసమీపేతు = జనస్థాన	మ్య = చేరి; ఖరస్వనాః = పరుషమయిన
మునకుసమీపంబునందును ; మాంసా	ధ్వనిగలవై; వివిధాన్ = నానావిధముల
దాః = మాంసభక్షకములగు; మృగపక్షి	గు; విస్వరాన్ = వికృతధ్వనులను ; చ
ణః = మృగములునుబక్షులును; సమాగ	క్రం = చేసినవి.

మాంస భక్షకంబులగు మృగఃక్షు విధంబులుగ, వికృతంబుగా నటచినవి.
లు, జనస్థానసమీపంబునంజేరి, నానా అని, తాత్పర్యము.

వ్యాజహుశ్చ ప్రదీప్తాయాం దిశివై ధైవస్వనమ్
అశివం యాతుధానానాం శివా ఘోరా మహాస్వనాః. ౬

టీక॥ శివాః = నక్కలు; ఘోరాః = కృ = అటచినవియు, జేసినవనుట.
భయంకరంబులయు; మహాస్వనాః = నక్కలు, సూర్యుండు వెలుంగుది
పెద్దధ్వనిగలవై; ప్రదీప్తాయాం = ప్ర కునంజేరి, భయంకరంబులయు, జే
కాశించుచున్న; దిశి = దిక్కునందు; రెలుగున, రాక్షసులకమంగళనూచ
యాతుధానానాం = రాక్షసులకు; ఆ కంబగునట్లు, అటచినవి.
అశివం = అమంగళకరమగు; ధైవస్వ అని, తాత్పర్యము.
నం = భయంకరధ్వని; వ్యాజహు

ప్రభిన్నగిరిసంకాశా స్త్రోయశోణితధారిణిః
అనాకాశం తదా కాశంచ క్రుర్భీమా వలాహకాః. ౭

టీక॥ ప్రభిన్నగిరిసంకాశాః = పగిలినవ లేనిదానిఁగా; చక్రం = చేసినవి.
ర్వతములతో సమానముగలవియు; తో పగిలినపర్వతంబులతో సమాన ము
యశోణితధారిణిః = నెత్తురువంటి నీళ్ల లును భయంకరములునగు మేఘము
యొక్క ధారలుగలవియు; భీమాః = లునెత్తురువంటిజలమును వషింపుచు,
భయంకరములునగు; వలాహకాః = నాకాశమంతయునిరవకాశము గావిం
మేఘములు; తత్ = ఆ; ఆకాశం = ఆ చినవి. అని, తాత్పర్యము.
కాశమును; అనాకాశం = అవకాశము

బధూవ తిహిగం ఘోర ముద్ధతం రోమహక్షణమ్
దిశోవా విదిశోవాపి నచ వ్యక్తం చకాశిరే. ౮

టీక॥ ఘోరం=భయంకరంబును; ఉ కుండినవియు.

ద్ధశం=అధికమును; రోమహావణం= భయంకరంబును అధికంబును రోమ వెండుకలగగు పాటుకొందించు నది హావణంబున గుచ్చికటిక్రమి నది; ది యునగు; తిమిరం=చీకటి, బహువ= కులలు గానివిదిక్కులు గాని, యెంత అయినది. విశోవా=దిక్కులు గాని; విది మాత్రముప్రకాశింపకుండినవి. శోవాపి=విదిక్కులు గాని; వ్యక్తం= అని, తాత్పర్యము. స్పష్టముగా; నచకాశిరేచ= ప్రకాశింప

భయంకరంబును అధికంబును రోమ వెండుకలగగు పాటుకొందించు నది హావణంబున గుచ్చికటిక్రమి నది; ది కులలు గానివిదిక్కులు గాని, యెంత మాత్రముప్రకాశింపకుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

ఉతజాద్రీ=సవణాభా పంధ్యాకాలం వినాజితా

టీక॥ ఉతజాద్రీ=సవణాభా = బభా=ప్రకాశించినది. నేత్తురుచేదడిసినవస్త్రముతో సమాన సంధ్యాకాలమురాకమున్నె, నె మయినరంగులకాంతిగల, సంధ్యా= త్తురువంటివణముగల సంధ్య యడరి సంధ్య; కాలంనినా=కాలమునువిడిచి, నది. అని, తాత్పర్యము.

బభా=ప్రకాశించినది. సంధ్యాకాలమురాకమున్నె, నె త్తురువంటివణముగల సంధ్య యడరి నది. అని, తాత్పర్యము.

ఖరస్యాభిమఖా నేదు ప్రదా ఘోరమృగాః ఖగాః. కంకగోమాయుగృధ్రాశ్చ చుక్రుశు భయశంసినః

టీక॥ తదా=అప్పుడు; ఘోరమృగాః= భయంకరమృగంబులును; ఖగాః= పక్షులును; ఖరస్య=ఖరునికి; అభిముఖాః=ఎదురై నవై; నేదః=అటచిన వి. కంకగోమాయుగృధ్రాశ్చ= రా పులుగులునక్కలునుగద్దలును; భయశంసినః=భయమునుసూచించినవై; చుక్రు

శుః=అటచినవి. అప్పుడు, భయంకరములగుక్రూరమృగంబులునుపక్షులును రాపులుగులు నునక్కలునుగద్దలును, ఖరునికెదురు మొగమయి, భయంబుగలుగుటసూచింపుచునటచినవి. అని, తాత్పర్యము.

నిత్యా శుభకరా యుద్ధే శివాఘోర నిదశకానాః. ౧౦ నేదుర్బలస్యాభి ముఖంజ్వాలా ద్గారిభిరానవైః

టీక॥ యుద్ధే=యుద్ధమునందు; ని	తో; నేడుః=అజచినవి.
త్యాశుభక రాః=ఎల్లప్పుడును అమంగ	యుద్ధంబున, దప్పకయుమంగళం
ళము చేయునవియు; ఘోరనిదశః	బుగలిగించునట్టి సాన్నిధ్యంబుగలవియు
నాః=భయంకరమయిన దృష్టాంతము	భయంకరమయిన యాపదను గలిగి
గలవియునగు, శివాః = నక్కలు; బల	చునవియునగు నక్కలు, సైన్యమున
స్య=సైన్యమునకు; అభిముఖం = ఎ	కభిముఖముగా, వస్త్రంబులనగ్నిజ్వా
దురుగా; జ్వాలోద్గారిభిః = మంట	లలుగదుర, నజచినది.
లనుగ్రక్కఁచున్నట్టి, అననైః = నోళ్ల	అని, తాత్పర్యము.

కబంధః పరిఘాభాసో దృశ్యతే భాస్కరాంతికే. ౧౧

టీక॥ పరిఘాభాసః = ఇనుపగు	సూర్యునిసమీపంబున, నినుపగుది
దియవలెఁ బ్రకాశించుచున్న; కబం	యవంటి నల్లని మసిషిమొండెము ఒ
ధః=మసిషిమొండెము; భాస్కరాం	కటి చూపట్టినది.
తికే=సూర్యునిసమీపమునందు; దృశ్య	అని, తాత్పర్యము.
తే=చూడఁబడినది.	

జగ్రాహ సూర్యం స్వర్భాను రపర్వణి మహాగ్రహః

టీక॥ మహాగ్రహః = గొప్పగ్ర	రాహువు, పూణిమగాని య
హమగు; స్వర్భానుః = రాహువు; అ	మావాస్యగాని కాని కాలమునం దు
పవణి = పవణముకానికాలమునం	సూర్యునిగ్రసించెను.
దు; సూర్యం = సూర్యుని; జగ్రాహ=	అని, తాత్పర్యము.
గ్రహించెను.	

ప్రవాతి మారుత శ్శీఘ్రం నిష్ప్రభో భూ ద్దివాకరః. ౧౨

టీక॥ మారుతః = వాయువు; శీ	క్రూలముగావీచినది. దివాకరః=సూ
ఘ్రం = వేగముగా; ప్రవాతి = ప్రతి	ర్భుడు; నిష్ప్రభః= కాంతిలేనివాడు;

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౩

అభూత్ = అయ్యెను.

వాయువు, మహావేగంబునఁ బ్ర
తికూలంబుగా వీచెను ; సూర్యుండు

కాంతివిహీనుండయ్యెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఉత్పేక్షుశ్చ వినా రాత్రిం తారాః ఖద్యోత సప్రభాః

టీక॥ రాత్రిం వినా = రాత్రిలేక యుశ్చ = లేచినవియు.

యె; తారాః = నక్షత్రములు; ఖద్యో
తసప్రభాః = మిడుగుఁబురువుల
తో సమానమయిన కాంతిగలవై, ఉత్పే

పట్టపగటనై, నక్షత్రంబులు మి
డుగుఁబురువులుఁబోలె, నుదయిం
చినవి. అని, తాత్పర్యము.

సంలీన మీనవిహగా నశిన్య శ్శుష్కపరంకజాః. ౧౩

తస్మిన్ తుజే బభూవుశ్చ వినాపుష్ప ఫలై ద్రుమాః

టీక॥ తస్మిన్ = అ; తుజే = సమయ ధ్యాహృతము) = అయినవి.

మునందు; నశిన్యః = తామరకొలంకు
లు; సంలీనమీనవిహగాః = అఁగిన మ
త్స్యములును బత్తులును గలవియు; శు
ష్కపరంకజాః = ఎండినకమలములు గల
వియు; బభూవుశ్చ = అనయివియు. ద్రు
మాః = వృక్షములు; పుష్పఫలై విఁనా =
పూలను బండ్లను విడిచి; బభూవుః (అ

ఆసమయమునందుఁ, దామరకొలం
కులు, మత్స్యములును జలపతులును జ
లంబులనడంగి, యెండినకమలంబులతోఁ
గాంతిహీనంబులయి యెండినవి; వృక్షం
బులఁబుష్పఫలంబులు లేకుండినవి.
అని, తాత్పర్యము.

ఉద్ధూతశ్చ వినా వాతం రేణు జల ధరారుణః. ౧౪

వీచీహచీతి వాశ్యంత్యో బభూవుస్తత్ర శారికాః

టీక॥ తత్ర = ఆ సేనయందు; వాతం వి పరాగము; ఉద్ధూతశ్చ = రేంగినదియు.

నా = గాలిలేక యె; జలధరారుణం = మే
ఘమువలెధూసరవణముయిన; రేణుః =

శారికాః = గోరువంకపిట్టలు; వీచీకూచీ
తి = వీచీకూచియని; వాశ్యంత్యః = అల

చుచున్నవి;బహువుః=అయినవి.

ఆరాక్షససేనయందు , గాలిలేక
యె,మేఘంబువలెధూసరవణమగుదు

మ్ము,రేంగినది;గోరువంకలు, వీచికూచి
యనిపరుషంబుగాఁ గూయుచుండినవి.
అని,తాత్పర్యము.

ఉల్కాశ్చాపి సనిఘాతా నిపేతు ర్హోరదర్శనాః. ౧౫
ప్రచచాల మహీ సర్వా సత్తై లవనకాననా

టీక॥ఘోరదశకానాః= భయంకర
మయినచూచుటగల;సనిఘాతాః=పి
డుగులతోఁగూడిన; ఉల్కాశ్చాపి=ఒ
కవిధమయిన తేజస్సులును;నిపేతుః=ప
డినవి;సత్తైలవనకాననా= పర్వతంబు
లతోనువనంబులతోను అడవులతోనుం
గూడిన;సర్వా=సమస్తమయిన ; మ

హీ=భూమి;ప్రచచాల=చలించినది.
చూపరులకుభయంకరంబుగా, మ
హాకాంతితోఁబడుగులుపడినవి ; పర్వ
తంబులతోనువనంబులతోనుఁగూడఘా
మియంతయుఁజలనంబునొందినది.
అని,తాత్పర్యము.

ఖరస్యచ రథస్థస్య నదమానస్య ధీమతః. ౧౬
ప్రాకంపత భుజస్సవ్య స్వరశ్చాస్యా వసజ్జత

టీక॥రథస్థస్య = రథమునందున్న
వాఁడును;ధీమతః=బుద్ధిమంతుండును;
నదమానస్య=అఱచుచున్న వాఁడున
గు;ఖరస్య=ఖరునియొక్క;సవ్యః=ఎడ
మదైన;భుజః=బాహువు; ప్రాకంపత
చ=వడంకినదియు.అస్య = ఇతనియొ
క్క;స్వరశ్చ=కంఠధ్వనియు; అవసజ్జ

త(అవాసజ్జత)=తడఁబడెను.
రథంబుపైఁగూచుకొండి గజింఁచు
చున్నబుద్ధిమంతుండగుఖరునియెడమఘ
జంబదరినది; అతనికంఠధ్వనియు డగ్గు
త్తికతోఁడడఁబడసాగినది.
అని,తాత్పర్యము.

సాసా సంపద్యతే దృష్టిః పశ్యమానస్య సర్వతః. ౧౭
లలాటే చ రుజా జాతా నచమోహా న్న్య వతత

టీక॥ సర్వతః = అంతటను; పశ్యమా
నన్య = చూచుచుండఁ గా; వృష్టిః = చూపు;
సాసా = కన్నీళ్లు తోఁగూడినది; సంప
ద్యతే = అయినది. లలాటేచ = నెత్తి
యందును, రుజా = రోగము; జాతా =
కలిగినది. మోహాత్ = అజ్ఞానముననుం
డి; నన్యవతః తచ = వదలఁడయ్యెను.

ఖరుండునునాలుగుప్రక్కలఁజూచిన
ప్పుడు, సినీమి త్రముగానతని కన్నుల
లోనీళ్లు గాఢినది; అతనికి నెత్తియందొక
విధమయినవికారముగలిగినది; అట్లయి
ననుఅతండుయుద్ధంబు సేయవలెనను త
నయజ్ఞానమునువదలఁడయ్యె.
అని, తాత్పర్యము.

తాన్ సమీప్య మహేత్వా తా నుత్థితాన్ రోమహర్షణాన్. ౧౮
అప్రవీ ద్రాక్షసాన్ సర్వాన్ ప్రహసన్ స ఖర స్తథా

టీక॥ తదా = అప్పుడు; సః = ఆ;
ఖరః = ఖరుండు; ఉత్థితాన్ = ఉదయిం
చిన; రోమహర్షణాన్ = వెండ్రుకల
గగుర్పాటునొందఁజేయునట్టి; తాన్ =
ఆ; మహేత్వా తాన్ = మహే
త్వాతంబులను; సమీప్య = చూచి; ప్ర
హసన్ = నవ్వుచు; రాక్షసాన్ = రా

క్షసులను; సర్వాన్ = అందఱనుగూర్చి;
అప్రవీత్ = చెప్పెను.
అప్పుడు, ఖరుండు, భయంకర
ములగు నాయుత్పాతంబులుదయించు
టంగనిపకపకనవ్వుచు, రాక్షసులనం
దఱంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

మహేత్వా తా నిమాన్ సర్వా నుత్థితాన్ ఘోరదర్శనాన్. ౧౯
నచింతయా మ్యహం వీర్యా ద్బలవాన్ దుర్బలానివ

టీక॥ అహం = నేను; ఉత్థితాన్ =
ఛట్టిన; ఘోరదర్శనాన్ = భయంక
రముగచూచుటగల; ఇమాన్ = ఈ; మ
హేత్వా తాన్ = గొప్పయిత్వా
తంబులను; సర్వాన్ = అన్నింటిని; వీ
ర్యాత్ = పరాక్రమాతిశయమువలన,

బలవాన్ = అధికమయినబుద్ధిగలవాఁ
డు; దుర్బలానివ = బలహీనులనువలె;
నచింతయామి = ఆలోచింపను.
ఇప్పుడుదయించునట్టిభయంకరంబు
లగునీమహేత్వాతంబులను, నేను, బ
రాక్రమబలంబున, బలవంతుండుబల

హీనులంబోలెనెంతమాత్రము సరకు సేయను. అని, తాత్పర్యము.

తారా అపి శరై స్తీక్ష్ణైః పాతయామి నభస్థస్థలాత్. ౨౦
మృత్యుం మరణధ మేకణ సంక్రద్ధో యోజయామ్యహమ్

టీక॥ అహం=నేను; సంక్రద్ధః =	మఃమతోః; యోజయామి = కూర్చె
కోపించినవాడనై; తీక్ష్ణైః=కఱకుల	దను.
యిన; శరైః=బాణములచేత; తారా	నేనుగోపించినయెడఁ దీక్షణబాణం
అపి=నక్షత్రములవై నను; నభస్థస్థలా	బులనక్షత్రంబులనుం గూడ నాకాశంబు
తే=ఆకాశముననుండి; పాతయామి =	ననుండిపడఁద్రోయుదును ; మృత్యువు
పడఁద్రోసెదను. మృత్యుం= మృత్యు	నకుం గూడమరణంబుగలిగింతును.
వును; మరణధ మేకణ = చావుఅనుధ	అని, తాత్పర్యము.

రాఘవం తం బలోత్పిక్తం భ్రాతరం చాస్య లక్ష్మణమ్. ౨౧
అహత్వా సాయకై స్తీక్ష్ణై ర్హింపావతితు ముత్సహే

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము)=నే	తితుం=మఱచుటకు; నోత్సహే=ఉ
ను; బలోత్పిక్తం=బలముచే గవింప	త్సహింపను.
న; తం=ఆ; రాఘవం=రాముని ; అ	నేనుగఱకుబాణంబుల, బల గవిం
స్య=ఇతనియొక్క; భ్రాతరం=తమ్ముఁ	తుండగురాముని, అతనితమ్ముని లక్ష్మ
డగు; లక్ష్మణంచ=లక్ష్మణుని; తీక్ష్ణైః=	ణునివధింపక, మఱచివచ్చుటలేదు.
కఱకులయిన; సాయకైః=బాణముల	అని, తాత్పర్యము.
చేత; అహత్వా=వధింపక ; ఉపావ	

స కామా భగినీ మేస్తు పీత్వాతు రుధిరం తయోః. ౨౨
యన్నిమి త్తస్తు రామస్య లక్ష్మణస్య విపర్యయః

టీక॥ మే=నాయొక్క; భగినీ=చెల్లె	క్క; రుధిరం=నెత్తురును; పీత్వాతు =
లు; తయోః = ఆరామలక్ష్మణులయొ	త్రాఁగియె; సకామా = కోరికతోఁ

గూడినది; అస్తు = అగుఁ గాక. రామస్య = రామునికిని; లత్నః = లత్నః ణికిని; విపర్యయః = నాశము; యన్నిమి త్తస్తు = ఏవిడనిమి త్తము గాఁగలదేయో.

నాచెల్లెలుశూర్పణఖయు , నారా

మలత్తుఁబల రుధిరంబుద్రావి, తనకోరికిని డేచుఁకొనుఁగాక ; అవిడకొఱకే గదా యిప్పుడారామలత్తుఁబలకు నాశంబువాటిల్లునది.

అని, తాత్పర్యము.

న క్వచి త్ప్రాప్త పూర్వో మే సంయుగేషు పరాజయః. ౨౩
యుష్మా క మేత త్ప్రత్యక్షం నాన్వతం కథయామ్యహమ్

టిక॥ మే = నాకు; క్వచిత్ = ఒకానొకచోటను; సంయుగేషు = యుద్ధములందు; పరాజయః = అపజయము ; నప్రాప్తపూర్వః = ముందుగ లిగినది కాదు. ఏతత్ = ఇది; యుష్మాకం = మీకు; ప్రత్యక్షం = ప్రత్యక్షము. అహం = నేను; అన్వతం = అబద్ధమును; నకథయామి =

చెప్పలేదు. ఇదివఱకు నాకెప్పుడును ఎందును యుద్ధంబునఁ బరాజయంబు గలిగినది లేదు; ఇదిమీకును జక్కఁగాఁ దెలిసినదేగదా! నేనబద్ధముఁజెప్పలేదు. అని, తాత్పర్యము.

దేవ రాజ మపి కృద్ధో మత్తై రావత యాయినమ్. ౨౪
వజ్రిహస్తం రణే హన్యాం కిం వునస్తా కుమానుషా

టిక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = నేను; క్రుద్ధః = కోపించినవాఁడనై; మత్తై రావతయాయినం = మదించినయైరావతముచేఁబోవునట్టి ; వజ్రహస్తం = వజ్రముచేతంగల; దేవ రాజమపి = దేవేంద్రునైనను; రణే = యుద్ధమునందు; హన్యాం = వధింతును. తౌ = ఆ; కుమానుషా = కుత్సితమనుష్యులయిన రామల

త్తుఁబలును; కిం వునః = చెప్ప నేల? నేనుగోపింతునేని, యుద్ధంబున మదించినయైరావతముపైఁ గూడుకొండి న వజ్రహస్తండుగు దేవేంద్రునేనివధించివుత్తును ; ఇంక నా కుత్సితంపుమనుష్యులగు రామలత్తుఁబల విషయమయి చెప్ప నేల? అని, ఖరుండు రాక్షసులతోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సా తస్య గజికేతం శుక్రా రాక్షసస్య మహాచమూః. ౨౫
ప్రహష మతులం లేభే మృత్యుపాశా వపాశితా

టీక|| మృత్యుపాశావపాశితా = సంతోషమును; లేభే=పొందెను.
మృత్యుపాశముచేఁగట్టఁబడిన ; సా= ఆసేనలోని రాక్షసులందఱు , ఖరు
ఆ; మహాచమూః= మహాసేన; తస్య= నిమాటనువిని , మృత్యుపాశ వశంగ
ఆ; రాక్షసస్య=ఖత్తునియొక్క ; గజికే తులుకావునఁ, బరమసంతోషంబునొం
తం=గజికేంచినమాటను; శ్రుత్వా= దిరి. అని, తాత్పర్యము.
విని; అతులం = సరిలేని; ప్రహషణం=

సమీయుశ్చ మహాత్మానో యుద్ధదశన కాంక్షిణి. ౨౬
ఋషయో దేవగంధర్వా సిద్ధాశ్చ సహచారజైః

టీక|| మహాత్మానః=అధికమయిన టకుఁగోరినవారలయి ; సమీయుశ్చ= ప్రభావముగల; ఋషయః=ఋషులు వచ్చిరియు.
ను; దేవగంధర్వాః=దేవతలునుగంధ మహాత్ములగుఋషులును దేవతలు
ర్వులును ; సిద్ధాశ్చ=సిద్ధులును; చార నుగంధపుఁలునుసిద్ధులును జారణులును
జైస్సహ=చారణులతోఁగూడ; యుద్ధ యుద్ధంబుఁజూడఁగోరి , యచ్చటికివ
దశనకాంక్షిణి=యుద్ధమునుచూచు చ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

స మేత్యహంచ ససహితాస్తే న్యోన్యం పుణ్యకమణి. ౨౭

టీక|| పుణ్యకమణి(పుణ్యకమాణి)=చెప్పకొనిరి.
ణి)=పుణ్యములయినకార్యములుగల ; పుణ్యకమణిలగు నాదేవషిఁగంధ
తే=ఆఋష్యాదులు; సమేత్యచ= వ ర్వచారణులు, అచ్చటికివచ్చియొక్కటి
చ్చియు; ససహితాః=కూడినవారలయి; గాఁజేరియొండురులతోనిట్లనిచెప్పుకొని
అన్యోన్యం=పరస్పరమునుగూచి; ఊ రి. అని, తాత్పర్యము.

స్వస్తి గోబ్రాహ్మణేభ్యోస్తు లోకానాం యేభిసంగతాః

టీక॥ గోబ్రాహ్మణేభ్యః = గోవుల స్త్రీ = మంగళము; అ స్త్రీ = కలుగుచు గాక. కొఱకును బ్రాహ్మణులకొఱకును, యే = గోబ్రాహ్మణులకును, ఎవ్వరులోక ఎవ్వరు; లోకానాం = లోకములకు; అ హితంబుగ గోరువారలోక , అట్టిమహా భిసంగ తాః = అనుకూలరో ; తేభ్యో త్తులకును మంగళము గలుగుచు గాక. పి(అధ్యాపృతము) = వారలకును; స్వ అని, తాత్పర్యము.

జయతాం రాఘవ స్సంఖ్యే పాలస్త్యాక్ రజనీవ రాక్. ౨౮

చక్రహస్తో యథా యుద్ధే సర్వాంశ్చ సురపుంగవాక్

టీక॥ రాఘవః = రాముడు ; సం యతు) = జయించుచు గాక. ఖ్యే = యుద్ధమునందు; పాలస్త్యాక్ = పు చక్ర పాణియగు విష్ణుండు, యుద్ధం లస్త్యవంశమునందుఁబుట్టిన; రజనీవ బుననసురులనందఱు జయించినట్లు , రాక్ = రాక్షసులను; చక్రహస్తః = వి రాముండు, యుద్ధంబునఁబుల స్త్యవంశం స్థువు; యుద్ధే = యుద్ధమునందు; అసుర బునంబుట్టిన రాక్షసులనందఱు జయం పుంగవాక్ = అసుర శ్రేష్ఠులను, సర్వా చుచు గాక. అని, దేవపి గంధర్వాదులు న్యధా = అందఱునువలె, జయతాం (జ చెప్పకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఏతచ్ఛాన్యచ్చ బహుశో బ్రహ్మణోః పరమమయః. ౨౯

జాతకాయాహలా స్తత్ర విమానస్థాశ్చ దేవతాః

దద్యుశు ర్వాహీని తేషాం రాక్షసానాం గతాయమామ్. ౩౦

టీక॥ తత్ర = అచ్చట ; జాతకాయా రాక్షసులయొక్క; వాహీనిం = సేనను; హలాః = పుట్టినకొతుకముగల ; పరమ దద్యుశుః = చూచిరి. మయః = పరమమయలును ; దేవతా యుద్ధంబు జూచుచేడుకతోఁగూడి శ్చ = దేవతలును; విమానస్థాః = విమాన నయమ్మహామయలును దేవతలును , వి ముననున్నవారలై, ఏతచ్చ = ఈమాట మానారూఢులయి , గోబ్రాహ్మణుల ను; అన్యచ్చ = ఇతరమును; బహుశః = అ కు మంగళంబుగలుగుచు గాక యని మొ ధికముగా; బ్రహ్మణోః = చెప్పచు ; గ దలగుమాటలంజెప్పకొనుచు , గతా యుమ్మలగునారాక్షసుల సేనంజూచి స్సగల; తేషాం = ఆ ; రాక్షసానాం = రి. అని, తాత్పర్యము.

రథేనతు ఖరో వేగా దుగ్రనైవ్యో వినిస్సృతః

తం దృష్ట్వా రాక్షసం భూయో రాక్షసాశ్చ వినిస్సృతాః . ౩౦

టీక॥ ఉగ్రనైవ్యః = భయంకరమయి సులును; వినిస్సృతాః = వెడలిరి.
 నసేనగల; ఖరస్తు = ఖరుండును ; వేగా భయంకరంబగునైవ్యముగల ఖరుం
 త్ = వేగమువలన; రథేన = రథముచేత; ఘరథమునెక్కి, వేగంబున వెడలెను; అ
 వినిస్సృతః = వెడలి నాడు. తం = ఆ; రా తండు వెడలుటంబొచి, రాక్షసులందఱు
 త్తనం = రాక్షసుని; దృష్ట్వా = చూచి; వెడలిరి. అని, తాత్పర్యము.
 భూయః = మఱల; రాక్షసాశ్చ = రాక్ష

శ్యేనగామీ పృథుగ్రీవో యజ్ఞశత్రు విహంగమః

దుర్జయః కరవీరాక్షః పరుషః కాలకామఃకః . ౩౧

మేఘమాలీ మహామాలీ సర్పస్యో రుధిరాశనః

ద్వాద శైలే మహావీర్యాః ప్రతస్థ రభిః ఖరమ్ . ౩౨

టీక॥ శ్యేనగామీ = శ్యేనగామియు; శ = పండ్లెండుగురు రాక్షసులు; ఖరమ్
 పృథుగ్రీవః = పృథుగ్రీవుండును ; యజ్ఞ భిః = ఖరునింబరి చేష్టించి; ప్రతస్థః = బ
 శత్రుః = యజ్ఞశత్రుండును ; విహంగ మః = విహంగముండును; దుర్జయః = యలుదేలిరి.
 దుర్జయః = దుర్జయండును; కరవీరాక్షః = కరవీ యజ్ఞశత్రుండును విహంగముండును దు
 రాక్షుండును; పరుషః = పరుషుండును; జయండును గరవీరాక్షుండును బరు
 కాలకామఃకః = కాలకామఃకుండు ముండును గాలకామఃకుండును మేఘ
 ను; మేఘమాలీ = మేఘమాలియు; మహా మాలియుమహామాలియు సపాముఖుం
 మాలీ = మహామాలియు; సర్పస్యః = డునురుధి రాశేనుండునను మహాపరాక్ర
 సర్పముఖుండును; రుధిరాశనః = రుధి రా ములగునీ పండ్లెండుగురు రాక్షసులు, ఖ
 శనుండును; మహావీర్యాః = అధికమయి రునింబరిచేష్టించి వెడలిరి.
 నపరాక్రమముగల; ఏతే = ఈ ; ద్వాద అని, తాత్పర్యము.

మహాకపాలి స్థూలాక్షః ప్రమాధీ త్రిశిరాస్తథా
చత్వార ఏతే శ్శేనాన్యో దూషణం పరితో యయః. ౩౪

టీక॥ మహాకపాలిః = మహాకపాలి	చుట్టును; యయః = పోయిరి.
యుః స్థూలాక్షః = స్థూలాక్షుండును; ప్ర	మహాకపాలియు స్థూలాక్షుండును
మాధీ = ప్రమాధియు; తథా = అట్లు; త్రి	బ్రమాధియుఁ ద్రిశిరుండునననీనలువురు
శిరాః = త్రిశిరుండును, ఏతే = ఈ; శేనా	శేనానాయకులు, దూషణునింబరి వేష్టిం
న్యః = శేనానాయకులు; చత్వారః = న	చితురలిరి. అని, తాత్పర్యము.
లువురు; దూషణం పరితో = దూషణుని	

సా భీమవేగా సమరాభికామా
మహాబలా రాక్షసవీరసేనా
తౌ రాజపుత్రౌ సహసా భ్యుపేతా
మాలా గ్రహణౌ మివ చంద్రసూర్యౌ. ౩౫

టీక॥ భీమవేగా = భయంకరమయి	చంద్రసూర్యావివ = చంద్రసూర్యులనువ
నవేగముగలదియు; సమరాభికామా =	తె; అభ్యుపేతా = పొందినది.
యుద్ధంబునందుఁ గోరిక-గలదియు; మ	భయంకర వేగులును మహాబలశా
హాబలా = అధికమయినబలముగలది	లులునగునారాక్షసవీరులందఱుయుద్ధో
యనగు; సా = ఆ; రాక్షసవీరసేనా =	త్సహంబొప్ప, నంగారకాదిగ్రహము
రాక్షసవీరులనైన్యము; సహసా = వేగం	లుచంద్రసూర్యులంబొందునట్లు, ఆరా
బున; తౌ = ఆ; రాజపుత్రౌ = రాచకొమ	మలక్షణబలయొద్దకుఁబోయిరి.
రులగురామలక్ష్మణులను; గ్రహణౌ =	అని, తాత్పర్యము.
గ్రహములయొక్క; మాలా = పజ్జీ;	

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, త్రయోవింశత్యంశః.
ఇది, స్వప్రార్థనము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండత్రయోవంశసర్గటీక,
ముగిసినది.

ॐ

చ తు ర్వింశ సర్గ ప్రారంభః.

అశ్రమం ప్రతి యాతేతు ఖరే ఖరపరాక్రమే
తానే వాత్సాతికా రామ స్సహ భ్రాతా దదశక హ. ౧

టీక॥ ఖరపరాక్రమే = తీక్ష్ణమయిన తాదాశము.

పరాక్రమముగల; ఖరే = ఖరుండు; అశ్ర
మంప్రతి = రామునియాశ్రమమును గూ
చి; యాతేతు = వెడలఁగానే ; రా
మః = రాముండు; భ్రాతాసహ = త
మ్మునితోఁగూడ; తా = ఆ; వాత్సాతి
కానేవ = ఉత్పాతములనే ; దదశక =
చూచెను “హ” అనునది పాదపూర.

భయంకరంబగు పరాక్రమంబుగల
ఖరుండు, రామునియాశ్రమంబునకుఁ బ
యనంబగుచుండ, రాముండులక్ష్మణుని
తోఁ గూడ, మున్నుదాహరింపఁ బడిన
యౌత్పతంబులనే గాంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తా నుత్పాతా స్సహఘోరా నుత్థితా రోమహర్షణా
ప్రజానా మహితా దృష్ట్వా రామో లక్ష్మణ మబ్రవీత్. ౨

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ; రామః =
రాముండు; మహఘోరా = మహాభ
యంకరములును; రోమహర్షణా =
వెండుకలగగుపాటు నొందించునవి
యును; ప్రజానాం = ప్రజలకు ; అహీ

తా = కీడుకలిగించునవియునగు; ఉత్థి
తా = పొడసూపిన; తా = ఆ ; ఉ
త్పాతా = ఉత్పాతంబులను ; దృ
ష్ట్వా = చూచి, లక్ష్మణం = లక్ష్మణునిగూ
చి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

రాముండు, మహాభయంకరంబులు తంబులుపొడనూపుటంగని, లక్ష్మణుం
నురోమహావీరంబులును జనులకుఁగీ జూచి, యిట్లుచి, చెప్పెను.
డుగావించునవియునగు నట్టి యెత్తా అని, తాత్పర్యము.

ఇమాన్ పశ్య మహాబాహూ సర్వభూతాపహరిణః
సముద్ధితాన్ మహేంద్రాన్ సహార్తుం సర్వరాక్షసాన్. ౩

టీక॥ మహాబాహూ = పెద్దచేతులుగలలక్ష్మణుడా! సర్వభూతాపహరిణః = సమస్తభూతంబుల సంహరించునవియు; మహాభూరాన్ = మిక్కిలియు భయంకరంబులును; సర్వరాక్షసాన్ = సమస్తరాక్షసులను; సహార్తుకం = సంహతుకం = సంహరించుటకు; సముద్ధితాన్ = లేచినవియునగు, ఇమాన్ = ఈ; మహేంద్రాన్ = మహాబాహుండవగులక్ష్మణుడా! సమస్తరాక్షసులను సంహరించుటకై సర్వభూతభయంకరంబులగునీమహేంద్రాన్ = మహేంద్రులను పొడనూపినవి; చూడుము. అని, తాత్పర్యము.

అమీ రుధిరధారాస్తు విస్ఫుజంతః ఖరస్వనాః
వ్యోమ్ని మేఘా వివతంతే పరుషా గదాభారుణాః. ౪

టీక॥ పరుషాః = తీక్షణములును; గదాభారుణాః = గాడిదవలెనెఱునైనవియునగు; అమీ = ఈ; మేఘాః = మేఘములు; రుధిరధారాః = నెత్తురుచారలు; విస్ఫుజంతస్తే = విడుచుచునే; ఖరస్వనాః = తీక్షణమయినధ్వనిగలవై; వ్యోమ్ని = ఆకాశమునందు; వివతంతే = తిరుగుచున్నవి, పరుషములుగాదాభవణములునగునీమేఘంబులు, రక్తధారలువషికంపుచు, మహాధ్వనిగలుగునట్లుగజించుచు, నాకాశంబునదిరుగుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

స ధూమాశ్చ శరా స్ఫుర్వే మమ యుద్ధాభినందితాః

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. 302

స ౨౪

రుక్తపృష్ఠాని చాపాని వివేష్టంతేచ లత్తుణ. ౫

టీక॥ లత్తుణ= లత్తుణుడా! మ	స్సలును; వివేష్టంతే=పొరలుచున్నవి.
మ=నాయొక్క; శరాః=బాణములు;	లత్తుణుడా! నాబాణములన్నియు
సర్వే=అన్నియు; సధూమాశ్చ=పొగ	పొగ రాజుచుయుద్ధంబుఁగోరుచున్నవి;
తోఁగూడినవియునై ; యుద్ధాభినంది	కాంచనా లంకృతంజులగునాధనుస్సు
తాః=యుద్ధమునందుసంతోషంబుగలవి	లు, యుద్ధోత్సాహంబుననాతురంబు
గానున్నవి . రుక్తపృష్ఠాని= బంగార	లయి పొరలుచున్నవి.
మవీపులందుఁగల; చాపానిచ = ధను	అని, తాత్పర్యము.

యాదృశా ఇహ కూజంతి పక్షిణో వనచారిణః

అగ్రతో నో భయం ప్రాప్తం సంశయో జీవితస్యచ. ౬

టీక॥ ఇహ = ఇప్పుడు; యాదృ	యశ్చ=సందేహమును; ప్రాప్తః (అ
శాః=ఎట్టి; వనచారిణః=అడవియందు	ధ్యాహృతము)=వచ్చినది.
సంచరించునట్టి; పక్షిణః=పక్షులు; కూ	ఇప్పుడు, కూయుచుండునట్టివనచ
జంతి= కూయుచున్నవో ; తస్మాత్	రపక్షులంజూడఁగా, ముందునునకుభ
(అధ్యాహృతము) = అందువలన; అ	యంబును బ్రాణసంశయంబును గలు
గ్రతః=మొదట; నః = మనకు; భ	గుననితోఁచుచున్నది.
యం=భయము; ప్రాప్తం=వచ్చినది.	అని, తాత్పర్యము.
జీవితస్య= ప్రాణముయొక్క; సంశ	

సంప్రహరస్తు సుమహాః భవిష్యతి నసంశయః

అయ మాఖ్యాతి మే బాహు స్ఫురమాణో ముహూర్తుహుః. ౭

టీక॥ సుమహాః= మిక్కిలియెగ్గా	సందేహము; న= లేదు. ముహూర్తుః
వృదగు; సంప్రహరస్తు=యుద్ధముమా	హుః=మాటిమాటికి; స్ఫురమాణః =
త్రము; భవిష్యతి=కలుగును. సంశయః=	స్ఫురించుచున్న; అయం=ఈ; మే=నా

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౪

యొక్క; బాహుః=చేయి; ఆఖ్యాతి=

జానుబాహుమూటిమాటికి స్ఫురించుచుండుటవలనఁజెలియవచ్చినది.

మహాయుద్ధంబు మాత్రముజరుగును; ఇందుకుసందేహములేదు; నాదక్షి

అని, తాత్పర్యము.

సన్నికషేతు న శూర జయం శత్రోః పరాజయమ్

టీక|| శూర=యుద్ధమునందుభయములేరిలత్తుఁబడ! సన్నికషేతు=సమీపమునందే, నః=మనకు, జయం=జయమును; శత్రోః=శత్రువునకు; పరాజయం=అపజయమును; భవిష్య

తి(అధ్యాహృతము)=కాంగలదు. శూరుండవగులత్తుఁబడ! ఇంకశీఘ్రంబుననె, మనకుజయంబును శత్రువునకుఁబరాజయంబునుగలుగును. అని, తాత్పర్యము.

స ప్రభంచ ప్రసన్నంచ తవ వక్త్రం హి లక్ష్మణే. ౮

టీక|| తవ=నియొక్క; వక్త్రం=ముఖము; ప్రభంచ=కాంతితోఁగూడినదిగాను; ప్రసన్నంచ=నిర్మలముగాను; లక్ష్మణేహి=చూడఁబడుచున్నదిగాదా.

నీముఖంబును, గాంతిమంతంబును బ్రసన్నంబునుగాఁబూపట్టుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఉద్యతానాంహి యుద్ధాధం యేషాం భవతి లక్ష్మణ నిష్ప్రభం వదనం తేషాం భవత్యాయుఃపరిక్షయః. ౯

టీక|| లక్ష్మణ=లక్ష్మణుఁడా! యుద్ధాధం=యుద్ధముకొఱకు; ఉద్యతానాం=ఉద్యక్తులయిన; యేషాం=ఎవ్వరియొక్క; వదనం=ముఖము; నిష్ప్రభం=కాంతిహీనమో; తేషాం=వారలకు; ఆయుఃపరిక్షయః=ఆయురూ

శము; భవతి=కలుగును. లక్ష్మణుడా! యుద్ధమువచ్చినప్పుడు, ఎవ్వరిముఖముకాంతిహీనమగునో, వారలకుఁబరాణహానికలుగును. అని, తాత్పర్యము.

రక్షసాం నదతాం ఘోర శ్చూర్ణయతేచ మహాధ్వనిః
అహతానాంచ భేరిణాం రాక్షసైః కూరకమభిః ౧౦

టీక॥ నదతాం = అటచుచున్న; శ్చ = శ్చూర్ణస్వనియు; శ్రూయతే = వి
రక్షసాం = రాక్షసులయొక్కయు ; నటచుచున్నది.
కూరకమభిః = కూరములయినకా ఇదిగో , రాక్షసులసింహనాదం
ర్యములుగల; రాక్షసైః = రాక్షసులచే బాలునుభేరిధ్వనులును , మహాభయం
తః; అహతానాం = కొట్టబడిన; భేరి కరముగా , మనవీనులకు వినవచ్చుచు
ణాంచ = భేరులయొక్కయు; ఘో న్నవి. అని, తాత్పర్యము.
రః = భయంకరమయిన ; మహాధ్వని

అనాగతవిధానంతు కతవ్యం శుభ మిచ్ఛతా
ఆపదం శంకమానేన పురుషేణ విపశ్చితా. ౧౧

టీక॥ శుభం = మంగళమును ; ఇచ్ఛ నది.
తా = కోరుచున్నవాఁడును ; ఆపదం = ఆపదవచ్చునేమోయని భయపడు
ఆపత్తును; శంకమానేన = సం దేహించు వాఁడును మంగళంబుగోరువాఁడును బం
చున్నవాఁడునగు; విపశ్చితా = పండితుం డితుండునగు పురుషుండు, ఆపదవచ్చుట
డయిన; పురుషేణ = పురుషునిచేత ; అ కుమున్నె దానికిఁ బ్రతీకారంబు సేయవ
నాగతవిధానంతు = రానిదానికిఁ బ్రతీ లసినది. అని, తాత్పర్యము.
కారము; కతవ్యం = చేయబడవలసి

తస్మా ద్గృహీత్వా వైదేహీం శరపాణి ధనుర్ధరః
గుహ మాశ్రయ శైలస్య దుర్గాం పాదపసంకులామ్. ౧౨

టీక॥ తస్మాత్ = అందువలన; త్వం (అ నున్నుచుదాల్చినవాఁడవై; వైదేహీం =
ధ్యాన్యుతము) = నీవు; శరపాణిః = బా సీతను; గృహీత్వా = తీసికొని ; దు
ర్గాముచేతంగలవాఁడవై; ధనుర్ధరః = ధ గాం = ప్రవేశింపరానిదియు; పాదప

ప్రతి

సా

సంకులాం=వృక్షములచే నిండినదియు
నగు, శైలస్యం=పర్వతముయొక్క; గు
హం=గుహన; ఆశ్రయం = ఆశ్రయం
పుము.
అందువలన, నీవు ధనుర్వాణంబు

లుధరించి, నీతండ్రినికొని, దుగం
మంబును వృక్షములచేనాచ్ఛాదితంబున
గుగుహంబువేళించికాచియుండుము.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రతికూటే మిచ్చామి సహి వాక్య మిదం త్వయా

శాపితో మమ పాదాభ్యాం గమ్యతాం వత్స మాచిరమ్. ౧౩

టీక|| వత్స=బిడ్డండవగు లక్ష్మణుఁ
డా! త్వయా=నీచేత, ఇదం = ఈవా
క్యం=మాటను; ప్రతికూలితుం = ఎది
రించుటకు; నేచ్ఛామి=కోరను. మమ=
నాయొక్క, పాదాభ్యాం= పాదము
లచేత; శాపితః = బట్టుపెట్టుబడినాఁ

డవు. మాచిరం = శీఘ్రముగా; గమ్య
తాం=పొందఁబడుఁగాక.
లక్ష్మణుడా! నీవీమాటకడ్డముచే
ప్పవలదు; నాపాదంబులయిన; జా
గునేయవలదు; శీఘ్రముగాఁబొమ్ము.
అని, తాత్పర్యము.

త్వం హి శూరశ్చ బలవాక్ హన్యా హ్యేతా న్న సంశయః

స్వయంతు హంతు మిచ్చామి సర్వానేవ నిశాచరాక్. ౧౪

టీక|| త్వం=నీవు; శూరశ్చ= యుద్ధ
మునందుభయములేనివాఁడవును; బల
వాక్ హి=అధికమయినబలముగలవాఁ
డవునుగదా! ఏతాక్=ఈరాక్షసుల
ను; హన్యాహి=చంపుదువుగదా! సం
శయః=సందేహము; న= లేదు. స్వ
యంతు=నేనే; నిశాచరాక్ = రాక్ష
సులను; సర్వానేవ=అందఱునీ; హం

తుం=వధించుటకు; ఇచ్చామి= కోరు
చున్నాను.
నీవునుశూరుండవుబలవంతుండవు;
ఈరాక్షసులందఱును వధింపఁ జాలు
చువు; ఇందుకుసందియములేదు; అయి
తే, నేనేయీరాక్షసులందఱు వధింపఁ
దలఁచియున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

ఏ వముక్తుస్తు రావేణ లక్ష్మణ స్సహ సీతయా

శరా నాదాయ చాపంచ గుహం దుగాఢం సమాశ్రయత్. ౧౫

టీక లక్ష్మణం=లక్ష్మణుఁడు; రావే	వఁగుఁడని; గుహం=గుహను; సమా
ణ=రామునిచేత; ఏవం= ఇట్లు; ఉత్త	శ్రయత్=ఆశ్రయించెను.
స్తు = చెప్పఁబడినచ ఁదైనంతనె; శ	లక్ష్మణుఁడు, రామునిమాటను విని,
రాక=బాణములను; చాపంచ= ధను	ధనుర్పాణంబులనుదాల్చి, సీతదేవిఁదీ
స్సును; ఆదాయ=తీసికొని; సీతయాన	నికొని, దుప్పివేకంబగుగుహనాశ్ర
హం=సీతతోఁగూడ; దుగాఢం= పొం	యించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ ప్రవిష్టేతు గుహం లక్ష్మణే సహ సీతయా

హంత నిర్ముక్త మిత్థ్యక్త్యా రామః కవచ మావిశత్. ౧౬

టీక తస్మిన్=ఆ; లక్ష్మణే=లక్ష్మ	పొందెను.
ణుఁడు; సీతయాసహ=సీతాదేవితోఁ	లక్ష్మణుఁడు సీతాదేవిందీసికొనిగు
గూడ; గుహం=గుహను; ప్రవిష్టేతు=	హంబ్రవేశించినపిదప, రాముఁడు, “ఆ!
ప్రవేశించినంతనె; రామః=రాముఁడు,	మంచియుపాయంబుదోచినది.” అని
హంత; ఆ! నిర్ముక్తం = మంచియు	చెప్పి, మేనంగవచంబుధరించెను.
పాయము! ఇతి=అని; ఉక్త్యా = చె	అని, తాత్పర్యము.
ప్పి; కవచం=కవచమును; ఆవిశత్=	

స తేనా గ్నినికాశేన కవచేన విధూషితః

బధూవ రామ స్త్రీమిరే విధూమో గ్ని రివోత్థితః. ౧౭

టీక అగ్నినికాశేన= అగ్నిహో	రాముఁడు; త్రిమిరే = చీకటియందు;
త్రముతోసమానమయిన; తేన = ఆ;	ఉత్థితః=లేచిన; విధూమః = పొగలేసి;
కవచేన=కవచముచేత; విధూషితః=	అగ్నిరివ=అగ్నిహోత్రమువలె, బధూ
అలంకరింపఁబడిన; సః = ఆ; రామః=	వ=ఉండెను.

అగ్నిహోత్రమువలె వెలుగుచు బాగలేక మండుచున్నయిగ్నిపగిది వెలుం
న్నట్టి యావకచము దొడుగుకొన్నట్టి గుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.
దప , రాముండు , చీకటియందు

స శాప ముద్యమ్య మహా చ్చరా నాదాయ వీర్యవాక్
బధూవా వస్త్రిత స్తత్ర జ్యాస్వనైః పూరయన్ దిశః. ౧౮

టీక|| వీర్యవాక్ = అధికమయిన పూరయన్ = నిండించుచు ; బధూవ =
పరాక్రమముగల; సః = ఆరాముండు, ఉండెను.
మహత్ = గొప్పదగు; చాపం = ధను మహాపరాక్రమశాలియగు నారా
స్సున; ఉద్యమ్య = పట్టుకొని; శరాన్ = మండు , అట్లు మహాధనుస్సును బా
చాణములను; ఆదాయ = తీసికొని; ణంబులనుదీసికొని, జ్యాహౌషంబులది
తత్ర = అచ్చట; జ్యాస్వనైః = అల్లెత్రా కులంబిక్క-టిల్లెజేయుచునుండెను.
టిర్వనులచేత ; దిశః = దిక్కులను; అని, తాత్పర్యము.

తతో దేవా స్సగంధర్వా సిద్ధాశ్చ సహచారజైః
సమేయశ్చ మహాత్మానో యుద్ధదశనకాంక్షిణః. ౧౯

టీక|| తతః = అంత; మహాత్మానః = ముచూచుటంగోరువారలయి ; సమే
అధికమయిన ప్రభావముగల ; సగంధ యుశ్చ = వచ్చిరియు.
ర్వాః = గంధపులతోఁగూడిన; దే అంత , మహాత్ములగు దేవతలును
వాః = దేవతలును; సిద్ధాశ్చ = సిద్ధులు గంధపులును సిద్ధులును జారణులును
ను; చారణైస్సహ = చారణులతోఁగూ యుద్ధంబుజూచుటకైవచ్చిరి.
డ; యుద్ధదశనకాంక్షిణః = యుద్ధ అని, తాత్పర్యము.

ఋషయశ్చ మహాత్మానో లోకే బ్రహ్మషిక సత్తమాః
సమేశ్య చోచ స్సహితా అన్యోన్యం పుణ్యకమణః. ౨౦

సీత

టీక॥ లోకే=లోకమునందు ; బ్రహ్మపితృమాం = బ్రహ్మపితృశ్రేష్ఠులును; పుణ్యకర్మణః (పుణ్యకర్మణః)=పుణ్యములయిన కార్యములుగలవారలును; మహాత్మానః = అధికమయినప్రభావముగలవారలునగు ; ఋషయశ్చ=ఋషులును; సమేత్యచ = వచ్చియు; సహితాః = కూడినవారల

యు; అనన్యోన్యైః = పరస్పరమునగుచిహ్నములు; దేవైః.

పుణ్య కర్మణులును మహాత్ములును బ్రహ్మపితృప్రవరులునగుఋషులును, అచ్యుతవిశ్వేశ్వరి, యందఃకాశేరి, యేండుచులతో, నిట్లు, చెప్పకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

స్వస్తి గోబ్రాహ్మణేభ్యోస్తు లోకానాం యే ౭ భిసంగతాః

టీక॥ గోబ్రాహ్మణేభ్యః=గోవులకొఱకునుబ్రాహ్మణులకొఱకును; యే=ఎవరు; లోకానాం=లోకములకు, అభిసంగతాః=మేలుగోరువారలో; తేభ్యశ్చ(అధ్యాహృతము)=వారలకొఱకు

ను; స్వస్తి=మంగళము; అస్తు = అగుఁగాక.

గోబ్రాహ్మణులకును లోకహితార్థులగు వారలకునుమంగళంబు గలుగుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

జయతాం రాఘవో యుద్ధే పాలస్త్యాక్ రజనీచరాక్. ౨౧

చక్రహస్తో యథా యుద్ధే సర్వా నసురపుంగవాక్

టీక॥ యుద్ధే=యుద్ధమునందు; రాఘవః=రాముఁడు ; పాలస్త్యాక్ = శత్రులస్తునివంశమునందుఁబుట్టిన; రజనీచరాక్=రాక్షసులను; యుద్ధే=యుద్ధమునందు; చక్రహస్తః=విష్ణువు; అసురపుంగవాక్=అసురశ్రేష్ఠులను; సర్వాన్యథా=అందఱనువలె; జయతాం =

గెలుచుఁగాక.

చక్రహస్తయగువిష్ణుదేవుండు, సమస్తాసురులనుజయించినట్లు, రాముండు, పాలస్త్యులగు రాక్షసులనందఱను యుద్ధంబునజయించుఁగాక. అని, యాదేవారులుపరస్పరముచెప్పకొనిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యా పునః ప్రోచ రాలోక్యచ పరస్పరమ్. ౨౨

<p>టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)= ఆదే వాదులు, ఏవం=ఇట్లు, ఉక్త్యా= చెప్పి, పునః=మఱల; పరస్పరం = ఒకరి లను; ఆలోక్యచ=చూచియు; ప్రోచః= చెప్పిరి.</p>	<p>ఈ ప్రకారమునం జెప్పి, యాదే వతలు మున్నగు వారలు మఱలనొండు రులంజూచి, యిట్లు చెప్పకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

చతుర్దశ సహస్రాణి రక్షసాం భీమకమణామ్

ఏకశ్చ రామో ధర్మాత్మా కథం యుద్ధం భవిష్యతి. ౨౩

<p>టీక॥ భీమకమణామ్=భయంకరమ యిన కార్యముగల; రక్షసాం = రాక్ష సులయొక్క; చతుర్దశ = పదునాలు గు; సహస్రాణి= వేలు; సంతి (అధ్యా హృతము)=ఉన్న విధమాత్మా = ధ ర్మ స్వభావుండగు; రామః = రామ డు; ఏకశ్చ=ఒక్కడే; కథం = ఎట్లు; యుద్ధం=యుద్ధము; భవిష్యతి = కా</p>	<p>గలదా? భయంకర కములగు రాక్షసులు పదునాలుగువేవురున్నవారు; ధర్మా త్ముండగు రాముండొక్కడే; యు ద్ధంబెట్లు జరుగును? అని, దేవతలు మున్న గువారలు చెప్పకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఇతి రాజశ్చయ స్సిద్ధా స్సగణాశ్చ ద్విజశ్చభాః

జాతకౌతూహలా స్తస్య ర్విమానస్థాశ్చ దేవతాః. ౨౪

<p>టీక॥ ఇతి=ఇట్లు; రాజశ్చయః = రాజభులును; సగణాః= సమూహ ముతోఁగూడిన; సిద్ధాః=సిద్ధులును; ద్వి జశ్చభాః=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులును; దే వతాశ్చ=దేవతలును; విమానస్థాః =</p>	<p>విమానముననున్నవారలయి; జాతకౌ తూహలాః= వుట్టినవేడుకగలవారల యి; తస్యః=నిలిచిరి. ఇట్లు, రాజభులును సిద్ధులును బ్ర హ్మభులును దేవతలును, యుద్ధంబు</p>
--	---

జూడువేషకతో, విమానారు ధులయి
యూకాశంబుననుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఆవిష్టు తేజసా రామం సంగ్రామశునై స్థితమ్
దృష్ట్వా సర్వాణి ధూతాని భయా ద్వివృధిరే తదా. ౨౫

టీక తదా = అప్పుడు; తేజసా = రే జస్సుచేత; ఆవిష్టు = ఆవేశించిడి వాడును, సంగ్రామశునై = యుద్ధాగ్ర మునందు. స్థితం = ఉన్నవాడునగు; ర మం = రాముని; దృష్ట్వా = చూచి, సర్వా ణి = సమస్తములయిన, ధూతాని = ధూ	తంబులు, భయాత్ = భయమువలన; వి వృధిరే = దుఃఖించినవి. అప్పుడు, అద్భుతంబగు తేజస్సుతోఁ గూడియుద్ధాగ్రిబుననున్నరాముఁజూ చి, సమస్తధూతంబులనుభయమోహి తంబులయినవి. అని, తాత్పర్యము.
---	---

రూప మప్రతిమం తస్య రామస్యా క్లిష్టకర్మణః
బహువ రూపం క్రుద్ధస్య రుద్రస్యేవ మహాత్మనః. ౨౬

టీక ఆక్లిష్టకర్మణః = దుఃఖకరము కానికార్యములుగల; తస్య = ఆ; రామ స్య = రామునియొక్క; అప్రతిమం = పో ల్కిలేని; రూపం = ఆకారము ; మహా త్మనః = అధికమయిన ప్రభావముగల, కుద్ధస్య = కోపమునొందిన; రుద్రస్య = రుద్రునియొక్క; రూపమివ = ఆకార	మవలె, బహువ = ఉండెను. అప్పుడుకుద్ధుండయినయొక్లిష్టకర్మణం డగునారామునియాకారంబు, క్రుద్ధుండ గురుద్రుని యాకారంబుపడి, నెంత యుభయంకరంజైయుప్పినది. అని, తాత్పర్యము.
--	--

ఇతి సంభాష్యమాజేతు దేవగంధర్వచారణైః
తతో గంభీరనిహఃప్రదం శౌరవమాఽయుధధ్వజమ్. ౨౭
అసికం యాతుధానానాం సమంతా త్రృప్త్య వృశ్యత

టీక|| ఇతి = ఇట్లు ; దేవగంధర్వచారణైః = దేవతలచేతను గంధర్వులచే

తనుజారణులచేతను; సంభావ్యమాణే తు=చెప్పబడుచుండగానే; తతః= ఆంతః; గంభీరనిహృదం= గంభీరమయిన ధ్వనిగలదియు; ఘోరవమాయుధ ధ్వజం= భయంకరములయిన కవచములును ఆయుధములును ధ్వజములునుగలదియునగు; యాతుధానానాం = రాక్షసులయొక్క; అసీకం = సైన్యము; సమంతాత్ = అంతటను; ప్రత్యదృశ్యత=

మాడబడినది. ఇట్లు, దేవగంధర్వచారణులు, చెప్పకొనుచుండగానే, అంత, గంభీరధ్వనియుభయంకరంబులగు కవచంబులునాయుధంబులును ధ్వజంబులునుగలదియునగు నారాక్షస సైన్యము, ఎల్లెడలఁ జూపట్టినది. అని, తాత్పర్యము.

సింహనాదం విస్మజతా మన్యోన్య మభిగజః తామ్. ౨౨
చాపాని విష్కారయతాం జృంభతా మప్యభీక్ష్యశః
విప్రఘుష్టస్వనానాం చ దుందుభీశ్చాపి నిఘ్నతామ్. ౨౩
తేషాం సుతుముల శ్శబ్దః పూరియామాస త ద్వరమ్

టీక| సింహనాదం=సింహనాదమును; విస్మజతాం= విడుచుచున్నవారలును; మన్యోన్యం= ఒండొరులనుగూర్చి; అభిగజః తాం= గజింపుచున్నవారలును; చాపాని= ధనుస్సులను; విష్కారయతాం = ధ్వనింపఁజేయుచున్నవారలును; అప్యభీక్ష్యశః= మిక్కిలియు; జృంభతామపి= ఆవలింతలువిడుచుచున్నవారలును; విప్రఘుష్టస్వనానాం= అఱచుచున్నధ్వనులుగలవారలును; దుందుభీః= భేరులను; నిఘ్నతాంచాపి= కొట్టుచున్నవారలునగు; తేషాం = ఆ రాక్షసులయొ

క్క; సుతుములః= మిక్కిలియు దొమ్మియైన; శబ్దః= ధ్వని; తత్= ఆ; వనం= అడవి; పూరియామాస= నింపుచెను.

సింహనాదంబులు సేయువారలును ఒండొరులంజూచినేనుజయించెద నేను జయించెదనని యుచ్చై నాదంబున నుద్ఘోషించువారలును జ్ఞానాదంబులు గావించువారలును షడంబున నావలింతులువిడుచువారలును మహాధ్వనులు గలుగునట్లుఱచు వారలును భేరులు వాయించువారలునగు నారాక్షసుల తు

శ్రీమద్రామాయణము * అరణ్యకాండము. ౩౨

స ౨౪

మలద్వని, యావనంబంతయు నిండిచేరినది. అని, తాత్పర్యము.

తేన శబ్దేన విత్రస్తా శ్వాపదా వనచారిణః. ౩౦
దుద్రువు ర్యత్ర నిశ్శబ్దం పృథతో నవ్యలోకయత్

టీక॥ వనచారిణః = అడవియందుఁ దిరుగునట్టి; శ్వాపదాః = క్రూరజంతువులు; తేన = ఆ; శబ్దేన = ధ్వనిచేత; విత్రస్తాః = భయపడినవై; యత్ర = ఎచ్చరిక; నిశ్శబ్దం = శబ్దములేమియు; తతః (అధ్యాహృతము) = అచ్చటికి; దుద్రువు = పురి = పాటినివి. పృథతః = వెనుకను; నవ్యలోకయత్ = చూడలేదు. అడవియందుండనట్టి క్రూరజంతువులు, అధ్వనికేభయమొంది, తిరిగి చూడక, నిశ్శబ్దముగా నున్నట్లమనకుం బాటిపోయినవి. అని, తాత్పర్యము.

తత్త్వనీకం మహాఘోరం రామం సముపసర్పత. ౩౧
ధృతనానాప్రహరణం గంభీరం సాగరోషమ్

టీక॥ ధృతనానాప్రహరణం = ధరింపఁబడిన నానావిధములయిన యాయుధములుగలదియు; గంభీరం = లోతైనదియు; సాగరోషమ్ = సముద్రముతోఁబోలి-గలదియు; మహాఘోరం = మిక్కిలి-లియు భయంకరంబునగు; తత్ = ఆ, అనీకంతు = నైనయమును; రామం = రాముని; సముపసర్పత (సముపాసఁపఁతే) = సమీపించెను. నానావిధాయుధములతోఁ గూడినదియునితరులకుడప్రవేశించున సముద్రతుల్యంబును మహా భయంకరంబున గునారాక్షససేన, రామునిచేతకుంబోయినది. అని, తాత్పర్యము.

రామోపి చారయత్ చక్షు స్సర్వతో రణపండితః. ౩౨
దదశత్ ఖరసైన్యం త ద్యుద్ధాభిముఖ ముత్థితమ్

టీక॥ రణపండితః = యుద్ధమునందుఁబండితుండగు; రామోపి = రామును; చారయత్ = చూచెను; చక్షుః = కంటిని; సర్వతః = అంతటను; ఖరసైన్యం = సంచరింపఁజేయుచు;

యద్ధాభిముఖం = యద్ధమనకేమరు
మొగమును నదియు, ఉత్థితం = ఉద్య
క్తః బునగు, తత్ = ఆ ; ఖరైస్యం =
ఖరుని సేనను, దదశః = చూచెను.

యద్ధమునందుఁబడితుండగు రా
ముండును, నలుప్రక్కలఁబూచి, యు
ద్ధః బునకు సన్నద్ధుఁబు గావచ్చిన ఖరై
స్యముంగ నెను. అని, తాత్పర్యము.

విత్త్య చ ధనుర్భీమం తూణ్యాశ్చీర్ధృత్య సాయకాః. ౩౩
కోర్ధ మాహరయ త్త్రివం వధాధం సర్వరక్షసామ్

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ
రాముండు; భీమం = భయంకరమయి
న; ధనుః = విల్లును; విత్త్యచ = విస్తరి
ల్లఁజేసియు; తూణ్యాః = అమ్ములపొది
నుండి; సాయకాః = బాణములను ; ఉ
ద్ధృత్యచ = ఎత్తియు ; సవరక్షసాం =
సమస్త రాక్షసులయొక్కయు ; వధా
ధం = చంపుటకొఱకు; త్త్రివం = త్రిక్ష

మయిన; కోర్ధం = కోపమును; ఆహర
యత్ = తెచ్చుకొనెను.
రాముండు, భయంకరాకారంబు
గుధనుస్సును గొంచెమువంచి, యమ్ము
లపొదినుండి బాణంబులు దీసి, సమస్త రా
క్షసులను వధించుటకై, త్రివంబగుకోపం
బవలంబించెను. అని, తాత్పర్యము.

దుష్ప్రిక్ష స్సోభవ తుగ్రధో యుగాంతాగ్ని రివ జ్వలత్. ౩౪
తం దృష్ట్వా తేజసా విష్టం ప్రాద్రవత్ వనదేవదాః

టీక॥ క్రద్ధః = కోపమునొందిన; సః =
ఆ రాముండు, యుగాంతాగ్ని రివ = పృ
థ్వీకాలాగ్ని వలె; జ్వలత్ = మండుచు;
దుష్ప్రిక్షః = చూడఁగూడనివాండు ;
అభవత్ = అయ్యెను. తేజసా = తేజం
బుచే; ఆవిష్టం = ఆవేశింపఁబడిన; తం =
ఆ రాముని; దృష్ట్వా = చూచి; వనదేవ
తాః = వనదేవతలు; ప్రాద్రవత్ = పరు

గత్తిరి.
అట్లు రాముండు క్రద్ధుండై, ప్రళయ
కాలానలంబు పగిదిం దేఱిచూడ నలవి
గాక తేజరిల్లుచుండెను; అట్లు తేజంబున
దుర్నిరీక్షుండై, వెలుంగు చున్న రా
ముంజూచి, వనదేవతలు భయంబునంబా
ఱిపోయిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తస్య క్రుద్ధస్య రూపంతు రామస్య దదృశే తదా. ౩౫
దక్షస్యేవ క్రతుం హంతు ముద్యతస్య పినాకినః

టీక|| తదా=అప్పుడు; క్రుద్ధస్య = లె; దదృశే= చూడఁబడినది.
కోపమునొందిన; తస్య=ఆ; రామస్య= అప్పుడు రాక్షసవధాధామయి క్రు
రామునియొక్క; రూపంతు=ఆకార ధృండగు రామునియాకారంబు, దక్ష
ముమాత్రము; దక్షస్య= దక్షప్రజాప ప్రజాపతియజ్ఞంబుహరింప నుద్యక్తుం
తియొక్క; క్రతుం=యాగమును; హంతు డైయతిక్రుద్ధుండైన రుద్రనియాకారం
తుం=చేఱుటకు; ఉద్యతస్య=ఉద్యక్తుం బుకై వడి, యతిభయంకరంబయి, చూ
డైన; పినాకినభవ=రుద్రునియొక్కవ పట్టినది. అని, తాత్పర్యము.

ఆవిష్టం తేజసా రామం సంగ్రామశిరసి స్థితమ్. ౩౬
దృష్ట్వా సర్వాణి భూతాని భయాతాని ప్రదుద్రువుః

టీక|| సంగ్రామశిరసి=యద్ధాగ్రము భయాతాని = భయపీడితంబులయి;
నందు; స్థితం = ఉన్నవాఁడును; తేజ పృదుద్రువుః = పాటినవి.
సా=తేజస్సుచేత; ఆవిష్టం= ఆవేశిం అట్లుయద్ధాగ్రంబుననిలుచుండిదుర్ని
పఁబడినవాఁడునగు; రామం=రాముని, రీక్ష తేజుండైయున్న రాముంజూచి, స
దృష్ట్వా=చూచి; సర్వాణి=సమస్త మస్త భూతంబులును భయపీడితంబు
ములయిన; భూతాని=భూతములు ; లయిపరుగై తినవి. అని, తాత్పర్యము.

త తామకై రాభరణై ధ్వజైశ్చ
తై వామభి శ్చగ్నిసమానవజ్జేః. ౩౭
బభూవ సైన్యం పిశితాశనానాం
సూర్యోదయే నీల మివాభ్రబృందమ్

టీక|| కామకైః = ధనుస్సులచేతను; ఆభరణైః = సొమ్ములచేతను; ధ్వ

జైశ్చ=పైకె-ములచేతను ; అగ్నిస అట్లుకాంచనాలంకృతంబులగు ధ
మానవజ్ఞేః = నిష్పతోసమానమయి నుస్సులనుభూషణంబులనుధ్వజంబులను
నరంగుగల;త్రైః=ఆ;వమఃభిః = కవచ అగ్నిసమానవణకంబులగు కవచంబు
ములచేతను;తత్ = ఆ ; పిశితాశనా లనుధరించియుండుటంశేసి, సీలవణుక
రాం=రాక్షసులయొక్క;నైన్యం = నై లగునారాక్షసులనైన్యము, సూర్యోద
న్యము;సూర్యోదయే = సూర్యోదయ యంబున , సూర్యకిరణంబులతోఁగల
కాలమునందు,సీలం=నల్లని ; అభ్రబృం సినసీలమేఘసమాహంబుకరణేఁబ్రకా
దమివ=మేఘసమాహమవలె; బధూ శించినది. అని,తాత్పర్యము.
వ=ఉండినది.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే,ఆదికావ్యే ,

ఆరణ్యకాండే , చతుర్వింశస్సగః.

ఇది,స్పష్టార్థము.

ఇది,పరమార్థఃచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు,ఆరణ్యకాండచతుర్వింశస్సగఃటిక,

ముగిసినది.

అ

పంచవింశతసర్గప్రారంభః.

అవష్టబ్ధధనుం రామం క్రుద్ధంచ రిప్రఘాతినమ్
దదశాశ్రమమాగమ్య ఖరస్సహ పురస్సరైః ౧

టీక॥ ఖరః=ఖరుఁడు ; పురస్సరైః వధించువాఁడునగు; రామం= రాము
స్సహ=ముందునడచువారలతోఁగూడ; ని; దదశాశ్రమ=చూచెను.
ఆశ్రమం=ఆశ్రమమును; ఆగమ్య=పొం ఖరుండు, నైనికులతోఁగూడరామా
ది; అవష్టబ్ధధనుం=అవలంబింపఁబడినధ శ్రమంబునక వచ్చి, ధనుధాకుండై క్రు
నుస్సుగలవాఁడును; క్రుద్ధంచ= కోపిం ధుండైయున్నశత్రుఘాతకుండగు రా
చినవాఁడును; రిప్రఘాతినం=శత్రువుల ముంబూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తం దృష్ట్వా సశరం చాప మద్యమ్య ఖరస్సస్వనమ్
రామస్యా భిముఖం సూతం చోద్యతా మిత్యచోదయత్. ౨

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆఖరుఁ దృతాం=కోలఁబడుఁగాక." ఇతి= అని;
డు; తం=ఆ రాముని ; దృష్ట్వా=చూచి; ఆచోదయత్=ప్రేరించెను.
సశరం= బాణముతోఁగూడిన ; ఖరస్స ఆఖరుండు, రాముంజూచి, మహా
స్వనం=తీక్ష్ణమయినధ్వనిగల; చాపం= ధ్వనియగుధనుస్సును బాణంబును బట్టు
ధనుస్సును ; ఉద్యమ్య=పట్టుకొని; సూ కొని , రామునికభిముఖంబుగాఁదోల్చు
తం=సారధినిగూచిక ; "రామస్య = ము; అనిసారధినాజ్ఞాపించెను.
రామునకు; అభిముఖం=ఎదురుగా; చో అని, తాత్పర్యము.

స ఖరస్యా జ్ఞయా సూత స్తురగాక్ సమచోదయత్
యత్ర రామో మహాబాహు రేకో ధూన్వక్ స్థితో ధనుః. ౩

టీక॥ సః=ఆ; సూతః=సారథి; ఖ	కి; తుర గాఁ=గుఱ్ఱములను; సమచో
రస్య=ఖరునియొక్క; ఆజ్ఞయా=ఆజ్ఞ	దయత్=తోలెను.
జేత; యత్ర=ఎచ్చట; మహాబాహుః=	ఆసారథి, ఖరునానతిచొప్పున, మ
పెద్దజేతులుగల; రామః=రాముడు,	హాబాహుండగురాముండొక్కడె, ధను
ఏకః=ఒక్కడే; ధనుః=ధనుస్సును;	ధకుండైయుండు స్థలంబునకు, గు
ధూన్వక్=విసరుచు; స్థితః= ఉన్నా	ఱుంబులందోలెను. అని, తాత్పర్యము-
తో; తత్ర(అధ్యాహృతము)=అచ్చట	

తంతు నిష్పత్తితం దృష్ట్యా సవే తే రజనీచరాః
సదమానా మహానాదం సచివాః పర్యవారయన్. ౪

టీక॥ నిష్పత్తితం=పోయిన; తం=ఆఖ	రయన్=చుట్టుకొనిరి.
రుని; దృష్ట్యాతు= చూచినంతనె; సచి	అట్లుఖరుండు రామునిపైకి బోవు
వాః= మంత్రులగు; తే=ఆ; రజనీచ	టంజూచినంతనె, శ్వేనగామిమున్నగు
రాః=రాక్షసులు; సర్వే=అందఱును,	సతనిమంత్రులందఱు, మహాధ్వనిగదుర
మహానాదం= మహాధ్వనిగలుగునట్లు	సింహనాదంబులు సేయుచు, సతనింబ
గా; సదమానాః=అటచుచు; పర్యవా	రివేష్టించిపోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

స తేషాం యాతుధానానాం మధ్యే రథగతః ఖరః
బభూవ మధ్యే తారాణాం లోహితాంగ ఇవోదితః. ౫

టీక॥ రథగతః= రథమునుబొందిన	ట్టి; లోహితాంగఇవ=అంగారకుండు
ట్టి; సః=ఆ; ఖరః=ఖరుండు; తేషాం=	వలె; బభూవ=ఉండెను.
ఆ; యాతుధానానాం= రాక్షసుల	నక్షత్రంబులనడుమ నుదితుం డగు
యొక్క; మధ్యే=నడుమునందు; తా	నంగారకుండు ప్రకాశించునట్లు, ఆరా
రాణాం=నక్షత్రములయొక్క; మధ్యే-	క్షసుల నడుమ రథగతుండగు ఖరుండు
నడుమునందు; ఉదితః= ఉదయించిన	తేజరిల్లెను. అని, తాత్పర్యము.

తత శ్వరసహస్రేణ రామ మప్రతిమాజసమ్
అదకయిత్యా మహానాదం ననాద సమరే ఖరః. ౬

టీక॥ తతః=అంతఃఖరః= ఖరుఁడు, సమరే=యౌద్ధమునందు; అప్రతిమాజ సం= సరిలేనిపరాక్రమముగల ; రామం=రాముని; శ్వరసహస్రేణ=బాణంబులచేయిఁటిచేత; అదకయిత్యా=నొప్పించి; మహానాదం=అధికమయినధ్వని	గలుగునట్లుగా; ననాద=అటచేను. అంత, యౌద్ధంబున, ఖరుఁడు, అసమానపరాక్రమశాలియగు రామునివేయిబాణంబులనొప్పించి, మహాధ్వనిగదుర, సింహనాదంబుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

తత స్తం భీమధన్వానం క్రుద్ధా స్సర్వే సిశావరాః
రామం నానావిధై శ్చస్త్రై రభ్యవవంత దుజ్జయమ్. ౭

టీక॥ తతః=అంతఃసిశావరాః=రాక్షసులు; సర్వే=అందఱు; క్రుద్ధాః= కోపించినవారలయి; భీమధన్వానం = భయంకరమయిన ధనుస్సుగలవాఁడును; దుజ్జయం=జయింపనలవిగానివాఁడునగు; తం=ఆ; రామం=రామునిగూర్చి; నానావిధైః= నానావిధములగు ; శ	స్త్రైః= ఆయుధములచేత ; అభ్యవవంత=ఘరిపించిరి. అంత, నారాక్షసులందఱుఁ గుపితులయి, భయంకర ధనుధరుండును జయింప నలవిగానివాఁడునగు రామునిపై, నానావిధాయుధంబులం గురిపించిరి. అని, తాత్పర్యము.
---	--

ముద్గరైః పట్టినై శ్చూలైః ప్రానైః ఖడ్గైః పరశ్వత్థైః
రాక్షసా స్సమరే రామం నిజఘ్నూ రోషతత్పరాః. ౮

టీక॥ రాక్షసాః=రాక్షసులు; రోషతత్పరాః=కోపాధీనులయి; సమరే=యౌద్ధమునందు; రామం = రాముని; ముద్గరైః= గుడియలచేతను; పట్టినైః=	అడ్డకత్తులచేతను; శూలైః = శూలములచేతను; ప్రానైః= ఈఁటెలచేతను; ఖడ్గైః=కత్తులచేతను ; పరశ్వత్థైః=గొడ్డళ్లచేతను; నిజఘ్నూః= కొ
--	--

ట్టిరి.

రాక్షసులు, కుపితులయి, యుద్ధంబున, ముద్గ రంబులుఁబట్టిసంబులుశూ

లంబులుఁబ్రాసంబులు ఖడ్గంబులుగొడ్డ
శ్లమున్నగునాయుధంబులచేత , రా
ముంబ్రహరించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే వలాహకసంకాశా మహానాదా మహాజనః

అభ్యధావంత కాకుత్స్థం రథై ర్వాజిభి రేవచ. ౯

గజైః పవతకూటాభై రామం యుద్ధే జిఘాంసవః

టీక॥ వలాహకసంకాశాః = మేఘ
ములతో సమానులును; మహానాదాః =
అధికమయిన ధ్వనిగలవారలును ; మ
హాజనః = అధికమయినపరాక్రమము
గలవారలునగు; తే = ఆ రాక్షసులు ;
యుద్ధే = యుద్ధమునందు; కాకుత్స్థం =
కాకుత్స్థవంశమునందుఁ బుట్టిన ; రా
మం = రాముని; జిఘాంసవః = వధిగావ
గోరువారలయి; రథైః = రథములచేత
ను; వాజిభిరేవచ = శత్రువులచేతను; ప

రవతకూటాభైః = పర్వతశిఖరముల
కాంతివంటికాంతిగల; గజైః = ఏనుం
గులచేతను; అభ్యధావంత = తఱిమిరి.
మేఘాకారులును మహానాదులును
మహాపరాక్రమశాలులనగు నారాక్ష
సులు, యుద్ధంబున రామునివధింపంగో
రి, కొండలురధంబులచేతనుగొండలు
గుఱ్ఱంబులచేతను గొండలు పర్వతశిఖ
రాకారంబులగు నేనుంగులచేతను, రా
మునిందఱిమిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే రామే దశ వషాణి వ్యసృజక్ రక్షసాం గణాః. ౧౦

తైలేంద్ర మివ ధారాభి వక్షమాణౌ వలాహకాః

టీక॥ తే = ఆ, రక్షసాం = రాక్షసు
లయొక్క; గణాః = సమూహములు;
రామే = రామునందు; దశవషాణి =
పదివానలను; వక్షమాణౌ = కురి
యుచున్న; వలాహకాః = మేఘములు ;
ధారాభిః = ధారలచేత ; తైలేంద్రమి

వ = పర్వత రాజుంబులె; వ్యసృజక్ = విడి
చినవి.
ఆ రాక్షసులు , మేఘంబులు పవన
తంబుపైవక్షించునట్లు , రామునిపైఁ
బదిమాణుక , బాణవక్షంబులుగురి
పించిరి. అని, తాత్పర్యము.

స తైః పరివృతో ఘోరై రాఘవో రక్షసాం గణైః. ౧౦

టీక॥ సః=ఆ; రాఘవః = రాముడు;	తః=చుట్టఁబడినాఁడు.
దుఃఖోరైః = భయంకరములగు; ర	రాముండు, అప్పుడు యుద్ధంబున,
క్షసాం=రాక్షసులయొక్క; తైః= ఆ,	నారాక్షస గణంబుల చేఁబరివేష్టితుండ
గణైః= సమూహములచేత; పరివృ	యియుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తాని ముక్తాని శస్త్రాణి యాతుధానై స్స రాఘవః
ప్రతిజగ్రాహ విశితై న్నద్యోఘానివ సాగరః. ౧౧

టీక॥ సః=ఆ; రాఘవః = రాముడు;	తైః=
దుఃఖాతుధానైః = రాక్షసులచేత;	సముద్రంబునందు, నదీప్రవాహ
ముక్తాని=విడువఁబడిన; తాని = ఆ; శ	ములులయమునొందునట్లు, ఆ రాక్షసు
స్త్రాణి=ఆయుధములను; విశితైః=	లచేఁబయోగింపఁబడిన యాయుధంబు
బాణములచేత; సాగరః = సముద్రం	లన్నియు, రామబాణ ప్రవాతంబు
దుఃనద్యోఘానివ = నదీప్రవాహము	లయి, లయమునొందినవి.
లనువలె; ప్రతిజగ్రాహ = స్వీకరిం	అని, తాత్పర్యము.

స తైః ప్రహరణైః ఘోరై భిన్నగాత్రో న వివృథే
రామః ప్రదీప్తై బహుభి వజ్రై రివ మహాచలః. ౧౩

టీక॥ సః=ఆ; రామః=రాముండు;	(అధ్యాహృతము) = భేదింపఁబడినచే
తైః=ఆ, ఘోరైః=భయంకరములయి	హముగల; మహాచలభవ= మహాపర్వ
న; ప్రహరణైః=ఆయుధములచేత; భి	తమువలె; నవివృథే=దుఃఖితుండు కా
న్నగాత్రః=భేదింపఁబడిన దేహముగ	డయ్యె.
లవాఁడై; ప్రదీప్తైః= ప్రకాశించుచు	ఆరాముండు, భయంకరంబులగు
న్నవగు; బహుభిః=పెక్కులయిన; వ	నారాక్షసులయాయుధంబులచే భిన్న
జ్రైః = విడుగులచేత; భిన్నగాత్రః	గాతుండయ్యె, నెన్నిపిడుగులు పడినను

మహాపర్వతంబువలనంబునొందనట్లు , అని, తాత్పర్యము.
ఎంతమాత్రముజలనంబునొందడయ్యె.

స విద్ధః క్షతజాదిగ్ధ స్సవః గాత్రేషు రాఘవః
బహువ రామ స్సంధ్యాభ్రై దివాకర ఇవావృతః. ౧౪

టీక సః=ఆ; రాఘవః= రఘువంశ	భూవ=ఉండెను.
మునందుఁబుట్టిన; రామః=రాముఁడు, స	ఆ రాముండు, అట్లు సమస్తావయవ
ర్వ గాత్రేషు= సమస్తావయవములందు	ములందును బాధింపఁబడి నెత్తుటం దను
ను; విద్ధః=కొట్టఁబడినవాఁడై; క్షతజా	పఁబడినవాఁడై, సాయంకాలమునందలి
దిగ్ధః = నెత్తురుచేఁబూయఁబడినవాఁ	మేఘంబులచేనావృతుండగు సూర్యుని
డై; సంధ్యాభ్రై=సంధ్యాకాలమునఁ	పగిదింబ్రకాశించుచుండెను.
దలిమేఘంబులచేత; ఆవృతః= కప్పఁబ	అని, తాత్పర్యము.
డిన; దివాకర ఇవ=సూర్యుండువలె; బ	

విషేదు దేవగంధర్వా సిద్ధాశ్చ పరమవఃయః
ఏకం సహస్రై ర్భూభి స్తదా దృష్ట్వా సమావృతమ్. ౧౫

టీక తదా=అప్పుడు ; దేవగంధ	ఖించిరి.
ర్వాః=దేవతలునుగంధర్వులును; సిద్ధా	అప్పుడు దేవతలునుగంధర్వులును సి
శ్చ=సిద్ధులును; పరమర్ష యః=ఉత్తము	ద్ధులును బరమభూలును , రాముండొ
లయినఋషులును; బహుభిః=పెక్కుల	క్కఁడు పెక్కువేల రాక్షసులచేఁజిక్కి
యిన; సహస్రైః=వేలచేత; సమావృ	యుండుటనుజూచి, మిక్కిలియుదుఃఖం
తం=చుట్టఁబడిన; ఏకం=ఒక్కఁడైన రా	మునొందిరి. అని, తాత్పర్యము.
ముని; దృష్ట్వా=చూచి; విషేదుః= దుః	

తతో రామ స్సుసంక్రందో మండలికృతకాముఃకః
ససజ్జ విశిఖా చాణా శతశో థ సహస్రకః. ౧౬

టీక|| తతః=అంత; రామః= రాముడు; సుసంక్రృద్ధః = మిక్కిలి-లియించినవాడై; మండలీకృతకామః = కః=గుండ్రముగాఁ జేయఁబడినధనుస్సుగలవాడై, విశిఖాః=విశిఖములను ; బాణాః=బాణములను, అధః=చంద్రాకారబాణములననుట ; శతశః= నూలునూలుగాను; అధః=ఇంక; సహస్రశః=వేసవేలుగాను ; ససజః = విడిచెను.

అంత , రాముండుపరమకుపితుండై, మండలీకృతకోదండుండై, నూలులనూలుగాను వేసవేలుగాను , అధః=చంద్రాకార బాణంబులంబ్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

దురావారాః దుర్విషహాః కాలదండోపమాః రణే ముమోచ లీలయా రామః కంకపత్రా నజిహ్వాగాః. ౧౭

టీక|| రామః=రాముడు; రణే = యుద్ధమునందు; లీలయా= విలాసము చేత; దురావారాః=నివారింపనలవిగానివియు; దుర్విషహాః=సహింపనలవిగానివియు; కాలదండోపమాః=యమదండములతోఁబోల్చి గలవియు; అజిహ్వాగాః= వక్రముగాఁబోనివియునగు; కంకపత్రాః=బాణములను; ముమోచ=విడిచెను.

అప్పుడు, యుద్ధంబున, రాముండు నివారింపఁగూడనివియుదుస్సహంబులును యమదండములవంటివియులత్యంత బుడప్పనివియునగు పెక్కు-బాణంబులను , అనాయాసంబుగాఁ బ్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

తే శ రా శ్శత్రునైస్త్వేష మక్తా రామేణ లీలయా ఆదదూ రక్షసాం ప్రాణాః పాశాః కాలకృతాభవ. ౧౮

టీక|| రామేణ=రామునిచేత; లీలయా=విలాసముచేత; శత్రునైస్త్వేష= శత్రునైన్యములయందు; ముక్తాః= విడువఁబడిన; తే=ఆ; శరాః= బాణములు; కాలకృతాః=యమునిచేతఁజేయఁబడిన; పాశాః=పాశములువలె; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; ప్రాణాః=ప్రాణములను; ఆదదః= గ్రహించినవి.

రామండు రాక్షస సైన్యంబులపై, (బున, రాక్షసుల ప్రాణంబులను గ్రహిం
విలాసంబునం బ్రయోగించిన బాణంబు చినవి, అని, తాత్పర్యము.
లు, కాలపాశంబులుంబోలె, యుద్ధం

భిత్వా రాక్షసదేహం స్తాం స్తే శరా రుధిరస్లుతాః
అంతరిక్షగతా రేణు దీప్తాగ్ని సమతేజసః. ౧౯

టీక॥ తే=అ, శరాః = బాణములు; మండుచున్న యగ్నితో సమానమయిన
తాక్ష=ఆ; రాక్షసదేహః= రాక్షస కాంతిగలవై; రేణుః=ప్రకాశించినవి.
దేహములను; భిత్వా=ధ్వంసిం చి; రుధి అబాణంబులు రాక్షస దేహంబుల
రాస్లుతాః= నెత్తురుచే దడుపఁబడిన నుభేదించి, నెత్తురుతో నాకాశంబునొం
వై; అంతరిక్షగతాః = ఆకాశమును ది, మండుచున్న యగ్నులుకై వడిం బ్ర
బొందినవై; దీప్తాగ్ని సమతేజసః = కాశించినవి. అని, తాత్పర్యము.

అసంఖ్యేయాస్తు రామస్య సాయకా శ్చాపమండలాత్
వినిష్క్రేతు రతీవోగ్రా రక్షః ప్రాణాపహరిణః. ౨౦

టీక॥ రామస్య= రామనియొక్క; యకాస్తు=బాణంబులు మాత్రము; విని
చాపమండలాత్ = మండలాకార మున్నేతుః=వెడలినవి.
గుధనుస్సుననుండి, అసంఖ్యేయాః= లె అప్పుడు, మండలాకార మునొందిన
క్కపెట్టరానివియు; అతీవ = మిక్కి రామనిధనుస్సుననుండి, మహాభయంక
యు; ఉగ్రాః=భయంకరములును; ర రంబులగులెక్కలేని బాణంబులు వెడలి,
క్షః ప్రాణాపహరిణః= రాక్షసులపా రాక్షసుల ప్రాణంబులనపహరించినవి.
ణంబులవపహరించునవియునగు; సా అని, తాత్పర్యము.

తై ధనూంషి ధ్వజాగ్రాణి వమాణిచ శిరాంసిచ
బాహుక సహస్తాభరణా నూరూక కరికరోపమాన్. ౨౧

చిచ్ఛేద రామ స్వమరే శతశో థ సహస్రశః

టీక॥ రామః = రామండ్రు; సవ
రే = యుద్ధమునందు, త్రైః = ఆబాణము
లచేత; శతశః = నూలులునూలులుగా
ను; అథ = మఱియు; సహస్రశః = వే
నవేలుగాను; ధనూంపి = విండ్లను; ధ్వ
జాగ్రాణి = పెక్కెములకొనలను; వ
మాణిచ = కవచములను, శిరానిచ =
తలలను; సహస్రాధరణా = కడియము
లతోఁగూడిన; బాహూ = చేతులను;
కరికరోపమా = వీనుంగులతోండము

లతోఁబోలెగలవగు; ఊరూ = తొ
డలను; చిచ్ఛేద = నలుకెను.

రామండ్రు, యుద్ధంబున, రాక్ష
సులధనుస్సులనుధ్వజంబులనుగవచంబు
లనుశిరస్సులనుగడియంబులతోఁగూడిన
బాహువులనువీనుంగతోండంబుల వం
టితోడలను, వేనవేలుగాఁ దీక్షణబా
ణంబుల, ఛేదించెను.

అని, తాత్పర్యము.

హయాక్ కాంచనసన్నాహాక్ రథయక్తాక్ ససారధీక్. ౨౨
గజాంశ్చ సగజారోహాక్ సహయాక్ సాదినస్తథా
పదాతీక్ సమరే హత్వా హ్యనయ ద్యమసాదనమ్. ౨౩

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆరా
ముండ్రు, సమరే = యుద్ధమునందు; కాం
చనసన్నాహాక్ = బంగారలంకారము
గాఁగలవియు; రథయక్తాక్ = రథము
నందుఁగూపఁబడినవియు; ససార
ధీక్ = సారథులతోఁగూడినవియునగు;
హయాక్ = గుఱ్ఱములను; సగజారో
హాక్ = మావటిలతోఁగూడిన; గజాం
శ్చ = వీనుంగులను; తథా = అట్లు; సహ
యాక్ = గుఱ్ఱములతోఁగూడిన; సాది
నః = గుఱ్ఱపువాండ్రును; పదాతీక్ = కాల్పు

రను; హత్వా = వధించి; యమసాదనం =
యమునియింటిని; అనయధి = పొందించె
నుగదా!

అప్పుడు, యుద్ధంబున, రామండ్రు,
కాంచనాలంకృతంబులను సారధీసహీ
తంబులనుగరథంబులకుఁగట్టినగుఱ్ఱంబు
లను, మావటిలతోఁగూడ నేనుంగులను
సాదులతోఁగూడగుఱ్ఱంబులను, గాలిబం
టులను, వధించి, యమపురికిం బంపెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో నాశీకనారాచై స్తీక్ష్ణాగై శ్చ వికణిభిః

భీమ మాతకస్వరం చక్ర ద్భిద్యమానా నిశాచరాః. ౨౪

టీక॥ తతః=అంతః; నిశాచరాః=	రం = దుఃఖితధ్వనిః; చక్రః = చే
రాక్షసులు; నాశీకనారాచైః= నాశా	సిరి.
కారములగు బాణములచేతను ఆయన	అంత , రాక్షసులట్లు , తీక్ష్ణము
బాణములచేతను; తీక్ష్ణాగైః = కఠకు	లగు నానావిధబాణములచే భేదంపఁబ
లయినకొనలుగల; వికణిభిశ్చ = క	డుచు, నోవకంజాలక, దుఃఖంబున , భ
ణాకారబాణములచేతను; భిద్యమా	యంకరంబుగానఱచిరి.
నాః = భేదంపఁబడుచున్నవారలయి;	అని, తాత్పర్యము.
భీమం= భయంకరముగా ; ఆతకస్వ	

త త్రైస్యం నిశితై బాణై రదితం మమభేదభిః

రామేణ న సుఖం లేభే శుష్కం వన మివాగ్నినా. ౨౫

టీక॥ రామేణ = రామునిచేత; మ	సుఖం = సుఖమును; నలేభే= పొంద
మభేదభిః = బేదస్థానములను భేదిం	దయ్యె.
చునట్టినిశితైః = తీక్ష్ణములయిన; బా	అట్లు రామునిచే మమభేదకంబుల
ణైః=బాణములచేత; అదితం = పీ	గుబాణంబులనొప్పించఁబడినయారాక్ష
డింపఁబడిన; తత్ = ఆ; సైస్యం = సై	సనేన , కాచిఁచుచేదహించఁబడు
స్యము; అగ్నినా = అగ్నిశాహిత్రము	నరణ్యముంబోలె , మిక్కిలియువ్యధ
చేత; అదితం (అధ్యాహ్నతము) =	నొందినది. అని, తాత్పర్యము.
పీడింపఁబడిన; వనమివ = అడవివలె;	

కేచి ద్భీమబలా శ్చూరాశ్చూలాశ్చ ఖడ్గాశ్చ పరశ్వధాశ్చ

రామస్యా భీముఖం గత్వా చిక్షేభుః పరమాయుధాః. ౨౬

టీక॥ భీమబలాః = భయంకరమయినబలముగలవారలు; శూరాః =

యధమునందు భయములేనివారలన
గు;కేచిత్=కొందఱురాక్షసులు; రా
మస్య=రామునికి, అభిముఖం = ఎదు
రుగా; గత్వా = పోయి; పరమా
యుధాక్ = ఉత్తమాయుధంబుల
గు, సూలాక్ = సూలములను; శి
ర్షాక్=కత్తులను; పరశ్వధాక్ = గొ

డ్డశ్లశు;చిత్రిపుః=చేసిరి.

భయంకరబలశాలులును శూరులు
నగుకొందఱురాక్షసులు, రామునక
భిముఖంబుగఁగాఁబోయి, యుత్తమంబుల
గు సూలంబులు ఖడ్గ బులుఁబరశ్వరం
బులుమన్నగునాయుధంబులను, రాము
నిపైచేసిరి. అని, తాత్పర్యము.

తేషాం బాణైః మహాబాహు శ్చస్త్రాః శ్చైవారాః
జహార సమరే ప్రాణాన్ చిచ్ఛేదవ శిరోధరాన్. ౨౭

టీక॥మహాబాహుః= పెద్దచేతులు
గల; రాఘవః=రాముఁడు; బాణైః=బా
ణములచేత, తేషాం= ఆరాక్షసులయొ
క్క; శస్త్రాః=ఆయుధములను; ఆవా
ర్య=అడ్డగించి; సమరే = యుద్ధమునం
దు; ప్రాణాన్=ప్రాణములను; జహా

ర=గ్రహించెను. శిరోధరాన్=శం
రములను; చిచ్ఛేద=నఱకెను.

మహాబాహుండగురాముఁడు, బా
ణంబులచే, నారాక్షసులుప్రయోగించిన
యాయుధంబులనివారించి, వారిలకంఠ
ములనుఛేదించెను. అని, తాత్పర్యము.

తే భిన్నశిరసః పేతు శ్చిన్నవమశరాసనాః
సుపణావాతవిత్తప్తా జగత్యాం పాదపాయధా. ౨౮

టీక॥తే = ఆరాక్షసులు; భిన్నశి
రసః = నలుకఁబడినతలలుగలవారిల
యి; భిన్నవమశరాసనాః = నలుకఁ
బడినకవచములును ధనుస్సులునుగలవా
రలయి; సుపణావాతవిత్తప్తాః = గరు
త్తంతునివాయువుచే నెగురఁ గొట్టఁ
బడిన; పాదపాయధా=వృక్షములువ

లె; జగత్యాం = భూమియందు; పే
తుః=పడిరి.

ఆరాక్షసులు, తలలుఛేదించఁ బడి
కవచంబులును ధనుస్సులును ఖండితం
బులుగాఁగా, గరుత్తంతునిపక్ష వా
యువుచేవృక్షంబులుభూమింబడునట్లు,
నేలంగూలిరి. అని, తాత్పర్యము.

అవశిష్టాశ్చ యే తత్ర విషణ్ణాశ్చ నిశాచరాః

ఖర మేవాభ్యధావంత శరణార్థకం శరాదికతాః. ౨౯

టీక॥ తత్ర = ఆసేనయందు; యే = ఎ
వ్వరు; అవశిష్టాశ్చ = మిగిలినవారలనో, చిఁయె; అభ్యధావంత = పరుగెత్తిరి.
తే (అధ్యాహృతము) = ఆ, నిశాచరా ఆరాక్షసులలోఁజంపఁబడఁగా మి
శ్చ = రాక్షసులును; శరాదికతాః = బా గిలిన రాక్షసులును, రామబాణవిధుల
ణములచేఁబీడింపఁబడినవారలయి; విష యిభయంపడి, కావుకావుమని, ఖరునిశ
ణ్ణాః = దుఃఖితులయి; శరణార్థకం = ర ంబునొచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

తాన్ సర్వాన్ పున రాదాయ సమాశ్వాస్యచ దూషణః

అభ్యధావత కాకుత్స్థం క్రద్ధో రుద్ర మివాంతకః. ౩౦

టీక॥ దూషణః = దూషణుడు; నిగూర్చి; అంతకథనంబునందువలె;
తాన్ = ఆరాక్షసులును; సర్వాన్ = అం అభ్యధావత = పరుగెత్తెను.
దఱువు, పునః = మఱువ; ఆదాయ = గ్ర నూషణుడు, ఆ రాక్షసులనందఱుం
హించి; సమాశ్వాస్యచ = ఊఱడించి విలిచి, యాశ్వాసించి, క్రద్ధుడై, రుద్రు
యు; క్రద్ధః = కోపించినవాడై; కాకు న్నపైకిమృత్యువుపోవునట్లు, రామునిపై
త్థం = రామునిగూచి; రుద్రం = రుద్రు కడరెడు. అని, తాత్పర్యము.

నివృత్తాస్తు పున స్సర్వే దూషణాశ్రయసంశ్రితాః

రామ మేవాభ్యధావంత సాలతాలశిలాయుధాః. ౩౧

టీక॥ తే (అధ్యాహృతము) = ఆరా ధూషణునియాశ్రయమును బొందినవా
క్షసులు; సర్వే = అందఱును; పునః = రలయి; సాలతాలశిలాయుధాః = మ
మఱువ; నివృత్తాస్తు = మఱలినవారలయి ద్దిచెట్లును తాటిచెట్లును తాళ్లును ఆ
నంతనె; దూషణాశ్రయసంశ్రితాః = యుధములు గాఁగలవారలయి; రామ

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౩౪౩

స ౨౫

శ్లో ౩౪౩

మేవ=రామునిగూర్చియే; ఆభ్యధావంత=పరుగై తిరి.

ఆ రాక్షసులందఱును మఱి వచ్చి దూషణమున్నిడికొని, సాలవృక్షంబు

లను దాలవృక్షంబులను శిలలను నాయు ధంబులు గాఁగొని, రామునిపైకడరిరి. ఆ, తాత్పర్యము.

శూలముద్గ్రహస్తాశ్చ చాపహస్తా మహాబలాః
సృజంత శ్వరవషాణి శస్త్రవషాణి సంయగే. ౩౨
ద్రుమవషాణి మంచంత శ్శిలావషాణి రాక్షసాః

టీక॥ శూలముద్గ్రహస్తాశ్చ=శూలములును గుడియలును శేతులం గల వారలును; చాపహస్తాః = బిల్లుచేతులంగలవారలును; మహాబలాః = అధికమయినబలముగలవారలునగు; రాక్షసాః=రాక్షసులు; సంయగే= యుద్ధమునందు; శ్వరవషాణి= బాణములవానలను; శస్త్రవషాణి= ఆయుధవషాణములను; సృజంతః= ప్రక్షిప్తుచు; ద్రుమవషాణి= వృక్షవషాణములను.

శిలావషాణి = తాళ్లవానలను; మువంతః = విడుచుచు; అనఁ (అధ్యాత్మతము)=ఉండిరి. శూలముద్గ్రహంబులను ధనుస్సులను దాల్చియున్నవారలును మహాబలశాలులునగునారాక్షసులు, యుద్ధంబున, రామునిపై, బాణంబులను నానావిధాయుధంబులను వృక్షంబులను తాళ్లను గుఱిపించుచుఁబోరుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

తద్భూవా ద్భృతం యుద్ధం తుమలం రోమహవణమ్ ౩౩
రామస్యచ మహాఘోరం పున స్తేషాంచ రక్షసామ్

టీక॥ పునః=మఱి; రామస్యచ=రామునకును; తేషాం=ఆ; రక్షసాం=రాక్షసులకును; అద్భుతం = అశ్చర్యకరంబును; రోమహవణం= వెండ్రుకల గగుఘాటనొందించునదియు; తుమ

లం=దొమ్మియును; మహాఘోరం = మహాభయంకరమునగు, తత్=అట్టి; యుద్ధం=యుద్ధము; బహూవ = అయినది. అప్పుడు, మఱి, రామునకును ఆ రాక్షసులకును రోమహవణంబును ఆశ్చర్య

కరణును మహాభయంకరణునగు తు | అని, తాత్పర్యము.
మలయుద్ధము, జరిగినది.

తే సమంతా దభిక్తుర్థా రాఘవం పున రభ్యయః. ౩౪

టీక|| తే = ఆ రాక్షసులు; సమంతా | పోయిరి.
తే = అంతటను; అభిక్తుర్థా = కోపము | ఆ రాక్షసులు, మఱుల, బరమకుపిత
నొందినవారిలయి; పునః = మఱుల; రా | లయి, రామునిపైకడరిరి.
ఘవం = రామునిగూచిక, అభ్యయః = | అని, తాత్పర్యము.

తైశ్చ సర్వా దిశో దృష్ట్వా ప్రదిశశ్చ సమావృతాః

రాక్షసై రుద్యతప్రాసై శ్వరవర్షాభివర్షిభిః. ౩౫

స కృత్వా భైరవం నాద మస్త్రం పరమభాస్వరమ్

సంయోజయత గాంధర్వం రాక్షసేషు మహాబలిః. ౩౬

టీక|| మహాబలిః = అధికమయినబలముగల, సః = ఆ రాముడు; ఉద్యతప్రాసైః = ఎత్తబడినయీలైలు గలవారలును; శరవర్షాభివర్షిభిః = బాణవర్షంబులు గురియుచున్నవారలునగు, తైః = ఆ, రాక్షసైః = రాక్షసులచేత; సమావృతాః = కప్పబడిన; సర్వాః = సమస్తములయిన, దిశశ్చ = దిక్కులను, ప్రదిశశ్చ = విదిక్కులను; దృష్ట్వా = చూచి; భైరవం = భయంకరమయిన; నాదం = ధ్వని; కృత్వా = చేసి; పరమభాస్వరం = మిక్కిలియుద్భవకాశించునట్టి; గాంధర్వం = గంధర్వదేవతాకమయిన; అస్త్రం = అస్త్రమును; రాక్షసేషు = రాక్షసులయందు; సంయోజయత (సమయోజయత్) = కూచెను. మహాబలిండుగురాముండు, రాక్షసులప్రాసంబులుధరించి, బాణవర్షంబులుగురియుచు సమస్తదిక్కుల నావరించియుండుటంజూచి, భయంకరంబుగా సింహనాదంబుసేయుచు, బరమభాస్వరంబగు గాంధర్వాస్త్రంబును, రాక్షసులపైఁబ్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

తత శ్చ సహస్రాణి నిర్వయు శ్చ పమండలాత్
సర్వా దశ దిశో బాణై రవార్యంత సమాగతైః. ౩౭

టీక॥ తతః=అంత; చాపమండలాత్ = మండలాకారమగు ధనుస్సుననుండి; శరసహస్రాణి = బాణంబుల వేలు; నిర్వయుః=వెడలినవి. సమాగతైః= వచ్చిన; బాణైః=బాణముల చేత; దశ = పదియైన; దిశః = దిక్కులు; స	ర్వాః=అన్నియును; అవార్యంత=అడ్డగించబడినవి. అంతరాముని ధనుస్సుననుండి, వేసిన బాణంబులు వెడలినవి; రామప్రయుక్తంబులగు బాణంబులు దశదిశలు నుండి చెలంగినవి. అని, తాత్పర్యము.
--	--

నాదదానం శరాణ్ ఘోరా న్మమంచంతం శిలీముఖాన్
వికషమాణం పశ్యంతి రాక్షసాస్తే శరాదితాః. ౩౮

టీక॥ శరాదితాః = బాణముల చేచీడించబడిన; తే=ఆ; రాక్షసాః= రాక్షసులు; ఘోరాన్ = భయంకరములైన; శరాన్=బాణములను; ఆదదానం = గ్రహించుచున్న రాముని; న(పశ్యంతి)=చూడరు. శిలీముఖాన్=బాణములను; ముంచంతం= విడుచుచున్న రాముని, న (పశ్యంతి)= చూడరు.	వికషమాణం = ఈడ్చుచున్న రాముని; (న)పశ్యంతి=చూడరు. బాణపీడితులగు నారాక్షసులు, రాముండు బాణంబులు దీయుటను గాని బాణంబులు విడుచుటను గాని ధనుస్సునాకషించుటను గాని గానంజాలరైరి; బాణంబుల చేచీడితులు మాత్రమగుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.
---	---

శరాంధకార మాకాశ మావృణో త్సదివాకరమ్
బధూవా వస్థితో రామః ప్రవమన్నివ తాన్ శరాన్. ౩౯

టీక॥ శరాంధకారం= బాణములను నంధకారము; సదివాకరం= సూర్యుని తొంగుడిన; ఆకాశం = ఆకాశమును;	ఆవృణోత్=కప్పినది. రామః=రాముండు; తాన్=ఆ; శరాన్= బాణములను; ప్రవమన్నివ=క్రక్కుచున్నవాడవలె;
---	---

అవస్థితః=ఉన్నవాఁడు; బభూవ = ఆ
యెను.

ఆకాశంబంతయు సూర్యునితోఁ
గూడ, బాణమయంబగు నంధకారంబు

జేనావృతంబయినది; రాముండు, ఆచా
ణంబులనునోటివెంబడిఁ గ్రమ్మనట్లు
చూపట్టుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

యుగప త్పతమానైశ్చ యుగపచ్చ హతై భృశమ్

యుగప త్పతితైశ్చైవ వికీణా వసుధా ౭ భవత్. ౪౦

టీక॥ యుగపత్ = ఏకకాలమునం ది; అభవత్ = అయినది.

దు; పతమానైశ్చ = పడుచున్నవార
లును, యుగపత్ = ఏకకాలమునందు,
హతైశ్చ = వధింపఁబడిన వారలును;
యుగపత్ = ఏకకాలమునందు; పతితై
శ్చైవ = పడినవారలునగు రాక్షసుల
చేత; వసుధా = భూమి; భృశం = మి
క్కిలియు; వికీణా = వ్యాపింపఁబడిన

గుంపులుగుంపులుగాఁబడుచున్నవార
లునుగుంపులుగుంపులుగా వధింపఁబడి
నేలంగూలువారలునుగుంపుగుంపుగావి
వశమయినేలంబడియున్న వారలునగు
నారాక్షసులచే, నయ్యుద్ధభూమి యం
తయువ్యాపింపఁబడియుండినది.
అని, తాత్పర్యము.

నిహతాః పతితాః క్షీణా శ్చిన్నా భిన్నా విదారితాః

తత్ర తత్ర స్త దృశ్యం తే రాక్షసాస్తే సహస్రశః. ౪౧

టీక॥ తే=ఆ; రాక్షసాః = రాక్షసు

లు; నిహతాః=చంపఁబడినవారలును; ప
తితాః=పడినవారలును, క్షీణాః=నశిం
చినవారలును; భిన్నాః=నలుకఁబడిన
వారలును; భిన్నాః=భేదింపఁబడిన వా
రలును; విదారితాః=చీల్చఁబడినవార
లునై; సహస్రశః=వేనవేలుగా; తత్ర
తత్ర= అచ్చటచ్చట; దృశ్యం తే=

చూడఁబడిరి.
ఆయ్యుద్ధభూమియందు, రాక్షసు
లు, కొందఱు నిహతులును గొందఱు
పతితులును గొందఱు రూపనాశంబు
నొందినవారులును గొందఱునలుకఁబడి
నవారలును గొందఱుభిన్నులునుగొంద
ఱువిదారితులునునై, వేనవేలుగాఁ బడి
యండిరి. అని, తాత్పర్యము.

సోష్ఠీష్టే రుత్రమాంగైశ్చ సాంగదై ర్భాహుభి స్తథా
 ఊరుభి జానుభి శ్చిన్తై నానారూపవిభూషణైః ౪౨
 హయైశ్చ ద్విపముఖైశ్చ రథై ర్చిన్తై రనేకశః
 చామరై వ్యజనై శ్చత్రై ధ్వజై నానావిధై రపి ౪౩
 రామస్య బాణాభిమాత్రై విచిత్రై శూలపట్టినైః
 ఖడ్గైః ఖండికృతైః ప్రానై ర్వికీర్ణైశ్చ పరశ్వధైః ౪౪
 చూణితాభి శ్శిలాభిశ్చ శరై శ్చిన్తై రనేకశః
 విచ్చిన్తై స్సమరే భూమి ర్వికీర్ణా ౭ భూ భ్యయంకరా ౪౫

టీక||సమరే= యుద్ధమునందు; భి
 న్తై=నలుకఁబడిన,సోష్ఠీష్టై= తల
 గుడ్డలతోఁగూడిన; ఉత్తమాంగైశ్చ=
 తలలచేతను; తథా=అట్లు ; సాంగ
 దైః = బాహుపురులతోఁగూడిన; బా
 హుభిః=చేతులచేతను; నానారూపవి
 భూషణైః=నానావిధములయినయలం
 కారములుగల; ఊరుభిః= తొడలచేత
 ను; జానుభిః=మోఁకాళ్ల చేతను ; అ
 నేకశః=అనేకములుగా; భిన్తై=భే
 దింపఁబడిన; హయైశ్చ=గుఱ్ఱములచేత
 ను;ద్విపముఖైశ్చ=గజశైష్టములచే
 తను;రథైః=రథములచేతను; నానావి
 ధైః=నానావిధములగు;చామరైః=విం
 జామరలచేతను;వ్యజనైః= విసనకట్టల
 చేతను;చత్రైః=గొడుగులచేతను;ధ్వ
 జైరపి= తెుకెములచేతను ; రామ

స్య= రామునియొక్క ; బాణాభిమా
 త్రైః=బాణములచేతఁగొట్టఁబడిన; విచి
 త్రైః=నానావిధములగు ; శూలపట్టి
 నైః=శూలములచేతను;ఖడ్గకత్తులచేత
 ను;ఖండికృతైః=తునకలుగాఁ జేయఁబ
 డిన;ప్రానైః= ఈఁతులచేతను ; వికీ
 ర్ణైః=వెదఁజల్లఁబడిన;పరశ్వధైః=గొడ్డ
 ల్ల చేతను;చూణితాభిః=చూణము
 గాఁజేయఁబడిన;శిలాభిశ్చ=తాళ్లచేత
 ను;అనేకశః=అనేకముగా;విచ్చిన్తైః=
 నలుకఁబడిన;చిన్త్రైః= నానావిధముల
 గు;శరైః=బాణములచేతను;భూమిః=
 భూమి;వికీర్ణా= వ్యాపింపఁబడినదై;
 భయంకరా=భయముగలిగించునది;అ
 భూత్=అయినది.

రామబాణంబులచే నలుకఁబడినత
 లగుడ్డలతోఁగూడినశిరస్సులచేతను బా

హువురుల చేనలంకృతంబులగు బాహు
వులచేతను నానావిధాలంకార సహి
తములగు తొడలచేతను మ్రోఁకాళ్ల
చేతను గుఱ్ఱములచేతను ఏనుంగుల చే
తను రథములచేతను నానావిధము ల
గు చామరముల చేతను విసనకఱ్ఱలచే
తను ఛత్రంబులచేతను ధ్వజంబుల చే
తను నానావిధంబులగు శూలంబులచే

తను అడ్డకత్తులచేతను దునులుగా
శేయఁబడిన ఖడ్గంబులచేతను బ్రాసం
బులచేతను గొడ్డళ్ల చేతను బాణి
తంబులగు శిలలచేతను ఛిన్నంబులగు
బాణంబులచేతను, ఆయుధధూమియం
తయు వ్యాపింపఁబడి భయంకరంబ
యియండినది. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, పంచవింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థాచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండపంచవింశస్సర్గః టీక,

ముగిసినది.

త్రై

ష డ్వింశతసర్గప్రారంభః.

దూషణస్తు స్వకంనైన్యం హన్యమానం నిరీక్ష్యసః
సందిచేశ మహాబాహు ర్భీమవేగాన్నిశాచరత్. ౧
రాక్షసాన్ పంచసాహస్రాన్ సమరే వ్వనివతిః

టీక॥ మహాబాహుః = పెద్దచేతులు	సాన్ = అయిదువేలమందిని ; సందిచేశ = అజ్ఞాపించెను.
గలఃసః = ఆ దూషణస్తు = దూషణుండు	మహాబాహుండగుదూషణుండు, త
నుః హన్యమానం = చంపబడుచున్న;	ననైన్యమంతయుఁజ్ఞురామునిచేహతం
స్వకం = తనదైన; నైన్యం = నైన్యమును;	బగుటంబూచి, భయంకరవేగులును ఎట్టి
నిరీక్ష్యతు = చూచినంతనెఱిమివేగాన్ =	యుద్ధంబుననేనియు వెనుదీయనివారలు
భయంకరమయిన వేగము గలవారలు	నగునైదువేలరాక్షసుల, రామునిపైకి
ను; సమరేషు = యుద్ధములందు ; అనివ	బోవ, నాజ్ఞాపించెను.
తిఃసః = మఱినివారలును ; నిశాచ	అని, తాత్పర్యము.
రాన్ = రాత్రిదిగువారలునగు; రా	
క్షసాన్ = రాక్షసులను ; పంచసా	

తే శూలైః పట్టనైః ఖడ్గైః శ్శిలావక్షైః దుశ్శైః మైరపి. ౨

శరవక్షైః రవిచ్ఛిన్నం వవషున్తం సమంతతః

టీక॥ తే = ఆ రాక్షసులు; శూలైః =	ఆరామునిగూచి; సమంతతః = అం
శూలములచేతను; పట్టనైః = అడ్డకత్తు	తటను; అవిచ్ఛిన్నం = ఎడతెగక; వవ
లచేతను; ఖడ్గైః = కత్తులచేతను; శి	షుః = కురిపించిరి
లావక్షైః = తాళ్లవానలచేతను; ద్రు	ఆరాక్షసులు, నలుప్రక్కలనుండి,
మైరపి = వృక్షములచేతను ; శరవ	శూలంబులును బట్టిసంబులును ఖడ్గంబు
క్షైః = బాణములవానలచేతను; తం =	లును తాళ్లును వృక్షంబులును బాణంబు

లును, రాముఁడై, నవిచ్ఛిన్నంబు గాఁగురిపించిరి. అని, తాత్పర్యము.

స ద్రుమాణాం శిలానాంచ వషణం ప్రాణహరం మహత్. ౩

ప్రతిజగ్రాహ ధర్మాత్మా రాఘవ స్తీక్షణాయై కైః

<p>టీక॥ ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభా వృక్షగు; సః=ఆ; రాఘవః= రాముం డు; ద్రుమాణాం= వృక్షములయొక్క యొ; శిలానాంచ = తాళ యొక్క యొ; ప్రాణహరం=ప్రాణములనుహ రించునట్టి; మహత్ = గొప్పదగు; వ షణం=వానను; తీక్షణాయై కైః = కలు</p>	<p>కులయినబాణములచేత ; ప్రతిజగ్రా హ=స్వీకరించెను. ధర్మాత్మ్యండ్లగు రాముండు, ప్రా ణహరంబునుభయంకరంబునునగు, నా శిలావృక్షములవషణమును, గలకుబా ణంబుల, నివారించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ప్రతిగృహ్యచ తద్యవణం నిమిలితభవషణభః. ౪

రామః క్రోధం పరం లేభే వధార్థం సవరక్షణమ్

<p>టీక॥ రామః=రాముండు ; ఋష వభవ=వృషభమువలె; నిమిలితః= కం ఠుమూసికొన్నవాఁడై; తత్=ఆ ; వ షణం=వానను; ప్రతిగృహ్యచ=స్వీకరిం చియు; సర్వరక్షణం= సమస్తరాక్ష సులయొక్కయు; వధార్థం=చంపు టకొఱకు; పరం=అధికమయిన; క్రో ధం=కోపమును; లేభే=పొందెను.</p>	<p>రాముండు, ఆఁబోతుకన్నముని కొనియెంతవానయైనను సరకునేయ కుండునట్లు, నానావిధాయుధవషణ మునుసరకునేయకతీసికొని , ఆరాక్ష సులనండఱును వధించుటకై , మహా కోపంబునవలంబించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తతః క్రోధసమావిప్లవః ప్రదీప్త భవ తేజసా. ౫

శరైరవాకిర త్స్వస్యం సర్వత స్సహదూషణమ్

టీక॥ తతః = అంతఃసః (ఆధ్యాత్మతము) = ఆరాముఁడు ; క్రోధన	అంతఃసఃశరైః = బాణముల చేత; అవాకిరితః = చల్లెను.
మావిష్టః = కోపముచేనాచేరింపఁబడినవాఁడై; తేజసా = కాంతిచేత, ప్రదీ	అంత, రాముండు పరమక్రద్ధుం
ప్తభవ (స్థితః) = మండుచున్నవాఁడై; సహదూషణం = దూషణునతోఁగూ	డై, తేజంబున వెలుంగుచు, దూషణ
డినః సైన్యం = సైన్యమును; సవకం =	సహితంబుగా నారాత్మస సేననంత
	యు, బాణంబుల చేరిండునట్లు గావి
	చెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్సేనాపతిః క్రద్ధో దూషణ శ్చత్రుదూషణః. ౬
శరై రశనికల్పై స్తం రాఘవం సమవాకిరత్

టీక॥ తతః = అంతః; శత్రుదూషణః = శత్రువులదూషించునట్టి; సేనాప	తం = ఆ; రాఘవం = రాముని; సమవా
తిః = సేనానాయకుఁడగు; దూషణః =	కిరత్ = చల్లెను.
దూషణుండు; క్రద్ధః = కోపించినవాఁ	అంత, శత్రుదూషణుండును సేనా
డై; అశనికల్పైః = వజ్రములతోను	నాయకుండునగు నాదూషణుండుకో
మానములగు; శరైః = బాణముల చేత;	పించివజ్రంబులంబోని కఠినబాణంబుల
	రామునినొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము

తతో రామ స్సుసంక్రద్ధః తురేణా స్య మహద్ధనుః. ౭
చిచ్ఛేద సమరే వీర శ్చతుభిః శ్చతురో హయాః

టీక॥ తతః = అంతః; సమరే = యు	నాలుగింటిచేత; చతురః = నాలుగై
ద్ధంబునందు; వీరః = పరాక్రమశాలియ	న; హయాః = గుఱ్ఱంబులను; చిచ్ఛేద =
గు; రామః = రాముఁడు; సుసంక్రద్ధః =	సఱకెను.
మిక్కిలియొగ్గోపించినవాఁడై; తురే	అంత, వీరుండగు రాముండునుయు
ణః = అధఃపంద్రబాణముచేత; అస్య =	ద్ధంబున, నొక్కయర్ధపంద్రాకారబా
ఈదూషణునియొక్క; మహత్ = గొ	ణంబున నాదూషణునిధనుస్సునుఖండిం
ప్పదగు; ధనుః = వింటిని ; చతుర్భిః =	చి, నాలుగుబాణంబులచే నతనిగుఱ్ఱం

బులంగూలనేసెను. అని, తాత్పర్యము.

హత్వా చాశ్వాక్ శరై స్తీక్ష్ణై రధఃచంద్రేణ సారథేః ౮
శిరో జహార త ద్రక్ష స్త్రిభి ర్వివ్యాధ వక్షసి

టీక॥ సః(అధ్యాత్మతమ)=ఆరా	టామ్మునందు; త్రిభిః= మూడింటిచే
ముందు; తీక్ష్ణైః = కఠకులయిన; శ	త; వివ్యాధ=నొప్పించెను.
రైః=బాణములచేత; అశ్వాక్=గొట్ట	ఆరామండు, అట్లుకఠకుబాణంబు
ములను; హత్వాచ=వధించియు; అ	లచేగొట్టంబులవధించి, యొకయర్థ చం
ధఃచంద్రేణ= అధఃచంద్రబాణముచే	ద్రాకారబాణంబున సారథి శిరంబు
త; సారథేః= తేరునడవువానియొక్క;	ద్రుంచి, యంతంబోక, యదూషణని
శిరః=తలను; జహార = హరించెను.	టామ్మునమూడమ్మునొప్పించెను.
తత్=ఆ; రక్షః=దూషణః; వక్షసి=	అని, తాత్పర్యము.

సచ్చిన్నధన్వా విరధో హతాశ్వో హతసారథిః ౯
జగ్రాహ గిరిశృంగాభం పరిఘం రోమహషణమ్
వేష్టితం కాంచనైః పట్టై ర్దేవసైన్యప్రమదణమ్. ౧౦
అయన్తై శృంకుభి స్తీక్ష్ణైః కీణం పరవసోక్షితమ్
వజ్రాశనిసమస్పృశం పరగోవురదారణమ్. ౧౧

టీక॥ సః=ఆదూషణండు ; చిన్న	గుపాటునొందించునదియు; కాంచ
ధన్వా=నలుకఁబడిన విల్లుగలవాండ్రై;	నైః=బంగారువికారములయిన ; ప
విరధః = రధములేసేవాండ్రై; హతా	ట్టైః=కట్టులచేత; వేష్టితం = చుట్ట
శ్వః = చంపఁబడిన గొట్టములుగలవాం	బడినదియు ; దేవసైన్యప్రమదణం=
ద్రై; హతసారథిః= చంపఁబడినసారథి	దేవసైన్యములమదింపునదియు ; ఆ
గలవాండ్రై; గిరిశృంగాభం= పవతశి	యనైః=ఇనుమువికారములయిన ; తీ
ఖరముయొక్క కాంతివంటి కాంతిగలది	క్ష్ణైః=కఠకులయిన; శంకుభిః= మేకు
యు; రోమహషణం= వెండ్రుకలగ	లచేత; కీణం= వ్యాపింపఁబడినదియు;

పరవసోక్షితం = శత్రువుల మేదస్సు
చేదడుపఁబడినదియు ; వజ్రాశనిసమ
స్పృశం=వజ్రములతోను వజ్రాయుధ
ముతోనుసమానమయిన తాఁకుడుగల
దియు; పరగోపురదారణం = శత్రు
వుల పట్టణద్వారంబులను భేదించునది
యనగు; పరిఘం=ఇనుపగుదియను; జ
వ్రాహ=తీసికొనెను.

దూషణండు , అట్లు తనధనస్సు
ఖండింపఁబడుటయుగుట్టంబులును సా
రధీయునువధింపఁబడుటయుంజూచి,ప
వత శిఖరసమానంబును జూపరుల

కుభయంబుగలిగించునదియు బంగారు
కట్టులతోఁ గూడినదియుఁ బలుమాటు
దేవనైస్యంబుల మదిఁచినదియుఁ దీ
క్షణంబులగు నినుపమేకులతోఁ గూడిన
దియుశత్రువులమేదస్సుచే దడుపఁబడి
నదియు వజ్రములను రత్నంబులు చలె
నతికరినంబును వజ్రాయుధంబుకైవ
డిఁ బ్రాణహరంబును శత్రువుల పుర
ద్వారంబుల భేదించునదియు నగు మ
హాపరిఘంబు, గ్రహించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం మహేరగసంకాశం ప్రగృహ్య పరిఘం రణే

దూషణో భృద్రవ ద్రామం క్రూరకమా నిశాచరః. ౧౨

టీక॥ క్రూరకమా= క్రూరముల
యినకార్యములుగల; దూషణః= దూ
షణండును; నిశాచరః = రాక్షసుఁడు;
రణే= యుద్ధమునందు ; మహేరగ
సంకాశం=మహాసపఁముతో సమాన
మయిన; తం=ఆ; పరిఘం = ఇనుపగు
దియను; ప్రగృహ్య = పట్టుకొని; రా

మం=రామునిగూచి; అభృద్రవత్ =
పరుగెత్తెను.

క్రూరకముండగు దూషణండు,
మహేరగముంబోని యాపరిఘంబు
చేకొని, యుద్ధంబునరామునిపైకిఁ బో
యెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్యా భిపతమానస్య దూషణస్య స రాఘవః

ద్వాభ్యాం శరాభ్యాం చిచ్ఛేద సహస్తాభరణౌ ఘృజౌ. ౧౩

టీక॥ సః=ఆ; రాఘవః = రాముఁడు; అభిపతమాతస్య = ఎదుర్కొని

వచ్చుచున్నంతస్య = ఆ; దూషణస్య =
 దూషణుం యొక్క; సహస్రాభరణౌ =
 కడిమములతోఁగూడిన, భుజౌ = బా
 హువులను; ద్వాభ్యాం = రెండైన;
 క రాభ్యాం = బాణముల చేత; చిచ్ఛేద =
 నఱికింను.

ఆ రాముండు, అట్లు దూషణుండు
 పరిఘంబు చేసిడికొని తన పైకివచ్చుటం
 జూచి, రెండు బాణంబుల చేత, గం
 కణాలంకృతంబులగు నతని బాహువు
 లంద్రుంచెను. అని, తాత్పర్యము.

భ్రీష్ట స్తస్య మహాకాయః పపాత రణమూఢకాని
 పరిఘ శ్చిన్నహ స్తస్య శక్రధ్వజ ఇవాగ్రతః. ౧౪

టీక|| రణమూఢకాని = యుద్ధాగ్ర డెను.

మునందు; భిన్నహ స్తస్య = నలుకంటడి
 న చేతులుగల; తస్య = ఆ దూషణుని యొ
 క్క; మహాకాయః = పెద్దయాకారము
 గల; పరిఘః = ఇనుపగుదియ; భ్రీష్టః =
 జూతినదై; అగ్రతః = ముందట; శక్రధ్వ
 జఇవ = ఇంద్రధ్వజమువలె; పపాత = ప

అట్లు దూషణుని బాహువులు రెండు
 నుఖండింపఁబడుటయు, భయంకరాకా
 రంబగునతని పరిఘంబు చేతనుండి జూతీ,
 యుత్సవాంతంబుననింద్రధ్వజంబు పడు
 నట్లు, నేలంబు డెను.
 అని, తాత్పర్యము.

స కరాభ్యాం విశీకాభ్యాం పపాత భువి దూషణః
 విషాణాభ్యాం విశీణాభ్యాం మనస్సీవ మహాగజః. ౧౫

టీక|| సః = ఆ; గూషణః = దూషణుండు;
 విశీకాభ్యాం = పడిన, క రాభ్యాం = చేతు
 లతో; సహితః (అధ్యాహృతము) =
 కూడినవాండై; విశీణాభ్యాం = రావి
 న; విషాణాభ్యాం = కొమ్ములతో; సహి
 తః (అధ్యాహృతము) = కూడిన; మన

స్సీవ = ధైర్యముగల; మహాగజఇవ =
 పెద్దయేనుంగువలె; భువి = నేలయందు;
 పపాత = పడెను.
 ఆ దూషణుండట్లు చేతులుదెగి, దం
 తంబులుదెగిన మహాగజంబు పగిది, నేలం
 గూలెను. అని, తాత్పర్యము.

తం దృష్ట్వా పతితం ధూమా దూషణం నిహతం రణే
సాధు సాధ్వీతి కాకుత్స్థస్స సర్వభూతా న్యపూజయత్. ౧౬

టీక సర్వభూతాని= సమస్తభూ	పూజయత్=పూజించిరి.
తంబులు; రణే=యుద్ధమునందు; నిహ	అట్లుదూషణండు యుద్ధంబున ని
తం=చంపంబడిచవాఁడును; ధూమా=	హతుండై నేలంబడుటనబూచి, సమ
నేలయందు; పతితం= పడినవాఁడున	స్తమాతంబులును, రాముఁసాధు వా
గు; తం=ఆదూషణం = గూషణమై	చ.బులం బ్రశంసించినవి.
దృష్ట్వా=చూచి; సాధుసాధ్వీతి=ఒకే	అని, తాత్పర్యము.
చలేయిని; కాకుత్స్థస్స=రాముని; అ	

ఏకస్మిన్నంతరే క్రుద్ధా శ్రుయ సేనాగ్రయాయినః
సంహృత్యా భ్యద్రవత్ రామం మృత్యుపాశావపాశితాః. ౧౭
మహాకపాల స్థూలాక్షః ప్రమాధీవ మహాబలః

టీక ఏకస్మిన్నంతరే= ఈమధ్యము	సంహృత్య=చేరి; రామం= రాముని
నందు; మహాకపాలః=మహాకపాలుం	గూర్చి; అభ్యద్రవత్=పరుగై త్తిరి.
డును; స్థూలాక్షః=స్థూలాక్షుండును ;	ఇంతలో, మహాకపాలుండున స్థూ
మహాబలః = అధికమయినబలముగల;	లాక్షుండును మహాబలుండగు ప్రమా
ప్రమాధీవ=ప్రమాథియు ; సేనాగ్ర	థియుననునీమివ్వరు రాక్షసులు, మృ
యాయినః = సేనముందునడచువారి	త్యుపాశబద్ధులగుటంజేసి, పరమ కుపి
లు; శ్రయః=మువ్వరు; క్రుద్ధాః=కో	తులయి, రామునిపై కడచిరి.
పించినవారలయి; మృత్యుపాశావపా	అని, తాత్పర్యము.
శితాః= మృత్యుపాశముచేబద్ధులయి;	

మహాకపాలో విప్రులం శూల ముద్యమ్య రాక్షసః. ౧౮
స్థూలాక్షః పట్టినం గృహ్య ప్రమాధీవ పరశ్వధమ్

టీక॥ విభులం=విశాలమగు ; శూ
లం=శూలమును; ఉద్యమ్య = పట్టు
కొని; మహాకపాలః = మహాకపాలుఁ
డను; రాక్షసః=రాక్షసుఁడును ; పట్టి
సం=అడ్డకత్తిని; గృహ్య(గృహీత్వా)=
పట్టుకొని; స్థూలాక్షః = స్థూలాక్షుం
డును; పరశ్వధం = గొడ్డలిని; గృహీ
త్వా (అధ్యాహృతము)= గ్రహించి;

ప్రమాదీవ = ప్రమాదియు; అభ్యుద్ర
వక్ (అధ్యాహృతము)= పరుగెత్తిరి.
విశాలంబగుశూలంబుధరియించి
మహాకపాలుండును బట్టిసంబుదాల్చి
స్థూలాక్షుండును బరశ్వధంబుఁ జేకొనిప్ర
మాదియు, రామునిపైకడరిరి.
అని, తాత్పర్యము.

దృష్ట్వై వాపతత స్తూణం రాఘవ స్సాయకై శ్శితైః. ౧౯
తీర్ణైః) ప్రతిజగ్రాహ సంప్రాప్తా నభి నివ

టీక॥ రాఘవః=రాముఁడు; ఆప
తతః = వచ్చుచున్నయారాక్షసులను;
దృష్ట్వైవ=చూచినంతనె; తాక్ (అ
ధ్యాహృతము)=ఆరాక్షసులను; తూ
ణం=శీఘ్రముగా; శితైః = సానఁబె
ట్టఁబడిన; తీర్ణైః) = కఠకులయిన
కొనలుగల; సాయకైః = బాణముల
చేత; సంప్రాప్తాక్ = వచ్చిన; అతిధి

నివ=అతిధులనువలె ; ప్రతిజగ్రాహ=
స్వీకరించెను.
రాముండు , ఆరాక్షసులుమువ్వు
రునువచ్చుటంజూచి , యశీధులువచ్చి
నచోవారలకఘ్నాదులొసంగునట్లు,
శీఘ్రంబుననారాక్షసులకుఁ , దీక్షంబు
లగుబాణంబులంబ్రయోగించెను.
అని, తాత్పర్యము.

మహాకపాలస్య శిర శ్చిచ్ఛేద పరమేషుభిః. ౨౦

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆరా
ముండు; పరమేషుభిః = ఉత్కృష్టముల
గుబాణములచేత; మహాకపాలస్య= మ
హాకపాలునియొక్క; శిరః=తలను; చి

చ్ఛేద=నఱకెను.
ఆ రాముండు, కఠకుబాణంబులచే
మహాకపాలునిశిరంబుఖండించెను.
అని, తాత్పర్యము.

అసంఖ్యేయై స్తు బాణౌఘైః ప్రమమాధ ప్రమాధిసమ్
స పపాత హతో ధూమా విటపీవ మహద్విమః. ౨౦

<p>టీక సః(అధ్యాహృతము)= ఆరా ముండు; అసంఖ్యేయైః= లెక్కచెట్టరా ని; బాణౌఘైః= బాణసమూహములచే త ; ప్రమాధిసంతు = ప్రమాధినిగూ డ; ప్రమమాధ=వధించెను. సః= ఆప్ర మాధి; హతః=వధించబడినవాడై; వి టపీవ=కొమ్మలుగల ; మహాద్రుమ ఇ</p>	<p>న=మహావృక్షమువలె, ధూమా= నే లయిండు; పపాత=పడెను. ఆరాముండు, లెక్కలేని బాణముల చేత ప్రమాధిని వధించె, సంతనతలడు, పె క్కుకొమ్మలతోగూడిన మహావృక్షం బువగిది, నేలంగూలెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

స్థూలాక్షస్యా త్షీణీ తీర్ణైః పూరయామాస సాయతైః

<p>టీక సః(అధ్యాహృతము)= ఆరా ముండు; తీర్ణైః=కలకలయిన; సాయ తైః=బాణములచేత; స్థూలాక్షస్య= స్థూలాక్షునియొక్క; అక్షీణీ= కన్నుల</p>	<p>ను; పూరయామాస=నిండించెను. ఆరాముండు, స్థూలాక్షుని కన్నులు నిండ, గలకలబాణముల నేసెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

దూషణస్యా నుగాక్ పంచ సాహస్రాక్ కుపితః త్షణాత్. ౨౧
బాణౌఘైః పంచసాహస్రై రనయ ద్యమసాదనమ్

<p>టీక సః(అధ్యాహృతము)= ఆరా ముండు; కుపితః=కోపించినవాడై ; క్షణాత్=క్షణమువలన; దూషణస్య= దూషణనియొక్క; అనుగాక్=వెంబ డించువారలగు; పంచసాహస్రాక్ = అయిదువేల మందిని ; పంచసాహ</p>	<p>స్సైః = అయిదువేలయిన; బాణౌ ఘైః=బాణసమూహములచేత; యమ సాదనం=యముని యింటిని; అనయ త్=పొందించెను. ఆరాముండు, కుపితుండై, దూష ణుని వెంబడించి వచ్చిన యయిదువేల</p>
---	--

మందిరాక్షసులను, అయిదువేల బాణ | పెను. అని, తాత్పర్యము.
మలచే, క్షణంబున, యమపురికిం బం

దూషణం నిహతం దృష్ట్వా తిస్రచైవ పదానుగాఁ. ౨౩
వ్యాధిదేశ భరః క్రుద్ధ సేనాధ్యక్షాఁ మహాబలాఁ

టీక॥ భరః = భరుండు ; నిహతం =	క్షాఁ = సేనాధ్యక్షులను ; వ్యాధిదేశ =
చంపఁబడిన ; దూషణం = దూషణుని ; ని	ఆజ్ఞాపించెను.
హతాఁ (అధ్యాత్మతము) = చంపఁబ	భరుండు, దూషణుండును అతనివెం
డిన ; తిస్ర = ఆదూషణునియొక్క ; ప	బడిఁబోయిన నయిదువేలమంది రాక్ష
దానుగాఁచైవ = అడుగునువెంబడిం	సులును నిహతులగుటంజూచి, కుపితుం
చినవారలను ; దృష్ట్వా = చూచి ; క్రు	దై, మహాబలశాలులగు సేనాధ్యక్షు
ద్ధః = కోపించినవాడై ; మహాబలాఁ =	లకాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.
అధికమయిన బలముగల ; సేనాధ్య	

అయం వినిహత స్సంఖ్యే దూషణ స్సపదానుగః. ౨౪

టీక॥ సపదానుగః = అడుగునువెం	ఈదూషణుండును , అతనివెంబడి
బడించువారలతోఁగూడిన ; అయం =	బోయిన అయిదువేల రాక్షసులును
ఈ ; దూషణః = దూషణుండు ; సంఖ్యే =	రామునిచేహతులయిరి.
యుద్ధమునందు ; వినిహతః = చంపఁబడి	అని, తాత్పర్యము.
నాఁడు.	

మహత్యా సేనయా సాధణం యుద్ధ్యా రామం కుమానువమ్
శస్త్రై నానావిధాకారై హానధ్వం సవకరాక్షసాః. ౨౫

టీక॥ సవకరాక్షసాః = సమస్త	గొప్పదగు ; సేనయా సాధణం = సేన
రాక్షసులారా ! యూయం (అధ్యా	తోఁగూడ ; నానావిధాకారైః = నా
త్మతము) = మీరలు ; మహత్యా =	నావిధములయిన యాకారములుగల ;

శస్త్రైః= ఆయుధములచేత ; కుమాను
పం=కుత్సితమనుష్ఠాండగు ; రామః=
రాముని; హనర్థః=వధింపుడు.

సమస్తరాక్షసులారా ! మీరలు,
ఇమ్మహాసేనంగూడి, నానావిధాయు

ధంబులయ్యెదముగావించి , కుత్సితమ
నుష్ఠాండగురామునివధింపుడు. అని, ఖ
రుడుసేనాధ్యక్షులకాక్షాపించెను.
అని, తాత్పర్యము.

వీర ముక్త్యా ఖరః కృత్తో రామ మేవాభిదుద్రుచే

టీక|| ఖరః=ఖరుడు; వీరం = ఇ
ట్లు; కృత్వా=చెప్పి; క్రుద్ధః = కోపించిన
వాడై ; రామమేవ = రామునిగూ
చికయె; అభిదుద్రుచే=పరుగెత్తెను.

ఖరుండీప్రకారమునంజెప్పి, కుపి
తుండై, రామునిమీదికిఁబోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రేణగామీ పృథుగ్రీవో యజ్ఞ శత్రు విహంగమః. ౨౬
దుర్జయః కరవీరాక్షః పరుషః కాలకాముకః
మేఘమాలీ మహామాలీ సర్పాస్యో రుధిరాశనః. ౨౭
ద్వాదశై తే మహావీర్యా బలాధ్యతౌ ససైనికాః
రామ మేవా భ్యవతంత విస్సజంత శ్శరో త్రమాన్. ౨౮

టీక|| శ్రేణగామీ=శ్రేణగామియు;
పృథుగ్రీవః=పృథుగ్రీవుడును ; యజ్ఞ
శత్రుః = యజ్ఞశత్రుడును; విహంగ
మః=విహంగముడును; దుర్జయః=
దుర్జయిడును; కరవీరాక్షః=కరవీ
రాక్షుడును; పరుషః=పరుషుడును;
కాలకాముకః= కాలకాముకుండు
ను; మేఘమాలీ=మేఘమాలియు; మహా
మాలీ=మహామాలియు; సర్పాస్యః=స

ర్పాస్యుడును; రుధిరాశనః=రుధిరాశ
నుడును; మహావీర్యాః=అధికమయినప
రాక్రమముగల; వీలే=ఈ; ద్వాదశః=
పండ్రెండుగురైన; బలాధ్యతౌ=సే
నాధ్యక్షులు; ససైనికాః = సైనికుల
తోఁగూడినవారలయి; శరో త్రమాన్ =
బాణశ్రేష్ఠములను; విస్సజంతః=విడు
చుచు; రామమేవ = రామునిగూచిక
యె; అభ్యవతంత=పోయిరి.

శ్యేనగామియుఁ బృథ్వీవృండును
యజ్ఞశత్రుండునువిహంగముఁడును
జకయుఁడునుగరవీర త్సుండును బరు
మఁడును గాలకాముఁకుండును మేఘ
మాలియుమహామాలియు సర్పాస్యఁ

డునురుధిరాశనుఁడును మహావీర్యులగు
నీసేనాధ్యక్షులుపండ్రెండుగురును సే
నాసహితులయి , నానావిధోత్తమ
బాణంబులంబయోగించుచు , రాము
నిమీడికడరిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతః పావకసంకానై హేమవజ్రవిభూషితైః

జఘాన శేషం తేజస్వీ తస్య నైవ్యము సాయకైః. ౨౯

టీక||తతః= అంత; తేజస్వీ =
అధికమయిన పరాక్రమము గల రా
ముండు; పావకసంకానైః= నిప్పుతోన
మానములును ; హేమవజ్రవిభూషి
తైః=బంగారములచేతనువజ్రములచేత
నుఅలంకరింపఁబడినవియునగు; సాయ
కైః=బాణములచేత; తస్య=ఆ ; నై
వ్యము=నైవ్యముయొక్క, శేషం=మిగ

తను; జఘాన=వధించెను.
అంత, మహాపరాక్రమకాలియగు
రాముండు, బంగారముచేతను వజ్రము
లచేతను అలంకృతంబులయి యగ్ని
హోత్రములువలెఁ దేజరిల్లుచున్నబా
ణంబులచే , నామిగిననైవ్యమునుగూ
డ, వధించెను. అని, తాత్పర్యము.

తే రుక్తవృంఖా విశిఖా స్పృహమా ఇవ పావకాః

నిజఘ్నుస్తాని రక్షాంసి వజ్రా ఇవ మహాదుర్మా. ౩౦

టీక||స్పృహమాః= పొగతోఁగూడి
న; పావకాఇవ(స్థితాః)= నిప్పులువలె
నున్న; రుక్తవృంఖాః= బంగారుపింజలు
గల; తే=ఆ; విశిఖాః=బాణములు; తా
ని; ఆ; రక్షాంసి= రాక్షసులను; వజ్రాః=
వజ్రాయుధములు; మహాదుర్మానివ=
మహావృక్షములనువలె; నిజఘ్నుః=వధిం

చినవి.
పొగరాజుచున్నయగ్నిహోత్రములువ
లెనున్నకాంచనపుంఖములగునాబాణం
బులు, వజ్రాయుధంబులు, మహావృక్షం
బులనఱకునట్లు, ఆ రాక్షసులనందఱ, ఖం
డించినవి. అని, తాత్పర్యము.

రక్షసాంతు శతం రామ శృతే నైకేన కణికానా
సహస్రం చ సహస్రేణ జఘాన రణమూర్ధణి. ౩౦

టీక॥ రామః = రామండు; రణః = స్రవణం = వేయించితిని; జఘాన = వధించెను.
మూర్ధణి = యుద్ధాగ్రమునందు; ఏకేన = ఒక్కటయిన; కణికానా = క
ణికాకారములగు; శతేన = నూఱు
బాణములచేత; రక్షసాం = రాక్షసు
లయొక్క; శతంతు = నూటిని; సహ
స్రేణ = వేయిబాణములచేత; సహ

స్రవణం = వేయించితిని; జఘాన = వధించెను.
రామండు, యుద్ధాగ్రంబున, నూ
ఱు రాక్షసుల నూఱుబాణంబులచేత
ను, వేయిమంది రాక్షసుల వేయిబాణంబు
లనువధించెను. అని, తాత్పర్యము.

తైర్భిన్నవర్మాభరణా భిన్నభిన్నశరాసనాః
నిపేతు శ్శోణితాదిగ్ధా ధరణ్యాం రజనీచరాః. ౩౧

టీక॥ రజనీచరాః = రాక్షసులు; త్రురుచే దడుపఁబడినవారలయి; ధ
త్రైః = ఆబాణములచేత; భిన్నవర్మా
భరణాః = భేదింపఁబడినకవచములు
ను ఆభరణములును గలవారలయి; భి
న్నభిన్న శరాసనాః = నలుకఁబడిన
వియు భేదింపఁబడినవియునగు విండ్లు
గలవారలయి; శోణితాదిగ్ధాః = నె

త్తురుచే దడుపఁబడినవారలయి; ధ
రణ్యాం = భూమియందు; నిపేతుః = ప
డిరి.
రాక్షసులు, ఆబాణంబులచే భిన్న
కవచులయి, నలుకఁబడిన ధనుస్సులు
గలవారలయి, నెత్తుటం దోఁగుచు,
భూమింబడిరి. అని, తాత్పర్యము.

తైర్ముక్తకేశైః సమరే పతితైః శ్శోణితోష్ణితైః
ఆస్త్రీణాం వసుధా కృత్స్నా మహావేదిః కుశైరివ. ౩౨

టీక॥ సమరే = యుద్ధమునందు; ము
క్తకేశైః = విడువఁబడిన వెండుకలుగ
లవారలును; పతితైః = పడినవారలు
ను; శోణితోష్ణితైః = నెత్తురుచే దడు

లవారలును; పతితైః = పడినవారలు
ను; శోణితోష్ణితైః = నెత్తురుచే దడు

పంబడినవారలునగు; తైః=ఆరాక్షసు శించినది.
 లచేత; ఆస్త్రీర్ణాః=కప్పంబడిన; వసు అట్లు, విరిసినతల వెండుకలతోనె
 ధా=ఘామి; కృత్స్నా=అంతయు; త్తుటంబోఁగుచుంబడియున్న రాక్షసుల
 కుశైః=దర్భలచేత; ఆస్త్రీర్ణాః=క చేఁగప్పంబడినయాయుధఘామి, దర్భ
 ప్పంబడిన; మహావేదిరివ=యాగవేదిక లచేఁగప్పంబడినయాగవేదికవలె, నొ
 వలె; బభౌ(అధ్యాహృతము)=ప్రకా ప్పఁచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

క్షణేనతు మహాఘోరం వనం నిహతరాక్షసమ్
 బభూవ నిరయప్రఖ్యం మాంసశోణితకడఁగమ్. ౩౪

టీక॥ క్షణేనతు=క్షణముచేతనే ; గాను; బభూవ=అయెను.
 మహాఘోరం=మహాభయంకరమగు ; క్షణమాత్రంబున, మహాభయంకర
 వనం=అడవి; నిహతరాక్షసం = చం బగునవ్వనంబు, రాక్షసులందఱునిహ
 పంబడినరాక్షసులుగలదిగాను; మాం తులగుటచే, మాంసరక్తంబులయిదు
 సశోణితకడఁగమ్= మాంసముచేతను సుతోఁగూడి, నరకంబువలెనుండినది.
 నైత్తురుచేతను నడుసుగలదిగాను; నిర అని, తాత్పర్యము.
 యప్రఖ్యం= సరకముతోఁబోలిగలది

చతుర్దశ సహస్రాణి రక్షసాం భీషకమ౯ణామ్
 హతా న్యేకేన రామేణ మానుషేణ పదాతినా. ౩౫

టీక॥ ఏకేన=ఒక్కఁడును; మానుషే దశ=పదునాలుగు, హతాని=చంపం
 ణ=మనుష్యుండును; పదాతినా= కా బడినవి.
 లిబంటువునగు; రామేణ= రామనిచే మనుష్యుండును బదాతియునగురా
 త; భీషకమ౯ణాం= భయంకరమయి ముండాకొండు, భయంకర పరాక్ర
 నకార్యముగల; రక్షసాం= రాక్షసుల ములగు పదునాలుగువేల రాక్షసులను
 యొక్క; సహస్రాణి = వేలు; చతు వధించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య వైష్యస్య సర్వస్య ఖరశ్వేషో మహారథః

రాక్షస ప్రీతిరాశ్చైవ రామశ్చ రిభ్రసూదనః. ౩౬

టీక॥ తస్య=ఆ; సైస్యస్య = సైస్య
మునకు; సర్వస్య=అంతకును; మహార
ధి=తన్నునుసారధిని గుట్టంబులం గా
పాడుకొనుచుం బడునొకండువేలమం
దివిలుకాండ్రతోఁ బోరువాండగు; ఖ
రః=ఖరుండును; త్రిశిరాః=త్రిశిరుండ
ను; రాక్షసశ్చైవ= రాక్షసుండును;
రిభ్రసూదనః = శత్రువులంజంపునట్టి;

రామశ్చ= రామండును; శేషః =
మిగత.

ఆసైస్యమునకంతయుం దన్నునుసా
రధినిగుట్టంబులను గాపాడు కొనుచుం
బడునొకండువేలమందివిలుకాండ్రతోఁ
బోరింజాలినఖరుండునుద్రిశిరుండును శ
త్రువధంబుసేయునట్టిరామండును, వీ
రుమువ్వరుమిగిలిరి. అని, తాత్పర్యము.

శేషా హతా మహాసత్త్వా రాక్షసా రణమూఢాని

ఘోరా దుర్విషహా స్పృహే లక్ష్మణ స్యాగ్రజేన తే. ౩౭

టీక॥ శేషాః= మిగిలిన ; మహాస
త్త్వాః= అధికమయినబలముగలవార
లును; ఘోరాః=భయంకరులును; దు
ర్విషహాః = సహింపఁగూడనివారలు
నగు; తే=ఆ; రాక్షసాః = రాక్షసు
లు; సర్వే=అందఱును; రణమూఢా
ని=యుద్ధాగ్రమునందు; లక్ష్మణస్య=ల
క్ష్మణునియొక్క; అగ్రజేన= అన్నయ

గు రామునిచేత; హతాః = చంపఁ
బడినారు.

మహా బలశాలులును భయంకరా
కారులునుదుఃఖయులునగుతక్కినరా
క్షసులనందఱును, లక్ష్మణాగ్రజుండగు
రాముండు, యుద్ధంబున, వధించివుచ్చె
ను. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు త ద్దీమబలం మహాహవే

సమీత్య రాషేణ హతం బలీయసా

రథేన రామం మహతా ఖరస్తదా

సమాససా దేంద్ర ఇవోద్యతాశనిః. ౩౮

టీక తతస్తు=అంతను; తదా= అప్పుడు; ఖరః=ఖరుడు; మహాహవే=	ద్రుండువలె; సమాససాద = సమీపించెను.
మహాయుద్ధమునందు; బలియసా=బలి	అంతనప్పుడు, బలవంతుండగు రా
ష్టండగు; రామేణ=రామునిచేత; హ	ముండు యుద్ధంబున భయంకరంబగు
తం=వధింపఁబడిన; భీమబలం=భయం	నానైన్యమునంతయు వధించుటం బూ
కరమయినబలముగల; తత్= ఆనైన్య	చి, ఖరుండు, కోపంబున, మహా రధా
మును; సమీక్య= చూచి; మహతా=	రూఢుండై, వజ్రాయుధంబు ధరించిన
గొప్పదగు; రథేన=రథముచేత ; రా	యంద్రునిపగిది, భయంకరాకారుండై,
మం=రాముని; ఉద్యతాశనిః=పట్టఁబ	రామునిపైకిఁ గవినెను.
డినవజ్రాయుధముగల; ఇంద్రభవ=ఇం	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే ,

అరణ్యకాండే , షడ్వింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థాచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, అరణ్యకాండషడ్వింశస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

అ

సప్తవింశనర్గప్రారంభః.

ఖరంతు రామాభిముఖం ప్రయాతం వాహినీపతిః

రాక్షసప్రిశిరా నామ సన్నిపత్యేద మబ్రవీత్. ౧

టీక || వాహినీపతిః = సేనానాయకం = ఈమటను ; అబ్రవీత్ =
కుండగు; త్రిశిరానామ = త్రిశిరుడనిప్రచేప్పెను,
సద్ధుడైన; రాక్షసః = రాక్షసుడు; సేనానాయకుడగుత్తిరుండు, రా
రామాభిముఖం = రామునకభిముఖము మునకభిముఖంబుగానడచిన ఖరుంజా
గా; ప్రయాతం = పోయిన; ఖరంతు = చి, యతఃకడ్డను గాఁబోయి, యీమా
ఖరునిగూచి; సన్నిపత్య = పోయి; ఇటజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

మాం నియోజయ విక్రాంత సన్నివత్సృ సాహసాత్

పశ్య రామం మహాబాహుం సంయుగే వినిపాతతమ్. ౨

టీక || విక్రాంత = పరాక్రమశాలితం = వధింపఁబడినవానిగా; పశ్య =
లివగుఖరుండా! మాం = నన్ను; నిచూడుము.
యోజయ = నియోగింపుము. సాహ పరాక్రమశాలివగుఖరుండా! న
సాత్ = సాహసముననుండి; సన్నివత్సృ = న్నాష్టాపింపుము; ఈసాహసంబువ
త్సృ = మఱియు. మహాబాహుం = దలుము; ఇదిగో, మహాబాహుం
పెద్దచేతులుగల; రామం = రాముని; డగు రాముని యుద్ధమున విధింప
సంయుగే = యుద్ధమునందు; వినిపాతు, బాడుము. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిజానామి తే సత్యమాయుధం చాహ మాలభే

యథా రామం వధిష్యామి వధాహం సంవర్తత సామ్. ౩

టీక॥ యథా = ఎట్లు; సవరణ తులన = సమస్త రాక్షసులకును ; వధా హం = వధింపనహుడగు ; రామం = రాముని; వధిష్ఠామి = వధించెదనో; తథా (అధ్యాహృతము) = అట్లు; తే = నీకొఱకు; సత్యం = సత్యముగా; ప్రతిజానామి = ప్రతిజ్ఞ చేసెదను.

అహం = నేను; ఆయుధంబు = ఆయుధమును; ఆలభే = తాండ్రుదను. నేను సమస్త రాక్షసులకును వధ్యుండు రాముని వధించెదను ; అట్లు, ఆయుధంబు దాడి, సత్యముగా బ్రతినగావించెదను. అ, తాత్పర్యము.

అహం వాస్య రణే మృత్యు రేషవా సమరే మమ
వినివృత్త్య రణోత్సాహం స్తు హూతం ప్రాశ్నికో భవ. ౪

టీక॥ అహంవా = నేనేని; అస్య = ఈ రామునికు; రణే = యుద్ధమునందు; మృత్యుః = మృత్యువును. ఏషవా = ఇతడేని; సమరే = యుద్ధమునందు; మమనాకు; మృత్యుః (అధ్యాహృతము) = మృత్యువు. త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు; రణోత్సాహం = యుద్ధోత్సాహముననుండి; వినివృత్త్య = మఱి; ముహూతం = కొంచెము సేపు; ప్రాశ్నికో = నేనైనను, ఈ రాముని యుద్ధంబున వధించెదను; లేక, రాముడేని నన్ను యుద్ధంబున వధించుచు గాక, నీవిష్పద యుద్ధోత్సాహంబువదలి కొంచెము సేపు సాక్షివిగా నుండుము. అని, తాత్పర్యము.

ప్రహృష్టోవా హతే రామే జనస్థానం ప్రయాస్యసి
మయివా నిహతే రామం సంయోగాయో పయాస్యసి. ౫

టీక॥ రామే = రాముడు ; హతే = చంపబడగా; త్వం = నీవు; ప్రహృష్టః = యుద్ధముకొఱకు; రామం = రాముని; ఉసంతసించినవాడనై; జనస్థానం = జనస్థానమును; యాస్యసివా = పొందవైనదువు. రాముడు హతుండగు నేని, నీవు సం

తుష్టండవై జనస్థానంబున కైనను బోఁ | అని, త్రిశిరుఁడు, ఖరునితోఁ జెప్పెను.
గలవు; లేక, నేను హతుండనగుదు నేని, | అని, తాత్పర్యము.
రామునితో నేని యుద్ధంబు గావించుము.

ఖర స్త్రిశిరసా తేన మృత్యులోభా త్వసాదితః

టీక॥ ఖరః = ఖరుఁడు; తేన = అ; త్రిశి | సాదితః = వేఁడుకొనఁబడినాఁడు.
రసా = త్రిశిరునిచేత ; మృత్యులోభా | అత్రిశిరుఁడీ ప్రకారంబున , ఖరుని
తో = మరణమునందలియాసవలన , ప్ర | వేఁడుకొనియెను. అని, తాత్పర్యము.

గచ్ఛ యుధ్యే త్యనుజ్ఞాతో రాఘవాభి మఖోయయా. ౬

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ | యినవాఁడై; యయా = పోయెను.
త్రిశురుఁడు; “గచ్ఛ = పొమ్ము. యు | అంతఃఖరుఁడు , “పోయి యుద్ధం
ధ్య = పోరుము” ఇతి = అని ; అనుజ్ఞా | బుగావించుము ” అనియనుమతింప ,
తః = అనుమతింపఁబడినవాఁడై; రాఘ | నాత్రిశురుఁడు రామున కభిముఖంబు
వాభిముఖః = రామునికెదురుమొగము | గాఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

త్రిశిరాపి రథేనైవ వాజీయుక్తేన భాస్వతా

అభ్యద్రవ ద్రణే రామం త్రిశ్యంగభవ పర్వతః. ౭

టీక॥ త్రిశిరాపి (త్రిశిరాపి) = | అభ్యద్రవత్ = పరుగెత్తెను.
త్రిశిరుఁడును; వాజీయుక్తేన = గుఱ్ఱము | త్రిశిరుఁడు , మంచిగుఱ్ఱంబులుగ
లతోఁగూడిన; భాస్వతా = ప్రకాశిం | ట్టినదియు దేదీప్యమానంబునగు , ర
చుచున్న; రథేనైవ = రథముచేతనె; | ధంబునారోహించి, మూఁడుతలలుగల
త్రిశ్యంగః = మూఁడుశిఖరములుగల, | వాఁడుకావున మూఁడుశిఖరములతోఁ
పవతభవ = కొండవలె; రణే = యు | గూడిన పవతంబుకరణి, యుద్ధంబున
ద్ధమునందు; రామం = రామునిగూచి; | రామునిపైకడరెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాండ్రటీకాతాత్పర్యసహితము

స ౨౭

శరధారాసమూహాన్ సమహామేఘ ఇవోత్సృజన్
వ్యసృజ తద్వశం నాదం జలాద్రక్ష్యతు దుందుభేః ౮

టీక||సం=౩ శరధాదు; మహామేఘాదును.

ఇవ=గొప్ప మఘమువలె; శరధారాస
మూహాన్ = దానిముసలధారలను
సూహములను; ఉత్సృజన్=విడుచుచు,
జలాద్రక్ష్య=జలముచేదడిసిన, దుం
దుభేః=భేరికి; సద్వశం=సమానమయి
న; నాదం=ఘోరిని; వ్యసృజత్ = విడి

అక్రియిండు, మహామేఘము జల
ధారలను విడుచునట్లు, బాణంబులుగు
రిపించుచు, నీటందడిసి భేరినాడుబున
కుం దుల్గుంబుగా, సింహనాదంబుగా
వించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆగచ్ఛంతం త్రిశిరసం రాక్షసం ప్రేక్ష్య రాఘవః
ధనుషా ప్రతిజగ్రాహ విధూన్వక్ సాయకాన్ శితాన్. ౯

టీక||రాఘవః=రాముండు ; ఆగ
చ్ఛంతం=వచ్చుచున్న. త్రిశిరసం= త్రిశి
రుండను; రాక్షసం=రాక్షసుని ; ప్రే
క్ష్య=చూచి; ధనుషా=ధనుస్సుచేత; శి
తాన్=తీక్ష్ణములగు; సాయకాన్=బా
ణములను; విధూన్వక్=కదలింపుచు; ప్ర

తిజగ్రాహ=ప్రతిగ్రహించెను.
రాముండు, త్రిశిరుండు వచ్చుటం
జూచి, తీక్ష్ణంబులగు బాణంబులనువిం
టంగూచి, ప్రయోగించుచు, నాతనిం
బ్రతిగ్రహించెను. అని, తాత్పర్యము.

స సంప్రహరస్తుములో రామత్రిశిరసో మహాన్
బధూవా తీవ బలినో స్సింహకుంజరయో రివ. ౧౦

టీక||అతీవ= మిక్కిలియి ; బలి
నోః=బలవంతులగు; రామత్రిశిరసోః=
రామునకును త్రిశిరునకును; సింహకుం
జరయో రివ=సింహమునకును ఏనుంగు

నకునువలె; మహాన్=గొప్పదియు; తు
ములః=దొడ్డియునగు; సః=ఆ ; సం
ప్రహరః=యుద్ధము; బధూవ = ఆ
యెను.

శ్రీమద్రామాయణము*అరణ్యకాండము.

౩౬

స ౨౭

అంత, మహాబలశాలులగునారామ | నంగనకుంబాలే, గొప్పతుములయు
త్తిరులకు సింహాబునకునుమదవుటే | ధంబుగలిగెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రిశిరసా బాణే లకలాటే తాడితః స్త్రీభిః
అమష్ఠీ కుపితో రామ స్సంరబ్ధ మిద మబ్రవీత్. ౧౧

టీక|| తతః=అంత; అమష్ఠీ= అ | టుతోఁగూడునట్లుగా; ఇదం= ఈమా
ధికమయినకోపముగల; రామః = రా | టను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
మూడు; త్తిరసా = త్తిరునిచేత; ల | అంతఁ , గ్రుద్ధుండైనరామండు,
లాటే=నొసటను; త్రిభిః = మూడై | త్తిరునిచే నొసట మూడుబాణంబు
న; బాణేః = బాణములచేత; తాడి | లందాడితుండై , మఱియుఁగోపము
తః=కొట్టఁబడినవాడై, కుపితః= కో | నొంది, యిట్లని, చెప్పెను.
పించినవాడై; సంరబ్ధం = వేగిరపా | అని, తాత్పర్యము.

అహో విక్రమశూరస్య రాక్షసస్యే దృశం బలమ్
పుష్పైరివ శరై ర్యస్య లలాటే స్త్రి పరిక్షతః. ౧౨

టీక|| అహో=అశ్చర్యము! విక్రమ | నటను; పరిక్షతః= కొట్టఁబడినానో.
శూరస్య=పరాక్రమశూరుండగు; రా | అశ్చర్యము! మహాపరాక్రమశాలి
క్షసస్య=రాక్షసునియొక్క; బలం=బలి | యుశూరుండునగురాక్షసునిబలముచా
మి; ఈదృశం=ఇట్టిది! యస్య = ఎవ్వని | లగొప్పదిగానున్నది ! ఈబాణంబులు
యొక్క; శరైః=బాణములచేత ; పు | వానొసటందగిలిపువ్వుంబులువలె నున్న
ష్పైరివ=పూలచేతవలె; లలాటే=నొ | వి! అని, తాత్పర్యము.

మనూపి ప్రతిగృహ్ణీష్వ శరాం శ్చాపగుణచ్యుతాన్

టీక|| మమ=నాయొక్క; చాపగుణ | టనుండివెడలిన; శరానపి = బాణముల
చ్యుతాన్=ధనుస్సుయొక్క యల్లెతా | నుగూడు, ప్రతిగృహ్ణీష్వ = ప్రతిగ్రహిం

ప్రము.

ఇంక, నాధనుస్సుననుండి వెడలెడు
బాణంబులనుం బ్రతిగ్గిహించి చూడు

ము.అని, రాముండు, త్రిశిరునితోఁజెప్పె
ను.అని, తాత్పర్యము.

వీవ ముక్తావృతు సంరబ్ధ శ్మరా నాశీవిషోపమాణ. ౧౩
త్రిశిరోవక్షసి క్రుద్ధో నిజఘాన చతుర్దశ

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)=ఆరా
ముఁడు;వీవ=ఇట్లుఁజుక్తావృతు = చె
ప్పినంతనె; క్రుద్ధః = కోపించినవాఁ
డై; సంరబ్ధః=వేగిరపడినవాఁడై,అశీవి
షోపమాణ= సహములతోఁ బోల్చి
గల,చతుర్దశ= పదునాలుగు ; శ
ర్క=బాణములను; త్రిశిరోవక్షసి=

త్రిశిరుని తొమ్మునందు ; నిజఘాన=
వేసెను.
ఆరాముండు , ఈప్రకారంబునం
జెప్పి,కుపితుండై, వేగంబునఁగ్రూర స
ర్పసమానంబులగు పదునాలుగు బా
ణంబులఁ,త్రిశిరునితొమ్ముపైగాడ నే
సెను. అని, తాత్పర్యము.

చతుర్ధి స్తురగా నస్య శరై స్సన్నతపవభిః. ౧౪
స్యపాతయత తేజస్వీ చతుర స్తస్య వాజినః

టీక॥ తేజస్వీ = అధికమయిన
పరాక్రమముగలరాముండు ; తస్య=
అట్టి;అస్య= ఈత్రిశిరునియొక్క; వా
జినః=వేగవంతములగు; తురగాః=
గుట్టుములను; చతురః = నాలుగింటి
సి;సన్నతపవభిః = వంకరలేనిగణు
ప్రలుగల,శరైః = బాణములచేత;చ

తుర్ధిః=నాలుగింటిచేత; స్యపాతయ
త=పడవేసెను.
అంత , మహాపరాక్రమశాలియ
గు రాముండు , నాలుగుబాణలబు
లచేత , నాత్రిశిరునిగుట్టుంబుల వా
లుగింటినింగూలనేసెను.

అష్టభి స్సాయకై స్సుశం రథోపస్థా స్త్యపాతయత్. ౧౫
రామ శ్చిచ్ఛేద బాణేన ధ్వజంచాస్య సముచ్చితమ్

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౩౭౦

స ౨౭

టీక॥ రామః = రామఁడు; ఆప్తభిః = ఎనిమిదియైన ; సాయకైః = ను, బాణేన = బాణముచేత ; చిచ్ఛేదనః = నఱకెను.
 బాణములచేత; సూతం = సారధిని; రామం డెనిమిదిబాణంబుల సార
 రథోపస్థాత్ = రథముపైనుండి; న్యధిం గూలనేసెను ; ఒక్కబాణంబు
 పాతయత్ = పడవేసెను. అస్య = న, రథంబుపైనుండుధ్వజంబును దెగవే
 ఈత్రిశిరుసయొక్క ; సముచ్చితం = సెను. అని, తాత్పర్యము.
 ఉన్నతమగు; ధ్వజంచ = టెక్కెము

తతో హతరథా త్తస్మాదుత్పతంతం నిశాచరమ్. ౧౬
 బిభేష రామ స్తం బాణే హృదయే సోభవ జ్జడః

టీక॥ తతః = అంత; రామః = రామఁడు; తస్మాత్ = ఆ ; హతరథాత్ = అభవత్ = అయ్యెను.
 కొట్టఁబడినరథముననుండి ; ఉత్పతం అంత , రామండు , ఆత్రిశిరుఁ
 తం = ఎగురుచున్న ; తం = ఆ; డు హతాశ్వంబగు నారథంబుననుం
 నిశాచరం = రాక్షసుని; హృదయే = డియుద్గమించుటంబూచి , యాతనివ
 తొమ్మునందు; బాణేః = బాణము త్తస్థలంబునఁ బెక్కుబాణంబుల గా
 లచేత; బిభేష = భేదించెను . సః = ఆ డనేయి, నారాక్షసుండుమూర్ఛిలైన.
 త్రిశురుండు; జడః = మూఁభిఃతుండు; అని, తాత్పర్యము.

సాయకై శ్చాప్రమేయాత్తా సామషః స్రస్య రక్షసః. ౧౭
 శిరాం స్యపాతయ ద్రామో వేగవద్భిః ప్రీభి శ్శితైః

టీక॥ అప్రమేయాత్తా = కొలఁతపె ధిః = మూఁడైన; సాయకై శ్చ = బాణ
 ట్టరానిబలముగల; గామః = రామఁడు; ములచేతను; తస్య = ఆ; రక్షసః = త్రిశి
 సామషః = కోపముతోఁ గూడినవాఁ యనియొక్కఁ; శిరాంసి = తలలను; అపా
 డై; వేగవద్భిః = అధికమయినవేగము తయత్ = పడవేసెను.
 గలవియు; శితైః = తీక్షణములునగు; త్రి అప్రమేయబలుండగు రామండు,

కోపమునొంది, వేగవంతంబులగుమూఁడుతలలను ఖండించెను.
మకటకుబాణంబుల, నాత్రిశిరుని మూఁ అని, తాత్పర్యము.

స ఘామా రుధిరోద్ధాఠీ రామబాణాభిషీడితః. ౧౨
న్యపత త్పత్తితైః పూర్వం స్వశిరోభి నిశాచరః

టీక॥ సః = అనిశాచరః = రాక్షసుఁ డగుత్రిరుండు; రామబాణాభిషీడితః = తోఁగూడ, ఘామా = నేలయందు; న్యపతత్ = పడెను.
రామబాణములచేచీడింపబడిన వాఁడై; రుధిరోద్ధాఠీ = నెత్తురుగ్రకురుబులచే ఖండితశిరసుఁడై, నెత్తురుగ్రన్నవాఁడై; పూర్వం = మున్ను; పత్తితైః = పడిన; స్వశిరోభిః = తనతలలతెను. అని, తాత్పర్యము.

హతశేషోస్తతో భగ్నా రాక్షసాః ఖరసంశ్రియాః. ౧౩
ద్రవంతిస్త న తివంతి వ్యాఘ్రత్రస్తా మృగా ఇవ

టీక॥ తతః = అంత; హతశేషాః = పులివలనభయపడిన; మృగాఇవ = జింజంపంబుడఁగా మిగిలిన ; ఖరసంశ్రియాః = ఖరుఁడేయాశ్రయముగాఁగల; అంత, ఖరసైనికులలోహతశేషులగు రాక్షసులు, భగ్నాః = భంగురాక్షసులు, భీతులయి పెద్దపులిభయంబు నొందిన వారలయి ; ద్రవంయిపడిన జింకలవగిది, నిలువక పరుగెత్తిస్త = పరుగెత్తిరి. వ్యాఘ్రత్రస్తాః = త్తిరి. అని, తాత్పర్యము.

తా॥ ఖరో ద్రవతో దృష్ట్వా నివత్య = రుషిత స్వయమ్. ౨౦
రామ మేవాభిదుద్రావ రాహు శ్చంద్రమసం యథా

టీక॥ ఖరః = ఖరుండు; ద్రవతః = పరుగెత్తుచున్న ; తా॥ = ఆ రాక్షసుల

ను; దృష్ట్యా=చూచి; రుషితః=కోపిం | రుగైతైసు.
 చినవాడై; స్వయం = తానె; నివ | ఖరుండు , అట్లును గెత్తుచున్న
 త్వఁ=మఱలించి; రామమేవ = రా | రాక్షసులఁజూచి, కపితుండై , వా
 మునిగూచియె ; రాహుః = రా | రలమఱలించి , రాహువు చంద్రు
 హువు ; చంద్రమసంయథా = చ | మ్రైఁచి బోవునట్లు , రామునిపైకిఁ బో
 దునివలె ; అభి దుదావ = ప | యెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆరికావ్యే,
 ఆరణ్యకాండే, సప్తవింశత్యంశః.
 ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థః చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంశ్య
 వ్యాఖ్యానంబునందు , ఆరణ్యకాండసప్తవింశత్యంశిక,
 ముగిసివది.

అ

అష్టావింశత్యంశః ప్రారంభః.

నిహతం దూషణం దృష్ట్వా రణే త్రిశిరసా సహ
 ఖరస్యా పృథవ త్తాసో దృష్ట్వా రామస్య విక్రమమ్. ౧

టిక॥ రణే = యుద్ధమునందు; త్రి | అభవత్=కలిగెను.
 శిరసాసహ= త్రిశిరుఁతోఁగూడ ; ని | అట్లురాముండు , యుద్ధంబున,
 హతం=వధింపఁబడిన ; దూషణం= | దూషణునిఁ ద్రిశిరునిఁగూడ వధించిన
 దూషణుని; దృష్ట్వా=చూచి; ఖరస్యా | ది చూచి , ఖరుండును , రాముని
 పి=ఖరునికిని; రామస్య = రామునియొ | పరాక్రమంబునకుభయమునొందెను.
 కు; విక్రమం = పరాక్రమమును; దృ | అని, తాత్పర్యము.
 ష్ట్వా=చూచి; తాసః = భయము;

స దృష్ట్వా రాక్షసం సైన్య మవిషహ్యం మహాబలః
హత మేకేన రామేణ త్రిశిరోదూషణౌవపి. ౨
తద్బలం హతభూయిష్ఠం విమనాః ప్రేక్ష్య రాక్షసః
ఆససాద ఖరో రామం నముచి ర్వాసవం యథా. ౩

టీక॥ మహాబలః = అధికమయినబలముగల; రాక్షసః = రాక్షసుడైన ; ఖరః = ఖరుఁడు, ఏకేన = ఒక్కఁడైన, రామేణ = రామునిచేత; హతం = చంపబడిన; అవిషహ్యం = సహించనలవిగాని, రాక్షసం = రాక్షససంబంధియగు; సైన్యం = సైన్యమును; హతౌ (అధ్యాహృతము) = చంపబడిన; త్రిశిరోదూషణౌవపి = త్రిశిరునిదూషణుని; దృష్ట్వా = చూచి; హతభూయిష్ఠం = చంపబడిన యత్రమ రాక్షసులుగల; తత్ = ఆ; బలం = సైన్యమును; ప్రేక్ష్య = చూచి; విమనాః = దుఃఖమునొందిన మనస్సుగలవాడై ; రామం = రాముని; నముచి = సముచియను రాక్షసుఁడు; వాగవంయథా = ఇంద్రునిబోలె; ఆససాద = సమీపించెను.
మహాబలశాలియగు ఖరుఁడు, ఒక్కఁడే, రామునిచే, దుర్జయంబగు రాక్షససైన్యంబంతయుఁ ద్రిశిరుండును దూషణుండును వధింపబడుటనుజూచి, సైన్యమంతయునశించుటంగని, దుఃఖితుండై, నముచియంద్రునిపైకెఱిగింపఁబడినట్లు, రామునిమీఁదికడరెను.
అని, తాత్పర్యము.

వికృప్య బలవ చ్ఛాపం నారాచాక్ రక్తభోజనాక్
ఖర శ్చిక్షేప రామాయ క్రుద్ధా నాశీవిమానివ.౪

టీక॥ ఖరః = ఖరుఁడు ; బలవత్ = బలముగలుగునట్లుగా; చాపం = ధనుస్సును; వికృప్య = ఆకస్మికంచి ; క్రుద్ధా = కోపమునొందిన ; అశీవిమానివ (స్థితా) = సహములువలెను ; రక్తభోజనాక్ = రక్తమునుదీనునట్టి; నారాచాక్ = చాణములను; రామాయ = రామునికొఱకు; చిక్షేప = విడిచెను.
ఖరుండు , తనబలంబుకొలంది ధ

నుస్సునాకపింఁచి , క్రుద్ధులగుకృష్ణ | సుబాణంబులరామునఁజేరి, బ్రయోగిం
ష్ట సపకంబులవఁటిర కభోజనంబుల | చేను. అని, తాత్పర్యము.

జ్యం విధూన్వక్ సుబహుశ శ్శిక్షయాస్త్రాణి దర్శయక్
చకార సమరే మాగాణ్ శరైరథగతః ఖరః ౫

టీక|| రథగతః=రథమునుబొందిన, విధమ-గణములను ; చకార = చే
ఖరః=ఖరుఁడు; సమరే=యుద్ధమునం నెను.
దు; శిక్షయా=అభ్యాసముచేత ; సు రథగతుండగుఖరుండ, యుద్ధంబు
బహుశః = అనేక విధములుగా ; న, ధనుర్విద్యాపాండిత్యజేషణ, రా
జ్యం=అల్లెత్రాటణ; విధూన్వక్=చ రావిధంబులబాణంబులు నారింగూర్చు
లింపఁజేయుచు; అస్త్రాణి= అస్త్రము చు,నస్త్రప్రయోగసావధ్యంబుడేట
లను; దర్శయక్=చూపుచు; శరైః= పడ,రానామాగణంబుల బాణంబులు
బాణములచేత; మాగాణ్= నానా ప్రయోగించెను.అని, తాత్పర్యము.

స సర్వాశ్చ దిశో బాణైః ప్రదిశశ్చ మహారథః
పూరయామాస తం దృష్ట్వా రామోపి సుమహా ధనుః. ౬

టీక|| మహారథః= తన్నునసారధి | దిశః=దిక్కులను; ప్రదిశశ్చ=విదిక్కుల
నిగట్టంబులనుగాపాడుకొనుచుం బదు లను; పూరయామాస=నిండించెను.
నాకండువేలు విలుకాండ్రతోఁ బోరు మహారథుండగునారాముండును ,
నట్టి; సః=ఆ ; రామోపి=రాముండు ఖరుండుతనమీదికివచ్చుటంబొచి, మ
ను; తం=ఆఖరుని; దృష్ట్వా=చూచి; హాధన్నుచబాణంబులుగూచి, సమ
బాణైః=బాణములచేత;సుమహాత్ = స్తములయినదిక్కులును విదిక్కులును
మిక్కిలియుగొప్పదగు; ధనుః = ధను నిండునట్లు , బాణంబులుప్రయోగించె
స్సును ; సవాః=సమస్తములయిన; ను. అని, తాత్పర్యము.

ససాయకై దుశ్శివహస్తై స్సస్ఫులింగై రివాగ్నిభిః

సభ శ్చకారా ౨ వివరం పజ్జన్య ఇవ వృత్తిభేః ౭

టీక సం=ఆరాముండు ; దువివ	నివాసంగా; చకార=చేసెను.
హ్నే=సహించుగూడనికము ; సస్య	ఆరాముండు , దుస్సహంబులును
లింగై=అస్తికణములతోఁగూడిన; ఆ	స్థలింగ సహితంబులగు నగ్నులుంబో
గ్నిభిరివ (స్థితైః)=నిష్పలువలెనున్నవి	లెనున్నవియునగుబాణంబులను , మే
యునగు; సాయతైః=బాణములచే	ఘంబు వహించుగురియొనట్లు , గురి
తఃపజ్జన్యః=పేఘము ; వృత్తిభే	పచ్చి,యాకాశంబునంతయునందులేన
వ=వహించులచేతవలె; సభః=ఆ	ట్లుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.
కాశమును ; అవివరం=నందులే	

త ద్భూవ శీతై గ్బాజైః ఖర రామవిసజ్జితైః
పర్యాకాశ మనాకాశం సర్వత శ్చరసంకులమ్. ౮

టీక ఖర రామవిసజ్జితైః=చుని	ను; బభూవ=ఆయెను.
చేతను రాముని చేతనువిడువబడిన; శి	అట్లు, ఖరుండును రాముండును ఒం
తైః=తీక్ష్ణములగు; బాజైః=బాణముల	డొరులపై బ్రయోగించు కొనినబాణం
చేత; శతే=ఆ; పర్యాకాశం=చుట్టును	బులచే, నాచుట్టునున్నయాకాశంబంత
న్నయాకాశము; సర్వతః=అంతట; శ	యు, బాణమయందై, సర్వకాశంబయి
రసంకులం=బాణములచే నిండినదిగా	నది. అని, తాత్పర్యము.
ను; అనాకాశం=అవకాశములేనిదిగా	

శరజాలావృత స్సూర్యో న తదా స్త ప్రకాశతే
అన్యోన్యవధసంరంభా దుభయో స్సంప్రయుధ్యతోః. ౯

టీక తదా=అప్పుడు; అన్యోన్యవధ	యోః=ఇద్దఱును; సంప్రయుధ్యతోః=
సంరంభాత్=ఒండురులవధించుట	పోరుచుండగా; సూర్యః=సూర్యుఁ
యందలి సంరంభంబు వలన ; ఉభ	డు; శరజాలావృతః=బాణసమూహ

మచే గప్పఁడిఁవాడై; నప్రకాశ
తేస్త = ప్రకాశింపఁడయ్యె.
అప్పడు, బండారల వధింపుడలం
పున, నారాముండును ఖరుండునుయె

ద్దంబునెయుడు, సూర్యుండు, వా
రిలబాణంబులనావృతుండై, ప్రకాశిం
పకుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో నాశీకనారాచై క్షేష్టాగ్రైశ్చ వికణిః

అజఘాన ఖరో రామం తోత్రైరివ మహాద్విషమ్. ౧౦

టీక॥ తతః = అంత, ఖరః = ఖరుం
డు; నాశీకనారాచైః = నాలాకారి
ముల బాణములచేతను ఆయుసబాణ
ములచేతను; క్షేష్టాగ్రైః = కఠినులయి
నకొనలుగల; వికణిః భిశ్చ = కణికా
కారబాణములచేతను; రామం = రా
ముని; తోత్రైః = బరిగోలలచేత; మ

హాద్విషమిష = మహాగజమునవలె; అ
జఘాన = కొట్టెను.

అంత, బరిగోలలచేమహాగజంబు
నుబాడుచుంట్లు, ఖరుండు, క్షేష్టంబు
లగునానావిధబాణంబులచే రామునిం
బ్రహరించెను. అని, తాత్పర్యము.

తం రథస్థం ధనుష్పాణిం రాక్షసం పర్యవస్థితమ్

దదృశు స్సవః ఘాతాని పాశహస్త మివాంతకమ్. ౧౧

టీక॥ సవః ఘాతాని = సమస్త
భూతంబులును; రథస్థం = రథమున
నున్నవాఁడును; ధనుష్పాణిం = ధను
స్సుచేతంగలవాఁడును; పర్యవస్థితం =
యుద్ధసన్నద్ధుండును; పాశహస్తం =
పాశముచేతంగల; అంతకమిష (స్థి
తం) = యమునివలె నున్నవాఁడునగు;
తం = ఆ; రాక్షసం = రాక్షసుని; దదృ

శుః = చూచినవి.

అట్లు రథముండును ధనుర్ధరుం
డును యుద్ధసన్నద్ధుండునై పాశహ
స్తంబగు యమునకైవడి భయంకరా
కారుండైయున్న ఖరుంటాచి, సమస్త
భూతంబులును భయమునొందినవి.

అని, తాత్పర్యము.

హంతారం సర్వనైన్యస్య పౌరుషే పర్యవస్థితమ్
పరిశ్రాంతం మహాసత్త్వం మేనే రామం ఖర స్తదా. ౧౨

టీక॥ ఖరః=ఖరుండు; తదా = అ	రాముని; పరిశ్రాంతం = అలసటనొం
ప్రహ; సర్వనైన్యస్య = సమస్తనైన్య	దినవానిగా; మేనే=తలంచెను.
ముయొక్కయు; హంతారం = వధిం	ఖరుండు , రాముండు మహాబలుం
చినవాండును; పౌరుషే = పౌరుషము	డునుమహాపౌరుషుండువైనను అంతటి
నందు; పర్యవస్థితం = నిలిచియున్న	మహానైన్యమునువధించి యున్నాడు
వాండును; మహాసత్త్వం = అధికమ	కావుననలసటనొందియుండునని, తలం
యినబలముగలవాండునగు; రామం=	చెను. అని, తాత్పర్యము.

తం సింహమివ విక్రాంతం సింహవిక్రాంత గామినమ్
దృష్ట్వా నోద్వీజతే రామ స్సింహః శూద్రమృగం యథా. ౧౩

టీక॥ రామః = రాముండు; సిం	యథా=చూచివలె; నోద్వీజతే= చలిం
హమివ=సింహమునువలె; విక్రాంతం=	పడు.
పరాక్రమించిన వాండును ; సింహః	రాముండు , అట్లు సింహమువలె
విక్రాంత గామినం = సింహముయొక్క	నతి పరాక్రమశాలియయి యతివేగం
గమనమువలెనడచువాండునగు; తం=	బున వచ్చుచున్న యాఖరుంబూచి ,
అఖరుని; దృష్ట్వా = చూచి, సింహః=	సింహము శూద్రమృగంబులంబూచి భ
సింహము, శూద్రమృగం = స్వల్పమృ	యపడనట్లు, ఎంతమాత్రము చలింపడ
గమును; దృష్ట్వా (అధ్యాహృతము)	య్యె. అని, తాత్పర్యము.

తత స్సూర్యనికాశేన రథేన మహతా ఖరః
అససాద రణే రామం పతంగభవ పావకమ్. ౧౪

టీక॥ తతః=అంత; ఖరః= ఖరుండు; రణే=యుద్ధమునందు ; సూర్యనికాశే

స=సూర్యునితోసమానమయిన; మహా
తా=గొప్పదగు; రథేన= రథముచేత;
రామం=రాముని; పతంగః= మిడుత;
పావకమివ= అగ్నిశూలాత్రమువలె;
ఆససాద=సమీపించెను.

అంత, మిడుతయిగ్నిశూలాత్రము
మీదికిఁబోవునట్లు, ఖరుండు, యుద్ధంబు
న, సూర్యప్రభంబగు మహారథంబుతో,
రామునిమీదికిఁడరెను.
అని, తాత్పర్యము.

తతోస్య సశరం చాపం మష్టిదేశే మహాత్మనః
ఖర శ్చిచ్ఛేద రామస్య దశకయన్ పాణిలాఘవమ్. ౧౫

టిక||తతః=అంత; అస్య = ఈ ఖరు
నియొక్క; శరః=బాణము; పాణిలాఘ
వం = హస్తలాఘవమును ; దశక
యన్=చూపుచు; మహాత్మనః= అధిక
మయిన పరాక్రమముగల ; రామస్య=
రామునియొక్క; సశరం= బాణము
తోఁగూడిన; చాపం=ధనుస్సును; మష్టి

దేశే=పడికిలి ప్రదేశమునందు ; చిచ్ఛే
ద=ఖండించెను.
అంత, ఖరుండు, తనహస్తలాఘవం
బేఁపడ, నొక్క బాణమ్మున, మహా
త్ముండగు రామునిధనుస్సును, మష్టిప్ర
దేశంబున, ఖండించెను.
అని, తాత్పర్యము.

స పున స్త్వపరాన్ సప్త శరా నాదాయ వమకణి
నిజఘాన ఖరః క్రుద్ధ శ్మక్రాశనిసమప్రభాన్. ౧౬

టిక||సః=ఆ; ఖరః=ఖరుండు ; క్రు
ద్ధః=కోపించినవాఁడై; అపరాన్ = ఆ
తరములయిన; శక్రాశనిసమప్రభాన్=
ఇంద్రుని వజ్రముయొక్క కాంతివంటి
కాంతిగల; శరాన్=బాణములను; ఆ
దాయ=తీసికొని; వమకణి= కవచము

నందు; నిజఘాన=కొట్టెను.
ఆఖరుండు, క్రుద్ధుండై, మఱల, దే
వేంద్రుని వజ్రాయుధముంబోనియేడు
బాణంబులఁదీసి, రామునికవచంబుప
యినేసెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్తత్ర హతం బాణైః ఖరముక్తై స్సుపరవృధిః

పపాత కవచం భూమా రామస్యా దిత్యవర్చసః. ౧౭

టిక॥ తతః=అంతః; ఆదిత్యవర్చసః=	నదై; భూమా=నేలయందు; పపా
సూర్యునియొక్క కాంతివంటికాంతి గ	త=పడెను.
ల; రామస్య = రామునియొక్క; త	అంత, ఖరుండువిడిచిన యా సప్త
త్=ఆ; కవచం = కవచము; ఖరము	బాణంబులచేఁ, గొట్టఁబడి, రామునికవ
క్లేః= ఖరునిచేవిడువఁబడిన; సూపర్వ	చంబునేలంబడెను; అట్లుకప్పు విడు
భిః = మంచిగఁబులుగల; బాణైః=	చుటచే, రామండు సూర్యునికై వడి
బాణములచేత; ప్రహతం=కొట్టఁబడి	దేజరిల్లెను. అని, తాత్పర్యము.

తత శ్వరసహస్రేణ రామ మప్రతిమాజసమ్

అదకయిత్వా మహానాదం ననాద సమరే ఖరః. ౧౮

టిక॥ తతః=అంతః; ఖరః=ఖరుండు,	చెను.
సమరే=యుద్ధమునందు; శ్వరసహస్రే	అంత, ఖరుండు, యుద్ధంబున, మ
ణ=బాణముల పేయింటిచేత; అప్రతి	హాపరాక్రమశాలియుగు రాముని వే
మాజసం=సరిలేనిపరాక్రమముగల ;	యిబాణంబులంబ్రహారించి, మహాధ్వ
రామం= రాముని; అదకయిత్వా =	నిగలుగునట్లు, సింహనాదంబు గావిం
నొప్పించి; మహానాదం= అధికమయిన	చెను. అని, తాత్పర్యము.
ధ్వనిగలుగునట్లుగా; ననాద = అ	

స శరై రపికతః క్రౌఢ స్సర్వగాత్రేషు రాఘవః

రరాజ సమరే రామో విధూమోగ్ని రివ జ్వలత్. ౧౯

టిక॥ రాఘవః= రఘువంశమునం	త్రేషు = సమస్తావయవములందును;
బుట్టిన; సః=ఆ; రామః = రాముడు;	బాణైః=బాణములచేత; అపికతః=
సమరే= యుద్ధమునందు ; సవకగా	పొందింపఁబడినవాడై; క్రౌఢః = కో

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౩౫౧

స ౨౨

పించినవాడై, విధూమః = పొగలేన; అగ్నిరీవ = అగ్నిహోహిత్రమువలె, జ్వలన్ = వెలుంగుచు; రరాజ = ప్రకాశించెను.

ఆరాముండు, యుద్ధంబున , నట్లు

జేహంబునందంతటను బాణములచే బాధితుండై , పరమకుషతుండై , పొగలేక మండుబుడగు నగ్నిహోహిత్రముకై వడి, బ్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో గంభీరనిహాదం రామ శృత్రునిబహుణః

చకారాంతాయ స రిపో సృజ్య మన్యన్తహ ధనుః. ౨౦

టీక॥ తతః = అంత; శత్రునిబహుణః = శత్రువులంజంపునట్టి, సః = ఆ; రామః = రాముండు; రిపోః = శత్రువుయొక్క; అంతాయ = నాశముకొఱకు; గంభీరనిహాదం = గంభీరమయిన ధ్వనిగలదియు; మహత్ = గొప్పదియునగు; అన్యత్ = ఇతరమయిన; ధనుః = ధనుస్సును; సజ్యం = అల్లెత్రా

టితోఁగూడినదానిగా; చకార = చేసెను.

అంత , శత్రువులవధించునట్టి రాముండు, శత్రువధార్థమయి , గంభీరమయిన ధ్వనిగలదగు మణియొక మహాధనుస్సును, సజ్యంబుగావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

సుమహు దైష్ట్యవం యత్త వతీస్సప్తం మహాషిణా

వరం త ధను రుద్యమ్య ఖరం సమభిధావత. ౨౧

టీక॥ రామః (అధ్యాత్మతము) = రాముండు; యత్ = ఏది; మహాషిణా = అగస్త్యమహాషిణేతః; అతిస్సప్తం = ఇష్టించినదో; తత్ = అట్టి; సుమహత్ = మిక్కిలియుగొప్పదియు; వైష్ట్యవం = విష్ణువునదియు; వరం = ప్రేక్షయనగు; తత్ = ఆ; ధనుః = విం

టిని; ఉద్యమ్య = ఎత్తుకొని; ఖరం = ఖరునిగూచి; సమభిధావత (సమభ్యాధావత్) = పరుగెత్తెను.

అగస్త్యమహామునిచే నిర్మించిన వైష్ట్యవంబగు సమ్యహాధనువు దీసికొని , రాముండు, యుద్ధంబున, ఖరునిపైకడరెను. అని, తాత్పర్యము.

తఱః కనకపుంశ్చై స్తు శరై స్సన్నతపర్వభిః
విభేద రామ స్సంక్రద్ధః ఖరస్య సమరే ధ్వజమ్. ౨౨

టీక॥ తఱః=అంత; రామః=రామః; కనకపుంశ్చై=ఖరునియొక్క, ధ్వజంతు = పె
డు; సంక్రద్ధః=మిక్కిలియుంగోపించిన కైమును; విభేద=భేదించెను.
వాఁడై; సమరే=యుద్ధమునందు; కనక అంత, రాముండు, కుపితుండై, బం
పుంశ్చైః=బంగారుపింజలు గలవియు; గారుపింజలుగలవియు ఋజుపర్వంబు
సన్నతపర్వభిః= వంకర లేనిగణపులుగ లునగుబాణంబులచే, ఖరునిధ్వజంబును
లవియునగు; శరైః=బాణములచేత; ఖ ఖండించెను. అని, తాత్పర్యము.

స దశశనీయో బహుధా వికీర్ణః కాంచనధ్వజః
జగమ ధరణీం సూర్యో దేవతానా మి వాజ్ఞయా. ౨౩

టీక॥ దశశనీయః=సుందరమయిన; వ=సూర్యుండువలె, ధరణీం= భూమి
సః=ఆ; కాంచనధ్వజః=బంగారువితా ని; జగమ=పొందెను.
రమయినపైకైము; బహుధా = పె దేవతలయాజ్ఞ చేసూర్యుండు భూ
క్కువిధములయి; వికీర్ణః= వెదజల్లఁ మికివచ్చెనోయన, సుందరంబగునా
బడినదై; దేవతానాం= దేవతలయొ కాంచనధ్వజంబు పెక్కువ్రయ్యలయి
క్క; ఆజ్ఞయా=ఆజ్ఞ చేత; సూర్యః నేలంబడినది. అని, తాత్పర్యము.

తం చతుర్భిః ఖరః క్రుద్ధో రామం గాత్రేఘ మాగణైః
వివ్యాధ యుధి మమణ్ణో మాతంగ మివ తోమరైః. ౨౪

టీక॥ మమణ్ణః=జీవస్థానంబుల నె గణైః=బాణములచేత; తోమరైః=చి
టింగినట్టి; ఖరః=ఖరుండు; యుధి=యు ల్లకోలలచేత; మాతంగమివ=వీనుంగు
ద్ధనునందు; క్రుద్ధః= కోపించినవాఁడై; నువలె; వివ్యాధ=కొట్టెను.
రామం=రాముని; గాత్రేఘ= అవయవ జీవస్థానంబులుచక్కఁగాఁ దెలిసిన
వములందు; చతుర్భిః=నాలుగైన; మా ట్టిఖరుండు, యుద్ధంబునఁగుపితుండై, చి

శ్రీమ ద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౩౪౩

స ౨౮

ర్షకోలల నేనుంగునబాడుచునట్లు, రా చేనొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.
మనిజీవస్థానంబుల నాలుగుబాణంబుల

స రామో బహుభి ర్నాజ్ఞైః ఖరకాముః కనిస్సృతైః
విద్ధో రుధిరసిక్తాంగో బహువ రుషితో భృశమ్. ౨౫

టీక॥ సః=ఆ; రామః = రామఁ	రుషితః= కోపముతోఁగూడినవాఁడు;
దుఃఖరకాముః కనిస్సృతైః = ఖరుని	బహువ=అయ్యెను.
వింటనుండి వెడలిన; బహుభిః= పెక్కు	ఆరామండు , ఆట్లు ఖరుఁడుప్ర
లయిన; బాజ్ఞైః = బాణములచేత; వి	యోగించిన పెక్కుబాణంబులచే వి
ద్ధః=కొట్టబడినవాఁడై; రుధిరసిక్తాం	ద్ధుండై నెత్తుటందోఁగుచు , మిక్కిలి
గః = నెత్తురుచేఁదడుపఁబడిన దేహ	యురోపంబునొందెను.
ముగలవాఁడై; భృశం= మిక్కిలియు;	అని, తాత్పర్యము.

స ధను ధన్వినాం శ్రేష్ఠః ప్రగృహ్య పర మాహవే
ముమోచ పరమేష్వాన ప్షట్పురా నభిలషీతాక్. ౨౬

టీక॥ ధన్వినాం= విలుకాండ్రలో;	నశరాక్=బాణములను; పట్ = ఆ
శ్రేష్ఠః=ఉత్తమఁడును ; పరమేష్వా	టింటిని; ముమోచ=విడిచెను.
నః = ఉత్తమమయినధనుస్సుగలవాఁ	ధనుధరులలోనుత్తమఁడును మ
డునగు; సః=ఆరామండు ; ఆహవే=	హధనుధరుండునగు నారామండు,
యుద్ధమునందు; పరం= ఇతరమయిన;	అట్లు యుద్ధంబున మఱియొకవిల్లుఁజే
ధనుః=వింటిని; ప్రగృహ్య = తీసికొ	ని, యుత్తమబాణంబులనాటింటినివి
ని; అభిలషీతాక్ = ఉత్తమములయి	డిచెను. అని, తాత్పర్యము.

శిరస్యే కేన బాణేన ద్వాభ్యాం బాహ్వా రధాదాయత్
త్రిభి శ్చంద్రాధక్ వక్త్రైశ్చ వక్షః స్యభిజఘాన హ. ౨౭

టీక|| అధః = అంతఃసః (ఆధ్యాత్మికము) = ఆరామండు; శిరసి = తలయందు; ఏకేన = ఒకటటయిన; బాణేన = బాణము చేతను; బాహ్యేన = భుజములయందు; ద్వాభ్యాం = రెండుబాణములచేతను; ఆర్ద్రగుత్ = నొప్పించెను. త్రిభిః = మూడయిన; చంద్రార్ధవక్త్రైశ్చ = అర్ధచంద్రబాణములచేతను; వక్షసి =

టొమ్మనందు; అభిజఘాన = కొట్టెను ("హ" అనునది పాదపూరణార్థము.)

అంత, రామండు, శిరంబుననొక బాణముచేతను బాహ్యపులందురెండమ్ములచేతను, వక్షస్థలంబునమూడర్ధచంద్రబాణంబులచేతను, ఖరుగివొప్పించెను అని, తాత్పర్యము.

తతః పశ్చాన్నహతేజా నారాచాక్ భాస్కరోపమాక్
జిఘాంసూ రాక్షసం కుగ్ధస్త్రయోదశ సమాదదే ౨౮

టీక|| తతః = అంతఃకన్న; పశ్చాత్ = వెనుక; మహతేజాః = అధికమయిన పరాక్రమముగల రామండు; క్రుద్ధః = కోపించినవాడై; రాక్షసం = రాక్షసుడగు ఖరుని; జిఘాంసుః = వధింపఁగోరినవాడై; భాస్కరోపమాక్ = సూర్యునితోఁ బోల్చిగల; నారాచాక్ = బాణములను; త్రయోదశ = ప

దుమూడింటిని; సమాదదే = గ్రహించెను.

అటుపిమ్మట, మహతేజుండగు రామండు, క్రుద్ధుండయి ఖరుని వధించుటకై, సూర్యునమానతేజంబులగు పదుమూడుబాణంబులఁదీసెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతోస్య యుగ మేకేన చతుర్భి శ్చతురో హయాక్
వప్తేనతు శిర స్సంఖ్యే ఖరస్య రథసారథేః ౨౯
త్రిభి శ్త్రైవేణం బలవాక్ ద్వాభ్యా మక్షం మహాబలః
ద్వాదశేనతు బాణేన ఖరస్య సకరం ధనుః ౩౦
భిత్వా వజ్జనికాశేన రాఘవః ప్రహసన్నివ
త్రయోదశే నేంద్రసమో విభేష సమరే ఖరమ్. ౩౧

టిక॥తతః=అంత, ఇంద్రసమః=ఇంద్రునితోమానుండును; బలవాన్=అధికమయినబలముగలవాఁడును; మహాబలః=అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడునగు; రాఘవః=రాముఁడు; ప్రహసన్నివ(స్థితః)=నవ్వుచున్నట్లున్నవాఁడై; సంఖ్యే=యౌద్ధమునందు; ఏకేన=ఒకబాణముచేత, అస్య=ఈఖరునియొక్క; యుగం=కాండిరి; చతుర్భుజః=నాలుగింటిచేత; హయాన్=గజ్జనులను; షష్ఠేనతు=ఆఱవబాణముచేతనె; ఖరస్య=ఖరునియొక్క; రథసారథేః=రథముయొక్కసారథియొక్క; శిరిః=తలను; త్రిభిః=మూడిటిచేత; త్రివేణుః=నొగను; ద్వాభ్యాం=రెంటిచేత; అక్షం=బండికంటిని; వజ్రనికాశేన=వజ్రాయుధముతోనమానమయిన; ద్వాదశేన=పండ్రెండవదగు; బాణేనతు=బాణముచేతనె; ఖరస్య = ఖరునియొ

క్క; సశరం = బాణముతోఁగూడిన; ధనుః=ధనుస్సును, ఛిత్వా = నఱికి; సమరే=యౌద్ధమునందు; త్రయోదశేన=పదుమూడవబాణముచేత; ఖరం=ఖరుని; బిభేష=భేదించెను.

అంత, దేవేంద్రసమానుండును మహాబల పరాక్రమశాలియునగు రాముండు, అలాఱుసంబుగా, నాపదుమూడవబాణంబులలో, నొకబాణంబునరథముకాండిరిఖండించి, నాలుగింటిచేగజ్జులుంబులం గూలనేసి, యాఱవబాణంబున నతనిసారథిశరంబుండెగలేసి, మూడింటియుగంధరముభేదించి, రెంటినక్షంబు దునియనేసి, చుంత, వజ్రాయుధమునబోని పండ్రెండవబాణంబునఖరునిచేతనుండు బాణసహితంబగుధనుస్సునుఖండించి, పదుమూడవబాణంబున, ఖరునినొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రభగ్నధర్వా విరధో హతాశ్వా హతసారధిః

గదాపాణి రవప్లుత్య తస్మై భూమా ఖర స్తదా. ౩౨

టిక॥ తదా = అప్పుడు; ఖరః=ఖరుండు; ప్రభగ్నధర్వా = విఱువబడినధనుస్సుగలవాఁడై; విరధః = రథములేనివాఁడై; హతాశ్వః = చంపబడి

నగజ్జములుగలవాఁడై; హతసారధిః=చంపబడినసారథిగలవాఁడై; గదాపాణిః=గదచేతంగలవాఁడై; అవప్లుత్య=దిగి; భూమా = నేలయందు;

తస్మా = నిలిచెను.

అప్పుడు ఖరుండు , అట్లు భగ్నశ
రాసనుండును విరధుండును హతాశ్వుం

డును హతసారధియునై, గదచేతంగా
నిరధంబుననుండిలంఘించి, నేలపైనిలి
చెను. అని, తాత్పర్యము.

త త్కమ రామస్య మహారథస్య

సమేత్య దేవాశ్చ మహావళ్యశ్చ

అపూజయన్ పాంజలయః ప్రహృష్టా

స్తదా విమానాగ్ర గతా స్సమేతాః. ౩౩

టీక॥ తదా = అప్పుడు; సమేతాః =
వచ్చినవారలును; విమానాగ్రగతాః =
విమానంబులయగ్రభాగమునుబొందిన
వారలునుగు; దేవాశ్చ = దేవతలును ;
మహావళ్యశ్చ = మహావళ్యులును; ప్ర
హృష్టాః = సంతసించినవారలయి .
పాంజలయః = మంచిచేమోడ్పుగల
వారలయి; సమేత్య = చేరి ; మహార
థస్య = తన్నును సారధిని గుఱ్ఱమునుగా
పాడుకొనుచుండునుకొండువేల మంది
విలుకాండ్రోతోటారునట్టి; రామస్య =
రామునియొక్క; తత్ = ఆ ; కమ =

కార్యమును ; అపూజయన్ = పూ
జించిరి.

అప్పుడచ్చటికివచ్చి యాకాశంబున
విమానగతులయి యుద్ధం బంతయుం
జూచుచున్న దేవతలును మహావళ్యు
లు, మహారథుండగు రాముండు, ఖరుని
నిరధుండుగా విండుటనుజూచి , పరమ
సంతుష్టులయి , దేవులు మొగుచ్చు
కొని , యందఱు నొక్కటిగాఁ జే
రి, రామునిఁబూజించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, అష్టావింశత్యంశః.

ఇది, స్వప్తార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు , ఆరణ్యకాండాష్టావింశత్యంశటిక,

ముగిసినది.

అ

వీ కో న త్రిం శ స గ క ప్రా రం భః.

ఖరంతు విరధం రామో గదాపాణి మవస్థితమ్
మృదుపూర్వం మహాతేజాః పరుషం వాక్య మబ్రవీత్. ౧

టీక॥మహాతేజాః= అధికమయినప	షం=కఠినమయిన;వాక్యం=మాటను;
రాక్రమముగల;రామః=రామఁడు; వి	అబ్రవీత్=చెప్పెను.
రధం=రథములేనివాఁడును; గదాపా	మహాతేజుండగురామండు, అట్లువి
ణిం=గదచేతంగలవాఁడును ; అవస్థి	రధంజైగదాపాణియైనిలిచియున్న
తం=నిలిచినవాఁడునగు;ఖరంతు = ఖ	ఖరుంజూచి, మెత్తనిమాటలచేఁ బరుష
రునిగూచి=యె;మృదుపూర్వం=మెత్త	మయినయర్థముగల్గునట్లు , ఈశ్రకా
నిమాటముందుగలుగునట్లుగా ; పరు	రంబునంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

గజాశ్వరథసంబాధే బలే మహతి తిష్ఠతా
కృతం సుదారుణం కమః సర్వలోకజగుప్సితమ్. ౨

టీక॥గజాశ్వరథసంబాధే= వీనుం	మః=కార్యము;కృతం = చేయఁబడి
గులచేతనుగుఱ్ఱములచేతను రథములచే	నది.
తనునిండిన;మహతి=గొప్పదియగు; బ	నీవు, వీనుంగులచేతను గుఱ్ఱంబులచే
లే=సైన్యమునందు;తిష్ఠతా=ఉన్నట్టి;	తనురథములచేతను నిండిన మహాసైన్య
త్వయా(అధ్యాహృతము)=నీచేత; సు	ముతోఁగూడి , సమస్తలోకంబులకును
దారుణం=మిక్కిలియు భయంకరము	బాధకరంబునుమహాభయంకరంబునగు
ను;సర్వలోకజగుప్సితం= సమస్తజన	కార్యంబుఁగావించితివి.
ములచేతనునిందింపఁబడినదియనగు;క	అని, తాత్పర్యము.

ఉద్వేజనీయో భూతానాం నృకంసః పాపకమఃకృత్

౩౨౮ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౯

త్రయాణామపి లోకానా మీశ్వరోపి నతికృతి. ౩

టీక॥ భూతానాం = ప్రాణుల తిష్ఠతి=నిలువడు.
 కుఃశిద్వజనియః = దుఃఖితులగుచును ; ప్రాణులకుదుఃఖంబునేయుచుఘా
 నృశంసః = ఘాతకులగుచును ; పాపక తుకుండై పాపంబులు నేయుచుండు
 ముక్త్యత్ = పాపకార్యములు చేయు నేని , యతండు ముల్లోకంబులకును
 వాంఛనైవయతండు ; త్రయాణాం = నాధుండైనను, త్రైమంబునొందజాల
 మూండైనఃలోకానామపి = లోకము డు. అని, తాత్పర్యము.
 లకును; ఈశ్వరోపి = నాధుండైనను ; న

కమః లోకవిరుద్ధంతు కుర్వాణం తుణదాచర
 తీక్ష్ణం సర్వజనో హంతి సర్వం దుష్ట మివాగతమ్. ౪

టీక॥ తుణదాచర = రాక్షసుడగుచును.
 వగుఖరుడా! లోకవిరుద్ధం = లోకం ఖరుడా ! దుష్టసర్వమువచ్చిన
 బులకువిరుద్ధమయిన; కమఃతు = కా యెడ , నందఱునుదానివధించునట్లు,
 ర్యమునే; కుర్వాణం = చేయువాడ లోకవిరుద్ధంబగుకమఃము సేయువా
 ను; తీక్ష్ణం = ఉగ్రుండునగువాని ; ఆగ డునుభయంకరుండునగువాని , సమ
 తం = వచ్చిన; దుష్టం = దుష్టమగు; స స్తజనులును, వధింపఁబూనుదురు.
 పమివ = పామునువలె ; సర్వజ అని, తాత్పర్యము.
 నః = సమస్తజనమును; హంతి = వధిం

లోభా త్పాపాని కుర్వాణః కామాద్వా యో నబుధ్యతే
 భృష్టః పశ్యతి తస్మాంతం బ్రాహ్మణీ కరకాదివ. ౫

టీక॥ యః = ఎవ్వఁడు; లోభాత్ = ఆ ర్వాణః = చేయుచు; నబుధ్యతే = తెలు
 సవలనఁగాని; కామాద్వా = కామమువ సుకొనకుండునో; సః (అధ్యాహృత
 లనఁగాని; పాపాని = పాపములను; కు ము) = అతఁడు; భృష్టః = పతితుండై; క

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౩౮౯

స ౨౯

రకాత్ = వడగల్లుతొయినిదిన్ను; ద్రా
హ్మణీవ = నలికండ్లపామువలె; తస్య = దా
నియొక్క; అంతం = ఫలమును; పశ్యతి =
చూచును.

లోభంబునంగాని కామంబునంగా
నియొడలుదెలియక పాపంబులు గావించు

చనట్టివాండూ, భిక్షుడై, వడిగల్లుతొ
యినిన్నునలికండ్లపామువలె, దాని ఫల
మాను, శీఘ్రంబునంబొందును (వడిగ
ల్లుతొయినలికండ్లపామునకు పివమను
ట ప్రసిద్ధము.) అని, తాత్పర్యము.

వసతో దండకారణ్యే తాపసాః ధర్మచారిణః

కింను హత్వా మహాభాగాః ఫలం ప్రాప్స్యసి రాక్షస. ౬

టీక॥ రాక్షస = ఖరుండా! దండ
కారణ్యే = దండకారణ్యమునందు, వస
తః = వాసము సేయువారలును, ధర్మ
చారిణః = ధర్మము నాచరించువారల
ను; మహాభాగాః = పూజ్యమయినయ
దృష్టముగలవారలునగు; తాపసాః =
ఋషులను; హత్వా = వధించి, కిన్ను =

నీమి; ఫలం = పలమను; ప్రాప్స్యసి =
పొందగలవఁ?

ఖరుండా! ధర్మచారులును మహా
భాగాలునగు దండకారణ్యంబున వసించు
ఋషులనువధి చేతివే; నీకుదానివలన
సేమిఫలంబుగలగనది?
అని, తాత్పర్యము.

న చిరం పాపకర్మాణిః కూరా లోకజుగుప్సితాః

విశ్వర్యం ప్రాప్య తిష్ఠంతి శీఘ్రమూలా ఇవద్రుమాః. ౭

టీక॥ పాపకర్మాణిః = పాపము
లెకార్యములుగావలవారలును; కూ
రాః = కూరులును; లోకజుగుప్సితాః =
లోకములచేసిందింపబడినవారలును; శీ
ఘ్రమూలాః = నశించినవేలుగల; ద్రు
మా ఇవ = వృక్షములువలె; చిరం = బ

హుకాలము; విశ్వర్యం = ప్రభుత్వము
ను; ప్రాప్య = పొంది; తిష్ఠంతి = ని
లువరు.

పాపకర్ములును కూరులును లో
కనిందితులునగువారలు, బహుకాల
మైశ్వర్యంబునొందియుండవలరు; వే

ఋ దెగినవృక్షములువలె, శీఘ్రముననాశంబునొందుదురు. అని, తాత్పర్యము.

అవశ్యం లభతే జంతుః ఫలం పాపస్య కర్మణః
ఘోరం పర్యాగతే కాలే ద్రుమాః పుష్ప మివాతకవమ్. ౮

టీక॥ కాలే = కాలము; పర్యాగ | లభతే = పొందును.
తే = రాగ నే = జంతుః = ప్రాణి; పా | ఋతుకాలమువచ్చినప్పుడు, వృక్ష
పస్య = పాపముగలిగించునట్టి ; కర్మ | మలు , అయ్యెఋతువులననుసరించి
ణః = కార్యముయొక్క; ఘోరం = భ | వృష్టంబులంబొందునట్లు, వురుషుడు,
యంకరమయిన; ఫలం = ఫలమును ; అనుభవకాలమువచ్చినప్పుడు, తాను
ద్రుమాః = వృక్షములు; ఆతకవం = ఋ | గావించిన పాపకర్మములఫలమునవ
తువునందుగలుగునట్టి ; పుష్పమివ = | శ్యముననుభవించును.
పుష్పమునువలె; అవశ్యం = అవశ్యము; | అని, తాత్పర్యము.

నచిరా త్పాప్యతే లోకే పాపానాం కర్మణాం ఫలమ్
సవిషాణా మివాన్నానాం భుక్తానాం క్షణదాచర. ౯

టీక॥ క్షణదాచర = రాక్షసుడవగు | గ; ప్రాప్యతే = పొందబడుచున్నది.
ఖరుడా! పాపానాం = పాపములుగ | ఖరుడా! విషమిశ్రితమయిన య
లిగించునట్టి; కర్మణాం = కర్మముల | న్నముభుజించినచో , దానిఫలము శీ
యొక్క; ఫలం = ఫలము; భుక్తానాం = | ఘ్రంబుననె యనుభవమునకు వచ్చున
భుజింపబడిన; సవిషాణాం = విషము | ట్లు, అత్యుత్కటంబులగు పాపంబులు
తోఁగూడిన; అన్నానాం = ఆన్నముల | గావించినవారలకు, దానిఫలము అతి
యొక్క ; ఫలం (అధ్యాత్మతము) ఇ | శీఘ్రంబుననె, యనుభవమునకు వచ్చు
వ = ఫలమువలె; నచిరాత్ = శీఘ్రము | ను. అని, తాత్పర్యము.

పాప మాచరతాం ఘోరం లోకస్యాప్రియ మిచ్ఛతామ్
అహ మా సాదితో రాక్షా ప్రాణాన్ మాంతుం నిశాచర. ౧౦

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము ౩౧

స ౨౯

టీక॥నిశాచరం=రాక్షసుఁడా! ఘోరం=భయంకరమయిన; పాపం=పాపమును; ఆచరతాం= చేయుచున్నవారలయొక్కయు; లోకస్య=లోకమునకు; అప్రియం=అనిష్టమును; ఇచ్ఛతాం=కోరుచున్న వారలయొక్కయు ; ప్రాణాః=ప్రాణములను; హంతుం=వధించుటకు; రాజ్ఞా=రాజుచేత; అహం=

నేను; ఆపాదితః=వచ్చినాను. రాక్షసుఁడా! భయంకరంబు లగు పాపములుగావించువారలునులోకమునకుఁగీడుగావించు వారలునగు దుష్టాత్ములనువధించుటకై, రాజయిన దశరథునియజ్ఞ చే, నేనువచ్చియున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

అద్యహి త్వా మయామక్తా శ్వరాః కాంచన భూషణాః
విదార్యతి పతివ్యంతి వల్మీకమివ పన్నగాః. ౧౧

టీక॥అద్య=ఇప్పుడు; మయా=నాచేత; ముక్తాః= విడువఁబడిన; కాంచభూషణాః = బంగారమలంకారముగాఁగల; శరాః=బాణములు; త్వా=నిన్ను; పన్నగాః=సపకములు; వల్మీకమివ = పొదనువలె; విదార్య=భేదిం

చి; అతిపతివ్యంతి= వెడలఁగలవుగదా! సర్పములు, వల్మీకమును జోచ్చి యావలికివెడలునట్లు, ఇప్పుడు నేనుబ్రయోగించు కాంచనభూషణంబు లగు బాణంబులు, నీశరీరమునుభేదించియావలికిఁబోఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

యే త్వయా దండకారణ్యే భక్షితా ధర్మచారిణః
తానద్యనిహత స్సంఖ్యే సనైన్యో నుగమిష్యసి. ౧౨

టీక॥యే = వీ; ధర్మచారిణః= ధర్మమునాచరించునట్టిమునులు; త్వయా=నీచేత; దండకారణ్యే = దండకారణ్యమునందు; భక్షితాః = తినఁబడినారో; తాః=వారలను ; అద్య=

ఇప్పుడు; త్వం (అధ్యాత్మతము)= నీవు; సంఖ్యే=యుద్ధమునందు; నిహతః=వధింపఁబడినవాఁడవై; సనైన్యః= సైన్యముతోఁగూడినవాఁడవై ; అనుగమిష్యసి=పొందఁగలవు.

నీవిదివఱకు చండకారగ్యుంబునధర్మంబుననాచేసిహతుండవై , నైస్యస
మఁచారులగు మునుల నెవ్వరెవ్వరిభూతంబుగా వారలయొద్దకుఁబోగల
క్షించియున్నావో , ఇప్పుడునీవుయు వ్ర. అని, తాత్పర్యము.

అద్యత్వాం పతితం బాణైః పశ్యంశు పరమమయః

నిరయస్థం విమానస్థా యే త్వయా హింసితాః పురా. ౧౩

టీక॥యే=ఎవ్వరు; పురా = ము	నిన్ను; పశ్యంతు=చూతురుగాక.
న్ను; త్వయా= నీచేత, హింసితాః =	మున్నునీచేహింసితు లగు మహా
హింసించబడినారో; తే=అట్టి; వి	ఘాలింపుడువిమానగతులయి యాకా
మానస్థాః=విమానంబునందున్న; పర	శంబుననుండి, నాబాణంబులనిహతుం
మమయః=మహాఘాలు; అద్య=ఇ	డవై నేలంగూలి దురవస్థనొందియున్న
ప్పుడు; బాణైః=బాణములచేత; పతి	నిన్నుఁజూతురుగాక.
తం=పడినవాఁడవున; నిరయస్థం=దు	అని, తాత్పర్యము.
రవస్థయందున్నవాఁడవునగు; త్వాం=	

ప్రహర త్వం యథాకామం కురు యత్నం కులాధమ

అద్య తే పాతయిష్యామి శిర స్తాలఫలం యథా. ౧౪

టీక॥కులాధమ = కుల బుఁజెఱచు	కులాధముఁడవగుభిరుఁడా! ఇప్పుడు
వాఁడవగు భిరుఁడా! యథాకామం=	నీవు యథేచ్ఛముగానన్నుఁ బ్రహరిం
యథేచ్ఛముగా; ప్రహర= కొట్టుము.	పుము, నీచేనైనంతమట్టుకుఁజూడుము ;
యత్నం=ప్రయత్నమును; కురు = చే	ఇప్పుడె, తాటిపండునుబోలె నీశిరస్సు
యుము అద్య=ఇప్పుడు; తే = నీయొ	ను, నేలంబడవేసెదను. అని, రాముండు
కర; శిరః=తలను; తాలఫలంయథా=	భిరుతోఁ జెప్పెను.
తాటిపండునుబోలె ; పాతయిష్యా	అని, తాత్పర్యము.
మి=పడవేసెదను.	

ఏవ ము క్తస్తు రామేణ క్రుద్ధ స్సంర క్తలోచనః

ప్రత్యువాచ ఖిరో రామం ప్రహసన్ క్రోధమూర్చితః. ౧౫

టీక॥ ఖరః=ఖరుడు; రామేణ = రామునిచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తస్తు= చెప్పబడినవాడైనంతసే ; క్రుద్ధః= కోపించినవాడై; సంర క్తలోచనః = ఎఱ్ఱనై నకన్నులు గలవాడై ; ప్రహ సన్=నవ్వుచు; క్రోధమూర్చితః= కో పముచేనొడలుదెలియనివాడై ; రా	మం=రామునిగూచి; ప్రత్యువాచ = బదులుచెప్పెను. ఖరుండు, రామునిమాటలనువిని , క్రుద్ధుండై, కన్నులనెఱ్ఱదనంబుగదురం, బకపకనవ్వుచు, గోపావేశంబుననొ డలుదెలియక, ఆ రామునిఁజూచి, యి ట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

ప్రాకృతాన్ రాక్షసాన్ హత్వా యుద్ధే దశరథాత్మజ

ఆత్మనా కథ మాత్మాన మప్రశస్యం ప్రశంససి. ౧౬

టీక॥ దశరథాత్మజ = దశరథుని కొమరుడవైనరాముడా! యుద్ధే= యుద్ధమునందు; ప్రాకృతాన్= స్వల్ప లయిన; రాక్షసాన్=రాక్షసులను; హ త్వా=వంపి; అప్రశస్యం= పొగడదగ నట్టి; ఆత్మానం=నిన్ను; ఆత్మనా = నీ చేతనె; కథం = ఎట్లు ; ప్రశంససి=	పొగడుకొనుచున్నావు? దశరథపుత్రుండవగు రాముడా! నీపుయుద్ధంబున నల్పులగు రాక్షసులం గొందఱుజంపి , యింతలోమహాశూ రుండవైనట్లు నిన్నునీచే పొగడుకొను చున్నావేమి? అని, తాత్పర్యము.
--	--

విక్రాంతా బలవంతోవా యేభవంతి సరషభాః

కథయంతి న తే కించి త్రేజసా స్వే న గర్వితాః. ౧౭

టీక॥ యే=ఏ; సరషభాః= పురుష శ్రేష్ఠులు; విక్రాంతాః= పరాక్రమించి	సవారలును; బలవంతోవా = అధికమ యినబలముగలవారలును; భవంతి= అ
--	---

గుచున్నారో; తే=వారలు; స్వేన= త
మదైన; తేజసా=ప్రతాపము చేత, గర్వి
తాః=గర్వించినవారలయి; కించితే=
కొంచెమైనను; సదయంతి=చెప్పరు.

ఎవ్వరుప రాక్రమశాలులును బలవం

తులునైయుందురో, అట్టిపురుషశ్రేష్ఠు
లు, తమ ప్రతాపంబునకు గర్వించి , త
మ్ముఁదా మెయెంతమాత్రముఁబొగడు
కొనరు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రాకృతాస్త్య కృతాత్మానో లోకే త్కత్రియపాంసనాః
నిరభకం వికత్తంతే యథా రామ వికత్తసే. ౧౮

టీక॥ రామ=రామఁడా! యథా=
ఎట్లు; త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు; విక
త్తసే = పొగడుకొనుచున్నావో; త
థా(అధ్యాహృతము)=అట్లు; లోకే=
లోకమునందు; ప్రాకృతాత్మానః=అల్పు
లును; అకృతాత్మానః=దైర్వ్యములేనివార
లునగు; త్కత్రియపాంసనాః=త్కత్రియా

ధములు; నిరభకం=నిష్ప్రయోజనము
గా; వికత్తంతే=పొగడుకొందురు.

రామఁడా! ఇప్పుడునీవు పొగడుకొ
నునట్లు , అల్పులును పేటికివాండునగు
త్కత్రియాధములు, నిష్ప్రయోజనము గా,
చమ్ముఁదా మెపొగడుకొందురు.

అని, తాత్పర్యము.

కులం వ్యపదిశక్ వీర స్సమరే కో భిధాన్యతి
మృత్యుకాలేహి సంప్రాప్తే స్వయ మప్రస్తవే స్తవమ్. ౧౯

టీక॥ వీరః= పరాక్రమశాలియగు
వాఁడు; కః=ఎవ్వఁడు; సమరే=యు
ద్ధమునందు; మృత్యుకాలే=మరణకాల
ము; సంప్రాప్తేహి=వచ్చియుండఁగా
నే; అప్రస్తవే= అసమయమునందు;
స్వయం=తానె; కులం= తనవంశము
ను; వ్యపదిశక్=పొగడుచు; స్తవం=

అత్తస్తుతిని; అభిధాన్యతి= చెప్పును;
యుద్ధంబున మరణకాలంబు వచ్చి
యుండు నప్పుడు , అసమయమునం
దు , వీరుండెవ్వఁడు , తనకులంబుఁ
బొగడుకొని , యాత్మస్తుతిఁజేసికొను
ను? అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము ౩౯౫

స ౨౯

సర్వధైవ లఘుత్వం తే కర్తవ్యేన విదశికాతమ్
సువణప్రతిరూపేణ తప్తేన కుశాగ్నినా. ౨౦

టీక॥ సర్వధైవ = అన్నివిధంబుల నేకకర్తవ్యం = పొగడుకొనుటచేత, తే=నీయొక్క; లఘుత్వం = చురుకైనది; సువణప్రతిరూపేణ = బంగారముతో సమానమయిన; తప్తేన = తపింపజేయబడిన; కుశాగ్నినా = దధికలనిప్పుచేతవలె; విదశికాతం = చూడబడినది.

దలి యల్పత్వము స్పష్టముగాఁజేలియవచ్చినది; మంచిబంగారు రంగుతోమండుచుండు కుశాగ్ని ఇతరపదార్థముల దహింపఁ జాలక యాతిపోవునట్లు, ఆత్మస్తుతిచేసికొనిజెట్టువలెను, ఇతరుల నెంతమాత్రమువధింపఁజాలక, తానెవధింపఁబడును.

అని, తాత్పర్యము.

నీవాత్మస్తుతిచేసికొనుటచేతనీయం

నను మా మిహ తివ్రంతం పశ్యసి త్వం గదాధరమ్
ధరాధర మివాకంప్యం పర్వతం ధాతుభి శ్చితమ్. ౨౧

టీక॥ అకంప్యం = కదిలింపరానిదియు; ధరాధరం = భూమిని ధరించునట్టిదియు; ధాతుభిః = గైరిక ధాతువులచేత; చితం = వ్యాపింపబడినదియనగు; పర్వతమివ(స్థితం) = కొండవలెనున్నవాఁడను; గదాధరం = గదదాల్చినవాఁడను; ఇహ = ఇచ్చట; తివ్రంతం = నిలుచుచున్న

వాఁడనగు; మాం = నన్ను; పశ్యసి నను = చూచుచున్నావుగదా! ధాతువులతోఁగూడినపర్వతంబు కరణినిశ్చలుండవైగదాధరుండవై నియెదుట నిలిచియున్ననన్ను బూచుచున్నావుగదా! అని, తాత్పర్యము.

పర్యాప్తోహం గదాపాణి హంతం ప్రాణాన్ రణే తవ
త్రయాణా మపి లోకానాం పాశహస్త ఇవాంతకః. ౨౨

టీక॥ త్రయాణాం = మూఁడైన; లోకానామపి = లోకములకును; పాశహస్త

స్తంః=పాశముచేతంగల; అంతకభవ= యముడువలె; గదాపాణిః=గదచేతం గల; అహం=నేను; రణే=యద్ధంబునం దు; తవ=నీయొక్క; ప్రాణా౯=ప్రాణములను; హంతుం=వధించుటకు ; పర్యాప్తః=చాలుదును.

ముల్లోకంబులకును బాశహస్తుండగునంతకుండొక్కడుచాలినట్లు , నీ ప్రాణంబులయద్ధంబునహరింప, నేనొక్కడంజాలుదును. అని, తాత్పర్యము.

కామం బహ్వపి వక్తవ్యం త్వయి వత్స్యామి నత్వహమ్
అస్తం గచ్ఛేద్ధి సవితా యద్ధ విఘ్నస్తతో భవేత్. ౨౩

టీక॥ త్వయి=నీయందు; బహ్వపి= అనేకమును; వక్తవ్యం=చెప్పఁ బడవలసినదే. అహం=నేను; నవత్స్యామితు=చెప్పను. సవితా = సూర్యుడు; అస్తం=అస్తమయమును ; గచ్ఛేద్ధి=పొందునుగదా! తతో=అంత; యద్ధవిఘ్నః=యద్ధమునకడ్డి ; భవేత్ =

అగును. మఱియునిట్లాత్మస్తుతిచేసికొనునట్టి నీవిషయమయి యింకను జాలఁజేప్పవలసియున్నది ; అయినను , నిష్పడుచేప్పను; అట్లుచెప్పినచో, నాలస్యమయి సూర్యుండస్తమించి, యద్ధంబునకువిఘ్నంబువచ్చును. అని, తాత్పర్యము.

చతుర్దశ సహస్రాణి రాక్షసానాం హతాని తే
త్వద్విनाశా త్కరో మ్యేష తేషా మశ్రుప్రమాజనమ్. ౨౪

టీక॥ తే(త్వయా)= నీచేత; రాక్షసానాం = రాక్షసులయొక్క; సహస్రాణి=వేలు; చతుర్దశ = పదునాలుగు; హతాని=చంపఁబడినవి. ఏషః(అహం)= ఈనేను; త్వద్విశానాత్=నిన్నువధించుటవలన ; తేషాం= ఆరాక్షసులకు; అశ్రుప్రమాజనం=

కన్నీళ్లుతుడుచుటను; కరోమి= చేయుచున్నాను. నీవు, పదునాలుగువేల రాక్షసుల వధించినావు, నేను, ఇప్పుడు , నిన్ను వధించి, వారలయందఱి కన్నీళ్లుతుడిచెదను. అని, భయండురామునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౩౯

స ౨౯

ఇత్యుక్త్వా పరమక్రుద్ధస్తాం గదాం పరమాంగదః
ఖర శ్చిక్షేప రామాయ ప్రదీప్తా మశనిం యథా. ౨౪

టీక|| పరమాంగదః = ఉత్కృష్ట గదాంగదను; రామాయ = రాము
ములయిన బాహువులు గల ; ఖ
రః = ఖరుడు; ఇతి=అని; ఉక్త్వా=
చెప్పి; పరమక్రుద్ధః = మిక్కిలియు
గోపించినవాడై; ప్రదీప్తాం = ప్రకా
శించుచున్న; అశనిం యథా (స్థితాం)=
వజ్రాయుధమువలెనున్న; తాం = ఆ;
గదాంగదను; రామనిపైవైచెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఖరబాహుప్రయుక్తా సా ప్రదీప్తా మహతీ గదా
భస్తవృక్షౌశ్చ గుల్మాంశ్చ కృత్వా గాత్రత్సమీపతః. ౨౫

టీక|| ఖరబాహుప్రయుక్తా = ఖరు
నిచేతిచేఁబ్రయోగింపబడిన; ప్రదీప్తా =
ప్రకాశించుచున్న; మహతీ = పెద్దదగు;
సా = ఆ; గదా = గద; వృక్షౌశ్చ = వృ
క్షములను; గుల్మాంశ్చ = బోదెలేనివృక్ష
ములను; భస్త = బూడిదగా; కృత్వా =
చేసి; తత్సమీపతః = ఆరామునిసమీప
మునకు; అగాతీ = పోయెను.
అట్లు, అమ్మహాగద, ఖరునిచేఁబ్ర
యోగింపబడినదై, మహాతేజంబునవె
లుంగుచు, మాగజంబుననున్నవృక్షగు
ల్మంబులభస్తముగావింపుచు, నారా
మునిసమీపంబునకుంబోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

తా మాపతంతీం జ్వలితాం మృత్యుపాశోపమాం గదామ్
అంతరిక్షగతాం రామ శ్చిచ్ఛేద బహుధా శరైః. ౨౬

టీక|| రామః = రాముడు; అప
తంతీం = వచ్చుచున్నదియు; జ్వలితాం =
ప్రకాశించుచున్నదియు ; మృత్యుపా
శోపమాం = మృత్యువుయొక్క పాశము

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౯

తోఁ బోల్కిగలదియు ; అంతరిక్షగ
తాం= ఆకాశము నొందినదియునగు;
తాం=ఆ; గదాం = గదను; శరైః=
బాణముల చేత; బహుధా = పెక్కు
విధములుగా; విచ్ఛేద=నఱకెను.

రాముండు, అట్లు , మృత్యుపాశం
బువలె నమ్మహాగద జ్వలించుచువచ్చు
టంజూచి, దానినాకాశంబుననె , బా
ణంబుల చేత బెక్కు ప్రయ్యలుగా ఖండిం
చెను. అని, తాత్పర్యము.

సా వికీర్ణా శరైర్భగ్నా పపాత ధరణీతలే
గదా మంత్రౌషధబలై వ్యాళీవ వినిపాతితా. ౨౮

టీక॥ సా=ఆ; గదా = గద ; శ
రైః=బాణముల చేత; భగ్నా=ఖండిం
పఁబడినదై; వికీర్ణా=తునకలుతునక
లయి; మంత్రౌషధబలై =మంత్రముల
యొక్కయు నౌషధములయొక్కయు
బలముల చేత; వినిపాతితా=పడఁదో
యఁబడిన; వ్యాళీవ=సపకమువలె; ధ

రణీతలే = భూతలమునందు; పపా
త=పడెను.
అట్లు, ఆగద, బాణముల చేత ఖండిం
పఁబడి, తునకలుతునకలయి, మంత్రౌ
షధంబుల చేత జీతమయిన సర్పముకై
వడి, నేలంబడెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే ,
ఆరణ్యకాండే , ఏకోనత్రింశస్సగః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండైకోనత్రింశస్సగః టీక,
ముగిసినది.

త్రై

త్రింశసర్గప్రారంభః.

భిత్వాతు తాంగదాం బాణై రాఘవో ధర్మవత్సలః
స్త్రయమానః ఖరం వాక్యం సరబ్ధ మిద మబ్రవీత్.

టీక॥ ధర్మవత్సలః = ధర్మము	గాః ఇదం = ఈ; వాక్యం = మాటను;
నంజధికస్తీతిగల; రాఘవః = రామ	అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
డు; తాం = ఆ; గదాం = గదను; బా	పరమధామికం డగు రామండు,
ణైః = బాణములచే, భిత్వాతు = ఖం	బాణంబులచేనాగదనుఖండించి, పరి
డించినంతనె, స్త్రయమానః = పరిహ	హాసముగావింపుచు, ఖరుఁజూచి, గు
సింపుచు; ఖరం = ఖరుఁగూచి; సం	రంభంబునఁగట్లసి, చెప్పెను.
రబ్ధం = సంభ్రమముతోఁగూడునట్లు	అని, తాత్పర్యము.

ఏతత్తే బలసర్వస్వం దశితం రాక్షసాధమ
శక్తిహీనతరో మత్తో వృధా త్వమవగజఃసి. ౨

టీక॥ రాక్షసాధమ = రాక్షసులలోఁ	ధా = వ్యర్థముగా; అవగజఃసి = అతి
దకుఁగవఁచుయిన ఖరుఁడా! ఏతత్ =	చుచున్నావు.
ఈ; తే = నీయొక్క; బలసర్వస్వం =	రాక్షసాధమండవగుఖరుఁడా! నీ
బలముయొక్క సర్వస్వమును; సర్వితం =	బలమంతయుఁజూపినావు; ఇంక నేమి
చూపఁబడినది. త్వం = నీవు; మత్తః =	సేయఁగలవు? నీవుబలంబున నాకన్న
నాకన్నను; శక్తిహీనతరః = మికిఁగి	నుహీనుండవయ్య, వ్యర్థముగాఁజ్రే
యు బలముచేవిడువఁబడినవాడవు; వృ	లెదవు. అని, తాత్పర్యము.

ఏషా బాణవినిర్భిన్నా గదా ఘామితలం గతా
అభిధానప్రగల్భస్య తవ ప్రత్యయఘాతినీ. ౩

టీక॥ ఏమా=ఈ; గదా=గద, బా
ణవినిభి=న్నా = బాణములభేదింపఁ
బడినదై, అభిధానప్రగల్భ్య = మా
టలు చెప్పటయందు సమర్థుండవగ;
తవ=నీయొక్క; ప్రత్యయఘాతినీ=
నమ్మకమును బొంగొట్టినదై; భూమి
తలం=భూతలమును, గతా = పొంది
నది.

ఇంతదూరము ప్రేరితివే; నీవుమా
టలు చెప్పటయందు మాత్రము మహాస
మర్థుండవు; ఇదిగో నీవంతదూరము
జయముగల్గించునని నమ్మియుండిన,
యీగద యిప్పుడు బాణంబులచేఖం
డింపఁబడి నేలంబడినది.
అని, తాత్పర్యము.

యత్తయోక్తం వినష్టానా మహా మశ్రుప్రమాజనమ్
రాక్షసానాం కరోమీతి మిథ్యా తదపి తే వచః. ౪

టీక॥ త్వయా=నీచేతి; “అహం=
నేను; వినష్టానాం=నాకమునొందిన;
రాక్షసానాం=రాక్షసులకు; అశ్రు
ప్రమాజనం=కన్నీళ్లు తుడుచుటను;
రోమి=చేసెదను” ఇతి=అని; యత్=
ఏమాట; ఉక్తం= చెప్పఁబడినదో;
తత్=ఆ, తే=నీయొక్క; వచోపి =

మాటయును; మిథ్యా=అబద్ధము.
“నేను, నిన్నువధించి, యిప్పుడు
యద్ధంబుననీ చేహతులయిన రాక్షసుల
కన్నీళ్లు తుడిచెదను” అని, యిప్పుడుచె
ప్పితివే; ఆమాటయబద్ధమయినది గ
దా! అని, తాత్పర్యము.

నీవగ్య త్సుద్రశీలస్య మిధ్యావృత్తస్య రక్షసః

ప్రాణా నహం హరిష్యామి గరుత్మా నమృతం యథా. ౫

టీక॥ అహం = నేను; నీవగ్య=నీ
చుండవు; త్సుద్రశీలస్య= దుష్టస్వభావ
ముగలవాడవును; మిధ్యావృత్తస్య=
అనాచారముగలవాడవును; రక్షసః=

రాక్షసుండవునగు నీయొక్క; ప్రా
ణా=ప్రాణములను; గరుత్మా=
గరుత్మంతుఁడు; అమృతం యథా=
అమృతమునువలె; హరిష్యామి= హరిం

చెదను.

గరుత్మంతుండమృతమును హరించి
నట్లు, నేను నీకుండవురుజ్జ్వలభావుండవు

ననాచార సంపన్నుండవు రాక్షసుండ
వునగునీ ప్రాణంబులను హరించెదను.
అని, తాత్పర్యము.

అద్యతే భిన్నకంఠస్య ఘేనబద్ధుః పూషితః
విదారితస్య మద్బాణైః షణ్ణా పాస్యతి శోణితమ్. ౬

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; మద్బాణైః=
నా బాణములచేత; విదారితస్య=చీల్చి
బడినవాడవును; భిన్నకంఠస్య=నలు
కంబడినకంఠముగలవాడవునగు; తే=
నీయొక్క; ఘేనబద్ధుః పూషితం=
నురుంగుచేతను బుగ్గచేతను అలంకరిం
పబడిన; శోణితం = నెత్తురును; మ

హ్=భూమి; పాస్యతి = త్రాగం
గలడు.
ఇప్పుడు, నా బాణముల విదారి
తుండవై కలగుచున్నవడిన నీచురంగు
బుగ్గలతోను పుష్కరాక్షాత్తనెత్తురును, భూ
మిత్రాగలడు.
అని, తాత్పర్యము.

పాంసరూషితసర్వాంగ స్సప్తస్యస్తభుజద్వయః
స్వస్యేనైకం సమాలింగ్య దులభాం ప్రమదామివ. ౭

టీక॥ త్వం (అధ్యాత్మము) =
నీవు; పాంసరూషితసర్వాంగః=దు
మ్ముచేతగప్పబడిన సమస్తావయవము
లునుగలవాడవై; స్రస్తస్యస్తభుజద్వ
యః = జాటియుండనట్లుంపబడిన
భుజములజంట గలవాడవై; గాం=
భూమిని; దులభాం = పొందగూడ
ని; ప్రమదామివ=ప్రీతివలె; ఆలింగ్య=

కవులించుకొని, స్వస్యేనై=నిదురిం
పగలవు.
నీవు, దుమ్మునంబొరలుచు, జే
తులుసాచిపరుండినవాడవై, దులభ
భయగువనితంబోలెభూమిని గఢంబు
గాఁ గవులించుకొని, దీక్షునెద్రం
బొందగలవు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రబద్ధ నిద్రే శయితే త్వయి రాక్షస పాంసరే

భవిష్యంతి శరణ్యానాం శరణ్యా దండకా ఇమే. ౮

టీక॥ రాక్షసపాంసనే = రాక్ష	ముఃభవిష్యంతి=కాఁగలదు.
సాధముండవగుఃప్వయి = నీవుఁడ్రబ	రాక్షసాధముండవగునీవట్లు దీఘ
ధనిద్రే = చక్కఁగాఁగట్టబడిననిదర	నిద్రబొందిశయించినపిమ్మట, మహా
గలవాండ్రైశయితే = పరుండఁగా;	తపశ్శాలులగుమునులు , ఈదండకా
ఇమే=ఈదండకాః = దండకారణ్య	రణ్యంబుననుభము గానివసించురు.
ముఃశరణ్యానాం = శరణుపొందఁదగి	అని, తాత్పర్యము.
నట్టయుపులకుఃశరణ్యాః = నివాసస్థాన	

జనస్థానే హతస్థానే తవ రాక్షస మచ్ఛరైః
నిర్భయా విచరిష్యంతి సర్వతో మనయో వనే. ౯

టీక॥ రాక్షస = రాక్షసుండవగు	యాః=భయములేఁ వారలయి ; విచరి
ఖరుండా! మచ్ఛరైః = నాబాణములచే	ష్యంతి=తిరుగఁగలరు.
జనః=నీయొక్క; జనస్థానే = జన	ఖరుండా! నాబాణములచేత , నీ
స్థానముఃహతస్థానే= కొట్టబడిన రా	జనస్థానంబునందలి రాక్షసులందఱు హ
క్షసనన్ని చేశముగలదగుచుండఁగా; మ	తులయినపిదప, మునులీవనంబునందం
నయః=ముపులుఃవనే = అడవియం	తటసునిర్భయముగావిహరింపఁగలరు.
దుఃసవతః = అంతటను ; నిభా	అని, తాత్పర్యము.

అద్య విప్ర సరిష్యంతి రాక్షసో హతబాంధవాః
బాష్పాద్రవ వదనా దీనా భయా దన్య భయావహాః. ౧౦

టీక॥ అన్యభయావహాః= ఇతరులకు	ధవాః=చంపఁబడినబంధువులు గలవా
భయముగలిగించునట్టి; రాక్షస్యః=రా	రలయి; బాష్పాద్రవవదనాః = కన్నీ
క్షసస్త్రీలు; అద్య= ఇప్పుడుఃహతబాం	టందడిసిన ముఖములు గలవారలయి;

దీనాః=దుఃఖతులయి ; భయాత్=భయమువలన; విప్రసరిష్యంతి= పరుగెత్తగలరు-

ఇదివఱకుఋషులకు భయంబు గలిగించుచుండిన రాక్షసస్త్రీలు , ఇప్పుడు,

తమబంధువులందఱుహతులగుటంజేసి , కన్నీళ్లు గఱుచి బరమదుఃఖతులయి, భయంబునంబురెగిరగలరు. అని, తాత్పర్యము.

అద్య శోక రసజ్ఞాస్తా భవిష్యంతి నిరర్థకాః
అనురూపకులః పత్నీ యసాం త్వం పతి రీదృశః. ౧౧

టీక॥ యాసాం = ఎవ్వరికి; ఈదృశః=ఇట్టి; త్వం=నీవు; పతిః=పెనమిటివో; తాః=ఆట్టి; అనురూపకులః=సిక్కుదగినకులముగల; పత్నీః= భార్యలు; అద్య=ఇప్పుడు; నిరర్థకాః=కామరూపమయిన పురుషార్థములేనివారలయి; శోకరసజ్ఞాః=దుఃఖరసమును

జెలిసినవారలు;భవిష్యంతి=కాగలరు. నీకుసరియైన కులంబునంబుట్టియిట్టి దుఃఖముగఱుడవగు నెన్నుబెడ్లాడిన రాక్షసవనితలు, ఇప్పుడుదుఃఖరసంబుట్టి దోయెఱుంగంగలరు. అని, తాత్పర్యము.

న్యశంస నీచ తుద్రాత్మ నిత్యం బ్రాహ్మణ కంటక
యత్కృతే శంకితై రగ్నై మునిభిః పాత్యతే హపి. ౧౨

టీక॥న్యశంస= ఘాతుకుడవు ; నీచ=నీచుడవు;తుద్రాత్మ= దుష్టస్వభావముగలవాడవు;నిత్యం = ఎల్లప్పుడు;బ్రాహ్మణకంటక= బ్రాహ్మణులకు శత్రుడవునగుభరుడా! యత్కృతే= ఎవ్వనిమిత్రమయి;శంకితైః=భయమునొందిన;మునిభిః= మునులచేత ; హపిః=హవిస్సు; అగ్నై= అగ్నిహోత్రమునందు;పాత్యతే = వేయబడుచున్నదో.

ఘాతుకుడవు నీచుడవు దురాత్ముడవునెల్లప్పుడును బ్రాహ్మణులకుగిడు గావించుచుండు వారునగుభరుడా! నీమిత్రమయి , మునులుహవిస్సునగ్నిహోత్రమును వ్రేల్చినపుడెల్లభయంబునొందుదురు ; అట్టిపరమ

౪౦౪ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౦

దుర్మాఁర్గుండవగు నిన్నుఁ బెండ్లాడిన కొనఁగలరు. అని , రామండు ఖరుని స్త్రీలు , ఇప్పుడుదుఃఖంబెట్టివోతెలిసి తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

త మేవ మభినందభం బ్రవాణం రాఘవం రణే
ఖరో నిర్భత్యయామాస రోషా త్థరతరస్వనః. ౧౩

టీక॥ ఖరః=ఖరుఁడు; రణే = యు యామాస=బెడరించెను.

ధమునందు; అభినందభం = కోపము అట్లు కుపితుండై చెప్పుచున్నరా
నొందినవాఁడును, వీవం = ఇట్లు; బ్ర ముంజూచి , ఖరుండు, పరమక్రుద్ధుం
వాణం=చెప్పుచున్నవాఁడునగు ; రా డై, మహాధ్వనిగదుర, వారాముని , నీ
ఘవం=రాముని; రోషాత్ = కోపము ప్రకారంబున బెడరించెను.
వలన; ఖరతరస్వనః = మిక్కిలియుఁదీ అని, తాత్పర్యము.
త్వమునునధ్వనిగలవాడై; నిర్భత్య

దృఢం ఖల్వవలిప్తోసి భయేష్వపిచ నిర్భయః
వాచ్యావాచ్యం తతోహి త్వం మృత్యువశ్యో నబుధ్యసే. ౧౪

టీక॥ త్వం=నీవు; దృఢం = మిక్కిలి నబుధ్యసే=ఎఱుంగవు.

యు; అవలిప్తః=గర్వితుండవు; అసి=అ నీవుమిక్కిలిగర్వితుండవు, అందువ
గుచున్నావు. తతోహి= అందువలన; లననె, భయపడవలసిన కాలంబులందు
నె; భయేష్వపిచ=భయములందును; ని నుంగూడనిభయముండవై , మృత్యువ
భయః=భయములేనివాడవు ; అసి శృంగుండవగుటంజేసి "ఇదిచెప్పవచ్చు. ఇ
(అధ్యాహృతము) = అగుచున్నావు. దిచెప్పరాదు" అనిగూడఁదెలియకనో
మృత్యువశ్యః=మృత్యువునకధీనుండవై; టికివచ్చినట్లు ప్రేలుచున్నావు.
వాచ్యావాచ్యం = చెప్పఁదగినదానిని, అని, తాత్పర్యము.

కాలపాశ పరిక్షిప్తా భవంతి పురుషాహి యే
కార్యా కార్యం నజానంతి తే నిరస్తవడింద్రియాః. ౧౫

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము ౪౦౫

స ౩౦

టీక॥యే=వీ;పురుషాః = పురుషులు. గరు.
 లు;కాలపాశపరిక్షిప్తాః=మృత్యుపాశముచేగట్టబడినవారలు;భవంతి=అగుచున్నారో;తే=వారలు;సిరస్తవడిండియాః=విడువబడిన యాటి. ద్రియములుగలవారలయి; కార్యకార్యం=యుక్తాయుక్తమును;సజానంతి=ఎటు

ఎవ్వరు మృత్యుపాశబద్ధులగుదురో, అట్టిపురుషులు, ఇంద్రియాధీశతంకప్పి, యుక్తాయుక్తంబునెటుంగఁజాలరు. అని, ఖరుండు, రామునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

వీవ ముక్త్యా తతో రామం సంరుద్య భుక్వతీ తతః
 స దదశః మహాసాల మవిదూరే నిశాచరః ౧౭
 రణే ప్రహరణ స్యాథే సర్వతో హ్యవలోకయన్

టీక॥సః=ఆ;నిశాచరః= రాక్షసుఁడైనఖరుఁడు;వీవం=ఇట్లు;రామం=రామునిగూచి;ఉక్త్వా=జెప్పి;తతః=అంతఃభుక్వతీ=బామము డిని;సంరుద్య=కట్టి;తతః=అంతఃరణే= యుద్ధమునందు; ప్రహరణస్య = ఆయుధముయొక్క;అథే=కార్యమునిమిత్తమయి;సర్వతోహి=అంతటను;అవలోకయన్=చూచుచు;అవిదూరే=సమీపమునందు;

మహాసాలం=పెద్దవృక్షమును, దదర్శ=చూచెను.

ఆఖరుండు, రామునితో నీప్రకారంబునంబెప్పి, అంత మొఁబడుఁబోమముడిపాటుగదుర, యుద్ధంబున నాయుధంబునిమిత్తమయి, నాలుగుప్రక్కలంజూచుచు, సమీపంబుననొక్క మహావృక్షముంగనెను. అని, తాత్పర్యము.

స త ము త్పాటయామాస సందశ్య దశనచ్చదమ్. ౧౮

టీక॥ సః=ఆఖరుఁడు;దశనచ్చదం=పెదవిని; సందశ్య=కొఱికి; తం=ఆమహావృక్షమును; ఉత్పాటయామాస = పెఱి కెను.

ఆఖరుండు, రోషంబునఁబెదవింగొఱుకుచు, నామహావృక్షముంబెఱి కెను. అని, తాత్పర్యము.

తం సము తి ప్య చాహుభ్యాం వినద్యచ మహాబలః
రామ ముద్దిశ్య చిక్షేప హత స్త్వమతిచా బ్రవీత్. ౧౨

టీక|| మహాబలః=అధికమయినబల వీత్=చెప్పెను.
మౌగలఖరుండు , చాహుభ్యాం=చేతు మహాబలశాలియగుఖరుండు, చేతు
లచేత; తం = ఆవృక్షమును; సముత్తి లతోనావృక్షంబునెత్తి సింహనాదంబు
ప్య=ఎత్తి; వినద్యచ=అటచియు; రా గావించి, రామునిపై నేసి, “దీనితో నీవు
మం=రాముని; ఉద్దిశ్య=ఉద్దేశించి; చి హతుండవై తివి” అని, చెప్పెను.
క్షేప=వేసెను. త్వం=నీవు; హతః= అని, తాత్పర్యము.
చంపవంటినావు; ఇతిచ=అనియు; అబ్ర

త మా పతంతం బాణౌ ఘై శ్చిత్వా రామః ప్రతాపవాక్
దోషమాహరయ త్త్రివం నిహంతుం సమరే ఖరమ్. ౧౩

టీక|| ప్రతాపవాక్= అధికమయి చ్చుకొనెను.
నపరాక్రమముగల; రామః = రాముఁ మహాపరాక్రమశాలియగురాముం
డు; ఆపతంతం= వచ్చుచున్న; తం=ఆ డు, అట్లుతనపైకివచ్చుచున్న యమ్మ
వృక్షమును; బాణౌ ఘైః= బాణసము హా వృక్షమునుబాణములం దునియిలు
హములచేత, ఛిత్వా=నఱికి; సమరే= గావించి, యుద్ధంబున ఖరునివధించు
యుద్ధమునందు; ఖరం = ఖరుని; నిహం టకై, త్రివంబగుకోపంబువహించెను.
తుం=వధించుటకై; త్రివం= తీర్థమగు; అని, తాత్పర్యము.
రోషం=కోపమును; ఆహరయత్=తె

జాతస్వేద స్తతో రామో రోషా ద్రక్తాంత లోచనః
నిర్విభేద సహస్రేణ బాణానాం సమరే ఖరమ్. ౧౪

టీక|| తతః=అంత; రామః = రా సాత్=కోపమువలన; జాతస్వేదః=
ముండు; సమరే=యుద్ధమునందు; రో కలిగినచెమటగలవాడై; రక్తాంతలా

<p>చనః= ఎట్టనైనకొనలుగల కన్నులుగ లఃఖరం=ఖరుని; బాణానాం = బాణ ములయొక్క; సహస్రేణ = వేయిటి చేత; విభిః భేద=భేదించెను. అంత, రాముండు, కోపంబునంజే</p>	<p>సిద్ధహంతయుఁ జెమటగాఁట, గ నుంగొనల నెట్టదనంబుగదుర, ఖరు ని, వేయి బాణంబులనొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తస్య బాణాంతరా ద్రక్తం బహు సుప్రావ ఫే నిమ
 గిరేః ప్రవ్రణస్యేవ తోయధారా పరివ్రవః. ౨౦

<p>టీక॥ తస్య=ఆఖరునియొక్క; బా ణాంతరాత్ = బాణములచేఁజేయఁ బడినరంభమువలన; ఫేనిలం=నురు గుగల, బహు=అధికమయిన; రక్తం= నెత్తురు; ప్రవ్రణస్య=ప్రవ్రణమను; గిరేః=పర్వతముయొక్క; తోయధా రాపరివ్రవణ= జలధారలప్రవాహ</p>	<p>మువలె; సుప్రావ=కాతెను. ఆఖరుని దేహంబున రామునిబాణం బులంజేయఁబడిన గాయములనుండి, ప్ర స్రవించుపర్వతముననుండిజలధారా ప్ర వాహముల ప్రవించునట్లు, నురుగుతోఁ గూడిన నెత్తురెచ్చుగా ప్రవించినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

విహ్వల స్సకృతో బాణైః ఖరో రామేణ సంయుగే
 మత్తోరుధిర గంధేన తమేవాభ్య ద్రవ ద్దు తమ్. ౨౧

<p>టీక॥ మత్తః=మడించిన; సః=ఆఃఖ రః=ఖరుండు; సంయుగే= యుద్ధమునం దు; రామేణ=రామునిచేత; విహ్వలః= అవయవముల స్వాధీనత దప్పిన వాఁడు గా; కృతః=జేయఁబడినవాఁడై; రుధిర గంధేన=నెత్తురువాసనతో; ద్రుతం= తీఘముగా; తమేవ= ఆరామునిగూర్చి</p>	<p>యె; అభ్యద్రవత్=పరుగెత్తెను. మత్తుండగు నాఖరుండు, యుద్ధంబు న, రామునిబాణంబులచే నవయవంబు లస్వాధీనతదప్పనట్లు గావింపబడి, నె త్తురువాసనతో, నారామునిపైకడరె ను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

త మావసంతం సంరబ్ధం కృతాస్త్రో రుధిరా ప్లుతమ్
అపాసర్ప త్వత్రిపదం కించి త్వరిత విక్రమః ౨౩

టీక॥ కృతాస్త్రో = నేర్వఁబడినయ	పాసర్పత్ = వెనుక కుఁబోయెను.
స్త్రములుగలవాఁడును ; త్వరితవిక్ర	సమస్తాస్త్రవేత్తయ్యశీఘ్రవిక్రముఁ
మకి = శీఘ్రమునపరాక్రమముగలవా	డునగు రాముండు, అట్లు, ఖరుండుమహా
డునగు రాముండు, ఆపతంతం = వచ్చు	వేగంబున నెత్తుటందోఁగుచువచ్చుటం
చున్నవాఁడును; సంరబ్ధం = వేగముగ	జూచి, బాణంబువిడువనవకాశంబుగ
లవాఁడును, రుధిరా ప్లుతం = నెత్తురు	ల్లుటకును ఖరుని మేనిరుధిరదుఃఖంబు
చేడఁడుఁబడినవాఁడునగు; తం = అశి	సహింపంజాలకపోవుటవలనను, గొం
రునిగూచిక; ప్రతిపదం = ఎదురుమా	చెమువెనుకకుఁబోయెను.
గఁముగా; కించిత = కొంచెము ; ఆ	అని, తాత్పర్యము.

తతః పావక సంకాశం వధాయ సమరే శరమ్

ఖరస్య రామో బ్రాహ్మ బ్రహ్మదండ మివాపరమ్. ౨౪

టీక॥ తతః = అంత; రామః = రా	న్నదియునగు; శరం = బాణమును ; బ
ముండు, సమరే = యుద్ధమునందు; ఖ	గ్రాహ = గ్రహించెను.
రస్య = ఖరునియొక్క; వధాయ = చం	అంత, రాముండు, ఖరవధాధికము
పుటకొఱకు; పావక సంకాశం = అగ్ని	యి, యగ్ని హోత్రంబుపగిది వెలుం
హోత్రముతో సమానమయి నది	గు చున్నదియు రెండవబ్రహ్మదండంబు
యు; అపరం = రెండవదైన; బ్రహ్మదం	నందగియున్నదియు నగు బాణంబుగ్ర
డమివ(స్థితం) = బ్రహ్మదండమువలెను	హించెను. అని, తాత్పర్యము.

స తం ద త్తం మఘవతా సురరాజేన ధీమతా

సందభేచాపి ధర్మాత్మా మమోచచ ఖరంప్రతి. ౨౫

టీక॥ ధమాకత్తా = ధమాస్వభా
వుండగు; సః = ఆరాముడు; ధీమతా =
బుద్ధిమంతుండగు; పుషువతా = యా
గములుగల; సుర రాజేన = దేవేంద్రు
నిచేత; దత్తం = ఇయ్యబడిన; తం =
ఆబాణమును; సందధేచాపి = సంధిం
చెను. ఖరంప్రతి = ఖరునిగూచి; ము

మోచణ = విడిచెను.

ధమాకత్తుండగురాముడు, మ
న్ను బుద్ధిమంతుండగు దేవేంద్రుండు,
అగస్త్యమహాషిష్యాంబున నొసం
గినయమ్మహాశరంబునుసంధించి ఖరుని
ప్రేవిడిచెను. అని, తాత్పర్యము.

స విముక్తో మహాబాణో నిఘాకత సమనిస్సనః

రామేణ ధను రాయమ్య ఖరస్యో రస్యపాతయత్. ౨౬

టీక॥ రామేణ = రామునిచేత ; ధ
నుః = వింటిని; ఆయమ్య = ఈడ్చి; విము
క్తః = విడువబడిన; సః = ఆ; మహాబా
ణః = గొప్పబాణము ; నిఘాకతసమ
నిస్సనః = పిడుగుతో సమానమయిన
ధ్వనిగలదై; ఖరస్య = ఖరునియొక్క ;
ఉరసి = తొమ్మునందు; ఆపాతయత్ =

పడెను.

అట్లు, ఆమ్మహాబాణము , రామ
మునిచే నాకణాంతము ధనువునా
కషికంచి విడువబడి , పిడుగుపడున
ట్లుమహాధ్వనిగదుర, ఖరునవత్తిస్థలంబుం
జొచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

స పపాత ఖరో భూమా దహ్యమాన శ్వగాగ్నినా

రుద్రేణేవ వినిదగ్ధ శ్వేతారణ్యే యథాంధకః. ౨౭

టీక॥ సః = ఆ; ఖరః = ఖరుండు; శరా
గ్నినా = బాణాగ్నిచేత; దహ్యమానః =
దహింపబడుచున్నవాడై; శ్వేతారి
ణ్యే = శ్వేతారణ్యక్షేత్రమునందు; రుద్రే
ణ = రుద్రునిచేత: ("ఇవ " అనునదివా
క్యాలంకారార్థము) వినిదగ్ధః =

దహింపబడిన; అంధకోయథా = అంధ
కాసురుండువలె; భూమా = నేలయం
దు; పపాత = పడెను.

అంత, నాఖరుండు , రామబాణా
గ్నిచేనిదగ్ధుడై, శ్వేతారణ్యక్షేత్రము
నందురుద్రునితాగ్నిదగ్ధుడైన యంధ

కాసరునిపగిది, నేలంగూలెను. అని, తాత్పర్యము.

స వృత్రభవ వశ్రేణిఁగే నేన నముచిర్యధా

బలోవేంద్రా శనిహతో నిపపాత హతః ఖరః. ౨౮

టీక॥ సః=అ; హతః= చంపంబడిన; పాత=పడెను.

ఖరః=ఖరుండు; వశ్రేణి= వజ్రాయుధము చేత; వృత్రభవ= వృత్రాసురుండువలె; గే నేన=నురుంగుచేత ; నముచిర్యధా=నముచివలె; ఇంద్రాశనిహతః= ఇంద్రునివజ్రాయుధముచే వధింపబడిన; బలోవా=బలాసురుండువలె ; నిప

వజ్రాయుధంబుచేనిహతుండైనవృత్రాసురుకై వడి, నురుంగుచే హతుండయిన నముచిభంగి, వజ్రాయుధహతుండయిన బలాసురునిచాడ్పున , నాఖరుండు, రామబాణహతుండై , నేలంగూలెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో రాజమయి స్సర్వే సంగతాః పరమమయిః

సభాజ్య ముదితా రామ మిదం వచన మబ్రువన్. ౨౯

టీక॥ తతః = అంత; రాజమయి= రాజమయిలును; పరమమయిః= బ్రహ్మమయిలును; సభా = అందలును; ముదితాః = సంతోషించినవారలయి; సంగతాః = చేరినవారలయి; రామం=రాముని; సభాజ్య = పూజిం

చి; ఇదం=ఈ; వచనం = మాటను; అబ్రువన్=చెప్పిరి. అంత, రాజమయిలును బ్రహ్మమయిలును , వచ్చి, పరమ సంతోషంబునాది, రామంబూజించి, యిట్లుచి , చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఏత దథం మహాలేజా మహేంద్రః పాకశాసనః

శరభంగాశ్రమం పుణ్య మాజగామ పురందరః. ౩౦

టీక॥ మహాలేజాః = అధికమయి నలెజన్ముగలవాండును; మహేంద్రః=

వృత్రాసురునివధించినవాండును ; పాకశాసనః = పాకాసురుని వధించిన

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౪౦౦

స ౩౦

వాఁడునగుఃపురందరః = ఇంద్రుఁడు; మహాతేజుండును వృతాసుర పా
 ఏతదథఁ=ఇందుకొఱకె; పుష్కం= కాసురులవధించిన వాఁడు నగు దేవేం
 పవిత్రమయినఃశరభంగాశ్రమం = శ ద్రుండు, ఈఖరాదివధముకొఱకె,పవి
 రభంగ మహాముని యాశ్రమమునుగూ త్రంబగు శరభంగాశ్రమంబునకువచ్చె
 చిఁ;ఆజ గామ=వచ్చెను. ను. అని,తాత్పర్యము.

ఆనీత స్త్వ మిమం దేశ ముపాయేన మహాషిఃభిః

ఏషాం వధాథఁ క్రూరాణాం రక్షసాం పాపకమఁజామ్. ౩౦

టిక॥క్రూరాణాం=ఘాతుకులును; దేశం=ప్రదేశమును; ఆనీతః=పొందిం
 పాపకమఁజాం= పాపముగలిగించు పఁబడినావు.
 కార్యములుగలవారలునగు; ఏషాం = ఘాతుకులును బాపాత్ములు నగు
 ఈ; రక్షసాం= రాక్షసులయొక్క; వ నీరాక్షసులవధాథఁమై మహాఘ్న లు
 ధాథఁ=వధముకొఱకు; త్వం=నీవు; పాయంబున, నిన్నీస్థలంబుఁ జేరునట్లు
 మహాషిఃభిః=మహాఘ్నలచేత; ఉపా గావించిరి. అని,తాత్పర్యము.
 యేన=ఉపాయముచేత; ఇమం=ఈ;

తదిదం నః కృతం కార్యం త్వయా దశరథాత్మజ

సుఖం ధమఁ చరిష్యంతి దండకేషు మహావయః ౩౧

టిక॥దశరథాత్మజ = దశరథునికులరు.
 మారుండవయినరాముఁడా! త్వయా= దశరథమహారాజపుత్రుండవగురా
 నీచేత;తత్=అట్టి,ఇదం=ఈ;నః= మా ముండా!నీవుమాకుమిక్కిలియు సుఖకర
 యొక్క;కార్యం=పని;కృతం= చేయఁ మగునీకార్యంబుగావించినావు ; ఇంక
 బడినది.మహావయః= పూజ్యులయిన మీఁద,మహాఘ్నలు, దండకారణ్యంబు
 ఋషులు;దండకేషు= దండకారణ్యము న,సుఖంబుగాధమఁబునాచరింతురు.
 నందు;సుఖం=సుఖముగా;ధమఁ=ధ అని, మహాఘ్నలు,రామునితోఁ జెప్పి
 మఁమును;చరిష్యంతి = ఆచరింపఁగ రి. అని,తాత్పర్యము.

వీన్తి స్తుతరే దేవాశ్చ రిజ్జే సహసంగతాః
దుందుభీం శ్చాభినిష్ఠుంతః పుష్పవక్షం సమంతతః. ౩౩
రామస్యో పరి సంహృష్టా వవృషు ర్విన్తితా స్తదా

<p>టీక ఏతస్మిన్ = ఈ; అంతరే = మ ధ్యమునందు; తదా = అప్పుడు; దేవాః = దేవతలు; చారణైస్సహ = చారణుల తోఁగూడ; సంగతాః = చేరినవారల యి; సంహృష్టాః = మిక్కిలియు సంతో షించినవారలయి; విన్తితాః = ఆచ్ఛర్య మునొందినవారలయి; దుందుభీంశ్చ = భేరులనుగూడ; అభినిష్ఠుంతః = కొట్టు</p>	<p>చు; సమంతతః = అంతటను; రామస్యో పరి = రామునిమీదను; పుష్పవక్షం = పూలవాసను; వవృషుః = కురిసిరి. ఈమధ్యమున, దేవతలును జారణు లును బరమసంతుష్టులయి, మిక్కిలియు నాశ్చర్యంబునొంది, భేరులు వాయింపు చు, రామునివైఁబూలవాసగురిపించిరి. అని, తాత్పర్యము,</p>
--	---

అధాధిక మహూతేన రామేణ నిశితై శ్శరైః. ౩౪
చతుర్దశ సహస్రాణి రక్షసాం భీమకమణ్డౌమ్
ఖరదూషణ ముఖ్యానాం నిహతాని మహాహవే. ౩౫

<p>టీక రామేణ = రామునిచేత; మ హాహవే = మహాయుద్ధమునందు; అ ధాధిక మహూతేన = సగముచే నధికమయిన మహూతముచేత ; స శితైః = తీక్ష్ణములయిన; శరైః = బా ణములచేత; భీమకమణ్డౌమ్ = భయం కరమయినకార్యముగల ; ఖరదూష ణముఖ్యానాం = ఖరుండును దూషణం డును మొదలుగాఁగల; రక్షసాం = రా</p>	<p>క్షసులయొక్క; సహస్రాణి = వేలు; చతుర్దశ = పదునాలుగు ; నిహతా ని = వధింపఁబడినవి. రాముండు , మహాయుద్ధంబునం డు, ఒకటియైన అమ హూతకంబులో ఁగల , భయంకరపరాక్రములగు ఖర దూషణులు మొదలయిన పదునాలుగు వేలరాక్షసులవధించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

అపహా బత మహా త్కమ రామస్య విదితాత్మనః

అహో వీర్య మహో దాత్యం విష్ణో రివహి దృశ్యతే. ౩౨

టీక॥ విదితాత్మనః = తెలియబడిన
యాత్మగల; రామస్య = రామనియె
కొ; కమః = కార్యము; మహాత్ = గొ
ప్పది. అహోబలత = ఆశ్చర్యము! వీ
ర్యం = పరాక్రమము! అహో = ఆశ్చ
ర్యము! దాత్యం = సామర్థ్యము! అ
హో = ఆశ్చర్యము! విష్ణోరివ = వి
ష్ణుదేవునకువలె; దృశ్యతేహి = చూడఁ
బడుచున్నదిగాదా!

ఆత్మజ్ఞానముగలరాముండు, ఎం
తటి గొప్పకార్యము గావించినాడు!
ఆశ్చర్యము! ఈతనిపరాక్రమము, నీ
తని సామర్థ్యమును విష్ణుదేవునిపరా
క్రమసామర్థ్యములుంబోలె నచింత్యం
బులయియున్నవి! ఆశ్చర్యము! అ
ని, దేవాదులుచెప్పిరి.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవ ముక్త్వా తే సర్వే జన్తు ర్దేవా యథా గతమ్

టీక॥ తే = ఆ; దేవాః = దేవతలు;
సర్వే = అందఱును; ఇతి = అని; ఏవం =
ఇట్లు; ఉక్త్వా = చెప్పి; యథాగతం =
వచ్చినట్లు; జన్తుః = పోయిరి.

దేవతలు మున్నగువారందఱు, నీ
ప్రకారమునంజెప్పితమతమనెలవలకుం
బోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

వీతస్త్రి స్తుతరే వీరో లక్ష్మణ స్సహసీతయా. ౩౩

గిరి దుర్గాక ద్వినిష్కామ్య స వివేశా శ్రమం సుఖీ

టీక॥ వీతస్త్రి అంతరే = ఈమధ్య
మునందు; వీరిం = పరాక్రమశాలియగు
నః = ఆ; లక్ష్మణః = లక్ష్మణుండు; సీత
యాసహ = సీతతోఁగూడ; గిరిదు
ర్గాత్ = పర్వతమునందలిదుర్గామప్ర
దేశముననుండి; వినిష్కామ్య = వెడలి;

సుఖీ = సంతోషముగలవాఁడై; ఆశ్రమం =
ఆశ్రమమును; ప్రవివేశ = ప్రవేశించెను.
ఇంతలో, వీరు జగలత్సఖుండు,
రాముండుజయించుటజేసి, పరమసం
తుష్టుడై, సీతతోఁగూడ, బవకత
గుహనుండివెడలి, యాశ్రమంబుఁబ్రవే

శించెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో రామస్తు విజయీ పూజ్య మానో మహిభిః. ౩౮

ప్రవివే శాశ్రమం వీరో లక్ష్మణే నాభి పూజితః

టీక|| తతః = అంతః; విజయీ = గెల్చు ప్రవేశించెను.

గలవాఁడును; వీరో = పరాక్రమశాలి
యైనగు, రామస్తు = రాముండును; మ
హాహిభిః = పూజ్యులగు ఋషులచేత,
పూజ్యమానః = పూజింపఁబడుచున్న
వాఁడై; లక్ష్మణేన = లక్ష్మణునిచేత; అ
భిపూజితః = పూజింపఁబడినవాఁడై ;
అశ్రమం = ఆశ్రమమును; ప్రవివేశ =

అంత, జయము నొందిన వాఁడును
విరుండునగు రాముండు, మహామూల
చేఁ బూజింపఁబడుచు , లక్ష్మణునిచే
నెదుగొని పూజింపఁ బడినవాఁడై,
తనయాశ్రమంబుఁ జొచ్చెను.
అని, తాత్పర్యము.

తం దృష్ట్వా శత్రుహంతారం మహాహీనాం సుఖావహమ్, ౩౯
బభూవ హృష్టా వై దేవీ భతారం పరిషస్వజే

టీక|| వైదేవీ = సీతాదేవి ; శత్రు
హంతారం = శత్రువుల వధించువాఁడు
ను; మహాహీనాం = మహామూలకు; సు
ఖావహం = సుఖముగలిగించు వాఁడున
గు; తం = ఆ రాముని; దృష్ట్వా = చూచి;
హృష్టా = సంతసించినది; బభూవ = ఆ
యెను. భతారం = పెనిమిటిని; పరి
షస్వజే = కవుఁగిలించుకొనెను.

సీతాదేవి, యట్లునను స్రుశత్రువుల
వధించినవాఁడును మహామూలకునుఖం

బుగలిగించినవాఁడునగునారాముంబూ
చి, సంతోషంబునొంది , పెనిమిటిని
గాఢంబు గాఁగవుఁగిలించుకొనెను.

అని, తాత్పర్యము.
విశేషార్థము. — పదునాల్గునవ
లరాక్షసులతో రాముండొక్కడేమిచే
యెననియదివఱకుదిగులుపడుచున్న సీ
తాదేవి, యిప్పుడు, రాముండుపదునా
ల్గుగువేలరాక్షసులనందఱవధించివచ్చు
టంజూచి, సంతృప్తయియి, వీరతారత

మృంబుదెలిసినకులంబునం బుట్టినదికా
పున, సబహుమానంబుగా రామునిం గ
పుంజుకొనెననిచెప్పచున్నారు.

తందృష్ట్యా=ఆరామునింజూచి, అంత
కుమున్నుమహాయుద్ధంబుననదృశ్యుండై
యొండియప్పుడుసమీపంబునకు వచ్చిన
రాముంజూచియనుట; తందృష్ట్యా= ఆ
రామునింజూచి, నెత్తురుగాటు వీరవ్ర
ణంబులతోరోమకూపంబులవెడలు చె
మటబిందువులతోనుంగూడికోదండ దం
డమునవలంబించికొంచెముశ్రమముతో
నొప్పుచున్నరాముంజూచియనుట; తం
దృష్ట్యా=మున్నువీరుండనిమాత్రముతెలి
యఁబడినవాని, నిప్పుడువీరుండుగావింప
వలసినకృత్యంబునెఱవేర్చిన మహావీరుని
రామునింజూచియనుట; తందృష్ట్యా=ఇం
ద్రాదిదేవతలందఱు నొక్కపెట్టవచ్చి
నను సాధింపనలవిగాని మహాపరాక్ర
మశాలులఁ బదునాలుగువేలరాక్షసుల
నొక్కఁడె యొకటియు నటచుహూ
తఁబున ననాయాసంబుగా వధించిన
ట్టి రామునింజూచి యనుట ; తందృ
ష్ట్యా = “రామజామాతరం ప్రాప్య
శ్రేయంపురుషవిగ్రహం” (రాము
డా! నీవుపురుషవేషంబు ధరించినవాఁ
డవు అంతస్త్వీరూపుఁడవు) అని, ము

ష్టుతనచే, సరణ్యమునకువచ్చుటకుము
నువు, అజ్ఞానంబున, నవమానంబుగాఁబ
లుకఁబడినవాని, నిప్పుడు , ఒకటియున
ఱమహూతఁబలులోపల మహాపరా
క్రమశాలులఁబదునాలుగువేల రాక్షసు
లననాయాసంబుగావధించిన మహావీర
పురుషశిఖామణిని రాముంజూచి యను
ట, శత్రుహంతారం=శత్రువులవధించి
నవాని, శత్రువులెదుటఁబడి తప్పించుకొ
నిపోయినదేలేదనుట, ఇందువలనదృష్టని
గ్రహముదెలుపఁ బడినది. మహాష్టేక
తాంసుఖావహం = మహామృతకుసు
ఖంబుగలిగించువాని, తపోమహిమచేసి
మేఘమాత్రంబున సమస్తరాక్షసులను
సంహరింప శక్తులయ్యు రామునందలి
రక్షకత్వరూపధర్మమునకునుదమకుం
గల రక్ష్యత్వరూపధర్మమునకును హా
నిగలుగరాదను నభిప్రాయంబుచే, రా
ముఁడెప్పుడువచ్చిరాక్షసులవధించునో
యని నిరీక్షించుచుండిన లోకమర్యాదా
పాలకులకుమహర్షులకు, వారలుగోరిన
ట్లుసమస్తరాక్షసులనుసంహరించి, రా
క్షసబాధయెలేకనుఖంబుగాఁ దపస్సు
గావించుకొనునట్లు మహాసంతోషంబు
గలిగించినవానిననుట ; ఇందువలన ,
శిష్ట పరిపాలనమును ధర్మసంస్థాపన

మను దెలుపబడినది. ఈరెంటివలన, “సగ్రాణాన సాధూః” అని వీరిచాళియచదివినట్లు. ధమక సగ్రాపచారాధాయ సుభజామియై గేయగే (సత్పురుషులను రక్షించుట కునుగుప్తులశిక్షించుటకును ధమకంబు నిలుపుటకును బతియుగంబునందును అవతగించెదన) అనుశ్లోకమునందలి యథా ముచెప్పబడినది. హృష్టా, బహువ=సంతోషించినదయ్యెను, రామం డొక్కొండె పెక్కురాక్షసులనడుమం జిక్కిరియుండుటవలన, నంతవజ్రకునా నంద రూపంబగు సత్తలేకుండిన సీతాదేవి, యిప్పుడు రామసత్తంజూ

చి, తానును సత్తంబొందినదనట. వైదేహీ = “మిలాధినితీర్వరః” అని వీరుండని సన్నిధి నొందిన జనకుని కొమార్తెకావున, వీరతారతమ్యంబు దెలిసినదనట. భతాకారంపరివస్వజే = పెనిమిటిని గవుంగిలించుకొనెను; సర్వలోక భతాను గవుగిలించుకొనెను; సుఖోష్ణంబులగు తనస్తనంబులచేనాయుధంబులంగలిగిన గాయములకితప్రకాశగవుంగిలించుకొనెను. తాను సర్వలోక మాయగుటచేత, సర్వలోక భతాయగు రాముండు, తనప్రజలరక్షించుటం జేసి, సంతోషించి, యతనింగవుంగిలించుకొనెను.

ముదా పరమయా యుక్తా దృష్ట్యా రక్షోగణాక హతాక. ౪౦
రామంచైవా వ్యధం దృష్ట్యా తుతోష జనకాత్తజా

టీక||జనకాత్తజా=జనకమహారాజుకూతురయిన సీతాదేవి; పరమయా=మిక్కిలియనధికమయిన; ముదా=సంతోషముతో; యుక్తా=కూడినదై; హతాక=చంపంబడిన; రక్షోగణాక=రాక్షససమూహములను; దృష్ట్యా=చూచి; అవ్యధం=బాధలేనట్టి; రామంచైవ = రామునింగూడ; దృ

ష్ట్యా=చూచి; తుతోష = సంతోషించెను. జనకమహారాజుకూతురై న సీతాదేవి, రాక్షసులు హతులగుటకు బరమ సంతోషంబునొంది రాముండును యుద్ధంబున నేమియు బాధనొందకుండుటం జూచి, మఱియునానందించెను. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు తం రాక్షస సంఘమదక్షనం

సభాజ్యమానం ముదితై మహాషిభిః. ౪౧

పునః పరిష్వజ్య శశిప్రభాననా

బధూవ హృష్టా జనకాత్మజా తదా

టీక॥ శతస్తు=అంతను; శశిప్రభా సించినది, బధూవ=అయ్యెను.

ననా= చంద్రునికాంతివంటికాంతిగల;

జనకాత్మజా=సీతాదేవి; తదా=అప్పు

డు; రాక్షససంఘమదనం= రాక్షసు

లసమాహమునుమడించినవాడును;

ముదితైః = సంతసించిన; మహాషి

భిః = మహామహాలచేత; సభాజ్యమా

నం=పూజింపబడినవాడునగు; తం=

ఆరాముని; పునః=మఱల; పరిష్వజ్య=

కవుఁగిలించుకొని; హృష్టా = సంత

అంత, నప్పుడు, చంద్రబింబముం

బోలుముఖంబుగలయాసీతాదేవి, య

ట్లునమస్తరాక్షసులసంహరించినవాని

సంతుష్టులగుమహామహాలచేఁ బూజిం

పఁబడుచున్నవాని శ్రీరామునిమఱిమఱి

గాఢంబుగాఁగవుఁగిలించుకొని, పరమ

సంతోషంబునొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, త్రింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థవంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండత్రింశస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

౨౨

వీ క త్రింశ సర్గ ప్రా రం భః.

త్వరమాణ స్తతో గత్వా జనస్థానా దకంపనః
ప్రవిశ్య లంకాం వేగేన రావణం వాక్య మబ్రవీత్.౧

టీక॥ తతః = అంత; అకంపనః = బ్రవీత్ = చెప్పెను.

అకంపనుడు; త్వరమాణః = వేగిర అంత , రావణునిచారుడగు న
పడుచున్నవాడై; జనస్థానాత్ = జ కంపనుండు, జనస్థానంబుననుండి య
నస్థానముననుండి; గత్వా = పోయి; వే తివేగంబున లంకకుంబోయి , రావ
గేన = వేగముచేత; లంకాం = లంకను; ణంబూచియిట్లుచెప్పెను.
ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి; రావణం = రా అని, తాత్పర్యము.
వణునిగూచి; వాక్యం = మాటను; అ

జనస్థానస్థితా రాజ్ రాక్షసా బహవో హతాః
ఖరశ్చ నిహత స్సంఖ్యే కథంచి దమా మా గతః. ౨

టీక॥ రాజ్ = రాక్షసరాజుండవ అగతః = వచ్చినాను.

గురావణుడా! జనస్థానస్థితాః = జన రాక్షసరాజుండవగురావణుడా!
స్థానముననున్న; బహవః = పెక్కుండ జనస్థానంబుననున్న రాక్షసు లందఱు
యిన; రాక్షసాః = రాక్షసులు; హ యుద్ధంబునహతులయిరి; ఖరుండును
తాః = వధింపఁబడినారు. ఖరశ్చ = ఖ వధింపఁబడియె; నేనుమాత్రముప్రయా
రుండును; సంఖ్యే = యుద్ధమునందు; ని సంబునఁదప్పించుకొనివచ్చినాను. అని,
హతః = వధింపఁబడినాఁడు. అహం = యకంపనుడు రావణునితోఁ జెప్పెను.
నేను; కథంచిత్ = అతిప్రయాసమున; అని, తాత్పర్యము.

వీవ మక్తో దశగ్రీవః క్రుద్ధ స్సంర క్తలోచనః

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౪౯

స ౩౦

అకంపన మువాచేదం నిర్దహాన్నివ చక్షుషా. ౩

టీక॥ దశగ్రీవః = రావణుడు ; ఏ మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.
వం = ఇట్లు; ఉక్తః = చెప్పబడినవాడై; రావణుడు, అకంపనుని మాటను
కుర్ధః = కోపించినవాడై, సంరక్తలో విని, కుపితుండై, కన్నుల నెఱ్ఱడనం బూ
చనః = మిక్కిలియు నెఱ్ఱవైన కన్నులుగల ప్ప, దహించువాడువోలె జాబుజుబం
వాడై; చక్షుషా = కంటిచేత; నిర్దహా జూచుచు, నకంపనునితో నిట్లుని, చెప్పె
న్నివ = దహించువాడువలె ; అకంప ను. అని, తాత్పర్యము.
నం = అకంపనుని గూచి; ఇదం = ఈ

కేన రమ్యం జనస్థానం హతం మమ పరాసునా
కోహి సర్వేషు లోకేషు గతిం చాధిగమిష్యతి. ౪

టీక॥ పరాసునా = పోయిన ప్రా నమును ; అధిగమిష్యతి = పొందగ
ణంబులుగల; కేన = ఎవ్వనిచేత; మమ = లఁడు?
నాయొక్క; రమ్యం = సుందరమయి మృత్యువశ్యుండెవ్వండు, జనస్థా
న; జనస్థానం = జనస్థానము ; హతం = నంబునందలి రాక్షసుల వధించెను ? ఇం
వధింపబడినది? కోహి = ఎవ్వండు ; కనతనికి సమస్తలోకంబులయందును,
సర్వేషు = సమస్తములయిన ; లోకే గతియొక్క డీది? అని, తాత్పర్యము.
షు = లోకములయందును; గతిం = స్థా

నహి మే విప్రియం కృత్వా శక్యం మఘవతా సుఖం
ప్రాప్తం వైశ్రవణేనాపి నయమేన నవిష్టునా. ౫

టీక॥ మే = నాకు; విప్రియం = అ పి = కు చేతుని చేతఁ గాని; నశక్యం హి = అ
ప్రియమును; కృత్వా = చేసి; సుఖం = సుఖ లవిగాదుగదా! యమేన = యముని
మును; ప్రాప్తం = పొందుటకు; మఘవ చేత; న (శక్యం) = అలవిగాదు. విష్టు
తా = ఇంద్రుని చేతఁ గాని; వైశ్రవణేనా = విష్ణుచేతుని చేత; న (శక్యం) = అ

లనిగాడు.

దేవేంద్రుండుగాని కుబేరుండుగా
నియమండుగాని విష్ణుండుగాని, నా

కప్రియంబుగావించిరేని, యెంతమా
త్రమునుఖంబునొందజాలరు.
అని, తాత్పర్యము.

కాలస్య చాప్యహం కాలో దహేయ మపి పావకమ్
మృత్యుం మరణధమేణ సంయోజయితు ముత్సహే. ౬

టీక॥ అహం=నేను; కాలస్యచా
పి=యమునకును; కాలః = యముండ
ను. పావకమపి=అగ్నినైనను; దహే
యం=దహింతును. మృత్యుం=మృత్యు
వును; మరణధమేణ=మరణమనుధ
మముతో; సంయోజయితుం= కూ

చుటకు; ఉత్సహే=ఉత్సహింతును.
నేయమునకునుయముండను; అ
గ్నినింగూడదహింతును; మృత్యువునకు
నుగూడమరణంబుగలిగింతును,
అని, తాత్పర్యము.

దహేయ మపి సంక్రుద్ధ స్తేజసాదిత్య పావకా
వాతస్య తరసా వేగం నిహంతు మహ ముత్సహే, ౭

టీక॥ అహం=నేను; సంక్రుద్ధః=కో
పించినవాడనై; తేజసా=తేజస్సుచేత;
ఆదిత్యపావకావపి = సూర్యునిఅగ్ని
హేమాత్రునింగూడ; దహేయం=దహిం
తును. తరసా=వేగముచేత; వాతస్య=
వాయువుయొక్క; వేగం=వేగమును; ని
హంతుం=కొట్టుటకు; ఉత్సహే=ఉత్స

హింతును.
నేనుగ్రుద్ధుండనగుదునేని, సూర్య
పావకునిద్రుణుంగూడదహింతును; వే
గంబున వాయువేగంబును హరింతు
ను. అని, రావణుండు, అకంపసునితోఁ
జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తథా క్రుద్ధం దశగ్రీవం కృతాంజలి రకంపనః
భయా త్సందిగ్ధయా వాచా రావణం యాచతే భయమ్. ౮

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౪౨

స ౩౦

టీక॥ అకంపనః = అకంపనండు; కృ	యమును; యాచతే = అశీగెను.
తాంజలిః = చేయఁబడిన చేమోడ్పుగల	అంత, నకంపనండు, రావణుండట్లు
వాఁడై; తథా = అట్లు; కృద్ధం = కోపము	కుపితుండగుటనుజూచి, చేతులు మొగి
నొందిన; దశగ్రీవం = పదికరములుగల;	ప్రీ, భయంబున, మాటలుతోట్రుపడ, న
రావణం = రావణుని; భయాత్ = భయ	భయంబొసంగువని రావణుని యాచి
మువలన; సందిగ్ధయా = తోట్రుపడిన;	జెను. అని, తాత్పర్యము.
వాచా = మాటచేత; అభయం = అభ	

దశగ్రీవో ౭ భయం తస్మై ప్రదదౌ రక్షసాం వరః

టీక॥ రక్షసాం = రాక్షసులలో;	దౌ = ఇచ్చెను.
వరః = శ్రేష్ఠుండగు; దశగ్రీవః = రావ	రాక్షస శ్రేష్ఠుండగు రావణుడా
ణుండు; తస్మై = ఆయకంపనునికొ	యకంపనునకభయంబొసంగెను.
టకు; అభయం = అభయమును ; ప్రద	అని, తాత్పర్యము.

స విస్రభో ౭ బ్రవీ ద్వాక్య మసందిగ్ధ మకంపనః. ౯

టీక॥ సః = ఆ; అకంపనః = అకం	చెప్పెను.
పనుండు; విస్రభః = నమ్మకముగలవాఁ	ఆయకంపనుండు, అంతభయంబు
డై; అసందిగ్ధం = తోట్రుపాటు లేన	విడిచి, ధైర్యంబున, నిట్లనిచెప్పెను.
ట్లుగా; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ =	అని, తాత్పర్యము.

పుత్రో దశరథస్యాస్తి సింహసంహననో యువా

రామో నామ వృషస్కంధో వృత్తాయతమహాభుజః. ౧౦

టీక॥ సింహసంహననః = శ్రేష్ఠమయి	అఁబోతుయొక్క-మూఁపువంటి మూఁ
నరూపముగలవాఁడును; యువా = యా	పుగలవాఁడును ; వృత్తాయతమహాభు
వనముగలవాఁడును ; వృషస్కంధః =	జః = గుండ్రములునునిడుపులునయినగా

ప్రభుజములుగలవాఁడును; వీరిఁ = పరా
క్రమశాలియు; ప్రభుయశాః = గొప్పకీ
ర్తిగలవాఁడును; శ్రీమాన్ = అధికమ
యినకాంతిగలవాఁడును; అతుల్యబల
విక్రమః = సరిలేనిబలపరాక్రమములు గ
లవాఁడును; దశరథస్య = దశరథునియొ
క్కఁ; ప్రతః = కొడుకునగు; రామోనా
మ = రాముఁడనువాఁడు; అస్త్రీ = కలఁడు.
లోకోత్తరమగు రూపముగలవాఁ

డును యావనవంతుండును అఁబోతు
మూఁపువంటిమూఁపులు గలవాఁడును
గుండ్రములయి నిడువులయిబలవంతం
బులయినభుజంబులుగలవాఁడునువీరుం
డునుమహాయశుండునుశ్రీమంతుండును
సరిలేనిబలపరాక్రమంబులు గలవాఁడు
ను, దశరథమహారాజపుత్రుండునగురా
ముండనునొక్కమహాపురుషుండున్నాఁ
డు. అని, తాత్పర్యము.

వీరిః ప్రభుయశా శ్రీమా నతుల్యబలవిక్రమః
హంత తేన జనస్థానం ఖరశ్చ సహదూషణి. ౧౧

టీక॥ హంత = అయ్యో! తేన = ఆ
రామునిచేత; జనస్థానం = జనస్థాన
ము; హతం (అధ్యాహృతము) = వ
ధింపఁబడినది. సహదూషణి = దూష
ణునితోఁగూడిన; ఖరశ్చ = ఖరుండును;
హతః (అధ్యాహృతము) = వధింపఁబడి

నాఁడు.
అయ్యో! ఆరాముఁడె, ఖరుండుదూ
షణుండు మొదలుగాఁగల, జనస్థానంబు
నందలిరాక్షసులనందఱను, వధించెను.
అని, యకంపనుండు, రావణునితోఁజె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అకంపనవచ శ్శ్రుత్వా రావణో రాక్షసాధిపః
నాగేంద్రభవ నిశ్శ్వస్య వచ నం చేద మబివీత్. ౧౨

టీక॥ రాక్షసాధిపః = రాక్షసులకుఁ
బ్రభుఁడగు; రావణః = రావణుఁడు; అ
కంపనవచః = అకంపనునిమాటను ;
శ్రుత్వా = విని; నాగేంద్రభవ = సర్పరా
జువలె; నిశ్శ్వస్య = నిట్టూర్పులువిడిచి ;

భదం = ఈ; వచనంచ = మాటను ; అబ్ర
వీత్ = చెప్పెను.
రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణుండు ,
అకంపనుండుచెప్పినమాటనువిని, సర్ప
రాజువలె వేఁడి నిట్టూర్పులుపుచ్చుచు ,

నిట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స సురేంద్రేణ సంయక్తో రామ స్సర్వా మరై స్సహ
ఉపయాతో జనస్థానం బూహి కచ్చి దకంపనం ౩

టీక॥ అకంపన = అకంపనుడా! ప్పము.

సః=ఆ; రామః=రాముడు; సురేంద్రేణ=దేవేంద్రునితోను; సర్వామరైస్సహ=సమస్తదేవతలతోనుంగూడ; సంయక్తః=కూడినవాడై; జనస్థానం=జనస్థానమును; ఉపయాతఃకచ్చితే=పొందినాడాయేమి? బూహి=చె	అకంపనుడా! ఆరాముడా, దేవేంద్రునితోను దేవతల యందఱితోనుంగూడి జనస్థానంబునకువచ్చినాడా యేమి? నాకావివరంబుజెప్పము. అని, అకంపనునితో రావణుండుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

రావణస్య పున ర్వాక్యం నిశమ్య త దకంపనః
ఆచచక్షే బలం తస్య విక్రమంచ మహాత్మనః. ౧౪

టీక॥ అకంపనః=అకంపనుడు; పునః=మఱి; తత్=ఆ; రావణస్య=రావణునియొక్క; వాక్యం=మాటను; నిశమ్య=విని; మహాత్మనః=అధికమయిన పరాక్రమముగల; తస్య = ఆరామునియొక్క; బలం=బలమును ; విక్రమం=	చ=పరాక్రమమును; ఆచచక్షే=చెప్పెను. అకంపనుండు, మఱిరావణుండు చెప్పినమాటనువిని, మహాత్ముండగునారామునిబలపరాక్రమంబులం జెప్పనారంభించెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

రామోనామ మహాతేజా శ్చైష్ఠ స్సర్వధనుష్ఠతామ్
దివ్యాస్త్రగుణసంపన్నః పురందరసమో యధి. ౧౫

టీక॥ రామోనామ = రాముడనగా; మహాతేజాః = అధికమయిన	తేజస్సుగలవాడు. సర్వధనుష్ఠతాం= ఎల్లవిలుకాండలలోపలను; శ్చైష్ఠః = ఉ
--	---

త్రముఁడు. దివ్యాస్త్రగుణసంపన్నః =
శ్రేష్ఠుడు. తైనయస్త్రములను గుణముతో
గూడినవాఁడు. యధి = యధమునం
దు; పురందరసమః = ఇంద్రునితో సమా
నుఁడు.

రాముండు, మహాతేజుండు, సమ
స్తధనధాః రులలోను శ్రేష్ఠుండు, ది
వ్యాస్త్రంబులు దేలిననవాఁడు; య
ద్ధంబున దేవేంద్రునకు సోటివచ్చును.
అని, తాత్పర్యము.

తస్య నురూపో బలవాక్ రక్తాక్షో దుందుభిస్వనః
కనీయాక్ లక్ష్మణోనామ భ్రాతా శశినిభాననః. ౧౬

టీక॥ తస్య = ఆరామునకు; బల
వాక్ = ఆధికమయినబలముగలవాఁడు
ను; రక్తాక్షః = ఎఱ్ఱులికన్నులుగలవాఁడు
ను; దుందుభిస్వనః = భేరియుక్కాధ్వని
వంటిధ్వనిగలవాఁడును; శశినిభాననః =
చంద్రునితో సమానమయిన ముఖముగ
లవాఁడునగు; లక్ష్మణోనామ = లక్ష్మ
ణుండనిప్రసిద్ధుఁడైన; కనీయాక్ = చి
న్న; భ్రాతా = తోఁబుట్టువు, తమ్ముఁడ

నుట; అస్తి (అధ్యాహృతము) = కలఁడు.
ఆరామునకు, బలవంతుండును ఎఱ్ఱ
నిరేఖలతోనొప్పుచున్నకన్నులు గలవాఁ
డును, భేరిధ్వనివలెగంభీరంబగుకంఠధ్వ
నిగలవాఁడును చంద్రబింబమువంటిము
ఖముగలవాఁడునగు లక్ష్మణుండను త
మ్ముఁడొక్కఁడుగలఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

స తేన సహ సంయుక్తః పావకే నాని లో యథా
శ్రీమాక్ రాజవర స్తేన జనస్థానం నిపాతితమ్. ౧౭

టీక॥ శ్రీమాక్ = ఆధికమయినకాం
తిగలవాఁడును; రాజవరః = రాజశ్రే
ష్ఠుఁడునగు; సః = ఆరాముఁడు; తేనస
హ = అలక్ష్మణునితోఁగూడ; పావకే
న = అగ్నిహోత్రునితో; అనిలోయ
ధా = వాయువువలె; సంయుక్తః =

కూడియున్నాఁడు. తేన = ఆరాముని
చేత; జనస్థానం = జనస్థానము; నిపాతి
తం = వధింపఁబడినది.
శ్రీమంతుండును రాజశ్రేష్ఠుండున
గునారాముండు, వాయువగ్నిహోత్రా
దునితోఁగూడునట్లు అలక్ష్మణునితోఁ

గూడియున్నాఁడు ; ఆరాముఁడెజన | చేను. అని, తాత్పర్యము.
స్థానంబునందలి రాక్షసులనందఱవధిం

నైవ దేవా మహాత్మానో నాత్ర కార్యా విచారణా

టీక|| మహాత్మానః = పూజ్యులయి | మహాత్ములగు దేవతలెవ్వరును అ
నస్వభావముగల; దేవాః = దేవతలు; చ్చటికివచ్చి, రామునకు సాహాయ్యము
నైవ = లేనేలేరు. అత్ర = ఈవిషయము సేయనేలేరు; ఈవిషయంబునందు సం
నందు; విచారణా = ఆలోచన; నకా శయింపవలసినదిలేదు.
ర్యా = చేయఁదగినదికాదు. అని, తాత్పర్యము.

శరా రామేణ తూత్సప్తై రుక్తపుంఖాః పతత్రిణిః. ౧౮
సపాణిః పంచాననా భూత్వా భక్షయంతిస్త రాక్షసాన్

టీక|| రామేణ = రామునిచేత ; ఉ | సాన్ = రాక్షసులను; భక్షయంతిస్త =
త్సప్తైః = విడువఁబడిన ; రుక్తపుం | భక్షించినవి.
ఖాః = బంగారుపింజలుగలవియు; పత రామునిచేఁబ్రయోగింపఁబడినకాం
త్రిణిః = త్రెక్క-లుగలవియునగు; శరా వనపుంఖములగు బాణములు , అయి
స్తు = బాణములుమాత్రము ; పంచాన దుతలలపాములయి , రాక్షసులనుభ
నాః = అయిదుతలలుగల; సపాణిః = స ష్టించినవి. అని, తాత్పర్యము.
పాములు; భూత్వా = అయి; రాక్ష

యేన యేనచ గచ్ఛంతి రాక్షసా భయకశితాః. ౧౯

తేన తేన స్త పశ్యంతి రామ మేవా గ్రత స్థితమ్

టీక|| రాక్షసాః = రాక్షసులు; భయ బడినవారలయి; యేనయేనచ = ఏయే
కర్మితాః = భయముచేఁ గృశింపఁజేయఁ | యాయుధముతోడను; గచ్ఛంతి = పోవు

చున్నారో ; తేన తేన == ఆయా యాత్మ సంరక్షణార్థమయి యే యాయు యుధముతోడను; అగ్రతః == ముందట; ధముంగొని యుద్ధంబు గావింపఁబూను స్థితం = ఉన్న; రామ మేవ = రామునే ; దురో, రాముండును ఆయా యుధంబునే పశ్యంతి = చూచిరి. పట్టుకొని వారిక క్షేదుటఁగాన్పించుచుం రాక్షసులు, భయపడితులయి, యా డెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్థం వినాశితం తేన జనస్థానం తవానఘ. ౨౦

టీక॥ అనఘ = పాపరహితుండవగు పాపరహితుండవగు రావణుడా! రావణుడా? తేన = ఆ రామునిచేత; ఇ రాముండీ ప్రకారంబున, నీ జనస్థానంబు త్థం = ఈ ప్రకారము; తవ = నీయొక్క; సంతయునాశంబు నొందించెను. అని, జనస్థానం = జనస్థానము; వినాశితం = యకంపనుండు, రావణునితోఁజెప్పెను. నశింపఁజేయఁబడినది. అని, తాత్పర్యము.

అకంపనవచ శ్శ్రుత్వా రావణో వాక్య మబ్రవీత్

టీక॥ రావణః = రావణుండు; అకం రావణుండు, అకంపనుండు జెప్పిన పనవచః = అకంపనునియొక్క మాట మాటను విని, యిట్లుని, చెప్పెను. ను; శ్రుత్వా = విని; వాక్యం = మాటను; అని, తాత్పర్యము. అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

జనస్థానం గమిష్యామి హంతుం రామం సలత్క్షణమ్. ౨౧

టీక॥ సలత్క్షణం = లక్షణునితోఁగ నేను జనస్థానంబునకుఁబోయి, రాము గూడిన; రామం = రాముని; హంతుం = నిలత్క్షణునివధించి పుచ్చెదను. అని, రా వధించుటకు; జనస్థానం = జనస్థానమును వణుండకంపనునితోఁజెప్పెను. గూచి; గమిష్యామి = పోయెదను. అని, తాత్పర్యము.

అదైవ ముక్తే వచనే ప్రోవాచేద మకంపనః

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౪౨

స ౩౧

టీక॥ అధఃఅంశఃఏవం = ఇట్లు; పైను.
 వచనే=మాట; ఉక్తే = చెప్పబడె అట్లు రావణుండు చెప్పినదిచూచి,
 గా;అకంపనః = అకంపనుడు; ఇ యకంపనుం,డిట్లని,చెప్పెను.
 దం=ఈమాటను; ప్రోవాచ = చె అని,తాత్పర్యము.

శృణు రాజ్ యథావృత్తం రామస్య బలపౌరుషమ్,౨౨

టీక॥ రాజ్ = రాక్షసరాజుండ రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా!
 వగురావణుడా!యథావృత్తం= యి రాముని బలపరాక్రమంబుల యథార్థ
 ధాధఃమయిన;రామస్య = రాముని ముగాఁ,జెప్పెదను,వినుము.
 యొక్క;బలపౌరుషం = బలమునుబ అని,తాత్పర్యము.
 రాక్రమమును;శృణు=వినుము.

అసాధ్యః కుపితో రామో విక్రమేణ మహాయశాః

ఆపగాయా స్సుపూణోయా వేగం పరిహరే చ్చరైః. ౨౩

టీక॥ మహాయశాః=అధికమయిన నేరికినలవిగాదు; అతండు, కోపించు
 కీతికల; రామః=రాముండు; అసా నేని , నిండినయేటి ప్రవాహవేగము
 ధ్యః= సాధింపనలవిగానివాండు. కుపి సుగూడ, బాణంబులచేనిలుపును.
 తః=కోపించినవాండై; విక్రమేణ= ప అని,తాత్పర్యము.
 రాక్రమంబుచేత; శరైః=బాణంబుల విశేషాఘాతము.—— వార్తీకిమహా
 చేత; సుపూణోయాః=చక్కగానిం ముని , యకంపనవచనవ్యాజంబున శ్రీ
 డిన; ఆపగాయాః = నదియొక్క; వే రామునియచింత్య శక్తినభివణింతుడు
 గం=వేగమును; పరిహరేత్ = హరిం న్నారు.——“నదీప్రవాహమునిలుపు”న
 చును. సుటచే,భవిష్యత్కర్మాస్తావతారకథసూ

మహాయశుండగు రామునిసాధింప చింపబడినది.

సతారగ్రహనక్షత్రం నభ శ్చాప్య వసాదయేత్

టిక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆ రాముఁడు; సతారగ్రహనక్షత్రం=సా ధారణములయినచుక్కలతోను నవగ్రహములతోను నక్షత్రములతోను గూడి న; సభశ్చాపి=అకాశమునుగూడ; అవ సాదయేత్=నశింపఁజేయును.

ఆ రాముఁడు, నక్షత్రగ్రహంబుల తోఁగూడనాకాశంబు నంతయునశింపఁజేయఁజాలును. అని, తాత్పర్యము. విశేషార్థము. — ఈయధఃశ్లోకార్థమువలనఁ, ద్రివిక్రమావతారంబుసూచింపఁబడినది.

అసౌ రామస్తు సీదంతీం శ్రీమా నభ్యుద్ధరే న్నహీమ్. ౨౪

టిక॥ శ్రీమాన్=సర్వాధికుఁడగు; అసౌ=ఈ; రామస్తు=రాముఁడె; సీదంతీం=నశించుచున్న; మహీం=భూమిని; అభ్యుద్ధరేత్=లేవనెత్తును. శ్రీమంతుండగునీ రాముండు, మునిఁగిపోవుచున్న భూమినింగూడ లేవనెత్తును. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — “భూమినిలేవనెత్తును” అనుటచే, వరాహావతారముసూచింపఁబడినది. లేక; “భూమిని” అనగా భూమియందలిజనులునంసారసముద్రమునమునింగినజనులనుద్ధరించువాఁడనుట.

భిత్త్వా వేలాం సముద్రస్య లోకానా స్థావయే ద్విభుః
వేగం వాపి సముద్రస్య వాయుంవా విధమే చ్ఛరైః. ౨౫

టిక॥ విభుః = స్వతంత్రుండగురాముండు; సముద్రస్య = సముద్రముయొక్క; వేలాం=చెలియొలికట్టను; భిత్త్వా=భేదించి; లోకాన్=లోకములను; ఆస్థావయేత్=ముంచును. శరైః=బాణములచేత; సముద్రస్య = సముద్రముయొక్క; వేగంవాపి=వేగమునుగాని; వాయుంవా=వాయువునుగాని; విధమేత్=నశిం

పఁజేయును. స్వతంత్రుండగురాముండు, సముద్రముచెలియొలికట్టనుభేదించి, లోకములన్నింటినముద్రజలంబుల ముంచును; బాణంబుల, సముద్రవేగంబుఁగాని, వాయువేగంబుఁగాని, నిలుపును. అని, తాత్పర్యము. విశేషార్థము. — సముద్రజలము

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౪౨

స కెం

లచేలోకములముంచును " అనటచే, లుప్త"ననటచే, భవిష్యత్సేతుబంధంబు రాముండె జగత్సంహారంబు గావించు సూచింపబడినది. వాండని దెల్పుచుడినది. "సమద్రంబు ని

సంహృత్యవా పున లోకాకాక్ష విక్రమేణ మహాయశాః
శక్త స్స పురుషవ్యాఘ్ర స్సప్తం పునరపి ప్రజాః. ౨౬

టీక||మహాయశాః= అధికమయిన చి,మఱల మొదటనుండిప్రజల సృజించు కీర్తికలవాండనగు;సః=ఆ రాముండు; టకునుంగూడసమర్థుండు.
విక్రమేణ=పరాక్రమముచేత; పునః= అని,తాత్పర్యము.
మఱల;లోకాక్ష=లోకములను ; సం విశేషార్థము. — ఇందువలన,
హృత్య=సంహరించి;పునరపి= మఱల "సంహారంబుగావించి,యధాపూర్వం
ను;ప్రజాః=జనులను;స్సప్తంవా = స్వ బుగా,మఱలలోకంబుల సృజించువాం
జించుటకుఁగాని;శక్తః= సమర్థుండు. డునురాముండెయని" సూచింపబడి
మహాయశుండగురాముండు, పరాక్ర నది.
మంబునలోకంబులనన్నింటిని సంహరిం

నహి రామో దశగ్రీవ శక్యో జేతుం త్వయా యుధి
రక్షసాం వాపి లోకేన స్వగః పాప జనైరివ. ౨౭

టీక|| దశగ్రీవ=రావణుండా! రా చుటకు; సశక్యోహి = అలవికాండు
మః=రాముండు;యుధి = యుద్ధము గదా!
సందు;త్వయా = నీచేతఁగాని; రక్ష రావణుండా ! స్వగముపాపజ
సాం= రాక్షసులయొక్క ; లోకేన నులకుసాధ్యముకానట్లు, నీకుఁగానిమ
వాపి= సమూహముచేతఁగాని; స్వ నరాక్షసులయందఱకుఁగాని , యుద్ధం
గః= స్వగము ; పాపజనైరివ= బునరామునిజయింపనలవిగాదు.
పాపజనులచేతవలె ;జేతుం= జయిం అని,తాత్పర్యము.

న తం వధ్య మహం మన్యే సర్వైదేవాసురై రపి

టీక॥ అహం=నేను; తం = ఆరా	గా; నమన్యే=తలంపను.
ముని; దేవాసురైః = దేవతలచేతను	దేవాసురులందఱునొక్కటియయి
సురులచేతను; సర్వైరపి = అందఱి	ననురామునివధింపఁజాలరని నేను దలం
చేతను; వధ్యం = వధింపఁదగినవాని	చెదను. అని, తాత్పర్యము.

అయ మన్య వధోపాయ స్తన్నమైకమనా శృణు. ౨౮

టీ॥అయం=ఇది, అన్య=ఈరామునియొ	వాడవై; శృణు=వినుము.
క్క; వధోపాయః=వధించునుపా	రామునివధించునుపాయం బొకటి
ము.తత్=దానిని; మవ(మత్తః)=నావ	యున్నది; దానింజేప్పెదనువినుము.
లన; ఏకమనాః= ఒక్కఁటెమనస్సుగల	అని, తాత్పర్యము.

భార్య తస్యోత్తమా లోకే సీతానామ సుమధ్యమా
శ్యామా సమవిభక్తాంగీ స్త్రీరత్నం రత్నభూషితా. ౨౯

టీక॥తస్య=ఆరామునకు; లోకే=	ర్యా=పెండ్లాము; అస్త్రీ (అధ్యావృ
లోకమునందు; ఉత్తమా= శ్రేష్ఠరా	త్తము)=కలదు.
లును; సుమధ్యమా=సుందరమయిన స	ఆరామునకు, లోకంబున సమస్త
డుముగలదియు; శ్యామా = యౌవన	స్త్రీలలో నుత్తమురాలును సుందరమ
మధ్యంబుననున్నదియు ; సమ విభక్తాం	యిన నడుముగలదియుయౌవనమధ్యస్థ
గీ=ఎచ్చుతక్కువలులేకవిభజింపఁ బడి	యును సమముగాఁగూడిరియుండు నవ
నయవయవములు గలదియు ; స్త్రీర	యవములు గలదియురత్నాలంకారం
త్నం=స్త్రీశ్రేష్ఠురాలును; రత్నభూషి	బులతో నొప్పుచున్నదియునగుసీతయ
తా=మణులచేనలంకరింపఁబడినదియు	నెడుభార్యగలదు. అని, తాత్పర్యము.
నగు; సీతానామ=సీతయనెడు; భా	

నైవ దేవీ నగంధర్వీ నాపురా నాపిదానవీ

తుల్య సీమంతినీ తస్యా మానషీషు కుతో భవేత్. ౩౦

టీక॥ తస్యాః=ఆసీతకు; తుల్య=	కుతః=ఎక్కడ; భవేత్=కలుగును.
సమానయిన; సీమంతిని = స్త్రీ; దే	ఆసీతకు సరియైనవనిత, దేవ
వీ=దేవభార్య; నైవ= లేనేలేదు. గం	తలలోఁగానిగంధపుఁజలోఁగాని య
ధవీఁ=గంధవఁపత్ని; న= లేదు. అ	పురసలలోఁగాని దానపులలోఁగాని
పురాః=అపురస్సు; న=లేదు. దాన	లేదు; ఇంకమనుష్యులలోలేదని చెప్పనే
వ్యపి=దానవపత్నియు; న = లేదు.	ల; అని, తాత్పర్యము.
మానషీషు = మనుష్యస్త్రీలయందు;	

తస్యా పహర భార్యాం త్వం ప్రమధ్యతు మహావనే

టీక॥ త్వం=నీవు; మహావనే=మహార	హరింపుము.
ణ్యమునందు; ప్రమధ్యతు= బలాత్కరిం	నీవామహారణ్యంబునకుఁబోయి, బ
చియె; తస్య=ఆరామునియొక్క; భా	లాత్కారంబుననారామునిభార్యను దీ
ర్యాం=పెండ్లామును; అపహర= అప	సికొనిరమ్ము. అని, తాత్పర్యము.

సీతయా రహితః కామీ రామో హస్యతి జీవితమ్. ౩౧

టీక॥ కామీ=కామికుండగు ; రా	రాముండు, కామికుండుగావునసీ
మః=రాముండు; సీతయా= సీతచేత;	తనువిడిచియండంజాలక, ప్రాణంబు
రహితః= విడువబడినవాఁడై ; జీవి	లువిడుచును. అని, అకంపనుండు, రావ
తం=ప్రాణమును; హస్యతి=విడువఁగ	లునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
లఁడు.	

ఆరోచయత తద్వాక్యం రావణో రాక్షసాధిపః

చింతయిత్వా మహాబాహు రకంఘన మువాచ హ. ౩౨

టీక॥ రాక్షసాధిపః = రాక్షసుల	వాచ=చెప్పెను ("హ" అనునదిపాద
కుంబ్రీఘండగు; రావణః = రావణుఁ	పూరణార్థము).
దు; కేత=ఆ, వాక్యం= మాటను ; ఆ	రాక్షసరాజుండగురావణుండు, అ
రోచయత= సరియనితలంచెను . మ	కంపనుండు జెప్పినమాట, చక్కఁగా
హావాహః = పెద్దచేతులుగలరావ	నేయున్నదనితలంచి, యోచించి , య
ణుండు; చింతయిత్వా = ఆలోచించి;	కంపనునిఁబూచి, యిట్లుని, చెప్పెను.
అకంపనం = అకంపనునిగూచి, ఉ	అని, తాత్పర్యము.

బాధు కాల్గెం గమిష్యామి హ్యేక స్సారధినా సహ
ఆనయిష్యామి వై దేహీ మిమాం హ్యష్టో మహాపురీమ్. ౩౩

టీక॥ బాధం= మంచిది. అహం	తాదేవిని; ఇమాం=ఈ; మహాపురీం=
(అధ్యాహృతము) = నేను; ఏకః =	మహాపట్టణమును; ఆనయిష్యామి=పోం
ఒక్కఁడనె; సారధినాసహ= సారధి	దించెదను.
తోఁగూడ; కాల్గెం= (సప్తమ్యర్థముం	మంచిది , నేనొక్కఁడనెసారధి
దుద్వితీయము) ప్రాతఃకాలమునందు; గమి	తోఁగూడఁబోద్దను లేచిపోయి, సంతో
ష్యామి= పోయెదను. హ్యష్టః= సం	ఖంబున, సీతనిచ్చటికిఁదీసికొనివచ్చెద
తోపించినవాడనై ; వై దేహీం= సీ	ను. అని, తాత్పర్యము-

అధైవ ముక్త్వా ప్రయయా ఖరయుక్తేన రావణః
రథే నాదిత్యవజ్జేన దిశ స్సవాః ప్రకాశయత్. ౩౪

టీక॥ రావణః= రావణుండు ; ఏ	త; దిశః=దిక్కులను; సర్వాః= అన్నిటి
వం=ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; అధ= అంత;	ని; ప్రకాశయత్ = ప్రకాశింపజేయు
ఖరయుక్తేన= గాడిదలతోఁగూడిన; ఆ	చు; ప్రయయా=పోయెను.
దిత్యవజ్జేన= సూర్యునియొక్క కాం	రావణుం డీప్రకారంబునంజెప్పి,
తివంటికాంతిగల; రథేన= రథమున	యంతఁబ్రాతఃకాలంబున , గాడిదలు

పూన్చినసూర్యప్రభంబగు రథంబు నా చు, వెడలెను. అని, తాత్పర్యము.
రోహించి, దిక్కులు వెలుంగం జేయు

స రథో రాక్షసేంద్రస్య నక్షత్ర పథగో మహాః
సంచార్యమాణ శ్శుశుభే జలచే చంద్రమాభవ. ౩౪

టీక॥ నక్షత్రపథగః = నక్షత్రమాభవే = ప్రకాశించెను.
గఃమున బొందియున్న; మహాః = గౌరవమున సరాజుండగు రావణుని మహారథము, మేఘమండలంబునందీరుగుచంద్రునిభంగిఁబ్రకాశించుచుండెను.
అని, తాత్పర్యము.
సంఛార్యమాణః = తోలఁబడుచు; జలచే = మేఘమునందు; చంద్రమాభవ = చంద్రుఁడువలె; శుశు

స మారీచా శ్రమం ప్రాప్య తాటకేయ ముపాగమత్

టీక॥ సః = ఆ రావణుఁడు; మారీచాశ్రమం = మారీచునియొక్క యాశ్రమమును; ప్రాప్య = పొంది; తాటకేయం = తాటకొడుకై నమారీచుని; ఉపాగమత్ = పొందెను.
ఆ రావణుఁడు మారీచాశ్రమంబుజేరి, యచ్చటఁదేరుడిగ్గి, తాటకాపుత్రుండగు మారీచునొద్దకుఁ బోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

మారీచే నాచితో రాజా భక్త్యభోజ్యై రమానుషైః. ౩౬

టీక॥ రాజా = రాక్షసరాజుండగు రావణుఁడు; మారీచేన = మారీచునిచేత; అమానుషైః = మనుష్యసంబంధములుకాని; భక్త్యభోజ్యైః = పిండివంటలచేతను అన్నాదులచేతను; అచితో = పూజింపఁబడినాఁడు.
మారీచుండు, మనుష్యదులభంబులగు భక్త్యభోజ్యంబులచే రాక్షసరాజుండగు రావణునిఁబూజించెను.
అని, తాత్పర్యము.

తం స్వయం పూజయిత్వాతు ఆసనే నోదకేనచ
అధోఽపహితయా వాచా మారీచో వాక్య మబ్రవీత్. ౩౭

టీక || మారీచః = మారీచుడు; మాటచేత; వాక్యం = మాటను; అబ్ర
తం = ఆ రావణుని; ఆసనేన = ఆసన పీఠే = చెప్పెను.
ముచేతను; ఉదకేన = జలముచేత మారీచుండు, ఆసనోదకంబులనా
ను; స్వయం = తానే; పూజయిత్వా రావణునిఁబూజించి, మహాధృఢంబ
తు = పూజించినంతనె; అధోఽపహి గువచనంబున, రావణుంజూచి, యిట్లు
తయా = అధఃముతోఁగూడిన; వాచా = ని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కచ్చి త్సుకుశలం రాజక లోకానాం రాక్షసేశ్వర
ఆశంకే నాథ జానే త్వం యత స్తూణా మిహగతః. ౩౮

టీక || రాక్షసేశ్వర = రాక్షసుల శయించెదను. జానే = ఎఱుంగుదును.
కుంబ్రఘండవగు; రాజక = రావణుండా! రాక్షసరాజుండువగు రావణుండా!
లోకానాం = రాక్షసజనములకు, ను రాక్షసులందఱు డేమమా యేమిఁ నీవిం
కుశలంకచ్చిత్ = డేమమా యేమిఁ నా తశీఘ్రముగా వచ్చుటవలన, నాకు
ధ = నాధుండా! త్వం = నీవు; యతః = సంశయమగుచున్నది. అని, మారీచుం
ఎందువలన; తూణాం = శీఘ్రముగా; డు, రావణుఁతోఁజెప్పెను.
ఆగతః = వచ్చినావో; తతః (అధ్యా అని, తాత్పర్యము.
హృతము) = అందువలన; ఆశంకే = సం

ఏవ ముక్తో మహాతేజా మారీచేన స రావణః
తతః పశ్యా దిదం వాక్య మబ్రవీ ద్వాక్యకోవిదః. ౩౯

టీక || మహాతేజాః = అధికమయిన తే రావణః = రావణుండు; మారీచేన; మా
జస్సుగలవాఁడును; వాక్యకోవిదః = మా రీచునిచేత; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తః = చెప్పఁ
టలయందుఁబడితుండునగు; సః = ఆ; బడినవాఁడై; తతః పశ్యాత్ = అటుపిమ్మ

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౪౩౫

స ౩౦

ట; ఇదం=ఈ, వాక్యం=మాటను, అబ్బి | యుండుంబండితుండనగు రావణుండు,
వీత్=చెప్పెను. మా రీచుండుచెప్పినమాటను విని, యంతః
మహా తేజుండును మాటలుచెప్పట దానిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆరక్షో మే హతస్తాత రామేణా క్లిప్తకమణా
జనస్థాన మవధ్యం త త్సర్వం యుధి నిపాతితమ్. ౪౦

టీక|| తాత=నాయనా! మే = నా | యు; యుధి=యుద్ధమునందు ; నిపాతి
యొక్క; ఆరక్షః= తలారివాడు ; అ తం=వధింపబడినది.
క్లిప్తకమణా = ఘోరికరములుకాని మారీచుండా! నాతలారివాడైనభ
కార్యములుగల; రామేణ= రామునిచే రుని, రాముండువధించినాడు ; మఱి
త; హతః= చంపబడినాడు. ఆవ యు, ఎట్టివారికివధింప నలవిగానివార
ధ్యం=వధింపరాని; తత్=ఆ ; జనస్థా లగుజనస్థానమనందలిరాక్షసులందఱు,
నం=జనస్థానము, జనస్థానమందలి రా యుద్ధంబున, రామునిచేహతులయిరి.
క్షుణ్ణమూహమనుట; సర్వం = అంత అని, తాత్పర్యము.

తస్య మే కురు సాచివ్యం తస్య భార్యాప హారణే

టీక|| తస్య=ఆ రామునియొక్క; భా | ఆరామునిభార్యపహరించు విష
ర్యాపహారణే= భార్యయొక్కయిష్టపహ యమునందు, బంధువులంబోగొట్టుకొ
రించుటయందు; తస్య=అట్టి; మే=నా నియున్ననాకు, నీవుసాహాయ్యంబుగా
కు; సాచివ్యం=సాహాయ్యము; కురు= వింపుము. అని, రావణుండు, మారీచు
చేయుము. నితోజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసేంద్ర వచ శ్చక్రత్వా మారీచో వాక్య మబ్రవీత్. ౪౧

టీక|| మారీచః=మారీచుండు ; రా | వణునియొక్కమాటను; శ్చక్రత్వా=చి;
క్షుణ్ణేంద్రవచః=రాక్షసరాజుండగు రా వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్=చె

పెను.

మారీచుండు, రాక్షస రాజుండగు నిజేపెను. అని, తాత్పర్యము.

అఖ్యాతా కేస సీతా సా మిత్రరూపేణ శత్రుణా

త్వయా రాక్షస శాదూకల కోస నందతి నిందితః. ౪౨

టీ॥ రాక్షసశాదూకల = రాక్షసశ్రేష్ఠుండవగు రావణుడవగు రావణుడా! మిత్ర రూపేణ = స్నేహితరూపంబుగల; శత్రుణా = శత్రువైన; కేస = ఎవ్వనిచేత; సా = ఆ; సీతా = సీత; అఖ్యాతా = చెప్పబడినది; కః = ఎవ్వఁడు; త్వయా = నీచేత; నిందితః = నిందింపబడినవాడై; ననందతి = సంతోషింపకున్నాడు?

రాక్షస శ్రేష్ఠుండవగు రావణుడా! స్నేహితుఁడువలెనటించుచు నీపై విరోధంబుగొని నిన్ను నాశంబు నొందింపఁ దలంచినవాడెవ్వఁడు నీకు సీత పేరుచెప్పెను? ఎవ్వఁడు, నీచే నైత్వ ర్యమదంబునఁ దిరస్కృతుండై, నీపైన సూయగొనియున్నాడు? అని, తాత్పర్యము.

సీతా మహనయ స్వేతి కోబ్రవీతి బ్రవీహి మే

టీక॥ కః = ఎవ్వఁడు; సీతాం = సీత (హి) = చెప్పము. తను; ఇహ = ఇచ్చటికి; ఆనయస్వ = తెచ్చు. ఇతి = అని; బ్రవీతి = చెప్పచున్నాడు? మే = నాకొఱకు ; బ్రవీహి (బ్రూ

సీతనిచ్చటికిఁ దెచ్చుని యెవ్వఁడునీ కుఁజెప్పెను? నాకతనింజెప్పము. అని, తాత్పర్యము.

రక్షో లోకస్య సర్వస్య కశ్చుంగం ఛేత్తు మిచ్ఛతి. ౪౩

ప్రోత్సాహ యతి కశ్చి త్వాం సచశత్రు రసంశయః

టీక॥ కః = ఎవ్వఁడు; సర్వస్య = సమమును; ఛేత్తుం = ఛేదించుటకు; ఇచ్ఛ మస్తుమయిన; రక్షోలోకస్య = రాక్షస లోకముయొక్క; శ్చుంగం = ప్రధాతము) = ఎవ్వఁడు; కశ్చిత్ = ఒకానొ

నమును; ఛేత్తుం = ఛేదించుటకు; ఇచ్ఛ మస్తుమయిన; రక్షోలోకస్య = రాక్షస లోకముయొక్క; శ్చుంగం = ప్రధాతము) = ఎవ్వఁడు; కశ్చిత్ = ఒకానొ

కండుఃత్వాం=నిన్ను ; ప్రోత్సహయ
తి=ప్రోత్సహపఱచుచున్నాఁడో; న
చ=అతండును; శత్రుః=శత్రువు అసం
శయః=సందేహము లేదు.

ఎవ్వఁడు , రాక్షసులొకమనకంత
యొక బ్రధానభూతుఁడవైననిన్ను నా

శంబునొందింపఁగోరినాఁడు ? ఎవ్వఁ
డు నిస్సీవిషయంబునఁ బ్రోత్సహప
ఱచుచున్నాఁడో, అతండునీకుశత్రువు;
సందేహము లేదు.

అని, తాత్పర్యము.

ఆశీవిష మఖా ద్దంష్ట్రా మధతుం చేచ్ఛతి త్వయా. ౪౪

టిక॥కః(అధ్యాహృతము)=ఎవ్వఁ
డు; త్వయా=నీచేత; ఆశీవిషమఖాతే=
దుష్టసహమునొటనుండి; దంష్ట్రాం=
కోటను; ఉధతుంచ= వెతికించుటకు

ను; ఇచ్ఛతి=కోరుచున్నాఁడు?
ఎవ్వఁడు, నిన్నుఁ గ్రూరసహమునో
టనుండికోట బెఱుకుమను చున్నాఁడు?
అని, తాత్పర్యము.

కమణౌ కేన కేనాసి కాపథం ప్రతిపాదితః

టిక॥కేన=ఎవ్వనిచేత; కేన=ఏ; క
మణౌ=కార్యముచేత; కాపథం=దు
ష్టమాగమను; ప్రతిపాదితః=పొందిం
పఁబడినవాఁడవు. అసి=అయితవి.

ఎవ్వఁడే ముపాయంబున నీకిట్టిదు
ష్టకర్మములుగుఁటలు గావించినాఁడు?
అని, తాత్పర్యము.

సుఖసుప్తస్య తే రాజౌ ప్రహృతం కేన మూఢాని. ౪౫

టిక॥రాజౌ=రాక్షసులకుఁబ్రధం
డవైన రావణుఁడా! సుఖసుప్తస్య=సు
ఖముగానిద్రించియున్న; తే = నీయొ
క్క; మూఢాని=తలయందు; కేన= ఎ
వ్వనిచేత; ప్రహృతం = కొట్టఁబడినది?

రాక్షసురాజుఁడవగురావణుఁడా!
నిష్కారణముగా నెవ్వఁడునీకు మహాన
ధముగలిగింపఁదలంచినాఁడు?
అని, తాత్పర్యము.

విశుద్ధవంశాభిజనాగ్రహస్త
 తేజోమద స్సంస్థిత దోర్విషాణః
 ఉదీప్తితుం రావణ నేహయ్యక్త
 స్స సంయుగే రాఘవ గంధహస్తీ. ౪౬

టీక॥ రావణ=రావణుడా! విశు	క్తః=అలవికాదు.
ద్ధవంశాభిజనాగ్రహస్తః = పరిశుద్ధ	రావణుడా! పరిశుద్ధమయినవం
మయిన వంశమునందుఁ బుట్టుటయె	శమునందుఁబుట్టుటయె తొండముగాఁ
డునున్నతమయిన తొండముగలదియు;	గలదియుఁ, బ్రతాపమే మదముగాఁగ
తేజోమదః = ప్రతాపమనుమదముగ	లదియు బాహువులె కొమ్ములుగాఁగ
లదియు, సంస్థితదోర్విషాణః= చక్క	లదియుఁగు, దేనిగంధముచూరొగ
నియునికిగలబాహువులను కొమ్ములుగ	నియితరగజంబులుపరుగెత్తునో, అ
లదియునగు; రాఘవగంధహస్తీ= రా	ట్టిరామండను మదపుటేనుఁగును, యు
మండనుమదపుటేనుఁగు; ఇహ= ఇప్పు	ద్దంబునఁదేజిచూడవైన నలవిగాదు.
డు; సంయుగే = యుద్ధమునందు; ఉ	అని, తాత్పర్యము.
దీప్తితుం = తేజిచూచుటకు; నయు	

అసౌ రణాంతస్థితిసంధివాలః
 విదగ్ధరక్షో మృగహః నృసింహః
 సుప్త స్త్వయా బోధయితుం నయ్యక్త
 శ్వరాంగపూణో నిశితాసిదంష్ట్రః. ౪౭

టీక॥ రణాంతస్థితిసంధివాలః =	గపూణః = బాణములను నఖాద్యవ
యుద్ధాగ్రమునందుండుటయెడనుడు	యవములచేసిండినదియు; నిశితాసిదం
మునుబొందినతొక్కగలదియు; విదగ్ధం	ష్ట్రః= కఱుకులయిన కత్తులనుకోఱు
క్షోమృగహః=సమధుఁలగు రాక్షసుల	గలదియునగు; సుప్తః = నిదురించిన;
నుమృగముల వధించునదియు; శరాం	నృసింహః= పురుషశ్రేష్ఠుడయిన రా

<p>ముండనుసింహము; త్వయా = నీచేతి; నోధయితుం = మేలుకొలుపుటకు; నయుక్తః = తగినదికాదు.</p> <p>యౌద్ధాగ్రంబుననుండుటయెకోపంబున నడుముదాకి యుండువాలంబు గాంగలదియు శూరులగు రాక్షసులను</p>	<p>వృగంబులంజంపునదియు బాణంబులె నఖాద్యవయవములు గాంగలదియుంగ అకుక్షిద్దంబులె కోటలు కాంగలదియున గు, నిదురించియున్న రాముండనుసింహమును, నీవు మేలుకొలుపడగదను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

చాపావహారే భుజవేగపంకే
శరోమిమామాలే సుమహాహవాఘ్నే
న రామపాతాళ ముఖే తిఘ్నారే
ప్రస్కండితుం రాక్షసరాజ యుక్తమ్. ౪౪

<p>టీక రాక్షసరాజ = రాక్షసులకుఁబ్రభుడవైన రావణుఁడా! చాపావహారే = ధనుస్సను మొసలిగలదియు; భుజవేగపంకే = బాహు వేగమున నడుసుగలదియు; శరోమిమామాలే = బాణములనునలలప జ్జిగలదియు; సుమహాహవాఘ్నే = మిక్కిలియు గొప్ప యౌద్ధమునుప్రవాహముగలదియు; అతిఘ్నారే = మిక్కిలియు భయంకరమునగు; రామపాతాళముఖే = రాముండను మహాబి</p>	<p>లముయొక్క నోట; ప్రస్కండితుం = పడుటకు; నయుక్తం = తగినదికాదు.</p> <p>రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! ధనుస్సను మొసలి గలదియు బాహు వేగంబున నడుసుగలదియు బాణంబులను తరంగసమూహముగలదియు యౌద్ధంబును మహాజలప్రవాహముగలదియు మహాభయంకరంబునగు రాముండను మహాబిలంబునోటంబడుట, యెంతమాత్రము యుక్తముగాదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ప్రసీద లంకేశ్వర రాక్షసేంద్ర
లంకాం ప్రసన్నో భవ సాధు గచ్ఛ
త్వం స్వేషు దారేషు రమస్వ నిత్యం
రామ స్సభార్యో రమతాం వనేషు. ౪౫

టీక॥లంకేశ్వర = లంకానాథుండ	యందు; రమతాం=క్రీడించుగాక.
పు;రాక్షసేంద్ర = రాక్షసరాజుడవు	లంకానాథుండవు రాక్షస రాజు
నగురావణుడా! ప్రసీద=ప్రసన్నుడ	డవునగు రావణుడా! అట్లు కావున
వగుము. ప్రసన్న = కోపమువిడిచిన	నీవుకోపంబువిడువుము; ప్రసన్నుడవ
వాడవు; భవ=అగుము. సాధు = తె	యిలంకకుఁబొమ్ము; అచ్చట నీభార్య
స్సంగా; లంకాం= లంకనుగూర్చి; గ	లంగూడి నానావిధభోగంబుల ననుభ
చ్చ=పొమ్ము. త్వం=నీవు; నిత్యం= ఎ	వింపుము; రాముండుతనభార్యం గూ
ల్లపడును; స్వేష=నీవారలయిన;దా	డియడవులంగ్రీడింపుచుండుగాక అని,
శేష=భార్యలయందు;రమస్వ= క్రీడిం	మారీచుండు,రావణునితోఁజెప్పెను.
పుము. సభార్యః=భార్యతోఁగూడిన ;	అని,తాత్పర్యము.
రామః=రాముడు; వశేష=అడవుల	

ఏవ ముక్తో దశగ్రీవో మారీచేన స రావణః

న్యవతత పురీం లంకాం వివేకచ గృహా త్తమమ్. ౫౦

టీక॥సః=ఆ;దశగ్రీవః=పదికంఠము	హశ్రేష్ఠమును; వివేకచ = ప్రకాశం
లుగల; రావణః=రావణుడు;మారీచే	చెను.
న=మారీచునిచేత;ఏవం=ఇట్లు;ఉక్తః=	ఆరావణుండు.మారీచుండుచెప్పిన
చెప్పఁబడినవాడై;లంకాం = లంకయ	మాటనువిని,మఱిలిలంకకుఁ బోయి ,న
ను;పురీం=పట్టణమునుగూచిక ; న్యవ	ర్వోత్తమంబగుతనగృహముం బ్రవేశిం
తత=మఱిలెను.గృహా త్తమం=గృ	చెను. అని,తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే,అదికావ్యే ,

అరణ్యకాండే, ఏకత్రింశస్సర్గః.

ఇది,స్పష్టార్థము.

ఇది,పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)

వ్యాఖ్యానంబునందు, అరణ్యకాండైకత్రింశసర్గటిక,

ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౪౪౧

స ౩౨

(౨)

ద్వా త్రిం శ స ర్గ ప్రా రం భః.

తత శ్శూర్పణఖీ దృష్ట్వా సహస్రాణి చతుర్దశ
హతా స్త్యేనేన రామేణ రక్షసాం భీమకర్మణామ్, ౧
దూషణంచ ఖరంచైవ హతం త్రిశిరసా సహ
దృష్ట్వా పున మహాహనాదం ననాద జలదో యథా. ౨

టీక॥ తతః=అంతః; శూర్పణఖీ=	షణ్ణు;జలదోయథా = వేఘమువలె;
శూర్పణఖి;వీనేన= ఒక్కఁడైన;రా	మహానాదం = అధికమయినధ్వనితో
మేణ=రామునిచేత;హతాని=వధింపఁ	గూడునట్లుగా;ననాద=అటచేను.
బడిన;భీమకర్మణాం= భయంకరము	అంత,శూర్పణఖ , రామఁడా
లయినకార్యములుగల ; రక్షసాం=రా	క్కఁడె భయంకరపరాక్రములగు ప
క్షసులయొక్క; సహస్రాణి = వేల	దునాలుగువేలరాక్షసులను దూషణుని
ను;చతుర్దశ=పదునాలుగింటిని ; దృ	ఖరునిద్రిశీరుని వధించుటఁజూచి , మ
ష్ట్వా=చూచి; త్రిశిరసాసహ = త్రి	అల , మహాధ్వనిగలుగునట్లు, మేఘం
రునితోఁగూడ;హతం = వధింపఁబడి	బువలె,గజింఁచెను.
న;దూషణంచ= దూషణుని; ఖరంచై	అని,తాత్పర్యము.
వ=ఖరుని,దృష్ట్వా= చూచి; పునః=	

సా దృష్ట్వా కర్మ రామస్య కృత మత్యై స్సమహరమ్
జగామ పరమోద్విగ్నా లంకాం రావణపాలితామ్. ౩

టీక॥ సా = ఆశూర్పణఖ ; అ	కార్యమును; దృష్ట్వా=చూచి;పరమో
త్యై=ఇతరులచేత; సుదుహరం=	ద్విగ్నా = మిక్కిలియభయమునొంది
చేయనలవిగాని; కృతం=చేయఁబడిన;	నదై; రావణపాలితాం = రావణుని
రామస్య=రామునియొక్క ; కర్మ=	చేఁబాలింపఁబడిన; లంకాం=లంకాపు

రిసి; జగామ=పొందెను.

అశూర్పణఖ, మఱియెవ్వరికిని జేయ
నలవిగానట్టి రాముని కార్యమును జూచి,

మిగిలియుంబునాంది, రావణ

పాలితంబగులంకకుఁబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

సా దదశశః విమానాగ్రే రావణం దీప్తతేజసమ్

ఉపోపవిష్టం సచివై మౌరుద్భిరివ వాసవమ్. ౪

టీక॥ సా=అశూర్పణఖ ; విమా
నాగ్రే=పుష్పకవిమానాగ్రమునందు ;
సచివైః=మంత్రులచేత; ఉపోపవిష్టం=
సమీపమునఁగూర్చుకొండ బడినవాఁడు
ను; మౌరుద్భిః=దేవతలచేత ; ఉపోప
విష్టం(అధ్యాహృతము)=సమీపమునఁ
గూర్చుకొండబడిన; వాసవమివ(స్థితం)=
ఇంద్రునివలెనున్నవాఁడును; దీప్తతేజ
సం=ప్రకాశించుచున్న తేజస్సుగలవాఁ

డునగు; రావణం = రావణుని ; దద
శః=చూచెను.

అశూర్పణఖ, దేవతలతోఁగూడఁ
గూర్చుకొనినదేవేంద్రుండుంబోలె, బు
ష్పకవిమానాగ్రంబునమంత్రులతోఁగూ
డఁగూర్చుకొండియున్న వాఁడును మహా
తేజుండునగు రావణునింజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఆసీనం సూర్య సంకాశం కాంచనే పరమాననే

రుక్త వేదిగతం ప్రాజ్యం జ్వలంతమివ పావకమ్. ౫

టీక॥ సూర్యసంకాశం= సూర్య
నితోసమానుఁడును; కాంచనే = బం
గారువికారమయిన; ఆసనే = ఆసన
మునందు; ఆసీనం= కూర్చుండినవాఁ
డును; రుక్త వేదిగతం = బంగారువేది
నిబొందినదియు; ప్రాజ్యం = అధికమ
యిన నేయి గలదియు ; జ్వలంతం=
మండుచున్నదియునగు; పావకమివ (స్థి

తం)= అగ్నివలెనున్నవాఁడునగు; రా
వణందదశః (అధ్యాహృతము. ఇట్లు
మందును)=రావణునింజూచెను.

సూర్యసమాన తేజుండును గాంచ
నానసంబునంగూర్చుకొండి, బంగారు
వేదికయందు హెచ్చుగా నేయివ్రేల్చు
టచేజ్వలించుచున్న యగ్నిహోమాత్రం
డుంబోలె దేజురిల్లుచున్న వాఁడునగు

రావణుని, శూపణఖిచూచెను. అని, తాత్పర్యము.

దేవగంధర్వభూతానా మృషీణాం చ మహాత్మనామ్
అజేయం సమరే శూరం వ్యాత్తానన మివాంతకమ్. ౬

టీక॥ దేవగంధర్వభూతానాం =	వణి, దదశశ్చ = రావణునిచూచెను.
దేవతలకును గంధర్వలకును భూత	దేవతలకుఁగాని గంధర్వలకుఁగా
ములకును; మహాత్మనాం = అధికమ	ని భూతంబులకుఁగాని మహాత్ములగు
యైనప్రభావముగల; ఋషీణాం చ =	ఋషులకుఁగాని, యుద్ధంబున జయిం
ఋషులకును; సమరే = యుద్ధమునం	పవలవిగానివాఁడునుశూరుండును నో
దు; అజేయం = జయింపరానివాఁడు	ఁడెఱుఁగుకొని యుండు యముఁడువ
ను; శూరం = యుద్ధమునందు భయము	లే భయంకరాకారుండునగు రావణు
లేనివాఁడును; వ్యాత్తాననం = తేఱవఁ	ని, శూపణఖిచూచెను.
బడిననోరుగల; అంతకమివ (స్థితం) =	అని, తాత్పర్యము.
యముఁడువలెనున్నవాఁడునగు; రా	

దేవాసురవిమదేశు వజ్రాశనికృతవ్రణమ్

ఏ రావతవిషాణా గై రుత్కృష్టకిణవత్సమ్. ౭

టీక॥ దేవాసురవిమదేశు = దేవా	రావణునిచూచెను.
సురయుద్ధములందు; వజ్రాశనికృతవ్ర	దేవాసుర యుద్ధంబులందు వజ్రా
ణం = వజ్రాయుధముచేఁ జేయఁబడిన	యుధప్రహారంబులచేఁగలిగిన గాయము
వ్రణములుగలవాఁడును; ఏ రావతవిషా	లతోఁగూడినవాఁడును, ఏ రావతముకొ
ణాగై = ఏ రావతముయొక్క కొ	మ్ములతోఁగీటుటచేఁగలిగిన కాయలతో
మ్ముతోనలచేత; ఉత్కృష్టకిణవత్సం =	నొప్పువత్సస్థలంబుగలవాఁడునగు రా
గీటుటలచేఁగలిగిన కాయలుగల తొ	వణుని, శూపణఖి, చూచెను.
మ్ముగలవాఁడునగు; రావణందదశశ్చ =	అని, తాత్పర్యము.

వింశద్భుజం దశగ్రీవం దర్శనీయపరిచ్ఛదమ్
విశాలవక్షసం వీరం రాజలక్షణశోభితమ్. ౮

టిక॥వింశద్భుజం=ఇరువదిచేతులు	రావణునిచూచెను.
గలవాఁడును;దశగ్రీవం=పదికంఠములు	ఇరువదిచేతులునుబదితలలును గల
గలవాఁడును ; దశగ్రీవీయపరిచ్ఛదం=	వాఁడునునుందరములయిన ఛత్రచామ
నుందరములయినఛత్రచామరములుమొ	రాదులతోనొప్పుచున్నవాఁడును విశా
దలగునవిగలవాఁడును;విశాలవక్షసం=	లంబగుటొమ్ముగలవాఁడునువీరుండును
వెడఁదటొమ్ముగలవాఁడును;వీరం=ప	రాజచిహ్నశోభితుండునగు రావణుని,
రాక్రమశాలియు ; రాజలక్షణ శోభి	శూపణఖి,చూచెను.
తం=రాజచిహ్నములచేఁ బ్రకాశించు	అని,తాత్పర్యము.
చున్నవాఁడునగు;రావణం, దశశక్=	

స్నిగ్ధవైడూర్య సంకాశం తప్తకాంచనకుండలమ్
సుభుజం శుక్లదశనం మహాస్యం పర్వతోపమమ్. ౯

టిత॥స్నిగ్ధవైడూర్యసంకాశం=నుం	చూచెను.
దరములయినవై డూర్యమణులచేఁ బ్ర	అభరణస్థగితంబులగునుందరంబుల
కాశించుచున్నవాఁడును ; తప్తకాంచ	యినవై డూర్యమణులచేఁ బ్రకాశించు
నకుండలం=కాంచబడినబంగారుపొ	చున్నవాఁడునుదత్తకాంచనమయంబు
గులుగలవాఁడును; సుభుజం= మంచి	లగుకుండలంబులుదాల్చినవాఁడును దీ
బాహువులుగలవాఁడును ; శుక్లదశ	ఘముగాగుండ్రముగానుండుభుజము
నం=తెల్ల నిదంతములుగలవాఁడును;మ	లుకలవాఁడును తెల్లనిదంతములు గల
హాస్యం=బెద్దనోరుగలవాఁడును;పర్వ	వాఁడును బెద్దనోరువాఁడునుబవతా
తోపమం=కొండతోఁబోలి-గలవాఁడు	కారుండునగు, రావణుని, శూపణ
నగు; రావణందశశక్ = రావణుని	ఖిచూచెను. అని,తాత్పర్యము.

విష్ణుచక్రనిపాతైశ్చ శతశో దేవసంయుగే

అన్యైశ్చస్త్రప్రహరైశ్చ మహాయుధైశ్చ తాడితమ్. ౧౦

టీక॥ దేవసంయుగే = దేవతలయుద్ధమునందు; శతశః = నూతనములు; విష్ణుచక్రనిపాతైశ్చ = విష్ణుదేవునిచక్రములయొక్క ప్రేటులచేతను; మహాయుధైశ్చ = మహాయుద్ధములందు; అన్యైః = ఇతరములయిన; శస్త్రప్రహరైః = ఆయుధముల దెబ్బలచేతను; తాడితం = కొట్టబడినవాడగు; రావణందదశః = రావణునింజూచెను.

దేవతలతోయుద్ధమునందు నన్నును, పెక్కుమాటులు విష్ణుదేవునిచక్రముచేతను, ఇతరములయిన మహాయుద్ధములందునానావిధములయిన దివ్యయుధములచేతను గొట్టబడియువానినిన్నింటిని సరకు నేయని మహాబుండగు రావణుని, శూర్పణఖ, చూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఆహతాంగం సమస్తైశ్చ దేవప్రహరణైస్తథా

అత్యోభ్యాణం సముద్రాణాం త్యోభణం షీప్రకారిణమ్. ౧౧

టీక॥ తథా = అట్లు; సమస్తైః = సమస్తములయిన; దేవప్రహరణైశ్చ = దేవతలయాయుధములచేతను, ఆహతాంగం = కొట్టబడినయవయవములు గలవాడును; అత్యోభ్యాణం = కలతపెట్టరాని; సముద్రాణాం = సముద్రములయొక్క; త్యోభణం = కలతపెట్టువాడును; షీప్రకారిణం = శీఘ్రముగా జేయువాడునగు; రావణం, దదశః = రా

వణునింజూచెను.

అట్లు, దేవతల సమస్తాయుధములచేతను పెక్కుమాటులు ప్రహరింపబడిన దేహముగలవాడును అత్యోభ్యములగు సముద్రములకును త్యోభంబుగలిగించువాడును, ఏకార్యము నేని యతివేగంబునంజేయువాడునగు, రావణుని, శూర్పణఖ, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

క్షేప్తారం పర్వతేంద్రాణాం సురాణాం చ ప్రమదకనమ్

ఉచ్చేత్తారం చ ధమాణాం పరదారాభిమర్శనమ్. ౧౨

టీక॥ పర్వతేంద్రాణాం = పర్వతశ్రేష్ఠములయొక్క; క్షేప్తారం = ఎగురవ

యోవాండును; సురాణాం = దేవలయై
కర్క; ప్రమదానంచ = మదిం చువాండు
ను; ధర్మాణాం = ధర్మములయై
కర్క; ఉచ్చేత్తారంచ = చేదించువాండు
ను; పరదారాభిమతానం = పరస్త్రిల
జెటప్రవాండునగు; రావణం, దదశా =

రావణునింజూచెను.
మహాపర్వతంబుల నెగుర వేయవాం
డును దేవతలచుదిం చువాండును ధర్మ
ములనశింపఁ జేయవాండును బరస్త్రి
గామియనగు రావణుని, శూపణఖ
చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

సర్వాదివ్యాస్త్రయోక్తారం యజ్ఞవిఘ్నకరం సదా

టీక|| సర్వాదివ్యాస్త్రయోక్తారం =
సమస్తములయినదివ్యాస్త్రములను బ్ర
యోగించువాండును; సదా = ఎల్లప్పు
డును; యజ్ఞవిఘ్నకరం = యాగము
లకువిఘ్నము సేయవాండునగు; రావ
ణం, దదశా = రావణునింజూచెను.

సమస్తవివ్యాస్త్రంబులను బ్రయో
గింపఁజెలిసినవాండును ఎల్లప్పుడును యా
గంబులకువిఘ్నంబు సేయవాండునగు
రావణుని, శూపణఖచూచెను.
అని, తాత్పర్యము.

పురీం భోగవతీం ప్రాప్య పరాజిత్వచ వాసుకిమ్. ౧౩

తక్షకస్య ప్రియాం భార్యాం పరాజిత్వ జహార యః

టీక|| యః = ఎవ్వఁడు; భోగవ
తీం = భోగవతియను, పురీం = పట్టణ
మును; ప్రాప్య = పొంది; వాసుకిం = వా
సుకిని; పరాజిత్వచ = జయించియు;
పరాజిత్వ = బలాతగ్గరించి; తక్షక
స్య = తక్షకునియొక్క; ప్రియాం = ప్రి
యయగు; భార్యాం = భార్యను; జహా
ర = అపహరించెనో. తం (అధ్యాత్మ)

తము) = ఆ; రావణం = రావణుని; దద
శా = చూచెను.
ఎవ్వఁడు, భోగవతియను సర్వరా
జసగరమునకుఁబోయి వాసుకిని జయిం
చి, బలాతగ్గరింబునఁ దక్షకుని ప్రియ
భార్యనపహరించెనో, అట్టి రావణుని,
శూపణఖ, చూచెను.
అని, తాత్పర్యము.

కైలాసపర్వతం గత్వా విజిత్య సరవాహనమ్ గర
విమానం పుష్పకం తస్య కామగం వై జహర యః

టీక॥ యః = ఎవ్వఁడు; కైలాసపర్వతం = కైలాసపర్వతమున గూర్చి; గత్వా = పోయి; సరవాహనం = కుబేరుని; విజిత్య = జయించి; తస్య = ఆకుబేరునియొక్క; కామగం = ఇచ్చమాపునఁబోవునట్టి; (“వై” అనునది పాదపూరితార్థము.) పుష్పకం = పుష్పకమును; విమానం = విమానమును; జహర =

రహరించెనో; తం రావణం దదర్శ = ఆ రావణునిఁజూచెను.

ఎవ్వఁడు కైలాస పర్వతంబునకుఁ బోయి కుబేరుని జయించి, కామగమనంబగు నతని పుష్పక విమానంబున పహరించెనో, అట్టి మహాబలురావణుని, శూపణఁజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

వనం వైత్రరథం దివ్యం సశినీం నందనం వనమ్. ౧౫
వినాశయతి యః క్రోధా ద్దేవాద్యానాని పీర్యవాక్

టీక॥ పీర్యవాక్ = అధికమయిన పరాక్రమముగల; యః = ఎవ్వఁడు; క్రోధాత్ = కోపమువలన; దివ్యం = శ్రేష్ఠమయిన; వైత్రరథం = వైత్రరథము; వనం = కుబేరుని వనమును; సశినీం = కుబేరుని పుష్కరిణిని; నందనం = నందనమును; వనం = ఇంద్రుని వనమును; దేవోద్యానాని = దేవతలయొద్ద నవసంబులను; వినాశయతి = నశింపఁజేయుచుం

డెనో; తం, రావణం, దదర్శ = అట్టి రావణునిఁజూచెను.

ఎవ్వఁడు, కుబేరుని వైత్రరథవనంబును అతని పుష్కరిణిని, ఇంద్రుని నందనవనంబును, మఱియు సతరదేవతలయొద్ద నవసంబులను, గోపంబున, నాశంబునొందించెనో, అట్టి మహాపరాక్రమశాలిని రావణుని, శూపణఁజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

చంద్రసూర్యౌ మహాభాగా వృత్తిప్రంతౌ పరంతపా. ౧౬
నివారయతి బాహుభ్యాం యై శ్చైలిఖిరోపమః

౪౪౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౩౨

<p>టీక॥ శైలశిఖరోపమః = పర్వతశిఖరముతోఁబోలిరి-గల, యః = ఎవ్వఁడు, మహాభాగౌ = పూజ్యమయిన యాదృష్టముగలవారలును; పరంతపౌ = శత్రువులనుదపింపఁజేయువారలునగు, ఉత్తిష్టతౌ = ఉదయించుచున్న ; చంద్రసూర్యౌ = చంద్రసూర్యులను ; బాహుభ్యాం = చేతులచేత; పారయతి = అడ్డ</p>	<p>గించునో, తం, రావణం, దదశఁ = ఆ రావణుఁడజూచెను, పర్వతశిఖరాకారుండగునెవ్వఁడు, మహాభాగులునుశత్రువులఁ దపింపఁజేయువారలునగుచంద్రసూర్యులుదయించునప్పుడు, వారలఁజేతులచే నడ్డగించునో, అట్టిరావణుని, శూఘణశిఖాచూచెను. అని, తాత్పర్యము,</p>
--	--

దశవషఁ సహస్రాణి తపస్తప్తా మహావనే ౧౭

పురా స్వయం భువే ధీర శ్చిరాం స్యుపజహర యః

<p>టీక॥ ధీరః = ధైర్యశాలియగు, యః = ఎవ్వఁడు, పురా = మున్ను; మహావనే = మహారణ్యమునందు ; వషఁ సహస్రాణి = సంచత్సరములయొక్క-వేలు; దశ = పది; తపః = తపస్సును; తప్తా = చేసి, స్వయంభువే = బ్రహ్మదేవుఁడొఱచు; శిరాంసి = తలలను; ఉపజహర = పూజాసాధనములుగాఁ జేసెనో; తం, రావ</p>	<p>ణం, దదశఁ = ఆ రావణుఁడజూచెను. ఏధైర్యశాలి, మున్నుమహావనంబునఁ , బదివేలయేండ్లత్యుగ్గింబుగాఁద పంబుగావించి, తనదలలనుఖండించి , వానిచేబ్రహ్మదేవునిఁబూజించెనో, అట్టిరావణుని, శూఘణశిఖా, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

దేవదానవ గంధర్వశిశాచపతగోరక్షైః. ౧౮

అభయం యస్య సంక్రామే మృత్యుతో మానుషా దృతే

<p>టీక॥ యస్య = ఎవ్వని; మానుషా దృతే = మనుష్యునివిడిచి ; దేవదానవ గంధర్వశిశాచపతగోరక్షైః = దేవతలచేతనుదానవులచేతను విశాచముల</p>	<p>చేతను బతులచేతను సహములచేతను; సంక్రామే = యుద్ధమునందు; మృత్యుతః = మృత్యువువలన ; అభయం = భయములేదో; తం, రావణం, దదశఁ =</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౪౪

స ౩౨

ఆరావణునిఁజూచెను.

ఎవ్వనికి, మనుష్యుఁడొక్కఁడుదక్కఁ,
 దక్కిన దేవదానవ గంధర్వపిశాచప
 తగోర గాదులవలనయ్యుద్ధంబున మరణ

భయములేదో, ఆరావణుని, శూ
 పకణఖి చూచెను.
 అని, తాత్పర్యము.

మంత్రై రభిష్టుతం పుణ్య మధ్వరేషు ద్విజాతిభిః. ౧౯
 హవిధాన్నేషు య సోమ మపహంతి మహాబలః

టీక|| మహాబలః = అధికమయిన
 బలముగల; యః = ఎవ్వఁడు; అధ్వరే
 షు = యాగములయందు; ద్విజాతి
 భిః = బ్రాహ్మణులచేత; మంత్రైః = మం
 త్రములచేత; అభిష్టుతం = స్తుతింపఁ
 బడినదియు; పుణ్యం = పవిత్రమునగు; హ
 విధాన్నేషు = యాగశాలలయందలి;
 సోమం = సోమమును; ఉపహంతి = న

శింపఁజేయుచున్నాఁడో, తం, రావ
 ణం, దదశక = ఆరావణునిఁజూచెను.
 ఏమహాబలశాలి, యాగములందు
 బ్రాహ్మణులచే మంత్రంబుల నభిష్టుతం
 బును బవిత్రంబునగు యాగశాలలయం
 దలిసోమమును నశింపఁజేయునో, ఆ
 రావణుని, శూపకణఖి, చూచెను.
 అని, తాత్పర్యము.

ప్రాప్తయజ్ఞహరం క్రూరం బ్రహ్మఘ్నం దుష్టచారిణమ్. ౨౦
 కర్కశం నిరనుక్రోశం ప్రజానా మహితే రతమ్

టీక|| ప్రాప్తయజ్ఞహరం = దక్షి
 ణాకాలమును బొందిన యాగములను
 హరించువాఁడును; క్రూరం = కఠినం
 డును; బ్రహ్మఘ్నం = బ్రాహ్మణులవధిం
 చువాఁడును; దుష్టచారిణం = దుష్టకా
 ర్యములఁజేయువాఁడును; కర్కశం =
 దాక్షిణ్యములేనివాఁడును; నిరనుక్రో

శం = దయలేనివాఁడును; ప్రజానాం =
 ప్రజలయొక్క; అహితే = కీడునందు;
 రతం = ఆసక్తుండునగు; రావణం, దద
 శక = రావణునిఁజూచెను.
 యాగములంతయుముగిసి దక్షిణి
 చ్యుకాలంబునవానింజెఱచువాఁడును,
 గ్రూరుండును బ్రహ్మహత్యలు గావిం

చినవాఁడును దుర్మాగుఁడును ని వణుని, శూపణఖచూచెను.
దాక్షిణ్యండును దయలేనివాఁడును అని, తాత్పర్యము.
[బ్రజలకుఁ గీడు సేయువాఁడునగు రా

రావణం సర్వభూతానాం సర్వలోకభయావహమ్. ౨౧
రాక్షసీ భ్రాతరం శూరం సా దదశ్శే మహాబలమ్

టీక॥ సర్వభూతానాం = సమ రావణుని; సా = ఆ; రాక్షసీ = శూపణ
స్తభూతములయొక్క; రావణం = ఏ ణఖ; దదశ్శే = చూచెను.
ద్వీంచువాఁడును ; సర్వలోకభయా సమస్త భూతంబుల నేడ్చించువాఁ
వహం = సమస్తలోకంబులకును భయ ఁడును సమస్తలోకంబులకును భయంబు
ముగలిగించువాఁడును; శూరం = యు గలిగించువాఁడును శూరుండును మహా
ద్ధంబునందుభయములేనివాఁడును ; మ బలశాలియునగు తనసోదరుఁడైన రా
హాబలం = అధికమయినబలముగలవాఁ వణుని, శూపణఖచూచెను.
డునగు; భ్రాతరం = తోఁబుట్టువయిన అని, తాత్పర్యము.

తం దివ్యవస్త్రాభరణం దివ్యమాల్యోపశోభితమ్. ౨౨
ఆసనే సూపవిష్టంచ కాలకాల మివోద్యతమ్
రాక్షసేంద్రం మహాభాగం పౌలస్త్యకులనందనమ్. ౨౩
రావణం శత్రుహంతారం మంత్రిభిః పరివారితమ్
అభిగమ్యా బ్రవీ ద్వాక్యం రాక్షసీ భయవిహ్వలా. ౨౪

టీక॥ దివ్యవస్త్రాభరణం = శ్రేష్ట క్క-గాఁగూఁచుఁడియున్నవాఁడును;
ములయినవస్త్రములును ఆభరణములు ఉద్యతం = ఉద్యక్తుండయిన ; కాలకా
నుగలవాఁడును ; దివ్యమాల్యోపశోభి లమివ (స్థితం) = మృత్యువునకునుమృ
తం = శ్రేష్టములయిన పుష్పమాలికల త్యువువలెనున్నవాఁడును ; రాక్షసేం
చేంద్రకాశించువాఁడును; ఆసనే = సిం ద్రం = రాక్షసులకుఁబ్రభువును ; మహా
హాసనమునందు; సూపవిష్టంచ = చ భాగం = పూజ్యమయిన యద్యష్టము

గలవాఁడును; పౌలస్త్యకులనందనం= పులస్త్యునకుఁబుట్టినవంశమును సంతోషింపఁజేయువాఁడును ; శత్రుహంతారం= శత్రువులవధించువాఁడును; మంత్రభిః=మంత్రులచేత ; పరివారితం= పరివేష్టించఁబడినవాఁడునగు ; తం= ఆ;రావణం= రావణుని; అభిగమ్య= పొంది;రాక్షసీ = శూపణఖ;భయవిహ్వలా= భయముచే నవయవముల స్వాధీనతదప్పినదై;వాక్యం = మాటను;అబ్రవీత్=చెప్పెను.

దివ్య వస్త్రాభరణంబులు దాల్చిన వాఁడునుదివ్యపుష్పమాలికలతో నొప్పు

చున్నవాఁడునుసింహాసనంబునంజక్కుఁ గాఁగూచుకొండియున్నవాఁడును లోకసంహారోద్యోక్తుండగు మృత్యుమృత్యువుంబోలెభయంకరాకారుండైయున్న వాఁడును మహాభాగుండునుబౌలస్త్య వంశమునకు సంతోషముగలిగించువాఁడునుశత్రువులవధించువాఁడునుమంత్రులచేఁబరివేష్టించఁ బడియున్నవాఁడునగు రాక్షసరాజుఁడయినరావణునియొద్దకుఁబోయి,శూపణఖ, భయవిహ్వలయై,యిట్లని,చెప్పెను.

అని,తాత్పర్యము,

త మబ్రవీ దీప్తవిశాలలోచనం

ప్రదశ్శయిత్యా భయమోహ మూర్ఛితా

సుదారుణం వాక్య మభీతచారిణీ

మహాత్మనా శూపణఖా విరూపితా. ౨౫

టీక॥మహాత్మనా=అధికమయినప్రభావముగలలత్తుఁబుని చేత ; విరూపితా=విరూపగాఁజేయఁబడిన ; అభీతచారిణీ=నిభఁయుముగాఁ దిరుగునట్టి; శూపణఖా=శూపణఖ; ప్రదశ్శయిత్యా(ప్రదశ్శయ)= చూపి; దీప్తవిశాలలోచనా=ప్రకాశించుచున్నవిశాలములయినకన్నులుగల;తం= ఆరావ

ణునిగూచిక;సుదారుణం = మిక్కిలియొభయంకరమయిన;వాక్యం=మాటను;అబ్రవీత్=చెప్పెను.

మహాత్ముండగులత్తుఁబునిచేవిరూపితయయిన నిభఁయుముగా సర్వలోకములందిరుగుచుండునట్టిశూపణఖ విశాలంబులయివెలుంగుచుండునట్టి కన్నులుగలయారావణుం జూచి , మహాభ

యంకరింబుగానీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, ద్వాత్రింశస్సగణః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థకచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండద్వాత్రింశస్సగణః టీక,
ముగిసినది.

అ

త్రయస్త్రింశస్సర్గప్రారంభః.

తతశ్శూపణఖాదీనారావణం లోకరావణమ్
అమాత్యమధ్యే సంక్రుద్ధా పరుషం వాక్య మబ్రవీత్. ౧

టిక తతః=అంతఃదీనా=	దుఃఖిత	వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
యగు; శూపణఖా=శూపణఖ;	సం	అంత, విరూపితయగుటం జేసిదుఃఖి
క్రుద్ధా=కోపించినదై;	అమాత్యమ	తయగుశూర్పణఖ, మంత్రిమధ్యంబున,
ధ్యే=మంత్రిలనడుమ; లోకరావణం=		లోకంబుల నేడ్పించునట్టి రావణుంజూ
లోకముల నేడ్పించునట్టి; రావణం=రా		చి, పరమకుపితయయి, పరుషవాక్యంబు
వణునిగూచి; పరుషం=కఠినమయిన;		న, నిట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రమత్తః కామభోగేషు నైవరవృత్తో నిరంకుశః
సముత్పన్నం భయం క్షేరం బోధవ్యం నావబుధ్యసే. ౨

టిక త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు;	డనై;	కామభోగేషు=మన్మథభోగ
ప్రమత్తః=మిక్కిలియు మదించినవాఁ	ములయందు;	నైవరవృత్తః=యథే

చ్చాచారముగలవాడనై; నిరంకుశః= ఎదురులేనివాడనై; సముత్పన్నం=పుట్టిన; బోధవ్యం=ఎఱుంగఁబడవలసిన; ఘోరం=భయంకరమయిన, భయం=భయమును; రావబుధ్యనే తెలియక న్నావు.

నీవుమడిచి, యెదురులేక యధే

చ్చంబుగామన్నధ భోగంబులంబడియు న్నావు ; ఇప్పుడుమహాభయంబు నీ కువచ్చినది; ముఖ్యంబుగానీచేతనే చారులవలనఁ దెలిసికొనవలసినదయ్యు, మదోన్నతుండవగుటచేఁ దెలిసికొనకు న్నావు. అని, తాత్పర్యము.

సక్తం గ్రామ్యేషు భోగేషు కామవృత్తం మహీపతిమ్
లబ్ధం న బహుమన్యంతే శ్మశానాగ్ని మివ ప్రజాః. ౩

టీక||ప్రజాః=జనులు; గ్రామ్యేషు=నీచములయిన; భోగేషు=భోగముల యందు; సక్తం=తగిలినవాఁడును; కామవృత్తం=యథేచ్ఛముగాఁ నాచరించువాఁడును; లబ్ధం=అసగొన్న వాఁడునగు; మహీపతిం=రాజును; శ్మశానాగ్నిమివ=శ్మశానము నందలి యగ్ని

నివలె; నబహుమన్యంతే=గౌరవింపరు. ప్రజలు, ఎల్లప్పుడును గ్రామ్య భోగంబులం దెత్తితియుండువాఁడును స్వేచ్ఛగానాచరించువాఁడును లబ్ధుండునగురాజును, శ్మశానాగ్నివలెఁ జాతురు; ఎంతమాత్రముగౌరవింపరు. అని, తాత్పర్యము.

స్వయం కార్యాణి యః కాలే నానుతిష్ఠతి పార్థివః
స తు వై సహరాజ్యేన తైశ్చ కారైర్వ ర్విసశ్యతి. ౪

టీక||యః=ఏ; పార్థివః=రాజు; కాలే=కాలమునందు; కార్యాణి=కార్యములను; స్వయం=తానె; నానుతిష్ఠతి=చేయఁడో; స తు = ఆరాజుమాత్రము ("వై" అనునది పాదపూరణ ధకము;) తైః=ఆ; కారైర్వ=కా

ర్యములతోను; రాజ్యేన సహ=రాజ్యముతోనుం గూడ; విసశ్యతి=నశించును. వీరాజు, యుక్తకాలంబునందనకార్యంబులందానేచేసికొనఁడో, అతనికార్యంబులు చెడుటయెగాక, అతండు, రాజ్యంబుఁ బోగొట్టుకొని తానును

నశించును. అని, తాత్పర్యము.

అయుక్తచారం దుడకశక మస్వాధీనం నరాధిపమ్

వజ్రయంతి నరా దూరా న్నదీపంక మివ ద్విపాః. ౫

టీక॥ నరాః—మనుష్యులు; అయుక్త చారం=వీపణుపబడని చారులుగల వాఁడును; దుడకశకం= చూడఁగూడని వాఁడును; అస్వాధీనం=తనయధీనతలో లేనివాఁడును, (స్త్రీ)లోలుండుననుట, అగు; నరాధిపం=రాజును; ద్విపాః = వీనుంగులు; నదీపంకమివ = వీటియడుగునువలె; దూరాత్=దూరంబున; వజ్రయంతి=విడుతురు.

వీనుంగులు, వీటియడుగులలోనికిఁబోయిననందుఁడగులుకొందుమని దానిదూరంబువదలునట్లు, జనులు, చారులులేని వాఁడును అయ్యైకాలంబులదశకనంబొసఁగనివాఁడును (స్త్రీ) పరతంత్రుండునగు రాజును, అతనితోఁజేరినదామును జెడుదురని, దూరంబునఁబరిత్యజింతురు.

అని, తాత్పర్యము.

యే నరక్షంతి విషయ మస్వాధీనా నరాధిపాః

తే న వృద్ధ్యా ప్రకాశంతే గిరయ స్సాగరే యథా. ౬

టీక॥ యే=వీ; అస్వాధీనాః= (స్త్రీ) పరతంత్రులగు; నరాధిపాః= రాజులు; విషయం=దేశమును; నరక్షంతి=రక్షింపరో; తే=వారలు; సాగరే=సముద్రమునందు; గిరయాయథా = పర్వతములు వలె; వృద్ధ్యా=వృద్ధిచేత; నప్రకాశం

తే=ప్రకాశింపరు.

సముద్రంబునందుమునింగిన పర్వతములు ప్రకాశింపనట్లు, (స్త్రీ) పరతంత్రులయి దేశమును జక్కఁగారక్షింపని రాజులు, వృద్ధి నొంది ప్రకాశింపరు.

అని, తాత్పర్యము.

ఆత్మవద్భి ర్విగృహ్య త్వం దేవగంధర్వదానవైః

అయుక్తచార శ్చపలః కథం రాజా భవిష్యసి. ౭

టిక॥ త్వం=నీవు; ఆత్మ వద్దీ= బల	నీ=ఉండగలవు?
వంతులగు; దేవగంధర్వదానవైః= దే	నీవు, బలవంతులగు దేవగంధర్వదానవు
వతలతోను గంధర్వులతోను దానవుల	లతో విరోధము చేసికొని, యిట్లు, చారు
తోను; విగృహ్య=విరోధము చేసి; అయి	లనే పఱచుకొనక విషయ లోలుండవై
క్షచారిః=వీరపాటుపఱచినచారులుగల	యొన్నయెడ, నెట్లు దొరతనము దక్కిం
వాండవై; వపలః=చంచలుండవై ; క	చుకొనగలవు? అని, తాత్పర్యము.
ధం=ఎట్లు; రాజా=రాజుగా ; భవిష్య	

త్వంతు బాలస్వభావశ్చ బుద్ధిహీనశ్చ రాక్షస
జ్ఞాతవ్యంతు నజానీషే కథం రాజా భవిష్యసి. ౮

టిక॥ రాక్షస = రావణుడా ! లవు?	
త్వంతు=నీవో; బాలస్వభావశ్చ = పి	రావణుడా ! నీవు, బాలునివం
న్నవానిస్వభావమువంటి స్వభావముగ	టివాండవు; బుద్ధిహీనుండవు ; దేనిము
లవాండవును; బుద్ధిహీనశ్చ = బుద్ధిచే	ఖ్యముగాఁ దెలిసికొనవలెనో , దా
విడువఁబడినవాండవును. జ్ఞాతవ్యంతు=	నింగూడఁ దెలిసికొనకున్నావు; నీవెట్లు
తెలియఁబడవలసినదానినే ; నజానీ	దొరతనము సేయగలవు?
షే=ఎఱుంగవు. కథం = ఎట్లు; రా	అని, తాత్పర్యము.
జా=రాజుగా; భవిష్యసి = ఉండగ	

యేషాం చార శ్చ కోశ శ్చ నయ శ్చ జయతాం వర
అస్వాధీనా నరేంద్రాణాం ప్రాకృతై స్తే జనై స్సమాః. ౯

టిక॥ జయతాం = జయించువార	కోశశ్చ=బొక్కసమును ; నయశ్చ=
లలోపల; వర = శ్రేష్ఠుండవగు రావ	నీతియును; అస్వాధీనాః = స్వాధీనము
ణుడా! యేషాం=వీ; నరేంద్రాణాం=	లుకావో; తే = ఆరాజులు; ప్రాకృ
రాజులకు; చారశ్చ= వేగులవాడును;	త్రైః=మూఢులగు; జనైః = జనులతో;

సమాః = సమానులు.

జయించువారలలో శ్రేష్ఠుఁడవగు రావణుఁడా ! ఏ రాజులుచారులనుబొక్క-సముననీతిని ఏకఁజేయుకొనకుండు

రో , వారలు , సాధారణ మూఁ డజనులవంటివారలే. అని, తాత్పర్యము.

యస్తా తృశ్యంతి దూరస్థాః సర్వా సర్థాః స్మరాధిపాః
చారేణ తస్తా దువ్యంతే రాజానో దీఘజత్సవః. ౧౦

టీక॥ యస్తాత్ = ఏకారణమువలన; సర్థాధిపాః = రాజులు; చారేణ = వేగులవాని చేత; దూరస్థాః = దూరంబుననుండునట్టి; సర్వాః = సమస్తములయిన; అర్థాః = సమాచారములను; పశ్యంతి = చూచుచున్నారో; తస్తాత్ = అందువలన, రాజానః = రాజులు; దీఘజత్సవః = దీఘముల

యినకన్నులుగలవారలుగా ; ఉచ్యం తే = చెప్పఁబడుచున్నారు. రాజులు, చారులవలన, బహుదూరంబున జరిగినసమాచారంబుల నన్నింటిని దెలిసికొందురు కావున , వారలకుదీఘజత్సవములను పేరువచ్చినది. అని, తాత్పర్యము.

అయక్తచారం మన్యే త్వాం ప్రాశ్నతై స్సచివైశ్చతమ్
స్వజనంతు జనస్థానం హతం యో నావబుద్ధ్యసే. ౧౧

టీక॥ యః (త్వం) = వీనివు; హతం = వధింపఁబడిన; జనస్థానం = జనస్థానముననున్న; స్వజనంతు = బంధుజనమునే; నావబుద్ధ్యసే = ఎఱుంగకున్నావో; తం (అధ్యాత్మతమ్) = అట్టి; త్వాం = నిన్ను; అయక్తచారం = ఏర్పటుపఁబడినచారులుగలవానిఁ గాను; ప్రాశ్నతైః = మూఁడులయిన; సచివైః = మం

త్రులచే; వృతం = చుట్టఁబడినవానిఁగాను; మన్యే = తలంచెదను. నీవు, జనస్థానంబునబంధుజనులందఱు హతులయిన సంగతినిగూడ దెలిసికొనకున్నావు, కావున, నీవు చారులనే యొంచుకొనలేదనియు నీమంత్రులందఱు మూఁడులనియుం దలంచెదను. అని, తాత్పర్యము.

చతుర్దశ సహస్రాణి రక్షసాం క్రూరకర్మణామ్
హతా న్యేకేన రామేణ ఖరశ్చ సహదూషణిః. ౧౨

టీక॥ ఏకేన = ఒక్కఁడైన; రామే	ఖరుఁడును; హతః(అధ్యాహృతము)=
ణ=రామునిచేత; క్రూరకర్మణాం=	చంపఁబడినాఁడు.
క్రూరములయినకార్యములుగల; రక్ష	రాముండొక్కఁడు, భయంకరప
సాం= రాక్షసులయొక్క; సహస్రా	రాక్షసులగు పదునాలుగువేల రాక్ష
ణి=వేలు; చతుర్దశ= పదునాలుగు;	సులను ఖరునిదూషణునింగూడ, వధిం
హతాని= చంపఁబడినవి. సహదూష	చెను. అని, తాత్పర్యము.
ణి=దూషణునితోఁగూడిన; ఖరశ్చ =	

ఋషీణా మభయం దత్తం కృతజ్ఞేమాశ్చ దండకాః
ధర్షితంచ జనస్థానం రామేణా క్లిష్టకర్మణా. ౧౩

టీక॥ అక్లిష్టకర్మణా = దుఃఖ	ను; ధర్షితం=ధర్షింపఁబడినది.
కరముకానికార్యముగల; రామేణ=	అక్లిష్టకర్మణుండగు రాముండు, ఋ
రామునిచేత; ఋషీణాం = ఋ	షులకభయంబొసంగి, జనస్థానంబునం
షులకు; అభయం= భయములేమి; ద	దలిరాక్షసులనందఱ వధించి, దండకా
త్తం=ఇయ్యఁబడినది. దండకాశ్చ=దండ	రణ్యంబుననేవిధమయిన బాధయు లే
కలును; కృతజ్ఞేమాః=చేయఁబడినజ్ఞే	కుండునట్లుగావించెను.
మముగలవి. జనస్థానంచ=జనస్థానము	అని, తాత్పర్యము.

త్వంతు లుబ్ధః ప్రమత్తశ్చ పరాధీనశ్చ రావణ
విషయేస్వే సముత్పన్నం భయం యో నావబుధ్యసే. ౧౪

టీక॥ రావణ=రావణుఁడా ! యః	ట్టిన; భయం = భయమును; నావబు
(త్వం)=వీనివు; స్వే= తనదైన; విష	ధ్యసే=ఎఱుంగకున్నావో; సః(అధ్యా
యే=దేశమునందు; సముత్పన్నం=పు	హృతము)=అట్టి; త్వంతు=నీవుమాత్ర

ము; లుబ్ధః = కృపణుండవు; ప్రమత్తశ్చ = వీమతియుండువాండవును ; పరాధీనశ్చ = ఇతరలయినస్త్రీల యధీనుండవును.

రావణుడా! నీవు, నీ దేశంబునందు

మహాభయంబుగలిగియుండుటను దెలిసికొనఁజాలకున్నావే; కావున, నీవుకృపణుండవు; జాగ్రత్తలేనవాండవు ; స్త్రీలలోలుండవు. అని, తాత్పర్యము.

తీక్ష్ణ మల్పప్రదాతారం ప్రమత్తం గవిఃతం శరమ్

వ్యసనే సవభూతాని నాభిధావంతి పార్థివమ్. ౧౫

టిక||తీక్ష్ణం=క్రూరుండును; అల్పప్ర

గత్తురు.

దాతారం=కొంచెముచ్చవాండును; ప్రమత్తం=వీమతియున్నవాండును; గర్వితం=గర్వించినవాండును, శతం= రహస్యముగానప్రియముచేయువాండునగు, పార్థివం=రాజును; వ్యసనే=కష్టమునందు; సర్వభూతాని= సమస్తజనులును; నాభిధావంతి= ఎదుర్కొని పరు

క్రూరుండును ఎంతకార్యముచేసిననుగొంచెముగానిచ్చ వాండును బ్రమత్తుండునుగర్వितుండును బైకి మంచివాండుగానుండి రహస్యముగా నప్రియముగావించువాండునగురాజునకు , అపదవచ్చినప్పుడు, జనులెవ్వరును , అతనిరక్షింపరారు. అని, తాత్పర్యము.

అతిమానిన మగ్రాహ్య మాత్మసంభావితం నరమ్

క్రోధినం వ్యసనే హంతి స్వజనోపి మహీపతిమ్. ౧౬

టిక||అతిమానినం= అధికమయిన యహంకారముగలవాండును ; అగ్రాహ్యం=గ్రహింపరానివాండును; అత్మసంభావితం=తనచేత నెకొరవింపఁ బడువాండును; క్రోధినం= అధికమయిన కోపముగలవాండునగు; నరం = మను

ష్యుండైన; మహీపతిం=రాజును; వ్యసనే=కష్టమునందు; స్వజనోపి= తనజనముగూడ; హంతి=వధించును.

మిక్కిలియైనహంకారముగలవాండును సత్పురుషులకగ్రాహ్యుండును దన్నుదా నెవొగడుకొనువాండును అకా

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౪౫

స ౩౩

లంబునందుమిక్కిలయిఁగోపపడువాఁ | స్వజనులునుఅతనివధింతురు.
దునగురాజునకు, ఆపదవచ్చినప్పుడు, | అని,తాత్పర్యము.

నానుతిష్ఠతి కార్యాణి భయేషు సవిభేతిచ
క్షీప్రం రాజ్యా చ్యుతో దీన స్తుజ్జే స్తుభ్యో భవిష్యతి. ౧౭

టీక||యః(అధ్యాహృతము) = ఏ భవిష్యతి=కాఁగలఁడు.
రాజు;కార్యాణి=పనులను; నానుతిష్ఠ తి=చేయఁడో;భయేషు= భయములం ఏరాజు,కార్యంబుల నయ్యెకాలం
దు;సవిభేతిచ=భయపడఁడో; సః (అ బులందునరిగాఁజేయక,భయములు వ
ధ్యాహృతము)=ఆరాజు;రాజ్యాత్= చ్చునప్పుడు , జాగ్రత్త నొందవండు
రాజ్యముననుండి; చ్యుతః=భగ్నిష్ఠుండై; దై,గర్వంబుడిగి,తృణంబువంటివాఁడగు
దీనః=గర్వంబుడిగినవాఁడై;స్తుజ్జే= గ ను.అని,తాత్పర్యము.
క్షీప్రం=చలతో;తుల్యః = సమానుఁడు;

శుష్టేః కాష్టై ర్భవే త్కార్యం లోష్టై రపిచ పాంసుభిః
సతుస్థానా త్పరిభ్రష్టైః కార్యం స్యా ద్వసుధాధిపైః. ౧౮

టీక||శుష్టేః=ఎండిన; కాష్టైః= ప్రయోజనము;నస్యాత్=ఉండదు.
కొయ్యలచేతను;లోష్టై రపిచ=మట్టిగ ఎండుకొయ్యలచేతనుమట్టిగడ్డలచే
డ్డలచేతను;పాంసుభిః=దుమ్ములచేతను; తనుదుమ్ము చేతనుగార్యముండును గా
కార్యం=ప్రయోజనము ; భవేత్ = ని, రాజ్యభగ్నిష్ఠులగురాజులచే నంత
ఉండును.స్థానాత్=స్థానముననుండి;ప మాత్రముప్రయోజనములేదు.
రిభ్రష్టైః= జాతిన ; వసుధాధిపై అని,తాత్పర్యము.
స్తు=రాజులచేతమాత్రము; కార్యం=

ఉపభుక్తం యథా వాస స్రుజోవా మృదితా యథా
ఏవం రాజ్యా త్పరిభ్రష్ట స్సమథోఽపి నిరర్థకః. ౧౯

టీక॥ ఉపభుక్తం = అనుభవించబడిన; వాసం = వస్త్రము; యథా = ఎట్లా; మృదితా = నలపబడిన; స్రజోవా = పుష్పమాలికలుగాని; యథా = ఎట్లా; ఏవం = ఇట్లు; రాజ్యాత్ = రాజ్యమున నుండి; పరిభ్రష్టం = జాతినవాడు; సమర్థోపి = గట్టివాడైనను; నిరర్థకం = నిష్ఫలమై యోజనండు.

కట్టుకొని విడువబడిన వస్త్రము, ఎట్లు, ఇతరులకు పయోగింపదో, ధరించి విడిచిన పుష్పమాలికలు, ఎట్లు ఇతరులకు పయోగింపదో; అట్లు, రాజ్యభ్రష్టుడగు రాజు, ఎంత గట్టివాడైనను, ఎంతమాత్రము బ్రయోజనకారికాడు. అని, తాత్పర్యము.

అప్రమత్త శ్చ యో రాజా సవజ్ఞో విజితేంద్రియః
కృతజ్ఞో ధర్మశీలశ్చ స రాజా తిష్ఠతే చిరమ్. ౨౦

టీక॥ యః = వీ; రాజా = రాజు; అప్రమత్తశ్చ = ఏమటు పాటులేనివాడును; సర్వజ్ఞః = సమస్తము దెలిసినవాడును; విజితేంద్రియః = జయింపబడిన యింద్రియములుగలవాడును; కృతజ్ఞః = చేయబడినయుపకారమును దెలిసినవాడును; ధర్మశీలశ్చ = ధర్మస్వభావుండునో; సః = ఆ; రాజా = రాజు; చిరం = బ

హుకాలము; తిష్ఠతే = ఉండును. ఏ రాజు, ఏమటు పాటులేక, సర్వజ్ఞుండును జితేంద్రియుండును కృతజ్ఞుండును ధర్మశీలకుండునై యుండునో, అతండు, బహుకాలము, సుఖము గా రాజ్యము బాలించుచుండును. అని, తాత్పర్యము.

నయనాభ్యాం ప్రసుప్తోపి జాగతి నయ చక్షుషా
వ్యక్తక్రోధప్రసాదశ్చ స రాజా పూజ్యతే జనైః. ౨౧

టీక॥ యః (అధ్యాత్మతము) = ఏ నయచక్షుషా = నీతియనుకన్ను చేత; రాజా; నయనాభ్యాం = కన్నులచేత; జాగతి = మేలుకొనియుండునో; వ్యప్రసుప్తోపి = నిదురించినవాడైనను; క్రోధప్రసాదశ్చ = స్పష్టములయి

న కోపమును అనుగ్రహమును గలవాఁడునో; సః=ఆ; రాజా=రాజు; జనైః=జనులచేత; పూజ్యతే = పూజింపఁబడుచున్నాఁడు.

ఎవ్వఁడు, చమ=నేత్రములచే నిదురవోవు చుండినను, నీతివిషయము

యెంతమాత్రము నేమిటకుండునో, మఱియు నెవ్వని నిగ్రహానుగ్రహములు వ్యర్థములుగాకుండునో, ఆరాజును జనులు పూజింతురు.

అని, తాత్పర్యము.

త్వంతు రావణ దుర్బుద్ధిర్గుణై రేతై ర్ద్వితీతః

యస్య తేఽవిదిత శ్చైరై రక్షసాం సుమహా న్వధః. ౨౨

టీక॥ రావణ=రావణుడా! యస్య=ఏ; తే=నీకు; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; సుమహా=మిక్కిలి యుగోప్పదగు; న్వధః = చంపుట; చా రైః=వేగులవారలచేత; అవిదితః= తెలియఁబడకున్నదో; సః (అధ్యాత్మము)= అట్టి; త్వంతు= నీవుమాత్రము; దుర్బుద్ధిః=దుష్టబుద్ధిగలవాఁడవు. ఏతైః=ఈ; గుణైః=గుణములచేత; వివ

జితః=విడువఁబడినవాఁడవు. రావణుడా! నీవు జనస్థానంబున, రాక్షసులందఱును వధింపఁబడిన సంగతిని, జారులచే నిదివఱకుఁ దెలిసికొనకున్నావుకావున, దుర్బుద్ధివగు నీ యిదిపుడు చెప్పిన రాజాహాగుణంబులెంతమాత్రములేవు. అని, తాత్పర్యము.

పరావమంతా విషయేషు సంగతో

న దేశకాలప్రవిభాగతత్త్వవితే

అయోక్తబుద్ధి గుణాదోషనిశ్చయే

విపన్నరాజ్యో న చిరా ద్విపత్స్య సే. ౨౩

టీక॥ త్వం (అధ్యాత్మము)=నీవు; పరావమంతా = ఇతరులనవమానించు వాఁడవు. విషయేషు=విషయములందు; సంగతః=ఆసక్తుండవు. దేశకాల ప్ర

విభాగతత్త్వవిత్ = దేశకాలములవి
భాగముయొక్కతత్త్వముఁదెలిసినవాఁ
డవు; న=కావును గుణదోషనిశ్చయే=గుణ
దోషంబులను నిశ్చయించుటయందు; అ
యుక్తబుద్ధిః=ప్రవేశింపనిబుద్ధిగలవాఁడ
వు. నచిరాత్=శీఘ్రముగ నే; విపన్నరా
జ్యః=నశించిన రాజ్యముగలవాఁడవై; వి
పత్యస్యే=నాశమునొందఁగలవు.

నీవు, పరులనవమానించువాఁడవు ;

విషయోపభోగంబులందగిలినవాఁడవు;
ఏదేశంబుననేకాలంబున నేదిచేయ వల
సినదోదానిం దెలియనివాఁడవు; గుణ
దోషంబులనిశ్చయంపఁజాలనివాఁడవు;
కావున, నీవు, శీఘ్రంబున భ్రష్టరాజ్యం
డవై, నశియింపంగలవు. అని, శూర్ప
ణఖి, రావణునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇతి స్వదోషాన్ పరికీర్తితాం స్తయా

సమీత్య బుద్ధ్యా తుణదాచరేశ్వరః

ధనేన దపేణ బలేన శాన్వితో

విచింతయా మాస చిరం స రావణః. ౨౪

టీక॥ ధనేన=ధనముతోను; దపేణ
ణ=గర్వముతోను; బలేనచ= బలము
తోను; అన్వితః=కూడిన; తుణదాచరే
శ్వరః=రాక్షసులకుఁబ్రభుండగు; నః=
ఆ; రావణః=రావణుఁడు; ఇతి=ఇట్లు;
తయా= ఆశూర్పణఖిచేత; పరికీర్తి
తాన్=చెప్పఁబడిన; స్వదోషాన్ =
తనదోషములను; బుద్ధ్యా=బుద్ధిచేత ;

సమీత్య=చూచి; చిరం= బహుకాల
ము; విచింతయామాస=ఆలోచించెను.

ధనంబునుగర్వంబును బలంబునుంగ
లరాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు, ఇ
ట్లుశూర్పణఖి చెప్పిన తనదోషంబుల
న్నియు స్వబుద్ధిచేఁజూచుకొని, బహు
కాలమాలోచించెను.

అని, తాత్పర్యము,

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే ,

ఆరణ్యకాండే, త్రయస్త్రింశస్సగళః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౬౩

స ౩౪

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండత్రయస్త్రింశసర్గాటిక,
ముగిసినది.

శ్లో

చ తు స్త్రింశసర్గాప్రారంభః.

తత శ్శూపణఖాం క్రుత్థాం బ్రువంతీం పరుషం వచః
అమాత్యమధ్యే సంక్రుద్ధః పరిపప్రచ్ఛ రావణః ॥

టీక॥ తతః=అంత; రావణః=రావ	అడిగెను.
ణుండు; సంక్రుద్ధః=కోపించినవాడై;	అంత, రావణుండు, ఖరాదివధంబు
క్రుత్థాం=కోపించినదియు; పరుషం=	వినుటచేఁగఁగద్దండై, కుపితయ్యి పరు
కఠినమయిన; వచః=మాటను; బ్రువం	షంబుగామాటలాడుచున్న శూపణ
తీం=చెప్పుచున్నదియునగు; శూపణ	ఖంబూచి, మంత్రమధ్యంబున, గిట్లనియ
ఖాం= శూపణఖను ; అమాత్యమ	డిగెను. అని, తాత్పర్యము.
ధ్యే=మంత్రులనడుమ ; పరిపప్రచ్ఛ=	

కశ్చ రామః కథం వీర్యః కింరూపః కింపరాక్రమః
కిమధికం దండకారణ్యం ప్రవిష్ట స్సుదురాసదమ్. ౨

టీక॥ రామశ్చ=రాముండును; కః=	అకు; సుదురాసదం= పొందఁగూడని ;
ఎవ్వఁడు? కథం వీర్యః= ఎట్టివీర్యముగ	దండకారణ్యం=దండకారణ్యమును; ప్ర
లవాఁడు? కింరూపః= ఎట్టిరూపముగల	విష్టః=ప్రవేశించినాడ?
వాఁడు? కింపరాక్రమః= ఎట్టిపరాక్ర	రాముండెవ్వఁడు? అతనివీర్య మె
మముగలవాఁడు? కిమధికం= ఎందుకొ	ట్టిది? అతనిపరాక్రమమెట్టిది? అతడే

కలక ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౩౪

రూపముగలవాఁడు? అతండు ఎట్టివాఁడు? అని, తాత్పర్యము.
రికినిజొరరాని దండకారణ్యంబున కేల

ఆయుధం కించ రామస్య నిహతా మేన రాక్షసాః
ఖరశ్చ నిహత స్సంఖ్యే దూషణ త్రిశిరాస్తథా. ౩

టీక॥ మేన = దేనిచేత; సంఖ్యే = యుధంచ = ఆయుధమును ; కిం =
యుద్ధమునందు; రాక్షసాః = రాక్షసములు; నిహతాః = వధింపఁబడినారో; దేనిచేత, రాముండు , యుద్ధంబు
ఖరశ్చ = ఖరుండును; నూషణి = దూషణ , ఖరుండు దూషణండు త్రిశిరుం
షణండును; తథా = అట్లు; త్రిశిరాః = డు మొదలు గాఁ బదునాలుగువేల రా
త్రిశిరుండును; నిహతః = వధింపఁబడినారో , ఆయా యుద్ధంబు
డినాఁడో, తత్ (అధ్యాహృతము) = ద్ది ? అని, రావణండు , శూపక
అట్టి, రామస్య = రామునియొక్క ; ఆ ణఖనడిగెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్తా రాక్షసేంద్రేణ రాక్షసీ క్రోధమూర్ఛితా
తతో రామం యధాతత్త్వ మాఖ్యాతు ముపపక్రమే. ౪

టీక॥ క్రోధమూర్ఛితా = కోపము తుం = చెప్పబడు; ఉపపక్రమే = ఆరం
చే వ్యాపింపఁబడిన; రాక్షసీ = శూపక భించెను.
ణఖ; రాక్షసేంద్రేణ = రాక్షసులకుఁ పరమకుపితయయిన శూపకణఖ,
బ్రధువగు రావణునిచేత; ఇతి = ఇట్లు, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణండుచెప్పి
ఉక్తా = చెప్పఁబడినదై; తతః = అంత; నమాటనువిని, యంత , రామునిస్వ
రామం = రాముని ; యధాతత్త్వం = రూపంబును యధార్థంబుగాఁ జె
యధార్థమునతిక్రమింపక ; ఆఖ్యా ప్పవారంభించెను. అని, తాత్పర్యము.

దీక్షుబాహు విశాలాక్ష శ్రీరకృష్ణాజినాంబరః

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౪౬౫

స ౩౪

కందపఁ సమరూపశ్చ రామో దశరథాత్మజః. ౫

టీక॥దశరథాత్మజః = దశరథునికొడుకైన; రామః = రాముఁడు; దీర్ఘబాహుః = నిడువులయినచేతులుగలవాఁడు. విశాలాక్షః = వెడల్పులయినకన్నులుగలవాఁడు. చీరకృష్ణాజినాంబరః = నారచీరలును గృష్ణాజినమును వస్త్రముగాఁగలవాఁడు. కందపఁ సమరూపశ్చ = మత్తధునితో సమానమయిన	రూపముగలవాఁడును. దశరథపుత్రుండగురాముండు, అజానుబాహుఁడు; విశాలములయిన కన్నులుగలవాఁడు; నారచీరలును గృష్ణాజినంబును గట్టుకొని యున్నవాఁడు; మత్తధుంబోలురూపము గలవాఁడు. అని, తాత్పర్యము.
--	---

శక్రచాపనిభం చాపం వికృష్య కనకాంగదమ్
దీప్తాఙ్ శ్రీపతి నారాచాఙ్ సపాణివ మహావిషాఙ్. ౬

టీక॥సః(అధ్యాహృతము) = ఆరాముఁడు; శక్రచాపనిభం = ఇంద్రధనుస్సుతోసమమైనదియు; కనకాంగదం = బంగారువికారమయినపట్టబంధముగలదియునగు; చాపం = ధనుస్సును; వికృష్య = ఆకషింపఁచి; మహావిషాఙ్ = అధికమయిన విషముగల; సర్పానివ (స్థితాఙ్) = సర్పములువలెనున్న; దీప్తాఙ్ = ప్రకాశించుచున్న; నారాచాఙ్ = బాణములను; శ్రీపతి = విడుచును. ఆరాముఁడు, బంగారుపట్టబంధముగల ఇంద్రధనుస్సువంటి ధనుస్సు నాకషింపఁచి, మహావిషంబులగు సర్పంబులవంటి తీక్షణబాణంబుల విడుచును. అని, తాత్పర్యము.

నాదదానం శరాఙ్ ఘోరాన్న ముంచంతం శిలీమఖాఙ్
న కామూకం వికషాంతం రామం పశ్యామి సంయుగే. ౭

టీక॥అహం (అధ్యాహృతము) = నేను; సంయుగే = యుద్ధమునందు; రామం = రాముని; ఘోరాఙ్ = భయంకరములయిన; శరాఙ్ = బాణములను ;
--

ఆదదానం=గ్రహించువాని ; నపశ్యా
మి=చూడను. శిలీముఖాః= బాణము
లను; ముంచంతం=విడుచుచున్నవాని ;
న(పశ్యామి)=చూడను. కామృకం=
ధనుస్సును; వికషణంతం = ఈడ్చుచు
న్నవాని; న(పశ్యామి)=చూడను.

నేను, యుద్ధంబున, రాముండు, భ
యంకరంబులగు బాణంబుల గ్రహించు
టనుగాని బాణంబుల విడుచుటనుగాని
ధనుస్సు నాకషింపుటను గాని చూ
చినదిలేదు. అని, తాత్పర్యము.

హన్యమానంతు మత్స్యేన్యం పశ్యామి శరవృష్టిభిః
ఇంద్రేణే వోత్తమం సస్య మాహతం త్వత్కవృష్టిభిః. ౮

టీక|| ఇంద్రేణ=ఇంద్రునిచేత; అశ్మ
వృష్టిభిః=తాళ్ల వానలచేత; ఆహతం=
కొట్టబడిన; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయిన ;
సస్యమివతు = పైరువలెనై; శరవృష్టి
భిః=బాణవర్షములచేత ; హన్యమా
నం= వధింపబడుచున్న; మత్స్యేన్యం
తు=నానేననుమాత్రమే; పశ్యామి =

చూచుచుంటిని.
ఇంద్రుండు గుఱిపించు తాళ్లవాన
లచేమంచిపయిరు చెడునట్లు , బాణ
వర్షంబులచే, నాసైన్యమంతయు ,
వధింపబడుచుండుటను మాత్రము ,
చూచుచుంటిని. అని, తాత్పర్యము.

రక్షసాం భీమరూపాణాం సహస్రాణి చతుర్దశ
నిహతాని శరైస్త్రైస్తేనైకేన పదాతినా. ౯
అధౌధిక ముహూతేన ఖరశ్చ సహదూషణః

టీక|| పదాతినా = కాలిబంటుగు;
తేన=ఆ రామునిచేత, ఏకేన= ఒక్కరిని
చేత; త్రైస్తేన=కలుకులైన; శరైః= బా
ణములచేత; అధౌధిక ముహూతే
న=సగముచేసరికమయినముహూతం
ముచేత; భీమరూపాణాం=భయంక

రాకారులగు, రక్షసాం=రాక్షసులయొ
క్కరి; సహస్రాణి=వేలు; చతుర్దశ=
పదునాలుగు; నిహతాని= చంపబడిన
వి. సహదూషణః = దూషణనితొ
గూడిన; ఖరశ్చ=ఖరుండును; నిహతః(అ
ధ్యాహృతము)=వధింపబడినాడు.

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౪౬

స ౩౪

పదాతియగునారాముం డొక్కఁ | గుపదునాలుగువేలమంది రాక్షసులను
డు, ఒకటియొ నలుమహాతకంబునఁ, | దూషణునిఖరునింగూడ, వధించిపుచ్చె
దీక్షబాణంబులచే, భయంకరా కారుల | ను. అని, తాత్పర్యము.

ఋషీణా మభయం దత్తం కృతజ్ఞేమాశ్చ దండకాః. ౧౦

టీక॥ తేన(అధ్యాహృతము)=ఆరా | గలవి.
మునిచేతఃఋషీణాం=ఋషులకఃఅభ | అట్లురాముండు, ఋషులకభయం
యం=భయములేమి;దత్తం= ఇయ్య | బాసంగి, దండకారణ్యంబున నేమియు
బడినది. దండకాః=దండకారణ్యములు; | బాధలేనట్లుగావించెను.
కృతజ్ఞేమాః = చేయఁబడినజ్ఞేమము | అని, తాత్పర్యము.

ఏకా కథం చి న్నుక్తాహం పరిధూయ మహాత్మనా
స్త్రీవధం శంకమానేన రామేణ విదితాత్మనా. ౧౧

టీక॥ మహాత్మనా= అధికమయిన | ధంచిత = అతిప్రయాసముచేత; ము
పరాక్రమముగలవాఁడును; విదితాత్మ | క్తా=విడువఁబడినాను.
నా= తెలియఁబడిన యాత్మగలవాఁ | మహాత్ముండునుఅత్తజ్ఞానము గల
డును; స్త్రీవధం = స్త్రీనివంపుటను | వాఁడునగురాముండు, స్త్రీవధముకా
గుఱించి; శంకమానేన = సందేహిం | రాదని, యతిప్రయాసంబున , సన్నా
చుచున్నవాఁడునగు; రామేణ= రాము | క తెనుమాత్రము , నానావిధంబులన
నిచేత, అహం=నేను; ఏకా = ఒక్క | వమానించివిడిచెను.
తెను; పరిధూయ = తిరస్కరించి; క | అని, తాత్పర్యము.

భ్రాతా చాన్య మహాలేజా గుణత స్తుల్యవిక్రమః
అనురక్తశ్చ భక్తశ్చ లక్ష్మణోనామ వీర్యవాక్. ౧౨

టీక॥ అన్య=ఈరామునకును ; మ | వాఁడును; గుణతః= గుణంబుతో; తు
హాలేజాః= అధికమయిన కాంతిగల | ల్యవిక్రమః = సమానమయినపరాక్ర

మముగలవాఁడును; అనుర క్తశ్చ = అ
నురాగముగలవాఁడును ; భ క్తశ్చ =
భక్తుండును; వీర్యవాక్ = అధికమయి
నపరాక్రమముగలవాఁడునగు ; లక్ష్మ
ణోనామ = లక్ష్మణుండనెడు; భ్రాతా
చ = తమ్ముండును; అస్తి (అధ్యాహృ
తము) = కలఁడు.

ఈ రామునకు, మహా తేజుండునుగు
ణవంతుండును మహాపరాక్రమ శాలి
యు , అన్నపైనను రాగంబును భక్తి
యుఁ గలవాఁడునగు లక్ష్మణుండనుత
మ్ముండొక్కఁడున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

అమషీ దుర్జయో జేతా విక్రాంతో బుద్ధిమాన్ బలీ
రామస్య దక్షిణో బాహు నిత్యం ప్రాణో బహిశ్చరః. ౧౩

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ
లక్ష్మణుఁడు; అమషీ = అధికమయి
నకోపముగలవాఁడు. దుర్జయః =
జయింప నలవిగానివాఁడు. జేతా =
జయించువాఁడు. విక్రాంతః = పరా
క్రమించువాఁడు. బుద్ధిమాన్ = అధి
కమయినబుద్ధిగలవాఁడు. బలీ = అధి
కమయినబలముగలవాఁడు. రామస్య =
రామునియొక్క; దక్షిణః = కుడిదైన;
బాహుః = ఘజము. నిత్యం = ఎల్లప్పు

డును; బహిశ్చరః = బయటదిరుగున
ట్టి; ప్రాణః = ప్రాణము.

అలక్ష్మణుఁడు , మిక్కిలియుఁగో
పముగలవాఁడు ; శత్రువులకుదుర్జయ
యైండు; ఎట్టిశత్రువునైనను జయించు
వాఁడు; మహాపరాక్రమశాలి; బుద్ధిమం
తుండు; బలవంతుండు ; రామునకుఁ
గుడిఘజమువంటివాఁడు ; బహిశ్చరం
బగుప్రాణంబువంటివాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

రామస్యతు విశాలాక్షీ పూజేందునదృశాననా
ధర్మపత్నీ ప్రియా భతు నిత్యం ప్రియహితే రతా. ౧౪

టీక॥ రామస్య = రామునియొక్క; లది. పూజేందునదృశాననా = నిండు
ధర్మపత్నీతు = ధర్మపత్నియు; విశా చంద్రునితో సమానమయినముఖముగ
లాక్షీ = వెడల్పులయిన కన్నులు గ లది. భర్తుః = పెనిమిటికి; ప్రియా = ఇ

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౪౬౯

స ౩౪

ప్రురాలు,చిత్తం = ఎల్లప్పుడును; ప్రియహితే=ప్రియమునందును మేలునందును;రతా=ఆసక్తురాలు.

రామనిభార్యయు , విశాలములయినకన్నులుగలది ; నిండుచందురునిం

టోలముఖంబులది ; పెనిమిటికిఁబ్రయురాలు ; ఎల్లప్పుడునుబెనిమిటికిఁబ్రయంబుచుహితంబునగుకార్యమునుజేయుచుండును. అని,తాత్పర్యము.

సా సుకేశీ సునాసోరు స్సరూపాచ యశస్స్వినీ
దేవతేవ వనస్యాస్య రాజతే శ్రీ రివా ౭ పరా. ౧౫

టీక॥సుకేశీ=సుందరములయినవెండుకలుగలదియు;సునాసోరుఁ=సుందరములయిన ముక్కును దొడలునుగలదియు;సరూపాచ=సుందరమయినరూపముగలదియు; యశస్స్వినీ= అధికమయినకీతి=గలదియునగు;సా= ఆరామనిభార్య;అన్యఃఈ;వనస్య= దండకారణ్యముయొక్క;దేవతేవ = దేవతవలె,అపరా=ఇతరయయిన ; శ్రీరి

వ=లక్ష్మీవలె,రాజతే= ప్రకాశించుచున్నది. ఆరామనిభార్య,సుందరములయినవెండుకలతో సుందరములయిన ముక్కుం దొడలతోనొప్పుచు రమణీయకారయయి, యాదండకారణ్యదేవతయో, దండవలక్ష్మీదేవియొనందగిప్రకాశించుచున్నది. అని,తాత్పర్యము.

తప్తకాంచనవణాభార క్తతుంగనభీ శుభా
సీతానామ వరారోహః వై దేహీ తనుమధ్యమా. ౧౬

టీక॥ సా(అధ్యాహృతము)=ఆరామనిభార్య; తప్తకాంచనవణాభార = కాంచనబడిన బంగారు రంగుయొక్కకాంతివంటికాంతిగలది . రక్తతుంగనభీ=ఎఱ్ఱనివియు సున్నతములునగు నభిములుగలది. శుభా= మంగళశరీరయయి

నది.వరారోహః=సుందరములయిన పిఱుదులుగలది. తనుమధ్యమా=నన్ననడుముగలది.సీతానామ = సీతయనుపేరుగలది. వైదేహీ = విదేహదేశమునందుఁబుట్టినది. అవిడ , మంచిబంగారుబాణుగల

<p>మేనితోనొప్పుచుండును; ఎఱ్ఱరియున్నత ములయుననఖములునునుందరములయిన పిలుందులునుసన్ననడుమునుగలది; మం</p>	<p>గళలక్షణంబులుగలది; అవిడపేరుసీత; విదేహదేశపు రాజుకూతురు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

నైవదేవీ న గంధర్వీ న యక్షీ నచ కిన్నరీ
నైవంరూపా మయా నారీ దృష్టపూర్వా మహీతలే. ౧౭

<p>టీక॥ మయా=నాచేశ; వీవంరూ పా=ఇట్టిరూపముగల; నారీ=(స్త్రీ); దేవీ=దేవపత్ని; నై వదృష్టపూర్వా= మున్నుమాడఁబడినదేకాదు. యక్షీ = యక్షపత్ని; న(దృష్టపూర్వా)= ము న్నుమాడఁబడినదిగాదు. కిన్నరీచ=కి న్నరపత్నియై; న(దృష్టపూర్వా)= మున్ను మాడఁ బడినదిగాదు. మహీత</p>	<p>లే = సూతలమునందు; న(దృష్టపూ ర్వా)=చూడఁబడినదికాదు. నేను, దేవతలలోఁగానియక్షులలో గానికిన్నరులలోగాని, యీసీతవంటి రూపముగల యాఁడుదాని నిదీవఱకుఁ జూడలేదు; ఇంకఘూలోకంబునలేదని చెప్పనేల? అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

యస్య సీతాభ వే ధ్యార్యా యంచ హృష్టా పరిష్వజేత్
అతిజీవే త్స సర్వేషు లోకేష్వపి పురందరాత్. ౧౮

<p>టీక॥ యస్య = ఎవ్వనికి; సీతా= సీత; ధ్యార్యా=ధ్యార్యగాభవేత్ = అ గునో; యంచ = ఎవ్వనిని; హృష్టా= సంతోషించినదై; పరిష్వజేత్ = కవుఁ గిలింఁచుకొనునో; సః=అతండు ; సర్వే షు=సమస్తములయిన; లోకేషు=లో కములందు; పురందరాదపి = దేవేం ద్రునికన్నను; అతిజీవేత్= అధికముగా</p>	<p>బ్రతుకును. సీతాదేవి, యెవ్వనికిధ్యార్యయో, ఎవ్వనిసంతోషంబునం గవుఁగిలింఁచుకొ నునో, అమ్మహాపురుషుండు , సమ స్త్ర లోకంబులందును , దేవేంద్రునిక న్నను , అధికుండు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

సా సుశీలా వపుల్లొప్పు యాపేడా ప్రతిమా భువి

తవానురూపా భార్యస్యా త్వంచ తస్యా ప్రధాపతిః. ౧౯

టీక|| సుశీలా = మంచిస్వభావముగల
దియ్య; వప్రశ్నాఘ్నా = దేహముజేఁగొ
నియాడఁదగినదియ్య; రూపేణ = సౌంద
ర్యముచేత; భువి = భూమియందు; అప్ర
తిమా = సరిలేనిదియనగు; సా = ఆనీత;
తవ = నీకు; అనురూపా = తగిన; భా
ర్యా = భార్య; స్యాత్ = అగును. త్వం
చ = నీవును; తథా = అట్లు; తస్యాః = ఆవి

డకు; పతిః = పెండ్లిటివి; స్యాః (అభ్యా
హృతము) = అగుదువు.

సదాచారసంపన్నయు సుందరాం
గియు సౌందర్యంబున భూలోకంబున
నెచ్చటను సాటిలేనిదియనగు, నానీత,
నీకుఁదగినభార్యఁకట్లు, నీవావిడకుఁదగి
నపెండ్లిటివి, అని, తాత్పర్యము.

తాంతు విస్తీర్ణజఘనాం పీనశ్రోణీపయోధరామ్

భార్యధేవ తవానేతు మద్యతాహం వరాననామ్. ౨౦

టీక|| అహం = నేను; విస్తీర్ణజఘ
నాం = విశాలమయిన మొలగలదియ్య;
పీనశ్రోణీపయోధరాం = బలిసినపిఱు
దులునున్ననములునుగలదియ్య; వరాన
నాం = సుందరమయినముఖముగలది
యనగు; తాంతు = ఆనీతనే; తవ =
నీకు; భార్యధేవ = భార్యనిమిత్త
మయియె; అనేతుం = లేద్యటకు; ఉ

ద్యతా = యత్నించితిని.

విశాలమయినజఘనమును , బలి
సిన పిఱుందులును ప్రనములును సుంద
రమయినముఖమునుగలయానీతను , నీ
కు భార్యగానుండునని , నేనిచ్చటికి
దేఁబ్రయత్నించితిని.

అని, తాత్పర్యము.

విరూపితాస్త్రి క్రూరేణ లక్ష్మణేన మహాభుజ

టీక|| మహాభుజ = పెద్దచేతులు
గలరావణుడా! క్రూరేణ = కఠినుఁ
డగు; లక్ష్మణేన = లక్ష్మణునిచేత; వి

రూపితా = విరూపగాఁ జేయఁబడిన
దానను; అస్త్రి = అయితిని.

మహాబాహుండవగు రావణుడా!

౪౭౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౩౪

నేనట్లు సీతన పహరింపఁబ్రయత్నించుట | స్పిట్లు విరూపఁగా విందెను.
నుజూచి, క్రూరుండగు లక్ష్మణుండు, న | అని, తాత్పర్యము.

తాంతు దృష్ట్యాద్య వై డేహీం పూణఁచంద్రనిభాననామ్. ౨౦
మన్తధన్య శరాణాం వై త్వం విధేయో భవిష్యసి

టీక॥ త్వం = నీవు; అద్య = ఇప్పుడు; విధేయః = లోకువయ్యినవాఁడవు; భ
పూణఁచంద్రనిభాననాం = నిండుచంద్రునితో సమానమయినముఖముగల; నీవు, నిండుచందురుంబోలు మొగ
తాం = ఆ; వై డేహీం = సీతను; దృష్ట్యా ముగలయాసీతనుజూచితివేని, తత్త్వం
తు = చూచినంతనె; మన్తధన్య = మన్త బున, మన్తధబాణబాధంబొకుదువు.
ధునియొక్క; శరాణాం = బాణములకు అని, తాత్పర్యము.
("వై" అనునది పాదపూరణార్థము);

యది తస్యై మభిప్రాయో భార్యార్థే తవ జాయతే. ౨౧
శీఘ్ర ముద్ధ్రియతాం పాదో జయార్థ మిహ దక్షిణః

టీక॥ తవ = నీకు; భార్యార్థే = త్రుఁబడుఁగాక.
భార్యనిమిత్తమయి; తస్యై = అసీత నీకు, అసీతభార్యకావలెననుకోరి
యందు; అభిప్రాయః = కోరిక; జా గలదేని, యిష్టదేశీఘ్రముగా, రామ
యతేయది = కలుగునేని; ఇహ = ఇప్పు లక్ష్మణులను జయింపఁ, గుడియడుగు
డు; శీఘ్రం = శీఘ్రముగా; జయార్థం = ముందుపెట్టుము.
జయముకొఱకు; దక్షిణః = కుడిదైన; అని, తాత్పర్యము.
పాదః = పాదము; ఉద్ధ్రియతాం = ఎ

కురు ప్రియం తథా తేహిం రక్షసాం రాక్షసేశ్వర. ౨౩
వధా త్రస్య సృశంసస్య రామస్యై శ్రమవాసిః

టీక॥ రాక్షసేశ్వర = రాక్షసుల
కుండ్రుండవగురావణుడా! తథా=
అట్లు; ఆశ్రమవాసినః = ఆశ్రమమునం
దుండునట్టి, నృశంసస్య = కూరుండగు,
రామస్య = రామునియొక్క; వధాత్ =
చంపుటవలన, తేషాం = ఆ; రక్ష
సాం = రాక్షసులక; ప్రియం = సం

తోషమును; కురు = చేయుము.
రాక్షస రాజుండవగు రావణుడా!
నీవట్లు కూరుండును ఆశ్రమవాసీయు
వైనరామునివధించి, యతనిచే వధిం
పబడిన రాక్షసులకందఱకును సంతో
షముగావింపుము. అని, తాత్పర్యము.

తం శరై నిశితై హత్యా లక్ష్మణంచ మహారథమ్. ౨౪
హతనాథాం సుఖం సీతాం యథావ దుపభోక్తృసి

టీక॥ తం = ఆ రాముని; మహారథం = త
న్నును సారధినిగుట్టుంబులనుం గాపాడు
కొనుచు, బదునొకండువేలమందివిలు
కాండ్రతోబోరునట్టి; లక్ష్మణంచ =
లక్ష్మణుని; నిశితైః = కఠకులయిన; శ
రైః = బాణములచేత; హత్యా = వధిం
చి; హతనాథాం = చంపబడిననా
థుండుగల; సీతాం = సీతను; సుఖం =

ఖముగా; యథావత్ = యథాక్రమము
గా; ఉపభోక్తృసి = అనుభవించుకలవు.
ఆ రామునిమహారథుండగు లక్ష్మణు
నిగఱకుబాణంబులవధింతువేని, యట్లు
నాథయైనసీతను, సుఖంబుగాభా
ర్యగాగావించుకొని, నానావిధభోగ
లననుభవించుకలవు.
అని, తాత్పర్యము.

రోచతే యది తే వాక్యం మమైత ద్రాక్షసేశ్వర. ౨౫
క్రియతాం నిర్విశంకేన వచనం మమ రావణ

టీక॥ రాక్షసేశ్వర = రాక్షసులకు
బ్రధుండవగు; రావణ = రావణుడా!
తే = నీకు; మమ = నాయొక్క; ఏతత్ =
ఈ; వాక్యం = మాట; రోచతేయది =
రుచించునేని; మమ = నాయొక్క; వ

చనం = మాట; నిర్విశంకేన = భయము
లేనట్టి; త్వయా (అధ్యాహృతము) = నీ
చేత; క్రియతాం = చేయబడుకాక.
రాక్షస రాజుండవగు రావణుడా!
నేనిప్పుడుచెప్పినమాట నీకుసమ్మతమగు

నేని, నేనుజెప్పినట్లు, నిర్భయముగా గావించుము. అని, తాత్పర్యము.

విజ్ఞాయే హత్తశక్తించ హియతా మబలా బలాత్. ౨౬
సీతా సర్వానవద్యాంగీ భార్యధేక రాక్షసేశ్వర

టీక॥ రాక్షసేశ్వర = రాక్షసరా
జుడవగు రావణుడా! ఇహ = ఇప్పుడు;
అత్తశక్తించ = నీబలమును; విజ్ఞాయ =
తెలిసి; బలాత్ = బలిమివలన; సర్వా
నవద్యాంగీ = సమస్తములయిననిందిత
ములుకాని యవయవములుగల; సీ
తా = సీతయను; అబలా = (స్త్రీ); భా
ర్యధేక = భార్యనిమిత్తమయి; హి
యతాం = అపహరింపబడుంగాక.
రాక్షసనాధుడవగు రావణుడా!
నీకుంగలబలాతిశయమును దెలిసికొని,
సర్వాంగసుందరియగు సీతను బలా
తాఁరంబునంగొని తెచ్చి భార్య గావిం
చుకొనుము. అని, తాత్పర్యము.

నిశమ్య రామేణ శరై రజిహ్నైః
హతాః జనస్థానగతాః నిశాచరాః. ౨౭
ఖరంచ బుద్ధ్యా సిహతంచ దూషణం
త్వమత్ర కృత్యం ప్రతిపత్తు మహాసి

టీక॥ త్వం = నీవు; రామేణ = రా
మునిచేత; అజిహ్నైః = కుటిలము
గాఁబోనట్టి; శరైః = బాణములచేత;
హతాః = చంపబడిన; జనస్థానగ
తాః = జనస్థానమునుబొందిన; నిశా
చరాః = రాక్షసులను; నిశమ్య = విని;
సిహతం = చంపబడిన; ఖరంచ = ఖరు
ని; దూషణం = దూషణుని; బుద్ధ్యా =
ఎఱింగి; అత్ర = ఈవిషయమునందు; కృ
త్యం = కర్తవ్యమును; ప్రతిపత్తుం = తే
లిసికొనుటకు; అహాసి = తగుదువు.
రాముండు, జనస్థానంబునందలిరా
క్షసులనందఱను, ఖరదూషణులను, దీ
ట్టబాణంబులవధించినసంగతిని వినియు
న్నావుగదా? ఇంకఁగర్తవ్యమును గు
ఱించినీ వెన్నెప్పుచుంపుము. అని, శూర్ప
ణఖి, రావణునకుఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౪౭౫

స ౩౫

ఆరణ్యకాండే, చతుస్త్రింశస్సగణః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండచతుస్త్రింశస్సగణః టీక,

ముగిసినది.

అ

పంచత్రింశస్సగణప్రారంభః.

తతశ్శూర్పణఖావాక్యం తచ్చుత్వా రోమహర్షణమ్

సచివా నభ్యనుజ్ఞాయ కార్యం బుద్ధ్వా జగామ సః ౧

టీక॥ తతః=అంత; సః= ఆరావ లిపి; జగామ=పోయెను.

ణుండు; రోమహర్షణం= వెండుక

అంతనారావణుండు, భయంకరం

లనుగగుపాటునొందించునట్టి; తత్=

బగుశూర్పణఖచెప్పినమాటనువిని, మం

ఆ; శూర్పణఖావాక్యం=శూర్పణఖయొ

త్రులవలనరాజకార్యంబులు తెలిసి కొ

క్కమాటను; శ్చుత్వా=విని; కార్యం=

ని, వారలకు నెలవొసంగి, యంతః

పనిని; బుద్ధ్వా=తెలిసికొని; సచివా=

పురంబునకుఁబోయెను.

మంత్రులను; అభ్యనుజ్ఞాయ= వీడుకొ

లని, తాత్పర్యము.

త త్కార్య మనుగమ్యా ధ యధావ దుపలభ్యచ

దోషాణాం చ గుణానాం చ సంప్రధార్య బలాబలమ్. ౨

ఇతి కథవ్య మిత్యేవ కృత్వా నిశ్చయ మాత్మనః

స్థిరబుద్ధి స్తతో రమ్యాం యానకాలాం జగామహ. ౩

టీక॥ అధ=అంత; సః(అధ్యాపృ) ర్యం=పనిని; అనుగమ్య=ఆలోచించి ;

తము)=ఆరావణుండు; తత్=ఆ ; కా యధావత్=యధాక్రమముగ; ఉపల

భృవ=చూచుకొనియు ; దోషాణాం
చ=దోషములయొక్కయు;గుణానాం
చ=గుణములయొక్కయు;బలాబలం=
ఎచ్చుతక్కువలను ; సంప్రధార్య=ని
శ్చయించి; ఇతి=ఇట్లు; కర్తవ్యం =
చేయఁబడవలసినది. ఇత్యేవ=అనియే;
అత్తనః=తనయొక్క; నిశ్చయం= ఏ
ర్పాటును; కృత్వా=చేసి; స్థిరబుద్ధిః=
చలనములేనిబుద్ధిగలవాఁడై; తతః=అం
త; రమ్యాం=సుందరమయిన ; యాన
శాలాం=గుఱ్ఱములకొట్టమును ; జగా
మ=పొందెను. ("హ" అనునదిపాద
పూరణార్థము.

అంత, నారావణుండు, ఏకాంతం
బున, సీతనపహరించుటను గుఱించి చ

గ్రానాలోచించి, పరాక్రమంబు
నంగొనివచ్చుటయందును దొంగ తన
ముగా నపహరించుట యందును, గు
ణదోషంబుల బలాబలములు విమర్శించి
జనస్థానముననున్న ఖరదూషణలు ము
న్నుగాఁ బదునాలుగువేల రాక్షసుల
మూడుగడియలలో వధించివుచ్చిన మ
హా పరాక్రమశాలియగు రామునెదు
టఁబరాక్రమంబునసీత నపహరించుట
యెంతమాత్రము సాధ్యముకాదని యె
ఱింగి, చార్యుంబున నెయపహరింప వల
యుననిదృఢంబుగానిశ్చయించి, రమణీ
యంబగు గుఱ్ఱముల కొట్టమునకుఁ బో
యెను. అని, తాత్పర్యము.

యానశాలాం తతో గత్వా ప్రచ్ఛన్నో రాక్షసాధిపః
సూతం సంఘోదయామాస రథ స్సంయోజ్యతా మితి. ౪

టీక॥ రాక్షసాధిపః= రాక్షసులకుఁ
బ్రాధుఁడైన రావణుండు; ప్రచ్ఛన్నః=
తెలియఁబడనివాఁడై; యానశాలాం =
గుఱ్ఱములకొట్టమును; గత్వా=పొంది;
తతః=అంత; సూతం=సారథిని ; "ర
థః=రథము; సంయోజ్యతాం= కూ
ర్పఁబడుఁగాక." ఇతి=అని; సంఘోద
యామాస=ఆజ్ఞాపించెను.

రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు,
మందోదరి మంత్రులు మున్నగువారలె
ఱింగిననివారించురని, యెవ్వరికినిదెలి
యనట్లు, యానశాలకుఁబోయి సార
థింగని, రథంబాయత్తంబు గావించుమ
నియాజ్ఞాపించెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తః త్నజేనైవ సారథి లఘువిక్రమః

రథం సంయోజయామాస తస్యాభిమత ముత్తమమ్. ౫

టీక॥ లఘువిక్రమః = శీఘ్రమయి స = కూచేను.

ననడకగల;సారథిః = తేరుగడవువాఁ శీఘ్రమయిన, నడకగలయ సారథి, రా
డు;ఏవం=ఇట్లు, ఉక్తః= చెప్పబడిన వణునియజ్ఞ నువని, త్నజేనైవ సారథి,
వాడై, త్నజేనైవ = త్నజేనైవ త్రముచే రావణుఁడభిమతంబగురవణీయ రథం
తనె;తస్య=ఆ రావణునికి; అభిమతం= బునాయత్తంబుగావించెను.
ఇష్టమును, ఉత్తమం = శ్రేష్ఠమునగు; అని, తాత్పర్యము.
రథం= రథంబును; సంయోజయామా

కాంచనం రథ మాస్థాయ కామగం రత్నఘాషితమ్

పిశాచవదనై ర్యుక్తం ఖరైః కాంచనధూషణైః. ౬

మేఘప్రతిమనాదేన సతేన ధనదానజః

రాక్షసాధిపతి శ్రీమాన్ యయా నదనదీపతిమ్. ౭

టీక॥ ధనదానజః=కుచేరునితమ్ముం ఖరైః=గాడిదలతో, యుక్తం= కూడి

డును;శ్రీమాన్=అధికమయినకాంతిగ నదియనగు, రథం= రథమును; ఆస్థా
లవాఁడును; రాక్షసాధిపతిః= రాక్షసు య=అధిష్ఠించి; మేఘప్రతిమనాదేన=
లకుఁబ్రభుండునగు;సః = ఆ రావణుఁ మేఘముతోఁబోల్చి-గలధ్వనిగల ; పై
డు;కాంచనం=బంగారువికారంబును; న=ఆరథముచేత;నదనదీపతిం= సము
కామగం = ఇచ్చుచూపునఁ బోవునది దిమును;యయా=పొందెను.

య;రత్నఘాషితం=మణులచేనలంక కుచేరునితమ్ముండగు రాక్షసాధీశ్వ
రింపఁబడినదియు;పిశాచవదనైః = పి రుండురావణుండు, కామగమనంబును
శాచములముఖమువంటి ముఖముగలది రత్నఘాషితంబును పిశాచముఖంబులు
యు;కాంచనధూషణైః=బంగారువికా సుగాంచనాలంకృతంబులునగు ఖరంబు
రములయిన సొమ్ములుగలదియనగు; లుపూస్చినదియనగు కాంచనరథంబు

నారోహించి, సముద్రంబు చేతకుంబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

స శ్వేతవాలవ్యజనశ్వేతచ్ఛత్రో దశాననః
స్నిగ్ధవైడూర్యసంకాశస్తప్తకాంచనకుండలః. ౮
విశద్యుజో దశగ్రీవో దశకనీయపరిచ్ఛదః
త్రిదశారి మునీంద్రఘ్నా దశశీషా ఇవాద్దిరాట్. ౯
కామగం రథ మాస్థాయ శుశుభే రాక్షసేశ్వరః
విద్యున్నండలవాన్తేఘస్సబలాక ఇవాంబరే. ౧౦

టీక॥ శ్వేతవాలవ్యజనః=తెల్లని విం
జామరలు గలవాఁడును ; శ్వేతచ్ఛ
త్రః=తెల్లనిగొడుగుగలవాఁడును; స్నిగ్ధ
వైడూర్యసంకాశః=సుందరమయినవై
డూర్యమణితో సమానుడైనవాఁడును.
స్తప్తకాంచనకుండలః = కాంచనబడి
బంగారుపొంగులుగలవాఁడును ; విశ
ద్యుజః=ఇరువదిచేతులుకలవాఁడును.
దశగ్రీవః=పదికంఠములుకలవాఁడును;
దశకనీయపరిచ్ఛదః = సుందరములయి
నవస్త్రములుగలవాఁడును ; త్రిదశా
రిః = దేవతలకుశత్రువులు; మునీంద్ర
ఘ్నః=మునిశ్రేష్ఠులనువధించు వాఁడు
ను; దశశీషాః=పదిశిఖరములుగల; అ
ద్దిరాడివ(స్థితః)=పర్వతశ్రేష్ఠువలె
నున్నవాఁడును; రాక్షసేశ్వరః=రాక్ష
సులకుఁబ్రభుఁడునగు; సః=ఆ; దశాన
నః=రావణుఁడు; కామగం=ఇచ్చచా
ప్పనఁబోవునట్టి; రథం = రథమును ;

ఆస్థాయ=అధిష్టించి; అంబరే = ఆక
సమునందు; విద్యున్నండలవాన్ = మెఱ
పులసమూహముగలదియు ; సబలా
కః = కొక్కెరలతోఁ గూడినదియు న
గు; మేఘవ్రవ=మేఘమువలె; శుశుభే=
ప్రకాశించెను.

ఇరువదిచేతులుగలవాఁడునుబడిత
లలుగలవాఁడునగు నారాక్షసరాజుఁ
డయినరావణుఁడు, పది శిఖరంబులఁ
తోఁగూడినపర్వతంబు కరణిఁజూపట్టు
చువైడూర్యంబువంటిమేనిచాయగల్గిదె
ల్లనివింజామరలునుశ్వేతచ్ఛత్రములును
మంచిబంగారుపొంగులునుధరించికామ
గమనంబగుకాంచనధ్వజునారోహిం
చియుండుటచే, నాకాశంబున, మెఱ
పులతోను గొక్కెరులతోనుం గూడిన
మేఘంబువలె, నెంతయుశోభిల్లెను.

అని, తాత్పర్యము.

సశైలం సాగరానూపం వీర్యవా నవలోకయక్
నానాపుష్పఫలైర్వృక్షై రనుకీర్ణం సహస్రశః. ౧౧

టీక॥ వీర్యవాక్ = అధికమయినప
రాక్రమముగల రావణుండు ; సశై
లం = పర్వతములతోఁగూడినదియు; స
హస్రశః = వేసివేలుగా ; నానాపుష్ప
ఫలైః = నానావిధములగుపూలును పం
డ్లునుగల; వృక్షైః = చెట్లచేత ; అనుకీ
ర్ణం = వ్యాపింపఁబడినదియునగు; సా
గరానూపం = సముద్రతీరమును; అవ
లోకయక్ = చూచుచు; జగావ (అధ్యా
హృతమ్) = పోయెను.
మహాపరాక్రమ శాలియగు రావ
ణుండు, పర్వతంబులతోనునానావిధం
బులగుపుష్పఫలంబులతోనొప్పచున్నవృ
క్షములతోనుం గూడిన, సముద్రతీరంబు
నుజూచుచు బోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

శీతమంగళతోయాభిః పద్మినీభి స్సమంతతః

విశాలై రాశ్రమపదై ర్వేదిమద్భి స్సమావృతమ్. ౧౩

టీక॥ సమంతతః = అంతటను ; శీత
మంగళతోయాభిః = చల్లనిమంగళకరం
బులగుజలముగల; పద్మినీభిః = తామర
కొలనులచేతను; విశాలైః = విస్తీర్ణ
ములును; వేదిమద్భిః = యాగ వేదికలు గ
లవియునగు; ఆశ్రమపదైః = ఆశ్రమస్థా
నములచేతను; సమావృతం = కప్పఁబడి
నదియునగు ; సాగరానూపం, అవ
లోకయక్ ; జగావ (అధ్యాహృత
మ్) = సముద్రముతీరమును జూచుచు
బోయెను.
చల్లనిమంచినీళ్లుగల తామరకొలం
కులతోనువిశాలంబులును యాగ వేదికా
లంకృతంబులనగు నాశ్రమంబులతోను
ఒప్పచున్న సముద్రతీరంబుం జూచుచు,
రావణుండు, పోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

కదశ్శ్యాఢకిసంబాధం నారికేలోపశోభితమ్

సాలై స్తాలై స్తమాలైశ్చ పుష్పితై స్తరుభి ర్వృతమ్. ౧౪

౪౫ ప్రతిపగాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౫

<p>టిక ఓశ్యాధకసంబాధం = అర టికెట్లచేతనుకండితీ. గెలచేతను విండిన దయు. నాకెట్లో శోభితం = టెంకా యెట్లచేత బ్రకాశించు చున్నదియు, సాలై = మద్దిచెట్లచేతను; తాలై = తా టికెట్లచేతను; తమ లైశ్చ = చీకటిచే ట్లచేతను; పుప్పిలై = పూచిన; కరుభి = వృక్షములచేతను, వృతం = చుట్టబడిన దియునగు; సాగరానూపం, అవలోక</p>	<p>యక, జగామ (అధ్యాహృతము) = స మద్రతీరమునుజూచుచుంబోయెను. అరటిచెట్లతోను కండితీగెలతోను టెంకాయెట్లతోను గూడినదియు, మ ద్దిచెట్లు తాటిచెట్లు తమాలవృక్షంబులు మన్నగువక్కగాఁ బూచిన వృక్షము లచేసిండియుండునదియునగు, సమద్ర తీరమునుజూచుచు, రావణుండుపోయె ను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

నాగై స్సృజై = గంధరై వీకిన్నరైశ్చ సహస్రశః
అజై రై వఖా ననై ర్తాషై ర్వాఖలై వ్మరీచిపైః. ౧౫
అత్యంతనియతాహరై శ్శోభితం పరవషిభిః

<p>టిక సహస్రశః = వేసవేలుగా; నాగై = సపఃములచేతను; సుప జై = గరుడులచేతను; గంధరై = గంధపులచేతను; కిన్నరైశ్చ = కిన్న రులచేతను; అజై = అయోనిజులగు; మరీచిపైః = కిరణములనుద్రావువారలు ను; అత్యంతనియతాహరై = మిక్కిలి యొనియతమయినయాహరముగల వా రలునగు; నైఖాననై = బ్రహ్మనఖంబు నంబుట్టినవారలును; మాషై = మాష గోత్రంబునంబుట్టినవారలును; వాలఖి లై = బ్రహ్మవాలంబునంబుట్టినవారలు నైన; పరవషిభిః = ప్రేక్షులయినయు</p>	<p>ములచేత; శోభితం = ప్రకాశించుచున్న; సాగరానూపం, అవలోకయక, జ గామ (అధ్యాహృతము) = సమద్రతీర మునుజూచుచుంబోయెను. నాగములును గరుడులును గంధ ర్వులును కిన్నరులును, అయోనిజులు ను జంద్రసూర్యకిరణంబులై యాహరం బుగాఁ గొనువారలును, నియతాహ రులునగు నైఖాననులును వాలఖి ల్యులును మన్నగు వారలకు నివాసస్థా నంబగు సమద్రతీరమును జూచుచు రా వణుండుపోయెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

జితకామైశ్వ సిద్ధైశ్చ చారణై రుపశోభితమ్. ౧౬

టీక॥ జితకామైశ్వ = జయింపబడి రమునుజూచుచుబోయెను.
 నకోకులుగలవారలచేతను ; సిద్ధై అవాప్తనను స్తకామలగునత్పురు
 శ్చ = సిద్ధులచేతను ; చారణై = చారణు లచేతను సిద్ధులచేతనుజూరణులచేతను,
 లచేతను ; ఉపశోభితం = ప్రకాశించుచు ఎంతయునొప్పుచుండునట్టి, సముద్రతీ
 న్న ; సాగరానూపం, అవలోకయక్ , రముంజూచుచురావణుండు, పోయెను.
 జగామ (అధ్యాహృతము) = సముద్రతీ అని, తాత్పర్యము.

దివ్యాభరణమాల్యాభి దివ్యరూపాభి రావృతమ్
 క్రిడాంతివిధిజ్ఞాభి రప్పరోభి స్సహస్రశః. ౧౭

టీక॥ దివ్యాభరణమాల్యాభి = శ్రేష్ఠ తము) = సముద్రతీరమునుజూచుచుబో
 ములయినభూషణములును బుష్పమాలి యెను.
 కలునుగలవారలును; దివ్యరూపాభిః = దివ్యంబులగు నాభరణములను బు
 శ్రేష్ఠమయినసౌందర్యముగలవారలును; ప్పమాలికలను దాల్చియుండు వారలు
 క్రిడాంతివిధిజ్ఞాభిః = ఆటలయొక్కయు నుదివ్యసౌందర్యంబుగల వారలును నా
 సురతములయొక్కయు విధులను దెలిసి నావిధక్రీడలయందుఁ బాండిత్యంబు గ
 నట్టివారలునగు; అప్పరోభిః = అప్ప ర లవారలునగునప్పర (స్త్రీ)లతో నొప్పు
 సలచేత ; సహస్రశః = వేనవేలుగా; ఆ చున్న సముద్రతీరముం జూచుచు రావ
 వృతం = కప్పబడినట్టి; సాగరానూపం, ణుండుపోయెను. అని, తాత్పర్యము.
 అవలోకయక్, జగామ (అధ్యాహృ

సేవితం దేవపత్నిభి శ్శ్రీమతీభి శ్శ్రియా వృతమ్
 దేవదానవసంఘైశ్చ చరితం త్వమ్మతాశిభిః. ౧౮

టీక॥ శ్రీమతీభిః = అధికమయినకాం | సేవితం = సేవింపబడినదియు ; శ్రి
 తగల; దేవపత్నిభిః = దేవభార్యలచేత; యా = కాంతిచేత; వృతం = బుట్టబడిన

దియు; అమృతాశిఖిః = అమృతమునభ
క్షించునట్టి ; దేవదానవసంఘైశ్చ =
దేవతలయొక్క దానవులయొక్క స
మూహముల చేతను; చరితం = సంచరిం
పఁబడినదియునగు; సాగరానూపం, అ
వలోకయక్, జగామ (అధ్యాహృతము)
సముద్రతీరమును జూచుచు బోయెను.

కాంతిసంపన్నులగు దేవభార్యలచే
సేవింపఁబడినదియుఁ గాంతిసంపన్నం
బును, అమృతంబు భుజించునట్టి దేవదా
నవులకు విహారస్థానంబునగు, సముద్రతీ
రంబుఁజూచుచు, రావణుఁడు పోయె
ను. అని, తాత్పర్యము.

హంసక్రాంచప్లవాకీణం సారసై స్సంప్రతాదితమ్
వైడూర్యప్రస్తరం రమ్యం స్నిగ్ధం సాగరతేజసా. ౧౯

టీక॥ హంసక్రాంచప్లవాకీణం =
హంసపక్షులచేతనుక్రాంచపక్షులచేత
నుకప్పలచేతనువ్యాపింపఁ బడినదియు,
సారసైః = బెద్దురుపక్షులచేత ; సంప్ర
తాదితం = భ్రమింపఁ జేయఁబడినదియు,
వైడూర్యప్రస్తరం = వైడూర్యములె
తాల్లు గాఁగలదియు; రమ్యం = సుందరి
మును; సాగరతేజసా = సముద్రముయొ
క్క కాంతిచేత; స్నిగ్ధం = నునుపయునది
యునగు; సాగరానూపం, అవలోక

యక్, జగామ (అధ్యాహృతము) = స
ముద్రతీరమును జూచుచుబోయెను.
మధురముగాఁ గూయునట్టి హంస
పక్షులుఁక్రాంచపక్షులు నీరుకోల్లుసార
సపక్షులు మొదలగు పక్షులతో నొప్పుచు
న్నదియు రిమణీయంబును సముద్రకాంతి
చేమతియునుందరముగాఁ జూపట్టుచు
న్నదియునగు సముద్రతీరముఁ జూచుచు
రావణుఁడు పోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

పాండరాణి విశాలాని దివ్యమాల్యాయుతానిచ
తూర్యగీతాభిజుష్టాని విమానాని సమంతతః. ౧౯
తపసా జితలోకానాం కామగా న్యభిసంపతక్
గంధర్వాపురసశ్చైవ దదశః ధనదానుజః. ౨౦

టీక॥ ధనదానుజః = కుబేరునితమ్ముఁడగు రావణుఁడు; పాండరాణి = లెల్ల

నివియు; విశాలాని = విస్తీర్ణములు
ను; దివ్యమాల్యాయుతానిచ = శ్రేష్ఠము
లయిన పుష్పమాలికలతోఁ గూడినవి
యుఁతూర్వగీ తాభిజుష్టాని = వాద్యము
లతోను పాటలతోను గూడినవియు; కా
మగాని = ఇచ్చచూపునబోవునవియు న
గు; తపసా = తపస్సు చేత; జితలోకా
నాం = జయింపఁబడినలోకములుగల
వారలయొక్క; విమానాని = విమాన
ములను; సమంతతః = అంతటను ; అభి
సంపతక = పొందుచు; గంధర్వాప్సర
సశైచ = గంధర్వులను అప్సరసలను;

దదశక = చూచెను.
కుబేరునితమ్ముండగు రావణుండు,
అష్టాక్షమాంగులను, డెల్లనివియు
విశాలంబులను దివ్యంబులగు పుష్పమా
లికలతోఁ గూడినవియు నానావిధవా
ద్యధ్వనులతోనుగీతధ్వనులతోను ఒప్పు
చున్నవియుఁగామగమనంబులనగు త
పోబలంబున దివ్యలోకంబుల సాధించిన
ట్టిసత్పురుషుల విమానంబులను , గంధ
ర్వులను అప్సరస్త్రీలనుఁజూచెను.
అని, తాత్పర్యము.

నిర్యాసరసమూలానాం చందనానాం సహస్రశః

వనాని పశ్యన్ సౌమ్యాని ఘ్రీణత్ప్రికరాణిచ. ౨౧

టీక॥ నిర్యాసరసమూలానాం = బం
కయెడుగునందుఁగల; చందనానాం =
చందనవృక్షములయొక్క; సౌమ్యాని =
సుందరములయినవియు; ఘ్రీణత్ప్రి
కరాణిచ = ఘ్రీణేంద్రియమునకుఁ దృ
ప్తినిజేయునవియునగు; వనాని = వన
ములను; సహస్రశః = వేనవేలుగా; ప

శ్యక = చూచుచు; జగావ (అధ్యాహ్న
తము) = పోయెను.
సుగంధంబు గుఱాళించుచుండు ని
ర్యాసంబులతోఁ గూడినవియు సుందర
ములను ఘ్రీణేంద్రియాహ్లాదకంబులు
నగుచందనవనంబులంజూచుచు, రావ
ణుండు పోయెను. అని, తాత్పర్యము.

అగరూణాంచ ముఖ్యానాం వనాన్యుపవనానిచ

తకోగ్రలానాంచ జాత్యానాం ఫలానాంచ సుగంధినామ్. ౨౨

టీక॥ ముఖ్యానాం = శ్రేష్ఠములయిన; అగరూణాంచ = అగరువృక్షముల

యొక్కయు ; జాత్యానాం=	శ్రేష్ఠము	= చూచుచుబోయెను.
లయిన; తక్కిలానాంచ=	తక్కిల	శ్రేష్ఠములయిన యగురువృక్షముల
వృక్షములయొక్కయు; సుగంధినాం=	యొక్కయు	దక్కోలవృక్షముల యొక్కయు
మంచివాసనగల; ఫలానాంచ=	జాతి	కలయు మంచివాసనగలజాతివృక్షము
వృక్షములయొక్కయు; వరాని=	వన	లయొక్కయువనంబులను, ఉద్యాన వ
ములను; ఉపవరాని=	ఉద్యానవనము	నంబులనుచూచుచు రావణుడు, పో
లను; పశ్యక్, జగామ	(అధ్యాహృత	యెను. అని, తాత్పర్యము.

పుష్పాణి తమాలస్య గుల్తాని మరిచస్యచ
ముక్తానాంచ సమూహాని శుష్యమాణాని తీరతం. ౨౩

టీక॥ తమాలస్య = చీకటిచెట్టు	ధ్యాహృతము)= చూచుచుబోయెను.
యొక్క; పుష్పాణి=పూలను; మరిచ	తమాలవృక్షముల పుష్పములనుమి
స్య=మిటియునుయొక్క; గుల్తానిచ=	టియపుడీదేగెలను సమద్రతీరంబునం
పొదలను; తీరతః=గట్టునందు; శుష్య	బడియెండుచున్న ముత్రైముల సమూ
మాణాని=ఎండుచున్న, ముక్తానాం=	హములనుజూచుచు, రావణుడు, పో
ముత్రైములయొక్క ; సమూహానిచ=	యెను. అని, తాత్పర్యము.
సమూహములను; పశ్యక్, జగామ(అ	

శంఖానాం ప్రస్తరంచైవ ప్రవాళనిచయు తథా
కాంచనానిచ శైలాని రాజతానిచ సర్వశః. ౨౪

టీక॥ శంఖానాం= శంఖములయొక్క	తములను; సప్రవాళః=అన్నిటిని; పశ్యక్,
కక; ప్రస్తరంచైవ=సమూహమును;	జగామ(అధ్యాహృతము)=చూచుచు
తథా=అట్లు; ప్రవాళనిచయు=చిగు	బోయెను.
ళ్ల సమూహమును; కాంచనానిచ=బంగ	శంఖసమూహములనుబిగురుటాకు
గారువికారంబులగు ; రాజతానిచ=	లసమూహములనుబంగారు కొండలను
వెండివికారంబులగు; శైలాని=పర్వ	వెండికొండలనువీనినన్నింటిని జూచు

శ్రీ మద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౪౮౫

స ౩౫

చు, రావణుడు, పోయెను. అని, తాత్పర్యము.

[ప్రసవాణి షన్మోక్షాని ప్రసన్నాని హృదానచ

టీక॥ షన్మోక్షాని = షన్మోహరముల	షన్మోహరములగు సెలవే టులను ని
గు; ప్రసవాణి = సెలవేల్ల ను ; ప్రస	మకలవయిన జలము గల షడుంగుల
న్నాని = నిమకలములయిన ; హృదాని	సంజూచుచు రావణుండు పోయెను
చ = మడుగులను; పక్యక్, జగామ (అ	అని, తాత్పర్యము.
ధ్యాహృతము) = చూచుచు పోయెను.	

ధనధాన్యోపపన్నాని ప్రీరతై శ్శోభితానిచ. ౨౫

హస్త్యశ్వరథగాఢాని నగరాణ్యవలోకయక్

టీక॥ ధనధాన్యోపపన్నాని = ధన	చూచుచు; జగామ (అధ్యాహృతము) =
ములతోను ధాన్యములతోనుం గూడిన	పోయెను.
వియు; ప్రీరతై = ప్రీతిలోను త	ధనధాన్యసంపన్నములను ఉత్తమ
ములగువారలచేత; శోభితానిచ = ప్రకా	(ప్రీతితోనొప్పుచున్నవియు నేనంగుల
శించుచున్నవియు; హస్త్యశ్వరథగా	తోను గుట్టుములతోను రథంబులతోను నిం
ఢాని = ఏనుంగులచేతను గుట్టుములచేత	డినవియునగు నగరంబులంజూచుచు,
ను రథములచేతను నిండినవియునగు; నగ	రావణుడు పోయెను.
రాణి = పట్టణములను; అవలోకయక్ =	అని, తాత్పర్యము.

తం సమం సర్వత స్సిద్ధం మృదుసంస్పర్శమారుతమ్. ౨౬

అనూపం సింధురాజస్య దదశక్ త్రిదశోపమమ్

టీక॥ సమం = మిట్టపల్లములులేనిది	యు ; త్రిదశోపమం = స్వగళము
యు; సర్వతః = అంతటను; సిద్ధం = నును	తోబోల్చి-గలదియునగు; తం = ఆ ;
నైనదియు ; మృదుసంస్పర్శ మారు	సింధురాజస్య = సముద్రము యొక్క ;
తం = మెత్తనితాకుటగల గాలి గలది	అనూపం = తీరమును; దదర్శ = చూచెను.

మిట్టపల్లములు లేనిదియు అంతటను యునగుసముద్రతీరమును , రావణం
రమణీయంబును జల్ల గాలిగలదియున్వ
గణంబువలె నతి సుందరంబైయున్నది

తత్రాపశ్య త్వమేఘాభం న్యగ్రోధ మృషిభి ర్వృతమ్. ౨౭
సమంతా ద్యస్య తా శ్శాఖా శ్శతయోజన మాయ తాః

టీక॥ సః = ఆ రావణుండు; తత్ర = అ
చ్చట, యస్య = దేనియొక్క; తాః = ఆ;
శాఖాః = కొమ్మలు ; సమంతాత్ =
అంతటను; శతయోజనం = నూలుయో
జనములు; ఆయ తాః = పొడువులయిన
వో; తం (అధ్యాహృతము) = అట్టి ; మే
ఘాభం = మేఘముయొక్క కాంతివం
టికాంతిగలదియు, ఋషిభిః = ఋషుల
చేత, వృతం = చుట్టబడినదియనగు; న్య

గ్రోధం = వట్టి చెట్టును; అపశ్యత్ = చూ
గెను.
అచ్చటనా రావణుండు , నాలుగు
ప్రక్కలను నూలుయోజనముల నిడువు
గలకొమ్మలుగలదియు మేఘసమానం
బును ఋషులకు నివాస భూతంబునగు
న్యగ్రోధవృక్షమంజూచెను.
అని, తాత్పర్యము.

యస్య హస్తిన మాదాయ మహాకాయం చ కచ్చపమ్. ౨౮
భృతౌధం గరుడ శ్శాఖా మాజ గామ మహాబలిః

టీక॥ మహాబలిః = అధికమయినబల
ముగల; గరుడః = గరుత్మంతుండు ; హ
స్తినం = ఏనుంగును; మహాకాయం = పె
ద్దదేహముగల; కచ్చపం = తాచేలును;
ఆదాయ = తీసికొని; భృతౌధం = తిను
టకొను; యస్య (తస్య) = ఆచెట్టు
యొక్క; శాఖాం = కొమ్మను, ఆజగా

మ = పొందెను.
మున్ను మహాబలశాలియగు గరు
త్మంతుండు ఏనుంగును మహాకాయంబు
గుకచ్చపంబును దీసికొని, వానిందినుటకై
యాచెట్టుకొమ్మపైకివ్రాలెను.
అని, తాత్పర్యము.

తస్య తాం సహసా శాఖాం భారేణ పతగోత్రమః. ౨౯

సుపణః పణః బహు శౌం బభంజవ మహాబలః

టీక॥ మహాబలః=అధికమయినబల బభంజవ=ఁజీచెను.
మౌగల; పతగోత్తమః=పక్షిశ్రేష్ఠుండ మహాబలశాలియగు నాగరుత్తం
గుగరుత్తంతుండ; సహసా=శీఘ్రము తునిభారము తాళజాలక యాగెట్టు
న; ధారణ=బరువుచేత; తస్య= ఆ కొమ్ముతటాలనఁజేసినది.
వృక్షమయొక్క; శాఖాం= కొమ్మన; అని, తాత్పర్యము.

తత్ర వై ఖానసా మాషా వాలఖిల్యా వరీచిపాః. ౩౦
అజా బహువు ధూమాశ్చ సంగతాః పరమవయః

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; వరీచిపాః=కి లఖిల్యాః=వాలఖిల్యులును; సంగతాః=
రణములనుద్రావువారలును; అజాః= చేరినవారలు; బహువుః=అయిరి.
అయోనిజులును; ధూమాశ్చ = పొ ఆకొమ్మక్రింద, చంద్రసూర్యకిరణం
గనుత్రావువారలును; పరమవయః= బులుద్రావువారలును ధూమవులును,
ఉత్తమలయినబులునునగు; వై ఖా అయోనిజులునగు వైఖానసులునువాల
నసాః=వైఖానసులును; మాషాః= ఖిల్యులునుమాఘలునుమహాఘలుత
మాషగోత్రజులగు బులులును, వా పస్సుచేయుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

తేషాం దయాధం గరుడ స్తాం శాఖాం శతయోజనామ్. ౩౧
జగామాదాయ వేగేన తౌ చోభౌ గజకచ్చపౌ

టీక॥ గరుడః=గరుత్తంతుండ; తే గేన=వేగముచేత; జగామ=పోయెను.
షాం= ఆబులులయొక్క; దయా గరుత్తంతుండ, ఆబులులపైదయ
ధం=దయకొఱకు; శతయోజనాం= చేత, నూఱుయోజనంబుల నిడువుగల
నూఱుయోజనములనిడువుగల; తాం= యాశాఖనుఆగజకచ్చపంబుల రెంటినిం
అ; శాఖాం=కొమ్మను; తౌ=ఆ; గజక దీసికొని, వేగంబునంబోయెను.
చ్చపౌ=ఏనుంగును తాచేలును, ఉభౌ అని, తాత్పర్యము.
చ=రెంటిని; ఆదాయ=తీసికొని; వే

ఏకపాదేన ధర్మాత్మా భత్యుత్వా తదామిషమ్. ౩౨

నిషాదవిషయం హత్వా శాఖయా పతగోత్తమః

ప్రహషణ మతులం లేభే మోక్షయిత్వా మహామునీక. ౩౩

టీ॥ ధర్మాత్మా = ధర్మబుద్ధిగల, ప	పించి; అతులం = సరిలేని; ప్రహషణం =
తగోత్తమః = పక్షి శ్రేష్ఠుడగు గరుత్మం	సంతోషమును; లేభే = పొందెను.
తుండు, ఏకపాదేన = ఒకరకాలిచేత; త	ధర్మాత్ముండగు గరుత్మంతుండు
దామిషం = ఆహంసమును; భత్యు	ఒకరకాలిచే నెలిచి యాగజకచ్ఛపం
త్వా = తిని; శాఖయా = కొమ్మచేత; ని	బులందిని, యంత, నాశాఖచేసిపాదుల
షాదవిషయం = నిషాద గ్రామమును; హ	నందజంజంపి, చారలనుభక్షించి, య
త్వా = చంపి; మహామునీక = పూజ్యుల	మహామునులను విడిపించి, పరమసంతో
యినమునులను; మోక్షయిత్వా = విడి	షమునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

స తేనైవ ప్రహషేణ ద్విగుణీకృతవిక్రమః

అమృతానయనాధం వై చకార మతిమా న్మతిమ్. ౩౪

టీక॥ మతిమాక = అధికమయినబు	పాదపూరణాధము;) మతిం = బుద్ధి
ద్ధిగల, సః = ఆగరుత్మంతుండు; తేన =	ని; చకార = చేసెను.
ఆ, ప్రహషేణైవ = సంతోషముచే	బుద్ధిమంతుండగు నాగరుత్మంతుం
తనె; ద్విగుణీకృతవిక్రమః = రెండింత	డు, ఆసంతోషంబున రెట్టించినపరాక్ర
లుగాఁ జేయఁబడిన పరాక్రమముగల	మముగలవాఁడై, యమృతంబుదేరం ద
వాఁడై, అమృతానయనాధం = ఆ	లంచెను. అని, తాత్పర్యము.
మృతంబుదెచ్చుటకై ("వై" అనునది	

అయోజాలాని నిమగ్ధ్య భిత్వారత్నమయం గృహమ్. ౩౫

మహేంద్రభవనా ద్గుప్త మాజహారామృతం తతః

టీక॥ తతః = అంత ; సః (అధ్యా	జాలాని = ఇసుపకిటికీలను ; రత్నమ
హృతము) = ఆగరుత్మంతుండు; అయో	యం = రత్నవికారమయిన; గృహం =

శ్రీమద్రామాయణము*తిరణ్యకాండము. ౪౫

స ౩౫

ఇంటిని; భిత్వా=భేదించి; మహేంద్ర
భవనాత్=మహేంద్రునింటనుండి; గు
ప్తం=రక్షింపఁబడిన; అమృతం=అమృ
తమును; ఆజహార=తెచ్చెను.

అంత, నాగరుత్తంతుండు, ఇనుప

కిటికీలనుబగులఁగొట్టి, రత్నమయంబగు
గృహమునుభేదించి, మహేంద్రునింట
రక్షితంబైనయమృతంబుఁదెచ్చెను.
అని, తాత్పర్యము.

తం మహాషిఁగణై జుష్టం సుపణఁకృతలతుణమ్

నామ్నా సుభద్రం స్యగ్రోధం దదశఁ ధనదాసుజః. ౩౬

టీక॥ ధనదాసుజః = కుబేరునిత
మ్ముండగు రావణుండు ; మహాషిఁగ
ణై=పూజ్యులయినఋషుల సమూహ
ములతో; జుష్టం=కూడినదియు ; సుస
ణఁకృతలక్షణం=గరుత్మంతునిచేఁ జే
యఁబడినగుఱుతుగలదియు; నామ్నా=
పేరుచేత; సుభద్రం = సుభద్రమను;

తం=ఆ; స్యగ్రోధం=మట్టిచేట్టును; దద
శఁ=చూచెను.

కుబేరునితమ్ముండగు రావణుండు ,
మహాషిఁగేవితంబునుగరుత్మంతునిచేఁ
గొమ్మువిటిగినగుఱుతుగలదియు సుభ
ద్రమనుపేరుగలదియునగునాస్యగ్రోధ
క్షమునుజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తంతు గత్వా పరం పారం సముద్రస్య నదీపతేః

దదర్శా శ్రమ మేకాంతే రమ్యే పుణ్యే వనాంతరే. ౩౭

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆరా
వణుండు; నదీపతేః=నీలులగుఁ బెనిమి
టియైయున; సముద్రస్య = సముద్రము
యొక్క; పరం=ఆవలిదైన; పారం= గ
ట్టును; గత్వా=పొంది; ఏకాంతే= విజ
నమయినదియు; రమ్యే=సుందరమయిన
దియు; పుణ్యే=పవిత్రమునగు; వనాంత

రే=అడవిమధ్యమనందు; ఆశ్రమం= ఆ
శ్రమమును; దదశఁ=చూచెను.

అంతనారావణుండట్లు , సముద్ర
ముయొక్కయావలిగట్టుఁజేరి, యచ్చట
నేకాంతంబునురమణీయంబును బుణ్యం
బునగువనంబునడుమ, నొకయాశ్రమం
బుఁగనెను. అని, తాత్పర్యము.

తత్ర కృష్ణాజినధరం జటావల్కలధారిణమ్

దదశక నియతాహారం మారీచంనామ రాక్షసమ్. ౩౮

టీక॥ తత్ర = అచ్చట; కృష్ణాజినధ	దదర్శ = చూచెను.
రం = కృష్ణాజినమును దాల్చినవాఁడును;	రావణం డయ్యాశ్రమంబునఁ గృ
జటావలగలధారిణం = జటలను నార	ష్ణాజినంబును జటావలగలంబులును ధ
చీరలనుధరించినవాఁడును ; నియతా	రించినవాఁడును నియతాహారంబునగు
హారం = నిగ్రహింపఁబడిన యాహారం	మారీచం డను రాక్షసుంజూచెను.
బుగలవాఁడునగు; మారీచంనామ =	అని, తాత్పర్యము.
మారీచం డను; రాక్షసం = రాక్షసుని ;	

స రావణ స్సమాగమ్య విధివ త్తేనరక్షసా

మారీచేనా ర్చితో రాజా సర్వకామై రమానుషైః. ౩౯

టీక॥ రాజా = రాక్షసరాజుండు	అర్చితః = పూజింపఁబడినాఁడు.
గు; సః = ఆ; రావణః = రావణుండు; స	అంత, మారీచండు, రాక్షసరాజుం
మాగమ్య = చేరి; తేన = ఆ ; మారీచే	డగు రావణుండు వచ్చుటంజూచి, య
న = మారీచుండును ; రక్షసా = రాక్షసు	ధాశాస్త్రంబుగా, మనుష్య దులభం
నిచేత; విధివత్ = యధాశాస్త్రము	బులగునానావిధ మహాహాపదాధక
గా; అమానుషైః = మనుష్యసంబంధు	మలచేనతనింబూజించెను.
లుగాని; సర్వకామైః = సమస్తముల	అని, తాత్పర్యము.
యినకోరఁబడుపదాధకములచేతను ;	

తం స్వయం పూజయిత్వాతు భోజనే నోదకేనచ

అధోఽప హితయా వాచా మారీచో వాక్య మబ్రవీత్. ౪౦

టీక॥ మారీచః = మారీచుండు; స్వ	అముచేతను; పూజయిత్వాతు = పూ
యం = తానే; తం = ఆ రావణుని; భో	జించినంతనె; అధోఽపహితయా = అ
జనేన = భోజనముచేతను; ఉదకేన = జ	ధికమయినయధకముతోఁగూడిన; వా

చా=మాటచేత; వాక్యం=మాటచు ; ఒసంగిపూజించి, యతనింజూచి, య
అబ్రవీత్=చెప్పెను. ధికాధికసహితంబగు మాటచేసెట్లని,
మారీచుండు, అ రావణునకు , అ చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
ఘృకపాద్యంబులను ఆహారంబులను,

కచ్చి త్సుకుశలం రాజక్ లంకాయాం రాక్షసేశ్వర
కేనాధేన పున స్త్వం వై-తూణ్క మేవ మిహాగతః. ౪౧

టీక|| రాక్షసేశ్వర = రాక్షసుల హ=ఇచ్చటికి, అగతః=వచ్చినావు?
కుంబ్రుండుడవైన; రాజక్= రావణు రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా!
డా! లంకాయాం=లంకయుందు; సుకు లంకయందంతయుఁజేమమేకదా! నీవె
శలంకచ్చిత్ = మికి-లియుఁజేమమేక యంతశీఘ్రముగావలనిచ్చటి కెందు
దా? త్వంవై=నీవే; కేన=ఏ; అధేక పవచ్చినావు? అని, మారీచుండురావ
న=కార్యముచేత; పునః=మఱి; తూ ణునడిగెను, అని, తాత్పర్యము.
ణ్కం=శీఘ్రముగా; ఏవం=ఇట్లు ; ఇ

ఏవ ముక్తో మహాతేజా మారీచేన స రావణః
తతః పశ్చా ద్దిదం వాక్య మబ్రవీ ద్వాక్యకోవిదః. ౪౨

టీక|| మహాతేజాః= అధికమయిన క్యం=మాటను; అబ్రవీత్= చెప్పెను.
పరాక్రమముగలవాఁడును ; వాక్యకో మహాతేజుండునుమాటలు చెప్పట
విదః = మాటలయందుంబండితుండున యందుంబండితుండునగు రావణుండు,
గు; సః=ఆ; రావణః= రావణుండు; మారీచుండుచెప్పినమాటనువిని, యం
మారీచేన=మారీచునిచేత ; ఏవం=ఇ త, నీమాటంజెప్పెను.
ట్లు; ఉక్తః=చెప్పఁబడినవాడై; తతఃప అని, తాత్పర్యము.
శ్చాత్=అటుపిమ్మట; ఇదం=ఈ; వా

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, అపికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, పంచత్రింశత్సగః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థకచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండపంచత్రింశత్సగః టీక,
ముగిసినది.

ॐ

ష ట్త్రింశత్సగః ప్రారంభః.

మారీచ శ్రూయతాం తాత వచనం మమ భాషతః

అతోఽస్మి మమ చాతకస్య భవాహి పరమా గతిః. ౧

టీక॥ తాత=నాయనా! మారీచ=	వాక్=నీవు; పరమా=శ్రేష్ఠమయిన;
మారీచుడా! భాషతః (భాషమాట	గతిహి=గతివిగదా.
స్య)=చెప్పచున్నట్టి; మమ=నాయె	నాయనా! నేనుజెప్పమాట లన్ని
కూ; వచనం=మాట; శ్రూయతాం=	యువినుము; నేనుమిక్కిలియందుఃఖితుం
విసంబంధంగాక. అతః=దుఃఖితుండ	డనై తిని; అట్లాతుండనగునాకుంబ
ను; అస్మి=అగుచున్నాను. అతఃస్య=	రషగతివినివేకదా! అని, తాత్పర్యము.
దుఃఖితుండనగు; మమ = నాకు; భ	

జానీషే త్వం జనస్థానే యథా భ్రాతా ఖరో మమ

దూషణశ్చ మహాబాహు స్వసా శూర్పణఖావ మే. ౨

త్రిశిరాశ్చ మహాలేజా రాక్షసః షిశితాశనః

అశ్వేభ బహవ శ్శూరా లబ్ధలత్నా నిశాచరాః. ౩

వసంతి మన్నియోగేన రతివాసంచ రాక్షసాః

బాధమానా మహారణ్యే మునీన్ వై ధమకచారిణః. ౪

టీక॥ యథా = ఎట్లు; మమ = నా యొక్క; భాతా = తమ్ముడైన; ఖరః = ఖరుండును; మహాబాహుః = పెద్ద చేతులు గల; దూషణశ్చ = దూషణుండును; మేనాయోక్తాః స్వసా = చెల్లెలగు; శూపణఖాద = శూర్పణఖయును; మహావేజాః అధికమయిన పరాక్రమముగలవాండును, పితౄతాళనః = మౌనమెఱువఁగఁగలవాండునగు ; త్రిశిరాః = త్రిశిరుండను; రాక్షసశ్చ = రాక్షసుండను; అన్యే = ఇతరులయిన ; లబ్ధలక్ష్యాః = పొందఁబడినయుత్సాహముగలవారలును; శూరాః = యుద్ధమునందు భయములేనివారలును, నిశాచరాః = రాత్రులందిరుగువారలునగు; రాక్షసాః = రాక్షసులు; బహవశ్చ = పెక్కుండ్రును; మహారణ్యే = దండకారణ్యమునందు; మన్నియోగేన = నాయాజ్ఞ చేత; ధర్మచారిణః = ధ

ర్మమునాచరించునట్టి; మనీక్ = మనులను (“వై” అనునది పాదపూరితార్థము); బాహుశ్చ = బాధించుచు; రతివాసం = ప్రీతిచేసివసించటం గల్గునట్లుగా; జనస్థానే = జనస్థానమునందు; వసంతి = ఉన్నారో; తథా (అధ్యాహృతము) = ఉట్టు, త్వం = నీవు, జనీషే = ఎఱుంగుదువు.

నాతమ్ముండు ఖరుండును మహాబాహుండగు దూషణుండును నాచెల్లెలు శూపణఖయు మహావేజుండగు త్రిశిరుండును పఠియు సితరులగు శూరులయిన రాక్షసులు పెక్కుండ్రును , నాయాజ్ఞ చేదండకారణ్యంబున ధర్మచారులగు మనులను బాధించుచు, జనస్థానంబున నున్నారన సంగతి, నీకుం దెలిసియున్నది. అని, తాత్పర్యము.

చతుర్దశ సహస్రాణి రక్షసాం భీమకర్మణామ్

శూరాణాం లబ్ధలక్ష్యాణాం ఖరచిత్తాను వతినామ్. ౫

టీక॥ భీమకర్మణాం = భయంకరమయిన కార్యముగలవారలును; శూరాణాం = యుద్ధమునందు భయములేనివారలును; లబ్ధలక్ష్యాణాం = పొందఁబడినయుత్సాహముగలవారలును; ఖరచిత్తాను

నువతినాం = ఖరునిమనస్సు ననుసరించువారలునగు; రాక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; చతుర్దశ = పదునాలుగు; సహస్రాణి = వేలు; సంతి (అధ్యాహృతము) = ఉన్నది.

భృచుంకరకములును శూరులును పమనాలుగువేలమంది, ఖరునిక్రిందను మఱెఱాత్సహులునగు రాక్షసులు, న్నారు. అని, తాత్పర్యము.

తే త్వీదానీం జనస్థానే వసమానా మహాబలాః
సంగతాః పరమాయత్తా రామేణ సహ సంయుగే - ౬
నానాప్రహరణో పేతాః ఖరప్రముఖ రాక్షసాః

టీక॥ జనస్థానే = జనస్థానమునం దు; వసమానాః = వాసము సేయుచుం డునట్టి, మహాబలాః = అధికమయినబల ముగల; తే = ఆ, ఖరప్రముఖ రాక్షసా స్తు = ఖరుడుమొదలు గాఁగల రాక్షసు లును; ఇదానీం = ఇప్పుడు; నానాప్ర హరణోపేతాః = నానావిధములయిన యాయుధములతోఁ గూడినవారిలయి; పరమాయత్తాః = మిక్కిలియైనసన్నద్ధుల యి; సంయుగే = యుద్ధమునందు; రా మేణసహ = రామునితోఁగూడ; సంగ తాః = చేరినారు.
జనస్థానమునందు నివసించుచున్న మహాబలశాలగునాఖరుండు మొదల గురాక్షసులు, నానావిధాయుధంబు లంజేకొని, సన్నద్ధులయి, రామునితో యుద్ధంబుగావించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తేన సంజాత రోషేణ రామేణ రణమూఢాని, ౭
అనుక్త్వా పరుషం కించి చ్చరై ర్వాపారితంధనుః

టీక॥ సంజాతరోషేణ = పుట్టినకో లదిగాఁజేయఁబడినది.
పముగల; తేన = ఆ; రామేణ = రాముని అంత, నారాముండు, పరమకుపితం చేత; రణమూఢాని = యుద్ధాగ్రమునం డై, యుద్ధంబునఁ గొంచెమేనిపరుషవా దు; కించితే = కొంచెమయినను; పరు తకయాడక, ధనుస్సున, బాణంబులుగూ షం = కరినవచనమును; అనుక్త్వా = చె చిక, ధనుర్విద్యాపాండిత్యంబుఁ జూపె ప్పక; ధనుః = ధనుస్సు; శరైః = బాణము ను. అని, తాత్పర్యము.
లచేత; వ్యాపారితం = వ్యాపారముగ

చతుర్దశ సహస్రాణి రాక్షసా ముగ్ర తేజసామ్. ౮

శ్రీమద్రామాయణము* తిరణ్యకాండము.

౪౯౫

స ౩౨

నిహతాని శరై స్తీక్ష్ణై మానుషేణ పదాతినా

టీక॥ పదాతినా = కాలినడకనున్న తీక్ష్ణైః = కిఱకులయి; శరైః = బాణ
వాఁడును; మానుషేణ = మనుష్యుఁడు ములచేత; నిహతాని = వధింపఁబడినవి.
నగురామునిచేత; ఉగ్రలేజసాం = భ పదాతియునుమనుష్యుండునగురా
యంకరమయినపరాక్రమముగల; ర ముండొక్కఁడుభయంకర పరాక్రము
క్షసాం = రాక్షసులయొక్క; సహస్రా లగుపడునాలుగువేలరాక్షసులవధించె
ణి = వేలు; చతురదశ = పదునాలుగు; ను.అని, తాత్పర్యము.

ఖరశ్చ నిహత స్సంఖ్యే సూషణశ్చ నీపాతితః. ౯

హతశ్చ త్రిశిరాశ్చాపి నిభకాయా దండకాః కృతాః

టీక॥ సంఖ్యే = యుద్ధమునందు; ఖర బడినది.
శ్చ = ఖరుఁడును, నిహతః = చంపఁబడె ఖరుండు, దూషణండుఁడైశిరుండు,
ను. సూషణశ్చ = దూషణుండును; నిపా ఇమ్మహావీరులందఱు వధించబడిరి; ఇ
తితః = చంపఁబడినాఁడు. త్రిశిరాశ్చా ప్పడు, దండకారణ్యమున, ఋషులకు,
పి = త్రిశిరుండును; హతశ్చ = చంపఁబడె ఎంతమాత్రము భయము లేనట్లు చే
ను. దండకాః = దండకారణ్యము; నిభకాయా యఁబడినది. అని, తాత్పర్యము.
యాః = భయములేనిది; కృతాః = చేయఁ

పిత్రానిరస్తః క్రుద్ధేన సభార్యః క్షీణజీవితః. ౧౦

స హంతా తస్య నైన్యస్య రామః క్షత్రియపాంసనః

టీక॥ క్రుద్ధేన = కోపించినట్టి; పి ససః = క్షత్రియాధముండునగు; సః = ఆ;
త్రా = తండ్రిచేత; నిరస్తః = విడువఁబ రామః = రాముఁడు; తస్య = ఆ, నైన్య
డినవాఁడును; సభార్యః = భార్యతో గుడినవాఁడును; క్షీణజీవితః = నశించి స్య = నైన్యముయొక్క; హంతా =
నపాణముగలవాఁడును; క్షత్రియపాం వధించువాఁడు. కుపితుండగుతండ్రిచేదఱుమఁబడిన

వాఁడును భార్యసహితుండును, ఆయ | గునారామండు అంతటి నైస్యమునంత
స్పృహిణినవాఁడును క్షిత్రియాధముండున | యువధించివాఁడు అని, తాత్పర్యము-

దుశ్శీలః కరగ-శస్త్రీక్షో మూఖో లబ్ధో జితేంద్రియః. ౧౧
త్యక్త ధర్మో హ్యధర్మాత్తా ఘాతానా మహితే రణః

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆరా | డునందు ; రతోహి = ఆసక్తుడును
ముండు; దుశ్శీలః = దుష్టస్వభావుండు. గదా!
కరగ-శః=కూరుడు. త్రిక్షో = కరిషుఁ | ఆరాము డు, శుష్టుండు ; క్రూరుం
డు. మూఖః=మూఖుండు. లబ్ధో= | డు; కరినహృదయుండు; మూఖుండు;
ఆసహోతు. ఆజితేంద్రియః= జయింపఁ | లుబ్ధుండు ; ఇంద్రియంబులకు లోబడి
బడనియింద్రియములుగలవాఁడు . త్య | యుండువాఁడు; ధర్మంబువిడిచియుధ
క్తధర్మః = విడువఁబడినధర్మముగ | మ్మం బావరించువాఁడు ; ప్రాణుల
లవాఁడు అధర్మాత్తా = అధర్మము | కుఁగిడు గావించువాఁడు.
నందుబుద్ధిగలవాఁడు . ఘాతానాం= | అని, తాత్పర్యము.
బ్రాహ్మణులయొక్క ; అహితే = శీ

చేన వైరం వినారిణ్యే సత్త్వ మాశ్రిత్య కేవలమ్. ౧౨

కణనాసాపహరణౌ ద్భగీనీ మే విరూపితా

తస్య భార్యాం జనస్థానా స్తీతాం సురసుతోపమామ్. ౧౩

అనయిష్యామి విక్రమ్య సహాయ స్తత్ర మే భవ

టీక॥ చేన = ఏరామునిచేత, అర | యొక్క; భగీనీ=చెల్లెలగుశూర్పణఖ; వి
ణ్యే=అడవియందు; వైరంవినా=విరో | రూపితా = విరూపగాఁడేయఁబడిన
ధములేకయె, సత్త్వంకేవలం=బలము | దో; తస్య = అట్టిరామునియొక్క; భా
సుమాత్రమే; ఆశ్రిత్య=ఆశ్రయించి; క | ర్యాం = భార్యయైన; సురసుతోప
ణనాసాపహరణౌ = చెవులనుము | మాం = చేవకన్యతోఁబోల్కిగల; నీ
క్కును అపహరించుటవలన; మే = నా | తాం=నీతను; జనస్థానాత్=జనస్థాన

బుననుండి;విక్రమ్య=పరాక్రమించి;ఆన
యిష్యామి (అనేష్యామి)=తెచ్చెదను.
తత్ర=ఆవిషయమునందు; మే=నాకు,
సహాయః=తోడు,భవ=అగుము.

ఎవ్వడు,ఎంతమాత్రమ వైరములే
కున్నను, కేవలబలగర్వంబున, వనంబు

నందు,నాచెల్లెఁగూర్పణఖన,మకుటం
జెవులుగోసి, విరూపగావించెనో, ఆ
రామసిఘార్ధ్యనుదేవకన్యాసమానురా
లనుసీతం దేవలయు;నీవావిషయమునం
దుసాహాయ్యంబుగేయుము.

అని,తాత్పర్యము.

త్వయా హ్యహం సహాయేన పార్శ్వస్థేన మహాబలగిర
భ్రాతృభిశ్చ సురాకాయుధే సమగ్రా న్నాభిచింతయే

టీక॥ మహాబల = అధికమయినబల
ముగలమూరిచుండా! సహాయేన = తో
డైనవాండవును; పార్శ్వస్థేన=ప్రక్క
నున్నవాండవునగు; త్వయా = నీచేత;
భ్రాతృభిశ్చ=తమ్ములచేతను;యుధే =
యుద్ధమునందు; సమగ్రా = సంపూ
ర్ణులగు; సురాక = దేవతలను ; నా

భిచింతయేహి=తలంపనగదా!

మహాబలండువగుమూరిచుండా! నీ
వునునాతమ్ములును నాకు సహాయులు
గానాప్రక్కనుండగా , నేనయుద్ధం
బున, దేవతలందఱు నొకటిగావచ్చిన
ను, సరకుసేయకుందునుగదా!

అని,తాత్పర్యము.

త త్సహాయో భవ త్వం మే సమధోహ్యసి రాక్షసం॥

టీక॥ రాక్షస = మూరిచుండా!
తవే=అందువలన; త్వం=నీవు; మే =
నాకు; సహాయః=సహాయుండవు; భ
వ=అగుము. సమధోః= సమధుండ

వు; అసిహి=అగుచున్నావుగదా!

మూరిచుండా! అందువలన , నీవు
నాకుసహాయుండవగుము ;నీవుమిక్కిలి
యుసమధుండవు.అని,తాత్పర్యము.

వీర్యే యుద్ధేచ దర్శేచ నహ్యస్తి సదృశస్తవ

ఉపాయజ్ఞో మహాశూర స్సర్వమాయావిశారదః, ౧౬

టీక॥ వీర్యే = పరాక్రమమునందును; యుద్ధేచ = యుద్ధమునందును ; చ

<p>ర్యేచ=గణమునందును ; తవ=నీకు ; తుండవు.</p> <p>సదృశః=సమానుఁడు; నా స్తిహి=లేదుగాదా! త్వం (అధ్యాత్మతము)=నీవు; ఉపాయజ్ఞః=ఉపాయముచెలిసి నవాడవు; మహాక్ష=గొప్పవాడవు; శూరః=యుద్ధమునందుభయములేని వాడవు; సర్వమాయావిశారదః= సమస్తమయమును చెలిసినవాడవు-మ</p> <p>మస్తమలయిన మాయలందును బండి</p>	<p>పరాక్రమంబుననుదర్పంబుననుయోధంబునను నీకుసరియైనవాఁడెవ్వఁడునులేడు; నీవు, ఉపాయంబుచెలిసి నవాడవు; మహాశూరుండవు ; సమస్తమాయమును చెలిసినవాడవు-అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

వీతదధృ మిహ ప్రాప్త స్తత్సమీపం నిశాచర

శృణు తత్కమ సాహాయ్యే యత్కార్యం వచనా న్నమః॥౧౭

<p>టీక॥ నిశాచర=మారీచుఁడా! వీతదధృ=ఇందుకొఱకు; ఇహ= ఇచ్చటికి, త్వత్సమీపం=నీసమీపమును ; పాప్రః=పొందినాను. సాహాయ్యే=తోడుపాటునందు; మమ=నాయొక్క; వచనాత్=మాటవలన; యత్=ఏది; కా</p>	<p>ర్యం=చేయఁదగినదో; తత్=ఆ; కమ=కార్యమును; శృణు=వినుము. మారీచుఁడా! ఇందుకొఱకేనేననీ యొద్దకు వచ్చినాను ; నాకునీవు సాహాయ్యముసేయసేయచేయవలెనో చెప్పెదనువినుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

సౌవణ్య స్త్యం మృగో భూత్వా చిత్రో రజతబిందుభిః

ఆశ్రమే తస్య రామస్య సీతాయాః ప్రముఖే చరం॥౧౮

<p>టీక॥ త్వం=నీవు; రజతబిందుభిః=వెండిబిందువులచేత; చిత్రః= నానావర్ణముయిన; సౌవణ్యః= బంగారువికారముయిన; మృగః= జింక; భూత్వా=అయి; తస్య=ఆ; రామస్య=రామునియొక్క; ఆశ్రమే= ఆశ్రమమునం</p>	<p>దు, సీతాయాః= సీతయొక్క; ప్రముఖే=ఎదుటను; చరం=సంపరింభ్రము. నీవు , వెండిబిందువులతోనొప్పుచున్నబంగారుజింకరూపముధరించి, రామునియొద్దనున్న సీతయెదుటసంపరింభ్రము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౪౯

స ౩ =

త్వంతు నిస్సంశయం సీతా దృష్ట్వాతు మృగరూపిణమ్
గృహ్యతామితి భతాకారం లక్ష్మణంచాభిధాన్యతి. ౧౯

టీక|| సీతా=సీత; మృగరూపిణం=చెప్పగలదు.

జింకరూపముగల; త్వాంతు=నిన్నుమా సీత, కాంచనమృగరూపంబుధరించి
త్రము; దృష్ట్వాతు=చూచినంతనె; ని ననిన్నుఁజూచినంతనె, దీనింబట్టియిండ
స్సంశయం=నిస్సందేహముగా; గృ ని, తనపేనిమిటితోనులక్ష్మణునితోనుని
హ్యతాం=పట్టఁబడుఁగాక. ఇతి=అ స్సంశయముగాఁజెప్పెను.
ని; భతాకారం=పెనిమిటిని; లక్ష్మణం అని, తాత్పర్యము.
చ=లక్ష్మణునిఁ గూచి, అభిధాన్యతి=

తతస్తయో రపాయేతు మాన్యే సీతాం యథాసుఖమ్,
నిరాబాధో హరిష్యామి రాహు శ్చంద్రప్రభామివ. ౨౦

టీక|| తతః=అంత; తయోః=ఆరా వి=అపహరించెదను.

మలక్ష్మణులయొక్క; అపాయేతు= అంత, నారామలక్ష్మణులు పోయి
పోవుటకాఁగానే; మాన్యే=మాన్యప్ర నవెనుక, మాన్యంబగువరణ్యంబున, న
దేశమునందు; నిరాబాధః=అటంకము డ్డిలేనివాఁడనై, సుఖంబుగ రాహువుచం
లేనివాఁడనై; యథాసుఖం = సుఖము ద్రప్రభుగబలింపనట్లు, సీతనపహరిం
గా; రాహుః=రాహువు; చంద్రప్రభా చెదను. అని, తాత్పర్యము.
మివ= చంద్రునికాంతినివలె; హరిష్యా

తతఃపశ్చాత్సుఖం రామే భార్యహరణకశితే
విస్రబ్ధం ప్రహరిష్యామి కృతార్థే నాంతరాత్తనా. ౨౧

టీక|| తతఃపశ్చాత్ = అటుపిమ్మ ముగా; నిస్రబ్ధం=నిభయముఁగా; కృ
ట; భార్యహరణకశితే = భార్యన తాధేన=చేయఁబడినపనిగల; అం
పహరించుచేఁగృశింపఁజేయఁబడిన; తరాత్తనా= మనస్సుతో; ప్రహరిష్యా
రామే=రామునియందు; సుఖం= సుఖ వి= కొట్టెదను.

అంత, రాముండు, భార్యవీరహం గృతాధుండునైనభయంబు గాఁ, బ్ర
బునంబరమదూకిభితుండైకృశించును, గా హరించెను. అని, తాత్పర్యము.
పున, నతండు యుద్ధంబునకు వచ్చినను,

తస్య రామకథాం శ్రుత్వా మారీచస్య మహాత్మనః
శుషకం సమభవ ద్వక్త్రం పరిత్రస్తో బభూవ హ. ౨౨

టీక॥ రామకథాం = రామునిమా డినవాఁడు, బభూవ = ఆయెను “హ” అ
టను; శ్రుత్వా = విని; మహాత్మనః = అ సునది పాదపూరణార్థము.
ధికమయినబలముగల; తస్య = ఆ; మా రామునిపేరు విన్నంతనె మహా
రీచస్య = మారీచునియొక్క; ద్వక్త్రం = బలుండగునమ్మారీచునిలోరెండి, య
నోరు; శుషకం = ఎండినది; సమభ తండుపరవభీతుండయ్యె.
వత్ = అయినది. పరిత్రస్తః = భయప అని, తాత్పర్యము.

ఓష్ఠా పరిలిహక్ శుష్కా నేత్రై రనిమిషైరివ
మృతభూత ఇవాతక్స్తు రావణం సముదైక్షత. ౨౩

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ రావణుని; సముదైక్షత = చూచెను.
మారీచుండు; శుష్కా = ఎండిన, ఓష్ఠా = ఆమారీచుండు, ఎండినపెదవులం
పెదవులను; పరిలిహక్ = నాకుచు; అ దడుపుకొనుచు, చచ్చినవాఁడువలె
నిమిషైరివ (స్థితైః) = తొప్పపాటులే రమాతుండు, తొప్పపాటులేనికన్న
నట్లున్న; నేత్రైః = కన్నులతో; మృ లతో రావణుఁజూచుచుండెను.
తభూతఇవ = చచ్చినవాఁడువలె; ఆ అని, తాత్పర్యము.
తక్స్తు = దుఃఖితుండైయె; రావణం =

స రావణం త్రస్తవిషణ్ణచేతా
మహావనే రామపరాక్రమజ్ఞః
కృతాంజలిస్తత్త్వమువాచ వాక్యం
హితంచ తస్మై హిత మాత్మనశ్చ. ౨౪

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము.

౫౦౦

స ౩౭

టీక॥ మహావనే=దండకారణ్యము | తత్త్వం=యథార్థమునిగు; వాక్యం= నందు; రామపరాక్రమజ్ఞః= రాము మాటను, ఉవాచ=చెప్పెను.
నిపరాక్రమమును దెలిసినట్టి; సః=ఆమా దండకారణ్యంబుననిదివఱకురాము
రీచుడు; త్రస్తవిషణ్ణచేతాః=భయఁడి నిపరాక్రంబు నెఱింగియుండునట్టి య
నదియుదుఃఖితమునగు మనస్సుగలవాఁ మ్మాతీచుండు, పరమభీతుండై పరమ
డై; రావణం= రావణునిగూచి; త దుఃఖితుండై, చేతుల మొగిడ్చి, రావ
స్నేహ=ఆరావణునికొఱకును; హితం= ణంజూచి, యతఃకే.దనకునుహితంబు
మేలుగలిగించునదియ; ఆత్మనశ్చ=తన నుయధార్థంబునగు నీమాటంజెప్పెను.
కును; హితం=మేలుగలిగించునదియు, త ఆని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, షట్త్రింశస్సగః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థవంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండ షట్త్రింశస్సగః టీక,

ముగిసినది.

ॐ

స షట్త్రింశస్సగః ప్రారంభః.

తచ్ఛ్రుత్వా రాక్షసేంద్రస్య వాక్యం వాక్యవిశారదః

ప్రత్యువాచ మహాప్రాజ్ఞో మారీచో రాక్షసేశ్వరమ్. ౧

టీక॥ వాక్యవిశారదః = మాటల సులకుఁబ్రభుడగు రావణునియొక్క; యందుంబండితుండును; మహాప్రా తత్=ఆ; వాక్యం=మాటను; శ్రుత్వా= జ్ఞః=మహాపండితుండునగు; మారీచః= విని; రాక్షసేశ్వరం= రాక్షసులకురా మారీచుడు; రాక్షసేంద్రస్య=రాక్ష జయినరావణునిగూర్చి; ప్రత్యువాచ =

బదులుచెప్పెను.

మాటలయందుగట్టివాఁడును , మ
హాపండితుండునగుమారీచుండు , రా

క్షుసరాజుండగు రావణునిమాటనువిని ,

రావణుఁజూచి, యిట్లుచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

సులభాః పురుషా రాజక సతతం ప్రియవాదినః

అప్రియస్యతు పథ్యస్య వక్తా శ్రోతాచ దుల్భః. ౨

టీక॥ రాజక = రాక్షసరాజుండవ
గురావణుఁడా! సతతం = ఎల్లప్పుడు
ను ; ప్రియవాదినః = ప్రియములగుమా
టలఁజెప్పునట్టి; పురుషాః = పురుషులు;
సతతం = ఎల్లప్పుడును; సులభాః = సు
ఖముగాఁబొందఁ దగినవారలు. అప్రి
యస్య = ప్రియముకాని; పథ్యస్యతు =
హితమునకుమాత్రము; వక్తా = చెప్పు

వాఁడును; శ్రోతాచ = వినువాఁడును ;
దుల్భః = పొందఁగూడనివాఁడు.

రాక్షసరాజుండగు రావణుఁడా!

కీడుమేలెంచక ఇచ్చకములాడువారలు,
ఎల్లప్పుడును గావలసినంతమందిదొర
కుదురు; అప్రియమయినహితమునుజె
ప్పువాఁడునుజెప్పినచోవినువాడును, ఎ
వ్వఁడునులేడు. అని, తాత్పర్యము.

న నూనం బుధ్యసే రామం మహావీర్యం గుణోన్నతమ్

అయో క్తచార శ్చపలో మహేంద్రవరుణోపమమ్. ౩

టీక॥ అయో క్తచారి = నియోగిం
పఁబడనిచారులుగలవాఁడవును ; చప
లః = చంచలుండవునగు ; త్వం (అ
ధ్యాహృతము) = నీవు; రామం = రా
ముని; మహావీర్యం = అధికమయినపరా
క్రమముగలవానిఁగాను; గుణోన్నతం =
గుణములచేతనధికునిగాను ; మహేం
ద్రవరుణోపమం = దేవేంద్రునితోనువ
రుణునితోనుంబోల్కఁగలవానిఁగాను ;

నబుధ్యసే = ఎఱుంగవు. నూనం = ని
శ్చయము.

నీవు, చారులచేత్రువునిజాడఁదెలిసి
కొనలేదు, మఱియుఁజపలుండవుకావు
న, రాముండుమహా పరాక్రమశాలియై
నియుసమస్తసద్గుణ సంపన్నుండనియు
మహేంద్రవరుణులకు సాటివచ్చువాఁ
డనియు, నీకుఁదెలియలేదు , ఇదినిశ్చ
యము. అని, తాత్పర్యము.

అపిస్వస్తి భవే త్తాత సర్వేషాం భువి రక్షసామ్
అపిరామో నసంక్రద్ధః కుర్యాల్లోక మరాక్షసమ్. ౪

టీక॥ తాత=నాయనా భువి=	గా; సకుర్యాదపి = చేయకుండునా
భూమియందు ; రక్షసాఁ=రాక్షసుల	యేమి?
కు;సర్వేషాం = అందఱకును;స్వస్తి=	నాయనా' భూమిలోనికి రాక్షసు
మంగళము;భవేదపి=కలుగునాయేమి?	లకందఱకుమంగళముకలుగునా ? రా
రామః=రాముఁడు;సంక్రద్ధః= కోప	ముండుకోపించి, లోకములోరాక్షసు
మునొందినవాఁడై;లోకం = లోకము	లెలేకుండునట్లుచేయఁదాయేమి?
ను;అరాక్షసం= రాక్షసులలేనిదాని	అని,తాత్పర్యము.

అపి తే జీవితాంతాయ నోత్పన్నా జనకాత్మజా
అపి సీతానిమిత్తంచ నభవేద్వ్యసనం మమ. ౫

టీక॥ జనకాత్మజా=జనకమహారా	దుఃఖముచు ; నభవేదపి = కలుగదు
జుకూఁతురయినసీతాదేవి;తే= నీయొ	కదా?
క్క;జీవితాంతాయ= ప్రాణనాశము	సీతాదేసీమరణంబుకై పుట్టలేదా
కొఱకు;అపినోత్పన్నా=పుట్టలేదాయే	యేమి? సీతానిమిత్తముగానాకుదుఃఖ
మి?మమ=నాకు;సీతానిమిత్తం = సీత	ముకలుగదాయేమి?
యెకారణముగాఁగల ; వ్యసనంచ=	అని,తాత్పర్యము,

అపి త్వా మీశ్వరం ప్రాప్య కామవృత్తం నిరంకుశమ్
నవినశ్యే త్పురీ లంకా త్వయా సహ సరాక్షసా. ౬

టీక॥ కామవృత్తం= ఇచ్ఛాధీనమ	పట్టణము; త్వయాసహ=తోసిఁగూడ;
గురాచారముగలవాఁడవును ; నిరంకు	సరాక్షసా=రాక్షసులతోఁగూడినదై ;
శం=అడ్డలేనివాఁడవునగు; త్వాం= ని	నవినశ్యేదపి=నశింపదాయేమి?
న్ను ; ఈశ్వరం=ప్రభువునుగా; ప్రా	నిరంకుశంబుగామనసునకు వచ్చిన
ప్య=పొంది;లంకా=లంకయను;పురీ=	ట్లాచరించునట్టినిన్నునాధునిఁగాఁ బొం

డి, లంకాపురి, సీతోనుసమస్తరాతును | యేమి? అని, తాత్పర్యము.
లతోనుఁగూడచాశమనొందకుండునా

త్వద్విధః కామవృత్తోహి దుశ్శీలః పాపమంత్రితః
ఆత్మానం స్వజనం రాష్ట్రం స రాజా హంతి దుమతిః ౭

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు ; త్వద్విధః=నీ | రాష్ట్రం=రాజ్యమును; హంతిహి =
యట్టి; కామవృత్తిః= యధౌచ్ఛార నశింపఁజేసికొనుచున్నాఁడగదా!
ముగలవాఁడను; దుశ్శీలః = దుష్టస్వ ఎవ్వఁడు, నీవలెమనస్సునకువచ్చిన
భావుఁడును, పాపమంత్రితః= పాప ట్లాచరించుచుదుష్టస్వభావుండైపాపా
ముగలిగించునట్టియాలోచనముగలవాఁ లోచనముంజేయుచుండునో, అట్టిదు
డునో; సః=అట్టి; దుమతిః= దుష్ట మతియగురాజు , తన్నునుతనబం
బుద్ధియగు; రాజా = రాజు; ఆత్మా ధువును తనరాజ్యమును జెఱచు కొ
నం=తన్నును; స్వజనం=తనజనమును; నను. అని, తాత్పర్యము.

నచ పిత్రా పరిత్యక్తో నామర్యాదః కథంచన
నలుబ్ధో నచదుశ్శీలో నచక్షత్రియపాంసనః. ౮
నచధర్మగుణైః పీఠానః కౌసల్యానందవధానః
సత్త్వో నచ భూతానాం సర్వేషా మహితేరతః. ౯

టీక॥ కౌసల్యానందవధానః=కౌ సనశ్చ=క్షత్రియాధముఁడును; న=కాఁ
సల్యయొక్క-సంతోషమును వృద్ధిబొం డు. ధర్మగుణైః=ధర్మముచేతనుగు
దించునట్టిరాముండు; పిత్రా= తండ్రి) ణములచేతను; పీఠానశ్చ=విడువఁబడిన
చేత, పరిత్యక్తశ్చ= విడువఁబడినవాఁ వాఁడును; న=కాఁడు; తీక్ష్ణః=కూర్మ
డును; న=కాడు. కథంచన= ఎట్లుం డు; న=కాఁడు. సర్వేషాం=సమస్త
నను; అమర్యాదః= మర్యాదలేసివాఁ ములయిన; భూతానాం=ప్రాణులకు;
డును; న=కాఁడు. లుబ్ధః=అసగొన్న అహితే=కీడునందు; రతశ్చ=ఆసక్తుఁ
వాఁడు; న=కాఁడు. దుశ్శీలశ్చ=దుస్స్వ ఁడును; న=కాఁడు.
భావుఁడును; న=కాఁడు; క్షత్రియపాం రాముఁడు తండ్రిచేవఱుమఁగొట్టు

బడినవాఁడుకాఁడు; మర్యాదలేనవాఁడు నివాఁడుకాఁడు; క్రూరుఁడుకాఁడు ;
కాఁడు; లుబ్ధుఁడుకాఁడు ; దుష్టస్వభా సమస్తభూతంబులకును గీడుగావించు
వుఁడుకాఁడు; త్రిత్రియాధముఁడుకా వాఁడును గాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

వంచితం పితరం దృష్ట్వా కైకేయ్యా సత్యవాదినమ్
కరిష్యామీతి ధర్మాత్తా తాత ప్రవజితో వనమ్. ౧౦

టీక॥ తాత = నాయనా . కైకే విని; ప్రవజితం = పొందినాఁడు.
య్యా = కైకేయిచేత; వంచితం = మో నాయనా! తనతండ్రికైకేయికిమో
సత్యబడినవాఁడును; సత్యవాదినం = సపోయి సత్యపాతబద్ధుండై యుండు
సత్యముల నెచెప్పువాఁడునగు; పితరం = టంబూచి , ధర్మాత్ముండగురాముం
తండ్రి; దృష్ట్వా = చూచి; ధర్మా డుకైకేయికోరిగిగావించి , తండ్రిని
త్తా = ధర్మస్వభావుఁడగురాముండు; అసత్యదోషములేనవానిఁ గావించెదన
కరిష్యామీతి = చేసెదనని; ఉక్త్వా (అ నిచెప్పి, యడవికివచ్చినాఁడు.
ధ్యాహృతము) = చెప్పి; వనం = అడ అని, తాత్పర్యము.

కైకేయ్యాః ప్రియకామార్థం పితౄ దశరథస్యచ
హిత్యా రాజ్యంచ భోగాంశ్చ ప్రవిష్టో దండకావనమ్. ౧౧

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ రణ్యమును ; ప్రవిష్టః = ప్రవేశించి
రాముండు; కైకేయ్యాః = కైకేయి నాఁడు.
యొక్కయు; పితౄ = తండ్రియైన ; రాముండు , కైకేయికినిదశరథున
దశరథస్యచ = దశరథునియొక్కయు ; కునుసంతోషంబుగలుగుటకై , రాజ్యం
ప్రియకామార్థం = సంతోషమునెడు బునుభోగంబులనువిడిచి, దండకారణ్యం
కోకిఁకొఱకు; రాజ్యంచ = దొరతనము బునకువచ్చినాఁడు గానివేఱు గాదు,
ను; భోగాంశ్చ = భోగములను ; హి అని, తాత్పర్యము.
త్వా = విడిచి; దండకావనం = దండకా

నరామః కర్కశ స్తాత నావిద్వా న్నాజితేంద్రియః
అన్యతం దుశ్శ్రుతం చైవ వైవ త్వం వక్తు మహాసి. ౧౨

టీక॥ తాత=నాయనా! రామః= విన్నమాటను; వ క్తుం=చెప్పటకు, నా
రాముండు; కర్కశః=కఠినుండు; న= మాసి=తగినేతగవు.
కాండు. అవిద్వా= పండితుండుకా నాయనా! రాముండు, కూరుం
నివాండు; న=కాండు. అజితేంద్రియః= డుకాండు; మూఢుండుకాండు; ఇంద్రి
జయింపబడనియింద్రియములుగలవాం యవశ్యుండునుగాండు ; తప్పడుమా
డు; న=కాండు త్వం=నీవు; అన్యతం= టలనువినినీటిబద్ధముఁజెప్పరాదు.
అబద్ధమును; దుశ్శ్రుతం=చైవ=తప్పుగా అని, తాత్పర్యము.

రామో వి గ్రహవాక్ ధమక్ స్యాధు సృత్యపరాక్రమః
రాజా సర్వస్య లోకస్య దేవానాం మఘవానివ. ౧౩

టీక॥ రామః=రాముండు; విగ్రహ మనకును; రాజా=ప్రభువు.
వాక్=ఆకారముగల; ధమక్ = ధ రాముండు; ఆకారమునొందిన ధ
మక్=ము. సాధుః=సత్పురుషుండు. సత్య మ్=బంధగును; సత్పురుషుండు; స
పరాక్రమః= సత్యమయినపరాక్రమ త్యపరాక్రముండు; దేవతల కందింతు
ముగలవాండు. దేవానాం= దేవతల నుఇంద్రుండుప్రభువగునట్లు, జనులకంద
కు, మఘవానివ=ఇంద్రుండువలె; సర్వ ంకునుఅతండుప్రభుండు.
స్య=సమస్తమయిన; లోకస్య = జన అని, తాత్పర్యము.

కథం త్వం తస్య వైదేహీం రక్షితాం స్వేనతేజసా
ఇచ్ఛసి ప్రసభం హతుం ప్రభామివ వివస్వతః. ౧౪

టీక॥ త్వం=నీవు; తస్య=ఆ రాము తి=సూర్యునియొక్క; ప్రభామివ =
నియొక్క, స్వేన=తనదైన; తేజసా= కాంతినివలె; ప్రసభం=బలాతాగ్రము
పరాక్రమముచేత; రక్షితాం= రక్షిం గా; హతుం=హరించుటకు; కథం=
పఠడిన; వై దేహీం=నీతను; వివస్వ ఎట్లు; ఇచ్ఛసి= కోరుచున్నావు?

అట్టి రాముని తేజంబుచే సురక్షిత వ్వరేని, సూర్యుని కాంతిని హరింపఁగల
యయియున్న సీతాదేవిని బలాత్కారా? అని, తాత్పర్యము.
రంబుననీ వెట్లపహరింపఁ గోరెదవు? ఎ

శరాచ్చిష మనాధృవ్యం చాపఖడ్గేంధనం రణే
రామాగ్నిం సహసా దీప్తం న ప్రవేష్టుం త్వ మహాహసి. ౧౫

టీక|| త్వం=నీవు; రణే= యుద్ధము హాసి=తగవు.
నందు; శరాచ్చిష=బాణములెఞ్జాల నీవు, యుద్ధమునందు, బాణంబు
లుగాగలదియు; చాపఖడ్గేంధనం= ధ లెఞ్జాలలు గాఁగలదియుధనున్ను ఖడ్గం
నున్నను ఖడ్గమునే కట్టెలుగాఁ గలది బునెకట్టెలుగాఁగలదియు నెదిరింపనల
యు; అనాధృవ్యం=ఎదిరింపఁగూడనిది విగానిదియుఁబ్రజ్వలించుచున్నదియు న
యు; దీప్తం=మండుచున్నదియునగు; గురాముండను నగ్నిపెఱాత్రములో,
రామాగ్నిం=రాముండనునగ్నిపెఱాత్ర నెంతమాత్రముపడకుము.
మును; ప్రవేష్టుం=ప్రవేశించుటకు; నా అని, తాత్పర్యము.

ధనుర్వ్యాధితదీప్తాస్యం శరాచ్చిష మమవహణమ్
చాపపాశధరం వీరం శత్రునైస్యప్రహరిణమ్. ౧౬
రాజ్యం సుఖంచ సంత్యజ్య జీవితం శేష్ మాత్మనః
నాత్యాసాదయితుం తాత రామాంతక మిహాహసి. ౧౭

టీక|| తాత=నాయనా! త్వం (అ యుమండుచున్నదియునగు నోరుగాఁ
ధ్యావృతము) = నీవు; రాజ్యం=దొర గలవాఁడును; శరాచ్చిషం= బాణము
తనమును; సుఖంచ=సుఖమును ; ఆత్మ లెమంటలుగాఁగలవాఁడును; అమవహ
నః=ఆత్మకు; ఇష్టం = ప్రియమయిన; ణం=కుపితుండును; చాపపాశధరం=
జీవితంచ=బ్రతికియుండుటను; సంత్యజ్య ధనుస్సును బాశమును ధరించినవాఁడు
జ్య=విడిచి; ఇహ=ఇప్పుడు; ధనుర్వ్యా ను; వీరం= పరాక్రమశాలియును ; శ
దితదీప్తాస్యం= ధనుస్సెఱవఁబడినది త్రునైస్యప్రహరిణం = శత్రునైస్యము

నుసంహరించువాఁడునగు; రామంత
కం=రామండనుయముని; అత్యాసాద
యితం=మిక్కిలియొసమీపించుటకు;
నాహాసే=తగవు.

నాయనా! నీవు రాజ్యంబును సుఖంబు
నుబ్రయమయినజీవితంబును విడిచియి
ప్పుడు, ధనుస్సెలోకసంహారాధమ

యి తెజవఁబడిన నోరు గాఁగలవాఁడు
నుబాణంబులె జ్వాలలుగాఁగలవాఁడు
ను గుపితుండును జాపపాశంబులుదా
ల్చినవాఁడును వీరుండు శత్రుసైన్యంబు
లసంహరించువాఁడునగు, రామండను
యమునిచేతకుంజనవలదు.

అని, తాత్పర్యము.

అప్రమేయం హి తత్తేజో యస్య సా జనకాత్మజా

న త్వం సమర్థః స్తాం హతుం రామచాపాశ్రయాం వనే. ౧౮

టీక॥ సా=ఆ; జనకాత్మజా=జన
కమహారాజుకొమార్తేయయిన సీతా
దేవి; యస్య=ఎవ్వనిభార్యయో; తత్=
ఆ; తేజః=తేజస్సు, అప్రమేయంహి=
కొలఁదిలేనదిగదా! త్వం=నీవు; వనే=
అడవియందు; రామచాపాశ్రయాం=
రామునిధనుస్సేయవలంబముగాఁగల;
తాం=ఆసీతను; హర్తుం=హరించుట

కు; సమర్థః=సమర్థుఁడవు; న=
కావు.

ఆసీతకుఁబెనిమిటియైన రాముని
తేజస్సు, అప్రమేయమయినది; అట్టి
రామధనుస్సు నాశ్రయించియున్న సీ
తా దేవినిహరింపనీవు సమర్థుఁడవుకా
వు. అని, తాత్పర్యము.

తస్య సా నరసింహస్య సింహూరసహస్య భామిని

ప్రాణేభ్యోపి ప్రియతరా భార్యా నిత్య మనువ్రతా. ౧౯

టీక॥ సా=ఆ; భామిని = సీత, నర
సింహస్య = పురుషశ్రేష్ఠుండును; సిం
హూరసహస్య=సింహముయొక్కటొ
మ్మువంటిటొమ్ముగలవాఁడునగు; త
స్య=ఆరామునకు; పా' ప్రాణేభ్యోపి=పా'

ణములకన్నను; ప్రియతరా = మిక్కిలి
యొచ్చియురాలైన; భార్యా = భా
ర్య. నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; అనువ్రతా=
అనుసరించియుండునది.

ఆసీతను బురుషోత్తముండును సిం

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము.

౫౦౯

స ౩౭

హంబునకుంబోలె విశాలంబగు తో నుచుండును; అనీతయూ, నెల్లప్పుడను
మ్ముగలవాండునగునారాముండు, తన బెసమిటిననుసరించియేయుండును.
ప్రాణంబులకన్న నెచ్చుగాఁ జూచుకొని, తాత్పర్యము.

న సాధవ్యాయితం శక్యా మైథిలో జన్వినః ప్రియా
దీప్తస్యేవ హుతాశస్య శిఖా సీతా సుమధ్యమా. ౨౦

టీక॥ ఓజన్వినః = అధికమయినప వలె; వ్యవాయితం = ఎదిరించుటకు;
రాక్రమముగల రామునియొక్క; ప్రి నశక్యా = అలవికాదు.
యా = ప్రియురాలును; మైథిలీ = మిథిల మండుచున్నయగ్నిజ్వాలనుదాఁకుట
యందుంబుట్టినదియు; సుమధ్యమా = కలవిగానట్లు, ఎహంపరాక్రమశాలియ
సుందరమయిన నడుముగలదియునగు; గు రామునిప్రియభార్యయగు నాసీతా
సా = అ, సీతా = సీతాదేవి; దీప్తస్య = దేవిని, ధషణంపనెంతమాత్రమనలవి
మండుచున్న; హుతాశస్య = అగ్ని గాదు. అని, తాత్పర్యము.
హూత్రముయొక్క; శిఖేవ = జ్వాల

కిముద్యమ మిమం వ్యధం కృత్వాతే రాక్షసాధిప
దృష్ట్యే త్వం రణే తేన తదంతం తవజీవితమ్. ౨౧

టీక॥ రాక్షసాధిప = రాక్షసులకుఁ జీవితం = ప్రాణము; తదంతం = అదియె
బ్రభుండవగురావణుడా! తే = నీకు; యంతముగాఁగలది.
ఇమం = ఈ; వ్యధం = నిష్ప్రయోజన రాక్షసరాజుండవగురావణుడా! ని
మయిన; ఉద్యమం = ప్రయత్నమును; ప్రయోజనమగునీ ప్రయత్నమును గా
కృత్వా = చేసి; కిం = ఏమిప్రయోజన వించుటవలననీకేమి ప్రయోజనముగలు
ము? రణే = యుద్ధమునందు; తేన = ఆ గును? యుద్ధంబుననిన్ను రాముండుఎప్పు
రామునిచేత; త్వం = నీవు; దృష్ట్యే = డుచూచునో, ఆక్షణ మెనిప్రాణమునశిం
చూడఁబడుదు వేసి; తవ = నీయొక్క; చును. అని, తాత్పర్యము.

జీవితంచ సుఖంచైవ రాజ్యంచైవ సుదుర్లభమ్
యదీచ్ఛసి చిరం భోక్తుం మాకృధా రామనిప్రియమ్. ౨౨

టీక॥ జీవితంచ=పాణమును ; సుదులభం=దువేసి; రామవిప్రియం=రామనకప
ఖంచై=సుఖమును ; సుదులభం=కారమును; మాకృధాః=చేయవలదు.
మిక్కిలియుదులభమగు ; రాజ్యం జీవితంబునుసుఖంబును దులభం
చైవ = రాజ్యమును; చిరం = బగు రాజ్యంబును అనుభవింపఁ గో
మాకాలము ; భోక్తుం = అనుభ రుదువేసి, రామునిజోలికిఁబోవలదు,
వించుటకు ; ఇచ్ఛసియది = కోరు అని, తాత్పర్యము.

స సర్వై స్సచివై స్సాధకం విభీషణపురోగమైః

మంత్రయిత్యాతు ధర్మిష్ఠైః కృత్వా నిశ్చయ మాత్మనః॥౨౩

దోషాణాంచ గుణానాంచ సంప్రధార్య బలాబలమ్

ఆత్మనశ్చ బలం జ్ఞాత్వా రాఘవస్యచ తత్త్వతః॥ ౨౪

హితాహితం వినిశ్చిత్య త్తమం త్వం కర్తుమహాసి

టీక॥ సః=అట్టి;త్వం=నీవు; విభీషణపురోగమైః=మంత్రయిత్యాతు ధర్మిష్ఠైః=పరమ
పురోగమైః= విభీషణుండు ముందునడ చువాఁడుగాఁగల,ధర్మిష్ఠైః= పరమ
ధార్మికలగు; సచివైః = మంత్రుల తో; సర్వైస్సాధకం= అందఱిఁతోఁ
గూడ; మంత్రయిత్యాతు= ఆలోచిం చియు;ఆత్మనః=నీయొక్క;నిశ్చయం= నిశ్చయమును;కృత్వా=చేసి ; దోషా
ణాంచ=దోషములయొక్కయు;గుణా నాంచ=గుణములయొక్కయు ; బలా బలం=బలమునుఅబలమును; సంప్రధా ర్య=నిశ్చయించి;ఆత్మనః = తనయొ క్క;బలంచ=బలమును; రాఘవస్య= రామునియొక్క;బలం (అధ్యాహృత

ము)చ=బలమును;తత్త్వతః= యథా ధర్మముగా; జ్ఞాత్వా=ఎఱింగి;హితా హితం=మేలుకీడులను;వినిశ్చిత్య= నిశ్చ యించి; త్తమం = యుక్తమును ; క ర్తుం=చేయుటకు,అహాసి = తగు దువు.

నీవు, పరమధార్మికలగువిభీషణుం డుమున్నగుమంత్రులతో నాలోచించి, గుణదోషంబులనుబలాబలంబులనువిచా రించి,నీబలంబునురామునిబలంబును జ కరఁగఁగఁదెలిసికొని,కీడుమేలులనాలో చించి,యేదియుక్తమో దానింజేయు ము. అని, తాత్పర్యము.

అహంతు మన్యే తవ సత్తమం రణే
సమాగమం కోసలరాజసూనునా. ౨౫
ఇదంహి ధూయ శ్శృణు వాక్య ముత్తమం
త్తమంచ యుక్తంచ నిశాచరేశ్వర

<p>టీక నిశాచరేశ్వర = రాక్షసనా ధుండవగురావణుడా ! అహంతు = నేనుమాత్రము; రణే = యుద్ధముచం దు, కోసలరాజసూనునా = దశరథమ హారాజుకొడుకైనరామునితో; సమా గమం = కలియొటయును; త్తమం = యు క్తమునుగా; నమన్యే = తలంపను. త్త మంచ = తగినదియు; యుక్తంచ = యు క్తితోఁగూడినదియునగు ; ఉత్తమం = శ్రేష్ఠమయిన; ఇదం = ఈ; వాక్యం =</p>	<p>మాటను, ధూయః = పలిమాటు ; శ్శృ ణు = వినుము. రాక్షసరాజుండవగురావణుడా! నాకుమాత్రము, నీవుదశరథమహారా జపుత్రుండగు రామునితో యుద్ధంబు గావించుట వంచిదికాదని తోచుచు న్నది; నేనుమాటిమాటికిదీనినే చెప్పె దను ; యుక్తియుక్తంబును శేశకాల యోగ్యంబునగునీమాటనువినుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, సప్తత్రింశస్సర్గః.

ఇది, సప్తార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండసప్తత్రింశస్సర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్లో

అష్టత్రింశతసర్గప్రపంచః.

కదాచిదప్యహం వీర్యాశ్చ్యుటక్ పృథివీమిమామ్
బలం నాగసహస్రస్య ధారయక్ పర్వతోపమః. ౧
నీలజీమాతసంకాశస్తప్తకాంచనకుండలః
భయం లోకస్య జనయక్ కిరీటీపరిఘాయుధః. ౨
వ్యచరం దండకారణ్యే ఋషిమాంసాని భక్షయక్

టీక॥ కదాచిత్=ఒకానొకప్పుడు;	యం=భయమును; జనయక్=కలిగిం
అహమపి=నేనును; వీర్యాత్=పరాక్ర	మము; ఋషిమాంసాని=ఋషులమాం
మమువలన; ఇమాం=ఈ; పృథివీం=	సములను; భక్షయక్=భక్షించుచు ;
భూమిని; పర్యటక్=సంచరించుచు ;	దండకారణ్యే=దండకారణ్యమునందు;
నాగ సహస్రస్య=వీనుంగుల యొ	వ్యచరం=సంచరించితిని.
క్క-వేయింటియొక్క ; బలం=బ	మన్నొకప్పుడు, నేను, వేయిగజం
లమును; ధారయక్=ధరించుచు ;	బులబలంబుగలిగి, పర్వతకారుండనై, నీ
పర్వతోపమః=పర్వతముతోఁ బో	లమేఘవణుకండనై మంచి బంగారు
ల్కిగలవాడనై ; నీలజీమాతసంకా	పోగలుగుధరించి, కిరీటధరుండనై పరి
శః=నల్ల నిమేఘముతోసమానుండనై; త	ఘంబుచేతంగొని, లోకంబునకంతయు
స్తప్తకాంచనకుండలః=కాంచనబం	భయంబుగలిగించుచు, భూమింగ్రుమ్మ
గారుపోగలుగుగలవాడనై ; కిరీటీ=కి	రుచుచు, ఋషిమాంసంబుభక్షింపవల
రీటముగలవాడనై ; పరిఘాయుధః=	యునని, కొంతకాలముదండకారణ్యం
ఇనుపగుడియ యాయుధముగాఁ గల	బునసంచరించుచుంటిని.
వాడనై ; లోకస్య=లోకమునకు; భ	అని, తాత్పర్యము.

విశ్వామిత్రోధ ధర్మాత్మా మద్విత్తస్తో మహామునిః. ౩
స్వయం గత్వా దశరథం నరేంద్ర మిద మబ్రవీత్

టీక అధ=అంతఃధమాత్మా= ధ	ధునిగూచి=ఇవం=ఈమాటను; అబ్రవీ
మన్వభావుండగు; మహామునిః= పూ	త్=చెప్పెను.
జ్యౌజ్జైవమునియ్యిన; విశ్వామిత్రః=	అంతఃధమాత్ముండగు విశ్వామి
విశ్వామిత్రుడు; మత్=నావలన; త	త్రమహాముని, నాకుభయపడి, తానె,
స్త్రః=భయపడినవాడై; స్వయం=తా	దశరథమహారాజునొద్దకుఁబోయి, యి
నె, గత్వా=పోయి; నరేంద్రం = మను	ట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
ష్యులకుఁబ్రభువైన; దశరథం= దశర	

అద్య రక్షతు మాం రామః పర్వకాలే సమాహితః. ౪
మారీచా న్నే భయం ఘోరం సముత్పన్నం నరేశ్వర

టీక నరేశ్వర= మనుష్యులకుఁబ్ర	యము, సముత్పన్నం=ప్రట్టినది.
భుండవైనదశరథమహారాజా! అద్య=	దశరథమహారాజా! మారీచుండు,
ఇప్పుడు; రామః=రాముండు; పర్వకా	మమ్ముమీకిఁగలియు బాధించుచున్నాఁ
లే=పరువపుకాలమునందు; సమాహి	డు; కావున, నిప్పుడు, రాముండు , వ
తః=ఎచ్చరికగలవాడై; మాం = న	చ్చి , పవకకాలంబున నన్నురక్షింపు
న్ను; రక్షతు=రక్షించుఁగాక. మే=నా	చుండవలయును. అని , విశ్వామిత్రుం
కు; మారీచాత్=మారీచునివలన; ఘో	డుదశరథునితోఁజెప్పెను.
రం=భయంకరమయిన; భయం = భ	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవ మక్తో ధమాత్తా రాజా దశరథ స్తదా. ౫
ప్రత్యువాచ మహాభాగం విశ్వామిత్రం మహామునిమ్

టీక తదా = అప్పుడు; ధమాత్	యద్యద్యము గలవాఁడును ; మహాము
త్తా=ధమాన్వభావుండును; రాజా=	నిం= పూజ్యుండయినమునియైనగు; వి
రాజునగు; దశరథః=దశరథుండు ; ఇ	శ్వామిత్రం=విశ్వామిత్రుని; ప్రత్యువా
త్యేవం=అనియట్లు ; ఉక్తః=చెప్పఁబ	చ=బదులుచెప్పెను.
డినవాడై ; మహాభాగం=పూజ్యమైన	అప్పుడు, ధమాత్ముండగుదశరథ

మహారాజు , విశ్వామిత్రుండుచెప్పిన | త్రమహామునింజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.
మాటనువిని, మహాభాగుండగువిశ్వామి | అని; తాత్పర్యము.

బాలా ద్వాదశవషోఽయ మకృతాస్త్రుశ్చ రాఘవః. ౬

టీక|| అయం=ఈ; రాఘవః= రా | ఈరాముండు, పండ్రెండేళ్లపిన్న
ముండు; ద్వాదశవషణి= పండ్రెండే | వాడు; అస్త్రంబలనుఅన్నియుం జ
ళ్లుగల; బాలః= పిన్నవాడు. అకృతా | కర్కశాఁడెలియనివాడు.
స్త్రుః= నేవఁబడనియస్త్రములుగల | అని, తాత్పర్యము.
వాడును.

కామంతు మమ యత్రై నన్యం మయాసహ గమిష్యతి

టీక|| మమ=నాయొక్క; ; నైన్యం | గలదు.
తు=నైన్యమును; యత్ (అస్తి)= ఏది | నీవుకావలెనన్నచో , నానైన్యం
గలదో; తత్ (అధ్యాహృతము)= అ | బంతయు వెంటఁదీసికొనినేను వచ్చెద
వి; మయాసహ= నాతోఁగూడ; కా | ను. అని, తాత్పర్యము.
మం=ఈభేచ్ఛముగా; గమిష్యతి= పోఁ

బలేన చతు రంగేణ స్వయమేత్య నిశాచరాః. ౭

వధిష్యామి మునిశ్రేష్ఠ శత్రూంస్తే మనసేషి తాః

టీక|| మునిశ్రేష్ఠ=మునివరుండవగు | లను; వధిష్యామి=చంపెదను.
విశ్వామిత్రుండా! స్వయం=నేనే; చ | మునివరుండవగువిశ్వామిత్రుండా !
తురంగేణ=నాలుగంగములుగల; బలే | నేనెచతురంగనైన్యముతోవచ్చి, నీశత్రు
న=నైన్యముతో; ఏత్య=వచ్చి; తే=నీ | వులగురాక్షసులవధించివుచ్చెదను. అని,
యొక్క; మనసా=మనస్సుచేత; ఈ | దశరథమహారాజు, విశ్వామిత్రునితోఁ
షి తాః=కోరఁబడిన; శత్రూః= శ | జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
త్రువులయిన; నిశాచరాః= రాక్షసు

శ్రీ మద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౫౧౫

స ౩౨

ఇత్యేవ ముక్త స్వమునీ రాజాన మిద మబ్రవీత్. ౮

టీక॥ సః=ఆమునిః=విశ్వామిత్రమ	ను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
హమునిః; యేవం=అనియిట్లు; ఉక్తః=	ఆవిశ్వామిత్రమహాముని, దశరథమ
చెప్పఁబడినవాఁడై; రాజానం= దశరథ	హారాజుమాటను విని, యతనిఁజూచి
మహారాజును గూచి; ఇదఁ=ఈమాట	యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రామా న్నాన్య ద్బలం లోకే పర్యాప్తం తస్య రక్షసః

టీక॥ లోకే=లోకమునందు ; రా	చాలినదికాదు.
మాత్=రామునికన్న; అన్యత్=ఇత	లోకమున, రాముండుదక్క, మఱి
రమయిన; బలం=బలము; తస్య=ఆ ;	యెంతబలమయినను, ఆమారీచుసా
రక్షసః=మారీచునకు; నపర్యాప్తం=	ధింపనలవిగాదు. అని, తాత్పర్యము.

దేవతానా మపి భవాన్ సమరే వ్యభిపాలకః. ౯

టీక॥ భవాన్=నీవు ; సమరేఘ=	నీవు, యుద్ధంబులను దేవతలనుం
యుద్ధమునందు; దేవతానామపి = దే	గూడరక్షించినవాఁడవు.
వతలయొక్కయు; అభిపాలకః = పా	అని, తాత్పర్యము.
లించువాఁడవు.	

ఆసీత్తవ కృతం కమః త్రిలోకే విదితం నృప

టీక॥ నృప=దశరథమహారాజా! త	దశరథమహారాజా ! నీవు గావించిన
వ=నీయొక్క; కృతః=చేయఁబడిన; క	గొప్పకార్యములు, ముల్లోకంబులందు
మః=కార్యము; త్రిలోకే=మల్లోకం	నువీనుతిఁజెందియున్నవి.
బులయందును; విదితఁ=ప్రసిద్ధము; ఆ	అని, తాత్పర్యము.
సీత్=అయినది.	

కామ మస్తు మహా తైస్సన్యం తిష్ఠత్విహ పరంతప. ౧౦

టీక॥ పరంతప = శత్రువులఁదపింపఁ జేయునట్టిదశరథమహారాజా ! మహాత్ = గొప్పదగు; నైచ్చం = సేన; కామం = యే ధైర్యము గా; అస్తు = ఉండుగా క. ఇహ = ఇచ్చట; తిష్ఠతు = ఉండుఁగాక.

శత్రువులఁ దపింపఁజేయునట్టిదశరథమహారాజా! నీనైన్యముచాల గొప్పదె, అయినను దానితోఁబనిలేదు; అదంతయునిచ్చటనేయుండుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

బాలో ప్యేష మహాతేజా స్సమధః స్తస్య నిగ్రహే

టీక॥ బాలో = పిన్నవాఁడైనను; మహాతేజాః = అధికమయిన పరాక్రమము గల; ఏషః = ఈరాముండు; తస్య = ఆమారీచునియొక్క; నిగ్రహే = నిగ్రహిం

చుటయందు; సమధః = సమధుండు. ఈరాముండు బాలుండయినను, మహాజేబుండుగావున, నారాక్షసుని వధింపఁగలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

గమిష్యే రామ మాదాయ స్వస్తి తేస్తు పరంతప. ౧౧

టీక॥ పరంతప = శత్రువులఁదపింపఁ జేయునట్టిదశరథమహారాజా; రామం = రాముని; ఆదాయ = తీసికొని; గమిష్యే = పోయెదను; తే = నీకు; స్వస్తి = మంగళము; అస్తు = అగుఁగాక.

ధమహారాజా! అట్లుకావున నేను రామునిఁదీసికొనిపోయెదను; నీకుమంగళముగలుగుఁగాక. అని, విశ్వామిత్రుండు, దశరథునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శత్రువులఁదపింపఁజేయునట్టి దశర

వీవ మ క్త్వాశు సదుని స్త మాదాయ స్పపాత్త జమ్

జగామ పరమప్రీతో విశ్వామిత్ర స్సప్రమాశ్రమమ్. ౧౨

టీక॥ సః = ఆ; విశ్వామిత్రః = విశ్వామిత్రుండు; మునిః = ఋషి; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్త్వాత్ = చెప్పినంతనె; తం = ఆ; స్పపాత్త = రావకొమరుండగు,

తం = ఆరాముని; ఆదాయ = తీసికొని; పరమప్రీతో = మిక్కిలియు సంతోషించినవాఁడై; స్వం = తనదైన; ఆశ్రమం = ఆశ్రమమును; జగామ = పొందెను.

అనిశ్వామిత్రమహామని, యిష్టు శ్రమంబునకుం బోయెను.
చెప్పి, రాచకొనురుండగు రాముందీ అని, తాత్పర్యము.
సికొని, సరమసంతుష్టుడై, తనయా

తం తదా దండకారణ్యే యజ్ఞముద్దిశ్య దీక్షితమ్
బధూవో వస్థితో రామ శ్చిత్రం విష్ణో రయక్ ధనః ౧౩

టీక॥ తదా=తప్పుడు, రామః = స=అచ్యెను.
రాముడు; దండకారణ్యే= దండకా అప్పుడు, రాముడు, దండకార
రణ్యమునందు; చిత్రం= చిత్రవంశము న్నంబున, వస్థిశ్వామిత్రునాశ్రమము
యిచ; ధనః=విడిచి; విష్ణో రయక్= చుచు; గాంచనచిత్రతండుగుధనున్నచే
ధ్వనింపజేయుచు, యజ్ఞం= యాగ వింగొని జ్ఞానాదంబు పరిగించుచు,
మును; ఉద్దిశ్య=ఉద్దేశించి; దీక్షితం= యాగ దీక్షవహించిన విశ్వామిత్రునిచే
దీక్షనుబొందిన; తం=అనిశ్వామిత్రుని; తను, డెను. అని, తాత్పర్యము.
ఉపస్థితః= సమీపించినవాడ; బధూ

అజాతవ్యం జనశ్శ్రీమాక్ పద్మపత్రసభేక్షణః
ఏకవస్త్రధరోధన్వీ శిఖితనకమాలయా. ౧౪
శోభయక్ దండకారణ్యం దీప్తేన స్వేన తేజసా

అదృశ్యత తతో రామో బాలచంద్ర ఇవోదితః. ౧౫

టీక॥ తతః = అంత; అజాతవ్యంజ | లచంద్రుఁడువలె; అదృశ్యత = చూడఁ
నః = పుట్టనిపురుషచిహ్నములుగలవాఁ బడెను.
డును; శ్రీమాన్ = అధికమయినకాంతి | అంత, ఇంకను మీసములు మొదల
గలవాఁడును; పద్మపత్రనిభేత్తః = గుపురుషచిహ్నములు గలుగకున్నవాఁ
తామరపూతేకులతో సమానములయి ఁడునుశ్రీమంతుండును, దామజస్మాతే
నకన్నులుగలవాఁడును; ఏకవస్త్రధరః = కులుంబోలే విశాలసుందరంబులగు క
ఒక్కటెవస్త్రమునుదాల్చినవాఁడును; న్నులు గలవాఁడును ఒక్కటెవస్త్రం
ధన్వీ = ధనుస్సుగలవాఁడును; కనకమా బుగట్టుకొనియున్నవాఁడును బంగారు
లయా = బంగారుపుష్పమాలికతో; శి మాలికతోఁ జుట్టబడిన జుట్టుగలవాఁ
ఖీ = జుట్టుగలవాఁడునగు, రామః = రా ఁడునుదనదివ్యతేజంబున దండకారణ్యం
మఁడు; దీప్తేన = ప్రకాశించుచున్న; బునంతయు వెలిఁగింపుచున్న వాఁడు
స్వేన = తనదైన; తేజసా = కాంతిచేత; ను, నవోదితుండగు బాలచంద్రుని
దండకారణ్యం = దండకారణ్యమును; శో మాట్కిఁదేజరల్లుచున్నవాఁడునగు రా
భయన్ = ప్రకాశింపఁచేయుచు; ఉడి ముంజూచితిని. అని, తాత్పర్యము.
తః = ఉదయించిన; బాలచంద్ర ఇవ = బా

తతోహం మేఘసంకాశ స్తప్తకాంచనకుండలః

బలీ ద త్త వరో దర్పా దాజగామ తదాశ్రమమ్. ౧౬

టీక॥ తతః = అంత; మేఘసంకాశః = హం = నేను; దర్పాత్ = గర్వమువలన;
మేఘముతో సమానుండను; తప్తకాంచ నకుండలః = కాంచబడిన జంగారుపోఁ తదాశ్రమం = ఆవిశ్వామిత్రునియాశ్రమ
గుబుగలవాఁడును; బలీ = అధికమయినబ మునుగూచిఁ; ఆజగామ = వచ్చినాను.
లముగలవాఁడును ; దత్తవరః = ఇ అంత, మేఘాకారుండను మంచిబం
య్యబడినవరము గలవాఁడునగు ; అ గారుపోఁగుబుధరించి యున్నవాఁడును
బలవంతుండనువరంబులుపొందియున్న

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము.

౫౧౯

స ౩౮

వాండనగునేను, గర్వంబున, నావిశ్వా
మిత్రునాశ్రమంబునకుఁబోతిని.

అని, తాత్పర్యము,

తేన దృష్టః ప్రహృష్టోహం సహనై వాద్యతాయుధః

టీక॥ అహం=నేను; తేన = ఆరా త్ని.

మునిచేత; దృష్టః = చూడఁబడినవాఁ
డనై; ఉద్యతాయుధః = పట్టఁబడినయా
యుధముగలవాఁడనై; సహనైవ = శీ
ఘ్రముననె ; ప్రవిష్టః = ప్రవేశించి

నేను, ఆయుధధరుండనై, రాముం
డుచూచుచుండ, శీఘ్రంబుననాశ్రమం
బుఁబ్రవేశించితిని. అని, తాత్పర్యము.

మాంతు దృష్ట్వా ధనుస్స జ్య మసంభ్రాంత కృకారసః. ౧౭

టీక॥ సః=ఆరాముండు; మాం=న
న్ను; దృష్ట్వాతు=చూచినంతనె; అసం
భ్రాంతః=తొట్టుపడనివాఁడై; ధనుః=
ధనుస్సును; సజ్యం=అల్లెతాటితోఁగూ
డినదానిగా; కృకార=చేసెను.

ఆరాముండు, నన్నుజూచినంతనె
యెంతమాత్రముసంభ్రామంబు నొంద
క, ధనుస్సునుసజ్యంబుగావించెను.
అని, తాత్పర్యము.

అవజాన స్నహంమోహా ద్భ్రాలోయమితి రాఘవమ్

విశ్వామిత్రస్య తాం వేది మభ్యధావం కృతత్వరః. ౧౮

టీక॥ అహం=నేను; మోహాత్ =
అజ్ఞానమువలన; అయం=ఈతఁడు; భ్రా
లః=పిల్లవాఁడు; ఇతి=అని; రాఘవం =
రాముని; అవజానక్ = అవమానించు
చు; కృతత్వరః= చేయఁబడినత్వరగల
వాఁడై ; తాం=ఆ; విశ్వామిత్రస్య =
విశ్వామిత్రునియొక్క; వేది=యాగ

వేదినిగూచి; అభ్యధావం = పరుగె
త్తితిని.

నేను; అజ్ఞానంబున, “ఇతండుపిల్ల
వాఁడనిరామునిసరకుసేయక, వేగం
బున ; విశ్వామిత్రునియాగవేదికమీది
కిఁబోతిని.

అని, తాత్పర్యము,

తేన ముక్త స్త్రో బాణ శ్చిత శ్చత్రువిబహణః

టీ॥ తతః=అతః; తేన= ఆనా వివరబడినది.

నచేతః; శితః=కలుకైనదియూ; శత్రుః= అతః, నారాముండు, శత్రుసంహ
బహణః=శత్రువులవధించునదియూ; రణంబుగ నొక్కతీర్ణ బాణంబువిడిచెను.
గు; బాణః = బాణము ; ముక్తః= అని, తాత్పర్యము.

తేనాహంత్యా హతఃక్షిప్త స్సమద్రే శతయోజనే. ౧౯

టీ॥ అహంతు=నేనుమార్చుము; తేనాను.

న=అబాణముచేత ; అహతః=కొట్టె
బడినవాడనై; శతయోజనే=నూరు యోజనంబుల కావల సమద్రంబునం
యోజనంబులదూరముగల, సముద్రే= , డితిని.
సముద్రమునందు ; క్షిప్తః=వేయబడి అని, తాత్పర్యము.

నేచ్ఛతా తాత మాం హంతుం తదా వీరేణ రక్షితః

టీక॥ తాత=నాయనా ! తదా= నాయనా! అప్పుడు; వీరుండగురా
అప్పుడు; మాం = నన్ను; హంతుం= ముండు , నన్నువధింపనొల్లనందున,
వధించుటకు; నేచ్ఛతా=కోరనట్టి ; వీ నాప్రాణంబులుగొనక, రక్షించెను.
రేణ= పరాక్రమశాలియగు రాముని అని, తాత్పర్యము.
చేత; రక్షితః=రక్షింపబడినాను.

రామస్య శరవేగేన నిరస్తో హ వచేతనః. ౨౦

టీక॥ అహం=నేను ; రామస్య= అఘావం(అధ్యాహృతము)=అయితిని.
రామునియొక్క; శరవేగేన = బాణ నేను, రాముని బాణవేగంబునకు
వేగముచేత; నిరస్తః = త్రోయబడిన సమద్రంబునంబడిమూర్ఛనొందితిని.
వాడనై; అచేతనః=తెలివితేలివాడను; అని, తాత్పర్యము.

శ్రీ మద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౫౨

స ౩౨

పాతితోహం తదా తేన గంభీరే సాగరాంభసి

ప్రాప్యసంజ్ఞాం చిరాత్తాత లంకాం ప్రతిగతః పురీష్. ౨౧

టీక॥ తాత=నాయనా! తదా= అప్పుడు; అహం=నేను, తేన= ఆబాణము చేత; గంభీరే=లోతయిన; సాగరాంభసి=సముద్రజలమనందు; పాతితః=పడదోయింబడినవాడనై; చిరాత్=బహుకాలమునకు; సంజ్ఞాం= తెలివిని; పాప్ర్య=పొంది; లంకాం= లంకయన,	పురిం=పట్టణమును; ప్రతిగతః= పొందినాను. నాయనా! అప్పుడు, ఆబాణవేగంబున, నేను లోతయిన సముద్ర జలంబులంబడి, బహుకాలంబునకు సంజ్ఞనొంది, లంకానగరంబునకువచ్చినాను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

ఏవ మస్మి తదా ముక్త స్సహాయాస్తు నిపాతితాః

అకృతాస్త్రేణ బాలేన రామేణా క్లిప్తకమణా. ౨౨

టీక॥ అకృతాస్త్రేణ= నేర్వబడిన యస్త్రములుగలవాడను ; అక్లిప్తకమణా= దుఃఖకరముకానికార్యముగలవాడను; బాలేన = పిల్లవాడనగు; రామేణ=రామునిచేత; తదా=అప్పుడు; ఏవం=ఇట్లు; ముక్తః = విడువబడినవాడను; అస్మి = ఆయితిని. సహాయాస్తు=తోడైనవారలుమాత్రము; నిపాతితాః=చంపబడినారు. అప్పటికి రాముండుబాలుండు, ఇంకను అస్త్రములుగూడ నేచియుండలేదు; అట్లుండగానే, నాసహాయులనందఱవధించి, నన్నయంతటితోవిడిచెను. అని, తాత్పర్యము.

తన్వయా వార్యమాణస్త్యం యది రామేణ విగ్రహమ్

కరిష్యస్య పదం ఘోరాం క్షీప్రం ప్రాప్యసి రావణ. ౨౩

టీక॥ రావణ=రావణుడా ! తత్=అందువలన; త్వం=నీవు; మయా=నాచేత; వార్యమాణః = అడ్డగింపబడుచున్నవాడవయ్యె; రామేణ= రామతో; విగ్రహం=యొద్దమును ; కరిష్యసియది=చేయదువేసి ; క్షీప్రం=
--

౫౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౩౮

శీఘ్రముగాఁగూరారాం = భయంకరమ నేనుజెప్పినమాటను వినక, రామునితో
యినఁ; ఆపదం = ఆపదను; ప్రాప్యసి = యుద్ధముగావించువేసి, శీఘ్రమున, గొ
పొందఁగలవు. పృథ్వీపదంబొందఁగలవు.

రావణుడా! అట్లుకావున, నీవు, అని, తాత్పర్యము.

క్రీడా రతి విధిజ్ఞానాం సమాజోత్సవ శాలినామ్
రక్షసాంచైవ సంతాప మనధృక్ చా హరివ్యసీ. ౨౪

టీక॥ త్వం (అధ్యాహృతము) = నీ యమును; ఆహరివ్యసీ = తెచ్చెదవు.
వు; క్రీడా రతి విధిజ్ఞానాం = ఆటలయొ నీవుచెబుటయెగాక, నావిధంబు
క్కయ్యుసంభోగముయొక్కయ్యుగ్రమ గాఁగ్రీడలందేలుచు, నానావిధసంభో
మును దెలిసినవారలును; సమాజోత్సవ గరసంబనుభవింపుచునభలచేరి బహు
శాలినాం = సభలచేతను ఉత్సవములచే విధోత్సవనుభంబులంబొందుచున్న రా
తనుబ్రకాశించుచున్న వారలునగు; రక్ష త్సులకనుగూడ, సంతాపంబును నా
సాంచైవ = రాక్షసులకును; సంతా శంబును దెచ్చినవాడవగుచున్నావు.
పం = దుఃఖమును; అనధృక్ = అపా అని, తాత్పర్యము.

హమ్యక్ ప్రాసాద సంచాధాం నానారత్న విభూషితామ్
ద్రక్ష్యసి త్వం పురీం లంకాం వినష్టాం మైధిలీకృతే. ౨౫

టీక॥ త్వం = నీవు; హమ్యక్ ప్రాసా మయు; వినష్టాం = నశించినదాఁగా;
దసంచాధాం = మేడలచేతను రాజగృ ద్రక్ష్యసి = చూడఁగలవు.
హమలచేతను నిండినదియు; నానార హేడలచేతను రాజగృహములచేత
త్న విభూషితాం = నానావిధమయిన నునిండియుండునదియు నానావిధ మణు
మణులచేతనలంకరింపఁబడినదియు న లచేపలంకృతంబునగులంకాపురి సీతాని
గు; లంకాం = లంకయును; పురీం = ప మిత్తమయిన శింషుటం, జూడఁగలవు.
ట్టణమును; మైధిలీకృతే = సీతానిమిత్త అని, తాత్పర్యము.

అకుర్వంతోపి పాపాని శుచయః పాపసంశ్రయాత్

పరపాపై ర్విసశ్యంతి మత్స్య నాగహృదే యథా. ౨౬

టీక॥ పాపాని=పాపములను; అ
కువంతః=చేయనట్టి; శుచయోషి=
పరిశుద్ధులుగూడ; పాపసంశ్రయాత్=
పాపులసహవాసమువలన; పరపాపైః=
ఇతరులపాపములచేత; నాగహృదే=
సపకము నివసించునట్టి తటాకమునం
దు; మత్స్య ఇవ = మత్స్యములువలె;
విసశ్యంతి=నశింతురు.

సపకములు నివసించునట్టి తటాక
మునందుండుటచేమత్స్యములుగూడ గ
రుత్తుంతునిచేభక్షింపఁబడునట్లు , ఏ
పాపము నేఱుఁగనిపరిశుద్ధాత్ములుగూ
డఁ, దావులసహవాసముచేత, వారల
పాపదోషంబునఁ, దామునునశింతురు.
అని, తాత్పర్యము.

దివ్యచండన దిద్ధాంగాత్ దివ్యాభరణ భూషితాత్

ద్రక్ష్య స్యభిహతాత్ భూమా తవ దోషాత్తు రాక్షసాత్. ౨౭

టీక॥ తవ=నీయొక్క; దోషాత్తు=
దోషమువలననే; భూమా= నేలయం
దు; అభిహతాత్=కొట్టఁబడిన ; దివ్య
చండనదిద్ధాంగాత్ = దివ్యచండనము
చేఁబూయఁబడిన దేహముగలవారలు
ను; దివ్యాభరణభూషితాత్ = శ్రేష్ఠ
ములయినసొమ్ములచే నలంకరింపఁబడి
నవారలనగు; రాక్షసాత్ = రాక్షసు

లను; ద్రక్ష్యసి=చూడఁగలవు.

దివ్యచండనంబుమేననలందికొని ది
వ్యభూషణధారులయియుండు , రా
క్షసులు , నీదోషంబునంజేసి , రా
మ బాణాభిహతులయి , నేలంగూలి
యిండుటఁజూడఁగలవు.

అని, తాత్పర్యము.

హృతదారాత్ సదారాంశ్చ దశ విద్రవతో దిశః

హతశేషా నశరణాత్ ద్రక్ష్యసి త్వం నిశాచరాత్. ౨౮

టీక॥ త్వం=నీవు; హృతదారాత్=
విడువఁబడినభార్యలుగలవారలును; స

దారాంశ్చ= భార్యలతోఁగూడినవార
లును; దశ= పదియైన; దిశః=దిక్కు

లనుగూచిఁ; విద్రవతః= పరుగెత్తుచు
న్నవారలునగు; హతశేషాఁ= చంపఁ
బడఁగామిగిలిన; అశరణాఁ=రక్షకుఁ
డులేని; నిశాచరాఁ=రాక్షసులను; ద్ర
త్యసి=చూడఁగలవు.

నీవు, హతశేషులగురాక్షసులు, ర
క్షకుఁగానక, కొందఱుభార్యలంగూ
డవిడిచియుఁగొందఱుభార్యలతోను, ద
శదిశలకుంబరుగెత్తుటను జూడఁగలవు.
అని, తాత్పర్యము.

శరజాల పరిక్షిప్తా మగ్నిజ్వాలా సమావృతామ్

ప్రదగ్ధ భవనాం లంకాం ద్రత్యసి త్వం నసంశయః. ౨౯

టీక॥ త్వం=నీవు ; శరజాలపరిక్షి
ప్తాం=బాణసమూహములచేఁ జుట్టఁ
బడినదియు ; అగ్నిజ్వాలా సమావృ
తాం = నిష్పమంటలచేఁజుట్టఁబడినది
యు; ప్రదగ్ధభవనాం= దహింపఁబడిన
యిండ్లుగలదియునగు; లంకాం=లంక
ను; ద్రత్యసి=చూడఁగలవు. సంశయః=

సందేహము; న=లేదు.
నీవు, లంకాపురియంతయుబాణస
మూహంబులంగప్పఁబడి, అగ్నిజ్వాలా
సమావృతమయి, మండిపోయినవి
యుమండుచున్నవియునగుగృహంబుల
తోనుండుటంబూడఁగలవు; ఇందుకుసం
శయములేదు. అని, తాత్పర్యము.

పరదారాభి మర్షాత్తు నాన్యత్పాపతరం మహత్

ప్రమదానాం సహస్రంచ తవ రాజఁ పరిగ్రహః. ౩౦

టీక॥ రాజఁ=రాక్షసరాజుండవ
గురావణుఁడా ! పరదారాభిమర్షాఁ
త్తు=పరస్మైసంగమముకన్నను; అన్య
త్=ఇతరమయిన; మహత్ = గొప్ప
దగు; పాపతరం = మిక్కిలియుఁబాప
ముగలిగించుకార్యము; న=లేదు. తవ=
నీకు; పరిగ్రహశ్చ=భార్యలును ; ప్రమ

దానాం=(స్త్రీ)లయొక్క; సహస్రం=
వేయి.
రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా!
పర(స్త్రీ)సంగమముకన్నను వేతెయధిక
పాపమేదియులేదు ; నీకు, భార్య
లు వేయిమందియున్నారు ; పరస్త్రీ
లనపేక్షింపకుము. అని, తాత్పర్యము.

భవ స్వదారనిరత స్వకులం రక్ష రాక్షస

మాన మృద్ధిచ రాజ్యంచ జీవితం చేష్ట మాత్మనః ౩౮

టీక॥ రాక్షస=రావణుడా! స్వ	ఉకొనుము.
దారనిరతః=స్వభార్యలయందాసక్తుం	రా వణుడా ! పరస్త్రీలనువిడిచి,
డపుఃభవ=అగుము. స్వకులం= నీకులము	స్వభార్యలయందెయ్యసక్తుండవైయుం
ను; మానం=గౌరవముచ; ఋద్ధిచ=సం	డుము; నీవంశముచ గౌరవంబునుసం
పదను; రాజ్యంచ=రాజ్యమును; ఆత్మ	పదము రాజ్యమునుబ్రయింబగ జీవితం
నః=ఆత్మకు; ఇష్టం = ప్రియమయిన;	బునురక్షించుకొనుము.
జీవితంచ=ప్రాణమును; రాక్ష= కాపా	లని, తాత్పర్యము.

కళత్రాణిచ సౌమ్యాని మిత్రవగ్ం తథైవచ

యదీచ్ఛసి చిరం భోక్తుం మాకృధా రామ విప్రీయమ్ ౩౯

టీక॥ సౌమ్యాని= సౌందర్యముగ	కృధాః=నేయకుము.
ల; కళత్రాణి=భార్యలను; తథైవచ=	బహుకాలము సౌందర్య వతులగు
అల్లె; మిత్రవగ్ం = స్నేహితులను	భార్యల నుపభోగించుచు స్నేహితుల
మూహమును; చిరం= బహుకాలము;	తోఁగూడ సుఖంబు ననుభవించుటకుఁ
భోక్తుం=అనుభవించుటకు; ఇచ్ఛసియ	గోరుదువేని, రామునకెంతమాత్రము
ది=కోరుదువేని; రామవిప్రీయం = రా	పకారముగేయవలదు.
మునకప్రీయమయిన కార్యమును; మా	అని, తాత్పర్యము.

నివార్యమాణ స్సుహృదా మయా భృశం

ప్రసహ్య సీతాం యది ధషణ్యమి

గమిష్యసి క్షీణబల స్సహంభవో

యమక్షయం రామశరా త్రజీవితః. ౪౦

టీక॥ త్వం(అధ్యాత్మతము)= నీ	యా=నాచేత; భృశం=మిక్కిలియు;
పు; సుహృదా=స్నేహితుండవైన; మ	నివార్యమాణః = అడ్డగింపఁబడనివాఁడ

వయ్య; సీతాం = సీతాదేవిని ; ప్రస హమును; గమివ్యసీ=పొందగలవు.
హ్య=ఒలాత్కరించి ; ధవఁయివ్యసీ నేహితుండగు నేనుజెప్పినమా
యది=తిరస్కరింతువేని ; సబాంధ టనువినక, నీవు, బలాత్కారంబున, నీ
వః=బంధువులతోఁగూడినవాడవై ; తనపహరింతువేని, నీవు, రామబాణాభి
ణబలః=నశించినబలముగలవాడవై ; హతుండవై, బంధుసహితంబుగా నా
రామశరాత్తజీవితః=రామబాణముల శంబునొంది, యమపురంబు సేరింగలవు
చేనాకపిఁపఁబడిన ప్రాణములుగల అని, తాత్పర్యము.
వాడవై ; యమక్షయం= యమునిగృ

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,

అరణ్యకాండే, అష్టత్రింశత్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థః చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, అరణ్యకాండాష్టత్రింశత్సర్గః టీక,

ముగిసినది.

ప్ర

ఏకోన చ త్వారింశత్సర్గః ప్రారంభః.

ఏవమస్మి తదా ముక్తః కథంచి త్రేన సంయుగే

ఇదానీమపి యద్వృత్తం తచ్ఛృణుష్వ నిరుత్తరమ్ ౧

టీక॥ తదా=అప్పుడు; త్రేన = ఆ వాడను; అస్మి=అయితిని; ఇదానీమపి=
రామునిచేత; సంయుగే = యుద్ధము ఇప్పుడును; యత్=ఏది; వృత్తం=జరగ
నందు; కథంచిత్=అతిప్రయాసముచే నో, తత్=దాని ; నిరుత్తరం =
తనవం=ఇట్లు; ముక్తః= విడువఁబడిన బదులుమాట లేకుండునట్లు; శృణుష్వ=

వినుము.

అప్పుడు, బాల్యంబున, రముం
డు, యుద్ధంబున, నన్నెట్టకేలకును
న్నించివిడిచెను; ఇప్పుడు, అతనియా

వనంబువచ్చినవెనుక దిగిననమాచార
మునుజెప్పెను, మాతాడకీయూరక
వినుము. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసాభ్యా మహం ద్వాభ్యా మనిర్విణ్ణ స్తథాకృతః

సహితో మృగరూపాభ్యాం దండకావనమ్. ౨

టీక॥ అహం=నేను; తథాకృతః=అట్లుచేయబడినవాడనయ్యెను; అనివి-
ణ్ణః=వైరాగ్యమునొందనివాడనైనై;
మృగరూపాభ్యాం=జింకరూపముగ
ల; ద్వాభ్యాం=ఇద్దఱులను; రాక్షసా
భ్యాం=రాక్షసులతో; సహితః=మా
డినవాడనైనై; దండకావనం=దండకా

రణ్యమును, ప్రవిష్టః=ప్రవేశించితిని.

అట్లు, రముంచే, దెబ్బదినియు
నంతనురక్షణక, నేనువఱుల, జింక
లరూపుదాచినయిద్దఱి రాక్షసులతో
దండకారణ్యంబుజొచ్చితిని.

అని, తాత్పర్యము.

దీప్తజిహ్వా మహాకాయ శ్రీశ్ఛదంష్ట్రో మహాబలః

వ్యచరం దండకారణ్యం మాంసభక్షో మహామృగః. ౩

టీక॥ అహం(అధ్యాత్మతము)=
నేను; దీప్తజిహ్వా=పండుచున్ననాలు
కగలదియు; మహాకాయః=పెద్దశరీర
ముగలదియు; శ్రీశ్ఛదంష్ట్రః=కఱుకలయి
నకోటలుగలదియు; మహాబలః=అధిక
మయినబలముగలదియు; మాంసభ
క్షః=మాంసమునునదియునగు; మ
హామృగః=పెద్దజింకనై; దండకార

ణ్యం=దండకారణ్యమును; వ్యచరం=
పొందితిని.

నేను, వెలుంగుచున్న నాలుకయుం
గఱుక గోటలును పెద్దమీనును గలది
యుమహాబలంబును మాంసభక్షంబున
గుపెద్దజింకనై, దండకారణ్యంబునసం
చరించితిని. అని, తాత్పర్యము.

అగ్నిహోత్రేషు తీర్థేషు చైత్యవృక్షేషు రావణ

అశ్వంత ఘోరో వ్యచరం తాపసాన్ సంప్రదవన్యన్. ౮

టీక|| రావణ = రావణుడా! అ

రించితిని.

గ్నిహోత్రేషు = అగ్నిహోత్రముల

రావణుడా! నేను, భయంకరా

యందును, తీర్థేషు = పుణ్యతీర్థము

కారుండనై, యగ్నిహోత్రంబులయొ

లయందును; అశ్వంత ఘోరో = మిక్కిలి

ద్దన, బుణ్యతీర్థంబులయందునుజై త్య

యుభయంకరుండనై; తాపసాన్ =

వృక్షసమీపంబులండను, ఋషులనుభ

ఋషులను; సంప్రదవన్యన్ = మిక్కిలి

యపఱచుచు, నచరించుచుంటిని.

యుబెదరించుచు; వ్యచరం = సంచ

అని, తాత్పర్యము.

నిహత్య దండకారణ్యే తాపసాన్ ధమచారిణః

రుధిరాణి పిబం స్తేషాం తథా మాంసాని భక్షయన్. ౯

టీక|| అహం (అధ్యాత్మతము) =

మాంసాని = మాంసములను; భక్ష

నేను; దండకారణ్యే = దండకారణ్య

యన్ = భక్షించుచు; వ్యచరం (అధ్యా

మునందు; ధమచారిణః = ధమము

హృతము) = సంచరించితిని.

నావరించునట్టి; తాపసాన్ = ఋషు

దండకారణ్యంబున ధమంబునావ

లను; నిహత్య = వధించి; తేషాం = వా

రించుచుండుఋషులనువధించి, వార

రలయొక్క; రుధిరాణి = నెత్తురుల

లరక్తంబుగ్రోలుచు, మాంసంబుభక్షిం

ను; పిబన్ = త్రావుచు; తథా = అట్లు;

పుచుంటిని. అని, తాత్పర్యము.

ఋషిమాంసాశనః క్రూరస్తానయన్వనగోచరాన్

తథా రుధిర మత్తోహం విచరన్ ధమదూషకః. ౧౦

టీక|| అహం = నేను; ఋషిమాంసా

నివాడనై; వనగోచరాన్ = వనంబు

శనః = ఋషులమాంసమెయిహారము

ననగపడువారలను; త్రాసయన్ = భ

గాఁగలవాడనై; క్రూరః = దయలే

యపఱచుచు; రుధిర మత్తః = నెత్తురు

శ్రీ మ ద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౫౨

స ౩౯

చేమించినవాడనై ; ధర్మకదూష
కః = ధర్మమును దూషించినవాడ
నై; తదా=అట్లు; నిచరక్ = సంచరిం
చుచు; ఆసం (అధ్యాహృతము)= ఉం
టిని.
అని, తాత్పర్యము.

నేను, గూరుండనై ఋషులనూం

ఆసాదయం తదా రామం తాపసం ధర్మచారిణం
వై డేహీంచ మహాభాగాం లక్ష్మణంచ మహారథమ్. ౭

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము)=
నేను; తదా=అప్పుడు; తాపసం= ఋ
షియును; ధర్మచారిణం = ధర్మము
నాచరించువాడునగు; రామం=రాము
ని; మహాభాగాం=పూజ్యమయిన భాగ్య
ముగల; వై డేహీంచ = నీ తాడేవిని; మ
హారథం = తన్నును సారధిని గుఱ్ఱుల
ను గాపాడుకొనుచుం బదునొకండువే
లమందివిలుకాండతోబోరునట్టి ; ల
క్ష్మణంచ=లక్ష్మణుని ; ఆసాదయం=
పొందినాను.
అప్పుడు, నేను, ఋషివేషధరుండు
ను ధామికుండునగు రాముని, మహా
భాగురాలగు నీ తాడేవిని, మహారథుం
డగు లక్ష్మణునింజూచితిని.
అని, తాత్పర్యము.

తాపసం నియతాహరం సర్వభూత హితే రతం
సోహం వనగతం రామం పరిభూయ మహాబలమ్. ౮
తాపసోయ మితి జ్ఞాత్వా పూర్వవైర మనుస్మరక్
అభ్యధావంహి సంక్రద్ధ స్తీక్ష్ణశృంగో వృగాకృతిః. ౯
జిఘాంసు రకృత ప్రజ్ఞ స్తంప్రహర మనుస్మరక్

టీక॥ తీక్ష్ణశృంగః= కఠకులయినకొ
మ్ములుగల; వృగాకృతిః=జింకయొక్క
రూపమువంటిరూపముగల; సః= అట్టి;
అహం=నేను; పూర్వవైరం= మునుప
టివిరోధమును; అనుస్మరక్= తలంచు
చు; సంక్రద్ధః = కోపించినవాడనై;

తం=ఆ; ప్రహారం=దెబ్బను ; అనుప్త
రణ=తలంచుచున్నవాండనై, అకృతప్ర
జ్ఞః=చేయుటదనిబుద్ధిగలవాండనై, “అ
యం=ఈతండు, తాపసః=ఋషి, ” ఇతి=
అని; జ్ఞాత్వా=తలంచి; తాపసం=ఋషి
యును; నియతాహారం= నియమింపబ
డినయాహారముగలవాండను; సర్వధూ
తహితే=సమస్తప్రాణుల మేలునుడు;
రతం=ఆసక్తుండును; వనగతం= అడ
వినిబొందినవాండను; మహాబలం= అ
ధికమునబలముగలవాండనునగు ; రా
మం=రాముని; పరిభూయ= తిరస్క
రించి; జిహ్వాంసుః= వధింపఁగోరినవాం
డనై; అభ్యధానంహి= ఎదిరించిపరుగె

త్రితినిగదా!

కటకుగొమ్ములుగలజింకరూపంబు
దాల్చియున్న నేను , రామంజూచినం
తనె, మున్నతండునన్నుగొట్టినదెబ్బను
దలంచుకొని, మనుకటివై రంబుదలం
చి , యుక్తాయుక్తంబువిచారంపక ,
“ఈతండుతాపసుండుగా నున్నాడ;
ఇప్పుడేమి సేయఁగలఁడు?” అని, యెంచి
తాపసాకారుండును నియతాహారం
డును సర్వధూతహితహితాసక్తుండును బ
లశాలియునగు రామునిఁ దిరస్కరించి,
వధింపవలయునని , యాతనిపైకేటరు
గెత్తితిని. అని, తాత్పర్యము.

తేన ముక్తా ప్రయోదానా స్థితా కృత్రుణహణాః. ౧౦
వికృత్య బలవ చ్చాపం సుపథానిల నిగ్ధనాః

టీక॥ తేన=ఆరామునిచేత ; బల
వత్=బలముగల్గునట్లుగా ; చాపం=
ధనుస్సును; వికృత్య=అకషించి ; సు
పథానిలనిగ్ధనాః = గరుత్తుంతుని
యొక్క హావాయువుయొక్క యుధ్వసి
వకటిగలవియు; శితాః = తీక్ష్ణము
లును; శత్రునిబహణాః = శత్రువుల
నుజంపునవియునగు; బాణాః = బాణ

ములు; త్రయః=మూఁడు ; ముక్తాః=
విడువఁబడినవి.

ఆరాముండు , గరుత్తుంతునకును
వాయువునకునుంబోలె మహావేగంబుగ
లవియుఁ దీక్ష్ణములును శత్రు వధంబు
సేయునవియునగు మూఁడుబాణంబు
లుప్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

తేబాణా వజ్రసంకాశా స్సుముక్తా రక్తభోజనాః. ౧౧

ఆజగ్ను స్సహితా స్సవేక త్రయ స్సన్నత పర్వణః

టీక॥ వజ్రసంకాశాః = వజ్రముల	వై ; ఆజగ్నుః = వచ్చినవి.
తో సమానము లయినవియు ; సుము	వజ్రము లవలటియించి, జెసివలకుధ
క్తాః = చక్కగా విడవఁబడినవియు ; ర	నున్ననాకపిఁచి విడవఁబడినవియు ర
క్తభోజనాః = నెత్తురు ఆహారము గాఁగ	క్తంబు ద్రావునవియు సన్నత పర్వంబు
లవియు ; సన్నత పర్వణః = వంగినగను	ల సగునా బాణంబులు మూఁడునొకట
పులుగలవియునగు ; తే = ఆ ; త్రయః =	పెట్టమా పైకివచ్చినవి.
మూఁడైన ; బాణాః = బాణములు ; స	అని, తాత్పర్యము.
ర్వే = అన్నయ ; సహితాః = కూడిన	

పరాక్రమజ్ఞో రామస్య శిరో దృష్టభయః పురా. ౧౨

సముద్భృంతో ముక్త స్తావుహ రాక్షసా హతౌ

టీక॥ రామస్య = రామునియొక్క ;	వఁబడినాను. తౌ = ఆ ; రాక్షసా = రా
శరః = బాణము ; మయా (అధ్యాహృ	క్షులులు ; ఉభౌ = ఇద్దఱును ; హతౌ =
తము) = చాచేత ; పురా = మున్ను ; దృ	చలఁపఁబడినారు.
ష్టభయః = చూడఁబడినభయముగలది.	నేను రామ బాణవేగంబును మున్నొ
తతః (అధ్యాహృతము) = అందువలన ;	మా అనభవించి రాముని పరాక్రమం
రామస్య (అధ్యాహృతము) = రాముని	బు దెలిసికొనియున్నాను, గావునఁ, బ
యొక్క ; పరాక్రమజ్ఞః = పరాక్రమ	యగై తిత్తప్పించుకొంటిని ; ఆయిద్దఱు
మును దెలిసిన ; అహం (అధ్యాహృత	రాక్షసులు, వధింపఁబడిరి.
ము) = నేను ; సముద్భృంతః = పరుగె	అని, తాత్పర్యము.
ఞ్చినాను. తతః = అంత ; ముక్తః = విడు	

శరేణ ముక్తో రామస్య కథంచి త్పాప్య జీవితమ్. ౧౩

ఇహ ప్రవాజితో యుక్త స్తాపసో హం సమాహితః

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = నేతః = సమాధి నొందిన వాడనై; ఇహ = ఇ
 ను; రామస్య = రామునియొక్క; శరే
 ణ = బాణము చేత; ముక్తః = విడువఁబ
 డిన వాడనై; కథంచితే = ఎట్లకేలకు; జీ
 వితం = ప్రాణమును; ప్రాప్య = పొంది;
 ప్రవాణిజితః = సస్యసింఛిన వాడనై;
 యుక్తః = యోగము నొందిన వాడనై;
 తాపసః = తపోసిన్ధుడనై; సమాహి
 తః = సమాధి నొందిన వాడనై; ఇహ = ఇ
 న్నాను. నేను, రాముని బాణంబు వాతంబున
 క, ప్రాణంబు దక్కించుకొని, దుష్టకా
 ర్యంబుల నన్నియు విడిచి, తపోసిన్ధుండ
 నై యోగాభ్యాసంబు నేయుచు, చచ్చట
 నున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

వృక్షే వృక్షేచ పశ్యామి చీరకృష్ణా జినాంబరమ్. ౧౪
 గృహీత ధనుషం రామం పాశహస్త మివాంతకమ్

టీక॥ వృక్షే వృక్షేచ = ప్రతివృక్షము
 నందును; చీరకృష్ణా జినాంబరం = నార
 చీరలును గృష్ణా జినంబును వస్త్రములు
 గాఁగల వాఁడును; గృహీత ధనుషం =
 పట్టుకొనఁబడిన ధనుస్సుగల వాఁడును;
 పాశహస్తం = పాశము చేతం గల; అం
 తకమివ (స్థితం) = యముని వలెనున్న వాఁ
 ఁడును; రామం = రాముని; పశ్యామి =
 చూచుచున్నాను. రాముండు, నారచీరలును గృష్ణా జి
 నంబును దాల్చి ధనుషంబును పాశహ
 స్తుండగు యముని కై వడినతిభయంకరా
 కారుండై, నాకుఁ బ్రతివృక్షంబు నందును
 జూపట్టుచున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

అపి రామ సహస్రాణి భీతః పశ్యామి రావణ. ౧౫
 రామధూత మిదం సవ మరణ్యం ప్రతిభాతి మే

టీక॥ రావణ = రావణుడా! అ
 హం (అధ్యాహృతము) = నేను; భీతః =
 భయపడిన వాడనై; రామసహస్రా
 ణ్యపి = రాముల వేలనుగూడ; పశ్యామి =
 చూచుచున్నాను. మే = నాకు; ఇదం =
 ఈ; అరణ్యం = అడవి; సర్వం = అంత
 యు; రామధూతం = రామమయము
 గా; ప్రతిభాతి = తోచుచున్నది.
 రావణుడా! పెక్కువేల రాము
 లు, నాకంటిక గపడినాకు భయంబు గ

లిగించుచున్నారు; ఈయడవియంతయు ది. అని, తాత్పర్యము.

నాకురామమయముగా నగఁడుచున్న

రామమేవహి పశ్యామి రహితే రాక్షసాధిప. ౧౬

టీక॥ రాక్షసాధిప = రాక్షసులకుఁ | రాక్షసర జుండవగు రావణుడా!
బ్రహ్మండవైన రావణుడా! హితే = వి | ఎవ్వరును లేని ప్రదేశములందంతటను,
జనప్రదేశమునందు ; రామమేవహి = నాకురాముడతప్పుక పొడసూపు చు
రామునే, పశ్యామి = చూచుచున్నాను | న్నాడ. అని, తాత్పర్యము.

దృష్ట్వా స్వప్న గతం రామ మద్రుమామి విచేతనః

టీక॥ స్వప్న గతం = కలయందుఁ | చున్నాను.
బొందఁబడిన; రామం = రాముని ; దృ | కలలో రామనింజూచి, మూఁఁగ్గనాం
ష్టా = చూచి; విచేతనః = తెలివిదప్పిన | ది, పరమ భయంబునంగలవరించెదను.
వాడనై; ఉద్రుమామి = భ్రమించు | అని, తాత్పర్యము.

రకారాదీని నామాని రామత్రస్తస్య రావణ. ౧౭

రత్నానిచ రథానైచ్చ త్రాసం సంజనయంతి మే

టీక॥ రావణ = రావణుడా! రా | ను; సంజనయంతి = కలిగించుచున్నవి.
మత్రస్తస్య = రామునివలనభయపడిన ; రావణుడా! నాకు , రాముని
మే = నాకు; రకారాదీని = రకారము | వలనిభయంబునంజేసి, రకారముమొద
మొదటఁగల; నామాని = పేళ్లయిన ; టగల , రత్నములురథములుమొదలగు
రత్నానిచ = రత్నములును; రథానైచ్చ | పేళ్లుగూడ , మహాభయంబుగలిగించు
వ = రథములును; త్రాసం = భయము | చున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

అహం తస్య ప్రభావజ్ఞో నయద్ధం తేన తే క్షమమ్. ౧౮

బలింవా నముచింవాపి హన్యాద్ధి రఘునందనః

టీక॥ అహం=నేను; తస్య=ఆ రా

ధి=వధించునగుదా!

మునియొక్క; ప్రభావజ్ఞః=ప్రభావము

ఆరాముని ప్రభావంబునాకుం జ

నుచెలిసినవాడగు ; తే=నీకు ; తేన=

క్కంఠాఁడెలియును; కావున , నతని

ఆరామునితో, యుద్ధం=పోరు; ఓమం=

తోయుద్ధముసేయుటనీకెంతమాత్రము

తగినది; న=కాదు, రఘునందనః=రా

తగదు, రాముండు, బలినిగానినముచి

ముండు , బలింవా = బలినిగాని ; న

నింగాని , వధింపఁజాలినంతటిమహాప

ముచింవాపి=నముచినిగాని ; మాన్యా

రాక్రమశాలి. అని, తాత్పర్యము.

రణేరాషేణ యుద్ధస్య తుమాంవా కురు రాక్షస. ౧౯

నతే రామ కథాకార్యా యది మాం ద్రష్టు మిచ్ఛసి

టీక॥ రాక్షస=రావణుఁడా ! ర

నకార్యా=చేయఁదగినదికాదు.

ణే=యుద్ధమునందు; రాషేణ= రాము

రావణుఁడా! శివు, రామునితోయు

నితో, యుద్ధస్య= పోరిననుచున్నాడు.

ద్ధముచేసెనుజేయుము ; ఊరకున్నను

క్షమాంవా=బ్రతుకనుగాని; కురు= చే

ఊరకుండుము, నీయిష్టము ; నీవు, న

యము. మాం=నన్ను; ద్రష్టు = చూ

న్నుఁజూడఁగోరుదువేని , రామునిప్ర

చుటకు; ఇచ్ఛసియది = కోరుదువేని;

స్తాపమునుమాత్రమునాయొద్దజేయకు

తే=నీకు; రామకథా= రామునిమాట,

ము. అని, తాత్పర్యము.

బహవ స్సాధవో లోకే యుక్తా ధమః మనస్థితాః ౨౦

పరేషా మపరాధేన వినష్టా స్సపరిచ్ఛదాః

టీక॥ లోకే= లోకమునందు; ధ

చే; సపరిచ్ఛదాః = పరివారముతోఁ

మః=ధర్మమును; అనస్థితాః = అ

గూడినవారలయి; వినష్టాః = నశించి

నశించినవారలును; యుక్తాః = యో

నారు.

గృలునగు, సాధవః = సత్పురుషులు;

లోకమునందు యోగ్యులును ధా

బహవః=పెక్కింఁడు; పరేషాం = ఇ

మిఁకులునగు సత్పురుషులు పెక్కిం

తరులయొక్క; అపరాధేన= దోషము

ఁడు, ఒరులయపరాధంబున, బరివా

శ్రీమద్రామాయణము*తిరణ్యకాండము.

౫౩౫

స ౩౩

రజనంబులతోఁగూడ , నాశంబునొందియున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

సోహం తవా పరాధేన వినశ్యేయం నశాచర. ౨౧

టీక॥ నిశాచర = రావణుడా! సః =	రావణుడా! అట్టిసాధువృత్తి న
అట్టి; అహం = నేను; తవ = నీయొక్క;	వలచిచియున్న నేను, నీయపరాధం
అపరాధేన = దోషముచేత , వినశ్యే	బున, నాశంబునొందుదును.
యం = నాశమునొందుదును.	అ, తాత్పర్యము.

కురుయత్రే త్తమం తత్త్వ మహంత్యా నానుయామిహ

టీక॥ యత్ = ఏ; తే = నీకు ; త్త	ధము.)
మం = యుక్తమో; తత్ = కాని; త్వం =	నీకేది యుక్తముగాఁబోయినో, ఆ
నీవు; కురు = చేయుము. అహం = నే	ప్రకారము నీవు చేసికొనుము; చాకక్క
ను; త్యా = నీన్ను; నానుయామి = వెంట	అలేదు; నీతిఁగూడ నెఱతమాత్రమురా
డింపను ("హ" అనునదిపాదపూరణ)	ను. అని, తాత్పర్యము.

రామశ్చహి మహాలేజా మహానత్త్వో మహాబల. ౨౨

అపి రాక్షసలోకస్య నభవే దంతకోహి సః

టీక॥ మహాలేజాః = అధికమయిన	కునజనమునకు; అ. తేజః = యమఁడు
తేజస్సుగలవాఁడును; మహానత్త్వః =	నభవేదపి = కాఁడా యేమి?
అధికమయినదైర్యము గలవాఁడును ,	మహాలేజాండును మహాదైర్యండును
మహాబలిః = అధికమయినబలముగల	మహాబలుండునగుచారాముండు, రాక్ష
వాఁడునగు; సః = ఆ; రామశ్చహి =	సులనందలను, వధింపక, విడువఁడు.
రాముండును; రాక్షసలోకస్య = రా	అని, తాత్పర్యము.

యది శూర్పణఖా హేతో జనస్థాన గతః ఖరః. ౨౩

అతివృత్తో హతః పూర్వం రామేణాన్లిష్టకమణా

అత్ర బ్రూహి యథాతత్త్వం కోరామస్య వృత్తిక్రమః. ౨౪

టీక॥ పూర్వం = మొదట; శూపణా
ఖాపేతోః = శూపణాఖానిమిత్రమ
యి, జనస్థానగతః = జనస్థానమునొంది
నవాడును; అతివృత్తః = దుర్మా
గుడునగు, ఖరః = ఖరుడు; అక్లిష్టక
మణా = దుఃఖకరముకాని కార్యముగ
ల; రామేణ = రామునిచేత ; హతోయ
ది = చంపఁబడినవాడగు నేని; అత్ర = ఈ
విషయమునందు; రామస్య = రాముని
యొక్క; వ్యతిక్రమః = తప్పుకః = ఏది?
యథాతత్త్వం = యథార్థముగా;
బూహి = చెప్పుము.

రాముండొరులకుదుఃఖముగలిగించు
వాడుకాడు, “శూపణాఖనువిరూప
గావించెను; అకోపంబునయొద్దంబునకు
వచ్చినఖరునివధించెను.” అని రాముని
పైదోషంబుచెప్పుదువుకాబోలు; శూ
పణాఖసీతనుబాధింపఁ బోవుటచే రా
ముండావిడనువిరూపగావించెను ; ఖ
రుండు, మైఁబడికొట్టవచ్చినందు వలన,
నాత్మసంక్షాధకమయ్యియుతనివధిం
చెను; ఇందు రామునితప్పేయి యున్న
ది; యథార్థముగాఁజెప్పుము.

అని, తాత్పర్యము.

హితం వచో బంధు హితార్థినా మయా
యథోవ్యమానం యది నాభి పత్యసే
సబాంధవ స్త్యక్త్యసి జీవితం రణే
హతోద్య రామేణ శరై రజిహ్నైః. ౨౫

టీక॥ బంధుహితార్థినా = బంధు
వును మేలుగోరువాడనగు; మయా =
నాచేత; యథోవ్యమానం = యథా
ర్థముగాఁజెప్పఁబడుచున్న; హితం =
మేలుగలిగించువట్టి; వచః = మాటను,
నాభిపత్యసేయది = అంగీకరింపవేని;
అద్య = ఇప్పుడు; రణే = యుద్ధమునం
దు; సబాంధవః = బంధువులతోఁగూ
డినవాడనై; రామేణ = రామునిచే

త; అజిహ్నైః = కుటలముగాఁబోన
ట్టి; శరైః = బాణములచేత ; హతః =
కొట్టఁబడినవాడనై; జీవితం = ప్రాణ
మును; త్యక్త్యసి = విడువఁగలవు.

బంధుండనునీ మేలుగోరువాడను న
గునేను యథార్థముగాఁ జెప్పునట్టి
మాటనంగీకరింపవేని, యుద్ధంబునరా
మునిబాణంబులనభిహతుండనై బంధు
సహితంబుగాఁ బ్రాణంబులు విడువం

శ్రీ మద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౫౩౭

స ౪౦

గలవు. అని, మారీచుండు, రావణునకుంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, వీకోనచత్వారింశస్సగః.
ఇది, సప్తష్టాథఃము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రా
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండైకోనచత్వారింశస్సగః టిక,
ముగిసినది.

అం

చత్వారింశస్సగః ప్రారంభః.

మారీచేన తు తద్వాక్యం తుమం యుక్తం నిశాచరః
ఉక్తో నప్రతిజగ్రాహ మతుకామ ఇవాపదమ్. ౧

టిక॥ నిశాచరః = రావణుండు;	తె, నప్రతిజగ్రాహః = స్వీకరించలేదు.
మారీచేన = మారీచునిచేత ; తుమం =	రావణుండు, మారీచుండు యుక్తి
తగినదియు; యుక్తం = యుక్తితో	యుక్తంబుగా నెంత చెప్పినను, జావ
గూడినదియునగు; తత్ = ఆ ; వాక్యం =	గోరినవాడుమందును బుచ్చుకొననట్లు
మాటను; ఉక్తస్తు = చెప్పబడినవా	మారీచునిమాటనంగీకరింపడయ్యె.
డయ్యె; మతుకామః = చావగోరి	అని, తాత్పర్యము.
నవాడు; ఇవాపదమివ = మందునువ	

తం పథ్యహితవక్తారం మారీచం రాక్షసాధిపః
అబ్రవీ త్పురుషం వాక్య మయుక్తం కాలచోదితః. ౨

టిక॥ రాక్షసాధిపః = రాక్షసుల	చోదితః = మృత్యువుచేరజేరింపబడి
కుంబ్రభుండయినరావణుండు ; కాల	నవాడై; పథ్యహితవక్తారం = మేలు

గలిగించుమాటనుజెప్పువట్టి; తం = అ; మారీచం = మారీచునిగాచి; పరుషం = కఠినమును; అయ్యుక్తం = సరిగా నిడియుచుగూ; వాక్యం = మాటను; అటవీల్ = చెప్పెను.

రాక్షసరాజుండగు రావణుండు, కాలచోదితుండై, మేలుగలిగించుమాటలంజెప్పినమారీచుఁజూచి, పరుషంబును అయ్యుక్తంబునగునీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

య తిర్రలేత దయ్యుక్తార్థం మారీచ వయి కధ్యతే
వాక్యం నిష్ఫల మత్యర్థ ముప్తం బీజ వివాహ రే. ౩

టీక॥ మారీచ = మారీచుఁడా! యత్ = ఏ; అయ్యుక్తార్థం = అనుచిత మయినయర్థముగల; ఏతత్ = ఈమాట; వయి = నాయందు; కధ్యతే కిల = చెప్పఁబడుచున్నదో; బౌషరే = చవుటి నేలయందు; ఉప్తం = ఉంచఁబడిన; బీజమివ = విత్తనమువలె; తత్ (ఆధ్యాత్మతము) = అ; వాక్యం = మాట; అత్య

ర్థం = మిక్కిలియు; నిష్ఫలం = ఫలము లేనిది. మారీచుఁడా! నావిషయమయి, ఇట్లు చెప్పరానిమాటలంజెప్పినావు; చవుటి నేలయందువేయఁబడినవిత్తనమువలె, నీమాటలంతయువ్యర్థము. అని, తాత్పర్యము.

త్వద్వాక్యై న్నతుమాం శక్యం భేత్తు రామస్య సంయగే
పాపశీలస్య మూఢిస్య మానుషస్య విశేషతః. ౪

టీక॥ పాపశీలస్య = పాపస్వభావుండును; మూర్ఖస్య = మూర్ఖుండును; విశేషతః = విశేషించి; మానుషస్య = మనుష్యుండునగు; రామస్య = రామునియొక్క; సంయగే = యుద్ధమునందు; మాం = నన్ను; భేత్తుం = భేదించుటకు; త్వద్వాక్యైః = నీమాటలచేత; నశక్యంతు = ఎ

తమాత్రమనలవిగాదు. పాపిష్ఠుండును మూఢుండును విశేషించి మనుష్యుండునగు రామునితో యుద్ధంబుసేయు విషయమునందు, నన్నుమఱింప, నీమాటలచే నెంతమాత్రము శక్యముగాదు. అని, తాత్పర్యము.

యస్త్యక్త్వా సుహృదో రాజ్యం మాతరం పితరం తథా
 (స్త్రీ)వాక్యం ప్రాకృతం శ్రుత్వా వన మేకపదేతతః, ౫

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; ప్రాకృతం=	హృతము)=అట్టి రాముండు; మూఖః=
ఉపయోగములేని; (స్త్రీ)వాక్యం=కై కే	(అధ్యాహృతము)=మూఖుఁడు,
యిమాటను; శ్రుత్వా=విని; ఏకపదే=	అడువియగుకై కేయిచెప్పినయుప
ఒకక్షణముననె; సుహృదః=స్నేహితు	యోగములేని మాటనువిని, తత్క్షణ
లును; రాజ్యం=దొరతనమును; మా	మున, స్నేహితులను రాజ్యంబునుండ
తరం=తల్లి ని; తథా=అట్లు; పితరం=	లిదండులను విడిచివనంబుఁజేరి నంతటి
తండ్రిని; త్యక్త్వా=విడిచి; వనం=అడవి	మూఖుండు రాముండు,
ని; గతః=పొందినాఁడో; సః(అధ్యా	అరి, తాత్పర్యము.

అవశ్యంతు మయాతస్య సంయుగే ఖరఘాతినః
 ప్రాణైః ప్రియతరా సీతా హతకవ్యా తవ సన్నిధౌ, ౬

టీక॥ సంయుగే=యుద్ధమునందు;	మగానే, హతకవ్యా=హరింపఁబడవ
ఖరఘాతినః=ఖరునివధించినట్టి; తస్య=	లసినది.
ఆరామునికి; ప్రాణైః(ప్రాణేభ్యః)=	యుద్ధంబునఖరునివధించినట్టిదుర్దా
ప్రాణములకన్నను; ప్రియతరా=ప్రి	గుండగునారామునకు, బ్రాణంబుల
యరాలైన; సీతా=సీత; తవ=నీయొ	కన్నఁబ్రేయతరయగుభార్యనుసీతను, నీ
క్క; సన్నిధౌ=సమీపమునందు; మ	యెదుట, నేనవశ్యముహరింపవలయు
యా=నాచేత; అవశ్యంతు=అవశ్య	ననినిచ్చయించితిని. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం మే నిశ్చితా బుద్ధి హృది మారీచ వతకేతే
 న వ్యావతకయితం శక్యా సేంద్రై రపి సురాసురైః, ౭

టీక॥ మారీచ=మారీచుఁడా! ఏవం=	ద్రైః=ఇంద్రునితోఁగూడిన; సురాసు
ఇట్లు; నిశ్చితా=నిశ్చయింపఁబడిన; బు	రై రపి=దేవతలచేతనుఅసురులచేతను;
ద్ధిః=బుద్ధి; మే=నాయొక్క; హృది=మ	వ్యావతకయితం=మఱిించుటకు; న
నస్సునందు; వతకేతే=ఉన్నది. సేం	శక్యా=అలవిగాదు.

మారీచుడా! ఈ ప్రకారంబున నేనురా నురుగునందలు నొకటియైన
నుమనంబున నిశ్చయించుకొనియున్నాను ముట్టుజాలను.
ను ; ఈనిశ్చయమును దేవేంద్రుండ అని, తాత్పర్యము.

దోషం గుణంవా సంపృష్ట స్తవ్వ మేవం వక్తు మహా సి
అపాయంవా పుష్పపాయంవా కార్యస్యాస్య విశ్వయే. ౮

టీక॥ త్వం=నీవు; అస్య= ఈ; కా ఏవం=ఇట్లు; వక్తుం=చెప్పటకు; అహా= సి=తగుదువు.
ర్యస్య=పనియొక్క; వినిశ్చయే = నిశ్చ సీ=తగుదువు.
యించుటవిషయమయి; దోషం= దోష ఈకార్యమనిశ్చయించు విషయమ
మునుగాని; గుణంవా = గుణమునుగా యి , ఉపాయాపాయంబులనుగాని
ని; అపాయంవాపి= అపాయమునుగా గుణదోషంబులను గానిచెప్పుమని నేన
ని; ఉపాయంవా = ఉపాయమునుగా డిగిసట్లును, నీకిట్లు చెప్పవచ్చును.
ని; సంపృష్టః= అడుగఁబడినవాడవై; అని, తాత్పర్యము.

సంపృష్టేన తు వక్తవ్యం సచివేన విశ్చితా
ఉద్యతాం జలినా రాజ్ఞే య ఇచ్ఛేన్నూతి మాత్మనః. ౯

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; ఆత్మనః=తన డవలయును.
యొక్క; భూతిం=సంపదను; ఇచ్ఛేత్= సంపదంబొందఁగోరిన పండితుండ
కోరునో; తేన (అధ్యాహృతము)= గుమంత్రి, తన్నురాజడిగిపిమ్మటనే,
అట్టి; సంపృష్టేన=అడుగఁబడిన; విప చేతులుమోడ్చుకొని , తనకుఁదోచి
శ్చితా=పండితుండగు ; సచివేన= నదిరాజునకుఁజెప్పుకొనవలయును; అ
మంత్రచేతనె; ఉద్యతాంజలినా= ఎత్తఁ డుగనియెడఁజెప్పఁగూడదు.
బడిన చేమోడ్పుగలవానిచేత ; రా అని, తాత్పర్యము.
జ్ఞే=రాజుకొఱకు; వక్తవ్యం=చెప్పఁబ

వాక్య మప్రతి కూలంతు మృదుపూర్వం హితం శుభమ్
ఉపచారేణ యుక్తం వ వక్తవ్యో వసుధాధిపః. ౧౦

టీక॥ వసుధాధిపతి=రాజు ; అప్ర
తికూలం=విరుద్ధముగానిదియు ; మృ
దుపూర్వం = మెత్తనిది ముందుగలది
యు; హితం = మేలుగలిగి చుండుదియు,
శుభం=మంగళశకరంబును ; ఉపచారే
ణ=వినియోగముతో; ముక్తంచ= కూడి
నదియునగు, వాక్యంతు=మాటనే ; వ

క్తవ్యం=చెప్పవలయును.
అట్లుచుఁత్రరాజునకుహితంబుం జె
ప్పటలొను, రజునకువిరుద్ధముగాకుం
డునుమృదువుగనునయగహితంబుగను
మంచిమటలగునుజెప్పవలయును.
అని, తాత్పర్యము.

సావమదకంతు య ద్వాక్యం మారీచ హిత ముచ్యతే
నాభినందతి తద్రాజా మానాహూక మానవజీతమ్. ౧౧

టీక॥ మారీచం=మారీచుండా ! సా
వమదకం=తిరస్కారముతోఁగూడిన ,
యత్=ఏ, హితం=మేలుగలిగించునట్టి ;
వాక్యంతు=మాటమాత్రము; ఉచ్యతే=
చెప్పబడుచున్నదో, మానవజీతం=
సమ్మానముచేపడువలడిం; తత్=ఆ
మాటను; మానాహూకం=సమ్మానము

నకుఁదగిన; రాజా=రాజు; నాభినంద
తి=అంగీకరింపఁకు.
మారీచుండా ! తిరస్కారముతోఁ
జెప్పబడునేనియది హితవాక్యమయిన
నుసమ్మానరహితమగుటచే , రాజున
మ్మానయొగ్గుండుకావునదాని నంగీక
రింపఁడు అని, తాత్పర్యము.

పంచరూపాణి రాజానో ధారయం త్యమితౌజసః
అగ్నే రింద్రస్య సోమస్య వరుణస్య యమస్యచ. ౧౨

టీక॥ అమితౌజసః=కొలఁదిలేని ప్ర
తాపముగల; రాజానః=రాజులు; అ
గ్నేః=అగ్నియొక్కయొ; ఇంద్రస్య=ఇం
ద్రునియొక్కయొ; సోమస్య=చంద్రుని
యొక్కయొ; వరుణస్య = వరుణుని
యొక్కయొ; యమస్య=యమునియొ
క్కయొ; రూపాణి = ఆకారములను;

పంచ=అయిదింటిని; ధారయంతి=ధ
రింతురు.
అమితప్రతాపులగు రాజులు, అగ్ని,
ఇంద్రుండు, చంద్రుండు, వరుణుండు,
యముండు, ఈయయిదుగురి రూపంబు
లనుదాల్చియందురు.
అని, తాత్పర్యము.

౫౪౨ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౦

బౌద్ధ్యం తథా విక్రమంచ సౌమ్యం దండం ప్రసన్నతామ్
ధారయంతి మహాత్మానో రాజానః క్షణదాచర. ౧౩

టీక॥ క్షణదాచర = రాక్షసుండను, ధారయంతి = భరించుచున్నారు.
వగుమారీచుడా! మహాత్మానః = అధిమారీచుడా! మహాత్ములగురా
కమయినప్రభావముగల; రాజానః = రాజులు, అట్లు, అగ్నికేవునివేడిమిని,
తథా = అట్లు; బౌద్ధ్యం = వేద్యం, ఇంద్రునిపరాక్రమంబును జంద్రునిచల్ల
డిమిని, విక్రమంచ = పరాక్రమంబును; దనంబును, వరుణుని ప్రసన్నతను, య
సౌమ్యం = చల్లదనంబును; దండం = మునిశిక్షాశక్తిని, దాల్చియుందురు.
శిక్షు; ప్రసన్నతాం = నిమగ్నత్వము అని, తాత్పర్యము.

తస్మాత్సర్వాశ్వవస్థాసు మాన్యాః పూజ్యాశ్చ పాధివాః

టీక॥ తస్మాత్ = అందువలన; పాధివాః = రాజులు; సర్వాశ్వ = అందువలన, రాజులను సర్వాశ్వ
ములయిన; అవస్థాసు = అవస్థలయందు లయించును గౌరవింపుచు బూజింపు
ను; మాన్యాః = గౌరవింపదగినవార చునుండవలయును.
లును; పూజ్యాశ్చ = పూజింపదగినవార అని, తాత్పర్యము.

త్వంతు ధర్మ మవిజ్ఞాయ కేవలం మోహ మాస్థితః. ౧౪
అభ్యాగతం మాం దౌరాత్మ్యా త్వరుషం వత్తు మిచ్ఛసి

టీక॥ త్వంతు = నీవుమాత్రము; ధర్మం = ధర్మమును; అవిజ్ఞాయ = ఎద్రి; పరుషం = కఠినమయినమాటను;
టుంగక; మోహం కేవలం = అజ్ఞానము వత్తుం = చెప్పటకు; ఇచ్ఛసి = కోరుచు
నుమాత్రము; ఆస్థితః = అవలంబించిన న్నావు.
వాడనై; దౌరాత్మ్యాత్ = దుష్టబు నీవు, రాజధర్మంబు చెలియనివా
ద్రిగలవాడవగుటవలన; అభ్యాగతం = డవగుటచే, నిజ్ఞానంబునిట్లుదౌష్ట్యం
నియింటికివచ్చిన; మాం = నన్నుగూ బువహించి, నీయింటికివచ్చిననకలరా
క్షసరాజును నన్ను జూచి, పరుషంబు

లాడఁబూనితివి, అని, తాత్పర్యము.

గుణ దోషా నపృచ్ఛామి తుమం శాత్త్వని రాక్షస. ౧౫

టీక॥ రాక్షస=మారీచుఁడా! అత్త	మారీచుఁడా! ఇప్పుడీషయమునం
ని=నావిషయమయి, గుణదోషా=గుణ	దు, గుణదోషంబులను గానియొక్కయు
దోషములను; తుమంవ=యొక్కమును;	క్తంబులను గాని నేనున్నడుగ లేదు.
నపృచ్ఛామి=అడుగను.	అని, తాత్పర్యము.

మయోక్తం తవ చైతా వత్సంప్ర త్యమితవిక్రమ

టీక॥ అమితవిక్రమ=కొలఁతలేని ప	కొలఁదిలేనిపరాక్రమంబుగల మా
రాక్రమముగలమారీచుఁడా! సంప్రతి=	రీచుఁడా! నీకునేనుజెప్పిన కార్యమిం
ఇప్పుడు; మయా=నాచేత; తవ= నీకు;	తమాత్రము ; దానినీవుచేయవలసిన
ఉక్తంవ=చెప్పఁబడినదియు ; ఏతావ	దేకానిబదులుచెప్పఁగూడదు.
త్=ఇంత.	అని, తాత్పర్యము.

అస్మిం స్తు త్వం మహాకృత్యే సాహాయ్యం కర్తుం మహాసి. ౧౬

టీక॥ త్వం=నీవు; అస్మిన్ = ఈ;	సి=ఈగుడువు.
మహాకృత్యే = గొప్పకార్యమునందు;	ఇమ్మహాకార్యంబునందు , నీవుసా
సాహాయ్యంతు = తోడుపాటునుమా	హాయ్యంబుసేయవలయును.
త్రము; కర్తుం=చేయుటకు ; అహా	అని, తాత్పర్యము.

శృణు తతః-మహా సాహాయ్యే యతా-ర్యం వచనాంతమ

టీక॥ సాహాయ్యే = తోడుపాటు	సాహాయ్యముసేయుటయందు, నీ
నందు; మమ=నాయొక్క; వచనాత్=	వు , నామాట ప్రకారమునాకేమిచే
మాటవలన; యత్=ఏది; కార్యం=చే	యవలయునోదానింజెప్పెదనునుము.
యఁదగినదో; తత్= ఆ; కమః=కా	అని, తాత్పర్యము.
ర్యమును; శృణు=వినుము.	

సౌవణః స్తవ్యం మృగో భూత్వా చిత్రో రజతబిందుభిః. ౧౭
ఆశ్రమే తస్య రామస్య సీతాయాః ప్రముఖే చర

టీక॥ స్తవ్యం=నీవు, రజతబిందుభిః=వెం	తిగుము.
డిచుకు-లచేత; చిత్రః=నానావణః	నీవు, వెండిచుకు-లచేత జిత్రితమ
మయిన; సౌవణః=బంగారునికారము	యినబంగారుజింకరూపుదాల్చి, యా
యిన; మృగః=జింక; భూత్వా=అయి;	రామనియాశ్రమంబునకుఁబోయి, సీత
తస్య=ఆ-రామస్య=రామనియొక్క;	యెదుటండిరుగుము.
ఆశ్రమే=ఆశ్రమమునందు; సీతాయాః=	అని, తాత్పర్యము.
సీతయొక్క; ప్రముఖే=ఎదుటను; చర=	

ప్రలోభయిత్వా వై డేహీం యథేష్టం గంతుమిచ్ఛసి. ౧౮

టీక॥ త్వం (అధ్యాహృతము)=నీ	అహః=నీ=తగుడువు.
వు; వై డేహీం=సీతను; ప్రలోభయి	అట్లుసీతకు, మృగరూపధారిణగు
త్వా(ప్రలోభ్య)=ఆశింపఁజేసి; యథే	సీతై, ఆశగల్గునట్లుచేసి, యథేష్టంబొ
ష్టం=యథేచ్ఛగా, గంతుం=పోవుటకు;	మ్ము. అని, తాత్పర్యము.

త్వాంతు మాయా మృగం దృష్ట్వా కాంచనం జాతవిస్తయా
ఆనయైనమితి క్షిప్రం రామం వత్స్యతి మైథిలీ. ౧౯

టీక॥ మైథిలీ=సీత; కాంచనం=	రామనిగూర్చి; వత్స్యతి=చెప్పఁగలదు.
బంగారునికారమగు; మాయామృగం=	బంగారుమాయజింక రూపుదాల్చి
మాయజింకవైన; త్వా=ఁచిమ్ము; దృ	యున్ననిన్నుఁజూచినంతనే, సీత, యా
ష్ట్వాతు=చూచినంతనే; జాతవిస్త	శ్చర్యపడి, యజింకనుదెచ్చియిమ్మని,
యా=పుట్టినయాశ్చర్యముగలదై; క్షి	రామునడుగంగలదు.
ప్ర=శీఘ్రముగా; ఏనం=ఈజింకను;	అని, తాత్పర్యము.
ఆనయ=తెమ్ము. ఇతి=అని; రామం=	

అపక్రాంతేతు కాకుత్స్థే దూరం యాత్వా పృథాహర

శ్రీ మద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౫౪౫

స ౪౦

హా సీతే లక్ష్మణే త్యేవం రామవాక్యాను రూపకమ్. ౨౦

టీక|| కాకుత్స్థే=రాముండు ; అపరూపముగా; ఉదాహరణ= పలుకుము.
కాంతేతు=ఆవలికిఁబోఁగానే ; త్వం రాముండునిన్నుఁబట్టుటకు సీతాల
(అధ్యాహృతము)=నీవు; దూరం=దూర్తములను వదలి వచ్చిన పిమ్మట, నీవు,
రము; యాత్వాపి=పోయియు; “హా= దూరముగాఁబోయి, రాముండు చెప్పిన
అయ్యో! సీతే=సీతా! లక్ష్మణ= లక్ష్మణుగా, “అయ్యో! సీతా! లక్ష్మణా!” అ
ణా! ఇత్యేవం=అనియుట్లు ; రామవాని, యటవ్రము. అని, తాత్పర్యము.
క్యానురూపకం = రాముని మాటకను

తచ్చుత్వా రామ పదవీం సీతయాచ ప్రచోదితః

ఆనుగచ్ఛతి సంభ్రాంత స్సౌమిత్రి రపి సౌహృదాత్. ౨౧

టీక|| సౌమిత్రిరపి=లక్ష్మణుండును; డించును.
తత్=ఆమాటను; శ్రుత్వా=విని ; సం లక్ష్మణుండును, ఆమాటను విన్నం
భ్రాంతః=భ్రమించినవాఁడై; సౌహృ తనెయేమియుందోఁచక, యన్నవైస్సే
దాత్=స్నేహమువలనను ; సీతయా హమువలనను సీతప్రేరణవలనను, రా
చ=సీతచేతను; ప్రచోదితః= ప్రేరిం ముండుపోయినమాగకంబుఁ బట్టిపోవు
పఁబడినవాఁడై; రామపదవీం = రా ను. అని, తాత్పర్యము.
మునిమాగకమును; అనుగచ్ఛతి= వెంట

అపక్రాంతేచ కాకుత్స్థే లక్ష్మణేచ యధానుఖం

ఆనయిష్యామి వైదేహీం సహస్రాక్ష శ్శచీమివ. ౨౨

టీక|| కాకుత్స్థే=రాముండును ; లక్షణం=చేవేండుండు; శచీమివ= శచీచే
త్మణేచ=లక్ష్మణుండును; అపక్రాంతే వినివలె; ఆనయిష్యామి(ఆనెష్యామి)=
చ=పోయినంతనె; యధానుఖం = సు తెచ్చెదను.
ఖముగా; వైదేహీం=సీతను; సహస్రాక్ష అట్లు, రాముండును లక్ష్మణుండును,

ఆవలికిఁబోయినపిమ్మట, నేను, కంద్రుం | చెప్పెదను. అని, తాత్పర్యము.
దుశచీదేవినింబోలె, సుఖంబున, సీతం దె

వీవం కృత్వా త్విదం కార్యం యథేష్టం గచ్ఛ రాక్షస
రాజ్యస్వాధికం ప్రయచ్ఛామి మారీచ తవ సువ్రత. ౨౩

టీక|| రాక్షసం=మారీచుఁడా! వీవం=ముయొక్క; అధికం=సగమును; ప్రయ
ఇట్లు; ఇదం=ఈ; కార్యం=పనిని ; కృచ్ఛామి=ఇచ్చెదను.
త్వాతు=జేసినంతనె; యథేష్టం=య మంచివ్రతములుగల మారీచుఁడా!
థేచ్ఛగా; గచ్ఛ=పొమ్ము . సువ్రత=నీవితమాత్రముజేసి, నీయిచ్చకువచ్చిన
మంచివ్రతముగల; మారీచ = మారీ చోటికిఁబొమ్ము; నీకు, నారాజ్యంబులో
చుఁడా! తవ=నీకు; రాజ్యస్య=రాజ్య సగమిచ్చెదను. అని, తాత్పర్యము.

గచ్ఛ సౌమ్య శివం మాగం కార్యస్యాగ్య వివృద్ధయే
అహం త్వాను గమిష్యామి సరథో దండకావనం. ౨౪

టీక|| సౌమ్య=తిన్ననివాఁడవగుమా న్ను; అనుగమిష్యామి=వెంటబడించెదను.
రీచుఁడా! అస్య=ఈ; కార్యస్య=కా సౌమ్యుండవగుమారీచుఁడా! ఈ
ర్యముయొక్క; వివృద్ధయే=అభివృద్ధికొ కార్యంబభివృద్ధినొందుటకొఱకు, సుం
అకు; శివం=సుందరమయిన; మార్గం= దరంబగుమృగరూపంబునొంది , దండ
మృగసంబంధిరూపమును; గచ్ఛ=పొం కారణ్యంబునకుఁబొమ్ము ; నేనురథా
దుము. అహం=నేను; సరథః=రథము రూఢుండవై, నీవెంటవచ్చెదను.
తోఁగూడినవాఁడవై ; దండకావనం= అని, తాత్పర్యము.
దండకారణ్యమునుగూచి; త్వాం = నీ

ప్రాప్య సీతామయేధేన వంచయిత్వాతు రాఘవమ్
లంకాం ప్రతిగమిష్యామి కృతకార్య స్సహత్వయా. ౨౫

టీక|| రాఘవం=రాముని; వంచయిత్వాతు=మోసపుచ్చియు ; అయిదే

న=యద్ధముతేమిచేత, సీతాం = సీత
నుఃప్రాప్య=పొంది, కృతకార్యః = చే
యఃబడినకార్యముగలవాఁడనై ; త్వ
యాసహ=నీతోఁగూడఁలంకాంప్రతి=
లంకనుగూర్చి; గమిష్యామి = పోయె
దను.

ఈప్రకారమునరామునివంచించి, యు
ద్ధంబుసేయవలసినదిలేకయె, సీతనపహ
రించుకొని, కృతాధుఁడనై , నీతోఁ
గూడలంకకుంబోయెదను.
అని, తాత్పర్యము.

నచే త్కరోషి మారీచ వాన్నిత్వా మహా మద్య వై
ఏతత్కార్య మవశ్యం మే ఒలాదపి కరిష్యసి. ౨౬

టీక॥ మారీచ=మోహితుఁడా! నక
రోషిచేత్=చేయవేసి; అహం= నేను;
త్వాం=నిన్ను; అద్యవై= ఇప్పుడే; హ
న్తి=వధించెదను. మే = నాయొక్క;
ఏతత్=ఈ, కార్యం=పనిని; అవశ్యం=
అవశ్యముగా; ఒలాదపి= బలాత్కార

మువలననైనకరిష్యసి= చేయఁగలవు.
మోహితుఁడా! నీవీకార్యముసేయ
వేసి, నేనిప్పుడేనిన్నువధింతును ; అవ
శ్యముగా , బలాత్కారంబుననైనను,
నీచేతనీకార్యముఁ, జేయింతును.
అని, తాత్పర్యము.

రాజ్ఞోహి ప్రతికూలస్తో నజాతు సుఖమేధతే

టీక॥ రాజ్ఞః= రాజునకు; ప్రతికూ
లస్తో= ప్రతికూలముగానుండువాఁడు;
జాతు=ఒకానొకప్పుడును; సుఖం= సు
ఖమును; నైధతే=పొందఁడు.

రాజునకుఁప్రతికూలముగా నుండు
వానికెప్పటికిని సుఖముగలుగదు.
అని, తాత్పర్యము.

ఆసాద్య తం జీవిత సంశయస్తే
మృత్యు ధ్రువోహ్యద్య మయా విరుధ్య. ౨౭
ఏత ద్యధావ త్రృతిగృహ్య బుద్ధ్యా
యదత్ర పథ్యం కురు తత్తథా త్వమ్

టిక॥ తే=నీకు;తం=ఆరాముని; ఆ

యుము.

సాద్య=సమీపించి ; జీవితసంశయః= ప్రాణసంశేహము. అద్య=ఇప్పుడు; మయా=నాతో, విరుద్ధ = విరోధించి; మృత్యుః=మరణము; ధువోహి= సిల్పితముగదా! ఏతత్=దీనిని ; యథావత్=సరిగా; బుద్ధ్యా=బుద్ధిచేత ; ప్రతిగృహ్య=తీసికొని; అత్ర=ఇందు ; యత్=ఏది; పథ్యం=మేలో; తత్= దాని, త్వం=నీవు; తథా=అట్లు; కురు = చే

నీవు ఆ రామునియొద్దకుఁ బోవుదువే నిమరణంబుగలుగుటసంశేహము, ఒకవేళందప్పిననుదప్పవచ్చును ; నాతోవిరోధితువేని యిప్పుడే మరణంబుగల్గును; ఇదినిల్పితము; నీవీరెంటినిజక్కఁగా చాలించి, నీకేదిహితమో దానిగా వింపుము. అని, రావణుండు , మారీచునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషేఁ, శ్రీమద్రామాయణే, ఆచికావ్యే,

అరణ్యకాండే, చత్వారింశస్సగః.

ఇది, స్పష్టార్థకము.

ఇది, పరమార్థకచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, అరణ్యకాండచత్వారింశస్సగః టీక,

ముగిసినది.

త్రోడ

ఏ శ చ త్వారిం శ సర్గ ప్రా రం భః.

ఆజ్ఞప్తో రాజవ ద్వాక్యం ప్రతికూలం నిశాచరః

అబ్రవీ త్పురుషం వాక్యం మారీచో రాక్షసాధిపమ్. ౧

టీక||నిశాచరః=రాక్షసుడగు;మారీచః=మారీచుడు;రాజవత్=రాజాహమగు;ప్రతికూలం=విరుద్ధమయిన, వాక్యం=మాటను;ఆజ్ఞప్తో=ఆజ్ఞాపించబడినవాడై;రాక్షసాధిపం=రాక్షసులకుఁబ్రధానమయిన రావణునిగూర్చి; పురుషం= కఠినమయిన ; వాక్యం= మాటను;అబ్రవీత్=చెప్పెను.

రావణుండు,శనయధికారి మేపడ,“నీయిష్టమనకుఁ బ్రతికూలమయిన ననీవీకార్యమఁజేయవలయును ” అని యాజ్ఞాపింప,మారీచుండు, రాక్షసరాజుండుగురావణుఁజూచి, యిట్లునిపరుషవాక్యంబునుంబలికెను.

అని, తాత్పర్యము.

కేనా య ముపదిష్ట స్తే వినాశః పాపకమణౌ

సప్రత్రస్య సరాష్ట్రస్య సామాత్యస్య నిశాచర. ౨

టీక||నిశాచర= రావణుడా! అయం=ఈ; సప్రత్రస్య=కొడుకులతోఁ గూడినవాడవును;సరాష్ట్రస్య=రాజ్యముతోఁగూడినవాడవును ; సామాత్యస్య=మంత్రులతోఁగూడినవాడవునగు; తే=నీయొక్క; వినాశః=నాశము; కేన=ఏ;పాపకమణౌ=పాపముగలిగిం

చుకార్యములుగలవానిచేత,ఉపదిష్టః= ఉపదేశించబడినది.

నీకును , నీకొడుకులకునునీరాజ్యంబునకునునీమంత్రులకును అందఱునువినాశంబుగలిగించునట్టి యీయొపాయమును,నీకేపాపాత్ముండుపదేశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

క స్త్వయా నుఖినా రాజ న్నాభినందతి పాపకృత్

కేనేద ముపదిష్టస్తే మృత్యు ద్వార ముపాయతః. ౩

టీక॥ రాజక = రాక్షసరాజుండవ గు రావణుడా! సుఖినా = సుఖముగ ల, త్వయా = నీచేత; పాపకృతే = పా పము సేయునట్టి; కః = ఎవ్వఁడు; నా భినుదతి = సంతోషింపకున్నాఁడు? మృ త్యుద్వారం = మృత్యువాకిలియైన; ఇ దం = ఈకార్యము. కేన = ఎవ్వనిచేత ; ఉపాయతః = ఉపాయమువలన; తే = నీ

కొఱకు ; ఉపదిష్టం = ఉపదేశింపబ డినది? రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా! నీవు సుఖింబుననుడుట నేపాపాత్ముం డుచూడఁజాలకున్నాఁడు? మృత్యుద్వా రత్తుంబగునీకార్యమును నీకెవ్వఁడుప పదేశించెను? అని, తాత్పర్యము.

శత్రవ స్తవ సువ్యక్తం హీనవీర్యా నిశాచరాః

ఇచ్ఛంతి త్వాం వినశ్యంత ముపరుద్ధం బలీయసా. ౪

టీక॥ హీనవీర్యాః = విడువఁబడిన పరాక్రమముగల; నిశాచరాః = రాక్ష సులు; తవ = నీకు; శత్రవః = శత్రువులు. సువ్యక్తం = స్పష్టము. త్వాం = నిన్ను ; బలీయసా = బలిష్ఠుడగువానిచేత; ఉ పరుద్ధం = అడ్డగించఁబడినవానిఁగాను ; వినశ్యంతం = నశించుచున్న వానిఁగా ను;

ఇచ్ఛంతి = కోరుచున్నారు. పరాక్రమహీనులగు రాక్షసులు , నీశత్రువులు; సంజేహములేదు; నీవు, బ లిష్ఠుండగురామునిచేతంబికిఁగానాశంబు నొందవలెననికోరెదరు. అని, తాత్పర్యము.

కేనేవ ముపదిష్టంతే త్సుదేవో హిత వాదినా

యస్తా ఇచ్ఛంతి నశ్యంతం స్వకృతేన నిశాచర. ౫

టీక॥ నిశాచర = రావణుడా! త్సు దేవః = అల్లుఁడును; అహితవాదినా = శ్రి యుగలిగించునట్టి మాటనుబెప్పువాఁడున గు; కేన = ఎవ్వనిచేత; తే = నీకొఱకు; ఇ దం = ఇది; ఉపదిష్టం = ఉపదేశించబడి నది? యః = ఎవ్వఁడు; త్వాం = నిన్ను ;

స్వకృతేన = తనకార్యముచేత; వినశ్యం తం = నశించువానిఁగా; ఇచ్ఛంతి = కోరు చున్నాఁడో. రావణుడా! త్సుద్రుండగునెవ్వం డు, నీనాశంబుఁగోరి, నీకీయహితంబు పదేశించెను? అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*తిరణ్యకాండము.

౫౫౦

స ౪౦

వధ్యః ఖలు సహస్యతే సచివా స్తవ రావణ
యేత్వా మత్పథ మారూఢం సనిగృహ్లాంతి సర్వకః. ౬

టీక॥ రావణ=రావణుడా!యే -	సహస్యంతే= వధిం
ఎవ్వరు; సవ=శి? = అండలును; ఉత్ప	ప బడకున్నారు.
ధం=ఉన్మాదమును; ఆరూఢం=	రావణుడా! ఈమంత్రులెవ్వరును
దిన; త్వాం=నిన్ను; సనిగృహ్లాంతి=ని	ఇట్లున్మాదము ప్రవృత్తుడగును నిగ్ర
గ్రహింపకున్నారో; తే(అధ్యాహృత	హింపకున్నారుకావున, వారలెఱు
ము)=అట్టి;తవ=నియొక్క;సచివాం=	వధ్యలు,వారల నేలవధింపకున్నావు?
మంత్రులు; వధ్యఃఖలు= వధింపఁద	అని,తాత్పర్యము

అమాత్యైః కామవృత్తో హి రాజా సర్పథ ముశ్రితః
నిగ్రాహ్య స్సర్వధా సద్భి నా నిగ్రాహ్యో నిగ్రహ్యసే. ౭

టీక॥కామవృత్తి= యథేచ్ఛమయి	నీవు; సనిగృహ్యసే= నిగ్రహింపఁ బడ
నయాచారము గలవాఁడును ; కాప	కున్నావు.
ధం=దుర్మాదమును;అశ్రితః=హిం	రాజు, ఇచ్చకువచ్చి నట్లు దుర్మాద
దినవాఁడునగు;రాజా=రాజు;సద్భి=	గణంబునొందునని, సత్పురుషు లగు
పెద్దలగు;అమాత్యైః=మంత్రులచేత,	మంత్రులతని నన్నివిధంబుల నిగ్రహిం
సర్వధా = అన్నివిధంబులను; నిగ్రా	పఁవలయును ; నిన్నేల నిగ్రహింపకు
హ్యహి = నిగ్రహింపఁదగినవాఁడు	న్నారు. అని,తాత్పర్యము.
గదా! నిగ్రాహ్యః= నిగ్రహింప దగిన	

ధమ= మధంబ కామంచ యశశ్చ జయతాం వర
స్వామిప్రసాదా త్పచివాః ప్రాశ్నవంతి నిశాచర. ౮

టీక॥జయతాం= జయించువారల	రావణుడా! సచివాః = మంత్రులు;
లోపల;వర=ప్రేమండవగు;నిశాచర=	స్వామిప్రసాదాత్= రాజయొక్కవై

మృత్యుమువలన; ధర్మము = ధర్మము
ను; అధికంచ = ధనమును; కామంచ =
కామమును; యశశ్చ = కీర్తిని; ప్రాప్తు
వంతి = పొందుచున్నారు.

జయించు వారలలో నుత్తముండ

వగురావణుడా! రాజాదిదోషమండై
ముందునేని, మంత్రులకు, ధర్మ కా
మంబులును గీర్తి యుండులును.

అని, తాత్పర్యము.

విపర్యయే తు తత్పర్యం వ్యధం భవతి రావణ

వ్యసనం స్వామివైగుక్యా త్ప్రప్నువంతీ తరే జనాః. ౯

టీక|| రావణ = రావణుడా! విపర్యయం = దుఃఖమును; ప్రాప్తువంతి = పొం
యేతు = విపరీతముగానుండుట యందు దుదురు.

మాత్రము; తత్ = అది; సర్వం = అంత
యు; వ్యధం = ప్రయోజనములేనిది ;
భవతి = అగును ఇతరే = ఇతరులయిన,
జనాః = జనులును; స్వామి వై గుక్యాత్ =

రావణుడా ! రాబడు గుణుండ
గునేని, మంత్రుల కేప్రయోజనమును
లేదు; ఇతరజనులుగూడ మిక్కిలియుం
గవ్వంబునొందుదురు.

రాజయోగి దుగుణతవలన, వ్యస

అని, తాత్పర్యము.

రాజమూలోహి ధర్మశ్చ జయశ్చ జయతాంవర

తస్తా త్వర్వా స్వవస్థాసు రక్షితవ్యా నరాధిపాః. ౧౦

టీక|| జయతాం = జయించువారల
లో; వర = శ్రేష్ఠుడవగు రావణుడా!
ధర్మశ్చ = ధర్మంబును; జయశ్చ =
జయంబును; రాజమూలోహి = రాజే
మూలముగాఁ గలదిగదా! తస్తాత్ =
అందువలన; సర్వాసు = సమస్తము
లయిన; అవస్థాసు = అవస్థలయందు

ను; నరాధిపాః = రాజులు; రక్షిత
వ్యాః = కాపాడఁబడవలసినవారలు.

జయించువారలలో నుత్తముడవ
గురావణుడా! ధర్మమునకును జయ
మునకును రాజే కారణముకావున, స
వాంపథ్యలయందును, రాజులను రక్షిం
పవలయును. అని, తాత్పర్యము.

రాజ్యం పాలయితుం శక్యం సతీత్యైన నిశాచర
నచాపి ప్రతికూలేన నావినీతేన రాక్షస. ౧౦

టీక॥ రాక్షస=రాక్షసుడవగు; ని నయము లేనివానిచేత; స (శక్యం) =
శాచర=రావణుడా! రాజ్యం= రా అలవిగాదు.
జ్యమను; పాలయితుం= పాలించుట రావణుడా! క్రూరుండగువాడు
గు; తీత్యైన=క్రూరుడైనవానిచేత; స గాని, ప్రజలకుఁబ్రతికూలుండగువాఁ
శక్యం = అలవిగాదు. ప్రతికూలేనచా డుగాని, యింద్రియనిగ్రహంబు లేనివాఁ
పి=ప్రతికూలుండైనవానిచేతఁగాని; స డుగాని, రాజ్యంబునెంతమాత్రముపా
(శక్యం)=అలవిగాదు. అవినీతేన= వి లింపఁజాలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యే తీక్ష్ణమంత్రా స్సుచివా భజ్యంతే సహ తేన వై
విషమే తురగా శ్రీఘ్నా మందసారథయో యథా. ౧౨

టీక॥ యే=ఏ; సుచివాః= మంత్ర చున్నారు.
లు; తీక్ష్ణమంత్రాః=భయంకరములయి చేతఁగానిసారథిగలగుఱ్ఱములు, మిట్ట
నయాలోచనగలవారలలో; తే(అధ్యా పల్లముగానుండు ప్రదేశమునందతివేగ
హృతము)=వారలు; శేనసహవై=ఆరా ముగాఁబోయి సారథితోఁగూడఁగూలు
జాతోఁగూడనె; విషమే=మిట్టపల్ల పుర నట్లు, అపాథ్యంకరములగునాలోచన
దేశమునందు; మందసారథయః= చే లుచెప్పనట్టిమంత్రులు, యసమధుఁ
తఁగానిసారథులుగల; శ్రీఘ్నాః= వేగ డగుటచేఁ దమమాటలువినురాజాతోఁ
ముగాఁబోవునట్టి; తురగాయథా=గు గూడ, నాశమునొందుదురు.
ఱ్ఱములువలె; భజ్యంతే= భగ్నులగు అని, తాత్పర్యము.

బహవ స్సాధవో లోకే యుక్తా ధర్మక మనుష్ఠితాః
పరేషా మపరాధేన వినష్టా స్సపరిచ్ఛదాః. ౧౩

టీక॥లోకే = లోకమునందు; యుక్తాః = నీతిమాగ్గముననుండువారలు

సు;ధమకం = ధమకమును; అనుష్ఠితాః = ఆచరించినవారలునగు; సాధవః = సత్పురుషులు; బహవః = పెక్కుండు; పరేషాం = ఇతరులయొక్క; అపరాధేన = తప్పుచేత; సపరిచ్ఛదాః = పరివారముతోఁ గూడినవారలయి; వినష్టాః = నశించిరి.

లోకమునందు, నీతిమాగవర్తకులు సుధమానుష్ఠానంబు తప్పక గావించువారలునగు సత్పురుషులు పెక్కుండు, ఇతరులనమ్మి వారలు గావించిన యపరాధంబువలన, బరివారసమేతంబుగా నాశంబునొందియున్నారు.
అని, తాత్పర్యము.

స్వామినా ప్రతికూలేన ప్రజా స్తీత్యైన రావణ రత్యమాణా నవధకం తే మేషా గోమాయునా యథా. ౧౪

టీక॥ రావణ = రావణుడా! ప్రతికూలేన = విరోధియును; తీత్యైన = క్రూరుండునగు; స్వామినా = ప్రభువుచేత; రత్యమాణాః = రక్షింపబడుచున్న; ప్రజాః = జనులు; గోమాయునా = నక్కచేత; రత్యమాణాః (అధ్యాహృతము) = రక్షింపబడుచున్న; మేషాయ

ధా = మేకలువలె; నవధకం తే = చృద్ధిబొందరు.
మేకలను బెఱికితినునట్టి నక్కచేరక్షింపబడుమేకలుక్షీణించునట్లు, క్రూరుండుజనవిరోధియునగు రాజుచేరక్షింపబడుజనులునానాటికిక్షీణింతురు.
అని, తాత్పర్యము.

అవశ్యం వినశివ్యంతి సర్వే రావణ రాక్షసాః
యేషాం త్వం కకళో రాజా దుబుద్ధి రజితేంద్రియః. ౧౫

టీక॥ రావణ = రావణుడా! యేషాం = ఎవరికి; కరగ-శః = కఠినుండవును; దుర్బుద్ధిః = దుష్టబుద్ధిగలవాడవును; అజితేంద్రియః = జయింపబడినయింద్రియములుగలవాడవు కానివాడవునగు; త్వం = నీవు; రాజా = ప్రభుడవో; తే

(అధ్యాహృతము) = అట్టి; రాక్షసాః = రాక్షసులు; అవశ్యం = అవశ్యము; వినశివ్యంతి = నశించుకలరు.
రావణుడా! క్రూరుండవుదుర్బుద్ధివింద్రియసుఖిలుండవునగునీవు రాక్షసరాజుగా నుండుటచే, రాక్షసులందఱు

శ్రీమద్రామాయణము*అరణ్యకాండము. xxx

స ౬౧

తప్పక, నాశంబునొందగలరు. అని, తాత్పర్యము.

త దిదం కాకతాళీయం ఘోర మాసాదితం మయా
అత్ర కిం శోచనీయ స్త్వం ససైన్యో విసశిష్యసి. ౧౬

టీక||మయా=నాచేత ; కాకతాళీ
యం=యాదృచ్ఛికముగా ; ఘోరం=
భయంకరమయిన; తత్=అట్టి; ఇదం=
ఇది; ఆసాదితం=పొందఁబడినది. అత్ర=
ఈవిషయమునందు; కిం=ఏమి? త్వం=
నీవు; శోచనీయః = శోకింపఁదగినవాఁ
డవు; ససైన్యః = సైన్యముతోఁగూడి
నవాడవై ; విసశిష్యసి=సశింపగలవు!
నేను, దైవికముగా భయంకరంబ
గనీయాపదం బొందితిని ; నేనుగావ

లనని దెచ్చుకొనలేదుగావునను , నా
కొక్కనికే నాశముగలుగుటవలనను ,
నన్నుఁగుఱించి దుఃఖింపవలసినదిలేదు;
నీవుబద్ధిపూర్వకముగాఁ దెచ్చుకొన్న
వాడవు ; మఱియునీవాక్కడవెకా
దు , పుత్రభ్రాతృబంధుసమేతంబుగా
నాశంబునొందెదవుకావున , నిన్నుఁ
జూచియెదుఃఖింపవలసియున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

మాం నిహత్యతు రామస్తు నచిరా త్త్వాం వధిష్యతి
అనేన కృతకృత్యో స్తి మియేయ మరిశా హతః. ౧౭

టీక||రామస్తు= రాముండుమాత్ర
ము; మాం=నన్ను; నిహత్యతు= వధించి
నంతనె; నచిరాత్ = శీఘ్రంబుననె;
త్వాం=నిన్ను; వధిష్యతి= వధింపఁగల్గ
డు. అరిశా= శత్రువైనరామునిచేత;
హతః=చంపఁబడినవాడవై ; మియే
యం=వత్తును. అనేన=దీనిచేత ; కృత
కృత్యః=కృతాధుఁడను; అస్తి= అగు

చున్నాను.
రాముండు, నన్నువధించినపిమ్మట,
శీఘ్రంబుననెనిన్నునువధించును; నిన్నువ
ధించునట్టిరామునిచేతఁ జావుఁబొందు
టవలనఁగృతాధుఁడనయ్యెదను. (లే
క) నీచేనిప్పుడుచచ్చుటకన్న, రాముని
చేఁ జచ్చుటవలనఁ గృతాధుఁడనగు
దును. అని, తాత్పర్యము.

దశనా దేవ రామస్య హతం మా మవధారయ
అత్తానంచ హతం విద్ధి హృత్వా సీతాం సబాంధవమ్. ౧౮

టీక॥ రామస్య = రామనియొక్క; పఠడినవానిఁ గా; విద్ధి = ఎఱుంగుము.
దశనా దేవ = చూచుటవలన నెఱుఁగఁగ; రామునిబూచినంత నెనేనుహతుం
నన్ను; హతం = చంపఁబడినవానిఁ గా; డనయ్యెదననిశ్చయిఁచుకొనుము; సీ
అవధారయ = నిశ్చయించుకొనుము. తాదేవినపహరించినంత నె, నీవుబంధు
సీతాం = సీతను; హృత్వా = అపహరిం సమేతంబుగా హతుండవౌదువని తలం
చి; సబాంధవం = బంధువులతోఁగూడి వుము. అని, తాత్పర్యము.
న; అత్తానంచ = నిన్నును; హతం = చం.

ఆనయివ్యసీ చే స్తీతా మాశ్రమా త్సహితో మయా
నైవ త్వ మసి నాహంచ నైవ లంకా నరాక్షసాః. ౧౯

టీక॥ మయా = నాతో; సహితం = రాక్షసులు; న = ఉండనేయుండరు.
హడిసవాఁడనై; ఆశ్రమాత్ = ఆశ్రమం నీవును నేనును, రామనియాశ్రమం
బుననుండి; సీతాం = సీతను; ఆనయివ్య బుననుండి, సీతాదేవిం దెత్తుమేని, యిం
నిచేత్ = తెత్తుచేసి; త్వం = నీవు, నైవాసి = క్క నీవునుజీవించియుండఁ బోవునదిలే
ఉండనేయుండవు. అహంచ = నేనును; దు, నేనునులేదు; రాక్షసులునుజీవించి
న = ఉండనేయుండను. లంకా = లంక; యుండఁబోరు; లంకయునాశంబునొం
నైవ = ఉండనేయుండదు. రాక్షసాః = దశమానదు. అని, తాత్పర్యము.

నివార్యమాణస్తు మయా హితై పిణా
నమృష్యసే వాక్య మిదం నిశాచర
పరేతకల్పా హి గతాయుషో నరా
హితం నగృహ్లాంతి సుహృద్భి రీరితమ్. ౨౦

టీక॥ నిశాచర = రాక్షసుఁడవగురావణుఁడా! హితైపిణా = మేలుగోరున

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౫౫౭

స రం

ట్రీ, మయా=నాచేక ; నివార్యమాణ	గ్రహింపరుగదా!
స్తు=కడ్డకపడకుచున్నవాడవయ్య;	రావణుడా ! నేనునీమేలుగోరివ
ఇదం=ఈ, వాక్యం=మఁటను; నన్ను	లదనియెంతదూరముచెప్పినను నామా
వ్యసే=సహింపకున్నావు గతాయు	టనువినకున్నావు ; ఆయుస్సంతయుఁ
వః=కడచినజీవితకాలముగలవారలు	గడచినసిమ్మట, మరిణంబుతిసమీపంబు
ను; పరేతికల్పాః=మృతప్రాయులున	ననుండునప్పుడు, మనుష్యుల, స్నేహితు
ఁ; నరాః=మనుష్యులు; సుహృద్భిః=	లుచెప్పెడుహితోక్తుల నాలకింపరు. అ
స్నేహితులచేత, ఈరితం=చెప్పబడి	ని, మారీచుండురావణునితోఁజెప్పెను.
న; హితం=మేలును; సగృహ్లాంతహి=	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, ఏకచత్వారింశస్సగః.

ఇది, సప్తాథము.

ఇది, పరమాథః చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండైకచత్వారింశస్సగః టిక,

ముగిసినది.

అ

ద్వి చ త్వ రిం శ స ర్గ పా రం భః.

ఏవ ముక్త్యాతు వచనం మారీచో రావణం తతః

గచ్ఛావే త్యబ్రవీ ద్దీనో భయా ద్రాత్రించరప్రభోః॥

టీక॥ తతః=అంత; మారీచః=మా తి=అని; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

రీచుండు; రావణం=రావణునిగూచి;

అంత, మారీచుండు, రావణుతో

ఏవం=ఇట్లు; వచనం = మాటను; ఉ

నీప్రకారంబునంజెప్పి, యంత, రాక్ష

క్త్యాతు=చెప్పినంతనె; రాత్రించరప్ర

సరాజుండగు రావణునకుభయపడి,

భోః= రాక్షసరాజుండగురావణునిగూ

దుఃఖితుండై, పోయెడమనిచెప్పెను.

ర్చిఃభయాత్=భయమువలన; దీనః=దుః

అని, తాత్పర్యము.

ఖతుండై; “గచ్ఛావ=పోయెడము” ఇ

దృష్ట శ్చహం పున స్తేన శరచాపాసిధారిణా

మద్వధోద్యతశస్త్రేణ వినష్టం జీవితంచ మే. ౨

టీక॥ అహంచ=నేను; పునః=మఱి

వినష్టం=నశించినది.

ల; శరచాపాసిధారిణా= బాణంబుల

నేను, ధనుర్బాణంబులుదాల్చినన్ను

నుధనుస్సునుదాల్చిన; మద్వధోద్యతశ

వధింపంబూసయున్న రామునియెదు

స్త్రేణ=నావధముకొఱకుఁబట్టఁబడిన

టంబడవలసినదంతే; రాముండు, బా

యాయుధముగల; తేన=ఆరామునిచే

ణముచేయవలసినదిగూడనక్కఱలేదు;

త; దృష్టః=చూడఁబడినాను. మే=నా

మృతుండనగుదును. అని, తాత్పర్యము.

యొక్క; జీవితంచ = ప్రాణమును ;

సహి రామం పరాక్రమ్య జీవక ప్రతినివతకతే

వతకతే ప్రతిరూపో సా యమదండహతస్యతే. ౩

టీక॥ రామం=రామునిగూచి; పరాక్రమ్య=పరాక్రమించి; జీవక=జీ

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము.

౫౫

స ౪౨

వించినవాడై; నప్రవతకతేహి = మ
అలండుగరా! యమదండవతస్య = య
మదండముచేఁగొట్టబడిన; తే = నీకు;
ప్రతిరూపః = సరియైనవాడను; అ
సా = ఈ; అహం (అధ్యాత్మతము) =
నేను; వతకతే = ఉన్నాను.

రామనియెదుటఁ బరాక్రమంబుఁ
జూపి, యెట్టివాఁడును మఱివిఁబ్రతికెరా
లేడు, నీవొక్కఁడవుయమదండవతం
డవై చావనున్నవాడవు; నీవలేనేనా
కడనున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

కీన్ను శక్యం మయా కతుక మేవం త్వయి దురాత్మని
ఏవ గచ్ఛా మ్యహం తాత స్వస్తి తేస్తు నిశాచర. ౪

టీక|| త్వయి = నీవు; ఏవం = కట్లు;
దురాత్మని = ముఱుకొనియెండఁగా;
మయా = నాచేత; కతుకం = చేయట
కు; కీన్ను = ఏమి; శక్యం = అలవియగు
నుక. తాత = నాఁడునా! నిశాచర = రా
క్షసుఁడా! ఏవః = ఈ; అహం = నేను;
గచ్ఛామి = పోయెదను. తే = నీకు; స్వ

స్తి = మంగళము; అస్తు = అగుఁగాక.
నీకేట్లుదుఱుకొనిగలిగియుండఁగా, నే
నేమిచేయఁగలను? ఇదిగోనేనుబోవు
చున్నాను; నీకుమంగళముగఁగుఁగాక.
అని, మారీచుఁడు, రావణునితోఁజెప్పె
ను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రహృష్ట స్తవభవ త్తేన వచనేన స రావణః
పరివ్యజ్య సుసంశ్లిష్ట మిదం వచన మబ్రవీత్. ౫

టీక|| సః = ఆ; రావణస్తు = రావ
ణుఁడును; తేన = ఆ; వచనేన = మాటచే
త; ప్రహృష్టః = సంకపించినవాడు; అ
భవత్ = ఆయెను. సుసంశ్లిష్టం = మిక్కి
లియుగట్టిగా; పరివ్యజ్య = కవుఁగిలిం
చుకొని; ఇదం = ఈ; వచనం = మాట

ను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
ఆరావణుఁడు, మారీచుఁడుచెప్పిన
మాటకుఁబరమసంతృప్తుడై, యతని
గాఢంబుగాఁగవుఁగిలిచుకొని, యీ
మాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏత చ్ఛాండిగ్యయుక్తం తే మచ్చందాదివ భాషితమ్

ఇదానీ మసి మారీచః పూవక్ మనోన్యో నిశాచరః. ౬

టీక॥ శౌండిర్యయు క్తం=శౌర్యము సుండవు.
 తోఁగూడిన; మచ్చు దాదవ=నాయిచ్చు నాయిచ్చననుసరించి చెప్పినట్లు చె
 వలవలె; భాషితం = చెప్పఁబడిన; పి నావు గాని, యిదియెనీవు గాఁ జెప్పిన
 తత్=ఈమాట; తే=నీది. ఇదానీం=ఇ మాట, ఇప్పుడనీవు మారీచుండవు; ఇంక
 పూవు; మారీచః = మారీచుండవు; అ కుమున్ను వేటొక రాక్షసుండవు గానుం
 సీ=అయితివి. చూర్వం = ముందు; అ టివి. అని, తాత్పర్యము.
 న్యః=ఇతరుండగు, నిశాచరః = రాక్ష

ఆరుహ్యతా మయం శీఘ్రం రథో రత్నవిభూషితః

మయానహ తథా యుక్తః పిశాచవదనైః ఖరైః. ౭

టీక॥ తథా= అట్లు; రత్నవిభూషితః= తాం=ఎక్కఁబడుఁగాక.
 మణులచేసలంకరింపఁబడినదియు; పిశా నానావిధరత్నాలంకృతంబును 'బీ
 చవదనైః=పిశాచములయొక్క-ముఖము శాచముఖంబులగు ఖరంబులు పూన్చినది
 లవంటిముఖములుగల; ఖరైః=గాడిదల యునగునీరధనును, శీఘ్రంబున, నా
 తో; యుక్తః=కూడిన; అయం=ఈ; ర తోఁగూడనారోహింపుము.
 థః=రథము; శీఘ్రం = శీఘ్రముగా; మ అని, తాత్పర్యము.
 యానహ = నాతోఁగూడ; ఆరుహ్య

ప్రలోభయిత్యా వై దేహీం యథేష్టం గంతు మహానీ

తాం శూన్యే ప్రసభం సీతా మానయిష్యామి మైథిలీమ్. ౮

టీక॥ త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు; హానీ=తగుదువు. అహం(అధ్యాహృ
 వై దేహీం=సీతను; ప్రలోభయిత్యా= తము)=నేను; శూన్యే=ఎవ్వరులేనకాల
 (ప్రలోభ్య)మోసపుచ్చి; యథేష్టం= మునందు; తాం=ఆ; మైథిలీం = మిథిల
 యథేచ్ఛ గా; గంతుం = పోవుటకు; అ యందుంబుట్టిన; సీతాం=సీతను; ఆనయ

ప్యామి (అనేప్యామి) = తోడ్కొని విద్వలులేనప్పుడు సీతందీసికొనివచ్చెదను.
వచ్చెదను. అని, రావణుండు, మారీచుతోఁజె
నీవు, సీతనుమోసపుచ్చియంతయు
ధేచ్చంజనుము; నేను, రామలక్ష్మణు

తతో రావణమారీచా విమానమివ తం రథమ్

ఆరుహ్య యయతు శీఘ్రం తస్మా దాశ్రమమండలాత్. ౯

టీక॥ తతః=అంత ; రావణమారీ ఘ్రం=శీఘ్రముగా; యయతుః = పో
చొ=రావణుండుమారీచుండును; వి యిరి.
మానమివ(స్థితం) = విమానమువలెను అంత, రావణమారీచులు, విమా
న్న ; తః=ఆ; రథం=రథమును; ఆరు నంబువంటి యారథమునారోహించి,
హ్య=ఎకిరి; తస్మాత్=ఆ; ఆశ్రమమం యయ్యాశ్రమపదంబుననుండి, శీఘ్రం
డలాత్=ఆశ్రమప్రదేశముననుండి; శీ బునంబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తథైవ తత్ర పశ్యంతా పత్రనాని వనానిచ

గిరీంశ్చ సరిత స్సర్వా రాష్ట్రాణి నగరాణిచ. ౧౦

టీక॥ తా(అధ్యాహృతము)=ఆరా శ్యంతా=చూచుచు; యయతుః(అధ్యా
వణమారీచులు; తథైవ=అట్లే; తత్ర=ఆ హృతము)=పోయిరి.
చ్చట; పత్రనాని=పట్టణములను; వనాని ఆరావణమారీచులు, అట్లురథగతు
చ=అడవులను; గిరీంశ్చ = పర్వతముల లయి, పట్టణంబులను వనంబులనుబర్వ
ను; సర్వాః = సమస్తములయిన; సరి తంబులనునదులను రాజ్యంబులనుజేన్నప
తః=నదులను; రాష్ట్రాణి=రాజ్యముల త్రనంబులనుంజూచుచుఁబోయిరి.
ను; నగరాణిచ=చిన్నపట్టణములను; ప అని, తాత్పర్యము.

సమేత్య దండకారణ్యం రాఘవస్యా శ్రమం తతః

దదశః సహమారీచో రావణో రాక్షసాధీపః. ౧౧

టీక॥ సహమారీవః = మారీచుని శ్రమమును; దదశః = చూచెను.
 తోఁగూడిన; రాక్షసాధిపః = రాక్షస అంత, రాక్షసరాజుండగు రావ
 రాజుని; రావణః = రావణుడు; త ణుండును మారీచుండును , అట్లుదం
 తః = అంత; ధండకారణ్యం = దండకార డకారణ్యంబునకువచ్చి, రామునియాశ్ర
 ణ్యమును; సమేత్య = పొంది; రాఘవ మంబుజూచిరి. అని, తాత్పర్యము.
 స్య = రామునియొక్క; ఆశ్రమం = ఆ

అవతీర్య రథాత్తస్తా తతః కాంచనఘాషణాత్
 హస్తే గృహీత్వా మారీచం. రావణో వాక్య మబ్రవీత్ ౫౧౨

టీక॥ తతః = అంత; రావణః = రా టను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
 వణుండు; కాంచనఘాషణాత్ = బంగా అంత, రావణుండు, కాంచనాలం
 రమలంకారముగాఁగల; తస్తాత్ = ఆ, ర కృతంబగునారధంబుననుండిఁగి, మా
 థాత్ = రథముననుండి; అవతీర్య = డిగ్గి; రీచునిచేయిబట్టుకొని , యిట్లుని , చె
 మారీచం = మారీచుని; హస్తే = చేతియం ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
 దు; గృహీత్వా = తీసికొని; వాక్యం = మా

ఏత ద్రామాశ్రమపదం దృశ్యతే కదలీవృతమ్
 క్రియతాంతత్సఖే శీఘ్రం యదధః వయ మాగతాః ౫౧౩

టీక॥ సఖే = చెలికాఁడా! కదలీవృ గాక
 తం = అరఁటిచెట్లచేఁగప్పఁబడిన; ఏ చెలికాఁడా! అరఁటిచెట్లచేనావృ
 తత్ = ఈ; రామాశ్రమపదం = రామా తమయియిదిగో రామాశ్రమమున్నది
 శ్రమస్థానము; దృశ్యతే = చూడఁబడుచు చూడుము; ఇంకమనమెందుకువచ్చినా
 న్నది యదధః = ఎందుకొఱకు; వ మో , ఆపనిశీఘ్రముగానారంభింపు
 యం = మనము ; ఆగతాః = వచ్చినా ము. అని, రావణుండు, మారీచునితోఁ
 మోః తత్ = ఆకార్యము; శీఘ్రం = శీ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
 ఘ్రముగా; క్రియతాం = చేయఁబడు

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము.

౫౬౩

స ౪౨

స రావణవచ శ్రుత్వా మారీచో రాక్షసస్తదా
మృగో భూత్వా ౭ క్రమద్వారే రామస్య వివచార ఖా.౧౪

టీక తదా=అప్పుడు; రాక్షసః=	చచార=తిరిగెను. “హ” అనునదిపాద
రాక్షసుడైనః; మారీచః=మారీచుడు;	పూరణార్థము.
రావణవచః=రావణునిమాటను; శ్రు	అప్పుడు, అమ్మారీచుండు, రావణుం
త్వా=విని; మృగః = జీంకః; భూత్వా=	డుచెప్పినమాటనువిని, జింకరూపుదా
అయి; రామగ్యే=రామునియొక్కః; ఆశ్ర	ల్పి, రామాశ్రమద్వారంబున, సంచరిం
మద్వారే=ఆశ్రమమువాకిలియందు; వి	పుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

సతు తద్రూప మాస్థాయ మహ దద్భుతదశశఃనమ్
మణిప్రవరశ్శృంగాగ్ర స్సితాసితముఖాకృతిః. ౧౫

టీక సతు = ఆమారీచుండును; మ	కర్-యాకారముగలవాండును; అభవత్
హత్ = గొప్పదియు; అద్భుతదశశః	(అధ్యాహృతము)=ఆయెను.
నం=ఆశ్చర్యకరమయిన చూచుటగలది	ఆమారీచుండు, చూపరులకుమిక్కి
యైనగు; తత్=ఆ; రూపం=జింకరూ	లియు నాశ్చర్యముగలిగించునట్టి మృగ
పును; ఆస్థాయ=అవలంబించి; మణిప్ర	రూపంబుదాల్చి, ఇంద్రనీలంబులవంటి
వరశ్శృంగాగ్రః= రత్నశ్రేష్ఠములగునిం	శ్శృంగాగ్రంబులనుగొంతభాగము తెల్ల
ద్రనీలములవంటి కొమ్ముల కొనలుగల	నిదియుఁగొంతభాగమునల్లనిదియునగు
వాండును; సితాసితముఖాకృతిః= తెల్ల	ముఖంబునుధరించెను.
నిదియు నల్లనిదియునగు ముఖముయొ	అని తాత్పర్యము.

ర క్తపద్మో త్వలముఖ ఇంద్రనీలోత్పలశ్రీవాః
కించి దభ్యున్నతగ్రీవ ఇంద్రనీలదళాధరః. ౧౬

టీక సః(అధ్యాహృతము) = ఆ	ఎఱ్ఱనికమలములవంటిదియునల్ల కలువల
మారీచుండు ; ర క్తపద్మోత్పలముఖః=	వంటిదియునగునోరుగలవాండును; ఇం

ద్రస్రీలోజ్వులశ్రవాః = ఇంద్రసీలమణుల
వంటివియునల్ల కలువలవంటివియునగు
చెవులుగలవాఁడును ; ఇంద్రసీలదళౌధ
రః = ఇంద్రసీలమణిపలుకువంటి పెదవిగ
లవాఁడును ; అభవత్ (అధ్యాహృత
ము) = ఆయెను.

మృగరూపధరుండగు నమ్మారీచుం

డు, పైభాగమున నెఱ్ఱదామరపూవువ
లెనుగ్రిందిభాగమున నల్లకలువలువలె
సున్ననోరును, ఇంద్రసీలమణిప్రభంబుల
గునల్లకలువలవంటిచెవులును, గొంచె
మున్నతమయినకంఠమును ఇంద్రసీలమ
ణిపలుకువలెనుండు పెదవియుం గలిగి
యుండెను. అని, తాత్పర్యము.

కుండేందువజ్రసంకాశ ముదరంచాన్య భాస్వరమ్

టీక॥ అస్య = ఈమారీచునియొక్కఁ;
ఉదరంచ = కడుపును; కుండేందువజ్రసం
కాశం = మొల్లపూలతోను జిండునీ
తోను వజ్రముతోను సమానముగాను;
భాస్వరం = ప్రకాశించుచున్నదిగాను;

ఆసీత్ (అధ్యాహృతము) = ఉండెను.
ఈమారీచుని, కడుపుమొల్లలు భం.
ద్రబింబము వజ్రమువీనివలెఁ దెల్లఁగా
నెంతయుఁబ్రకాశించుచుండినది.
అని, తాత్పర్యము.

మధూకనిభ పాశ్వశ్చ పద్మకింజల్కసన్నిభః ౧౭

వైడూర్యసంకాశఖుర స్తనుజంఘ సుసంహతః

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ
మారీచుండు; మధూకనిభ పాశ్వశ్చ =
ఇప్పళువుతో సమానమయిన పాశ్వశ్చ
ముగలవాఁడును ; పద్మకింజల్కసన్ని
భః = తామరపూవుకేసరములతో స
మానుండును ; వైడూర్యసంకాశఖు
రః = వైడూర్యమణితో సమానములగు
గిట్టలుగలవాఁడును; తనుజంఘః = సన్న
వైనపిక్కలుగలవాఁడును ; సుసంహ
తః = మిక్కిలియొనరికొనియున్న సం

ధిబంధముగలవాఁడునై; ఆసీత్ (అధ్యా
హృతము) = ఉండెను.

అతనిపాశ్వశ్చ మొకటి యిప్పళువు
వన్నెగలదిగాను ఇతరౌవయవములన్ని
యుఁగమలకేసరవణఁములుగాను గిట్ట
లు వైడూర్యమణివణఁములుగాను పి
క్కలు సన్నవిగాను సంధిబంధంబులు
సుదృఢంబులుగాను, నుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇంద్రాయుధసవణేన పుచ్చే నోధ్వం విరాజతా. ౧౮

టిక॥సః (అధ్యాహృతము) = ఆ	చెను.
మారీచుడు, ఇంద్రాయుధసవణేన =	అమృతీచుఁతోఁక, ఇంద్రధనుస్సు
ఇంద్రధనుస్సుతోనమానమయిన వన్నె	వన్నెగఱిగి, యూర్ధ్వముఖుఁడయి,
గలఁడోధ్వం = పైకి; విరాజతా = ప్ర	యెంతయఁబ్రకాశించుచుండినది.
కాశించుచున్న; పుచ్చేన = తోఁకచేత,	అని, తాత్పర్యము.
రరాజ (అధ్యాహృతము) = ప్రకాశిం	

మనోహర స్నిగ్ధవణో రత్నై నానావిధై వృతః

టిక॥సః (అధ్యాహృతము) = అమా	తః = చుట్టఁబడినవాఁడై; అసీత్ (అధ్యా
రీచుడు; మనోహరః = సుందరుండై;	హృతము) = ఉండెను.
స్నిగ్ధవణః = సుందరమయినవన్నె	అమృతీచుండు, మనోహరాకా
గలవాఁడై; నానావిధై = పెక్కువిధ	రుండై, నానావిధరత్నాలంకృతుండై
ములయిన, రత్నైః = మణులచేత; వృ	యొప్పయుండెను. అని, తాత్పర్యము.

క్షణేన రాక్షసో జాతో మృగః పరమశోభనః. ౧౯

వనం ప్రజ్వలయన్ రమ్యం రామాశ్రమ పదంచ తత్

టిక॥రాక్షసః = మారీచుడు; క్షణే	తః = అయ్యెను.
న = క్షణకాలముచేత; రమ్యం = సుందర	అట్లు, మారీచుడు, రమణీయంబగు
మయిన; వనం = అడవిని; తత్ = అ;	నవ్వనంబును రామునియాశ్రమంబును
రామాశ్రమపదంచ = రామునియాశ్రమ	బ్రకాశింపఁజేయుచు, క్షణమాత్రంబు
స్థానమును; ప్రజ్వలయన్ = ప్రకాశింపఁ	నఁ, బరమసుందరంబగుమృగరూపంబు
జేయుచు; పరమశోభనః = మిక్కిలియు	ధరియించెను. అని, తాత్పర్యము.
సుందరమయిన; మృగః = బింక గా; జా	

మనోహరం దశకన్ధం రూపం కృత్వా స రాక్షసః. ౨౦

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స.౪౨

ప్రలోభనాథంవై దేహ్యో నానాధాతువిచిత్రతమ్
విచరణ్ గచ్ఛతే తస్మాద్దృష్ట్యాని సమంతతః. ౨౧

<p>టీక॥ సః=ఆః, రాక్షసః=మారీచుడు; మనోహరం=సుందరమును; దశశః=దశశః; నీయం=చూడఁదగినదియు; నానాధాతువిచిత్రతం = నానావిధములయినవణములచేవిచిత్రముగాఁ జేయఁబడినదియనగు; రూపం=ఆకారమును; కృత్వా=ధరించి; వై దేహ్యః=సీతాదేవియొక్క; ప్రలోభనాథం=మోసపుచ్చుటకొఱకు; తస్మాత్=అప్రదేశముననుండి; శాద్దృష్ట్యాని=పచ్చిక నేలలను; స</p>	<p>మంతతః=అంతటను; విచరణ్=భ్రమించుచు; గచ్ఛతే (గచ్ఛతి) = పోవుచుండెను. ఆమారీచుండట్లు, రమణీయంబును నానావణంబులచే విచిత్రంబునగు రూపంబుదాల్చి, సీతాదేవినిమోసపుచ్చుటకై, పచ్చికలునెసపుడు, లీలమొయింబోయెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

రూప్యై ర్బిందుశతైశ్చిత్రో భూత్వా సప్రియదశశః
విటపీనాం కిసలయాన్ భక్త్వాద్విచరణ్ విచచార హ. ౨౨

<p>టీక॥ సః = ఆమారీచుడు; రూప్యై=వెండివన్నెగల; బిందుశతైః=చుక్కలనూలులచే, చిత్రః = చిత్రవణండును; ప్రియదశశః= సంతోషకరంబగు చూచుటగలవాఁడను; భూత్వా=అయి; విటపీనాం(విటపీనాం)=వృక్షములయొక్క; కిసలయాన్ (కిసలయాని)=చిగుళ్లను; భక్త్వా=విఠిచి;</p>	<p>అదన్=భ్రమించుచు; విచచార=సంచరించెను “హ” అనునది పాదపూరణార్థము. అమ్మారీచుండు, వెండిచుక్కలుగలుగుటచేఁజిత్రవణండై, చూపరులకానందంబుగలిగించుచు, వృక్షంబులచిగుళ్లంగొఱికిదినుచుసంచరించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

కదళిగృహకం గత్వా కణికారా సితస్తతః
సమాశ్రయన్తందగతి స్సీతా సందశశనం తథా. ౨౩

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౫౬౭

స ౪౨

టీక॥సః (అధ్యాహృతము) = ఆ	యతే = ఆశ్రయించియుండెను.
మారీచుండు; కదళీగృహకం = కదళీ	ఆమారీచుండు, గృహకారంబుగా
మయమయినగృహమును ; కణికా	నుండుకదళీవృక్షంబులునుగొండగోఁగు
రాక = కొండగోఁగుచెట్లును; తథా =	చెట్లునుదాఁటిపోయి , ఎచ్చటసీతఁజూ
అట్లు; సీతాసందశనం = సీతాదేవిచూ	డనవకాశముగలుగునోఅర్థముండేరి,
డఁబడునట్టిస్థానమును; గత్వా = పొం	యెచ్చటచ్చటసంచరించుచుండెను.
ది; ఇతస్తతః = ఇచ్చటచ్చట ; సమాశ్ర	అని, తాత్పర్యము.

రాజీవచిత్రప్రప్త స్స విరరాజ మహామృగః
రామాశ్రమ పదాభ్యాశే వివచార యధానుఖమ్. ౨౪

టీక॥రాజీవచిత్రప్రప్తః = తామరకే	హరించెను.
సరములవంటియాశ్చర్యకరమయిన వీ	అట్టిమృగరూపముదాల్చినయెమ్మా
పుగల; సః = ఆ; మహామృగః = శ్రేష్ఠమ	రీచుండు, కమలకేసరవర్ణమయినయా
యినజింక; విరరాజ = ప్రకాశించెను.	శ్చర్యకరమగుప్రప్తభాగంబుతోఁ దేజరి
రామాశ్రమపదాభ్యాశే = రాముని	ల్లుచు, రామాశ్రమపదసమీపంబున, సు
యాశ్రమస్థానముసమీపమునండే; య	ఖముగా, విహరించుచుండెను.
ధానుఖం = సుఖముగా; వివచార = వి	అని, తాత్పర్యము.

పునగత్వా నివృత్తశ్చ వివచార మృగోత్తమః
గత్వా ముహూతకం త్వరయా పునః ప్రతినివతకతే. ౨౫

టీక॥మృగోత్తమః = మృగశ్రేష్ఠంబ	త; ప్రతినివతకతే = మఱియును.
గుమారీచుండు; పునః = మఱి; గత్వా =	అమ్మృగోత్తమ రూపధరుండగు
పోయి; నివృత్తశ్చ = మఱివినవాఁడునై	మారీచుండు, మఱలనాప్రదేశముననుం
వివచార = సంచరించెను. ముహూ	డి, యావలికిఁబోయి, మఱలవచ్చి, విహ
తకం = కొంచెముసేపు; గత్వా = పో	రించుచు, మఱలఁగొంతసేపు, ఆవలికిఁ
యి; పునః = మఱి; త్వరయా = త్వరచే	బోయిమఱి వచ్చుచు , నిట్లునానావి

ధంబునసంచరించుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

విక్రీడంశ్చ క్వచి ద్భూమా వునరేవ నిషీదతి
ఆశ్రమద్వార మాగమ్య మృగయాధాని గచ్ఛతి. ౨౬

టిక సః(అధ్యాహృతము) = ఆ	చేరును.
మారీచుండు, విక్రీడంశ్చ = క్రీడించుచును;	ఆమారీచుండు, అట్లు క్రీడించుచుండి,
క్వచిత్ = ఒకానొకచోట; భూమా =	యొకచోట గొంతసేపు నేలపైఁగూ
నేలయందు; నిషీదతి = కూర్చుండును. ఆ	ర్చుండును; అంత, నాశ్రమద్వారంబున
శ్రమద్వారం = ఆశ్రమముయొక్క-వాకి	కుఁబోయి, యచ్చటనుండుమృగయా
లిని; ఆగమ్య = పొంది; మృగయాధా	ధంబులంజేరఁజూచును.
ని = జింకలసమూహములను; గచ్ఛతి =	అని, తాత్పర్యము.

మృగయాధై రనుగతః వునరేవ నివతేతే
సీతాదశకన మాకాంక్ష న్రాక్షసో మృగతాం గతః. ౨౭

టిక మృగతాం = జింకయగుటను;	వ = మఱిలనే; నివతేతే = మఱిలును.
గతః = పొందినవాఁడును ; సీతాదశక	మృగరూపుఁడై సీతాదశకనంబుం
నం = సీతాదేవియొక్క చూచుటను;	గోరుచున్నయామారీచుండు , మృగ
ఆకాంక్ష = కోరుచున్నవాఁడునగు;	సమూహములు తనయొద్దకుఁ జేరవ
రాక్షసః = రాక్షసుండు ; మృగయా	చ్చటంజూచి, మఱిదురంబునకుఁ బో
ధై = మృగసమూహములచేత; అనుగ	వును అని, తాత్పర్యము.
తః = వెంటడింపఁబడినవాఁడై ; వునరే	

పరిభ్రమతి చిత్రాణి మండలాని వినిష్ఠతే

టిక సః(అధ్యాహృతము) = ఆ	చు; చిత్రాణి = నానావిధములయిన;
మారీచుండు; వినిష్ఠతే = సంచరించు	మండలాని = మండలాకారగమనము

లను, పరిభ్రమతి=తిరుగుచుండును.

అట్లు , నానావిధంబులుగ, మం

డలాకార గమనంబులు సేయుచుండు

ను. అని, తాత్పర్యము.

సముద్వీత్య చ తం సవే మృగా హ్యన్యే వనేచరాః. ౨౮
ఉపాగమ్య సమాఘ్రాయ విద్రవంతి దిశో దశ

టీక॥ వనేచరాః=అడవియందుండి
రుగునట్టి; అన్యే=ఇతరములయిన; మృ
గాః=మృగములు; సవే=అన్నియు; డగునమ్మ
తం=ఆమారీచుని; సముద్వీత్యచ=చూ
చియు; ఉపాగమ్య=సమీపించి; సమా
ఘ్రాయ=మూకొని; దశ= పదియ
యిన; దిశః=దిక్కులనుగూచిక; విద్ర
వంతి=పరుగెత్తినవి.

అడవియందుండునట్టియితరమృగం
బులన్నియు , విచిత్రమృగరూపధరుం
డగునమ్మ రీచుంబూచి, సమీపమునకుం
బోయియాఘ్రాణించి, దమ్ముం భక్షిం
చురాక్షుండుని తెలిసికొని, భయంబున,
దశదిశలకుంచాతినవి.

అని, తాత్పర్యము.

రాక్షస స్సోపి తా న్వన్యా స్త్రిగాన్ మృగవధే రతః. ౨౯
ప్రచ్ఛాదనాథం భావస్య న భక్షయతి సంస్పృశన్

టీక॥ మృగవధే=మృగములచంపుట
యందు; రతః=ఆనక్తుడగు; సః = ఆ;
రాక్షసోపి=రాక్షసుండును; భావస్య=
స్వభావముయొక్క; ప్రచ్ఛాదనార్థం=
కప్పటకొఱకు; వన్యాన్ = అడవియం
దుంబుట్టిన; తాన్=ఆ; మృగాన్=మృగ
ములను; సంస్పృశన్=తాకుచు; నభ

క్షయతి=భక్షింపడయ్యె.

మృగంబులంజంపిభక్షించుటెస్వభా
వముగాఁగల యారాక్షసుండును తన
యధాధన్వభావము బయలుపడకుం
డుటకై, యావన్యమృగంబులనుస్పృశిం
చియుభక్షింపడయ్యె.

అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్నేవ తతః కాలే వై దేహీ శుభలోచనా. ౩౦
కుసుమాపచయవ్యగా పాదపా నభ్యవతేత

టీక॥ తతః=అంతఃశుభలోచనా= గూచిక; అభ్యవతత=వచ్చెను.
మంగళకరములగుకన్నులుగల ; వైదే . అంత , నాకాలమునందెమంగళక
హీ=సీతాదేవి; తస్మిన్=ఆ ; కాలం రంబులగుకన్నులుగలసీతాదేవి , పూ
వ=కాలమునందే ; కుసుమాపచయ లుగోయగోరి, యావృతంబులయొద్ద
వ్యక్త=పూలుగోయుటయందాసక్త కువచ్చెను అని, తాత్పర్యము.
యయి; పాదపాత్ = వృక్షములను

కణికారా నశోకాంశ్చ చూతాంశ్చ మదిరేక్షణా. ౩౧

కుసుమా న్యపచిన్వంతీ చచార రుచిరాననా

టీక॥ మదిరేక్షణా=మదముగప్పిన చెట్లును; చచార=సంచరించెను.
కన్నులుగలదియును; రుచిరాననా= మదముగప్పినకన్నులుగలదియును
సుందరమయినముఖముగలదియునగుసీ దరంబగుమొగముగలదియునగు సీతా
తాదేవి; కుసుమాని=పూలను; అపచి దేవి, పూలుగోయుచు, గొండగోగు
న్వంతీ=కోయుచు; కణికారా= చెట్లు అశోక వృక్షంబులు మామిడిచె
కొండగోగుచెట్లును; అశోకాంశ్చ=అశో ట్లు మొదలగు వృక్షంబులయొద్దకుఁబో
కవృక్షములను; చూతాంశ్చ=మామిడి యెను. అని, తాత్పర్యము.

అనఘోఽరణ్య వాసస్య సా తం రత్నమయం వృగమ్. ౩౨

ముక్తామణివిచిత్రాంగం దదశః పరమాంగనా

టీక॥ వనవాసస్య=అడవిలోనుండు న; దదశః=చూచెను.
టప; అనఘః=తీనిదియు; పరమాం అడవిలోనివనించుటకుఁ దగనిదియు
గనా=ఉత్తమస్త్రీయుఁగు; సా=ఆసీ నుత్తమస్త్రీయునగునాసీతాదేవి , ఉ
తాదేవి; రత్నమయం=శ్రేష్ఠమును; ము త్తమంబును, మంచిముత్యములు
క్తామణివిచిత్రాంగం= ముత్యములవం లునుంబోలెనుండువిందువులచేసలంకృ
టిచుక్కలచేతను రత్నములవంటి చు తమయినదేహముగలదియునగునామృ
క్కలచేతను విచిత్రమయినదేహముగ గముంబొందెను. అని, తాత్పర్యము.
లదియునగు; తం=ఆ; వృగం = జింక

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము.

౫౭౧

స ౪౨

సా తం రుచిరదంతోష్ఠీ రూప్యధాతుతనూరుహమ్. ౩౩

విస్తయోత్ఫుల్లనయనా సస్నేహం సమదైక్షిత

టీక రుచిరదంతోష్ఠీ = మందరము	గూడునట్లుగా; సమదైక్షిత = చూచెను.
లయినదంతములును బెదవులును గల ;	మందరములగు దంతములును బెద
సా = ఆసీతాదేవి ; విస్తయోత్ఫుల్లన	వులునుగలయాసీతాదేవి, యాశ్చర్యం
యనా = ఆశ్చర్యము చేవికసించిన కన్ను	బునవికసించిననేత్రంబులతో, వెండివ
లుగలదై, రూప్యధాతుతనూరుహం =	లెనుగైరికధాతువులవలెనునుండు వెం
వెండివంటివియుగైరికధాతువులవంటి	డుక్రకలతోనూపుచున్నయాజింకనున్నే
వియునగు వెండ్రుకలుగల; తం = ఆమృ	హంబునంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.
గమును; సస్నేహం = స్నేహముతోఁ	

సచ తాం రామదయితాం పశ్యత్ మాయామయో మృగః. ౩౪

విచచార పున శ్చిత్రం దీపయన్నివ త ద్వనమ్

టీక మాయామయః = మాయావి	కారాధకము); విచచార = తిరిగెను.
కారమయిన; సః = ఆ; మృగశ్చ = జింక	అమాయామృగంబు, రామభార్య
యు; రామదయితాం = రామునిభార్య	యగుసీతాదేవివచ్చుటంజూచి, మఱి
ను; పశ్యత్ = చూచుచు; పునః = ఇంకను;	యునాశ్చర్యకరంబుగా, నవ్వనంబుఁబ్ర
చిత్రం = ఆశ్చర్యకరముగా; తత్ = ఆ; వ	కాశింపంజేయుచువిహరించెను.
నం = వనమును; దీపయత్ = ప్రకాశిం	అని, తాత్పర్యము.
పఁజేయుచు, ("ఇవ" అనునదివాక్యాలం	

అదృష్టపూర్వం తం దృష్ట్వా నానారత్నమయం మృగమ్. ౩౫

విస్తయం పరమం సీతా జగామ జనకాత్మజా

టీక జనకాత్మజా = జనకమహా	వి; అదృష్టపూర్వం = మున్నేప్పుడును
రాజుకూతురయిన; సీతా = సీతాదే	జూడఁబడనట్టి; నానారత్నమయం =

నానావిధమణివికారషయిన; తం=ఆ; వి, మున్నెప్పడునుజూడనట్టిలోకోత్త
మృగం=జింకను; దృష్ట్యా=చూచి; ప రమయిననానారత్నములవంటి బిందు
రమం=అధికమయిన; విస్తయం=ఆశ్చ వులుగలయామాయామృగముజూచి,
ర్యమును; జగామ=పొందెను. పరమాశ్చర్యంబునొందెను.

జనకమహారాజపుత్రియగు సీతాదే అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, ద్విచత్వారింశస్సగళిః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండద్విచత్వారింశస్సగళిక,

ముగిసినది.

త్రై

తి చ త్వా రింశ సర్గ పార్శ్వంభః.

సా తం సంప్రేక్ష్య సుశ్రోణీ కుసుమా న్యపచిన్వతీ
 హేమరాజతవణాభ్యాం పక్షాభ్యా ముపశోభితమ్. ౧
 ప్రహృష్టా చానవద్యాంగీ మృప్తహాటకవణికీ
 భతార మభివక్రంద లక్ష్మణంచాపి సాయుధమ్ ౨

టీక|| సుశ్రోణీ= సుందరములయిన
 పిఱుందులుగలదియు; అనవద్యాంగీ=
 నిందితములుకానియవయములుగలది
 యు;మృప్తహాటకవణికీ=కడుగుబడిన
 బంగారముయొక్కవన్నెవంటివన్నెగ
 లదియునగు; సా=ఆసీతాదేవి; హే
 మరాజతవణాభ్యాం = బంగారువ
 న్నెగలదియువెండివన్నెగలదియునగు;
 పక్షాభ్యాం=పాశ్వములచేత, ఉపశో
 భితం=ప్రకాశించుచున్న;తం=ఆమృగ
 మును;సంప్రేక్ష్య=చూచి; ప్రహృష్టా
 చ=మిక్కిలియు సంతసించినదియై;
 భతారం=పెనిమిటిని;సాయుధం=ఆ

యుధముతోఁగూడిన; లక్ష్మణంచాపి=
 లక్ష్మణునిఁగూడ; అభివక్రంద = పిలి
 చెను.

సుందరములయినపిఱుందులుగలది
 యుననింద్యములగునవయములుగలది
 యుఁబరిశుద్ధమయిన బంగారమువంటి
 వేనుగలదియునగుసీతాదేవి, ఒకపా
 శ్వమునఁగాంచనవణముగను,మఱి
 యొకపార్శ్వమునరజతవర్ణముగనునుం
 డునట్టియమ్మాయామృగముంబూచి,
 సంతోషయి, పెనిమిటియగురాము
 ని, ఆయుధధారియయియున్నలక్ష్మణు
 నింబిలిచెను.అని, తాత్పర్యము.

తయా ౨ హవాతా నరవ్యాఘ్రా వై దేహ్య రామలక్ష్మణౌ
 విక్రమాణౌతు తం దేశం తదా దదృశతు మ్మృగమ్. ౩

టీక||తయా=ఆ;వైదేహ్య=సీతా|వ్యాఘ్రా=పురుషశ్రేష్ఠులగు; రామల
 దేవిచేత;అహవాతా=పిలువఁబడిన;నర
 క్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులు;తదా= అ

ప్రృశ, తం=ఆ, దేశం=ప్రదేశమును; పి
తమాణౌతు=చూచుచునే; మృగం=

జింకను; దదృశతుః=చూచిరి.

బురుషశ్రేష్ఠులగు రావలత్తుణులు వ
చ్చి, యాప్రదేశమునలుప్రక్కలం జూ
చుచు, నామాయ జింకంగనిరి.

అని, తాత్పర్యము.

శంకమానస్తు తం దృష్ట్వా లక్ష్మణో రామ మబ్రవీత్

టీక॥ లక్ష్మణస్తు=లక్ష్మణుడు మాత్ర
ము, తం=ఆమృగమును; దృష్ట్వా= చూ
చి; శంకమానః=సందేహించుచు; రా
మం=రామని గూచి, అబ్రవీత్= చె
ప్పెను.

లక్ష్మణుడు మాత్రము, ఆమాయా
మృగమంబూచినంతనే, సందేహము
నొంది, రాముంజూచి, యిట్లుని, చెప్పె
ను. అని, తాత్పర్యము.

త మే వై న మహం మన్యే మారీచం రాక్షసం మృగమ్. ౪

టీక॥ అహం=నేను, ఏనం=ఈ; మృ
గం=జింకను, తం=ఆ; మారీచం=మా
రిచుండను; రాక్షసమేవ=రాక్షసునిగా
నే; మన్యే=తలంచెదను.

ఈమృగమె, యామారిచుండను రా
క్షసుండని నాకు దోచుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

చరంతో మృగయాం హృష్టాః పాపేనో పాధినా వనే

అనేన నిహతా రాజౌ రాజానః కామరూపిణౌ. ౫

టీక॥ రాజౌ=రాముండా ! కామ
రూపిణౌ=ఇచ్చాధీనమగు రూపముగల
మారిచుని చేత, వనే= అడవియందు;
హృష్టాః=సంతసించినవారలును; మృ
గయాం=వేటను; చరంతః=చేయుచు
న్నవారలునగు; రాజానః=రాజులు; అ
నేన=ఈ; పాపేన=పాపముగలిగించు

నట్టి; ఉపాధినా=వేషముచేత ; నిహ
తాః=వంపబడినారు.

రాముండా ! కామరూపియగు నీ
మారిచుండు, పాపిష్ఠుంబగు నీమృగరూ
పమునే ధరించి, వనంబునందు, సంతో
షంబున వేటాడవచ్చిన రాజులం, జంపి
నాడు. అని, తాత్పర్యము.

అస్య మాయావిదో మాయా మృగరూప మిదం కృశిమ్
భానుమ త్పురుషవ్యాఘ్రో గంధర్వపురసన్నిభమ్. ౬

టీక॥పురుషవ్యాఘ్రో = పురుషశ్రేష్ఠః	చేయఁబడినది.
ఘండవగుతామఁడా! మాయావిదః =	పురుషశ్రేష్ఠఁడవగురామఁడా! అ
మాయానెఱింగినట్టి; అస్య = ఈమారీచు	మార్చించుండు, బహు మాయలనెఱింగిన
నియొక్క; మాయా = మాయ; భానుమ	వాఁడు; అతఁడే, మాయచేతనీ ప్రకారం
త్ = ప్రకాశముగలదియు; గంధర్వపు	యినఁగాఁతమంతంబునుగంధర్వనగరా
రసన్నిభం = గంధర్వనగరముతో సమా	కారంబునగు నీమృగరూపంబుఁ దాల్చి
నమయినదియునగు; ఇదం = ఈ ; మృగ	నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.
రూపం = మృగాకారముగా; కృతం =	

మృగో హ్యేవం విధో రత్నవిచిత్రో నాస్తి రాఘవ
జగత్యాం జగతీనాథ మామైషాహి నసంశయః. ౭

టీక॥ జగతీనాథ = భూమీశ్వరుండ	సమస్తభూమండలాధీశ్వరుండవ
వగు; రాఘవ = రామఁడా! ఏవంవిధః =	గురామఁడా! ఇట్టి, రత్నాకరబిందు
ఇట్టి; రత్నవిచిత్రః = రత్నాకరబిందు	పులతోనలంకృతమయినమృగము, ప్ర
పులచేవిచిత్రమయిన; మృగః = జింక ;	పంచంబునం దెచ్చునులేదు ; కా
జగత్యాం = భూమియందు; నాస్తిహి =	వున, నిదిమాయయే ; సందియములే
లేదుగదా! ఏషా = ఇది; మాయాహి =	దు. అని, లక్ష్మణుఁడు, రాముఁతోఁజె
మాయయేకదా! సంశయః = సంశేష	ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
ము; న = లేదు.	

ఏవం బ్రువాణం కాకుశ్చస్య ప్రతివార్య శుచిస్థితా
ఉవాచ సీతా సంహృష్టా చమకాదౌ హృతచేతనా. ౮

టీక॥ శుచిస్థితా = స్వచ్ఛమయిన	ట్లు; బ్రువాణం = చెప్పుచున్న ; కాకు
చిలునవుగల; సీతా = సీత; ఏవం = ఇ	త్తన్ = లక్ష్మణుని; ప్రతివార్య = నివారిం

చి, చమఁదొ=తోలుచేత ; హృతచే
తనా=అపహరింపఁబడిన బుద్ధిగలదై ;
సంహృష్టా=సంతోషించినదై ; ఉవా
చ=చెప్పెను.

స్వచ్ఛమయిచ చిటునగవుగలనీతా

జెవి , యీప్రకారంబునంజెప్పుచున్న
లత్తుణునివారించి, ఆమాయామృగచ
మఁసాండర్యంబునకుమోహించి, సం
తుష్టయియు, రామంజూచి, యిట్లని, చె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆర్యపుత్రాభి రామో సా మృగో హరతి మే మనః

.ఆనయైనం మహాబాహూ క్రీడాధకం నో భవిష్యతి. ౯

టీక॥ మహాబాహూ=పెద్ద చేతులు
గల; ఆర్యపుత్ర=పూజ్యుండగుదశరథుని
పుత్రుండవయిన రాముఁడా ! (స్త్రీలు
భతఁసుఆర్యపుత్రశబ్దముచేఁ బిలుచుట
సంప్రదాయము). అభిరామః= సుం
దరమయిన, అసా=ఈ; మృగః=మృగ
ము, మే=నాయొక్క; మనః=మనస్సు
ను; హరతి=ఆకర్షించుచున్నది ఏ
నం=దీనిని, ఆనయ=తెమ్ము. నః= మన

కు; క్రీడాధకం=ఆటలకొఱకు; భవిష్య
తి=కాఁగలదు.

మహాబాహుండవగు రాముఁడా!
ఈమృగంబుమిక్కిలియు సుందరంబుగ
సుండుటవలన, దీనియందు నామనస్సున
కుమిక్కిలియుమకులవగలిగియున్నది ;
దీనింబట్టి తెమ్ము; మనముక్రీడాధకముం
చుకొనవచ్చును. అని, తాత్పర్యము.

ఇహ శ్రమపదే స్థాకం బహవః పుణ్యదశఁనాః

మృగా శ్చరంతి సహితా స్సమరా శ్చమరా స్తథా. ౧౦

టీక॥ ఇహ=ఇచ్చట, అస్థాకం=మ
నయొక్క; ఆశ్రమపదే=ఆశ్రమస్థాన
మునందు; పుణ్యదశఁనాః=పుణ్యము
గలిగించునట్టి చూచుటగల; మృగాః=
జింకలును; సమరాః=సమరమృగ
ములును; చమరాః=చమరమృగములు
ను; బహవః=అనేకములు; సహితాః=

గుంపుగాఁగూడినవై; చరంతి=తిరుగు
చున్నవి.

ఇచ్చటమనయాశ్రమమునందు, అతి
సుందరంబులగుమృగంబులును సమరం
బులును చమరమృగములును అనేకంబు
లు, గుంపుగుంపుగాఁదీరుగుచున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

ముగలదియు; రత్నబిందుసమాచితః= రత్నాకారములగుబిందువులచేవ్యాపింపఁబడినదియునగునీమృగము; శశిసన్నిభః=చంద్రునితోసమానమయి; వనం= అడవిని; అవ్యగ్రం=సమగ్రముగా; ద్యోతయన్=ప్రకాశింపఁజేయుచు; శోభతే=ప్రకాశించుచున్నది.

విచిత్రములయిననానావిధంబులగు వణకంబులతోను రత్నాకారంబులయినబిందువులతోనుబుచ్చుచున్నయీమృగము, చంద్రుడుంబోలెనీవనంబంతయుఁ బ్రకాశింపఁజేయుచు, దేజరిల్లుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

అహో రూప మహో లక్ష్మీ స్వరం సంఘ శోభనా
మృగోద్భుతో విచిత్రాంగో హృదయం హరతీవ మే. ౧౪

టీక||రూపం= సౌందర్యము ; అహో=అశ్చర్యము!లక్ష్మీః=కాంతి; అహో=అశ్చర్యము!స్వరం= కంఠధ్వని; అహో(అధ్యాహృతము)= అశ్చర్యము!శోభనా=సుందరమగు ; సంఘఘ=అవయవసంపత్తియు ; అహో(అధ్యాహృతము)=అశ్చర్యము.అద్భుతః=అశ్చర్యకరమును; విచిత్రాంగః= విచిత్రమయినదేహము గలదియునగు; మృగః=జింక; మే= నాయొకఁ; హృద

యం=మనస్సును; హరతి= ఆకర్షింపచుచున్నది “ఇవ” అనునది వాక్యాలంకారార్థము.

ఇదియేమిసౌందర్యము! ఇదియేమికాంతి!దీనికంఠధ్వనియేమి ! అవయవసంపత్తియేమి!అశ్చర్యకరంబును విచిత్రరూపంబునగునీమృగంబు , నామనస్సునెంతయునాకర్షింపచుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

యది గ్రహణ మభ్యేతి జీవ న్నేవ మృగ స్తవ

అశ్చర్యభూతం భవతి విస్తయం జనయిష్యతి. ౧౫

టీక||మృగః=జింక; జీవన్నేవ=బ్రతికినదైయె; తవ=నీయొక్క ; గ్రహణం=గ్రహించుటను ; అభ్యేతియది=

పొందునేని; అశ్చర్యభూతం=అశ్చర్యకరము; భవతి=అగును. విస్తయం= అశ్చర్యమును; జనయిష్యతి= కలిగించును.

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౫౭

స ౪౩

ఈమృగంబు ప్రాణమతోనే నీకుఁ | ఆశ్చర్యంబుగలిగించుచు, మనయొద్దనుం
బట్టుపడునేని, ఇతరులకును మనకును | డఁగలఁదు అని, తాత్పర్యము.

సమాప్తవనవాసానాం రాజ్యస్థానాం చ నః పునః
అంతఃపురవిభూషాఢో మృగ ఏష భవిష్యతి. ౧౬

టీక||సమాప్తవనవాసానాం= ముగలది; భవిష్యతి=కాఁగలదు.
గింపఁబడినవనవాసప్రతముగల వారల | మనమువనవాసప్రతంబు ముగించు
మును; పునః=మఱల; రాజ్యస్థానాం= | కొని, మఱలరాజ్యంబున నుండునప్పు
రాజ్యంబుననున్న వారలమునగు; నశ్చ= | డు, ఈమృగంబు, మనయంతఃపురం
మనకును; ఏషః=ఈ; మృగః = జింక; | బునకలంకారముగానుండుఁగలదు.
అంతఃపురవిభూషాఢః = అంతఃపు | అని, తాత్పర్యము.
రమునకుభూషణమెప్రయోజనముగాఁ

భరత స్యాశ్చర్యవ్రతస్య శ్వశ్రూణాం మమచ ప్రభో
మృగరూప మిదం వ్యక్తం విస్తయం జనయిష్యతి ౧౭

టీక||ప్రభో=నాయకుఁడవగు రా | క్తం=స్పష్టము.
ముఁడా! ఇదం=ఈ; మృగరూపం= మృ | రాముఁడా ఈమృగంబు, ల
గముయొక్క-రూపము; భరతస్య = భ | యోధ్యలో, భరతునకును నీకునునా
రతునకును; ఆశ్చర్యవ్రతస్య=నీకును; శ్వ | యత్తలకును నాకునుపల్లప్పుడును ఆశ్చ
శ్రూణాం=అత్తలకును; మమచ = నా | ర్యంబుగలిగించుచుండుఁగలదు.
కును; విస్తయం=ఆశ్చర్యమును; జన | అని, తాత్పర్యము.
యిష్యతి=కలిగించుచుండుఁగలదు. వ్య

జీవ న్మయది తేజశ్శేతి గ్రహణం మృగసత్తమః
అజినం సరశాదూల రుచిరం మే భవిష్యతి. ౧౮

టీక||సరశాదూల = పురుషశ్రేష్ఠుఁడవగురాముఁడా ! మృగసత్తమః

ఈమృగశ్రేష్ఠము; జీవక = బ్రతికియు
న్నదై; తే = నీయొక్క; గ్రహణం = గ్ర
హించుటను; నాభ్యేతియది = పొందజే
సి; రుచిరం = సుందరమయిన; అచిరం =
తోలు; మే = నాకు; భవిష్యతి = కాగ
లదు.

పురుషశ్రేష్ఠుడా ! ఈమృగశ్రేష్ఠం
బు, ప్రాణంబుతో నీచేతికి జిక్కజేసి,
దీనింజంపితెత్తువేని సుందరంబయిన దీ
నిచమమును నేనుంచుకొందును.
అని, తాత్పర్యము.

నిహతస్యా స్య సత్త్వస్య జాంబూనదమయత్వచి

శష్పబ్రస్యాం వినీతాయా మిచ్ఛా మ్యహ ముపాసితమ్. ౧౯

టీక|| అహం = నేను; శష్పబ్రస్యాం =
లేతకసప్తతోః జేయబడిన యాసన
మునందు; వినీతాయాం = పటపబడి
న; నిహతస్య = చంపబడిన; అస్య =
ఈమృగముయొక్క; జాంబూనదమ
యత్వచి = బంగారువికారమయినచ
మమునందు; ఉపాసితం = శయనిం

చుటకు; ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను.
ఈమృగమును జంపితెత్తువేని, నే
ను, కాంచనమయంబగు దీనిచమము
నుదభావనముపైఁబటచుకొని, నీతోఁ
గూడశయనింపఁగోరెదను.
అని, తాత్పర్యము.

కామవృత్త మిదం రాద్రం స్త్రీణా మసదృశం మతమ్

వప్రసా త్వస్య సత్త్వస్య విస్తయో జనితో మమ. ౨౦

టీక|| ఇదం = ఈ; కామవృత్తం =
స్వేచ్ఛావ్యాపారము; స్త్రీణాం = స్త్రీ
లకు; అసదృశం = సరికానిదిగా; మ
త్తం = తలంపబడినది. ఘోరం = భయం
కరము. ఘో = అయితే; అస్య = ఈ; స
త్త్వస్య = జంతువుయొక్క; వప్రసా =
రూపముచేత; మమ = నాకు; విస్త

యః = ఆశ్చర్యము; జనితః = కలిగింపఁ
బడినది
ఇట్లు, స్త్రీలు స్వేచ్ఛ గాభతం బ్రే
రేపించుట, మిక్కిలియు భయంకరము;
ఇది స్త్రీలకెంతమాత్రముతగదు; అ
యినను, ఈమృగమరూప సౌందర్యా
దులచే బరవశవై యడుగుచున్నాను.

అని, సీత రామునతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తేన కాంచనరూపేణ మణిప్రవరశృంగిణా

తరుణాదిత్యవణేకేన నక్షత్రపథవచనా. ౨౦

బభూవరాఘవ స్యాపి మనో విస్తయ మాగతమ్

టీక॥కాంచనరూపేణ = బంగారు
యొక్క-రంగువంటిరంగుగలదియు, మ
ణిప్రవరశృంగిణా = రత్నశ్రేష్ఠమగుఇం
ద్రనీలమణివంటికొమ్ములుగలదియు; త
రుణాదిత్యవణేకేన = లేతసూర్యునిరం
గువంటిరంగుగలదియు; నక్షత్రపథవర్చ
సా = నక్షత్రమాగముయొక్క కాంతి
వంటికాంతిగలదియునగు; తేన = ఆమృ
గముచేత; రాఘవస్య = రామునియొ
క్క; మనోపి = మనస్సును; విస్తయం = ఆ

శృర్యమును; ఆగతం = పొందినది; బభూ
వ = అయినది.

కాంచనవణంబును ఇంద్రనీలముల
వంటికొమ్ములుగలదియు బాలసూర్యు
నికాంతివంటి కాంతిగలదియును జెల్లని
బిందువులు గలుగుటంజేసి నక్షత్రగణ
యా క్తంబగు నాకాశంబు పగిడిచేజరి
ల్లుచున్నదియునగు నామృగంబుంజూ
చి, రాముండును, ఆశృర్యంబునొందెను.
అని, తాత్పర్యము.

వీచంసీతా వచ శ్శుత్వా తం దృష్ట్వా మృగ మద్భుతమ్. ౨౧

లోభిత స్తేన రూపేణ సీతయాచ ప్రచోదితః

ఉవాచ రాఘవో హృష్టో భ్రాతరం లక్ష్మణం వచః. ౨౩

టీక॥రాఘవః = రాముండు; వీచం =
ఇట్లు; సీతావచః = సీతాదేవిమాటను;
శ్రుత్వా = విని; అద్భుతం = ఆశ్చర్యకర
మగు; తం = ఆ; మృగం = మృగమును; దృ
ష్ట్వా = చూచి; తేన = ఆ; రూపేణ = మృ
గసౌండర్యముచేత; లోభితః = ఆశనొం
దినవాడై, సీతయాచ = సీతాదేవిచేత

ను; ప్రచోదితః = ప్రేరేపింపబడినవాఁ
డై; హృష్టః = సంతోషించినవాడై;
భ్రాతరం = తమ్ముడైన; లక్ష్మణం = ల
క్ష్మణునిగూచి; వచః = మాటను; ఉ
వాచ = చెప్పెను.

రాముండు, ఇట్లు సీతాదేవిచెప్పిన
మాటను విని, యాశ్చర్యకరంబగునామృ

గంబునుంజూచి, దాని సౌందర్యంబున ముండగులత్తుణుజూచి, యిట్లుని, చె
కు, ఆశనొంది, సీతాదేవిచేతను అట్లుడు ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
గంబడినవాడై, సంతోషంబునఁ ద

పశ్య లత్తుణ వై దేహ్య స్పృహం మృగగతా మిమామ్
రూపశ్రేష్ఠతీయా హ్యేష మృగోద్య నభవిష్యతి. ౨౪

టీక॥ లత్తుణ=లత్తుణుడా! వై దే తి=దొరకదు.
హ్యః= సీతాదేవియొక్క ; మృగగ లత్తుణుడా! సీతాదేవికి , ఈ
తాం=మృగమునుబొందిన; ఇమాం= మృగంబుపై నెంత యాశగలిగియున్న
ఈ, స్పృహం=ఆశను; పశ్య= చూడు దోచూడుము ; ఇంతసౌందర్యముగల
ము. రూపశ్రేష్ఠతీయా = సౌందర్యము మృగమెందును లేదుకావున, నిట్టిమృగం
చేను త్తమమగుటచేత; ఏషః= ఈ; మృ బు, ఈవనములోదొరకదు.
గః=జింక; అద్య=ఇప్పుడు ; నభవిష్యతి అని, తాత్పర్యము.

న వ నే నందనో ద్దేశే న చైత్రరథసంశ్రయే

కుతః పృథివ్యాం సామిత్రే యోస్య కశ్చిత్సమో మృగః. ౨౫

టీక॥ సామిత్రే = లత్తుణుడా! మునందు; న=లేదు. పృథివ్యాం=భూమి
యః=వీ; కశ్చిత్=ఒకానొక; మృగః= యందు; కుతః=ఎక్కడిది?
మృగము; అస్య=దీనికి; సమః = సరియ లత్తుణుడా! దీనికి సరియైన మృ
యినదో; స(అధ్యాహృతము)= అది; గము, నందనవనమునందును చైత్రరథవ
నందనోద్దేశే=నందనమనుపేరుగల; వ నమునందును దొరకదు; ఇంక భూమి
నే=వనమునందు; న = లేదు. చైత్రరథ యందెట్లు దొరకును.
సంశ్రయే= చైత్రరథమనుపేరుగలవన అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిలోమా నులోమాశ్చ రుచిరా రోమరాజయః

శోభంతే మృగ మాశ్రిత్య చిత్రాః కనకబిందుభిః. ౨౬

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౫౮౩.

స ౬౩

టీక॥ ప్రతిలోమానులోమాః = ఎ	చున్నవి.
దురుదిరిగియున్నవియును అనుకూలము	ప్రతిలోమములుగాను అనలోమ
లునగు; రోమరాజయశ్చ = వెండుకల	ములుగాననుండు వెండుకలు, బంగారు
పజ్జులును; కనకబిందుభిః = బంగారు	బిందువులచేఁజిత్రితంబులయి, మృగశరీ
చుక్కలచేత; చిత్రాః = చిత్రవణము	రంజునకెంతయుఁబ్రకాశముగలిగించు
లయి; మృగం = మృగమును; ఆశ్రిత్య =	చున్నవి. అని, తాత్పర్యము.
ఆశ్రయించి; శోభంతే = ప్రకాశించు	

పశ్యాన్య జృంభమాణస్య దీప్తా మగ్నిశిఖోపమామ్
జిహ్వం మఖా నిస్సరంతీం మేఘాదివ శతహ్రదామ్. ౨౭

టీక॥ అస్య = ఈమృగము ; జృంభ	నగు; జిహ్వం = నాలుకను ; పశ్య =
మాణస్య = ఆవలించుచుండఁగా ; దీ	చూడుము.
ప్తాం = ప్రకాశించుచున్నదియు; అగ్ని	ఈమృగము, ఆవలించునప్పుడు ,
శిఖోపమాం = అగ్నిజ్వాలతోఁబోలి	దీనినాలుకను , నోటనుండి వెడలియగ్ని
గలదియు; మఖాత్ = నోటనుండి; నిస్స	జ్వాలవలె వెలుంగుచు, మేఘంబుననుం
రంతీం = వెడలుచున్నదియు; మేఘాత్ =	డివెడలునట్టిమెఱవుకై వడి , మెఱయు
మేఘముననుండి ; నిస్సరంతీం (అధ్యా	చున్నది , చూడుము.
హృతము) = వెడలుచున్న; శతహ్రదా	అని, తాత్పర్యము.
మివ(స్థితాం) = మెఱవువలెనున్నదియు	

మసారగల్గర్కముఖ శృంఖముక్తానిభోదరః

కన్య నామా నిరూపిక్యసా న మనో లోభయే స్త్వగః. ౨౮

టీక॥ మసారగల్గర్కముఖః = ఇంద్ర	యు; అనిరూప్యః = ఇదియిట్టిదనినిరూపిం
నిలమణిగిన్నెవంటినోరుగలదియు; శం	పఁదగనిదియుఁనగు ; అసౌ = ఈ; మృగః =
ఖముక్తానిభోదరః = శంఖముతోనుము	మృగము; కన్యనామ = ఎవ్వనియొక్కమా
త్రైముతోనుసమానమయినకడుపుగలది	త్రము; మనః = ఘనస్సును; నలోభ

ప్ర

ప్ర

యేత్ = అనింపఁజేయుదు.

ఇ ద్రస్థిలమణిగిన్నెవంటినోరుగలది
యొకంఖమేలుచుముత్తైములునుంబోలె
దెల్లనై నకడుపుగలదియొనట్టిదని నిరూ

పించిచెప్పనలవిగానిదియునగునీమృగం
బుపై, నెవ్వనికాశగలుగడు?
అని, తాత్పర్యము.

కస్య రూప మిదం దృష్ట్వా జాంబూనదమయం ప్రభో
నానారత్నమయం దివ్యం నమనో విస్తయం వ్రజేత్. ౨౯

టీక|| ప్రభో = సమధుండవగు ల
త్తుణుడా! జాంబూనదమయం = బం
గారు వికారంబును ; నానారత్నమ
యం = నానావిధరత్న వికారమయిన
దియు; దివ్యం = శ్రేష్ఠమునగు; ఇవం =
ఈ; రూపం = రూపమును ; దృష్ట్వా =
చూచి; కస్య = ఎవ్వనియొక్క ; మనః =
మనస్సు; విస్తయం = ఆశ్చర్యమును ; న

వ్రజేత్ = పొందదు?
సమధుండవగు లత్తుణుడా !
కాంచనవణకంబునునానావిధ రత్నా
కారబిందువులచేనలంకృతంబునుదివ్యం
బునగు నీరూపంబుంజూచి , ఎవ్వని
మనస్సునకాశ్చర్యంబుగలుగడు?
అని, తాత్పర్యము.

మాంసహేతో రపి మృగాన్ విహారార్థం చ ధన్వనః
ఘ్నంతి లక్ష్మణ రాజానో మృగయాయాం మహావనే. ౩౦

టీక|| లక్ష్మణ = లక్ష్మణుడా! రా
జానః = రాజులు; మహావనే = పీఠయ
డవియందు; మృగయాయాం = వేట
యందు; మాంసహేతోరపి = మాంస
నిమిత్తమును; ధన్వనః = ధనుస్సుయొ
క్క; విహారార్థం చ = వినోదముకొ
ఱకును; మృగాన్ = మృగములను; ఘ్నం

తి = చంపుదురు.
లక్ష్మణుడా! రాజులు , వనంబు
న, మాంసమునంపాదించుకొఱకునుధ
నువిహారముకొఱకును, వేటయందు,
మృగంబులంజంపుదురు.
అని, తాత్పర్యము.

ధనాని వ్యవసాయేన విచీయంతే మహావనే

ప్ర

ప్ర

ధాతవో వివిధాశ్చాపి మణిరత్నసువర్ణినః. ౩౦

టీక॥మహావనే = పెద్దయడవియందు;	వ్యవసాయేన = ప్రయత్నముచేత;	తే = పొందఁబడుచున్నవి.
ధనాని = ధనములును ; మణిరత్నసువర్ణినః = రత్న శేష్ములును బంగారును గలిగి వివిధాః = నానావిధములయిన ; ధాతవశ్చాపి = ధాతువులును; విచీయం	వనంబున వేటాడుటచే, రాజులకు, అచ్చటచ్చట నిధులందుండు ధనములును మంచిరత్నములును బంగారును గలిగి యుండు ధాతుప్రదేశంబులును దొరకును, అని, తాత్పర్యము.	

తత్సార మఖిలం నృణాం ధనం నివయవర్ధనమ్
మనసా చింతితం సర్వం యథా శుక్రస్య లక్షణం. ౩౧

టీక॥లక్షణం = లక్షణండా! మనసా = మనస్సుచేత; చింతితం = తలంపఁబడినది; సర్వం = అంతయు; శుక్రస్య ధా = శుక్రనకుంబోలే; నృణాం = మనుష్యులకు; సారం = శ్రేష్ఠమయిన; తత్ = ఆ; ధనం = వనంబులందు దొరకునట్టి ధనము; అఖిలం = అంతయు; నివయవర్ధనం = కోశమును వృద్ధిఁబొందించునది.	లక్షణండా! శుక్రండు, మనుష్యులు మనస్సున గొంతెమకోర్కులం గొరుధనమునంతయు, అనాయాసముగాఁ గొని తనకోశంబు నిండించుకొనునట్లు, రాజులు, అడవులందు నానావిధంబులం బడియున్న యుత్తమమయిన ధనముల నంతయు, కష్టములేక, గ్రహించి, తమ కోశంబుల నిండించుకొందురు.
---	--

అని, తాత్పర్యము.

అథి యే నాథాకృత్యేన సంవ్రజ త్యవిచారయన్.

త మధా మథాశాస్త్రజ్ఞాః ప్రాహు రధ్యాత్వ లక్షణం. ౩౨

టీక॥లక్షణం = లక్షణండా ! అథి = అథముగోరువాడు ; యేన = ఏ; అథాకృత్యేన = అథముగుఱించి	నకార్యముచేత; అవిచారయన్ = ఆటో చింపనివాడై; సంవ్రజతి = చక్కగాఁ బోవునో; అథాశాస్త్రజ్ఞాః = అథా
--	---

శాస్త్రముఁదెలిసినవారలును; అధ్యాత్మ శ్చ=అర్థమువదలనివారలును, అర్థము సంపాదించుటయందు సమర్థులునుట, అగువారలు; తం=దానిని; అర్థం=అర్థమునుగా; ప్రాహుః=చెప్పుదురు.

లక్ష్మణుఁడా! అపూర్వవస్తువుఁగోరు

నట్టిపురుషుఁడు, ఎంతమాత్రములోచింపక దేనిసంపాదించుటకై ప్రియత్నించునో, అర్థసంపాదనసమర్థులును అర్థశాస్త్రముఁదెలిసినవారలనగువారలు, దానినేఅర్థము, అనఁగా సంపాదించఁదగినవస్తువనిచెప్పుదురు; ఈమృగమట్టిది. అని, తాత్పర్యము.

వీతస్య మృగరత్నస్య పరాధ్యే కాంచనత్వచి
ఉపవేత్త్యథి వై దేహీ మయాసహ సుమధ్యమా. ౩౪

టిక||వీతస్య-ఈ; మృగరత్నస్య=మృగశ్రేష్ఠముయొక్క; పరాధ్యే (అధ్యాత్మతము)=శ్రేష్ఠమయిన; కాంచనత్వచి=బంగారుచమకమునందు; సుమధ్యమా=సుందరమయిననడుముగల; వైదేహీ=సీత; మయాసహ=నాతోఁగూడ;

ఉపవేత్త్యథి=కూర్చుండును. మృగశ్రేష్ఠంబగు దీనికాంచనవణిమయినయుత్తమచమకమునందు, సుందరమయిననడుముగలసీతాదేవి, నాతోఁగూడఁకూర్చుండుఁగలదు. అని, తాత్పర్యము.

న కాదళీ నక్రియకీ న ప్రవేణీ నచావికీ
భవే దేతస్య సదృశీ స్పర్శ సేవతి మే మతిః. ౩౫

టిక||స్పర్శసేవ=తాఁకుటచేత; వీతస్య=దీనికి; సదృశీ=సమానమయినది; కాదళీ=కదళిమృగము; నభవేత్=కాదు. క్రియకీ=క్రియకీమృగము; న=కాదు. ప్రవేణీ=ప్రవేణిమృగము; న=కాదు. అవికీ=అవిమృగము; న=కాదు. ఇతి=అని; మే=నాయొక్క; మతిః=త

లంపు. అధికరోమములుగల కదళిమృగముగానిప్రియకీమృగముగాని ప్రవేణిమృగముగానిఅవిమృగముగాని, మృదుత్వంబున, దీనిసరికాఁజాలదు. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౫౮

స ౪౩

ఏవచైవ మృగ శ్రీమాన్ యశ్చ దివ్యో నభశ్చరః
ఉధా వే తా మృగా దివ్యా తారామృగమహీమృగా. ౩౬

<p>టీక॥ శ్రీమాన్ = అధికమయినకాం తగలఃఏవః=ఈ; మృగంఏవచ=మృగము ను;యః=ఏ;దివ్యః=శ్రేష్ఠమయిన; నభ శ్చరః=ఆకాశమునందిరుగునట్టి; మృగః (అధ్యాహృతము)= మృగశీవఃనక్షత్ర ము;అస్త్రీ(అధ్యాహృతము)= కలదో; సః(అధ్యాహృతము)చ= అదియు; ఏ తా=ఈ;తారామృగమహీమృగా= న</p>	<p>క్షత్రమృగమునుధూమిమృగమును; ది వ్యా=శ్రేష్ఠములయిన;మృగా= మృగ ములు. శ్రీమంతంబగు నీమృగంబును, ఆకా శంబుననుండునట్టిదివ్యంబగుమృగశీవః నక్షత్రంబునుమృగంబును, ఈధూమిమృ గమునునక్షత్రమృగమును రెండునుఉత్త మమృగములు.అని,తాత్పర్యము.</p>
--	---

యదివా యం తథా యన్తాం భవే ద్వదసి లక్షణ
మాయైషా రాక్షసస్యేతి కథావ్యో స్య వధో మయా. ౩౭

<p>టీక॥లక్షణం=లక్షణండా! త్వం (అధ్యాహృతము)=నీవు;మాం = న న్నుఁగూచి;ఏషా=ఇది; రాక్షసస్య= మారీచునియొక్క;మాయేతి=మాయ యని;యత్=ఏమాటను; వదసి=చెప్ప చున్నావో;తథా=అట్లు; అయం=ఈ మృగము;భవేద్వది=అగునేని;మయా=</p>	<p>నాడేతఃఅన్యః=దీనియొక్క; వధః=చం పుట; కథావ్యః = చేయఁబడవలసి నది. లక్షణండా! నీవు, నాతోఁజెప్పిన ట్లు,ఇది, మారీచునిమాయయెయగునే ని, నేనుదీనినవశ్యము వధింపవలయును. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

వీతేన హి సృశంసేన మారీచేనా కృతాత్మనా
వనే విచరతా పూర్వం హింసితా మనిపుంగవాః. ౩౮

<p>టీక॥పూర్వం=మున్ను;వనే= అ డవియందు;విచరతా= సంచరించుచు</p>	<p>న్న;సృశంసేన=క్రూరుడైన; అకృతా త్మనా=శిక్షింపఁబడనిబుద్ధిగల ; వీతే</p>
--	--

న=ఈ;మారీచేన=మారీచునిచేత; మున్ముగునీమారీచుండు , ఈవనంబునం
ఁపుంగవాఁ=మునిశ్రేష్ఠులు ; పీఁసి దిరుగుచు, బెక్కు-మునివరులం జంపియు
తాహి=చంపఁబడినారుగదా! న్నాఁడుగదా! అని, తాత్పర్యము.
మున్ను, బుద్ధిహీనుండును గ్రూరుం

ఉత్తాయ బహవో యేన మృగయాయాం జనాధిపాః
నిహతాః పరమేష్వాసా స్తస్మా ద్వభ్య స్త్వయం మృగః, ౩౯

టీక॥యేన=జేసిచేత ; ఉత్తాయ= నె;వభ్యః=చంపఁదగినది.
ప్రాదుభ్జవించి ; మృగయాయాం= ఈమృగము , వేటకువచ్చిన మ
వేటయందు; పరమేష్వాసాః= మహా హా ధనుర్ధరులగు రాజులఁ బెక్కుం
ధనుర్ధరులగు; జనాధిపాః = రాజు డ్ర వధించియున్నది కావున , దీనిన
లు; బహవః=పెక్కుండు; నిహతాః= వశ్యమువధింపవలయును!
చంపఁబడినారో; అయం = ఈ; మృ అని, తాత్పర్యము.
గః=మృగము; తస్మాత్తు = అందువలన

పురస్తా దిహ వాతాపిః పరిఘాయ తపస్స్వినః
ఉదరస్థో ద్విజాః హంతి స్వగర్భౌ శ్వతరీమివ. ౪౦

టీక॥పురస్తాత్=మున్ను; ఇహ= ఇ తి=చంపుచుండెను.
చ్చట; వాతాపిః= వాతాపియను రాక్ష మున్నీదండకారణ్యంబున , వాతా
సుండు; తపస్స్వినః=ఋషులను ; పరి పియను రాక్షసుఁడొకఁడు , ఋషుల
ఘాయ=తిరస్కరించి; ఉదరస్థః=కడు నువంచించి, తాను మేకరూపమై త్తి వా
పుననున్నవాఁడై; ద్విజాః= బ్రాహ్మణు రలకుభోజ్యమయి , వారల యుదర
లను; స్వగర్భః = తనచూడి ; అశ్వ ముఁబ్రేవేశించి, యశ్వతరీయీనునప్ప
తరీమివ = ఆడుగుఱుచునందు మగ ఁదుడ గర్భంబుఁజీల్చుకొనివచ్చి త
గాడిదకుఁబుట్టినమృగమునువలె; హం ల్లింజంపునట్లు, యఋషులకడుపుచిం

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము.

౫౮౯

స ౪౩

చుకొనివచ్చి, వారలవధింపుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

స కదా చ్చిరాల్లోభా దానసాద మహామనిమ్

అగస్త్యం తేజసా యుక్తం భిక్ష స్తస్య బభూవహ. ౪౧

టీక|| సః=ఆవాతాపి; చిరాత్=బహుకాలమునకు, కదాచిత్=ఒకానొకప్పుడు; లోభాత్=ఆశవలన; తేజసా=ప్రభావముతో, యుక్తం=కుడినవాడును; మహామనిం=పూజ్యుడైన మునియునగు; అగస్త్యం=అగస్త్యుని; ఆనసాద=పొందెను. తస్య=ఆమహామనిః; భిక్షః=ఆహారము; బభూవ=ఆయె

ను“హ” అనునది పాదపూరణార్థము.

ఆవాతాపి, యట్లుబహుకాలముండి. యంతనొకప్పుడు, మాంసాశచే, బ్రభావగంపన్నుండగు సగస్త్యమహామునియొద్దకుఁబోయి, యభాక్రవముగ, భోజ్యమయి, యాయశయదరముఁబ్రవేశించెను అని, తాత్పర్యము.

సముత్థానేన తద్రూపం కతుఃకామం సమీత్య తమ్

ఉత్తస్సయిత్యాతు భగవాన్ వాతాపి మిద మబ్రవీత్. ౪౨

టీక|| భగవాన్=మహాత్మ్యముగలయగస్త్యుండ; సముత్థానేన=భోజనాంతమునందును; తద్రూపం=ఆతనరూపమును; కతుఃకామం=చేయఁగోరిన; తం=ఆ; వాతాపిం=వాతాపిని; సమీత్య=చూచి; ఉత్తస్సయిత్యాతు=నవ్వియు; ఇదం=ఈమాటను; అబ్రవీత్=

చెప్పెను.

భగవంతుండగునగస్త్యుండు, భోజనాంతంబునఁ దనయుదరంబు భేదించుటకై యావాతాపిని జరూపంబుధరింపఁగోరుటంజూచి, యతనిం బేర్కొని, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

త్వయాఽవిగగ్య వాతాపే పరిభూతా స్వతేజసా

జీవలోకే ద్విజక్రేష్టా స్తస్మాదసి జరాం గతః. ౪౩

టిక||వాతాపే=వాతాపీ!త్వయా=నీచే దినవాడవు; అసి=అగుచున్నావు.
త; జీవలోకే = ప్రాణిలోకమునం వాతాపీ! నీవు, భూలోకంబునఁబా
దు; అవిగణ్య = విచారింపక; స్వ పమనగూడవిచారింపక, పెక్కు-బ్రా
తేజసా=నీబలముచేత; ద్విజశ్రేష్ఠాః= వ్వాణోత్తములంజంపినావు; అందువల
బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు; పరిభూతాః=తిర న, నీవు, నాయుడరంబునజీణుకండవ
స్కరింపఁబడినారు. తస్మాత్=అందు యితివి. అని, యగస్తుగ్మడు, వాతా
వలన; జరాం=జీవాత్మను; గతః=పాం పితోఽజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం తన్న భవే ద్రక్షో వాతాపిరివ లక్ష్మణ
మద్విధంనాతి మన్యేత ధర్మనిత్యం జితేంద్రియమ్. ౪౪

టిక|| లక్ష్మణ = లక్ష్మణుడా! వం=ఇట్లు; వాతాపిరివ= వాతాపివ
యః=ఎవ్వఁడు; ధర్మనిత్యం=ధర్మం లె; నభవేత్ = జీవింపఁడు.
బుంందుస్థిరుండును; జితేంద్రియం= జ లక్ష్మణుడా! ధర్మంబునందుఁజలన
యింపఁబడిన యింద్రియములుగలవాఁ ములేకుండువాఁడును జితేంద్రియండు
డునగు; మద్విధం=నాయట్టివాని; అతి నగునాయట్టివానినతిక్రమించునేని, యా
మన్యేత=అతిక్రమించునో; తత్=ఆ; మారీచుండు, వాతాపివలె, నిహతుం
రతుః=రాక్షసుండు, మారీచుండనుట; ఏ డగును. అని, తాత్పర్యము.

భవే ధతోఽయం వాతాపి రగస్త్యేనేవ మా గతః

టిక|| అయం = ఈమారీచుండు; నవాఁడు; భవేత్=అగును.
మా=నన్ను; గతః=పొందినవాడై; అగస్త్యునిచేత వాతాపిహతుండ
అగస్త్యేన=అగస్త్యునిచేత; వాతాపి యినట్లు, ఈమారీచుండునాచేహతుం
రివ=వాతాపివలె; హతః=చంపఁబడి డగును. అని, తాత్పర్యము.

ఇహ త్వం భవ సన్నద్ధో యంత్రితో రక్ష మైధిరీమ్. ౪౫
అస్యా మాయ త్త మస్తాకం యత్కృత్యం రఘునందన

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౫౦

స ౪౩

టీక||రఘునందన = లక్ష్మణుడా! త్వం=నీవు; ఇహ=ఇచ్చట ; సన్నద్ధః= కవచము మొదలగు సన్నాహముతోఁ గూడినవాఁడవు; భవ= అగుము. యం త్రితః=జాగ్రత్తగలవాఁడవై ; మైథి లిం=సీతాదేవిని; రక్ష = రక్షింపుము. అస్తాకం=చునకు; కృత్యం= కార్యము; యత్ (అస్తి)= ఏదిగలదో; తత్ (అ ధ్యాహృతము)= అది; అస్యాం= ఈ సీతయందు; ఆయత్తం=అధీనము. లక్ష్మణుడా! నీవిచ్చటసన్నద్ధుండ

వై, జాగ్రత్తతోసీతాదేవిని రక్షింపు చుండుము; మనకార్యములన్నియు, ఈ విడఁబడెయ్యున్నవి. (ఈవిడనురక్షిం చుటెచునకుముఖ్యకార్యము). అని, తాత్పర్యము విశేషార్థము. — “మనకార్యము లన్నియునీవిడఁబడెయ్యున్నవి” అనుట చేమముచేయవచ్చిన రావణవధాది కార్యములన్నియు, నీవిడమూలముగ నేచేయవలసినవి” అని, సూచింపఁబడి నది.

అహ మేనం వధిష్యామి గ్రహీష్యామ్యపివా మృగమ్. ౪౬
యావద్ద చ్ఛామి సౌమిత్రే మృగ మానయితం ద్రుతమ్

టీక|| సౌమిత్రే=లక్ష్మణుడా! అ హం=నేను; ఏనం=ఈ; మృగం=మృ గమును; వధిష్యామి=వంపెదను. అపి వా=లేక; గ్రహీష్యామి=పట్టుకొనెద ను. ద్రుతం=శీఘ్రముగా; మృగం=మృ గమును ; ఆనయితం (ఆనేతుం)=తెచ్చుటకు; గచ్ఛామి=పోయెదను “యా

వత్” అనునదివాక్యాలంకారార్థము. లక్ష్మణుడా! నేను, ఈమృగము నుపట్టనై ననుబట్టెదను ; లేకవధింప నై ననువధించెదను ; నేనుబోయిమృగ మునుదీసికొనిశీఘ్రమునవచ్చెదను. అని, తాత్పర్యము.

పశ్య లక్ష్మణ వై దేహీం మృగత్వచి గతస్సహమ్. ౪౭
త్వచా ప్రధానయా హ్యేష మృగోద్య సభవిష్యతి

టీక||లక్ష్మణ=లక్ష్మణుడా! మృగత్వచి=మృగచరణమునందు ; గతస్సహమ్

హం = పొందఁబడినయాశగల; వైదే
హీం = సీతను; పశ్య = చూడుము. ప్రధా
నయా = ముఖ్యమయిన; త్వచా = చమక
ముచేత; అద్య = ఇప్పుడు; ఏషః = ఈ; మృ
గః = మృగము; రభవివ్యతిహి = జీవింప
దుగదా!

లక్ష్మణుడా! ఈమృగచమకమునం
దు సీతకాశగలిగియున్నది; కావున, దీని
చమక మెమనకు ముఖ్యముకాఁబట్టి, యీ
మృగమును వధించి, దీనిచమకమును దె
చ్చెదను. అని, తాత్పర్యము.

అప్రమత్తేన తే ఛావ్య మాశ్రమస్యేన సీతయా. ౪౨
యావ త్ప్రవత మేకేన సాయకేన నిహన్త్యహమ్

టీక|| యావత్ = ఎంతలోపల; అ
హం = నేను; పృవతం = మృగమును; ఏకే
న = ఒక్కఁడైన; సాయకేన = బాణము
చేత, నిహన్తి = వధింతునో, తావత్ (అ
ధ్యాహృతము) = అంతవఱకు; సీత
యా = సీతచేత; ఆశ్రమస్థేన = ఆశ్రమ
మునందుండునట్టి; తే (త్వయా) = నీచే

త; అప్రమత్తేన = ఏమఱుపాటులేనివాఁ
డుగా; ఛావ్యం = ఉండఁదగినది.
నేనొక్క బాణంబున నీమృగమును వ
ధించివచ్చువఱకు, నీవు, సీతకుఁగా, నీ
యాశ్రమంబున, ఎంతమాత్రమేమఱక
కాచియుండవలయును.
అని, తాత్పర్యము.

పృవతం చమక ఆదాయ శీఘ్ర మేష్యామి లక్ష్మణ. ౪౩

టీక|| లక్ష్మణ = లక్ష్మణుడా! పృవ
తం (పాషాతం) = మృగసంబంధియ
గు; చమక = తోలును; ఆదాయ (సంధి
యాషాము) = తీసికొని; శీఘ్రం = శీఘ్ర

ముగా; ఏష్యామి = వచ్చెదను.
లక్ష్మణుడా! నేను మృగచర్మమును దీసి
కొని, శీఘ్రముగ వచ్చెదను.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రదక్షిణే నాతిబలేన పక్షిణా

బటాయుషా బుద్ధిమతాచ లక్ష్మణ

భవాప్రమత్తః పరిగృహ్య మైథిలీం

ప్రతిక్షణం సర్వతపవ శంకితః. ౫౦

టిక॥ లక్ష్మణ=లక్ష్మణుడా! త్వం హించినవాడవై; అప్రమత్తః=వీమఱు
(అధ్యాహృతము)= నీవు; ప్రదక్షిణే పాటులేనివాడవై; భవ=ఉండుము.
న=మహాసవధుండును; అలిబలేన= లక్ష్మణుడా! నీవు, మహాసవధుండును,
అధికమయినబలముగలవాడును ; బు డును, మహాబలుండును బుద్ధిమంతుండున
ద్ధిమతా= అధికమయినబుద్ధిగలవాడు గుజటాయువుతోఁగూడ, సమస్తమునం
నగు; పక్షిణా=పక్షియైన ; జటా దును శంకగలవాడుండవలసి నంతటి
యుషా=జటాయువుతో; మైధిలీం= నీ జాగ్రత్తతో, నేమటక, సీతనురక్షింపు
తను; పరిగృహ్య = తీర్కొని; సర్వతప చుండుము. అని, రాముండు, లక్ష్మణుని
వ=అప్పిటివలననె; శంకితః = సంక తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, త్రిచత్వారింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థవంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండత్రిచత్వారింశస్సర్గః టిక,

ముగిసినది.

త్రై

చ తు శ్చ త్వా రిం క స ర్గ పా రం భః

తథాతు తం సమాదిశ్య భ్రాతరం రఘునందనః

బబంధా సిం మహాతేజా జాంబూనదమయత్సరుమ్. ౧.

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయిన పరాక్రమముగల; రఘునందనః = రాముడు, తథా = అట్లు; తం = ఆ; భ్రాతరం = తమ్ముని; సమాదిశ్య = అజ్ఞాపించినంతనె; జాంబూనదమయత్సరుం = బంగారువికారమయినదికిలిగల; అ	సి = ఖడ్గమును; బబంధ = కట్టెను. మహాతేజాండగు రాముండు, ఆ ప్రకారంబునఁ దమ్మునితోఁ జెప్పి, కాంచనమయంబగుపిడిలిగల ఖడ్గంబును మొలనుబంధించెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

తతః (స్త్రీ) వినతం చాప మాదాయా త్మ నిగూఢణమ్

ఆబధ్యచ కలాపౌ డ్వా జగామౌ దగ్రవిక్రమః. ౨

టీక॥ తతః = అంత; ఉదగ్రవిక్రమః = అధికమయిన పరాక్రమముగల రాముండు, ఆత్మ విభూషణం = తనకలంకారమయిన; త్రివినతం = చూడిటవంగిన, చాపం = ధనుస్సును; ఆదాయ = తీసికొని; కలాపౌ = అమ్ములపొదులను; డ్వా = రెంటిని; ఆబధ్యచ = క	ట్టుకొనియు; జగామ = పోయెను. అంతే, మహాపరాక్రమశాలియగు రాముండు, తనకలంకారమయిన శాఙ్గభనుస్సుఁ దీసికొని, అమ్ములపొదుల రెంటినిఁ గట్టుకొని, పోయెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

తం వంచయానో రాశేంద్ర మాపతంతం నిరీక్య వై

బభూవాం తహిత స్త్రాసా త్పున స్సందశన్ భవత్. ౩

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౫౯౫

స ౪౪

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆ
మారీచుండు; ఆపతంతం=వచ్చుచున్న;
తం=ఆ ; రాజేంద్రం=రాజశ్రేష్ఠుండ
గురామని; నిరీత్యవై=చూచినంతనె;
వంచయానః = మోసపుచ్చువాడై,
త్రాసాత్=భయమువలన; అంతహి
తః=మృణుగుబడినవాడు; బధూవ=ఆ
యెను. పునః=మఱి; సందశశే =

చూచుటయందు; అభవత్=ఆయెను.
ఆమారీచుండు , రాజశ్రేష్ఠుండగు
నారాముండువచ్చుటంజూచి , యతని
మోసపుచ్చుదలంచి, భయంబునఁగొం
తసేపంతహితంపైయొండి , మఱి
నతనికింబొడసూచెను.
అని, తాత్పర్యము.

బద్ధాసి శశు రాధాయ ప్రదుద్రావ యతో మృగః

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆరా
ముండు; బద్ధాసిః= కట్టబడినఖడ్గము
గలవాడై; ధనుః=ధనుస్సును ; ఆదా
య=తీసికొని; యతః=అట్లు; మృగః =
మృగము; అగచ్ఛత్(అధ్యాహృతము)=
పోయెనో ; తతః(అధ్యాహృతము)=

అట్లు; ప్రదుద్రావ=పరుగెత్తెను.
రాముండు, ఖడ్గంబుమొలయందు
బంధించుకొని , ధనుస్సుచేతఁగొని ,
మృగంబుపోయినదారింబట్టిపోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

తం స్త వశ్యతి రూపేణ ద్యోతమాన మివాగ్రతః. ౪
ఆవేక్ష్యోవేత్స్య భావం తం ధనుష్పాణిం మహావనే
అతివృత్తమిహః పాతాల్లోభయానం కదాచన. ౫
శంకితంతు సముద్భ్రాంత ముత్పతంత మివాంబరే
దృశ్యమాన మదృశ్యం చ వనోద్దేశేషు కేషుచిత్. ౬
భిన్నాభై రివ సంవీతం శారదం చంద్రమండలమ్

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆరా
ముండు; రూపేణ= కాంతిచేత; అగ్ర
తః= ముందట; ద్యోతమానమివ (స్థి

తం)= ప్రకాశించుచున్నట్లున్నవాడు
ను; మహావనే=పెద్దయడవియందు; ధ
నుష్పాణిం=విల్లుచేతంగల; తం=ఆధా

ముని, భావం = అభిప్రాయమును; ఆవే
త్యోవేత్య = చూచిచూచి; ఇహో = బా
ణముయొక్క; పాతాత్ = పడుటవల
న; అతివృత్తం = అతిక్రమించినవాడు
ను; కదాచన = ఒకానొకప్పుడు; లోభ
యానం = ఆశించేయువాడును; శం
కితంతు = భయపడినవాడును; సమ
ద్భాగ్రితం = తిరుగుడుపడుచున్నవా
డును; అంబరే = ఆకాశమునందు; ఉత్ప
తంతమివ (స్థితం) = ఎగురుచున్నట్లున్న
వాడును; దృశ్యమానం = చూడఁబడు
చున్నవాడును; కేమచిత్ = కొన్ని; ప
నోద్దేశేషు = అరణ్యప్రదేశములందు; అ
దృశ్యంచ = చూడనలవిగానివాడును,
భిన్నాభైరి = ఖండింపఁబడిన మేఘము
లచేత; సంవీతం = కప్పడిన; శారదం =
శరదృతువునందలి; చంద్రమండలమివ
(స్థితం) = చంద్రమండలమువలెనున్న

వాడునుగు; తం = ఆమారీచుని; పశ్యతి
స్త = చూచెను.

అంత, కాంత్యతిశయంబునముందట
నుండునట్లు తేజరిల్లుచు, ధనుష్పాణియ
గురామునియభిప్రాయంబునెఱింగి, య
తండుబాణంబునేయుసమయంబునబా
ణంబుతగలకుండునట్లుదూరంబుపరుగె
త్తుచు నేమఱియండునప్పుడు సమీపించి
యాశగల్గించుచు, భీతుండై భ్రాంతుం
డై, యాకాశంబున నెగసిపోవునట్లు అ
తివేగంబునంబరుగెత్తుచు, మేఘఖం
డంబులచేగప్పఁబడిన చంద్రమండలం
బుపగిదిగొన్నిప్రదేశంబులంబొడసూ
పుచుఁగొన్నిటనంతహితుండగుచు నీ
రితినరణ్యంబున సంచరించుచున్న య
మ్మారీచుని, రామండుచూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

ముహూర్తాదేవ దద్యశే ముహూర్తాత్ప్రకాశతే. ౭

టీక|| ముహూర్తాదేవ = స్వల్పకా
లమువలననె; సమీపే (అధ్యాహృత
ము) = సమీపమునందు; దద్యశే = చూడఁ
బడెను. ముహూర్తం = పలుమాఱు; దూ
రాత్ = దూరంబున; ప్రకాశతే = ప్రకా

శించెను.
అమృగము, ముహూర్తమాత్రం
బున, సమీపంబుననుండును; మఱి, సమీప
దూరంబునందోచును.
అని, తాత్పర్యము.

దశేనాదశేనాదేవ సో ౭ పాకవేత రాఘవమ్

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము.

౫౯౩

స ౪౪

సుదూర మాశ్రమస్యా స్య మారీహో మృగతాంగతః. ౮

టీక॥ మృగతాం = మృగమును; గ	ఛ్చకోనిపోయెను.
తః = పొందిన; సః = ఆ; మారీహః = మారీ	మృగరూపధరుండగు మారీచుండు, అ
చుండు; దశ = నాదశ = నాదేవ = అగప	ట్లుకొంచెము సేపుపొడనూపుచు గొం
డుటవలనను అగపడుకుండుటవలనను,	చెము సేవంతపీతండుగుచు, ఇట్లు,
రాఘవం = రాముని; అస్య = ఈ; ఆశ్రమ	రాముని, ఆశ్రమంబునకు ఒహూదూర
స్య = ఆశ్రమమనకు; సుదూరం = విక్రీ-	ముగాఁగొనిపోయెను.
లియుదూరముగా; అపాకషత = ఈ	అని, తాత్పర్యము.

అసీ తుక్రద్ధస్తు కాకుత్స్థో వివశ స్తేన మోహితః

అధావతస్థే సంభ్రాంత శ్చయా మాశ్రిత్య శాద్వలే. ౯

టీక॥ కాకుత్స్థః = రాముండు; తే	స్థే = నిలిచెను.
న = ఆమృగముచేత; తుక్రద్ధస్తు = కోపము	రాముండు, ఆమృగచేష్టకుఁగొంత
నొందినవాఁడును; వివశః = పరవశుం	సేపుకోపంబును, అంత దానిసౌందర్యం
డును; మోహితః = మోహమునొందిన	బునకు మోహితుండై, పరవశత్వంబు
వాఁడును; అసీత్ = అయెను. అశ్శ = అం	నుబొంది , యంత , సంభ్రాంతచి
తః; సంభ్రాంతః = భ్రాంతి నొందినవాఁ	త్తుండై, యొకచెట్టునిడయందుఁ బచ్చి
డై; ఛాయాం = నిడను; ఆశ్రిత్య = పొంది;	క నేలపైనిలుచుండెను.
శాద్వలే = పచ్చిక నేలయందు; అవత	అని, తాత్పర్యము.

స త మున్తాదయామాస మృగరూపో నిశాచరః

మృగైః పరివృతో వన్యై రధూరా త్వత్ప్రత్యక్ష్యత. ౧౦

టీక॥ మృగరూపః = మృగముయొ	డు; తం = ఆ రాముని; ఉన్తాదయామా
కరూపమువంటిగూఁడుముగల; సః =	స = భ్రాంతచిత్తునిగావించెను. వ
ఆ; నిశాచరః = రాక్షసుడైన మారీచుం	వైః = అడవియందుఁ బుట్టిన; మృగైః =

మృగములచేత; పరివృతః=చుట్టఁబడిన
వాఁడై, అదూరాత్=సమీపమున; ప్ర
త్యవృత్తతః=మాడఁబడెను.
అట్లుమృగరూపధరుండగునమ్మారీ
చుండు, రామునిబహుదూరముపరుగై
త్తునట్లుచేసి, భ్రాంతచిత్తుం గావించెను;
అంత, మఱల, నతనికాశగలుగుటకై,
యామాయామృగము, వన్యమృగపరి
వృతంబై సమీపంబునం బొడసూపెను.
అని, తాత్పర్యము

గ్రహీతుకామం దృష్ట్యైవనం పున రేవాభ్యధావత
తత్తతా దేవ సంత్రాసా త్పున రంతహితో భవత్ ౧౦

టీక||సః (అధ్యాహృతము)=ఆమృ
గము; గ్రహీతుకామం=పట్టుకొనఁగో
రిన; వీనం=ఈ రాముని; దృష్ట్యా=చూ
చి, పునరేవ=మఱలనే; అభ్యధావత=
పరుగైత్రెను. పునః=మఱల; తత్తతాదే
వ=ఆక్షణమువలననె, సంత్రాసాత్=
మిక్కిలిభయమువలన; అంతహితః=
మఱుంగు పడినది ; అభవత్=ఆ
యెను.
ఆమృగంబు, రాముండుతన్నుఁబట్టు
కొనవచ్చుటంబూచి, మఱలంబరుగైత్రె
ను, అంత, ఓణమాత్రమున, మఱల, భయ
మువలన, నంతహితంబయ్యెను.
అని, తాత్పర్యము.

పున రేవ తతో దూరా ద్విక్షవండా ద్వినిస్సృతమ్
దృష్ట్వా రామో మహాతేజా శ్చం హంతుం కృతనిశ్చయః ౧౧

టీక||తతః=అంత, మహాతేజాః=అ
ధికమయినపరాక్రమముగల; రామః=
రాముఁడు; పునరేవ=మఱలనే; వృత్త
వండాత్=వృత్తసమూహముననుండి;
వినిస్సృతం=వెడలిన; తం=ఆమృగ
మును; దృష్ట్వా=చూచి; హంతుం=వ
ధించుటకు; కృతనిశ్చయః=చేయఁ బడి
న నిశ్చయముగలవాఁడయ్యెను.
అంత, మహాతేజుండగురాముండు,
మఱల, నామృగంబొక వృత్తసమూ
హంబుననుండి వెడలుటఁజూచి, యా
మృగంబునువధింపవలెనని, నిశ్చయించె
ను. అని, తాత్పర్యము.

ఘాయస్తు శర ముద్భృత్య కుపిత స్తత రాఘవః

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౫౯

స ౪౪

టీక॥ రాఘవః=రాముడు; తత్ర= తః=కోవమునొందినవాడయ్యెను.
అప్పుడు; శరం=బాణమును; ఉద్ధృత్య= రామండట్లు బాణంబెత్తి పరమకు
ఎత్తిఃఘాయస్తు=మిక్కిలియు ; కుపి పితుండై యుండెను. అని, తాత్పర్యము.

సూర్యరశ్మిప్రతీకాశం జ్వలంత మరిషదఃనః. ౧౩
సంధాయ సుదృఢే చాపే వికృత్య బలవ ద్భలీ
త మేవ మృగ ముద్దిశ్య శ్వసంతమివ పన్నగమ్. ౧౪
మమోచ జ్వలితం దీప్త మస్త్రం బ్రహ్మసినిమితమ్

టీక॥ అరిషదఃనః = శత్రువులమ కాలించుచున్నదియు ; బ్రహ్మసినిమి
దిఃంచునట్టి; బలీ=అధికమయినబలముగ తం=బ్రహ్మచేఁమిఁపం బడినదియున
అరాముడు; సూర్యరశ్మిప్రతీకాశం= గు; అస్త్రం=అస్త్రమును; మమోచ=
సూర్యకిరణముతో సమానమును; జ్వలం విడిచెను.
తం= మండుచున్నదియునగు బాణమ శత్రువుల మదిఁచువాఁడును బల
ను; సుదృఢే=మిక్కిలియు దృఢమయి వంతుండునగురాముండు , సూర్యప్ర
న; చాపే=ధనుస్సునందు; సంధాయ= కోశంబయిజ్వలించుచున్న దివ్యబాణం
కూచిఁ; బలవత్ = బలాత్కారము బునుదృఢంబగుధనుస్సునసంధించి, యా
గా; వికృత్య=ఈడ్చి; శ్వసంతం= నిట్టూ కఠోంతంబాకషిఁచి, భయంబువ
వుఁపుచున్న; పన్నగమివ (స్థితం)= సపఁంబువలెనిట్టూర్పులు వుచ్చుచున్న
సపఁమువలెనున్న; తం=అ; మృగ మే యామృగమును ద్వేశించి , జ్వలించుచు
వ=మృగము నే; ఉద్దిశ్య=ఉద్దేశించి; జ్వ న్నబ్రహ్మసినిమితంబగునదివ్యాస్త్రంబు
లితం=మండుచున్నదియు; దీప్తం= ప్ర నేసెను. అని, తాత్పర్యము.

సదృశం మృగరూపస్య వినిర్భిద్య శరోత్తమః. ౧౫
మారీచస్యైవ హృదయం విభేదా శనిసన్నిభః

టీక॥ అశనిసన్నిభః = పిడుగుతోస వ్యము; మృగరూపస్య= మృగరూపము
మానమయిన; శరోత్తమః = బాణశ్రే నకు; సదృశం=సమానమయిన; రూపం

జ్ఞ

జ్ఞ

<p>(అధ్యాహృతము) = రూపమును; వినిర్భిద్య = భేదించి; ఘోరీదన్య = మారీచునియొక్క; హృదయమేవ = హృదయము నే. విభేద = భేదించెను.</p> <p>పిడుగువంటిదైనయా బాణోత్తమ</p>	<p>ము, మొదట , నమ్మారీచుండుధరించిన మృగ శరీరమును భేదించి , యంత, నతనిహృదయమునే భేదించెను.</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తాలమాత్ర మధో ఋత్య వ్యపత త్స శరాతురః. ౧౬
 వినదన్ బైరవం నాదం ధరణ్యా మల్పజీవితః

<p>టీక అధ = అంత; సః = ఆమారీచుండు; శరాతురః = బాణపీడితుండై; తాలమాత్రం = తాటిచెట్టుప్రమాణము; ఋత్య = ఎగిరి; బైరవం = భయంకరమయిన; నాదం = ధ్వనిని; వినదన్ = అటచుచు; అల్పజీవితః = కొంచెమయిన ప్రాణముగలవాండై ; ధరణ్యాం</p>	<p>ధూమియందు; వ్యపతత్ = పడెను.</p> <p>అంత, నామారీచుండు , బాణపీడితుండై , తాటిచెట్టుంత పొడవెగిరి, భయంకరంబుగా నటచుచు, హీనజీవితండై, ధూమింబడెను.</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

మిమమాణస్తు మారీచో జహౌ తాం కృత్రిమాం తనుమ్

<p>టీక మారీచః = మారీచుండు; మిమమాణస్తు = మృతించుచును; కృత్రిమాం = కృత్రిమమయిన; తాం = అ; జహౌ = మృగరూపమును; జహౌ = విడిచెను.</p>	<p>మారీచుండు , మృతించువాండై, కృత్రిమంబగు నామృగరూపంబు విడిచి, నిజరూపంబు దాల్చెను.</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

స్తృత్వా తద్వచనం రక్షో దధ్యా కేవలం లక్ష్మణమ్. ౧౭
 ఇహ ప్రస్థాపయే త్సీతా శూన్యే తాం రావణో హరేత్

టీక|| రక్షః = మారీచుండు; తద్వచనం = ఆ రావణుని మాటను; స్తృత్వా =

జ్ఞ

జ్ఞ

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము.

౨౦౧

స ౪౪

తలంచుకొని; కేనభు= వీయుపాయము.
చేతమాత్రము; సీతా=సీత; ఇహ= ఇ
చ్చటికి; లక్ష్మణుఁ=లక్ష్మణుని; ప్రస్థాప
యేత్=పంపును; రావణుఁ= రావణు
డు; శూన్యే=ఎవ్వరులేనికాలమునందు;
తాఁ=అసీతను; హారేత్=హరించును;
ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; దధ్యా=త

లంచెను.
మారీచుండు, రావణుండు చెప్పిన
మాటనుదలంచుకొని “వీయుపాయంబు
చేత, సీతాదేవి, లక్ష్మణునిచ్చటికిఁబంపి,
యెవ్వరునులేనికాలమునందు, రావ
ణుండు, సీతనుహరించును?” అని, యా
లోచించెను. అని, తాత్పర్యము.

స ప్రాప్తకాల మాజ్ఞాయ చకారచ తత స్వరమ్. ౧౮
సదృశం రాఘవస్యైవ హ సీతే లక్ష్మణేతిచ

టీక॥ సః=అమారీచుండు; ప్రాప్త
కాలఁ=పొందఁబడినకాలముగలదానిఁ
గా; ఆజ్ఞాయ=తెలిసి; తతః=అంత;
రాఘవస్య=రామునకు; సదృశమేవ=
సమానముగానే; “హః=అయ్యో! సీ
తే=సీతా! లక్ష్మణ=లక్ష్మణుడా!”

ఇతిచ=అనియు; స్వరం=ధ్వని; చకా
రచ=చేసెను.
అమూరీచుండు, ఇదిసమయంబుని
తెలిసికొని, రామునికంఠధ్వని ననుస
రించి, “అయ్యో! సీతా! లక్ష్మణుడా!”
అని, యిలచెను; అని, తాత్పర్యము.

తేన మమణి నివిధ శృణౌ నుపమేనచ. ౧౯
మృగరూపంతు తం త్యక్త్వా రాక్షసం రూప మత్తనః
చక్రే స సుమహాకాయో మారీచో జీవితం త్యజన్ ౨౦

టీక॥ సుమహాకాయః = మిక్కిలి-వి
యగోపుదగుదేహముగల; సః= ఆ;
మారీచః=మారీచుండు; తేన= ఆరా
మునిచేత; అనుపమేన=సరిలేని; శరణే
చ=బాణముచేతను; మమణి = జీవ
స్థానమునందు; నివిధః=కొట్టఁబడిన

వాఁడై; జీవితం=ప్రాణమును; త్య
జన్=విడుచుచు; తం=ఆ; మృగరూ
పంతు=జింకరూపును; త్యక్త్వా = విడి
చి; రాక్షసం=రాక్షససంబంధియగు;
ఆత్మనః=తనయొక్క; రూపం=రూ
పమును; చక్రే=చేసెను.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము

స ౪౪

మహాకాయుండగునమ్మారీచుండు, పమునువిడిచి, తనరాక్షసరూపమును
రామునిచేదివ్యభాణంబున మమకన్ధాన గైకొని, ప్రాణంబులువిడిచెను.
మునందుగొట్టుబడినవాడై, మృగరూ అని, తాత్పర్యము.

తతో విచిత్రకేయూర స్సర్వాభరణభూషితః
హేమమాలీ మహాదంష్ట్రో రాక్షసో భూ చ్చరాహతః. ౨౦

టీక॥ తః = అంతః; శరాహతః = బా సుండు; అభూత్ = అయ్యెను.
ణముచేగొట్టుబడినమృగము; విచిత్ర అంత, రామబాణహతంబయిన
కేయూరః = నానావణకములైన బా యమ్మాయామృగంబు, విచిత్రంబుల
హవపురులుగలవాడగు; సర్వాభర గుబాహవపురులుదాల్చినమస్తాభరణం
ణభూషితః = సమస్తములయిన భూ బులతో నొప్పుచు. గాంచనమాలధరి
షణములచేతనలంకరింపబడిన వాడు యించి భయంకరంబులగు కోటలతోఁ
ను; హేమమాలీ = బంగారుమాలగ గూడియున్న రాక్షసశరీరంబు నొందె
లవాడగును; మహాదంష్ట్రః = పెద్దకోట ను. అని, తాత్పర్యము.
లుగలవాడగు; రాక్షసః = రాక్ష

తం దృష్ట్వా పతితం భూమా రాక్షసం ఘోరదర్శనమ్
రామో రుధిరసిక్తాంగం వేష్టమానం మహీతలే. ౨౧
జగామ మనసా సీతాం లక్ష్మణస్య వచ స్త్సరక్

టీక॥ రామః = రాముండు; భూ వాడునగు; తం = ఆ; రాక్షసం = రా
మా = నేలయందు; పతితం = పడినవాఁ తును; దృష్ట్వా = చూచి; లక్ష్మణస్య =
డును, ఘోరదర్శనం = భయంకరమ లక్ష్మణునియొక్క; వచః = మాటను; స్త
యిన చూచుటగలవాడగును; రుధిరసి రక్ = తలంచుచు; మనసా = మనస్సుచేత;
క్తాంగం = నెత్తుటందడుపబడిన దేహ సీతాం = సీతాదేవిని; జగామ = పొందెను.
ముగలవాడగును; మహీతలే = భూతల రాముండు, నేలంబడినెత్తుటందోఁ
మునందు; వేష్టమానం = పొరలుచున్న గుచుబొరలాడుచున్న భయంకరాకా

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౬౦౩

స ౪౪

రునారాక్షసుంగని, లక్ష్మణుండు చె విందలంచుకొనెను. అని, తాత్పర్యము.
ప్పినమాటందలపోసి, మనస్సున, సీతాచే

మారీచస్యేతి మాయైషా పూర్వోక్తం లక్ష్మణేనతు. ౨౩
తత్తదా వ్యాభవచ్ఛాద్య మారీచో యం మయా హతః

టీక॥ వీషా=ఇది; మారీచస్య=మాన; అయం = ఈతడు ; మారీచః= రీచునియొక్క; మాయా=మాయ. ఇ మారీచుడు.
తి=అని; లక్ష్మణేనతు = లక్ష్మణునిచే ఇదిమారీచునిమాయయేగాని వేటు
తనె; పూర్వోక్తం=మున్నుచేప్పబడి గాదని, లక్ష్మణుండు, మున్నెచెప్పినా
నది. తత్=అది; ఆద్య=ఇప్పుడు ; త డు; అదియట్లేయినది ; నాచేసిప్పు
ధావ=అట్లే; అభవత్ = ఆయెను. డువధింపబడిన రాక్షసుండుమారీచు
మయా=నాచేత; హతః= చంపబడి డె. అని, తాత్పర్యము.

హా సీతే లక్ష్మణే త్యేవ మాక్రశ్యచ మహాస్వరమ్. ౨౪
మమార రాక్షస స్సో యం శ్రుత్వా సీతా కథం భవేత్
లక్ష్మణశ్చ మహాబాహుః కా మవస్థాం గమిష్యతి. ౨౫

టీక॥ సః=ఆ; అయం=ఈ; రాక్ష డును; కాం=వీ; అవస్థాం=అవస్థను;
సః=రాక్షసుండు; “హా=అయ్యో! సీ గమిష్యతి=పొందగలడు?
తే=సీతా! లక్ష్మణ= లక్ష్మణుడా!” ఈరాక్షసుండు, నాకంఠద్వనినను
ఇత్యేవం=అనియట్లు; మహాస్వరం = సరించి“అయ్యో! సీతా! లక్ష్మణుడా!”
పెద్దధ్వనిగలుగునట్లు; ఆక్రశ్యచ=అట అనిపేరెలుంగుననాక్రోశించి, ప్రాణం
చియు; మమార=చచ్చెను. సీతా=సీ బులువిడిచెను; ఈమాటనువిని, సీతయే
త; శ్రుత్వా=విని; కథం=ఎట్లు ; భవి మిదలంచునో; మహాబాహుండుగలక్ష్మ
ష్యతి=కాగలదు? మహాబాహుః=పె ణుండెంతదుఃఖపడునో? అని, రాముం
ద్దచేతులుగల; లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణు డెంచెను, అని, తాత్పర్యము.

ఇతి సంచింత్య ధమాత్తా రామో హృష్టతనూరుహః

టిక||ధర్మాత్తై = ధర్మబుద్ధియును) = ఆయెను.

గు; రామః = రాముడు; ఇతి = అని; సం
చింత్య = ఆలోచించి; హృష్టతనూరు
హః = గగుర్పటునొందిన వెండుకలు
గలవాడు; అథాత్ (అధ్యాహృత

ధర్మాత్ముండగు రాముఁడీప్రకా
రంబునందలపోసి, భయమువలన దేహ
మంతయుఁగగలుర్పటునొందెను.
అని, తాత్పర్యము.

తత్ర రామం భయం తీవ్ర) మావివేక విషాదజమ్. ౨౬

రాక్షసం హృగరూపం తం హత్వా శ్రుత్వాచ తత్స్వరమ్

టిక||తత్ర = అప్పుడు; హృగరూపం = నది.

పం = మృగముయొక్క రూపమువంటి
రూపముగల; తం = ఆ; రాక్షసం = మా
ద్రీయని; హత్వా = చంపియు; తత్స్వ
రం = ఆ మారీచునిధ్వనిని; శ్రుత్వాచ = వి
నియు; రామం = రాముని; తీవ్రం = తీక్ష
మయున; విషాదజం = దుఃఖమువలనఁగలి
గిన; భయం = భయము; ఆవివేక = పొంది

అట్లు, రాముఁడు, మారీచుండు, మృ
గరూపధరుండై వచ్చి హతుండగుట
యు, నవ్విధంబునంబులుకటయుఁ దల
పోసి, యిదియంతయు నేమోదుఃఖంబు
నకుఁ గారణంబని, మహాభయమునొందె
ను. అని, తాత్పర్యము.

నిహత్య పృథతం చా న్యం మాంస మాదాయ రాఘవః. ౨౭

త్వరమాణో జనస్థానం ససారా భిముఖ స్తదా

టిక|| రాఘవః = రాముడు; తదా = వాఁడై; ససార = పోయెను.

అప్పుడు; అన్యం = ఇతరమయిన; పృథ
తంచ = మృగమును; నిహత్య = చంపి;
మాంసం = మాంసమును; ఆదాయ =
తీసికొని; త్వరమాణః = వేగిరపడుచు
న్నవాఁడై; జనస్థానం = జనస్థానము
నుగూచి; అభిముఖః = ఎదుర్కొన్న

రామంబున , మఱియొకజింకం
జంపి, దానిమాంసముఁదీసికొని, య
తివేగంబున , జనస్థానమధ్యంబునను
న్నతనయాశ్రమంబుదారిఁ బట్టిపోయె
ను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము.

౬౦౫

స ౪౫

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, చతుశ్చత్వారింశస్సగః.

ఇది, సప్తాధికము,

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండ చతుశ్చత్వారింశస్సగః టీక,

ముసినది.

ॐ

పంచచత్వారింశస్సగః ప్రారంభః.

ఆత్మస్వరం తు తం భతుర్విజ్ఞాయ సదృశం వనే
ఉవాచ లక్ష్మణం సీతా గచ్ఛ జానీహ రాఘవమ్. ౧

టీక॥ సీతా = సీత; వనే = అడవియం	జానీహ = తెలిసికొనుము.
దుఃఖభతుః = పెనిమిటికి; సదృశం = స	సీత, పెనిమిటికంఠధ్వనివంటియా
రియయిన; ఆత్మస్వరం = దుఃఖధ్వని	రోదనధ్వనినివిని, లక్ష్మణుంజూచి,
ని; విజ్ఞాయ = ఎఱింగి; లక్ష్మణం = లక్ష్మ	యిట్లని, చెప్పెను. నీవుపోయి రామనిం
ణునిగూచి; ఉవాచ = చెప్పెను	గ జూడుము. అని, తాత్పర్యము.
చ్ఛ = పోయి; రాఘవం = రామని,	

స హి మే హృదయం స్థానే జీవితం వావత్సత్తి

క్రోశతః పరమార్థస్య శ్రుత శ్శబ్దో మయా భృశమ్. ౨

టీక॥ పరమార్థస్య = మిక్కిలియు	మునియొక్క; శబ్దః = ధ్వని ; మయా =
దుఃఖితుండును; భృశం = మిక్కిలియు;	నాచేత; శ్రుతః = వినబడినది. మే = నా
క్రోశతః = అలచుచున్నవాడునగు రా	యొక్క; హృదయం = మనస్సుగాని; జీ

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౫

వితంవా=ప్రాణముగాని; స్థానే= స్వ
స్థానమునందు; నావతిష్ఠతిహీ= నిలువ
దుగదా!

పరమాతుకండయి , రోదనంబు

గావించిన రాముని కంఠధ్వనిమిటిని;
ఇంక , నామనసుగాని ప్రాణముగా
ని, దేహంబుననిలువఁజాలదు.

అని, తాత్పర్యము.

ఆక్రందమానం తు వనే భ్రాతరం త్రాతు మహాసి

టీక॥ వనే=అడవియందు ; ఆక్రం
దమానం=అఱచుచున్న ; భ్రాతరం
తు=అన్ననుమాత్రము; త్రాతుం = ర
క్షించుటకు; అహాసి=తగుదువు.

అడవియందు దిక్కులేకరోదనంబు
సేయుచున్న నీయన్ననుమాత్రమరక్షిం
పుము. అని, తాత్పర్యము.

తం ష్టప్ర మభిధావ త్వం భ్రాతరం శరణైషిణమ్. ౩

రక్షసాం వశ మాపన్నం సింహానా మివ గోవృషమ్

టీక॥ త్వం=నీవు; రక్షసాం=రాక్ష
సులయొక్క; వశం=అధీనతను ; అప
న్నం=పొందినవాఁడును; సింహానాం=
సింహములయొక్క; వశం, అపన్నం(అ
ధ్యాహృతము)=అధీనతనొందిన; గో
వృషమివ(స్థితం)= ఆఱబోతువలెనున్న
వాఁడును; శరణైషిణం=రక్షకునిగోరు
చున్నవాఁడునగు; తం=ఆ; భ్రాతరం=

అన్ననుగూచిక; అభిధావ = పరుగె
త్తుము.

సింహంబులచేతంజిక్కినయఁబో
తువలె రాక్షసులచేతం జిక్కిరక్షకుం
గానక పరితపించుచున్న నీయన్నయొద్ద
కుశీఘ్రంబుగాఁబోయి యాయనను ర
క్షింపుము. అని, సీతలత్కణనితోఁజెప్పె
ను. అని, తాత్పర్యము.

న జగామ తథో క్తస్తు భ్రాతృ రాక్షాయ శాసనమ్. ౪

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆల
త్కణుఁడు; తథా=అట్లు; ఉక్తస్తు =
ఁబెప్పఁబడినవాఁడైనను; భ్రాతృః= అ

న్నయొక్క; శాసనం= ఆజ్ఞను ; ఆ
క్షాయ=తెలిసిన; నజగామ=పొందయ్యె.
ఆలత్కణుఁడు , సీతాదేవియంత

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౬౦౩

స ౪౫

దూరముచెప్పినను , అన్నయాజ్ఞనుడ | అని, తాత్పర్యము.
లంచి, పోవవొల్లడయ్యె.

త మువాచ తత స్తత్ర కుపితా జనకాత్మజా

టిక|| తతః=అంత; తత్ర = అప్పు | అంత, జనకమహారాజ పుత్రియగు
దుఃజనకాత్మజా= జనకమహారాజుకొ | నీతాదేవి , కోపమునొందిలత్తుణుం
మాతేయగునీతాదేవి; కుపితా=కో | బాచి, యిట్లు, చెప్పెను.
పమునొందినదై; తం=ఆలత్తుణునిగూ | అని, తాత్పర్యము.
చిక; ఉవాచ=చెప్పెను.

సౌమిత్రే మిత్రరూపేణ భ్రాతు స్త్వ మసి శత్రువత్. ౫
య స్త్వ మస్యా మవస్థాయాం భ్రాతరం నాభిపత్యసే

టిక|| సౌమిత్రే = లత్తుణుడా! | త్రువత్=శత్రువువంటవాడవు.
యః=ఏ; త్వం=నీవు; అస్యాం=ఈ; అవ | లత్తుణుడా! నీవు, నీయన్నయిట్టిదు
స్థాయాం=దశయందు; భ్రాతరం=అ | రవస్థనొందినప్పుడుగూడ, నతనిరక్షిం
న్నను; నాభిపత్యసే = పొందకున్నా | పఁబోవకున్నావు కావున, నీవతనికిమి
హో; సః (అధ్యాహృతము) = అట్టి; | తునియేట్లునటించుచున్నావుకాని య
త్వం=నీవు; భ్రాతుః = అన్నకు; మిత్ర | ధాధకంబునశత్రుండవు.
రూపేణ=స్నేహితునిరూపముతో; శ | అని, తాత్పర్యము.

ఇచ్ఛసి త్వం వినశ్యంతం రామం లత్తుణ మత్రౌతే. ౬
లోభా త్వం మత్రౌతే నూనం నానుగచ్ఛసి రాఘవమ్

టిక||లత్తుణ=లత్తుణుడా! త్వం= | నీవు; నూనం = నిశ్చయముగా; మత్రౌ
నీవు; మత్రౌతే=నాకుగా; రామం= | తే=నాకుగా; లోభాత్=అశవలన;
రాముని; వినశ్యంతం= నశించుచున్నవా | రాఘవం=రాముని; నానుగచ్ఛసి= వెం
నిగా; ఇచ్ఛసి=కోరుచున్నావు. త్వం= | బడింపకున్నావు.

లత్తులుండా! నీవు, నాకుఁగా, రా
ముందునశింపవలయుననికోరెదవు; ని
శ్చయముగ, నీవునాడుండాశపడి, రా

ముండజ్జేనశించుఁగాక యని, యతనియొ
ద్దకుఁబోవకున్నావు.
అని, తాత్పర్యము.

వ్యసనం తే ప్రాయం మన్యే స్నేహా భ్రాతరి నాస్తితే. ౪
తేన తిష్ఠసి విస్రబ్ధ స్త మపశ్యక్ మహాద్యుతిమ్

టీక॥ భ్రాతః(అధ్యాహృతము)=
అన్నయొక్క; వ్యసనం=కష్టమును; తే=
నీకు; సియం= సంతోషకరమును గా; మ
న్యే=తలంచెదను. తే=నీకు; భ్రాతరి=
అన్నయందు; స్నేహః = చేలిమి; నా
స్తి=లేదు. తేన=అందుచేత; మహాద్యు
తిం=అధికమయినకాంతిగల; తం = ఆ
రాముని; అపశ్యక్=చూడనివాడవై;

విస్రబ్ధః=నెమ్మదిగలవాడవై; తిష్ఠసి=
ఉన్నావు.
రామునకుఁగష్టమువచ్చుట నీకుఁబ్ర
యమనితోచుచున్నది, నీకురామునియం
దెంతమాత్రముస్నేహములేదు; కావు
ననే, యమ్మహాతేజానకు ఆపదగలిగిన
ప్పుడు, నీవు, నెమ్మదిగానున్నావు.
అని, తాత్పర్యము.

కింహి సంశయ మాపన్నే తస్మిన్నిహ మయా భవేత్. ౫
కతవ్య మిహ తిష్ఠంత్యా యత్ప్రధాన స్వమాగతః

టీక॥ త్వం=నీవు ; యత్ప్రధానః=
ఎవ్వఁడుప్రధానము గాఁగలవాడవై;
ఇహ=ఇచ్చట; ఆగతః= వచ్చినావో;
తస్మిన్=ఆరాముఁడు ; సంశయం=
సందేహమును; ఆపన్నే= పొందినవా
డుకాఁగా; ఇహ= ఇచ్చట ; తిష్ఠం
త్యా=ఉన్న; మయా=నాచేత; కింహి=
ఏమి; కతవ్యం = చేయఁబడవలసిన
భవేత్=అగును;

నీవు, రామునిఁజూచి యిటుకువచ్చి
నాడవుగాని , నన్నుజూచిరాలేదుగ
దా! అట్టిరాముఁడు , ప్రాణసందేహ
మునొందినపిదప , నేనిచ్చటనితోఁగూ
డనుండిచేయవలసిన పనియేమియున్న
ది? కాఁబట్టినివింకనన్ను రక్షింపవలసిన
దిలేదుఅని, నీతలత్తులునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇతి బ్రువాణాం వై దేహీం భాష్పశోక పరిప్లుతామ్. ౯
అబ్రవీల్లత్క్షణ శ్రుస్తాం సీతాం మృగవధూ మివ

టీక॥లత్క్షణం=లత్క్షణుడు; ఇతి=	నీతే=చెప్పెను.
ఇట్లు; బ్రువాణాం= చెప్పచున్నదియు;	లత్క్షణుడు, ఈ ప్రకారంబునఁగోప
భాష్పశోకపరిప్లుతాం= కన్నీళ్లు చేతను	ము జేఁజెప్పచున్నదియుఁ గన్నీళ్లు గాఱ
దుఃఖముచేతను దడుపఁబడినదియు; త్ర	గోదనంబుసేయుచు భయంబునొందిన
స్తాం=భయపడిన; మృగవధూమివ(స్థి	యాఁడు జింక కైవడి నతివపలయ్యి
తాం)=ఆఁడు జింక వలెనున్నదియు; వై	యున్నదియు నగు సీతంజూచి, యిట్లని,
దేహీం=విదేహ దేశమునందుఁబుట్టినది	చెప్పెను అని, తాత్పర్యము.
యునగు; సీతాం=సీతను గూచి; అబ్ర	

పన్నగాసురగంధర్వదేవమానుషరాక్షసైః. ౧౦

అశక్యస్తవ వై దేహి భతా శేతుం న సంశయః

టీక॥వై దేహీ=సీతాదేవీ! తవ=నీ	యః=సందేహము; ర=లేదు.
యొక్క; భతా=పెనిమిటి; పన్నగా	సీతాదేవీ! పన్నగులుగాని యసురు
సురగంధర్వదేవమానుషరాక్షసైః=స	లుగాని గంధర్వులుగాని దేవతలుగాని
పములచేతను అసురులచేతను గంధ	మనుష్యులుగాని రాక్షసులుగాని, నీ
ర్వులచేతను దేవతలచేతను మనుష్యులచే	భతానురాముని జయింపఁజాలరు; ఇం
తను రాక్షసులచేతను; శేతుం=జయిం	దుకునందియములేదు.
చుటకు; అశక్యః= అలవికాదు. సంశ	అని, తాత్పర్యము.

దేవి దేవమనుష్యేషు గంధర్వేశు పతత్రిషు. ౧౧

రాక్షసేషు విశాచేషు కిన్నరేషు మృగేషుచ

దానవేషుచ ఘోరేషు న న విద్యేత శోభనే. ౧౨

యో రామం ప్రతియుద్యేత సమరే వాసవోపమమ్

టీక॥శోభనే = మంగళరూపిణివగు; దేవి=సీతాదేవీ! సమరే = యుద్ధము

నందు; నానవోపమం = ఇంద్రునితోఁ
బోలిగల; రామంప్రతి = రామునిగూ
చిఁ; యః = ఎవ్వఁడు; యుధ్యేత = పోరు
నో; సః = అతఁడు; దేవమనుష్యేషు =
దేవతలయందును మనుష్యులయందును,
గంధవేషు = గంధర్వులయందును,
పతత్రిషు = పక్షులయందును; రాక్షసే
షు = రాక్షసులయందును; పిశాచేషు =
పిశాచములయందును; క్షిప్తేషు = క్షి
ప్తరులయందును; మృగేషుచ = మృగ
ములయందును, ఘోరేషు = భయంక

రులగు; దానవేషుచ = దానవులయందు
ను; పవిత్రేత = ఉండఁడు.
మంగళస్వరూపిణీవగు సీతాదేవీ!
యుద్ధంబునదేవేంద్రతుల్య పరాక్రముఁ
డగు రామునితోఁబోరువాఁడు, 'దేవ
తలలోఁగాని, మనుష్యులలోఁగానిగం
ధర్వులలోఁగానిపక్షులలోఁగాని, 'రా
క్షసులలోఁగాని పిశాచంబులలోఁగాని
క్షిప్తరులలోఁగాని మృగంబులలోఁగా
ని, భయంక రాకారులగు దానవులలోఁ
గాని, యుండఁడు. అని, తాత్పర్యము.

అవధ్య స్సమరే రామో నై వం త్వం వ క్తు మహాసి. ౧౩
నత్వా మస్మి స్వనే హతు ముత్సహే రాఘవం వినా

టీక॥ రామః = రాముఁడు; సమరే =
యుద్ధమునందు; అవధ్యః = వధింపనలవి
గానివాఁడు; త్వం = నీవు; ఏవం = ఇట్లు; వ
క్తుః = చెప్పటకు; హాహాసి = తగవు.
రాఘవంవినా = రాముఁడులేక;
త్వం = నిన్ను; అస్మిక్ = ఈ; వనే = అడవి
యందు; హతుం = విడుచుటకు; నోత్స

హే = ఉత్సహింపను.
రాముండు, యుద్ధంబున నెట్టివారికి
నివధ్యుండుకాఁడు; నీవిట్లుచెప్పవలదు;
రాముండులేకుండునప్పుడు, నిన్నొంటి
మెయినీవనంబునవిడిచిపోఁజాలను.
అని, తాత్పర్యము.

అనివార్యం బలం తస్య బలై బకాలవతా మపి. ౧౪
త్రిభి లోక్తై స్సముద్యుక్తై స్సేష్యైరై రపి సామరైః

టీక॥ బలవ తామపి = అధికమయినబ
లముగలవారలయొక్క; బలై రపి = బల

ములచేతనుగూడ; సముద్యుక్తైః = సన్న
ద్ధములగు, సేష్యైః = ఇంద్రునితోఁగూ

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౬౦

స ౪౫

డినవియు;సామరైః = దేవతలతోఁగూ
డినవియునగుఁబ్రభిః = మూఁడైన;లో
క్షైః = లోకములచేతను;తస్య = ఆరా
మునియొక్క;బలం = బలము;అనివా
ర్యం = నివారించఁదగినదికాదు.

ఇంద్రునితోనుదేవతలతోనుం గూడ
ముల్లోకంబులునొక్కఁజెట్ట వచ్చినను,
ఎట్టిబలవంతులకును, రాము నెదిరింప
నలవిగాదు. అని, తాత్పర్యము.

హృదయం నిర్వృతం తేస్తు సంతాప స్త్యజ్యతా మయమ్. ౧౫
ఆగమిష్యతి తే భతాః శీఘ్రం హత్వా మృగోత్తమమ్

టీక॥ తే = నీయొక్క;హృదయం = మన
స్సు;నిర్వృతం = దుఃఖములేనిది, అస్తు =
అగుఁగాక. . అయం = ఈ;సంతాపః =
దుఃఖము;స్త్యజ్యతాం = విడువఁబడుఁ
గాక. తే = నీయొక్క;భతాః = పెనిమి
టి; శీఘ్రం = శీఘ్రముగా ; మృగోత్త

మం = మృగశ్రేష్ఠమును;హత్వా = వధిం
చి; ఆగమిష్యతి = రాఁగలఁడు.
మనస్సును నెమ్మదిగాఁజేసికొనుము;
ఈపరతాపంబువిడువము; నీపెనిమిటి
రాముండు, ఆమృగశ్రేష్ఠంబునువధించి,
శీఘ్రంబునవచ్చును. అని, తాత్పర్యము.

నచ తస్య స్వరో వ్యక్తం మాయయా కేనచి తక్రతః. ౧౬
గంధర్వనగరప్రఖ్యా మాయా సా తస్య రక్షసః

టీక॥ అయం (అధ్యాహృతము) చ =
ఇదియు;తస్య = ఆరామునియొక్క; స్వ
రః = ధ్వని;న = కాదు కేనచిత్ = ఒకా
నొకనిచేత;మాయయా = మాయచేత;
క్రతః = చేయబడినది. తస్య = ఆ; రక్ష
సః = మారీచునియొక్క;సా = ఆ; మా
యా = మాయ; గంధర్వనగరప్రఖ్యా =

గంధర్వనగరమువంటిది.
ఈధ్వనియు రామునికంఠధ్వని కా
దు; ఆమారీచుండు మాయచేటిధ్వ
నినినిమింఁచినాఁడు; మారీచునిమా
య గంధర్వనగరమువంటిది;అదిచి
చిత్రముగావ్యామోహముగలిగించును.
అని, తాత్పర్యము.

న్యాసభూతాని వై దేహీ న్యస్తా మయి మహాత్మనా. ౧౭
రామేణ త్వం వరారోహే నత్వాం త్యక్తు మిహోత్సహే

టీక॥వరాహే=ప్రశ్నములయి కోరను.

నపిఱుండులుగల;వైదేహీ = సీతాదే సుందరములయిన. పిఱుండులుగల
వీ!త్వం=నిపు;న్యాసభూతా = దా సీతాదేవీ! మహాత్ముండగురాముండు
చనుంచుటదినదానవు;అసి = అగుచు “ఈబిడను రక్షించి నేనువచ్చినప్పుడు
న్నావు.మయి=నాయందు ; మహాత్మ నాకప్పగించుము” అని, నావశంబున,
నా=అధికమయినప్రభావముగల; రా నిన్నుంచెను;కావున , నేనునీన్నీవనం
మేఱ=రామునిచేత;న్యస్తా = ఉంచు బుననొంటిమెయివిడువంజాలను.
బడినావు.త్వాం=నిన్ను;ఇహ = ఇచ్చ అని,తాత్పర్యము.
ట;త్యక్తుం=విడుచుటకు; నోత్సహే=

కృతవైరాశ్యవైదేహీవయమేతై నిశాచరైః. ౧౮
ఖరస్యనిధనాదేవజనస్థానవధంప్రతి

టీక॥వైదేహీ=సీతాదేవీ!ఖరస్య=లవారలము.

ఖరునియుక్క;నిధనాదేవ=చావువలన సీతాదేవీ! మఱియు,ఖరునివధించు
నై;జనస్థానవధంప్రతి= జనస్థానంబున టవలన,జనస్థానయొద్దంబుమొదలు, త
వధించుటగుగూచి; వయం=మనము; మప్రభువును జంపినామనిమనమీద, ని
వీతైః=ఈ;నిశాచరైః=రాక్షసులతో; రాక్షసులందఱుంబగొనియున్నారు;
కృతవైరాశ్య=చేయబడినవైరముగ అని,తాత్పర్యము.

రాక్షసావివిధావాచోవిస్మజంతిమహావనే. ౧౯
హింసావిహారావైదేహీనచింతయితుమహానీ

టీక॥వైదేహీ=సీతాదేవీ!హింసా తి = విడుచుచున్నారు.చింతయితుం=
విహారాః = హింసచేవిహరించునట్టి; ఆలోచించుటకు;నాహాసి=తగవు.
రాక్షసాః=రాక్షసులు;మహావనే=మ సీతాదేవీ!అట్లు, హింసాస్వభావుల
హారణ్యమునందు;వివిధాః=నానావిధ గురాక్షసులు, మనపైవిరోధంబునమన
ములయిన;వాచః=మాటలను;విస్మజం కు భయమోహంబులు గలుగవలయు

నని, నానావిధములగుమాటలు చెప్పుచు తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
న్నారు. అని, లక్ష్యముండు, సీతాదేవి

లక్ష్యజేనైవ ముక్తా సా క్రుద్ధా సంత్రలోచనా. ౨౦
అబ్రవీ త్వరుషం వాక్యం లక్ష్యం సత్యవాదినమ్

టీక||సా=ఆసీత; లక్ష్యజేన=లక్ష్య వీత్=చెప్పెను.
ణునిచేత; ఏవం=ఇట్లు, ఉక్తా=చెప్పెను ఆసీతాదేవి, లక్ష్యముండు చెప్పిన
దినదై; క్రుద్ధా=కోపమునొందినదై; సం మాటనువిని, కోపంబునొంది, కన్నులనె
రక్తలోచనా=జ్ఞునైనకన్నులుగలదై; జ్ఞుడనంబుగదుర, సత్యవాదియగులక్ష్య
సత్యవాదినం=సత్యమునుజెప్పునట్టి; ల ణుంజూచి, పరుషవచనంబుననీట్లనియె.
క్ష్యం=లక్ష్యమునిగూర్చి; పరుషం=క అని, తాత్పర్యము.
రిసమయిన; వాక్యం = మాటను; అబ్ర

అకార్యకరణారంభ స్మశంస కలపాంసన. ౨౧

అహం. తవ ప్రియం మనస్యే రామస్య వ్యసనం మహాత్

టీక||అకార్యకరణారంభ= చేయ తలంచెదను.
రానిపనిచేయుట యారంభించువాడ చేయరానిపని చేయఁగోరినవాడ
వు; స్మశంస=భూతుకుండవు; కలపాం వు క్రూరుండవు కులంబుఁ జెఱపంబుట్టిన
సన=కులంబుఁ జెఱచువాడవునగులక్ష్య వాడవునగులక్ష్య ణుండా ! రామునకు
ణుండా! అహం=నేను; రామస్య=రా మహావిపత్తుగలుగుటంతయు, నీకుసం
మునియొక్క; మహాత్ = గొప్పదగు; తోపంబనినాకుఁదోఁచుచున్నది.
వ్యసనం=కష్టము; తవ = నీకు; ప్రి అని, తాత్పర్యము.
యం=సంతోషకరమునుగా; మనస్యే=

రామస్య వ్యసనం దృష్ట్వా తే నై తాని ప్రభాషసే. ౨౨

టీక||త్వం(అధ్యాత్మాతము)=నీవు; తేన=అందుచేత; రామస్య=రాముని

యొక్కఁవ్యసనం=ఆపదను; దృష్ట్యా= చూచి; ఏతాని; ఈమాటలను; ప్రభావ సేచెప్పుచున్నావు.
అందువలననె, రామునకాపదగలి

గినప్పుడు, అతనిరక్షింపంబోక, యీ మాటంజెప్పుచున్నావు.
అని, తాత్పర్యము.

వైత చ్ఛిత్రం సపత్నేషు పాపం లక్షణ యద్భవేత్
త్వద్విధేషు సృశంసేషు నిత్యం ప్రచ్ఛన్నచారిషు. ౨౩

టీక||లక్షణ=లక్షణుడా! ప్రచ్ఛన్న చారిషు = కపటముగలవారలయి సంవరించువారలును; సపత్నేషు = శత్రువులును; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; సృశంసేషు=ఘాతుకులునగు; త్వద్విధేషు=నీయట్టివారలయందు; పాపం=పాపము; భవేత్ (ఇతి) యత్=కలుగు ననునదియేదిగలదో; ఏతత్=ఇది; నచి

త్రం=ఆశ్చర్యకరముగాదు.
కపటంబునమిత్రవేషంబుతో వ్యవహరించువారలును యధార్థకంబున శత్రువులునుగూర్చులునగు నీయట్టివారలకిట్టిద్రోహబుద్ధిగలుగుట యెంతమాత్రమాశ్చర్యకరముగాదు.
అని, తాత్పర్యము.

సుదుష్ట స్త్వం వనే రామ మేక మేకోను గచ్ఛసి
మమహేతోః ప్రతిచ్ఛన్నః ప్రయుక్తో భరతేన వా. ౨౪

టీక||సుదుష్టః=మిక్కిలియుదుష్టుం డవగు; త్వం=నీవు; మమహేతోః=నా నిమిత్తమయి; ప్రతిచ్ఛన్నః = కప్పబడి నవాండవై; భరతేన=భరతునిచేత; ప్రయుక్తోవా=పంపబడిన వాండవైయో యేమొ; వనే=అడవియందు; ఏకం=ఒక్కండవై; రామం=రాముని; ఏకం=ఒక్కండవై; రామం=రాముని

కొండవై; అనుగచ్ఛసి= వెంటడించుచున్నావు.
నీవుపరమదుష్టుండవు; నీకైయొ, లేక, భరతప్రేరితుండవైయొ, నానిమిత్తమయి, కపటంబున, నడవియందు, ఒక్కండవై, రామునివెంటడించి వచ్చుచున్నావు. అని, తాత్పర్యము.

త స్మసిద్ధృతి సౌమిత్రే తవవా భరతస్యవా

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౬౦౫

స ౪౫

టీక||సౌమిత్రే=లక్ష్మణుడా! తవ | లక్ష్మణుడా! నీకుగానిభరతునికె
వా=నీకుగాని,భరతస్యవా=భరతునికె | గాని,నన్నుబొందవలెనను కోరికమా
గాని;తత్=అది;నసిద్ధతి=సిద్ధించదు. | త్రిమసిద్ధింపదు. అని, తాత్పర్యము.

కథ. మిందీవరశ్యామం పద్మపత్ర నిభేక్షణమ్. ౨౫

ఉపసంశ్రిత్య భృతాఃరం కామయేయం పృథగ్జనమ్

టీక||ఇందీవరశ్యామం= నల్లకలువ | నల్లనికలువలువలె నల్లనిమనోహర
వలెనల్లనివాడును ; పద్మపత్రనిభేక్ష | దేహముగలవాడును రామరపూత్రేకు
ణం=తామరపూత్రేకులతో సమానం | లంబోలె విశాలసుందరంబులగు కన్ను
బులగుకన్నులుగలవాడునగురాముని; | లుగలవాడునగు రామునిభృతాఃనుగా
భృతాఃరం=పెనిమిటినిగా; ఉపసంశ్రి | బొంది,అన్యపురుషునెట్లుకామింతును?
త్య=పొంది;కథం=ఎట్లు;పృథగ్జనం=అ | అని, తాత్పర్యము.
న్యని;కామయేయం=కోరుదును?

సమక్షం తవ సౌమిత్రే ప్రాణాం స్యజ్యే న సంశయః. ౨౬

రామంవినా త్షణమపి నహి జీవామి భూతలే

టీక||సౌమిత్రే=లక్ష్మణుడా!తవ= | లక్ష్మణుడా! నీయెదుటప్రాణంబు
నీయొక్క;సమక్షం=ఎదుట;ప్రాణాం= | లువిడిచెదను ; అందుకుసంశయములే
ప్రాణములను; త్యజ్యే= విడిచెదను. | దు ; రామునివిడిచి, త్షణమేనభూమి
సంశయః=సందేహము; న=లేదు;రా | యందుజీనించియుండిజాలను. అని, నీ
మంవినా=రామునివిడిచి; త్షణమపి = | త,లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను.
క్షణమయినను; భూతలే=భూమియం | అని, తాత్పర్యము.
దు; నజీవామిహి = బ్రతుకనుగదా!

ఇత్యుక్తః పరుషం వాక్యం సీతయా రోమహర్షణమ్. ౨౭

అబ్రవీ ల్లక్ష్మణ స్సీతాం ప్రాంజలి ర్విజితేంద్రియః

టీక॥ విజి తేంద్రీయః = జయింపఁబడి
నయింద్రియములుగల; లక్ష్మణః = లక్ష్మ
ణుండు, ఇతి = ఇట్లు; సీతయా = సీతచే
త; పరుషం = కఠినమును; రోమహవః
ణం = వెండ్రుకలగగుపాకటునొందఁ
జేయునదియునగు, వాక్యం = మాటను;
ఉక్తః = చెప్పఁబడినవాడై; పాంజ
లిః = మంచిచేమోడ్పుగలవాడై; సీ

తాం = సీతనుగూచిక; అబ్రవీత్ = చె
ప్పెను.
జి తేంద్రియండుగలలక్ష్మణుండు, అ
ట్లు సీతాచేవిచెప్పిన పరుషంబును గగు
పాకటుగలిగించునదియునగుమాటను
విని, చేమోడ్పుగీలించి, సీతంజూచియి
ట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తరం నోత్సహే వక్తుం దైవతం భవతీ మమ. ౨౮

టీక॥ ఉత్తరం = బదులుమాటను; వ
క్తుం = చెప్పటకు; నోత్సహే = ఉత్స
హింపను. భవతీ = నీవు; మమ = నాకు,

దైవతం = దేవతవు.
నేనునీకుబదులుచెప్పనొల్లను; నీవు
నాకు దేవతవు. అని, తాత్పర్యము.

వాక్య మప్రతిరూపంతు నచిత్రం స్త్రీషు మైథీలి
స్వభావ స్త్రైష నారీణా మేవం లోకేషు దృశ్యతే. ౨౯

టీక॥ మైథీలి = సీతాచేవీ! స్త్రీషు =
స్త్రీలయందు; అప్రతిరూపం = అనుచిత
మయిన; వాక్యంతు = మాటమాత్రము;
చిత్రంన = అశ్చర్యకరముగాదు. ఏషః =
ఇది; నారీణాం = స్త్రీలయొక్క; స్వభా
వః = స్వభావము; ఏవం = ఇట్లు; లోకే
షు = లోకములయందు; దృశ్యతే = చూ

డఁబడుచున్నది.
సీతాచేవీ! ఇట్లు, అనుచితమయిన
మాటచెప్పట, స్త్రీలయందెంతమాత్ర
ముఅశ్చర్యకరముగాదు; స్త్రీలకిది స్వ
భావము; లోకములందంతయునిట్లేయ
గఁపడుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

విముక్తధర్మా శృఫలా స్తీర్ణా భేదకరాస్త్రియః

టీక॥ స్త్రియః = స్త్రీలు; విముక్తధర్మాః = విడువఁబడిన ధర్మముగల

శ్రీ మద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౬౧౩

స రః

వారలు. చపలాః=చంచలస్వభావలు, చంచలబుద్ధులు; క్రూరచిత్తః=ఎట్టిన్నే తీర్ణాః= క్రూరలు. భేదకరాః= విరోధ ముగలిగించువారలు.

చంచలబుద్ధులు; క్రూరచిత్తః=ఎట్టిన్నే తీర్ణాః= క్రూరలు. భేదకరాః= విరోధ ముగలిగించువారలు. అని, తాత్పర్యము.

స్త్రీల, ధంకుంబువిడిచినవారలు,

సంసహే హీద్యశం వాక్యం వై దేహీ జన్మకత్తజే. ౩౦
శ్రోత్రయో రుభయో మేద్య తప్తనారాచనస్నిభమ్

టీక||జనకాత్మజే=జనకమహారాజు కొమారా లెవగు; వై దేహీ=సీతాదేవీ! అద్య=ఇప్పుడు; మే=నాయొక్క; శ్రో త్రయోః=చెవులకు; తప్తనారాచనస్ని భం= కాచబడినబాణముతోసమాన మయిన; ఈద్యశం=ఇట్టివాక్యం=మాట

ను; సంసహేహి=సహించజాలనుగదా! జనకమహారాజుకొమారా లెవగు సీ తాదేవీ! ఈమాట, నాచెవులకునిప్పు లోఁగాచిన బాణమువలెనన్నది; ఇట్టి మాటను నేనుసహించజాలను. అని, తాత్పర్యము.

ఉపశృణ్వంతు మే సర్వే సాక్షిధూతా వనేచరాః. ౩౧
న్యాయవాచీ యథా ౭ న్యాయ ముక్తోహం పరుషం త్వయా

టీక||యథా=ఎట్లు; న్యాయవాచీ= న్యాయమును జెప్పనట్టి; అహం=నేను; త్వయా=నీచేత; అన్యాయం = అన్యాయముగా; పరుషం = కఠినముగా; ఉక్తః=చెప్పబడినానో; తథా(అధ్యా హృతము)=అట్టిసంగతిని; వనేచరాః= వనచరదేవతలు; సర్వే=అందఱు; మే= నాకు; సాక్షిధూతాః= సాక్షులయిన

వారలయి; ఉపశృణ్వంతు = విందురు గాక. నీవు, న్యాయవాదిగనున్నజూచి, యిట్లన్యాయముగాఁ బరుషవాక్యంబు లాడినసంగతిని, వనచరదేవతలందఱు నాకుసాక్షులయి వినియుందురుగాక. అని, తాత్పర్యము.

ధి క్వా మద్య ప్రణశ్య త్వం యన్తా మేవం విశంకసే. ౩౨

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౫

శ్రీశ్వుం దుష్టం స్వభావేన గురువాక్యే వ్యవస్థితమ్

టీక॥ యత్ = ఎందువలన; గురువా	త్వము; స్వభావేన = స్వభావముచేత ;
క్యే = అన్నహుటయందు; వ్యవస్థితం =	దుష్టం = దోషముగలది.
ఉన్నట్టి; మాం = నన్ను; ఏవం = ఇట్లు;	అన్నగారియాజ్ఞ నుశిరసావహించి
విశంక సే = సం దేహించుచున్నావో;	యన్ననామీదజనిట్లు సం దేహించి నింద
తత్ (అధ్యాపృతము) = అందువలన ;	మోపుచున్నావుకావుననీవుదహింపఁబ
త్వాం = నిన్ను; ధిక్ = దహించుటయి	డుదావు గాక ; ఇప్పుడెనాశమునొందు
గుఁగాక. త్వం = నీవు; అద్య - ఇప్పుడు;	ము ; శ్రీ లిస్వభావంబున నెదుఱ్ఱు.
ప్రణశ్య = సశివుడు; శ్రీత్వం = శ్రీ	అని, తాత్పర్యము.

గమిష్యే యత్ర కాకుత్స్థస్వస్తి తేస్తు. వ రాసనే. ౩౩

టీ॥ వ రాసనే = సుందరమయినము	స్తు = అగుఁ గాక
ఖముగలసీతా! యత్ర = ఎచ్చట; కాకు	సుందరమయినము ఖముగల సీతాదే
త్వం = రాముఁడు; అ స్తి (అధ్యాపృత	వీ! నే య రాముఁడు. దుఃఖోటికిఁ బోయె
ము) = ఉన్నాఁడో; తత్ర (అధ్యాపృత	దను; నీకుమంగళమగుఁ గాక.
ము) = అచ్చటికి; గమిష్యే = పోయెద	అని, తాత్పర్యము.
ను. తే = నీకు; స్వస్తి = మంగళము ; అ	

రక్షంతు త్వాం విశాలాక్షి సమగ్రా వనదేవతాః

టీక॥ విశాలాక్షి = పెడల్పులయినక	విశాలంబులగు కన్నులుగలసీతాదే
న్నులుగలసీతాదేవీ! వనదేవతాః = వన	వీ! వనదేవతలందఱునిన్నరక్షింపుచుం
దేవతలు; సమగ్రాః = అందఱు; త్వాం =	దురు గాక. అని, తాత్పర్యము.
నిన్ను; రక్షంతు = కాపాడుదురు గాక	

నిమిత్తానిహి ఘోరాణి యాని ప్రాదుర్భవంతి మే. ౩౪

అపి త్వాం సహరామేణ పశ్యేయం భువ రాగతః

నవే త్యేత న్నజానామి వై దేహీ జనకాత్మజే

టీక॥ జనకాత్మజే = జనకమహారాజుకొమారతేవగు ; వై దేహీ = సీతాదేవి! మేఁనాకు; ఘోరాణి = భయంకరములగు; యాని = ఏ, నిమిత్తాని = శకునములు; ప్రాదుర్భవంతిహి = తోచుచునెయన్నవో; త్రై (అధ్యాహృతము) = వానిచేత; అహం (అధ్యాహృతము) = నేను; పునః = మఱల; ఆగతః = వచ్చినవాడనై; రామేణసహ = రామునితోఁగూడ; త్వం = నిన్ను; అపిపశ్యేయం =

చూడఁగలనో; సహ = లేనో; ఏతత్ = దీనిని; నజానామి = ఎఱుంగను.

జనకమహారాజుకొమారతేవగు సీతాదేవి! ఇప్పుడు, ఇట్లుభయంకరంబులగుదుర్భవమిత్తంబులు తోచుటంబూడఁగా, నేనుమఱలవచ్చి, రామునితోఁగూడ నిన్ను జూతునోలేనో, అనినదిగూడ సందేహముగానున్నది. అని, లక్ష్మణుండు, సీతాదేవితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

లక్ష్మణేనైవ ముక్తా సా రుదంతీ జనకాత్మజా. ౩౫

ప్రత్యువాచ తతో వాక్యం తీవ్రం బాష్పపరిప్లుతా

టీక॥ తతః = అంత; జనకాత్మజా = జనకమహారాజుకొమారతేయగు సీతాదేవి; లక్ష్మణేన = లక్ష్మణునిచేత; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తా = చెప్పఁబడినదై; రుదంతీ = ఏడ్చుచు; బాష్పపరిప్లుతా = కన్నీళ్లుచేడదువలదినదై; తీవ్రం = తీక్ష్ణమయిన; వాక్యం = మాటను; ప్రత్యువాచ = బదులు

చెప్పెను.

అంత, నాసీతాదేవి, లక్ష్మణుండు చెప్పినమాటనువిని, రోదనంబుగేయమఁగన్నీళ్లుగాఱ, నాలక్ష్మణుంబూచి, తీక్ష్ణంబగునీమాటంజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

గోదావరీం ప్రవేశ్యోమి వినారామేణ లక్ష్మణ. ౩౬

టీక॥ లక్ష్మణ = లక్ష్మణుండా! రామేణవినా = రామునివిడిచి; గోదావరీం = గోదావరీనదిని; ప్రవేశ్యోమి = ప్రవేశిం

చెదను.

లక్ష్మణుండా! రామునివిడిచి నేనునిమిషమేనిజీవింపఁజాలను; గోదావ

రీనదిలోఁబడిపా)ణంబులువిడిచెదను. అని, తాత్పర్యము.

అబంధిష్టేథ వా త్యక్త్యే విషమే దేహ మాత్మనః
పిబామ్యహం విషం తీర్ణం ప్రవేక్ష్యామి హుతాశనమ్. ౩౭

టీక॥ అహం = నేను ; అబంధిష్టే =	నం = అగ్నిహోత్రమును ; ప) వేక్ష్యా
ఉరిఁబోసుకొనెదను. అధివా = తేక,	మి = ప్రవేశించెదను.
విషమే = నిమ్మప్రదేశమునందు ; ఆత్మ	నేను, ఉరిఁబోసికొనియైనను , ప
నః = నాయొక్క ; దేహం = దేహము	వ౯తంబుపైనుండిపడియొనను , ఉ
ను; త్యక్త్యే = విడిచెదను. తీర్ణం = అధి	గ్రంబగువిషంబుద్రావియొనను , అ
కమయినచేగముగల; విషం = విషము	గ్నిలోఁబడియొననుబ్రాణంబులు విడి
ను; పిబామి = త్రాఁగెదను హుతాశ	చెదను. అని, తాత్పర్యము.

న త్వహం రాఘవా దన్యం పదాపి పురుషం స్పృశే

టీక॥ అహం = నేను ; రాఘవాత్ =	నేను , రామునికన్ననితరపురుషు
రామునికన్న; అన్యం = ఇతరుడయిన;	నిమాత్రము, పాదముతోఁజైనను, స్పృ
పురుషంతు = పురుషునిమాత్రము ; ప	శించను, అని, సీతాదేవి, లక్ష్మణునితోఁ
దాపి = కాలిచేఁజైనను; నస్పృశే = తా	జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కను.

ఇతి లక్ష్మణ మాక్రశ్య సీతా దుఃఖసమన్వితా. ౩౮
పాణిభ్యాం రుదతీ దుఃఖా దుదరం ప్రజఘాన హ

టీక॥ సీతా = సీతాదేవి; ఇతి = ఇ	చేతులచేత; ఉదరం = కడపును; ప్రజఘా
ట్లు; లక్ష్మణం = లక్ష్మణుని; ఆక్రశ్య =	న = కొట్టుకొనెను. “హ” అనునది పాద
నిందించి; దుఃఖసమన్వితా = దుఃఖము	పూరణార్థము.
తోఁగూడినదై; రుదతీ = నిప్పుచు ; దుః	సీతాదేవి , ఈప్రకారంబునలక్ష్మ
ఖాత్ = దుఃఖమువలన; పాణిభ్యాం =	ణునినిందించి , పరమదుఃఖితయ్యి ,

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౬౦

స - ౫

దుఃఖాతిశయంబునఁ, జేతులతోనుదరం | చెను. అని, తాత్పర్యము.
బుమోందుకొనుచు, రోదనముగావిం |

తా మాతకరూపాం విమనా రుదంఁ
సౌమిత్ర రాలోక్య విశాలనేత్రామ్. ౩
ఆశ్వాసయామాస నచైవ భతుఁ
స్తం భ్రాతరం కించి డవాచ సీతా

<p>టీక॥ సౌమిత్రః=లక్ష్మణుఁడు ; ఆ తకరూపాం=దుఃఖితయును; రుదంఁ= వీడ్చుచున్నదియు; విశాలనేత్రాం=వెడ ల్పులయిన కన్నలు గలదియునగు తాం=అసీతాదేవిని; ఆలోక్య=చూ చి; విమనాః=దుఃఖమునొందినమనస్సు గలవాడై; ఆశ్వాసయామాస=ఊట డించెను. సీతా=సీత ; భతుః=పెని మిటియొక్క; భ్రాతరం=శమ్ముఁడగు;</p>	<p>తం=ఆలక్ష్మణునిఁగూర్చి; కించిత్=కొం చెమీస; వైవోవాచచ=చెప్పనేలేదు. లక్ష్మణుఁడు, సీతాదేవియొట్లుదుః ఖితఁడని విశాలనేత్రంబులనుఁడడిసిట్లు గాఁగ, రోదనంబునేయుటంబూచి, దుః ఖితుండై, యావిడనుఁటడించెను, సీతా దేవి, మఱచితోనేమియుఁబలుకకుం డెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తతస్తు సీతా మభివాద్య లక్ష్మణః
కృతాంజలిః కించి దభిప్రణమ్యచ. ౪౦
అన్వీక్షమాణో బహుశశ్చ మైధిలీం
జగామ రామస్య సమీప మాత్మవాక్

<p>టీక॥ తతస్తు = అంతను ; ఆత్మ వాక్ = అధికమయినదైవ్యముగల; ల. క్ష్మణః=లక్ష్మణుఁడు; సీతాం=సీతను; అభివాద్య=నమస్కరించి ; కృతాంజ లిః=చేయఁబడినచేమోడ్పుగలవాడై;</p>	<p>కించిత్=కొంచెము; అభిప్రణమ్యచ= నమస్కరించియు; బహుశశ్చ=పెక్కు వూలుకను; మైధిలీం=సీతను; అన్వీక్ష మాణః=వెనుకకుఁదిరిగిచూచుచు; రా మస్య=రామసియొక్క; సమీపం=స</p>
---	---

మీపమును; జ గామ=హిందెను.

అంత, 'మహాత్ముండగు లక్ష్మణుం
డు, సీతాదేవికభివాదనంబు గావించి,
మఱుఁగోపంబు దేటపడఁ జేమోడ్పు
నీలించి, కొంచెముగానమసుగరించి,

పెక్కు-మాఱులు, వెనుకకు దొరిగితి

రిగిసీతాదేవింజూచుచు, రాముని స
మీపంబునకుఁబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, పంచవత్సారింశస్సగళిః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)

ఖ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండపంచవత్సారింశస్సగళిః,

ముగిసినది.

అష్ట

షట్పత్వారింశసర్గపారంభః.

తయా పరుష ముక్తస్తు క్షుతితో రాఘవానుజః

స వికాంక్ష౯ భృశం రామం ప్రతస్థే న చిరాదివ. ౧

టీక||సః=ఆ;రాఘవానుజః=రా
మునితమ్ముడగులక్ష్మణుండు;తయా=
ఆసీతచేత;పరుషం=కఠినముగా;ఉ
క్తస్తు=చెప్పబడినవాడైనంతనె;
క్షుతిః=కోపమునొందినవాడై;భృ
శం=మిక్కిలియు;వికాంక్ష౯=ఇచ్చిం
పనివాడై;నచిరాదివ.=శీఘ్రముగా
వలె;రామం=రామనిఁగూచి;ప్ర
తస్థే=తరలెను.

అలక్ష్మణుండు, సీతాదేవిచేనట్లు
పరుషంబుగాఁ బలుకఁబడిన వాడై,
ఎంతమాత్రముమనంబున నిచ్చలేనివాఁ
డయ్యెను, సీతనొంటిగావిడిచిపోవ
లయు నేయని కాళ్ళు వెనుకకీడ్చుగా,
శీఘ్రంబునంబోవలెనని యతిప్రయత్నం
బున రామనొద్దకుఁబోయెను.

అని,తాత్పర్యము.

తదా సాద్య దశగ్రీవః క్షీప్ర మంతర మాస్థితః

అభివక్రామ వై దేహీం పరివ్రాజకరూపధృత్. ౨

టీక||అంతరం=అవకాశమును;అస్థి
తః = ఎదురుచూచుచున్నట్టి;దశగ్రీ
వః=రావణుండు;తత్=ఆయవకాశ
మును;అసాద్య=పొంది;క్షీప్రం=శీఘ్ర
ముగా;పరివ్రాజకరూపధృత్=సన్న్యా
సిరూపమును ధరించినవాడై;వైదే
హీం=సీతాదేవినిఁగూచి;అభివక్రా

మ=పోయెను.

అవకాశము నెదురుచూచుచున్న
రావణుండు, లక్ష్మణుండుగూడఁబోవు
టయుసీతయొంటిమెయి నుండుటయుం
గని,యి దెసమయ్యెంబని, శీఘ్రంబున
న్న్యాసి రూపంబుదాల్చి, సీతాదేవి
యొద్దకుఁబోయెను.అని,తాత్పర్యము.

శ్లక్ష కామాయసంవీత శ్శిభి ఛత్రీ ఉపాసహీ

వామే చాంసేవసజ్యధ శుభే యుష్టికమండలూ. ౩

పరివ్రాజకరూపేణ వై దేహీ మన్వసద్యత

టీ॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆరావ
ణండు; అధ=అతః, శ్శక్త్యకామాయసం
వీతః=న్నకావివస్త్రముచేగప్పబడిన
వాండును; శిఖి=బుట్టుగలవాండును; ఛ
త్రి= గొడుగుగలవాండును; ఉపానహీ
(సంధియాషణి) = పావకోళ్లుగ
లవాండును; వామే = ఎడమచైతః; అం
సే= భుజిశిఖరమునందు ; శుభే=సుం
దరములయిన; యుష్టికమండలూ=దండ
కమండలులు; అవసజ్యత = ఉంచు

కొనియు; పరివ్రాజకరూపేణ=సన్న్యాసి
సిరూపముచేత; వై దేహీం=నీతను; అ
న్వసద్యత=బొందెను.
ఆరావణండు, సన్నకావి వ
స్త్రమునుధరించి, మంచిబుట్టుగల
వాడై, ఛత్రంబునుబాదుకలుగుదాల్చి,
శామభుజంబుమీద, దండమునకుం
గ మండలులు దగిలించియుంచుకొని, యి
ట్లుసన్న్యాసిరూపంబుదాల్చి, సీతాదేవి
యొద్దకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తా నూససాదాతటలో భ్యాతృభ్యాం రహితాం వనే. ౪

రహితాం చంద్రసూర్యభ్యాం సంధ్యామివ మహత్తమః

టీక॥ అతిబలః=అధికమయినబలము
గలరావణుడు; వనే=అడవియందు;
భ్యాతృభ్యాం=రామలక్ష్మణులచేత; ర
హితాం=విడువబడిన; తాం= ఆనీత
ను; మహత్ =గొప్పదగు; తమః=చీక
టి; చంద్రసూర్యభ్యాం = చంద్రునూ,
ర్యులచేత; సహితాం = విడువబడిన;

సంధ్యామివ = సంధ్యనువలె; ఆససా
ద=బొందెను.
చంద్రసూర్యులు లేకుండునప్పుడు,
భయంకరంబగుచీకటిసంధ్యంబొందు
నట్లు, మహాబలుండగురావణుండు, రా
మలక్ష్మణులులేకుండునయంబుననీత
యొద్దకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తా మపశ్య త్తతో బాలాం రామపత్నిం యశస్వినిమ్. ౫

రోహిణీం శశినా హీనాం గ్రహవ ద్భృశదారుణః

టీక॥ తతః=అంతః; సః(అధ్యాహృతము)=ఆరావణుండు; బాలాం=చిన్నది

